260

BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU

1

FÂDIL SÂLİH

ışaret

BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU

('Alâ Tarîqi't-Tefsîri'l-Beyânî)

FELAK, NÂS, İHLÂS, KEVSER, KUREYŞ, DUHÂ, LEYL, İNSÂN, SAFF ve HADÎD SÛRELERİ

1

FÂDIL SÂLİH ES-SÂMARRÂÎ

Çeviren:
Fatma Serap Karamollaoğlu

işaret

BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU

('Alâ Tarîqi't-Tefsîri'l-Beyânî)

1. CİLD

işaret

FATMA SERAP KARAMOLLAOĞLU, 1955 de Balıkesir'de doğdu. İlk, orta ve lise tahsilinden sonra 1977 yılında Ankara Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden mezun oldu. Çeşitli kuruluşlarda mesleğini icra ettikten sonra emekli oldu. Hep arzu ettiği İslâmî İlimler'e yöneldi. Kısa sürede Arapça öğrendi. Bu esnâda çeşitli kurslarda İslâmî Temel Eğitimi'ni tamamladı. Bir taraftan hat derslerine devam ederek sülüs-nesih icâzeti aldı. Belâğat derslerine devam ettikten sonra medrese icâzetini aldı. Belâğat Dersleri Serîsi olarak Meânî, Beyân, Bedî' İlmi kitapları, Kur'ân ve Tefsirle alakalı tercüme çalışmaları vardır. Arapça eğitimi, Belâğat dersleri ve Kur'ân çalışmalarıyla meşgul olmaktadır. İngilizce ve Arapça bilen müellif evli, iki çocuk, altı torun sâhibidir.

Müellifin Yayınlanmış Eserleri:

1- *Hastalıkla Arınma* (Tercüme), Özgü Yayınevi, 2010.
2- *Kur'ân'ın Edebî Dili Lafız-Ma'nâ Uyumu* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2010.
3- *Kur'ân Işığında Belâğat Dersleri-Meânî İlmi*, İşaret Yayınları, 2013.
4- *Kur'ân Işığında Belâğat Dersleri-Beyân İlmi*, İşaret Yayınları, 2013.
5- *Kur'ân Işığında Belâğat Dersleri-Bedî' İlmi*, İşaret Yayınları, 2013.
6- *Kur'ân-ı Kerîm'deki Duâ Âyetleri*, İşaret Yayınları, 2016.
7- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 1: Ğâfir Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2016.
8- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 2: Fussilet Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2016.
9- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 3: Şûrâ Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2017.
10- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 4: Zuhruf Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2017.
11- *Kur'ân'ı Anlayarak Okuma Rehberi 1*, İşaret Yayınları, 2017.
12- *Kur'ân'ı Anlayarak Okuma Rehberi 2*, İşaret Yayınları, 2018.
13- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 5: Duhân Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2018.
14- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 6: Câsiye Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2020.
15- *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri 7: Ahkâf Sûresi* (Tercüme), İşaret Yayınları, 2020.
16- *Vakafât Düşündüren Âyetler (Tercüme)*, İşaret Yayınları, 2020.
17- *Kur'ân'ın Merkezindeki Türkçe Kelimeler*, İşaret Yayınları, 2021.
18- *Kur'ân'ın Hârikulâde Kelimeleri*, Cezve Kitap, 2021.

İletişim: fatmaserapkaramollaoglu@gmail.com

YouTube: Fatma Serap Karamollaoğlu ve Kuran Arapçası Okulu

BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU

('Alâ Tarîqi't-Tefsîri'l-Beyânî)

1. CİLD
Kısa Sûreler

Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî

Çeviren:
Fatma Serap Karamollaoğlu

işaret

İŞARET YAYINLARI: 260
Kur'an Kitaplığı

Kitabın orijinal adı ve yazarı
BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU
('Alâ Tarîqi't-Tefsîri'l-Beyânî)
Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî

1. Cild

1. Baskı: İstanbul, 2022

© İşaret Yayınları

Yayın Yönetmeni
Hasan Hüseyin Uçma

Çeviren
Fatma Serap Karamollaoğlu

Dizgi
F.S.K.

Redaksiyon ve Tashih
Ertuğrul Özalp

Mizanpaj
DBY Ajans

Kapak Tasarımı
Yunus Karaarslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Matbaacılık Yay. Lmt. Şti.
Gümüşsuyu cad. No: 3/2 Topkapı-İstanbul
Tel: (0 212) 483 47 91 (Sertifika no: 45097)

ISBN 978-975-350-399-0
TAKIM ISBN 978-975-350-398-3
Sertifika no: 53362

Mizanpaj programı: InDesign
Karakter: Utopia Std; *Metin:* 10,5/14,2 pt. *Dipnotlar:* 9/12 pt.
Arapça metinler: Sakkal Majalla 12 ve 13 pt.

İŞARET YAYINLARI
Hobyar Mah. Ankara Cad. Ünal Han No: 21/1
Cağaloğlu-Fatih/İstanbul
Tel: +90 212 519 17 28 - 528 30 63 Faks: +90 212 528 30 59
isaret@isaretyayinlari.com.tr • www.isaretyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

Beyânî Tefsir Metodu 7

Fâdıl Sâlih Es-Sâmerrâî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği 9
Eserleri 10
Tefsir ile İlgili Eserleri 10
Dil ve Edebiyat İle İlgili Eserleri 11
Diğer Eserleri 13
Televizyon Programları 13
Şiirleri 13

Mukaddime 15

Beyânî Tefsîr 17

Kur'ânî Ta'bîrlerdeki Benzerlikler ve Farklılıklar 25

Muavvizeteyn Tefsîri 33

Felak Sûresi 35

Nâs Sûresi 59

İhlâs Sûresi 79

Kevser Sûresi 99

Kureyş Sûresi 131

Duhâ Sûresi 143

Leyl Sûresi 161

İnsân Sûresi.....199

Saff Sûresi.....269

Hadîd Sûresi.....321

Kaynakça.....431

BEYÂNÎ TEFSİR METODU

Çağdaş İslam dünyasındaki tefsir hareketi, daha geniş ufuklu, daha derin yansımaları olan, çağdaş düşünceye daha uygun ve tefsir mirasına daha çok katkısı olan bir yönelişe tanık olmuştur. O da belâğat, fesâhat, ses ve ifade güzelliği yönünden Kurân'ın beyânî icâzını ortaya koyan beyânî tefsir yönelişidir. Kur'ân'ın ifade üslubuna dair incelikleri açıklayan tefsirdir. Beyânî tefsir, genel tefsirden bir cüz olup sanatsal açıdan takdîm-tehîr, hazif-zikir, teşâbüh-ihtilaf ve bir lafzı diğerine tercih etme gibi ifade üslubuyla ilgili incelikleri ortaya çıkaran bir tefsir çeşididir. Beyânî tefsiri, kuralları belirlenmiş genel bir metot olarak ortaya koyan Emin el-Hûlî ve O'nun zevcesi ve metodunun takipçisi "Bintu'ş Şâti'" müstear ismiyle meşhur Âişe Abdurrahman olmuştur. Beyânî tefsir düşünce, ilim ve metot şeklinde üç aşamadan geçmiştir. Peygamber, Sahabe ve Tabiûn'un bu alandaki katkıları düşünce aşamasını; tedvîn döneminde Ebu Ubeyde, Ferrâ ve Câhız'ın tefsir alanındaki çalışmaları ilim aşamasını; 20. yüzyılda Emîn el-Hûlî'nin ve Âişe Abdurrahman Bintü'ş Şâti'nin çalışmaları da metot aşamasını oluşturmuştur.

Emin el-Hûlî ve Bintü'ş Şâti'den sonra beyânî tefsir metodunun çağımızdaki en önemli temsilcisi Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî'dir. Sâmerrâî, beyân kavramının, beyânî araştırmalarda kullanılan yaygın anlamına bağlı kalmamış ve beyânı en geniş anlamlarıyla ele almıştır. Kendinden öncekilerin ortaya koydukları ilkelere, Kur'ânî anlatımın sırlarını ve hikmetlerini açıklamayı eklemiş; Beyânî tefsir yapacak kişinin ihtiyaç duyacağı hususları da ortaya koymuştur. Sâmerrâî, beyânî tefsir konularına takdîm ve tehîr, hazif ve zikir, teşâbüh ve ihtilâf gibi yeni konular eklemiş; Kur'ânî anlatımın anlaşılmasına yardımcı olan unsurların tümünü Kur'ânî beyânın kapsamında değerlendirmiştir.

FÂDIL SÂLİH ES-SÂMERRÂÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tam adı Fâdıl b. Sâlih b. Mehdî b. Halîl el-Bedrî'dir. Sâmerrâ'da ekonomik yönden orta halli, dinî ve sosyal yönden ise büyük bir ailede 1933 yılında doğmuştur. Babası onu, ilk yaşlarda Kur'ân'ı öğrenmesi için götürdüğü Sâmerrâ Hasan Paşa Camisinde kısa sürede Kur'ân'ı hıfzetmiştir.

İlk ve ortaöğrenimini Sâmerrâ'da tamamlamıştır. 1953 yılında ise Bağdat Azamiye Eğitim Enstitüsünden mezun olduktan sonra Bağdat'ın Beled kazasına öğretmen olarak atanmıştır. 1961 yılında Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap dili bölümünde lisans öğrenimini tamamlayarak lisede öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde açılan ilk yüksek lisans programını tamamladıktan sonra Bağdat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili bölümüne araştırma görevlisi olarak atanmıştır. 1968 yılında Kahire Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili bölümünde doktorasını tamamladıktan sonra Irak'a dönerek Eğitim Fakültesindeki görevine devam etmiştir. Aynı üniversitede 1972 yılında Doçent, 1979'da da profesör olmuştur.

1979 yılında Kuveyt Üniversitesi Arap Dili bölümünde ders verdikten sonra tekrar Irak'a dönmüştür. Bağdat Üniversitesinde yaklaşık kırk yıl nahiv hocalığı yaptıktan sonra 1998 yılında emekliğe ayrılmıştır. 1999 yılında Birleşik Arap Emirliklerine giden Sâmerrâî, Acmân Üniversitesinde bir yıl çalıştıktan sonra Şârika Üniversitesine intikal ederek burada nahiv ve Kur'ânî anlatım (et-Ta'bîru'l-Kur'ânî) derslerini vermeye başlamıştır. Bu sırada gelen bir teklif üzerine Şârika televizyonunda Lemesât Beyâniyye isimli programda Kur'ân'ın beyânî inceliklerini anlatmaya başlamıştır.

İlmî Kişiliği

Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, İslam dünyasında Kur'ân'ın anlatım üslubunu ele alan çalışmalarıyla tanınan tefsir, dil ve nahiv âlimidir.

2. Dirâsâtu'n-Nahviyyetu ve'l-Luğaviyyetu 'İnde'z-ZemahŞerî

Sâmerrâî'nin doktora tezidir.

3. Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî ve Dirâsâtuhu'n-Nahviyye

4. Tahkîkâtun Nahviyye

Sâmerrâî, bu kitabın telif amacını şöyle dile getirmektedir: "Bunlar asrımızda çokça konuşulan nahiv konularıdır. Bunlardan bazıları, nahivcilerin içtihatta hata ve yanılgıya düşüp sağlıklı hüküm yürütmeye muvaffak olmadıkları konulardır.

5. Me'âni'l-Ebniyeti fi'l-'Arabiyye

Bu kitap -müellifin deyimiyle- dil araştırmalarında son derece önemli bir konuyu ele almaktadır. Kelimelerin yapısını ve delalet ettikleri manaları araştıran önemli bir eserdir.

6. Me'âni'n-Nahv

Sâmerrâî'nin nahivle ilgili dört ciltten oluşan eseridir.

Yazara göre, zorunlu olarak bir "nahiv fıkhı"na ihtiyacımız bulunmaktadır. Zira manayla ilgili bazı konular, nahiv ve belâğat âlimleri tarafından ele alınmış olsa da bunların çoğu detaylı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Sâmerrâî, nahiv fıkhına dair mütevâzı bir çalışma olarak nitelediği bu kitabı telif etme amacının, nahvin hükümlerini toplamak ve açıklanmış kaideleri zikretmek değil, Arap cümlesini yorumlamak ve çoğu nahiv kitaplarında bulunmayan muhtelif terkiplerin manalarını açıklamak şeklinde özetlemektedir. Yazar, on yıldan fazla süren bu çalışmasında ilk kaynağının Kur'ân-ı Kerim olduğunu, âyetleri konulara göre sıraladığını, bunlardaki ifade farklılıklarını ve her ibarenin geçtiği bağlamı incelediğini ve bunlara ek olarak dil, nahiv, belâğat, tefsir ve Kur'ân ilimleri kaynaklarından istifade ettiğini belirtmektedir.

7. el-Cümletu'l-'Arabiyyetu Te'lîfuhâ ve Aksâmuhâ

Bu kitap, Sâmerrâî'nin; Arap cümlesinin hükümleri, özellikleri, kuruluşu ve manayla bağlantısına dair kaleme aldığı iki kitaptan birincisidir.

8. el-Cümletu'l-Arabiyyetu ve'l-Ma'nâ

Sâmerrâî, kitabın telif amacını önsöz kısmında şöyle dile getirmektedir: "Arap dili ve incelikleri hakkında bilgi sahibi olan herkes, bu büyük dilin; manaları ifade etmedeki inceliğini, anlatımsal alanının genişliğini, manaları üretmede ve onlara genişlik kazandırmadaki muazzam potansiyelini ve i'câz derecesine varan sanatsal-edebî üstünlüğünü de bilmektedir. Arap cümlesi ve mana üzerinde durduğum bu kitabımda söz konusu dil inceliklerinden bazılarını açıklamaya çalıştım

Diğer Eserleri

1. Nidâ'u'r-Rûh fi'l-Îmâni Billâhi ve'l-Yevmi'l-Âhir

Sâmerrâî bu kitabında, insanların; dünyaya meylederek hayatın manevî boyutunu ihmal ettiklerini ve hakkı unutup doğru yoldan sapmalarına neden olan bir karanlığın içine düştüklerini belirtmektedir.

2. Nübüvvetü Muhammed Mine'Ş-iekki ile'l-Yakîn

Kitap, takdîm yazısını kaleme alan Abdülkerim Zeydân'ın da ifadesiyle İslam'ın diğer dinlere üstünlüğünü ve Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetini kanıtlamayı hedeflemektedir

Televizyon Programları

Lemesât Beyâniyye

Birleşik Arap Emirliklerinde yayın yapan Şârika Televizyonu kanalında, Kur'ân-ı Kerîm'in beyânî i'câzını açıklamak üzere haftalık olarak canlı ve soru-cevap Şeklinde yayınlanan bir programdır.

Şiirleri

Sâmerrâî şair olmasına rağmen bu yönüyle tanınmamıştır. Ellili yıllarda başladığı şiir yazımını 1965 yılında terk etmiştir. Şair kimliğiyle tanınmak istemediği için şiirlerini bir kitapta toplamamıştır. [2]

[2] BEYÂNÎ TEFSİR METODU, -Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî Örneği-, DOKTORA TEZİ, Danışman Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK, Hazırlayan İzzet MARANGOZOĞLU, 108106023006, KONYA – 2015

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

MUKADDİME

İnsâna beyânı öğreten Allâh'a hamdolsun. Muhammed'e (s.a), âline-ashâbına ve kıyâmet gününe kadar o'nun yolunda gidenlere salât u selâm olsun.

Kur'ânî ta'bîr kitâbları serisinden olan bu kitâba, "Beyânî Tefsîr" değil, *'Alâ Tarîqi't-Tefsîri'l-Beyânî* [*Beyânî Tefsîrin Yolunda*] ismini vermeyi tercîh ettim. Çünkü bu kitâb, Kur'ân'ın tam anlamıyla beyânî tefsîri değildir. Sâdece bu yolda yürümek isteyenler için faydalı olabilecek bir fikir veya beyânî tefsîr yolunda atılmış bir adımdır.

Burada zikretmek gerekir ki, çıkardığım hükm ve yaptığım yorumlarda dilin sâbit usûlüne ve kabûl edilmiş kâidelerine dayandım ve bunun dışına çıkmadım.

Dilin temel hükm ve esâslarına dayanmayan açıklamalardan uzak durmaya çalıştım. Kitâbın okuyucu için kolay anlaşılır olmasına gayret ettim. Şübhesiz böyle olması, hüccet ve istidlâl noktasında dile ve hükmlere vâkıf olanlar için daha kolay olur.

Bu konuda ihtisas sâhibi olmayan okuyucunun sabretmesini ve sıkılmamasını –ki bu, bir vakit kaybı veya abes birşey değildir– ricâ ediyorum. Zira okuduğu şeye karşı sabretmesi, Allâh'ın kitâbını anlamak için olup bunun da muhakkak bir ecri vardır.

Okuyucunun karşı karşıya olduğu bu durum, Kur'ân ta'bîrlerin esrârından olduğundan –ki sabredilmesi gereken birçok şeyden daha değerlidir– okuyucu vaktini boşa harcadığını zannetmesin. Ben çıkarımlarımın ve söylediklerimin tamâmen doğru olduğu iddiâsında değilim. Bunlar sâdece düşünme ve araştırma sonucunda vardığım netîcelerdendir.

Rabbimden, bana da müctehidlerin mükâfâtını vermesini ve bu amelimi faydalı ilm olarak kabûl etmesini niyâz ediyorum. Muhakkak ki O du'âları kabûl edendir.

Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî

BEYÂNÎ TEFSÎR

Tefsîr, "Rasûl Muhammed'e indirilen Allâh'ın kitâbını anlamak, onun ma'nâlarını açıklamak ve hükmlerini çıkarmak" şeklinde ta'rîf edilir.[1]

Beyânî tefsîr ise, Kur'ânî ta'bîrlerdeki terkîbin esrârını açıklayan tefsîrdir. Umûmî tefsîrlerin bir cüzü olmakla berâber, ta'bîrlerdeki esrârı açıklarken takdîm-te'hîr, zikr-hazf ve bir lafız yerine başka bir lafzın seçilmesi gibi ta'bîri ilgilendiren husûslara önem verir.

Beyânî tefsîre kalkışanların ihtiyacı olan şeyler:

Beyânî tefsîre teşebbüs eden kişilerin ihtiyacı olan bilgiler, umûmî tefsîr çalışanların bilmesi gerekenlerdir, ancak ilâve olarak aşağıdaki konularda da derin bir bilgiye sâhib olmaları gerekir:

1) Luğat'te derinleşmek,

2) Sarf'ta derinleşmek,

3) Nahv'de derinleşmek,

4) Belâğat'te derinleşmek.

Bu dört maddeyi özet olarak "Arab dilinde derinleşmek" olarak ta'rîf edebiliriz. Ama müfessirin sâdece bu konuları bilmesi yetmez, dil ilimlerinde de geniş bir vukûfiyet sâhibi olması gerekir.

Burhân'da şöyle yazılıdır: "Âlim olmayanın Azîz Kitâb'taki tefsîr mefhûmlarını ve dilin hakîkatlerini bilmesi gerekmez, o sâdece dilin kolay konularını bilir. Meselâ bir lafız müşterek olabilir ve o bu iki ma'nâsından sâdece birini bilebilir."[2]

İtqân'da ise bir müfessirin Arab dilinde vukûfiyet sâhibi olması gerektiği söylenmiştir.[3]

---

1 *Burhân*, I/13.

2 *Burhân*, II/165.

3 *İtqân*, II/182.

Yine bunun yanında müfessirin luğat, nahv ve sarf bilmesi gerektiği söylenmiştir. Çünkü binâlar, sîğalar, iştikaklar, me'ânî, beyân, bedî' konuları ancak bu şekilde anlaşılabilir.[4]

Burhân'da denir ki: "Tefsîr konusunda düşünmek; lafzın tekil ve terkîb olarak gelişi üzerinde düşünmektir."

Müfred lafzın üç durumu söz konusudur:

- Müfred lafzın luğatte geldiği ma'nâsıdır ki bu luğat ilmiyle alâkalıdır.
- Müfred lafzın heyeti ve sîğası bilinmelidir. Çünkü bunların farklı ma'nâları vardır, ki bu da sarf ilmiyle alâkalıdır.
- Müfred lafzın türetildiği kök önemlidir, ki bu da iştikak ilmidir.

Terkîbe gelince bununla ilgili dört konu vardır:

- Terkibin i'râb bakımından keyfiyeti ve mukâbili bilinmelidir. Çünkü asıl olarak ma'nâya sebeb olan şey budur. Vaz' bakımından mürekkeb buna delâlet eder. Bu da nahv ile alâkalıdır.
- Ma'nânın ma'nâsını ifâde etmesi açısından tertîbin keyfiyeti bilinmelidir. Yani, belâğatçilere göre muktezâ-yı hâlin değişmesine göre farklılaşan asıl ma'nânın lâzımı bilinmelidir. Bu da Me'ânî ilminin güzelliklerinin ortaya çıkarılmasını gerektirir.
- Delâletin, hakîkatlerinin ve mertebelerinin açıklığı açısından maksada ulaştıran yolların bilinmesi gerekir. Beyân ilmiyle alâkalı olan hakîkat, mecâz, istiâre, kinâye, teşbîh konularının bilinmesi gerekir.
- Bedî ilmiyle alâkalı olan lafzî ve ma'nevî güzelliklerin bilinmesi gerekir.[5]

Müfessir için elzem olan dil ilmlerinde geniş ve derin vukûfiyet, beyânî müfessir için de elzemdir. Bunun yanında beyân müfessirinin mücerred ve mezidleri, ziyâdelerin amaçlarını ve farklı sîğaların delâletlerini, iştikak ve müştakların hâllerini de iyi bilmesi gerekir. Bu durumda nahv, ehemmiyeti en açık olan ilmdir. Çünkü harekenin değişmesi -Allâh korusun- küfre yol açabilir. Eğer, إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاء [*Allâh'a, O'nun kullarından sâdece âlimler haşyet duyar*] (Fâtır/28) âyetinde hareke değiştirilip *Allâh* kelimesindeki fetha damme'ye dönüştürülür de, إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءَ şeklinde okunur ise ma'nâ bozulur ve küfr olur. Yine, خلقَ اللهُ النَّاسَ ibâresinde hareke değiştirilip, خلقَ اللهَ النَّاسُ şekline dönüştürülürse, yine küfr olur ve bu en büyük şirkten daha kötüdür.

---

4 *İtqân,* II/180-181.

5 *Burhân,* II/173-174.

Kişi, harfler ve edatlar arasındaki farkları bilmezse, çoğunlukla ma'nâda bir tutarsızlığa ve hattâ küfre sebeb olabilir. Tahmin ediyorum ki hepiniz İbn Abbâs'ın ve diğerlerinin A'râf/172 âyeti hakkındaki sözünü biliyorsunuz. Âyet şöyledir:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى

> Hani rabbin Âdem oğulları'ndan, onların sırtlarından zürriyyetlerini aldı ve onları kendilerine şâhid tuttu da, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" (dedi. Onlar da,) "Belâ/evet rabbimizsin" dediler. (A'râf/172)

Bu âyet konusunda demişlerdir ki: "Eğer onlar, *belâ* [*evet (rabbimizsin)*] yerine, *ne'am* [*evet (rabbimiz değilsin)*] deselerdi küfretmiş olurlardı."[6] Yine benzer şekilde, فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ [*Veyl o musallîlere ki, salâtlarından gaflet edenler onlardır*] (Mâ'ûn/4-5) âyetlerinde de, *'an salâtihim sâhûn* [*salâtlarından gaflet edenler*] yerine, *fî salâtihim sâhûn* [*salâtlarında gaflet edenler*] denilseydi, Peygamberimiz de dâhil hiç kimse *veyl*'den kurtulamazdı. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a) de namazında yanılmıştı. Bu âyet konusunda Enes (r.a) şöyle demiştir: "Allâh'a hamd olsun ki burada *fî salâtihim sâhûn* [*salâtlarında gaflet edenler*] denilmedi."[7]

Tefsîr âlimlerimizin ifâde ettikleri gibi bu konuda basit bir bilgi yeterli değildir. Aksine bu konularda derinleşmek gerekir. Müfessirin luğat konusunda inceliklere hâkim olması ve farklı takdîrlerin farklı ma'nâlara yol açacağını bilmesi gerekir. Belâğat'te de aynı şey geçerlidir, çünkü fesâhati bilmek için bu ilimler elzemdir ve kelâmın vasl ve fasl ile gelişinin, takdîm ve te'hîrin, hakîkat ve mecâzın ma'nâları ve bununla ilgili şeylerin hepsi belâğat ile alâkalıdır. Bu ilimlere vukûfiyeti olmayanların kalemini, Allâh'ın kelâmını tefsîr etmekten uzak tutmaları gerekir.

5) Kırâ'atler: Bazı kırâ'atler diğerlerinden daha tercîhe şâyândır. Bazan iki kırâ'at veya birkaç kırâ'at belâğatin kemâline ve tamâmına daha çok delâlet ediyor olabilir. Buna misâl olarak, *mâliki yevmi'd-dîn* [*Dîn gününün mâliki*] âyetini verebiliriz. Bunun, *meliki yevmi'd-dîn* [*dîn gününün meliki/kralı*] şeklinde de kırâ'ati vardır. Hükm ve temellük [sâhib olmak ve hâkimiyet] açısından iki kırâ'at bir araya getirilmiştir. *Mâlik* kelimesinde "sâhib"lik, *melik* kelimesinde ise "en yüce olmak, hâkim olmak" ma'nâsı vardır. Allâh Teâlâ Kendisinde bu iki şeyin kemâlini toplamıştır. Ancak bu kırâ'atlerden sâdece birinin okunması ile bu kemâl ma'nâlar husûle gelmez. Bunun için bu sûre iki kere nâzil olmuştur. Bir keresinde *mâliki yevmi'd-dîn* [*dîn gününün*

---

6 *Muğni'l-Lebib*, I/113.

7 *Keşşâf*, III/363.

mâliki], bir keresinde de *meliki yevmi'd-dîn* [*dîn gününün meliki/kralı*] şeklinde nâzil olarak iki ma'nâ bir araya toplanmıştır. Bu ma'nâ, Allâh'ın *mâliku'l-mülk* [*mülkün mâliki*] sözüne benzer, *mâlik* sözü, *temellük*'ten gelir ve "sâhib olmak" demektir. Mülk sâhibi olmaya gelince, bu da, "melik" ma'nâsı taşır, böylece iki şey bir araya toplanmış olur. Eğer bu âyet-i kerîmede, *mâliki'l-milk* [*milkin mâliki*] denilmiş olsaydı, "sâhiblik" ma'nâsı taşımazdı. Eğer *meliki'l-mülk* [*mülkün meliki*] denseydi, bu durumda da "hükm" ma'nâsı taşımazdı. Ancak *mâliku'l-mülk* [*mülkün mâliki*] buyurularak iki ma'nâ bir arada ifâde edilmiştir. Kasas/34'teki, فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءًا يُصَدِّقُنِي [*Dolayısıyla, beni tasdîk eden bir yardımcı olmak üzere o'nu da gönder*] ve يُصَدِّقُنِي şeklindeki okuyuşlar da buna benzer. Bu iki okuyuş; şart, vasfiyye ve istinaf ma'nâlarını toplar. فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءًا مُصَدِّقًا لِي şeklindeki cümle, فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءًا يُصَدِّقُنِي ma'nâsını taşır ve böylece يُصَدِّقُنِي cümlesi sıfat olur veya فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءًا إِنَّهُ يُصَدِّقُنِي ma'nâsını taşır, bu durumda يُصَدِّقُنِي cümlesi istinaf cümlesi olur. Eğer, فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءًا يُصَدِّقُنِي şeklinde okunursa, bu sefer ma'nâ, إِنْ تُرْسِلْهُ يُصَدِّقْنِي [*Onu benimle gönderirsen beni tasdîk eder*] şeklinde olur. Böylece bu iki kırâ'at bütün bu ma'nâları taşır.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ [*Doğrusu şunlarda, âlimler için elbette âyetler vardır*] (Rûm/22) âyeti de buna benzer. Âyetteki *li'l-'âlimîn* [*'âlimler için*] ibâresi, *li'l-'âlemîn* [*'âlemler için*] şeklinde de okunmuştur. *'âlimîn* [*'âlimler*] şeklindeki okuyuşta *âlim*'in çoğulu kasdedilmiştir. Böylece hem "âlemler" hem de "âlimler" birlikte kasdedilmiştir ve bunun benzeri az değildir.

Farklı kırâ'atler i'câza [mu'cizeye] daha çok delâlet ediyor olabilir. Çünkü Kur'ân ile insânlara meydan okunmuştur. Sonra farklı bir kırâ'at gelmiş, onlar yine âciz kalmış, daha sonra başka bir kırâ'at gelmiş, onlar yine Allâh'ın kudretinin kemâline delâlet eden bu kırâ'atler karşısında âciz kalmışlardır. İnsân Kur'ân karşısında her durumda âcizdir. Bunun benzeri, Allâh'ın, sineği yaratmasıyla meydan okumasıdır, ki insânlar bunun karşısında âciz kaldıkları gibi, bunun benzeri başka âyetler karşısında da âciz kalmışlardır. İnsân sivrisineği, bunun üstünde ya da altında olan bir şeyi yaratmaktan âcizdir, ki Lokmân/11'de bu, هٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ [*Bu, Allâh'ın yaratmasıdır/yaratma tarzıdır. O'ndan berikiler ne yaratmış haydi gösterin bana*] şeklinde ifâde edilmiştir. İşte bunlar Allâh'ın kudretinin kemâline ve beşerin acziyetine daha fazla delâlet eder.

En güzel misâller elbette Allâh'a âiddir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir san'atçı düşünün; son derece güzel bir resim yapmış ve bununla diğer sanatçılara meydan okumuş. San'at ehli de bunu inceleyip hayran kalmış ve "Bu, güzellikte son noktaya ulaşmış bir tablodur, eğer bunda en ufak bir değişiklik yapılırsa bozulur ve bunun benzerini yapmak imkânsız" demişler. Bunun üzerine san'atçı onda bir değişiklik

yapmış ve diğerleri ona tekrâr baktığında başka bir güzellik görmüş, "Bu değişiklik bunun güzelliğinden hiçbir şey eksiltmemiş, aksine güzelliğini arttırmış. Bu ne kadar hayranlık duyulacak bir iş olmuş" demişler. Sonra da, "Bu artık daha fazla değişikliği kaldıramaz, bunda en ufak bir değişiklik yapılırsa mahvolur" demişler. Fakat sa'natçı onda tekrâr bir değişiklik yapmış, diğerleri tekrâr bakmış ve "Bu ne acâib bir iş! Yapılan bu değişiklik tablonun güzelliğini ve eşsizliğini daha da artırmış" demişler. İşte güzel bir sonuç elde edileceğine hiç ihtimâl verilmediği hâlde yapılan değişiklikler, bu san'atçının kudretinin büyüklüğüne daha fazla delâlet etmiştir. Diğer san'at ehli de bunu kabûl etmiş; isteseler de benzerini yapmaya kudretlerinin olmadığını ve bu konuda âciz olduklarını i'tirâf etmişlerdir.

Neşr isimli kitâbta şöyle yazılıdır:

> Kıraatlerin farklı olmaları, -daha önce de söylediğimiz gibi- ümmet için kolaylık ve hafiflik sağlar. Ayrıca farklı kırâ'atler i'câzın ve vecizliğin güzelliği, âciz bırakmanın kemâli ve belâğatın son raddesidir. Çünkü her kırâ'at ayrı bir âyet menzilindedir, zira âyetteki bir kelimenin lafzen çeşitlenmesi, farklı âyetler demektir. Âyetteki her lafız, sınırları açısından yeni bir delâlet ifâde ettiği için tatvîlden [lüzûmsuz uzatmaktan] korkulmasa idi âyet, her ma'nâ için yeni bir kelime ile gelebilirdi. Kırâ'atin farklı gelmesinin sebeblerinden biri de burhânın azametini ve delâletleri beyân etmektir. Bu farklı okuyuşlara rağmen bunlar arasında en ufak bir tezat, çelişki ya da farklılık yoktur, aksine her biri diğerini tasdîk eder, açıklar ve şâhid olur, üstelik hepsi tek bir uslûb üzeredir. Bu da Peygamberimiz'in (s.a) doğruluk üzere geldiğinin en kesin delîli ve en yüce âyetidir.[8]

6) Esbâb-ı nüzûl: Bu ilim, ma'nâyı anlamanın en önemli delâletlerinden biridir. Anlaşılması zor olan birçok şey nüzûl sebebleri ile anlaşılır hâle gelir.

Burhân'da nüzûl sebeblerini bilmekle alâkalı şunlar yazılıdır:

> Nüzûl sebebleri, ma'nâları anlamak için en önemli kaynaklardan biridir. Bizden öncekiler ve sahâbe nüzûl sebeblerine dayanırlardı. Bakara/158'deki, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا [*O ikisini tavâf etmesinde üzerine bir cünâh yoktur*] sözünü Urve b. Zubeyr, sa'y yapmanın rükun olmadığı şeklinde anlamıştır. Hz. Âişe bunu reddederek, "Eğer öyle demek isteseydi âyet, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا şeklinde gelirdi" demiştir. Aksine âyette olduğu gibi gelmiştir, çünkü insânlardan bir grubun kalbine korku düşmüştü. Onlar İslâm'dan önce Safâ ve Merve'deki putlar sebebiyle bu iki tepe arasında sa'y yapıyorlardı,

[8] *Neşr*, I/52.

> ki bu fi'l, onların şirk koşmaları demekti. Allâh onların kalblerindeki bu korkuyu kaldırdı ve onlara Safâ ve Merve'yi tavâf etmelerini emretti -ki bu hadîsi, Buhârî *Sahîh*'inde rivâyet etmiştir- ve böylece sa'y yapmaktan kaçınanlar reddedilmiş oldu.[9]

Nûr/33 âyeti de bunun gibidir:

> وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً
>
> Fetâlarınızı, tehassun irâde ederlerken biğaya ikrâh etmeyin/zorlamayın. (Nûr/33)

Burada, zinâyı yasaklamanın, iffetli olmayı istemek şartına bağlı olduğu, eğer bu arzu yoksa zinâ yaptırmanın câiz olduğu zannedilebilir. Hâlbuki durum böyle değildir. Sebeb-i nüzûlü bilindiği vakit bu ma'nâ açığa çıkar. Nüzûl ortamı ve şartları bilindiğinde, onların iffetli olmak isteyen câriyeleri de zinâya zorladıkları anlaşılır.[10] Bu âyetin nüzûl sebebinin Abdullâh b. Ubeyy olduğu da söylenmiştir. O câriyesine, "Git zinâ yap ve bana bir şeyler getir" diyordu. Bunun üzerine, وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا [*Dünyâ/şimdiki hayâtın arazını arzu ettiğiniz için fetâlarınızı, tehassun irâde ederlerken biğaya ikrâh etmeyin/zorlamayın*] (Nûr/33) âyeti nâzil oldu. Yine, Abdullâh b. Ubeyy'in Mesîke ve Emîme isimlerindeki iki câriyesini zinâya zorladığı ve bunların Peygamberimiz'e (s.a) gelerek şikâyette bulundukları, bunun üzerine, وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً âyetinin nâzil olduğu da söylenmiştir.[11]

7) Siyâk üzerine düşünmek: Muhakkak ki umûmî olarak müfessirlerin ve özellikle de beyân müfessirinin en elzem işlerinden biri budur. Çünkü siyâk ile pek çok şey açıklığa kavuşur. Bir lafzın veya ta'bîrin diğerine tercîh edilmesi, takdîm ve te'hîrin, zikr ü hazfın ve müşterek lafızların ma'nâları ancak siyâk sâyesinde ortaya çıkar. Siyâk, ma'nâya delâlet eden en önemli karinelerden biridir.

Burhân'da şöyle denilmiştir:

> Siyâk, delâleti ile mücmeli beyân eder, murâd edilenin dışındaki ihtimâlleri yok eder, umûmu husûsileştirir, mutlakı ve delâlet çeşitlerini kayıtlar. Mütekellimin murâdına delâlet eden en büyük karinelerden biridir. Bunu ihmâl eden, düşüncesinde ve ilmî tartışmalarda hata'ya düşer. Duhân/49'da, *zuq inneke ente'l-'azîzu'l-kerîm* [*Tat (o azâbı). Çünkü sen, azîzsin, kerîmsin*]

---

[9] *Burhân*, II/202.

[10] *Fethu'l-Qadîr*, IV/28.

[11] *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 162.

buyurulmuştur. Burada *zuq* [*tat*] kelimesinin, zelîl ve hakîr olmaya delâlet ettiğini siyâktan anlayabiliriz.[12]

Siyâk üzerinde düşünmemek, kişinin hatâya düşmesine veya hükmün inceliğini gözden kaçırmasına sebeb olur. Ahfeş'in, *min* harf-i cerrinin ziyâdeliği husûsundaki sözü buna misâldir. O, bu harfin ziyâdeliği için mecrûrun nekralığını veya önüne nefy harfinin geçmesini ya da benzer durumları şart koşmaz ve bu görüşünü de Nûh/4 âyeti ile delîllendirir ve der ki: "*Ya'ğfir lekum min-zunûbikum* [*zenblerinizden sizin için mağfiret etsin*] (Nûh/4) buyurulmuş; hâlbuki Saff/12'de, *ya'ğfir lekum zunûbekum* [*zenblerinizi sizin için mağfiret etsin*] şeklinde *min* harf-i cerri olmadan gelmiştir." Ancak bu delîl bâtıldır. Bunun için siyâk üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü amellerin bazısı bazı günâhların affedilmesine sebeb olurken, bazı amel-ler de günâhların tamâmının affedilmesine sebeb olur. Buna ilâveten, *ya'ğfir lekum zunûbekum* [*zenblerinizi sizin için mağfiret etsin*] âyeti, *min* harf-i cerri olmaksızın gelmiştir ki bu günâhların affedilmesi, -diğer ümmetler için değil- sâdece Muhammed (s.a) ümmetine bir ikrâm olsun. Bu bakımdan *min* zâid değildir.

8) Benzer ta'bîrlerin Kur'ân'da geldiği yerleri araştırmak gerekir, ki ta'bîrden kasdedilen ma'nâ tamâmen açıklığa kavuşsun.

9) Müfred kelimelerin Kur'ân'da geldiği yerleri araştırmak gerekir, ki kelimelerin tefsîri, kullanım şekli, ma'nâları ve delâletleri açıkça ortaya çıksın.

10) Müfessirin, Kur'ânî kullanımlardaki özellikleri bilmesi gerekir. *Rîh* kelimesinin "şerr", *riyâh* kelimesinin "hayr" için kullanılması, *ğays*'ın "hayr", *matar*'ın "şerr" için kullanılması, *uyûn* kelimesinin "pınarlar" için kullanılması, *savm* masdarının "susmak", *sıyâm* masdarının bilinen "oruç" için kullanılması gibi.

11) Müfessirin, vakfı ve ibtidâyı, bunların delâlet şekillerini, ma'nâyı genişletmesi veya daraltması gibi hâllerini bilmesi gerekir.

12) Müfessirin, müfredlerde ve ibârelerdeki değişiklikleri ve benzerlikleri gözetmesi ve dikkat etmesi gerekir. Bunlar önemsiz gibi görünse de aslında çok önemlidir. Eğer bunların sebebini bulursa ne a'lâ, yoksa Allâh bunun sebeblerini kolayca bulacak ve anlayacak birini getirir. ويتطهّر يَطَّهَّرُ ve ويتذكّر يَذَّكَّرُ gibi müfredlerdeki ibdal, لا تتفرقوا ولا تفرقوا ve يستطع ويسطع ve تذكّرون وتتذكّرون gibi hazf ve zikrde, مغفرة وغفران ve يشاقّ ويشاقق ve من يرتد ومن يرتدد ve نخل ونخيل ve عداوة وعدوان gibi sîğanın değişmesinde, gibi idğam ve idğamın açılması ve benzerlerinin ma'nâları gibi. İşte bunlar ibâre ile alâkalı şeylerdir.

[12] *Burhân,* II/201.

13) Tedebbür ve teemmüle devâm etmek gerekir. Bu ikisi, sırrların açılması husûsunda en önemli şeylerdendir ve bu yüzden yeni ma'nâlara kapı açar. *Burhân*'da, "Kur'ân'ın ma'nâları üzerinde durmanın asıl sebebi tedebbür ve tefekkürdür"[13] denilmiştir. Bunun için Allâh Teâlâ kitâbında tedebbürü emretmiştir:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

Kur'ân'ı tedebbür etmezler mi? Yoksa kalbleri üzerinde kilitler mi var! (Muhammed/24)

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ

Bir kitâb, mübârekdir, onu sana indirdik ki, âyetlerini tedebbür etsinler. (Sâd/29)

Ne zamân tedebbür konusunda bütün gücünü harcasan Allâh sana ma'rifet hazînelerinden ve esrârın hayran olunacak yönlerinden daha önce aklına gelmeyen bir yönü açar.

Allâh'ın kitâbı ve ta'bîrlerin esrârı üzerine tefekkür ve tedebbür, okuyucunun ve müfessirin en elzem işlerindendir ve müfessir için olmazsa olmazdır.

Zor gelse de tedebbür ve tefekküre devâm etmeli, aslâ bıkmamalıdır. Bu işi bir kere, iki kere, üç kere, dört kere, on kere yapmalı, âdet hâline getirmelidir. O vakit daha önce hiç aklınıza gelmeyen şeyleri Allâh'ın gösterdiğini görürsünüz. Çok tedebbür ve teemmül etmeme rağmen halli konusunda bir çözüm bulamadığım nice meselelerle karşılaştım, hattâ problemi çözmek husûsunda ümîdsizliğe kapılma noktasına gelmiştim ki birden bire zihnimde bir kıvılcımın çaktığını ve problemin çözüldüğünü, kalbimin ferahladığını gördüm.

14) Meşhur müfessirlerin önceden yazdıkları kitâblardaki doğru açıklamalara muttali olmak, Kur'ân ilimleri, i'caz, müteşâbih, âyetler ve sûreler arasındaki uyum kitâblarını ve benzer kitâbları bilmek gerekir. Bunlarda; Kur'ânî ta'bîrlerin esrârı, beyânî sırrlar ve değerli san'atlar vardır.

15) Bütün bunların esâsı Allâh vergisidir. Allâh vergisi; her ilmin, her fenn ve sanatın esâsıdır. Kişiye verildiği kadarı onun mevhibesidir, ilim ve fenndeki şânı buna bağlıdır, fakat sâdece mevhibeye güvenilmemeli, onu besleyip parlatmalıdır. Bu da çok düşünmek, tetkik ve teemmül ile sağlanabilir. Bu konuda sözü daha fazla uzatmak istemiyoruz. Muhakkak ki bunun da bir zamânı ve yeri vardır.

---

[13] *Burhân,* II/180.

KUR'ÂNÎ TA'BÎRLERDEKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Gerek üniversitedeki öğrencilere, gerekse çeşitli münâsebetlerle farklı yerlerde verdiğim Kur'ânî ta'bîr eğitimlerinde karşıma çıkan soruların en tahrik edici olanı şudur: Kur'ân'ın değişik pozisyon ve ibârelerle değişik yerlerde zikrettiği tek bir meselede ya da tek bir kıssada çelişki yok mudur? Eğer varsa ve bu yerlerden birinde bahsedilen durum sahih ise, doğal olarak diğerindeki durum sahîh değildir. Bu mesele nasıl çözüme kavuşturulur? Ben daha önceleri bu konunun, açıklığa kavuşturulması gereken bir şübhe hâline geleceğini düşünmemiştim. Ancak bu dersler esnâsında anladım ki bu şübhenin giderilmesi ve en güzel cevâbın verilmesi gerekir. Bu şübheye kapılan kişiye şifâ olacak, onun kalbini mutma'inn edecek bir cevâb verilmesi lâzımdır. Diyoruz ki, Kur'ân'ın birçok yerinde farklı şekillerde geçen bir kıssada tenâkuz yoktur. Aynı hâdisenin farklı şekillerde zikredilmesi, ma'nâsının veya hakîkatinin farklı olmasını gerektirmez. Her ne kadar ta'bîrler, zikredildiği yer, makâm farklı olsa da bunların ma'nâsında bir farklılık yoktur. Meselâ, Mûsâ kıssası çok tekrâr edilen, değişik ta'bîrlerle gelen ve cüzleri de farklı olan bir kıssa olmakla berâber bunların hiç biri diğerinin doğru olmasına engel değildir ya da aralarında çelişki bulunduğu anlamına gelmez. Aynı şey İbrâhîm, Sâlih, Âdem ve diğer peygamber kıssaları için de geçerlidir. Kur'ân'da tekrâr edilen her mesele için de aynı durum söz konusudur. Ancak kıssanın bulunduğu yer, siyâk veya gözetilen hedef itibâriyle bir yerde bir yönü anlatılırken, başka bir yerde gözetilen hedefle alâkalı olarak -başka bir ibret gösterilmek istendiği için- farklı yönü anlatılabilir. Ben bunlara, *et-Ta'bîri'l-Kur'ânî* isimli kitâbımda işâret etmiştim. Şimdi bu konuyu açıklığa kavuşturmak için orada yazdığım bir misâli verelim.

Bakara sûresi'nde Mûsâ (a.s) ile alâkalı kıssa şu şekilde gelmiştir:

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا

Bir vakit Mûsâ kavmi için su istedi de, "Asân ile taşa vur" dedik. (Onun vurması üzerine de) ondan on iki göze/pınar kaynayıp fışkırdı. (Bakara/60)

A'râf sûresi'nde ise şöyle buyurulmuştur:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا

Kavmi o'ndan su istediği vakit Mûsâ'ya, "Asân ile taşa vur" diye vahyettik. (Onun vurması üzerine de) ondan on iki göze/pınar kaynadı. (A'râf/160)

Bakara sûresi'nde *fe'nfeceret* [*inficâr etti/kaynayıp fışkırdı*] denilirken, A'râf sûresi'nde *fe'nbeceset* [*kaynadı*] denilmiştir, *inficâr* ile *inbicâs* aynı şey değildir. Çünkü *inficâr*'da su çoktur, *inbicâs*'da ise azdır. O hâlde bunlardan hangisi doğrudur? Yani, orada çok su mu, yoksa az su mu çıktı? Bu sorunun cevâbı şudur: Her ikisi de sahihtir. Çünkü önce çok suyun aktığı, daha sonra da onların isyânları sebebiyle suyun azaldığı söylenmiştir ve bu da *inbicâs* fi'li ile ifâde edilmiştir. Dolayısıyla tekrîm siyâkında bir ta'bîr, zemm siyâkında da diğeri tercîh edilmiştir. Her ikisi de gerçekleşmiştir, her ikisi de doğrudur. Ancak siyâkın gerektirdiği ta'bîr seçilmiştir, ki belâğatın gereği de budur. Ayrıca pınarların ve kuyuların sularının her zamân aynı olmadığı bilinen bir şeydir. Başlangıçta su bol olur, sonra zamânın geçmesiyle bu su azalabilir veya bunun tersi olur. Dolayısıyla hangi durumla karşılaşıldıysa onun zikredilmesinde bir gariblik yoktur ve her iki ta'bîr de doğru ve gerçeğe uygundur. Benzer şey İbrâhîm (a.s) kıssası için de söz konusudur; nitekim o'na meleklerin gelmesinden Zâriyât sûresi'nde şöyle bahsedilmiştir:

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا ۖ قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ

İbrâhîm'in mükremîn misâfirlerinin hadîsi sana geldi mi? Hani onlar, o'nun üzerine girdiler de "Selâmen" dediler. (İbrâhîm de) "Selâmun" -bunlar tanınmamış bir kavim- dedi. Hemen sezdirmeden ehline gidip (kızartılmış) semiz bir buzağı getirdi. (Zâriyât/24-26)

Hicr sûresi'nde ise aynı hâdise şöyle anlatılmıştır:

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ﴿٥١﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا ۖ قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ

> Onlara İbrâhîm'in misâfirlerinden haber ver. Hani bunlar o'nun üzerine girip "Selâmen" dediler. (İbrâhîm de,) "Doğrusu biz sizden tedirginlik duyuyoruz" dedi. (Hicr/51-52)

Zâriyât sûresi'nde melekler o'nu selâmladığı vakit İbrâhîm'in onların selâmına karşılık verdiği, *fe-qâlû selâmen qâle selâmun* ["Selâmen" dediler. (İbrâhîm de) "Selâmun" dedi] şeklinde ifâde edilmiştir. Ancak Hicr sûresi'nde, إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَاماً قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ [*Hani bunlar o'nun üzerine girip "Selâmen" dediler. (İbrâhîm de,) "Doğrusu biz sizden tedirginlik duyuyoruz" dedi*] (Hicr/52) buyurularak, İbrâhîm'in (a.s) onların selâmına karşılık verdiği zikredilmemiştir.

Zâriyât sûresi'nde İbrâhîm'in onlara semiz bir buzağı getirdiği söylenmişken, aynı şey Hicr sûresi'nde söylenmemiştir. İşin aslı nedir? İbrâhîm onların selâmını aldı mı, almadı mı? Onlara buzağı getirdi mi, getirmedi mi? Niçin bunlar Hicr sûresi'nde zikredilmemiştir? Bunun cevâbı Kur'ân'ın zikrettiği her tafsilatın gerçekleşmiş olduğudur. Bu tafsilatlardan bazan biri, bazan da diğeri gerçekleşmiştir. Ancak Kur'ân bunların hepsini her yerde zikretmemiştir, çünkü onu zikretmeyi gerektiren bir durum olmamıştır. Ama her yerde siyâkın ve kıssanın gerektirdiği yön zikredilmiştir. Burada şöyle denebilir: Zâriyât sûresi'nde İbrâhîm'in onların selâmını aldığı söylenirken, Hicr sûresi'nde almadığı söylenmiş ya da selâmı aldığı ifâde edilmemiştir. Bu konuda vehmedilen şeyin doğru olmadığını söylüyoruz, çünkü Hicr sûresi'nde meleklerin İbrâhîm'i selâmladığı, fakat o'nun onların selâmını almadığı zikredilmemiştir. Eğer öyle olsaydı o zamân tenâkuzdan bahsedilebilirdi. Orada sâdece, *fe-qâlû selâmen* [*"Selâmen" dediler*] denilerek, meleklerin İbrâhîm'i selâmladığı söylenmiş, ama o'nun onların selâmını aldığı söylenmemiştir; tıpkı onlara buzağı getirdiğinin söylenmediği gibi. Yani, onlara buzağı getirdiği veya onlara birşey ikrâm ettiği de söylenmemiştir. Bu ma'nâlar, olaylarda zikredilen kısım içinde gizli olup makâmın gerektirdiği kadarı zikredilmiştir. Bu, Zâriyât sûresi'ndeki misâfirlerin *mükremîn* olarak sıfatlanması ile alâkalıdır. Onların *kerîm* olmasına münâsib olarak İbrâhîm'in de onların selâmlarını daha güzeli ile alması ve kızarmış bir buzağı ikrâm etmesi münâsib olmuştur. Yani, Hicr sûresi'nde melekleri *kerîm* olmak ile sıfatlamayınca, selâmlama ve kerîm olma manzaraları, zikredilen diğer şeylerin içinde gizli kalmıştır. Bu, bizim bir seyahat esnâsında gördüğümüz, yaşadığımız çeşitli olayları anlatırken de görülen bir şeydir. Biz her seferinde farklı durumlarda, farklı lafızlarla aynı olayı değişik şekillerde anlatabiliriz, ama bunlar birbiri ile çelişkili değildir, her biri makâma ve duruma uygundur. Bir yerde, "Biz filanlara gittik, onları selâmladık, onların yanında bir gece kaldık, sonra da evimize döndük" diyebiliriz ve bu esnâda o gece olan diğer olayları ve onların selâmımızı aldığından bahsetmeyiz. Başka bir yerde, başka bir makâmda da o kişilerin keremini anlatmak isteriz, o zamân onları

medheder ve "Biz onlara gittik, bizi çok güzel karşıladılar, bize ikrâmda bulundular ve onların yanında bir gece kalmamız için ısrar ettiler. Biz de orada güzel bir gece geçirdik ve sabâha kadar sohbet ettik, sabâh olunca da kahvaltımızı onlarla berâber yaptık ve döndük" deriz.

Aynı durum hakkındaki iki anlatımımız arasında bir tenâkuz yoktur. İlk anlattığımız yerde onları selâmladığımızı söylesek, ama onların bizim selâmımızı aldığından bahsetmesek, ikincisinde ise onlara selâm verdiğimizi söylemeyip onların bizi güzel karşıladığını söylesek, bunlar birbiriyle çelişmez.

Aynı şey Kur'ân-ı Kerîm için de geçerlidir. Her makâmda, olayın amaçla, siyâkla ve makâmla alâkalı bir yönü anlatılmıştır.

Bazan insânları kötü bir şekilde tavsîf ederken çeşitli münâsebetlerle bu vasfları hafifletebiliriz. Çünkü makâm bunu gerektirir. Meselâ, o kişinin yakınlarının etrâfımızda bulunması sebebiyle ya da buna benzer başka bir sebeble farklı sıfatlar zikredilebilir. Böyle bir durumda dinleyen kişiyi incitmeyecek başka bir sıfat seçebiliriz. Meselâ, fâcir yerine müsrif yahut düşüncesiz yerine aceleci veya "o kişi kızdığı zamân bazan kendisine hâkim olamıyor" diyebiliriz. Bu farklı vasfları zikrettiğimiz için de yalancı sayılmayız. İşte Kur'ân-ı Kerîm'de bir kıssa veya mes'ele hakkında siyâkın gereğine göre farklı lafızlar veya ibâreler kullanılabilir. Buna bir örnek verelim:

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً

Sayılı günlerden başka o ateş bize aslâ dokunmaz" dediler. (Bakara/80)

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ

Şu, onların, "Sayılı günlerden başka bize o ateş aslâ dokunmaz" demeleri sebebiyledir. (Âl-i İmrân/24)

Eyyâmen ma'dûdeten [*sayılı günler*] sözü, onlara dokunan ateş günlerinin, *eyyâmen ma'dûdâtin* [*sayılı günler*] şeklinde ifâde edilenden daha fazla olduğunu ifâde eder. Çünkü, akılsız çoğulların müfredle mevsuf olması, cem-i sâlim ile mevsuf olmasından daha fazla olduğunu gösterir. Meselâ, دَرَاهِم معدودة [*sayılı dirhemler*] sözü, دَرَاهِم معدودات sözünden daha çok dirhem olduğunu ifâde eder. Aynı şekilde غرف مبنية sözü, غرف مبنيات sözünden daha fazla oda olduğunu ifâde eder. Bu her iki söz de İsrâîl oğulları hakkında gelmiştir. O hâlde aslında söyledikleri söz hangisidir? *Eyyâmen ma'dûdeten* mi demişlerdir, yoksa *eyyâmen ma'dûdâtin* mi demişlerdir? İki ta'bîr niçin farklıdır?

Bu ta'bîrlerdeki farklılığın sebebine gelince, ben bunu *et-Ta'bîri'l-Qur'ânî* isimli kitâbımda zikretmiştim. Bakara sûresi'nde onların işledikleri günâhların, Âl-i

İmrân'dakine göre daha fazla olduğu zikredilmişti. Dolayısıyla azâb günlerinin de daha fazla olduğunun zikredilmesi buna uygun olmuştur. İşin gerçeği bu iki sözün ikisini de söylemiş olduklarıdır. Onlara Bakara sûresi'nde yaptıkları şeyler hatırlatıldığı vakit, لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّاماً مَعْدُودَةً [*Sayılı günlerden başka o ateş bize aslâ/hiçbir zamân dokunmaz*] demişlerdir. Âl-i İmrân sûresi'nde yaptıkları hatırlatıldığında da, لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ [*Sayılı günlerden başka o ateş bize aslâ/hiçbir zamân dokunmaz*] demişlerdir. Çünkü orada zikredilen günâhları daha azdır.

Bu, bizim hayâtımızda da çoğunlukla kaçınılmaz olarak başımıza gelen bir şeydir. Aynı mesele ve aynı yerde bir şahıs birçok şeyi birden zikredebilir. Meselâ birisine şöyle dersin:

– Niçin filana karşı geldin, ona küfrettin ve dövdün? Bilmiyor musun o seni kadıya şikâyet edecek, sen de yaptıklarına karşılık cezâ göreceksin.

Bunun üzerine o da şöyle der:

– Ne kadar cezâ verir ki? Bir ay hapis cezâsı verir.

Sen de dersin ki:

– Nasıl bir ay cezâ verir? Ortada üç mes'ele var, ona karşı çıkmak, küfrederek düşmanlık yapmak ve dövmek. Bunların her biri ayrı bir hükm gerektirir.

O da der ki:

– O hâlde üç ay hapis verecek diyelim.

Şimdi tek bir olayda birçok söz söylenmiştir. Sen bunları naklederken hangisini söylersen doğru olursun. Eğer olayı hafifletmek istersen cezâyı azaltır, şiddetlendirmek istersen cezâyı çoğaltırsın. Bu olayı anlatırken, istersen her şeyi anlatırsın, istersen geçen sözlerden bir kısmını ya da diğer bir kısmını anlatırsın. Bunların hiç biri hakîkate aykırı değildir. Ancak belâğî sanatlara uygun olarak kullanırsan, günâhın çok olduğu yerde cezânın çok olduğunu, günâhın daha hafif olduğu yerde de cezânın daha hafif olduğunu söyleyebilirsin. Buna şu âyetleri de örnek verebiliriz:

اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهِ اِنِّي اٰنَسْتُ نَاراً سَاٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ

> Bir vakit Mûsâ, ehline, "Ben doğrusu bir ateş hissettim. Size ondan bir haber getireyim yahut ısınmanız için qabes bir şihâb getireyim" dedi. (Neml/7)

Mûsâ'nın (a.s) dilinden böyle bir söz nakledilmiştir.

Kasas sûresi'nde ise şöyle buyurulmuştur:

قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوْا اِنِّيْٓ اٰنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّيْٓ اٰتِيْكُمْ مِّنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُوْنَ

Ehline dedi ki: "Durun! Doğrusu ben bir ateş hissettim. Umulur ki size ondan bir haber yahut ısınmanız için ateşten bir cezve getiririm." (Kasas/29)

Neml sûresi'nde, اٰتِيْكُمْ مِّنْهَا بِخَبَرٍ [*Size ondan bir haber getireyim*] (Neml/7); Kasas sûresi'nde ise, لَعَلِّيْٓ اٰتِيْكُمْ مِّنْهَا بِخَبَرٍ [*Umulur ki size ondan bir haber getiririm*] (Kasas/29) buyurulmuştur. Kasas sûresi'nde, *le'allî âtîkum* şeklinde terecci harfi olan *le'allî* gelmiş, Neml sûresi'nde ise kesin bir şekilde haber verilerek ve va'd edilerek *seâtîkum* sözü gelmiştir. Hakîkatte hangisini söylemiştir? *Le'allî* şeklinde ümîdvar olduğunu ifâde eden bir söz mü söylemiştir? Yoksa kesin bir şekilde va'd ederek *seâtîkum* mu demiştir? Buna, "her ikisini de" şeklinde cevâb verebiliriz. Önce umduğunu söylemiş, daha sonra kesin bir söz vermiştir yahut önce kesin va'd etmiş, sonra umduğunu ifâde etmiştir; ki bu bizim günlük konuşmamızda da sıklıkla olur. Önce şöyle diyebiliriz: "Umuyorum ki bugün akşam geri döneceğim, hayır muhakkak geri döneceğim." Ya da bir sefere çıktığımızda ve akşam güneş batmadan geri döneceğimizi düşünüyorsak, "Güneş batmadan döneceğim" deriz, sonra sözümüzü "Umuyorum ki bunu yapabilirim" diye değiştirebiliriz. Böylece her iki sözü de söylemiş oluruz. Başkasına anlatırken hangi sözü söylersek söyleyelim o hakîkattir. Ancak seçtiğimiz söz makâma ve siyâkın gereğine göre olur. Ta'bîr buna göre seçilir ve ben bunları *Lemesâtun Beyâniyyetun fî Nusûsin min et-Tenzîl* kitâbımda açıkladım ve ta'bîrlerin seçim sebeblerini de orada belirttim.

Benzer şekilde, Mûsâ'ya (a.s) Kasas sûresi'nde şöyle denir:

اُسْلُكْ يَدَكَ فِيْ جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاۤءَ مِنْ غَيْرِ سُوْۤءٍ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذٰنِكَ بُرْهَانٰنِ مِنْ رَّبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۟ئِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمًا فٰسِقِيْنَ

Elini yakana sok; herhangi bir hastalık söz konusu olmaksızın bembeyaz çıksın ve ürkmeden dolayı cenâhını kendine doğru çek. İşte şunlar, Fir'avn'a ve onun melesine (yani, ileri gelenlerine/eşrâfa) rabbinden iki burhândır. Onlar kesinlikle fâsıklar kavmidir. (Kasas/32)

Neml sûresi'nde ise şöyle denir:

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فِيْ جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاۤءَ مِنْ غَيْرِ سُوْۤءٍ فِيْ تِسْعِ اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمًا فٰسِقِيْنَ

> Elini de yakana sok; herhangi bir hastalık söz konusu olmaksızın bembeyaz çıksın dokuz âyet arasında Fir'avn'a ve kavmine. Doğrusu onlar fâsık bir kavimdir. (Neml/12)

Burada o'na verilen şeylerin ve o'na söylenen sözün aslı nedir: İki burhân mı yoksa dokuz âyet mi? Bu soruların cevâbı âyetlerde zikredildiği gibi o'na hem iki burhânın, hem de dokuz âyetin verildiğidir. Dokuz âyet Fir'avn ve kavmine karşı verilmiştir. İki burhân ise Fir'avn ve onun ileri gelenlerine karşı verilmiştir.

Fir'avn'ın melesi, meclisinde olup kendileriyle istişâre ettiği özel bir grubtur. Ancak âyetler, yani dokuz âyet Fir'avn ve kavmi için verilmiştir, Fir'avn'ın kavmi ise Mısr halkıdır. Fir'avn ve melesi, yani ileri gelenleri için verilen iki burhân, -ki Mûsâ (a.s) Fir'avn'a meclisinde bunları göstermiştir- asâ ile elin beyazlaması mucizesidir. Fir'avn ve kavmine karşı verilen dokuz âyete gelince; bunlardan ikisi yukarıda zikredilen iki burhân ile onların başına gelen kan, kurbağa, çekirge, bit yağması, tufan ve benzeri şeylerdir, ki bunlar Mûsâ (a.s) Mısr'da yaşadığı müddetçe ortaya çıkmış olan belâlar olup âyetlerde siyâkın gerektirdiği şey zikredilmiştir. Bunları, *Lemesâtun Beyâniyyetun fî Nusûsin mine't-Tenzîl* isimli kitâbımızda açıklamıştık.

Bunun bir benzeri de şu âyetlerdedir:

وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْلَكُمْ خَطَايَاكُمْ

> Boyun eğerek o kapılardan girin ve "Hıtta" deyin ki hatâlarınızı mağfiret edelim. (Bakara/58)

وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً نَغْفِرْلَكُمْ خَطِيأَتِكُمْ

> "Hıtta" deyin ve boyun eğerek o kapılardan girin ki hatîelerinizi mağfiret edelim. (A'râf/161)

Bakara sûresi'nde *na'ğfir lekum hatâyâkum* buyurulmuşken, A'râf sûresi'nde *na'ğfir lekum hatîâtikum* buyurulmuştur. *Hatâyâ* cem-i kesret, *hatîât* ise cem-i kıllettir, o hâlde bunların hangisi doğrudur? Cevâb: Bu iki sözün birbiriyle çelişkili olmadığıdır. Çünkü günâhların çoğu affedildiği vakit, azı da affedilmiş demektir. Cem-i kıllet, cem-i kesrete dâhildir. Ancak her ta'bîr makâma göre seçilmiştir, bunları da *Ta'bîru'l-Qur'ânî* isimli kitâbta açıkladık. Ancak burada, "Biz bazı hatâlardan başkasını affetmeyiz" veya "birkaç hatâdan başkasını affetmeyiz" ya da "hatâların az bir kısmından başkasını affetmeyiz" buyurulsaydı, bu sözler birbiriyle çelişkili olurdu. Çünkü cem-i kıllet ve cem-i kesret birbirinin yerine kullanılabilir.

Eşmûnî Şerhi'nde şöyle bir açıklama vardır:

> Cem-i kıllet hakîkat yolu ile 3'ten 10'a kadar sayıyı ifâde eder. Cem-i kesret ise hakîkat olarak 10'dan sonsuza kadar olan şeyleri ifâde eder. Ancak bunların her biri mecâzî olarak birbirinin yerine kullanılabilir.[1]

Allâh Teâlâ, *seb'a senâbil* ve *seb'a sunbulât* buyurmuştur. *Senâbil* cem-i kesret, *sunbulât* ise cem-i kıllettir. Sayı olarak her ikisinde de 7 sayısı geçmiştir. Ancak her çoğul, makâmın gereğine göre seçilerek gelmiştir, bunun benzeri çoktur.

Burada söylemeyi uygun gördüğüm bir mesele daha var, ki bu sual bana birkaç kere soruldu. Allâh Teâlâ'nın Kur'ân'da rasûllerle veya geçmiş şahıslarla ilgili anlattığı şeyler aynı bu sözlerle mi geçmiştir? Bunun cevâbı, Kur'ân'da onların veya onlar arasında geçen sözlerin tercümesinin zikredildiğidir ve bu tercüme, makâmın gereğine göre uygun kalıplar ve ta'bîrler seçilerek yapılmıştır. Ma'lûmdur ki aynı metnin değişik tercümeleri yapılabilir, bu tercümelerin hepsi doğrudur, ancak bunlar birbirinden farklıdır. Bazıları arasında da hem güzellik, hem akıcılık bakımından çok büyük fark vardır; ama ma'nâ olarak bunların hepsi de aynıdır. Bütün bunlar mekânla birlikte açıklığa kavuşan şeylerdir.

---

[1] *Eşmûnî*, IV/120.

MUAVVİZETEYN TEFSİRİ

Felak ve Nâs sûreleri, görünen ve görünmeyen şerrlerin hepsinden istiâzedir. Felak sûresi, görünen ve görünmeyen kuvvetli şerrlerden istiâzedir, ki insânın kendi başına bu şerrleri def etmeye veya bunlardan kurtulmaya gücü yetmez. Bu şerrler ona başkasından gelir ve insân bunlardan Allâh'a sığınır.

Nâs sûresi'ndeki istiâze ise, insânın hem kendinden, hem de başkasından olan zulmden istiâzedir ve bu kötülük, nefsinin ona verdiği vesvesedir. Bu şerr, kişinin kendisinden kaynaklanır.

Felak sûresi'ndeki şerr, kişinin sorumluluğu altında değildir. Ondan kaçınması istenmez, beklenmez. Çünkü bizzât onun elde ettiği birşey değildir ve bundan sorumlu da değildir. Ancak Nâs sûresi'ndeki şerr, kişinin sorumluluğunda olan bir husûstur, kendisine yasakalanan şeyler arasındadır ve kişi bu şerr nedeni ile sorguya çekilecektir.

Tefsîr-i Kayyim'de şöyle yazılıdır:

> Kulun başına gelen şerrler iki kısımdır: İlki kendisinden kaynaklanan günâhlar sebebi iledir; ki bunların vukû bulması onun fi'liyle, niyetiyle, çabasıyla olur. Bu şerr, onun günâhları ve bu günâhların gerekleridir. Bu şerr; iki şerrin en büyüğü, en devâmlısı, en şiddetlisi ve sâhibine en şiddetli şekilde yapışanıdır. İkinci şerr ise başkasından kaynaklanarak kişinin başına gelen şerrdir. Bu başkası, mükellef ya da değildir. Mükellef olan başkası da ya kendisi gibi insândır ya da cinndir. Mükellef olmayana gelince, haşerât veya himmet ehli ya da başka şeylerdir.
>
> Bu iki istiâze [Felak ve Nâs] sûresi, şerrlerin tamâmından en az lafızla, vecîz ve en kapsamlı olarak murâda en fazla delâlet edecek şekilde umûmî bir istiâze'yi ifâde eder, ki burada ifâde edilen şerrlerin dışında başka şerr kalmamıştır.[1]

---

[1] *Tefsîru'l-Qayyim*, 543-544.

Nâs sûresi hakkında şöyle söylenmiştir: "Bu sûre bütün günâhlara ve isyânlara sebeb olan şerrlerin tamâmından istiâze'yi kapsar, ki bu şerrler insânın kendindendir. Dolayısıyla da dünyâda ve âhirette buna cezâ gerekir."

O hâlde Felak sûresi, kişiye sihr veya hased ile zulmeden başkasının şerrinden istiâze'dir ki bu şerr, hâricîdir. Nâs sûresi ise kişinin kendine yaptığı zulm sebebi ile dokunan şerrden istiâzedir, ki bu şerr dâhilîdir.

Buradaki şerrlerin ilki, kişinin sorumluluğuna girmez. Bundan kaçınması istenmez, çünkü kendi kazancı ile oluşmaz. Ancak ikinci şerr -ki Nâs sûresi'nde bu zikredilmiştir- kişinin sorumluluğu altında olup kişi bundan nehyedilmiştir. Böylece bu ikinci şerr; zaaflarının, kusurlarının şerridir, ama ilk şerr musîbettir. Dolayısıyla şerrlerin tamâmı bu iki kısımdan oluşur. Ya ayıbları, za'fları ya da başına gelen musîbetlerdir, bir üçüncüsü yoktur.[2]

Felak sûresi'ndeki istiâze, müslümanın başına gelen ve âhirette sevâbı beklenen bütün şerrlerden istiâzedir, ki bu şerrler onun hasenât sayfasında yer alacaktır. Çünkü onun başına gelen musîbetlerdir ve o, bunlar sebebiyle sevâb kazanacaktır; ona acı veren bir diken olsa bile. Nâs sûresi'ne gelince, bu da onun seyyiât sayfasında yer alacak şerrlerden istiâzeyi kapsar. Dolayısıyla bu iki sûre istiâzenin kemâlini bir araya toplamıştır.

---

[2] *Tefsîru'l-Qayyim*, 599-600.

FELAK SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّمَا خَلَقَ ﴿٢﴾ وَمِنْ شَرِّغَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾ وَمِنْ شَرِّالنَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِۙ ﴿٤﴾ وَمِنْ شَرِّحَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. De ki: "Felakın rabbine sığınırım,
2. "Yarattığı şeylerin şerrinden,
3. "Karanlığı çöküp bastığı vakit gecenin şerrinden,
4. "Düğümlere üfürenlerin şerrinden
5. "Ve hâsidin, hased ettiğ ettiği vakit şerrinden."

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ

De ki: "Felakın rabbine sığınırım". (Felak/1)

E'ûzu; "sığınırım, ilticâ ederim, korunurum" demektir. Rabbimiz, Efendimiz Muhammed'e (s.a) böyle söylemesini emretmiştir. Ona, *qul e'ûzu* [*"Sığınırım" de*] diye emretmiştir. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Niçin rabbimiz, *qul e'ûzu* [*"Sığınırım" de*] dedi de, *qul* [*de*] emrini zikretmeden sâdece *e'ûzu* [*sığınırım*] demedi? Muhakkak ki Allâh insânın korktuğu şeyden kurtarılmak ve yardım taleb etmek üzere rabbine olan hâcetini açıkça i'lân etmesini istemiş; rabbine duyduğu ihtiyacı hissetmekle yetinmesini istememiştir. Ondan, rabbine olan sığınma ihtiyacını, ilticâsını, rabbinin korumasını istediğini ilan etmesini istemiştir. Çünkü o, korktuğu şeyi defetmek

ve kurtulmak husûsunda, korktuğu şeyden daha zayıftır. Korktuğu, endişe ettiği şeyler hem çok ve kuvvetli, hem de açık ve gizlidir. Eğer rabbine sığınmaz ise -ki rabbi ona yardım eder, onun elinden tutar ve ondan şerri def eder- bunlar ona zarar verebilir. Kişinin rabbine olan ihtiyacını ilan etmesi birçok açıdan zaruridir, bunlardan bir kısmı şunlardır: Bunda kibri, ucbu, yalancı gurûru, müstağnî olma hissini öldürmek vardır, ki bunlar tuğyânın sebebidir. Allâh Alak sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰٓى اَنْ رَّاٰهُ اسْتَغْنٰى

Doğrusu insân, muhakkak tuğyân eder, kendini müstağnî gördüğü için. (Alak/6-7)

Bazı insânlar yardım isteyerek kibir ve gururu öldürür, ki onların en çok ihtiyaç duyduğu şey budur.

Bu i'lân, itâ'atin ve günâhlardan uzak durmanın sebeblerindendir. Çünkü âdeten bir şahsa sığınan kişi ona isyân etmez. İnsân kendisini koruyan ve zafer veren kişiye itâ'atkâr olur, ona karşı çıkmaz. Bu istiâze kalbleri yumuşatır ve onları âlemlerin rabbi Allâh'a haşyet duyacak hâle getirir. Özellikle de bu istiâze'yi söylediği esnâda duaları kabûl eden Zât'a, hâcetini ilettiğini şiddetle hisseder ve sağlam bir yere sığındığını fark eder. Muhakkak ki rabbimiz bize umûmî olarak gizli ve açık bütün şerrlerden Kendisine sığınmamızı öğretmiş ve Mü'minûn sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَقُلْ رَّبِّ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ هَمَزٰتِ الشَّيٰطِيْنِ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوْذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَّحْضُرُوْنِ

Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların dürtmelerinden/mahmuzlamalarından-kışkırtmalarından Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda hazır bulunmalarından Sana sığınırım." (Mü'minûn/97-98)

Yine A'râf ve Fussılet sûrelerinde şöyle buyurmuştur:

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطٰنِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ

Eğer seni şeytândan bir dürtüş dürter [mahmuzlar/kışkırtır] ise hemen Allâh'a sığın. (A'râf/200, Fussılet/36)

Peygamberimiz de bize bildiğimiz-bilmediğimiz ve korktuğumuz şerrlerden umûmî olarak rabbimize sığınmamızı öğretmiştir. Kendisi, اَعُوْذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ [*Yarattığın şeylerin şerrinden Allâh'ın bütün kelimelerine sığınırım*] diye dua eder ve korkulan bir husûsta da, اَعُوْذُ بِعِزَّةِ اللّٰهِ مِنْ شَرِّ مَا اَجِدُ وَ اُحَاذِرُ [*Başıma gelen ve gelmesinden endişe ettiğim şeylerin şerrinden Allâh'ın izzetine ve kudretine sığınırım*] diye dua etmeyi tavsiye ederdi. İstiâze'yi dil ile ifâde etmek; zikr, tesbîh, tahmîd gibidir.

Bunların her ikisi de [istiâze'yi kalbimizde hissetmek de, söz ile açıkça ifâde etmek de] istenmiştir. Sâdece kalbimizde hissetmek yeterli değildir. Biz istiâze'yi kalbimizde ya da vicdânımızda hissetmekle yetinmeyiz. Aksine dili kalbe vurmak zikrin en yücesidir. Allâh şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Ey o îmân edenler! Allâh'ı çok zikr ile zikredin ve O'nu sabâh-akşam [her dâim] tesbîh edin! (Ahzâb/41-42)

Yine A'râf sûresi'nde şöyle buyurulmuştur:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

Rabbini nefsinde, kısık bir sesle sabâh-akşam [her dâim] tazarru ederek/yalvararak ve korkarak zikret. (A'râf/205)

Peygamberimiz (s.a), rabbinden bize şöyle haber vermiştir: "Kulum Beni zikrettiği ve dudakları Benimle kıpırdadığı vakit Ben kulumla berâberim." (Kudsî Hadîs)

Rabbimiz, her durumda Kendisine ilticâ etmemizi, sığınmamızı istemiştir. Burada şöyle bir soru olabilir: "Allâh burada niçin *e'ûzu* [*sığınırım*] dedi de, *innî e'ûzu* [*doğrusu ben sığınırım*] demedi, ki başka yerlerde böyle gelmiştir?"

Ğâfir sûresi'nde Mûsâ'nın dilinden şöyle buyurulmuştur:

إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ

Doğrusu ben, hesâb gününe îmân etmeyen her mütekebbirden rabbime ve rabbinize sığındım. (Ğâfir/27)

Yine Duhân sûresi'nde Mûsâ'nın (a.s) ağzından şöyle buyurulmuştur:

وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ

Doğrusu ben, beni taşlamanızdan, rabbime ve rabbinize sığındım. (Duhân/20)

Nûh'un (a.s) ağzından şöyle buyurulmuştur:

قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ

"Rabbim! Ben kesinlikle, hakkında ilmim olmayan şeyi Senden istediğim için Sana sığınırım" dedi. (Hûd/47)

Meryem'in ağzından şöyle buyurulmuştur:

قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا

(Meryem) dedi ki: "Doğrusu ben senden Rahmân'a sığınırım. Eğer bir takî isen (bana yaklaşma)!" (Meryem/18)

İmrân'ın karısının ağzından da şöyle buyurulmuştur:

وَ اِنِّي اُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Muhakkak ki ben onu da, onun zürriyyetini de o racîm şeytândan Sana sığındırdım/ısmarladım. (Âl-i İmrân/36)

Bütün bu âyetlerdeki istiâzeler *innî* [*doğrusu/muhakkak ben*] kelimesi ile te'kîd edilmiştir, hâlbuki aşağıdaki âyetlerde istiâzenin başında te'kîd harfi yoktur:

اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

Câhillerden olmaktan Allâh'a sığınırım. (Bakara/67)

وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ

Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların hemzelerinden [mahmuzlamalarından/dürtmelerinden-kışkırtmalarından] Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda hazır bulunmalarından Sana sığınırım." (Mü'minûn/97-98)

Ayrıca Muavvizeteyn'deki âyetlerde de *inne* [*muhakkak*] harfi gelmemiştir. Allâhu a'lem bunun sebebi istiâze'nin, korkulan ve sığınılan şeyin kadrine göre te'kîd edilmiş olduğudur. Korkulan şey şiddetli ve baskın, tehdîd de şiddetli ise bu durumda istiâze, *innî e'ûzu* [*muhakkak ki ben sığınırım*] şeklinde te'kîd edilmiştir. Bunun dışında ise sâdece *e'ûzu* [*sığınırım*] şeklinde gelmiştir. Meselâ Ğâfir sûresi'nde istiâze, *inne* ile te'kîd edilmiştir. Çünkü Fir'avn Mûsâ'yı (a.s) öldürmekle tehdîd etmektedir. Allâh Teâlâ Ğâfir/Mü'min sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ

Fir'avn dedi ki: "Bırakın beni Mûsâ'yı öldüreyim. (Varsın o) rabbine yalvarsın! Doğrusu ben o'nun, dîninizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde fesâdı zâhir kılacağından korkuyorum." (Ğâfir/26)

Duhân sûresi'nde de o'nun recm [taşlanmak] ile tehdîd edildiğine işâret vardır. Dolayısıyla istiâze te'kîdli olarak gelmiştir. Duhân/20-21'de, وَ اِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ [*Doğrusu/muhakkak ben, beni taşlamanızdan rabbime ve rabbinize sığındım. Eğer bana îmân etmezseniz, (bâri) benden uzak durun*], yani "eğer beni tasdîk etmezseniz o zamân beni bırakın, beni terk edin" denilmiştir. Eğer

durum şiddetli bir tehdîd ifâde ediyor, korkulan şey şiddetli, sınır tanımaz bir şekilde ise bu durumda zayıf bırakılanların ilticâsı gibi istiâze edilir ve وَ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ [*Muhakkak ben, rabbime ve rabbinize sığındım*] şeklinde olduğu gibi istiâze, *inne* ile te'kîd edilerek ifâde edilir. Meryem'in (a.s) durumunda da aynı şey geçerlidir. O yıkanmak için kavminden gizlenmişti. Birdenbire karşısına bir erkek çıkmış ve böyle bir durumda olan her kadın gibi o da başına kötü birşey geleceğinden korkmuştu. Bu kişinin kendisine bir kötülük edeceğini zannetmiş ve rabbine en şiddetli, en kuvvetli şekilde istiâze etmişti. Bu istiâze, اِنِّي اَعُوذُ بِرَّحْمَانِ مِنْكَ اِنْ كُنْتُ تَقِيًّ [*Muhakkak ben senden Rahmân'a sığınırım. Eğer bir takî isen (bana yaklaşma)*] şeklinde ifâde edilmiş ve *inne* [*muhakkak*] ile te'kîd edilmiştir. Diğer taraftan bu istiâzede Allâh'ın esmâ-i husnâsından *Rahmân* isminin seçildiği göze çarpar. O'nun "Rahmân" ismine sığınmıştır, çünkü O'nun kendisine rahmet etmesini ve beklediği bir kötülükten kendisini korumasını ve bir rezâletle anılmamayı istemiştir.

Ayrıca bunda, karşısındaki şahsın kalbindeki rahmet ve şefkat duygularını harekete geçirmek ve kendisine merhamet ederek terk etmesini sağlamak amacı da vardır. Dolayısıyla *Rahmân* ismine istiâze etmesi, duruma uygun olmuştur. Ayrıca bu, sûrede yaygın olan rahmet havasına da uygundur. Sûrenin başından sonuna kadar Rahmân ma'nâsı yayılmıştır.[1] Meryem/2 âyeti de şöyle başlamıştır:

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا

(Bu,) kulu Zekeriyyâ'ya rabbinin rahmetini anıştır. (Meryem/2)

Sonlarında ise şöyle buyurulmuştur:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا

Doğrusu îmân eden ve sâlihâtı işleyenler var ya, Rahmân onlar için bir vudd [sevgi] yapacak. (Meryem/96)

Nûh'un (a.s) dilinden gelen istiâze ise şöyledir:

قَالَ رَبِّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهٖ عِلْمٌ

"Rabbim! Muhakkak ki Ben, hakkında ilmim olmayan şeyi Senden istediğim için Sana sığınırım" dedi. (Hûd/47)

Ki bu âyet [Hûd/47], اِنِّي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ [*Doğrusu Ben sana, câhillerden olmayasın diye öğüd veriyorum*] (Hûd/46) âyetini ta'kîben gelmiştir. 46. âyette, اِنِّي اَعِظُكَ [*Doğrusu Ben sana öğüd veriyorum*] şeklinde te'kîdli gelen sözün arkasından

[1] *Ta'bîri'l-Qur'ânî*, 221-222.

istiâze'nin de, إِنِّي أَعُوذُ بِكَ [*Muhakkak ki ben, Sana sığındım*] (Hûd/47) şeklinde gelmesi uygun olmuştur. İkisi arasında mukâbele yapılmıştır. Ayrıca burada Nûh'un (a.s) durumuna özel birşey daha vardır; o'nun oğlu suda boğulmuştur.

İmrân'ın karısının dilinden gelen istiâze'ye gelince, o da şöyledir:

وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

> Doğrusu/muhakkak ben onu da, onun zürriyyetini de o racîm şeytândan Sana sığındırdım/ısmarladım. (Âl-i İmrân/36)

Bu durum istiâze'nin te'kîdli gelmesini gerektirir. Çünkü İmrân'ın eşi, karnında bulunanı sırf Allâh'a hizmet için ma'bede adamıştı.[2] İmrân'ın karısı bu adağı yaparken karnındaki bebeğin erkek olacağını ümîd ediyordu. Hâlbuki o kız oldu. Ama erkek, kız gibi değildir, muhakkak ki onun zorluğu vardır. Bir kız çocuğunun ma'bede verilmesi, Allâh'a adanması alışılmış birşey değildir. O ma'bedde, erkeklerin yaptığı ibâdet, kıyâm ve diğer hizmetleri yapacaktır. Bunda da tek başına olduğu için erkekler arasında bir zorluk söz konusu olabilir. Erkekler hep onun etrâfında olacaktır, dolayısıyla bir anne olarak kızı hakkında korkmuştur. Bunun için de şeytânın vesvesesinden ve kızının kalabalık bir erkek topluluğu arasında tek başına kalmasından dolayı istiâzesini te'kîdli olarak dile getirmiş ve وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ [*Muhakkak ben onu da, onun zürriyyetini de o racîm şeytândan Sana sığındırdım/ısmarladım*] (Âl-i İmrân/36) şeklinde Allâh'a sığınmıştır. Bu makâmda istiâzesine, onun zürriyetini de ilâve etmiştir.

Muhakkak ki zürriyet de hakkında korkulan şeydir, hattâ kadınların en çok korktukları şeylerden biridir. Peygamberimiz (s.a) şöyle buyurmuştur: "Bir erkek bir kadın ile yalnız kaldığı zamân üçüncüleri muhakkak şeytândır."

Bu bir açıdandır, başka bir açıdan bakıldığında da sûre, *inne* ile yapılan te'kîdlerle doludur. Allâh Teâlâ Âl-i İmrân/35-36'da onun dilinden şunları söylemiştir:

إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّراً

> Doğrusu/muhakkak ben karnımdakini muharrer [hürr/her kaıttan âzâde olarak] olarak Sana nezrettim/adadım. (Âl-i İmrân/35)

إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى

> Doğrusu/muhakkak ben onu dişi/kız doğurdum. (Âl-i İmrân/36)

---

[2] *Fethu'l-Qadîr*, I/303.

وَ اِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَ اِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Doğrusu/muhakkak ben onun adını Meryem koydum. Onu da, onun zürriyetini de o racîm şeytândan Sana sığındırdım/ısmarladım. (Âl-i İmrân/36)

Korku ve endişe yerleri böyle olmadığı veya tehdîd bu dereceye ulaşmadığı vakit, *inne* [*doğrusu/muhakkak*] ile te'kîd edilmemiştir. Bunun örneği aşağıdaki âyettir:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

Bir zamân da Mûsâ, kavmine, "Muhakkak ki Allâh size bir sığır boğazlamanızı emrediyor" dedi. Onlar, "Bizi eğlence mi ediniyorsun?" dediler. (Mûsâ da,) "Câhillerden olmaktan Allâh'a sığınırım" dedi. (Bakara/67)

Burası tehdîd makâmı değildir, korku da yoktur, dolayısıyla da istiâze, *inne* ile te'kîd edilmemiştir. Böylece bu gibi yerler ile, ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ [*Bırakın beni, Mûsâ'yı öldüreyim. (Varsın o) rabbine yalvarsın! Doğrusu ben korkuyorum*] (Ğâfir/26) ifâdesindeki gibi tehlikenin bulunduğu yerler arasındaki fark rahatlıkla hissedilebilir. Aşağıdaki âyetler de buna benzer:

وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ

Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların dürtmelerinden/mahmuzlamalarından-kışkırtmalarından Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda hazır bulunmalarından Sana sığınırım." (Mü'minûn/97-98)

Muavvizeteyn'de de bu şekilde te'kîdsiz olarak gelmiştir. Çünkü te'kîde gerek yoktur, ayrıca burada özel bir tehdîd de yoktur. Bu durum te'kîdli ve te'kîdsiz olarak gelen aşağıdaki âyetlere benzer:

رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا

Rabbimiz! Kendimize zulmettik. (A'râf/23)

رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي

Rabbim! Doğrusu ben kendime zulmettim. O nedenle bana mağfiret et. (Kasas/16)

Aynı ma'nâ A'râf sûresi'nde Âdem'in (a.s) dilinden te'kîdsiz olarak aktarılırken, Kasas sûresi'nde Mûsâ'nın (a.s) ağzından te'kîdli olarak gelmiştir. Benzeri bir ma'nâ Sebe melikesi'nin ağzından da, قَالَتْ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

[*(Kadın,) "Rabbim! Muhakkak ki ben kendime zulmetmişim. Süleymân'ın maiyyetinde âlemlerin rabbi Allâh'a teslîm oldum" dedi*] (Neml/44) şeklinde te'kîdli olarak gelmiştir. Görüldüğü gibi te'kîdin olup olmaması, nefse yapılan zulmün oranı ile alâkalıdır.

Mûsâ (a.s) bu sözü, bir Kıbtî'ye yumruk atıp ölümüne sebeb olduğu vakit söylemiştir. Katl [birini öldürmek] büyük bir günâhtır ve bu Âdem'in (a.s) günâhından daha büyüktür. Çünkü kulluk hakklarıyla alâkalıdır, dolayısıyla da Mûsâ (a.s) sözünü *inne* [*muhakkak*] ile te'kîd ederek söylemiştir.

Sebe' melikesinin kendine yaptığı zulme gelince, bunların hepsinden daha büyüktür. Çünkü o güneşe tapmıştır. Allâh Teâlâ Neml sûresi'nde bunu şöyle ifâde etmiştir:

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ

> Onu ve kavmini Allâh'ın dûnundan/berisinden güneşe secde ederlerken buldum. (Neml/24)

Dolayısıyla hem zulmü *inne* ile te'kîd etmiş, hem de İslâm'a girerek bu şirkinden dolayı tevbe etmiştir. Burada *ve eslemtu me'a süleymâne li'llâhi rabbi'l-'âlemîn* demiş, Mûsâ (a.s) gibi *fa'ğfirlî* [*bana mağfiret et*] dememiştir. Çünkü şirk için mağfiret söz konusu değildir. Allâh Teâlâ Nisâ sûresi'nde, إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ [*Muhakkak ki Allâh, Kendisine şirk/ortak koşulmasını mağfiret etmez*] (Nisâ/48) buyurmuştur.

Onun [Sebe melikesi] için İslâm'a girmekten başka bir çâre kalmamıştır. Çünkü İslâm, kendinden öncekileri siler. Mûsâ (a.s) ise mağfiret istemiştir, çünkü o'nun işlediği günâh ve isyân, tevbe ve istiğfar ile silinir. O [Mûsâ], Kıbtî'yi kasden öldürmemiş, bunu önceden planlamamıştı. Dolayısıyla bu, tevbe ve istiğfar ile telâfi edilebilecek bir şeydir. Böylece açıklığa kavuşmuştur ki te'kîd, masiyet ile orantılı olarak gelir ve böylece istiâzenin gerektiği kadar da te'kîd yapılmış olur.

Felaq, "fecr" demektir, *felaq*'ın "sabâh" ve "bütün mahlûkât" olduğu da söylenmiştir. Bu kelimenin asıl ma'nâsı "yarılmak"tır. Yarılmak, bu lafzın bütün ma'nâlarının aslıdır, diğer ma'nâları bu aslâ dayanır. *Lisânu'l-Arab*'da şöyle denmiştir: "*Felaq*, 'yarılmak'tır. Kur'ân'da da خلق [*halq:* yaratmak] ma'nâsında gelmiştir."

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَىٰ

> Muhakkak ki Allâh tânelerin ve çekirdeklerin fâlıqıdır. (En'âm/95)

Bazıları da buradaki *fâlıq* kelimesinin, *hâlıq* [*yaratıcı*] ma'nâsında olduğunu söylemişlerdir. Benzer şekilde *felaqa'l-ardı* ibâresi "arzın bitki ile yarılması", *felaqa's-sehâb* ibâresi "bulutun yağmurla yarılması" için kullanılır. Yaratma konusu üzerinde düşünülürse, yaratmanın çoğunun bir patlama ile olduğu anlaşılır. *Felaq;* mahlûkâtın

tamâmıdır, sabâh için kullanılması da bu ma'nâdadır. *İnfelaqu'l-mekân*, mekânın patladığını değil, yarıldığını ifâde eder. Allâh'ın fecri yaratması da; onu görünür kılması, açığa çıkartmasıdır. Allâh Teâlâ'nın, *fâliqu'l-ısbâh* sözü için Zeccâc, "hem sabâhın yaratılması, hem de sabâhın aydınlığının sökmesi, ortaya çıkması" ma'nâsının câiz olduğunu söylemiştir. Hattâ bu ikinci ma'nâ daha tercîhe şâyândır. Çünkü sabâhın yarılması da, yaratılması ile alâkalı bir şeydir. *Felaqa* şeklindeki harekeli yazılış da "sabâh çizgisinin sökmesi" için kullanılır. Bunun, fecrin/sabâhın kendisi olduğu da söylenmiştir. Her ikisi de yarılmaya bağlı, yarılmakla alâkalı ma'nâlardır. Yine *felaq* kelimesinin "mahlûkâtın tamâmı" olduğu söylenmiştir ve "anlaşılmaz iken hakkın açığa çıkması" ma'nâsına da gelir. Bir hadîste de Peygamberimiz'in (s.a) gördüğü rüyanın sabâh aydınlığı gibi olduğu söylenirken *felaqa* kelimesi kullanılmıştır.[3]

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> *Felaq* ve *farq* kelimeleri "sabâh"ı ifâde eder, çünkü gece ondan yarılır ve ayrılır. Buradaki fe'ale vezni mef'ûl ma'nâsındadır. Mesel olarak, "O, sabâhın aydınlığından daha açık" denir. Yine, Allâh'ın yarattığı her şey için kullanılır, ki arzdan çıkan bitkiler, dağdan çıkan pınarlar, buluttan çıkan yağmur ve rahmlerden çıkan çocuk, tohum, çekirdek ve benzer her şey için kullanılabilir.[4]

Tefsîr-i Kayyim'de şöyle bir açıklama vardır:

> Bil ki mahlûkâtın tamâmı *felaq* kelimesi ile ifâde edilir. Allâh (a.c) sabâhı, tohumu, çekirdeği ve yeryüzünü yaratandır. Karanlığın üzerinde yükselmesi sebebi ile "sabâh" da *felaq* ile isimlendirilmiştir. *Felaq* ve *farq* denir. Mûsâ (a.s) için "denizin yarılması"nda da *infilaq* fi'li kullanılmıştır.[5]

Bunlardan anlaşılan şudur ki, *felaq* kelimesinin en meşhur ma'nâları şunlardır:

1) Sabâh. Ki bu en meşhûr ma'nâsıdır, örfen ona tahsîs edilmiştir.[6]

2) Bütün mahlûkât. Ki sabâh da bütün mahlûkâta dâhildir.

3) Anlaşılmaz iken hakkın apaçık ortaya çıkması.

4) Yarılan her şey.

Burada *qasas* ve *mühmel* [ihmâl edilen] kelimelerinde olduğu gibi, ism-i mef'ûl ma'nâsında gelmiştir. Allâh Teâlâ'nın şu sözü de bu ma'nâdadır:

---

3 *Lisânu'l-Arab*, XII/184.

4 *Keşşâf*, III/368.

5 *Tefsîru'l-Qayyim*, 562.

6 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/379.

إِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى

Muhakkak ki Allâh tânelerin ve çekirdeklerin fâlıkıdır. (En'âm/95)

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ

Sabâhın fâlıkıdır/sabâhı yarıp çıkarandır. (En'âm/96)

İşte bu, diğer bütün ma'nâlarının da aslıdır. Burada *felaq* kelimesinin özellikle zikredilmesinin bazı sebebleri vardır:

Felaq, "sabâh"tır; gecenin karanlığının gittiğini, endişenin, korkunun yok olduğunu çağrıştırır ve kurtuluşun geldiğini hissettirir. Bunun için geceden şikâyet edilir ve sabâh olunca endişelerin kaybolacağı ümîd edilir. Çünkü hastalar ve endişeli olanlar, korku içinde olanlar için gece uzadıkça uzar ve gecenin bitip sabâhın gelmesi beklenir.

Burada *felaq* kelimesinin gelmesi çok uygundur, zira ardından çöken/bastıran gecenin karanlığı gelmektedir. Özellikle sabâhın zikredilmesi, kıyâmet gününe bir örnek olması bakımındandır, çünkü mahlûkât âdetâ ölüdür ve bu dönem kabr dönemidir. Uyku ölümün kardeşidir, sabâh ise âdetâ diriliş ve yayılmaktır. Buna benzer daha başka şeyler de söylenmiştir.

Tefsîr-i Beydâvî'de şöyle denilmiştir:

> *Felaq,* örf icabı sabâha hâss bir durumdur, bunun için böyle tefsîr edilmiştir. Özellikle sabâhın seçilmesi o vakitteki hâlin değişmesinden, gecenin vahşetinin nûrun/aydınlığın sevinci ile yer değiştirmesinden ve kıyâmet gününün başlangıcını andırmasından dolayıdır. Diğer taraftan şunu da akla getirmektedir: Gecenin karanlığını bu âlemin üzerinden kaldırmaya gücü yetenin, korktuğu şeyden Kendisine sığınanı korumaya da gücü yeter.[7]

Tefsîru'l-Kayyim'de ise şöyle yazılıdır:

> *Felaq,* "sabâh"tır, nûrun/aydınlığın zuhûrunun başlangıcı olan sabâh, gecenin karanlık ordularını ve fesâd askerlerini kovar. Her habis, her müfsid, her hırsız, her yol kesici kovuğuna ya da mağarasına gizlenir. Geceleyin ortaya çıkıp yayılan şeytânlar ve her türlü haşerât kovuklarına çekilir.[8]

Tefsîru'l-Kebîr'de ise şöyle söylenmiştir:

> Burada Allâh'a sığınırken sabâh'ın özellikle zikredilmesinin çeşitli sebebleri vardır:

---

7 *Tefsîru'l-Beydâvî,* 814.

8 *Tefsîru'l-Qayyim,* 561.

A) Bu çeşitli karanlıkları bütün bu âlemden kaldırmaya kâdir olan Allâh, Kendisine sığınan kuldan, korktuğu ve çekindiği her şeyi def' etmeye de kâdirdir.

B) Sabâhın doğuşu ferahlığın gelişine misâldir. Nasıl ki insân geceleyin sabâhın doğuşunu beklerse, korkan kişi de kurtuluş sabâhının gelmesini gözler.

C) Sabâh müjde gibidir, çünkü insân karanlıkta kütük üzerindeki et gibi olur, sabâh olduğu zamân sanki emniyeti ilan etmiş, ferahlığı müjdelemiş gibi olur. İşte bundan dolayı her hasta ve endişeli kişi seher vaktinde hafifler ve rahatlar.

E) Allâh Teâlâ kıyâmet gününün bir örneği olduğu için burada özellikle sabâhı zikretmiştir. Çünkü geceleyin insânlar âdetâ ölü, evler de kabr gibidir.[9]

"Sabâh" için *felaq* lafzının seçilmesinde görüldüğü gibi bir çok sebeb vardır. Bunlardan biri *felaq* lafzında değişikliğin, hareketin hissedilmesidir. Çünkü onun "yarılmak" ma'nâsı, gecenin karanlığından sabâhın ışıklarının çıkmasıdır. *İnfilaq* ve *felaq* değişikliğe ve harekete delâlet eder. *Fâlıqu'l-ısbâhi* [*sabâhın fâlıqı*] sözü de böyledir, ki bu, *sabâh* kelimesinden farklıdır. Çünkü *sabâh* kelimesinde bu ma'nâ yoktur, sâdece bir vaktin belirlendiğini ifâde eder. *Felaq* kelimesi, hâllerin değiştiğini ve gecenin karanlığının sabâhın nûru ile yer değiştirdiğini, endişelerin dağıldığını ve darlıktan sonra genişliğin geldiğini ifâde eder. Hâlbuki *sabâh* kelimesinde bu değişiklik ve tağayyür ma'nâları yoktur. Diğer taraftan *felaq* lafzı, *sabâh* lafzından daha umûmîdir. Çünkü bir çok ma'nâsı vardır ve bu ma'nâların hepsinin murâd edilmiş olması da mümkündür. O hâlde *felaq* lafzı ile -*sabâh* kelimesinin aksine- ma'nânın genişlediği söylenebilir, ki işte bu nedenle de *felaq* lafzının seçilmesi evlâdır.

Burada *rabb* lafzının seçilmesi ve bunun *felaq* kelimesine izâfe edilmesi çok uygundur. *Rabb;* "mâlik", "mürebbi", "efendi", "yönetici", "öğretmen", "yol gösterici" demektir. Şerrlerden kurtulmak isteyen kişinin de mahlûkâtın rabbine, mâlikine, yöneticisine sığınması en uygun seçimdir. O, bunları def etmeye kâdir olan tek zâttır. Onun bu şerrleri def etmesi sâdece emretmesiyle olur, O'nun emrine itâ'at edilir. Ayrıca mürebbi, koruması altındaki kişileri gözetir ve onlardan kötülükleri def eder, onları her türlü şerrden korur ve "mürebbi", *rabb* kelimesinin ma'nâları arasındadır.

Rabb kelimesinin seçimi iki yönden münâsibtir:

A) Zararlarından korkulan, kurtulmak istenen şeyler açısından uygundur. Çünkü O onların mâliki, yaratıcısı ve rabbidir, onlar üzerinde otorite sâhibidir.

---

[9] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/191-192, *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/279-280.

B) Kendisine sığınılan bakımından da uygundur, çünkü O onların da mürebbisidir, onları korur ve gözetir. Bunun için de istiâze ile birlikte çoğunlukla "terbiye, koruma ve işleri yönetme" ma'nâsı taşıdığı için *rabb* lafzı gelmiştir. Meselâ:

وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ

Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların dürtmelerinden/mahmuzlamalarından-kışkırtmalarından Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda hazır bulunmalarından Sana sığınırım." (Mü'minûn/97-98)

وَ اِنِي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ

Doğrusu ben, beni taşlamanızdan, rabbime ve rabbinize sığındım. (Duhân/20)

وَقَالَ مُوسىٰٓ اِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ

Mûsâ da, "Ben, hesâb gününe îmân etmeyen her mütekebbirden rabbime ve rabbinize sığındım" dedi. (Ğâfir/27)

Beydâvî Tefsîri'nde şöyle yazılıdır:

> Burada *rabb* lafzının seçilmesi, diğer isimlerden daha etkilidir. Çünkü zararlı şeylerden korumak, terbiyenin ta kendisidir.[10]

İstiâze ile birlikte *rabb* lafzından başkasının seçilmemesinde birçok sebeb vardır. Meryem'in (a.s) istiâzesini zikrederken bahsettiğimiz gibi siyâkın ve makâmın gereği de, *rabb* kelimesinin seçimini gerektirir. Kötülüklerden, mahlûkâtın rabbine sığınmak, başka bir lafzın veya ismin seçilmesinden daha uygundur.

❁❁❁

مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ

Yarattığı şeylerin şerrinden. (Felak/2)

Bu, "bütün mahlûkâtın şerrinden" demektir ve bu ma'nânın içine bütün şerrler girer. Eğer masdar ise, şerrlerin tamâmını kapsar.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Yani, "sakaleynin ve diğer mahlûkâtın şerrinden" demektir, ki seçme kabiliyeti ve tabiat sâhibi olan her şey buna dâhildir. Dolayısıyla bu, zâhiren ve bâtınen bedenî veya başka zararlar veren şerrlerin tamâmından sığınmaktır. Bazı büyükler şöyle demiştir: Buradaki şerrler umûmî olup dünyâdaki

[10] *Envâru't-Tenzîl*, 814.

> ve âhiretteki şerrler, ins, cinn ve şeytânların şerri, yırtıcı hayvânların ve haşerâtın şerri, ateşin, günâhların, hevânın, nefsin ve amellerin şerri kasdedilmiştir. Umumi olarak bütün mahlûkâtın şerri ifâde edilmiştir, ki sığınan herkes için umûmî olduğu gibi, sûrenin nüzûlü ile alâkalı olarak Peygamberimiz'in (s.a) bunlarla Allâh'a sığınmasıyla da tezat teşkil etmez.[11]

Burada *min şerri mâ halaqa* [*yarattığı şeylerin şerrinden*] buyurulmuş, *min şerri men halaqa* [*yarattığı kimselerin şerrinden*] buyurulmamıştır. Böylece akıl sâhibi olsun ya da olmasın şerr sâhibi olan, kendisinden şerr doğan her şeyi kapsamıştır. Burada *mâ* yerine *men* gelerek *min şerri men halaqa* [*yarattığı kimselerin şerrinden*] buyurulsaydı, o zamân buradaki şerr, akıl sâhiblerine mahsûs olur, diğerlerini kapsamazdı. *Min şerri mâ halaqa* [*yarattığı şeylerin şerrinden*] sözü, hem akıl sâhibi olanları, hem de olmayanları kapsar. *Mâ halaqa* [*yarattığı şeyler*] sözünün içine akıllılar iki cihetten girer: Birincisi, *mâ* harfinin hem akılsızlar, hem de akıllılar için sıfat olması hasebi iledir. Bunun örneği, şu âyettir:

فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ

Sizin için helâl olan/hoşunuza giden kadınlardan nikâhlayın. (Nisâ/3)

Yine Leyl/3'te, وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ [*Erkeği ve dişiyi yarattı*] buyurulmuştur. Böylece *mâ*, Allâh'ın yüce zâtı için kullanıldığı gibi, akıllılar ve akılsızlar için de kullanılır. Bir başka cihetten bakılırsa, akıllılar da tağlib yolu ile bu *mâ* harfine dâhil olur. Çünkü makâma ve kasda göre akılsızlar akıllıları veya akıllılar akılsızları kapsayabilir. Burada akılsızlar yolu ile tağlib güzel olmuştur. Çünkü akıllılardan şerr sâdır olmaz, dolayısıyla akılsızlar ile tağlib yapılması güzel olmuştur.

Tefsîrul-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Cinnlerin ve insânların buradaki *mâ* ism-i mevsûlüne dâhil edilmesi câizdir. Çünkü ekseriyet akıllı olmayan varlıklar tarafında olunca, hepsi için *mâ* ism-i mevsûlünü kullanmak güzel ve yerinde olur. Çünkü fazla/çok olan esâs alınır.[12]

Burada *min-şerri ellezî halaqa* değil, *min-şerri mâ halaqa* [*yarattığı şeylerin şerrinden*] buyurulmuştur. Çünkü *mâ* ism-i mevsûlü, *ellezî* ism-i mevsûlünden daha umûmîdir. *Ellezî*'nin müfredi ve müzekkeri vardır, diğerlerini kapsamaz, hâlbuki *mâ* hem müfred, hem müsennâ, hem cem-i müzekker, hem de cem-i müennes için kullanılır.

---

[11] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/280-281.

[12] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/193.

Eğer *min-şerri ellezî halaqa* buyurulsaydı, sâdece erkeklerden birinin şerrini ifâde etmiş olurdu. *Min-şerri elletî halaqa* buyurulmamıştır, çünkü *elettî* müfred müennestir ve akılsızların çoğulu için de kullanılır; tıpkı şu sözde olduğu gibi: *Hâzihi hiye'l-kutubu elletî iştereytuhâ* [*Bunlar, satın aldığım o kitâblardır*]. Ancak akıllı çoğullar için kullanılmaz, dolayısıyla bu durumda ya yarattığı şeylerin birinin şerrinden ya da akılsızların tamâmının şerrinden sığınılmış olurdu ve akıllılardan sâdır olan şerrleri kapsamazdı. Bunun için *mâ* ismi evlâdır.

Min-şerri mâ halaqa [*Yarattığı şeylerin şerrinden*] sözü, *min-şerri elletî halaqa* sözünden daha evlâdır, çünkü *elletî* sözü, müennes çoğullara mahsûstur, müzekker akılsız çoğulları da kapsar, ancak akıl sâhibi müzekkerleri kapsamaz. *Min-şerri ellezîne halaqa* sözünden de evlâdır, çünkü *ellezîne,* akıllı müzekkerlerin çoğulu için kullanılır. Bu kapsama dişiler ve akılsızlar girmez. Dolayısıyla *mâ,* yerine kullanılabilecek diğer bütün kelimelerin hepsinden her yönden daha evlâdır.

❁❁❁

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ

Karanlığı çöktüğü zamân gecenin şerrinden. (Felak/3)

Buradaki *ğâsıqı'l-leyl,* karanlık koyulaştığı zamân kullanılan bir ta'bîrdir.[13] *Ğasaq,* "karanlık" demektir. İsrâ sûresi'nde şöyle buyurulmuştur:

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ

Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar salâtı ikâme et. (İsrâ/78)

Lisânu'l-Arab'ta şöyle yazılıdır:

> Bu kelime "semâ karardıkça karardı", "gece karardıkça karardı" ve "gecenin karanlığının artması" ma'nâsında kullanılır. Rebî b. Haysem'in hadîsinde de bulutlu bir günü ilan ederek akşam namazının karanlık iyice bastırıncaya kadar tehir edilmesi manasında *ağsıq* kelimesi geçmiştir.[14]

Veqabe, "her şeyin içine girdi" demektir. *Vuqûb* kelimesi de, her şeyin içine veya *vaqb*'ın içine girmeyi ifâde eder. *Vaqb,* "içinde suyun toplandığı oyuk veya çukur"dur.

Lisânu'l-Arab'da şöyle açıklanmıştır:

> *Evqâb,* "çukurlar"dır, tekili *vaqb* kelimesi olup "dağlarda içinde su toplanan, biriken kovuk/oyuk veya çukur"dur. *Veqabe,* "bir yere girmek" demektir.

---

[13] *Keşşâf,* III/361.

[14] *Lisânu'l-Arab,* "Ğasaq."

Ferrâ, *ğâsıqı'l-leyli izâ veqabe* sözünün, "her şeyin içine girdi ve her şeyi kararttı" ma'nâsını taşıdığını söylemiştir. *Vuqûb,* "her şeye girmek" demektir, "batan, kaybolan şey" için kullanılır.[15]

Bahru'l-Muhît'te ise şöyle denilmiştir:

Veqabe kelimesi gece için kullanıldığında gecenin karanlığını, güneş için kullanıldığında güneşin battığını, azâb için kullanıldığında azâbın çöktüğünü ifade eder. *Ğâsıq*; gece, *veqb*; karardı ve insânların üzerine çöktü demektir. Bastıran/çöken soğuk gecenin şerrinden sığınmak gerekir. Çünkü onda şeytânlar, haşerâtlar, zehirli böcekler ve câniler yayılır.

Efendimiz aya bakmış ve "Ey Âişe! Biz bunun şerrinden Allâh'a sığınırız, çünkü karanlık iyice bastırmıştır" buyurmuştur. Yılan için de kullanılır, çünkü o soktuğu vakit dişinden zehir akar, bunun için de *ğâsıq* kelimesi kullanılır.[16]

Keşşâf'ta şöyle denmiştir:

Ğâsıq, "gecenin karanlığının koyulaştığı vakt"i ifâde eder. إلى غَسَقِ اللَّيْلِ [*Gecenin karanlığı iyice çöktüğü zamân*], yani, "karanlığın her şeyin içine girdiği zamân" demektir. Battığı zamânı ifâde ederken güneş için de kullanılır. Efendimiz'in, güneşin battığını gördüğü vakit, "İşte bu akşam namazının vaktidir" buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bu hadîste güneşin batması, *veqabe* fi'liyle ifâde edilmiştir. Efendimiz'in dolunayı gördüğü zamân da bu kelimeyi kullandığı söylenmiştir. Gecenin şerrinden sığınmak, gecenin içindeki şerrlerin yayılmasının daha çok olması ve bundan korunmanın daha zor olması sebebi iledir.[17]

Rûhu'l-Me'ânî'de de şöyle yazılıdır:

Min-şerri ğâsıqın sözünde, *şerr* kelimesinin gece'ye izâfesi, mülâbeset içindir. Çünkü onda oruçlunun gündüzünün bitişi vardır. Nekra oluşu da umûm içindir, böylece cüzleri ve fertleriyle birlikte bütün şerrleri kapsar. *İzâ veqabe* sözü, onun karanlığının her şeye girmesini ifâde eder. Vaktin bu şekilde kayıtlanması, şerrlerin içinde oluşması ve bundan sakınmanın zorluğu sebebi iledir. "Gece, âfetleri gizler" sözü de bu ma'nâdadır. Hz. Âişe şöyle demiştir: "Rasûlullâh (s.a) bir gün doğduğu vakit aya baktı ve dedi ki": "Ey Âişe! Bunun şerrinden Allâh'a sığın. Çünkü bu iyice çöken karanlıktır."[18]

---

15 *Lisânu'l-Arab,* "Veqabe."

16 *Bahru'l-Muhît,* VIII/529-531.

17 *Keşşâf,* III/368.

18 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/281-282.

Burada niçin مِنْ شَرِّ اللَّيْلِ إِذَا دَخَلَ buyurulmadığı sorulabilir. Sûrede gelen şeklin, bu sözden birkaç yönden daha evlâ olduğunu söyleyebiliriz:

- *Ğâsıq* kelimesinde umûm ifâdesi olup, geceyi ifâde ettiği gibi, başka şeyleri de ifâde eder. Yani, sâdece geceye mahsûs değildir. Ma'nâları arasında "ay"ın olduğu, soktuğu vakit "yılan" için kullanıldığı da söylenmiştir ve başka ma'nâları da vardır. Dolayısıyla bu kelimenin zikri, diğerinden evlâdır. Böylece umûmî -ki bu umûmun içine "gece" de dâhildir- olan şerrlerden sığınmak ifâde edilmiştir.
- Bir başka açıdan *ğasaq* ismi ile birlikte *vuqûb* lafzının seçilmesi, *duhûl* [girmek] lafzından evlâdır. Bu en güzel istiâre ve en güzel ta'bîrdir. Sanki gecenin karanlığı dökülmekte ve çukurda toplanmaktadır. Tıpkı, suyun çukurda toplanması gibi. Âlem sanki çukurdur ve içine gecenin karanlığı dolmaktadır, bunun dışında kalan hiçbir şey yoktur. Dökülmek, âdeten bir şeyin üzerinden olur. Bu ma'nâ, yani "bir şeyin üstünden dâhil olmak" ma'nâsı, *duhûl* [girmek] fi'linde yoktur. Gece insânların üzerine dökülür; tıpkı suyun çukura döküldüğü gibi.
- Bir başka açıdan *ğasaq* kelimesinin aslı, "dolmak"tır. Göz, yaşlar ile dolduğu zamân da bu fi'l kullanılır.[19]

İmtilâ, çukur gibi bir boşluğu olan bir şeyin dolmasını ifâde eder. *Veqab* da bunun gibidir, "çukur, küvet veya su pınarı"dır. Dolayısıyla *veqabun* ile *ğasqun* kelimesi, en uygun seçimdir. Sanki gece, onun içine karanlığını dökerek onu doldurmaktadır. Böylece ta'bîr bir çok açıdan hem evlâ, hem münâsib olmuştur.

Bir başka açıdan *izâ veqabe* kaydı ile birlikte *ğâsıq* ta'bîrinin seçilmesi, *felaq* ile de "sabâh" ma'nâsı dolayısıyla çok uygundur. Burada karanlıktan nûrun/aydınlığın rabbine, gecenin şerrinden sabâhın rabbine sığınılmaktadır. Dolayısıyla umûmî ma'nâ daha münâsibtir. Bu ta'bîrin bir çok ma'nâsı vardır, en meşhuru "iyice bastırdığı, karardığı vakit gece" ma'nâsıdır. Benzer şekilde *felaq* kelimesinin de bir çok ma'nâsı vardır, en meşhuru "sabâh"tır. Dolayısıyla *rabbi'l-felaq*'a [*felakın rabbine*] istiâze etmek, *ve min şerri ğâsıqın izâ veqabe* sözü ile elbette daha evlâ ve münâsibtir.

Bu iki âyet aynı zamânda tevhîd akîdesini ifâde eder. Bu ta'bîr, nûr'un [ışığın/aydınlığın] ilâhının ve zulmet'in [karanlığın] ilâhının bir olduğunu ifâde eder. O, karanlığı giderir, istediği vakit onu siler, yok eder. Böylece *rabbi'l-felaq*'a [*felakın rabbine*] sığınılır. *Felaq*, iyice bastırdığı vakit gecenin, yani karanlığın şerrinden kurtaran nûrdur [aydınlıktır/ışıktır]. O, hem nûrun, hem de karanlığın rabbidir. Karanlığı giderir, onun şerrlerini yok eder ve O, her şeye gücü yeten tek ilâhtır.

❁❁❁

[19] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/281.

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ

Düğümlere üfürenlerin şerrinden. (Felak/4)

Neffâsât kelimesinin; habis nefslerin, şerr rûhların tamâmını ifâde ettiği söylenmiştir. Sihir yapan ve düğümlere üfleyen, böylece başka kişilere te'sir etmeyi hedefleyen kadınlar ya da bir grub olduğu da söylenmiştir.

Bahru'l-Muhît'te şöyle açıklanmıştır:

> *Neffâsât;* "kadınlar, nefsler veya sihir yapan bir topluluktur", ki bunlar iplere, iplerin düğümlerine üflerlerdi. İplerden düğüm yapar ve onlara üflerler, böylece rukye yaparlardı. Onların şerrinden istiâze etmek, onlar böyle birşey yaptıkları vakit, kendisine isâbet etmesine izin vermemesi için Allâh'a sığınmaktır.[20]

Rûhu'l-Me'ânî'de ise bu âyet için şöyle denilmiştir:

> Burada kasdedilen, "iplere düğümler atan ve onlara üfleyen, sihir yapan nefslerin şerri"dir. *Neffâsât,* nefslerin sıfatıdır, onlardan bu şekilde bahsedilmiştir. Sihrin te'sîri göz önünde bulundurularak böyle müenneslik tercîh edilmiştir. Muhakkak ki habîs nefsler, şerrli, kötü rûhlar ve onlardan çıkan etki ma'nâsı sebebiyle bu ta'bîr kullanılmıştır. Bunun başındaki ta'rif ise ya ahd içindir veya şerrin bütün ferdlerini kapsayıcı olması ve onların kendilerini bu işe tamâmen verdiklerini i'lân etmek içindir.[21]

Burada mevsuf zikredilmemiş, onun yerine sâdece sıfat gelmiştir. Meselâ, *en-nisâi en-neffâsâti* buyurulmamış veya *en-nufûs* ya da başka bir mevsûf zikredilmemiştir. Böylece ifâde kayıtlanmamış, umûm ifâde edilmiştir.

Burada *neffâsât* şeklinde müennes çoğul gelmiş, *neffâsîn* şeklinde müzekker çoğul gelmemiştir. Bu da, umûm ifâde etmesi içindir. Çünkü *neffâsât* sözü hem kadınları, hem rûhları, hem nefsleri, hem de bu işi yapan toplulukları ifâde eder. Dolayısıyla bu ta'bîr, hem erkek hem dişi nefsleri ve bu fi'li yapan başkalarını da kapsadığı için daha umûmîdir. Eğer *neffâsîn* buyurulsaydı, müzekkerlerden [erkeklerden] başkasını, başkalarından gelen şerrleri kapsamaz, umûmî olmazdı.

❁❁❁

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ

Ve hâsidin –hased ettiği vakit– şerrinden. (Felak/5)

---

[20] *Bahru'l-Muhît,* 8/531.

[21] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/282.

Burada *hâsid* ismi, *izâ hasede* [hased ettiği vakit] sözüyle kayıtlanmış ve burada *min-şerri hâsidin* [hâsidin şerrinden] demekle yetinilmemiştir. Bunun sebebi *hâsid*'in şerrinin, sâdece hased esnâsında ortaya çıkmasıdır. Hased edilmediği vakit zararı yoktur. İnsân, hased olmakla vasflanabilir, ancak her vakit hased etmez; tıpkı "bu kâtibtir" sözümüzde olduğu gibi, ki bu onun her hâlinde yazı yazdığını göstermez veya "bu şöfördür" sözümüz de, bu kişinin her zamân şoförlük yaptığını göstermez. "Bu komutandır" sözümüz de, onun her durumda komutanlık yapmasını gerektirmez. İşte bunun gibi hâsid'in de hased etmediği vakitler vardır. Bu vakitlerde ondan bir zarar, bir şerr sâdır olmaz. Sâdece hased ettiği vakit şerr ortaya çıkar, bunun için de *izâ hasede* [*hased ettiği vakit*] sözü ile kayıtlanmıştır.

Tefsîru'l-Kayyim'de şöyle denilmiştir:

> Allâh Teâlâ'nın, hasedcinin şerrini, *hased ettiği vakit* sözü ile kayıtlaması üzerinde düşünmek gerekir. Kişide hased olabilir, ama hasedini gizleyebilir. Dolayısıyla ona eziyet edilmesi, bir cezâ verilmesi gerekmez. Kalbiyle, diliyle veya eliyle olmayan şey yüzünden ona cezâ verilmez.[22]

Rûhu'l-Me'ânî'de bu âyet ile alâkalı şöyle denilmiştir:

> *İzâ hasede* [*hased ettiği vakit*], "nefsinde olan hasedin ortaya çıktığı zamân" demektir. Onun gereğini yaptığı vakti ifâde eder, ki hased edilen kişiye verilen zararın veya şerrin başlangıcı bu fi'ldir. Gerek fi'l, gerek söz olarak zarar dokunabilir.[23]

Burada *ve min-şerri hâsidin* [*hâsidin şerrinden*] buyurulmuş, *min-şerri hasûd* buyurulmamıştır. Çünkü *hâsid* kelimesi, "çok hased eden" ma'nâsındaki *hasûd* kelimesinden daha umûmîdir. Zira mübâlağasız olarak hased eden kişi, mübâlağalı olarak da hased edebilir. *Hasûd* [çok hased eden kişi], hased ettiği vakit, aynı zamânda *hâsid* de olur. Bu, aynı *kezzâb* kelimesi gibidir, *kezzâb*, "çok yalancı" demektir ve bu kişi yalan söylediği vakit aynı zamânda da *kâzib* [*yalan söyleyen*] olur, ancak dâima yalan söyleyen olmaz. Çünkü *kezzâb*, arada-sırada doğru da söyler. Bu ma'nâda, "çok yalancı doğru söyleyebilir" denir. Eğer *min-şerri hasûdin izâ hasede* buyurulsa idi, bu ifâde âyetin aksine mübâlağasız olarak hased eden kişiyi kapsamazdı. Çünkü âyet bunların hepsini kapsar. Burada, "Niçin önceki âyette, *ve min-şerri'n-neffâsâti fi'l-'uqadi* buyuruldu ve bunun yerine burada ve *hâsid* kelimesinde olduğu gibi ism-i fâ'il gelmedi, ki hem mübâlağalı olarak üfleyenleri, hem de mübâlağasız olarak üfleyenleri kapsasın?" denilirse, deriz ki: Âyette, *'uqadet* kelimesinin kesret çoğulu olan *'uqad* zikredilince, buna münâsib olması için çokluk ifâde etmesi bakımından

---

[22] *Tefsîru'l-Kayyım*, 583.

[23] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/284 ve *Bahru'l-Muhît*, VIII/581.

mübâlağa sîğası tercîh edilmiştir. Bu, *'âlimu'l-ğayb* ve *'allâmu'l-ğuyûb* ibârelerine benzer. *Ğayb* tekil olunca, ism-i fâ'il gelerek *'âlimu'l-ğayb* denilmiş, *ğayb* çoğul olduğu vakit de mübâlağa sîğası kullanılarak *'allâmu'l-ğuyûb* denilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de her ikisi de gelmiştir. *Ğayb* çoğul olduğu vakit, *'allâmu'l-ğuyûb* denilmiştir, ki bu, Kur'ân da 4 yerde geçmiştir. *Ğayb* tekil olduğu vakit *'âlimu'l-ğayb* gelmiştir, bu da Kur'ân'da 13 yerde geçmiştir. O hâlde *neffâsâti fi'l-'uqadi* sözünün daha münâsib olduğu ortaya çıkmıştır, çünkü *'uqadun* kesret çoğuludur. Buna uygun olarak *neffâsât* da mübâlağalı olarak gelmiştir.

Sûrede göze çarpan başka husûslar da vardır:

Min-şerri sözü, مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ , وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ , وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ , وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ şeklinde atfedilen her cümlede tekrâr edilmiştir. Bu cümlelerde, ومن شر ما خلق و شر غاسق إذا وقب والنفاثات وشر حاسد veya من شر ما خلق وغاسق إذا وقب والنفاثات وحاسد denilmemiştir. Bunun sebebi, bunlardan her birinin tek başına istiâzeye değer olduğunu ifâde etmektir. Çünkü, مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ , غَاسِقٍ وَالنفاثات denilseydi, bundan, bütün bunların bir araya geldiği zamân istiâze edilmesi gerektiği anlaşılabilirdi. Yani, bunlardan her birinden teker teker istiâze edilmesi gerektiği anlaşılmazdı. Bazan iki şey bir araya geldiği zamân ancak şerr teşkîl eder, her biri tek başına tehlikeli değildir; benzin ve ateş gibi.

Ayrıca, من شر ما خلق وغاسق إذا وقب والنفاثات şeklinde gelse idi, o zamân yaratıklarının şerrinden istiâze edilmesi gerektiğini ifâde ederdi, ama bununla berâber bastırdığı zamân karanlığın, üfürücülerin ve hased edenin şerrlerinden değil, zatlarından istiâze edilmesi gerektiğini ifâde ederdi; üfürücülerin şerrlerinden değil, kendilerinden istiâze edilirdi. Ama bu cümlelerin, *min-şerri mâ halaqa* sözündeki *şerr* kelimesinin üzerine atfedildiğini düşünürsek bu durumda murâd, bunların kendilerinden değil, şerrlerinden istiâze edilir.

Ayrıca bütün bunların şerrinin tek birşey olduğu ma'nâsını taşıyabilirdi. Meselâ, رَاَيْتُ اَخَا مُحَمَّدٍ وَ خَالِدٍ اَخُو محمّدٍ وَ خَالِدٍ خَضَرَ [*Muhammed'in ve Hâlid'in kardeşi geldi*] ve [*Muhammed'in ve Hâlid'in kardeşini gördüm*] deriz. Birinci cümlede Muhammed'in kardeşi ile Hâlid'in tek bir şahıs olduğu, arkadan gelen *hadara* fi'linin tekil olması sebebi ile açıktır. Ancak ikinci cümle iki ma'nâ taşıyabilir: O ikisi aynı şahıstır yahut iki ayrı şahıstır. İkisinin tek şahıs olduğu durumda, *re'eytu ehâhumâ* [*o ikisinin kardeşini gördüm*] ma'nâsı taşırken, ikinci durumda "Muhammed'in kardeşini ve Hâlid'in kardeşini gördüm" ma'nâsını taşır. Dolayısıyla her biriyle berâber *şerr* kelimesinin tekrârı evlâdır.

Burada, مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَشَرِّ غَاسِقٍ وَشَرِّ النَّفَّاثَاتِ denilmemiş, her seferinde *min* harfi de tekrârlanmıştır. Çünkü bu, her birinin müstakil olarak istiâze edilecek bir sınıf olduğuna daha iyi delâlet eder, ayrıca –tekrârın te'kîd ifâde etmesi sebebiyle– te'kîd ifâde

eder. Burada niçin *istiâze* lafzının da her sığınılan şey ile birlikte tekrârlanmadığı ve قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ وَاَعُوذُ مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَۙ وَاَعُوذُ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ buyurulmadığı sorulabilir. Nitekim Kur'ân'da başka yerlerde buna benzer âyetler vardır:

وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ

Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların hemzelerinden [mahmuzlamalarından/dürtmelerinden-kışkırtmalarından] Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda hazır bulunmalarından Sana sığınırım." (Mü'minûn/97-98)

İstiâze'nin tekrârı, müteallakın zikrinden daha kuvvetlidir. Mü'minûn sûresi'nde durum buradakinden daha kuvvetlidir. Dolayısıyla Felak sûresi'nin aksine istiâze'nin tekrârı gerekmiştir. Bunun izahı şöyle yapılır: Mü'minûn sûresi'nde Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ

Sen kötülüğü en güzel olanla def' et. Biz onların tavsîflerini çok iyi bileniz. Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların hemzelerinden [mahmuzlamalarından/dürtmelerinden-kışkırtmalarından] Sana sığınırım." (Mü'minûn/96-97)

Allâh Teâlâ bir kötülüğü en güzel şeyle def etmeyi emretmiştir ve bu, insân nefsine zor gelen bir şeydir. Çünkü bu işin aslı kötülüğü dengiyle def etmektir, ki Şûrâ ve Bakara sûrelerinde şöyle buyurulmuştur:

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا

Bir kötülüğün karşılığı onun misli bir kötülüktür. (Şûrâ/40)

فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ

Onun için, kim size karşı i'tidâ ederse/haddi aşarsa, siz de ona karşı i'tidâ edin, size karşı i'tidâ ettiği gibi. (Bakara/194)

Tabii ki bu durumda affetmek daha güzeldir, ama nefse daha zor gelir. Kötülüğe en güzel şekilde mukâbele etmek nefs için cidden çok zordur. Ancak rabbimiz hepimizin nefsine zor gelen bu durumu emretmiştir. Burada kötülüğe güzellikle mukâbele etmeyi değil, kötülüğü en güzel şey ile uzaklaştırmayı emretmiş ve ism-i tafdil sîğasını kullanmıştır. Bu; nefse ve özellikle şeytâna çok zor gelir. Çünkü şeytânlar insânı rahat bırakmaz, böyle davranmaya teşvik etmez. Aksine sürekli vesvese verir ve gücü yeterse saldırganlığa, misliyle karşılık vermeye ve intikam almaya sevk eder. Bütün

bunlardan sonra nefse bu emir zor gelir. İşte burada rabbimiz şeytânların vesvesesinden ve yanımızda bulunmasından Kendisine sığınmamızı istemiştir. Hâlbuki Felak sûresi'nde durum böyle değildir.

Bir başka açıdan da rabbimiz, şeytânların hemzelerinden [mahmuzlamalarından/kışkırtmalarından-dürtmelerinden] Kendisine sığınmamızı istemektedir. *Şeytânların hemzeleri,* "kışkırtmaları ve vesveseleri"dir. *Hemzun,* "kışkırtmak" demektir. Aslı, bir hayvâna binen kişinin veya eğiticisinin hayvânı, demirli bir kamçıyla dürtmesi ve onu yürümeye teşvik etmesidir. Şeytân da onun gibi insânı mahmuzlar, yani onu kışkırtır, isyâna teşvik eder; tıpkı eğiticinin hayvâna yaptığı gibi.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> Allâh Teâlâ şeytânların dürtmelerinden istiâze etmemizi emretmiştir. Şeytânın hemzesi [dürtmesi/kışkırtması], isyâna teşvîkten ve kandırmaktan ibârettir. Eğiticinin hızlı gitmesi için hayvânı mahmuzlamasına benzer. Arkadan, insânın kendine hâkim olamadığı ğadab/öfke hâlinden [şeytanların yanlarında bulunmasından, ki bu, şeytânların hemzesinin/mahmuzlamasının-dürtmesinin tefsîridir[24]] istiâze'yi emretmiştir. Bunun zâhiri, Allâh'ın, şeytânların yanımızda bulunmasından her vakit Kendisine sığınmamızı emretmiş olmasıdır.[25]

Keşşâf'ta şöyle denilmiştir:

> *Hemzun,* "mahmuzlamak/dürtmek" demektir, çoğulu *hemezât* ve *mehmâz* şeklinde gelir. Ma'nâ şöyledir: Şeytânlar insânları günâh işlemeye teşvik ederler ve hayvân eğiticisinin hayvânı yürümeye teşvik etmek için dürtmesi gibi onları bu konuda dürtüp kandırırlar. Rabbimiz, Kendisine yalvararak onların mahmuzlamasından/dürtmesinden Kendisine sığınmamızı emretmiş ve nidâyı tekrâr etmiştir. Nidâ ile birlikte onların yanlarımızda bulunmasından Kendisine sığınmayı da tekrâr etmiştir. Bunun ma'nâsı da etrâfımızda dolaşmalarıdır.[26]

Burada, şeytânların hemzelerinden/mahmuzlamalarından-dürtmelerinden ve etrâfta bulunmalarından her durumda Allâh'a sığınmak söz konusudur. Çünkü şeytânların her şeyi şerrdir; dürtmesi/kışkırtması da, etrâfta bulunması da şerrdir. Zira etrâfta sâdece şerr için bulunurlar. Mü'minûn sûresi'ndeki durum, Felak sûresi'ndekinden daha şiddetlidir. Orada zikredilen şeytânın şerri, Felak sûresi'nde zikredilen bütün şerrlerden daha kötüdür. Felak sûresi'nde yarattıklarının şerrinden istiâze vardır ve

---

[24] Ebû Hayyân, *en-Nehr ve'l-Mâdde mine'l-Bahr,* VI/419.

[25] *Bahru'l-Muhît,* VI/420.

[26] *Keşşâf,* II/369.

bu, mutlak bir emir olup çeşitli şerrleri kapsar. Allâh Teâlâ'nın mahlûkâtının bazısı bazısından daha şerrlidir. Ancak biz bu mahlûklardan şeytânın şerrini biliyoruz, o bizim düşmanımızdır. Bu ma'nâ Fâtır/6'da, إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا [*Muhakkak ki şeytân size düşmandır, öyleyse siz de onu düşman edinin*] şeklinde ifâde edilmiştir. Rabbimiz Kur'ân'da birçok yerde bizi ondan sakınmamız için uyarmıştır. O, düşmanlığını saklayan en büyük şerr olup bizi tehdîd eder. Bunun için de rabbimiz Kur'ân'da birçok yerde ondan Kendisine sığınmamızı emretmiştir:

وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ

> Eğer şeytândan bir fit seni fitlerse/dürterse hemen Allâh'a sığın. (A'râf/200 ve Fussılet/36)

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

> Kur'ân okuduğun/okuyacağın zamân o racîm şeytândan Allâh'a sığın. (Nahl/98)

Ayrıca, مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ âyetindeki istiâze'nin içine pek çok şerr girer. Bunların en şiddetlisi ve en tehlikelisi akıllılardan çıkan şerrlerdir ve bunların hepsi de şeytânların vesvesesidir veya şeytânların kendisi ile alâkalıdır. Düğümlere üfürenlerin şerrinden istiâze de, buradaki de şeytânların vesvesesindendir ve onun yardımı ile onun işlerindendir. Hased ettiği vakit hasedcinin şerri de bu kavrama dâhil olur. Çünkü yine şeytânın vesvesesinden ve kışkırtmasından olup hasedciye bu işi süslemesi sebebiyledir. Bunların hepsi şeytânların etrâfta hazır bulunması ile alâkalıdır. Onun etrâfta bulunması sâdece vesvese, dürtme ve şerr içindir. Bunun için Mü'minûn sûresi'ndeki âyetlerde istiâze sözü tekrârlanmıştır. Ancak Felak sûresi'nde istiâze sözü tekrârlanmamıştır. Her ta'bîr, bulunduğu yere en uygun olanıdır.

Rûhu'l-Me'ânî'de, وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ sözü ile alâkalı şöyle denilmiştir:

> Bu cümle "onların yanımda bulunmalarından, yani her hâl ve durumda etrâfımda bulunmalarından rabbime sığınıyorum" demektir. Onların dürtlemelerinden sığınmaktan sonra, etrâfta bulunmalarından sığınma zikredilmiştir. Bunda, tehlikeyi mübâlağalı olarak ifâde etmek kasdı vardır. Çünkü onlarla birlikte bulunmanın tehlikesi büyüktür. Nidâ ile birlikte fi'lin tekrârı, önemin kemâl derecede olması sebebiyledir. Yani, emredilen şeyin önemini vurgulamak ve du'âda son noktaya ulaşmak içindir. Uyumak istediğinde bile şeytânların etrâfında bulunmasından ve dürtmesinden/kışkırtmasından istiâze'yi [Allâh'a sığınmayı] ifâde etmesi içindir.[27]

[27] *Rûhu'l-Me'ânî*, XVIII/92.

Sûrede dikkati çeken başka birşey de istiâzenin, hem çok hem az, hem umûm hem husûs ifâde eden bir tarzda gelmiş olmasıdır.

Sûre en umûmî şekildeki bir ifâde ile başlayarak, *min-şerri mâ halaqa* [*yarattığı şeylerin şerrinden*] buyurulmuştur. Bu, bütün mahlûkâtı kapsar, sonra bunu ondan daha husûsî ve daha azlık ifâdesi taşıyan, *şerri ğâsıqın izâ veqabe* [*karanlığı çöktüğü vakit gecenin şerrinden*] ibâresi ta'kîb etmiştir ki bu, "girdiği vakit gece"dir. Bu, önceki gibi çok değildir, ondan daha husûsîdir ve bunu da bundan daha husûsî olan ve daha azlık mânâsı taşıyan, *şerri'n-neffâsâti fi'l-'uqadi* [*düğümlere üfürenlerin şerrinden*] ibâresi ta'kîb etmiştir. Bu üfürenler, "bastırdığı vakit gece" sözünden daha husûsîdir. Her günün gecesi vardır ve gecenin şerrleri çoktur. Daha sonra bunu da daha husûsî olan ve daha azlık mânâsı ifâde eden, *şerri hâsidin izâ hasede* [*hâsidin -hased ettiği zamân- şerrinden*] sözü ta'kîb etmiştir.

Düğümlere üfleyenler ve onların yaptıkları iş bundan daha umûmîdir. Çünkü düğümlere üfleyenler daha çoktur ve onların ameli hâsid'in hasedinden daha umûmîdir. *Hâsid* ise tekil gelmiştir. *Neffâsât* [*üfleyenler*], "kötü rûhlar ve büyücü kadınlar"dır. Şübhe yok ki onlar daha çoktur. Ayrıca onlar istiğrâk ifâde eden ال [*elif-lâm*] ile ma'rife olarak, çokluğa delâlet eden mübâlağa sîğasında gelmiş ve belirli bir vakit ile de sınırlanmamışlardır. Hâlbuki *hâsid* hem tekil, hem nekre gelmiş, hem de "hased ettiği vakit" ile kayıtlanmıştır. *en-Neffâsâti fi'l-'uqadi* [*düğümlere üfürmek*], tek bir işe mahsûs değildir. Onların şerrleri çeşitlidir, ama hâsid'in şerri sâdece hasede mahsûstur. Dolayısıyla üfürükçülerin ameli daha şümûllü ve daha çoktur.

Neffâsât, mevsûf için kayıtsız, mutlak bir sıfat olup şeytânları da, kötü rûhların umûmunu da, sihr yapan kadınları da kapsar, ama *hâsid,* sâdece "insân"dır. *Neffâsât* [*üfleyenler*] daha çoktur ve onların şerrleri umûmî olup çok çeşitlidir. *en-Neffâsâti fi'l-'uqadi*'nin [*düğümlere üfleyenler*'in] aksine hâsid'in hepsinden şerr sâdır olmaz, dolayısıyla çokluktan azlığa, umûmdan husûsa doğru bir derecelendirme söz konusudur. Önce umûmî olan zikredilerek *min-şerri mâ halaqa* [*yarattığı şeylerin şerrinden*] buyurulmuştur. Sonra bundan daha husûsî ve geldiği zamân bilinmediği için şerri daha gizli olan şey zikredilmiştir. Denilir ki: "Karanlık, düşmanın şerri fark edilmediği için tuzak sayılır."[28]

Keşşâf'ta da şöyle denmiştir:

> Eğer, "*Min-şerri mâ halaqa* [*yarattığı şeylerin şerrinden*] sözü, ardından gelenlerin hepsinden umûmî olduğu halde, üfürükçülerin ve hasedçinin zikredilmesinin sebebi nedir?" diye sorulursa, şöyle cevâb verilir: Bunların,

[28] *Bahru'l-Muhît,* VIII/531.

> umûmî olan şerrlerden sonra ayrıca husûsî olarak zikredilmesi, gizli olmaları sebebiyledir. Ayrıca insân bunlara bilmeden yakalanabilir, bunlardan gâfil olur. Denilir ki: "Karanlık düşmanın şerri, fark edilmediği için tuzak sayılır."[29]

Ğâsıq ve *hâsid* kelimeleri nekra iken, *neffâsât* [*üfleyenler*] kelimesinin ma'rife olarak gelmesi, üfürükçülerin her birinden şerr hâsıl olması sebebiyledir. Hâlbuki her geceden veya her hâsidden zarar ve şerr sâdır olmayabilir. Bunların sâdece bazılarından zarar husûle gelir.[30]

Nice hased vardır ki övülmüştür, ki bunlar, hayrlardaki hasedlerdir. Bu konuda bazı sözler vardır:

- İki şeyden başkasında hased olmaz.
- Nice hased vardır ki övülmüştür. Övülen bu hased hayrlardaki haseddir.

Bununla ilgili Ebû Temmâm'ın da bir sözü vardır: "Kerîm işlerdeki hasedden başka hased yoktur."[31]

Ayrıca *ğâsıq*, yani *leyl* [*gece*] ve *hâsid, izâ* zarfıyla kayıtlanmıştır. Âyetler, وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ şeklinde gelmiş, ama *neffâsât* [*üfleyenler*] kayıtlanmamıştır. Bunun sebebi, gecenin şerrinin ancak geldiği zamân ortaya çıkması, aynı şekilde hâsid'in şerrinin de ancak hased ettiği zamân ortaya çıkmasıdır, ki bundan yukarıda bahsetmiştik. Hâlbuki *neffâsât*'ın [*üfleyenler*'in] şerri böyle değildir. *Neffâsât* [*üfleyenler*], bir zamân veya herhangi birşey ile kayıtlanmamıştır. Çünkü onların şerri mutlak olup bir kayıtla kayıtlanmadan ortaya çıkar.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> *Ğâsıq* [*gece*] ve *hâsid* zarf ile kayıtlanmıştır, çünkü gece gelmediği vakit şerr, onunla bağlantılı olmaz. Aynı şey *ğâsıq* kelimesinin tefsîr edildiği herşey ve *hâsid* için de geçerlidir. Onun hasedi, sâdece ortaya çıktığı zamân etki eder. Hâsid, hased ettiği kişiye eziyet verecek bir şeyle kurnazlık yapar, ama bu, fi'le dökülmediği vakit, bundan kendisi acı çeker, hased ettiği kişi değil. Onun çektiği acı başkasında bulunan ni'met sebebiyledir.[32]

---

29 *Keşşâf,* III/368.

30 *Keşşâf,* III/368; *Envâru't-Tenzîl,* 815.

31 *Bahru'l-Muhît,* VIII/531.

32 *Bahru'l-Muhît,* VIII/531.

NÂS SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَٰهِ النَّاسِ ﴿٣﴾ مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

De ki: "Sığınırım insânların rabbine, insânların melikine, insânların ilâhına; o sinsî vesvâsın [vesvesecinin-şeytânın] -gerek cinnden, gerek insten- şerrinden, ki o, insânların göğüslerinde vesvese verir." (Nâs/1-6)

﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَٰهِ النَّاسِ ﴿٣﴾

De ki: "Sığınırım insânların rabbine, insânların melikine, insânların ilâhına.

Bu sûrede tek bir şerrden, Allâh Teâlâ'nın üç sıfatına: *rabb, melik* ve *ilâh* sıfatlarına sığınılmıştır. Buradaki *şerr* ise, *hannâs* olan, yani sinsi vesvesecinin şerridir. Hâlbuki bundan önceki sûrede kısaca geçilen şerrlerden tek bir sıfata: *rabb* sıfatına istiâze edilmişti. Buradaki tafsîlâtın sebebi, kişinin başına gelen bu şerrin daha tehlikeli olması ve diğer şerrlerin de bunda toplanmış olmasıdır. Çünkü vesvesecinin şerri, vesvesenin ele geçirdiği kişileri de başkalarını da dünyâ ve âhirette hesâb-cezâ sorumluluğu altına sokar.

Bahru'l-Muhît'te şöyle denilmiştir:

Vesvese âfeti, dînî bir zarar olup dünyevî zararlardan daha büyüktür. Büyük olan tehlike karşısında da üç sıfata: *rabb, melik* ve *ilâh* sıfatlarına istiâze edilir, ki istenen sonuç elde edilebilsin. *Ğâsıq* [*gece*], *neffâsât* [*üfürükçüler*]

> ve *hâsid* [*hasedci*] gibi üç şerrden istiâze ise, tek bir sıfata: *rabb* sıfatına yapılır; her ne kadar bunlar sayıca daha çok olsa da.[1]

Burada Allâh Teâlâ'nın Kendisine sığınılan üç sıfatı: *rabb, melik* ve *ilâh* sıfatları zikredilmiştir. Önce *rabb* sıfatı, sonra sırasıyla *melik* ve *ilâh* sıfatı gelmiştir. Bunların her birinin de bir sebebi vardır. Aslında tehlikeden kurtulmak için bu tabii bir derecelendirmedir. Çünkü kurtulmaya gücümüzün yetmeyeceği bir düşmanlık veya zulm karşısında ya da herhangi bir mahzurdan korktuğumuz durumlarda, öncelikle ma'rifet, ilim ve rey ile bundan kurtulmaya çalışırız ve bunun için de ma'rifet, yani ilim ve tecrübe sâhibi olup bizi yönlendirecek, ne yapacağımızı gösterecek bir yere sığınmak, ondan yardım isteriz, bu da rabb'in şânındandır. Çünkü *rabb;* "mürebbi", "mürşid", "rehber" ve "öğretmen"dir. Eğer bu şekilde sonuca ulaşamazsak bu sefer hâkim ve otorite sâhibi bir güce başvurmak isteriz, ki bu da *melik* ismidir. Eğer bu şekilde de başarıya ulaşamazsak, bu sefer hakkımızı almak için Allâh'a sığınır, bu tehlikeden kurtulmak için işimizi O'na havâle ederiz ve O bizim hakkımızı alır.

Allâh Teâlâ bu üç ma'nâyı da Kendisinde toplamıştır. Çünkü O rabb, melik ve ilâh'tır. Tecrübe, ilm ve rehberlik istediğimizde Allâh'a yöneliriz, otorite istediğimizde Allâh'a yöneliriz ve her şeyin kendisine boyun eğdiği ilâh istediğimizde yine Allâh'a yöneliriz.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Muhtelif istiâzelerin farklı dereceleri vardır. Bunlara göre farklı sıfatlar, farklı zâtlar yerine konur. Âdeten sana acı veren bir şeyi önce ana-baba gibi mürebbin, efendin olan zâta iletirsin. Eğer onun bunu gidermeye gücü yetmezse o zamân melike/krala, otorite sâhibine bu sıkıntı iletilir. Eğer yine de sıkıntı devâm ederse o zamân bunu kralların kralına iletirsin ki bu, şikâyetlerin kendisine iletildiği asıl sığınaktır. İşte bunda da sığınılan âfetin büyüklüğüne işâret vardır.[2]

Muhakkak ki insân çeşitli hâllerden ve merhâlelerden geçer:

Birinci merhâle, cenin ve bebeklik merhâlesidir, ki bu safhada mükellef değildir. Bu durumda kendisini besleyecek, işlerini yapacak, sorumluluklarını üstlenecek birine ihtiyaç duyar, bu da rabb'dir. Daha sonra toplum hayâtına girer ve burada işlerini düzenleyecek, kendisini koruyacak, her hakk sâhibine hakkını verecek ve bunların bazılarını bazı düşmanlardan koruyacak birine ihtiyaç duyar, bu da melik'in şânındandır.

---

1 *Bahru'l-Muhît,* VIII/532.

2 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/286.

Mükellef olduğu çağa geldiği vakit bu sorumluluğu kendisi yerine getirir, işlerini yürütür ve yaratıcısının kendisinden istediği yükümlülükleri taşır. Bu durum da *ilâh* ismi ile alâkalıdır.

İnsânın hayâtında karşılaştığı ilk ihtiyaç, mürebbi ve kayyûma olan ihtiyacıdır, sonra da melik gelir. Ulûhiyyete gelince, bu, insânların çoğu için gizlidir ve insânlar bu konuda sapkınlığa düşer, taşlara ve ineklere ibâdet edebilirler. Bazıları için ulûhiyyet konusu zâhir olmaz, gizli kalır ve onlar, bu ulûhiyyetin açıkca ortaya konması için delîl ve burhânlara ihtiyaç duyarlar. Bu durum rabb, mürebbi ve melik'ten farklıdır. Mürebbilik ve meliklik, zaruri olarak bilinen şeylerdir. Hâlbuki ilâhlık, bilinmek ve tanınmak açısından bunlardan farklıdır. Bunun için de en sona bırakılmıştır. Allâhu a'lem.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle söylenmiştir:

> Muzâfun ileyhin tekrârı, açıklamayı, ma'nâyı yerleştirmeyi, istikrâr bulmayı ve izâfet ile şereflendirmeyi ifâde etmek içindir. Burada tekrâr olmadığı da söylenmiştir, çünkü *nâs* [*insânlar*] lafzının ilki ile, bu fertlerden bir kısmının kasdedilmesi câizdir, ki bu da cenin ve çocukluk hâlidir, bunlar terbiyeye muhtaçtır. *Nâs* [*insânlar*] lafzının ikincisi ile, orta yaşta olan insânlar ve gençler kasdedilmiştir, çünkü onlar kendilerini yönetecek kişilere muhtaçtır. Üçüncü grubta da yaşlılar kasdedilmiştir, bunlar da, ibâdet eder ve Allâh'a yönelirler.[3]

Fethu'l-Qadîr'de şöyle yazılıdır:

> Burada önce *rabb* ismi zikredilmiştir, çünkü bu isim "insânı, kâmil ve akıllı bir hâle gelinceye kadar ömrünün başında ıslah eden ve işlerini yürüten"dir. Kişi bunu delîlleri ile kavrayıp kendisinin bir memluk'un kulu olduğunu anlayınca *meliki'n-nâs* [*insânları melikî*] denilmiş, daha sonra da kendisinin ibâdet etmesi gerektiğini ve bunun üzerine vâcib olduğunu, yaratılmış bir kul olduğunu, yaratıcısının ma'bûd ve ilâh olduğunu anladığı vakit de, *ilâhi'n-nâs* [*insânların ilâhı*] denilmiştir.[4]

Başka bir açıdan düşünürsek birinci merhâlede, insân ve hayvân ortaktır, bu merhâle mürebbi merhâlesidir. Hayvânlar da yavru iken ihtiyaçlarını karşılayacak birine ihtiyaç duyarlar, bu da, rabbin şânındandır. Ama işlerini tanzîm edecek melik'e ihtiyaç duymazlar. Sonra toplum hayâtına katılır ve toplumdaki ferdler arasındaki alâkalar, hakklar ve görevler ortaya çıkar, bu durumda da melik'e ihtiyaç duyulur. Bu da bütün toplumlar için geçerlidir. Dîndar olsun ya da olmasın bu da

---

[3] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/286.

[4] *Fethu'l-Qadîr*, V/509 ve *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/197.

melik'in şânındandır. Bazan bazı hayvân ve haşerât grublarında da bu manzara görülür ve bunların da toplum hayâtında boyun eğmeleri gereken bir melik veya benzeri birşey olur. Daha sonra Allâh Teâlâ'nın mahlûkâtı arasından akıllılara mahsûs olan kâinâttaki bir durum söz konusu olur. Bu durum onların yaratıcısı, yöneticisi olan, kendisine boyun eğilmesi gereken zâtı gerektirir. Bu da ulûhiyyet ve ilâhlıkla alâkalıdır ve öncekilerden sonra bu mertebe gelmiştir.

Ayrıca insânlar ilim, ma'rifet, ıslah, rızıklanmak, beslenmek istedikleri vakit rabb'e, muallim'e, mürşid'e, kayyim'e ve mürebbi'ye yönelirler ki ihtiyaçlarını karşılasın. Ama makâm ve yetki istediklerinde melik'e yönelirler. Dîn ve âhireti istediklerinde de ilâh'a yönelirler. Allâh Teâlâ bu üç sıfatı da Kendisinde toplamıştır. O her tâlibin kendisine yöneldiği samed'dir, rabb'dir, melik'tir, ilâh'tır.

Burada dikkatimizi çeken başka birşey de sıfatlarda çoktan aza doğru, muzâfun ileyhte ise –ki o insândır– azdan çoğa doğru bir derecelendirme olduğudur. Rabbler çeşitli olabilir; evin rabbi, kulun rabbi vardır, her topluluğun kendisini yöneten ve yönlendiren rabbi vardır:

إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ

Doğrusu o benim rabbim/efendim, bana güzel bir mevki verdi. (Yûsuf/23)

ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ

Rabbine/efendine dön de ellerini kesen o kadınların zoru neydi sor. (Yûsuf/50)

اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ

Onlar, Allâh'ın dûnundan/berisinden ahbârlarını ve ruhbânlarını rabbler edindiler. (Tevbe/31)

Bir toplumda birçok mürşid, rehber ve mürebbi bulunabilir. Her birinin de kendine âid bir cemaati vardır. Her biri bir cemaatin rabbidir, yani mürebbiidir, muallimi ve mürşididir. Krallara gelince, bunların sayısı daha azdır, çünkü bir devlette bir kral bulunur. Her ne kadar rehberler, mürşidler daha fazla olsa da dünyâ üzerinde birçok memleket vardır ve her memleketin de bir kralı vardır.

İlâh'a gelince, o bir tanedir, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Dolayısıyla bu sıfatlar çoktan aza doğru sıralanmıştır.

Keşşâf'ta şöyle bir açıklama vardır:

> *Bi-rabbi'n-nâsi meliki'nâsi ilâhi'n-nâsi* sözünde, önce insânların rabbi, "insânların meliki" olarak açıklanmış, sonra buna biraz daha açıklama

ilâve edilerek "insânların ilâhı" olduğu söylenmiştir. Çünkü başkası için de "insânların rabbi" denebilir, tıpkı şu âyette olduğu gibi:

اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ

Onlar, Allâh'ın dûnundan ahbârlarını ve ruhbânlarını rabbler edindiler. (Tevbe/31)

Aynı şekilde başkaları için de "insânların meliki" denir, ama "insânların ilâhı" ta'bîri, ortağı olmayan zattan başkası için kullanılmaz. Böylece son derece açık bir beyân olmuştur.[5]

Tefsîru'l-Beydâvî'de şöyle yazılıdır:

Meliki'n-nâsi ilâhi'n-nâsi sözündeki bu ikinci ve üçüncü âyetler atf-ı beyândır. "İnsânların rabbine" atf-ı beyândır, çünkü rabb, melik olmayabilir, melik de ilâh olmayabilir.[6]

Fethu'l-Qadîr'de de şöyle yazılıdır:

İlâhi'n-nâs sözü, öncekilerin beyânı olarak gelmiş, rubûbiyyet ve melikiyyete, ma'bûdiyyet vasfı ilâve edilmiştir. Çünkü ulûhiyyet, varlık ve yokluk açısından küllî bir tasarrufa tam olarak kudretinin olduğunu ifâde eder.

Rabb, melik olabilir de olmayabilir de; "evin rabbi, mâlın rabbi" denebilir, dolayısıyla bu, *insânların meliki* sözü ile açıklanmıştır. Diğer taraftan melik de, ilâh olabilir de olmayabilir de, dolayısıyla onun ilâh olduğu söylenerek daha fazla açıklık getirilmiştir. Çünkü *ilâh* ismi sâdece O'na mahsûstur. Bu isimde O'nun ortağı yoktur.

Burada söze *rabb* ismi ile başlanmıştır. Bu, kişinin kâmil ve akıllı hâle gelinceye kadar ömrünün ilk yıllarında onun ıslahını ve işlerinin yönetimini üstlenen isimdir. Kişi delîllerle bir melik'in kulu olduğunu anladığı vakit, O'nun insânların melik'i olduğu zikredilmiştir. Sonra o melik'e ibâdet edilmesi gerektiğini, bunun üzerinde bir görev olduğunu ve kendisinin yaratılmış bir kul olduğunu ve Hâlıkının ibâdet edilecek bir ilâh olduğunu anladığı vakit de, insânların ilâh'ı olduğu zikredilmiştir.[7]

Burada, bu âyetlerin birbirine niçin **و** harfi ile atfedilmediği sorulabilir; yani neden, *ve meliki'n-nâsi ve ilâhi'n-nâsi* buyurulmamıştır. Buna, "farklı zatlar olduğu zannedilmesin diye atıf terk edilmiştir" şeklinde cevâb verebiliriz; yani O, *rabb, melik*

[5] *Keşşâf,* III/369.

[6] *Envâru't-Tenzîl,* 815.

[7] *Fethu'l-Qadîr,* V/509; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/197.

ve *ilâh* şeklinde farklı zatlar zannedilmesin diyedir. *Tefsîru'l-Kayyim*'de bu ma'nâ, "*vav* [ve] ile atfedilmemeleri, farklılığı ifâde etme niyeti olmadığı içindir" şeklinde izah edilmiştir.[8]

Burada başka bir sual daha sorulabilir: "Niçin *nâs* [*insânlar*] kelimesi tekrâr edilmiştir? Niçin onun yerine zamîr gelmemiştir? Yani, بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِ النَّاسِ اِلٰهِ النَّاسِ buyurulmuş, ama بِرَبِّ النَّاسِ مَلِكِهِمْ اِلٰهِهِمْ buyurulmamıştır?"

Nâs [*insânlar*] kelimesinin her isimle birlikte zikredilmesi daha evlâ ve daha güzeldir. Çünkü *nâs* kelimesi, insânların çoğu için de, azı için de, hepsi için de kullanılabilir veya *eyyuhâ'n-nâs* denilerek insânlardan bir topluluğa da hitâb edilebilir. أشيروا عليّ أيّها الناس [*Bana işâret edin ey insânlar*] sözünde geçen *nâs* [*insânlar*] kelimesiyle, "ensâr" kasdedilmiştir. Allâh Teâlâ Âl-i İmrân sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ

> Onlar ki, o insânlar kendilerine, "İnsânlar kesinlikle size karşı ordu hazırladılar, o hâlde onlara haşyet duyun" dedi. (Âl-i İmrân/173)

Burada kesinlikle bilinmektedir ki, konuşan da, toplananlar da insânların tamâmı değil, sâdece bir grubtur.

Bu kelime, insânların tamâmı için de kullanılabilir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا

> Ey insânlar! Doğrusu Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi, birbirinizi tanımanız için şu'ûblar ve kabîleler yaptık. (Hucurât/13)

Dolayısıyla *insânların rabbi* sözü, küçük veya büyük bir topluluk için kullanılabilir.

Meliki'n-nâs [*insanların meliki*] sözündeki cemaat ise daha çoktur. Çünkü melik'in halkı ve insânları, mürebbinin insânlarından daha çoktur. *İnsânların ilâhı* sözü ise, en genişi, en kapsamlısıdır. Çünkü o bütün insânları kapsar.

Eğer âyet-i kerîme, *bi-rabbi'n-nâsi ve melikihim ve ilâhihim* şeklinde gelseydi, o zamân *melik*'in ve *ilâh*'ın, *rabb* ismi ile birlikte zikredilen insân topluluğuna âid olduğu, başkalarıyla alâkası olmadığı ve bu topluluğun az veya çok olabileceği zannedilebilirdi. Bu yüzden de her sıfat ile birlikte *en-nâs* ismi tekrârlanmıştır ki başkalarının değil, sâdece bu topluluğun melik'i ve ilâh'ı olduğu zannedilmesin.

Böylece insân topluluğu, azlıktan çokluğa doğru derece derece yükselmiştir. Çünkü melik'in insânları, rabbin/mürebbinin insânlarından daha fazladır. Çünkü

---

[8] *Tefsîru'l-Qayyim*, 598.

tek melik'in sâhibi olduğu birçok rabb/mürebbi ve birçok rabbin/mürebbinin sâhib olduğu topluluklar söz konusudur. *İnsânların ilâhına* gelince; hepsinden, melik'in de sâhib olduğu insânlardan daha çok insâna sâhibtir. Çünkü melik'in hilâfına bütün insânları kapsar.

Böylece, çokluktan azlığa doğru sıfatlar zikredilirken, onların sâhib olduğu insânların zikri de azlıktan çokluğa doğru bir sıra takip etmiştir.

❁❁❁

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ

O sinsî vesvâsın: vesvesecinin/şeytânın şerrinden. (Nâs/4)

Bu âyetteki *vesvâs* kelimesi, fe'lân veznindedir. Bu durumda isim olur, eğer *visvâs* şeklinde okunursa masdar olur; tıpkı *zelzâl* ve *zilzâl* gibi. *Zilzâl, zelzele* fi'linin masdarıdır, yani arzın bilinen hareketinin ismidir. Fe'lân kalıbında ism-i fâ'il ma'nâsında sıfat olabilir. Bu, "geveze" ma'nâsındaki *sersâr,* "kekeme" ma'nâsındaki *fe'fe'e* veya *temtân* gibi mübâlağa ve çokluk ifâde eder; sülâsi fi'llerin فَعَّالٌ vezninde olduğu gibi.

Buradaki vesvese hakkında ihtilaf edilmiştir. *Vesvâs* kelimesinin, "vesvese" ma'nâsında isim olduğu söylenmiştir ve bu, şeytânın nefsin hevâsı ve şehvetleri vâsıtasıyla yaptığı vesvesedir. O hâlde nefsin, düşünceler ve hevâlar yoluyla yaptığı vesvese, *vesvâs*'tır. Bu durumda *vesvâs*'ın şerrlerinden Allâh'a sığınmak gerekir. Çünkü bunlar Allâh'ın zikri ile kontrol altına alınır.

Burada mahzuf olan muzâfın takdîri ile şeytânın kasdedildiği de söylenmiştir. Yani, âyetin aslı, مِنْ شَرِّ ذِى الْوَسْوَاسِ [*vesvâs sâhibinin şerrinden*] şeklindedir. *Vesvâs sâhibi* de "şeytân"dır. *Keşşâf*'ta şöyle açıklanmıştır:

> *Vesvâs,* "vesvese" ma'nâsında bir isimdir, "zelzele" ma'nâsındaki *zelzâl* gibidir. Ancak *visvâs* şeklindeki *zilzâl* gibi benzeri masdara gelince, bundan murâd "şeytân"dır. Masdar ismi ile ondan bahsedilir. Sanki o, vesvesenin kendisidir. Çünkü o, vesveseyle meşgul olur, kendini ona adamıştır veya bu kelimeyle "vesvâs sâhibi" kasdedilmiştir. *Vesvese,* "gizli ses"tir.[9]

Bazıları da *vesvâs* kelimesinin ism-i fâ'il, yani "vesvese eden" ma'nâsında bir sıfat olduğunu söylemiştir. Tıpkı "kekeme" ma'nâsındaki *temtâmun,* "geveze" ma'nâsındaki *sersârun* gibi, ki bunlar da, geveze insân ve kekeme insân için kullanılırlar, aynı zamânda da şeytânın isimlerindendir.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

[9] *Keşşâf,* III/370.

Zemahşerî, *visvâs* kelimesinin masdar olduğunu, *zelzâlun* kelimesinin de yeryüzünün bilinen hareketi, yani "zelzele" için bir isim olduğunu söylemiştir. Sâdece muda'af fi'llerde fe'lân vezni olduğunu, bu veznin hem fetha hem de kesra ile okunmasının câiz olduğunu, ama çoğunlukla fethalı okunduğunu söylemiştir. Ve böylece tıpkı *salsâl* kelimesinin "musalsil" ma'nâsında, *qazqâz* kelimesinin "muqatqıt" ma'nâsında kullanılması gibi *vesvâs* kelimesinin de "müvesvis", yani "vesvese veren" ma'nâsında kullanıldığını söylemiştir. İbn Mâlik'e göre ise bu kelime masdar değildir. Muda'af olmayan fi'llerde ister sıfat ister câmid isim olsun nâdiren rastlanır.[10]

Zemahşerî'ye göre, *vesvâs* da, *visvâs* da masdardır. Bazı Arab dilcileri, فَعْلَل'nin iki şekli olduğunu söylemişlerdir. *Dahrece* gibi sahih olan şekli ve katlanarak gelen *salsale* şekli. Her ikisinin de *fe'latun* şeklinde fethalı ve *fi'lâlun* şeklinde kesralı iki masdarı vardır. Bu, kıyasa göredir. Fethalı hâli şazdır, yani az görülür. "Kekeme" ma'nâsındaki *temtâmun* ve *fe'fe'e* kelimeleri gibi katlanarak gelen masdarı daha çok görülür ve sülâsilerdeki *fu'âlun* vezni gibi mübâlağa ifâde eder. *Vatvât,* konuşması güzel olan için, *sersâr* gevezelik için kullanılır. Doğrusu, sıfat olmasıdır, ancak âyet-i kerîmede muzâfın hazfı veya başka ma'nâlar aramaya gerek yoktur.[11]

Burada mübâlağa ve çokluk ma'nâsı taşıyan ism-i fâ'il ma'nâsında olan bir sıfat olması, tercîh edilen görüştür. اَلَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ [*O sinsî vesvâsın/ vesvesecinin-şeytanın -gerek cinnden, gerek insten- (şerrinden)*] sözü buna delâlet eder. Bu âyetler, *vesvâs*'ı ikiye ayırmıştır; bir kısmı cinnlerden, bir kısmı instendir. O hâlde buna masdar ma'nâsı yüklenemez ya da masdar ma'nâsında olduğu söylenemez. Ancak te'vîl veya takdîr ile bu ma'nâ verilebilir. Yani, takdîr ve başka ma'nâlar aramaksızın buna sıfat ma'nâsı verilebilir, ki bunun benzeri kullanımlar vardır.

Ma'nâyı genişletmek için her iki ma'nâyı da taşıyor olabilir. Bu durumda vesvesenin ve müvesvis'in, yani vesvese edenlerin hepsinin şerrlerinden istiâze ma'nâsını taşır.

"Vesvese edici" ma'nâsında *müvesvis* yerine *vesvâs* kelimesinin tercîh edilmesinin bir çok sebebi vardır. Söylediğimiz gibi *vesvâsun* kelimesi, daha çok ma'nâ taşır, hem "vesvese" hem de "vesvese eden kişi" ma'nâsını taşır, böylece değişik ma'nâların şerrleri sebebi ile istiâze'yi ifâde eder. Diğer yandan *muvesvisun* kelimesinin başka ma'nâları da söz konusudur. Bu lafız, hem vesvesenin kendisini kapladığı kişi için *raculün muvesvisun* şeklinde kullanılabilir, hem de en önemli özelliği vesvese vermek olan kişi hakkında *raculün muvesvesun* şeklinde kullanılabilir.[12]

---

[10] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/208-209.

[11] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/286.

[12] *Lisânu'l-Arab,* وسوس, VIII/142.

Vesvâs kelimesi, mübâlağa sıfatlarından olup vesvesede mübâlağa ifâde eder. Sülâsi fi'llerdeki فَعَّالٌ vezni gibidir, tıpkı *kezzâb* [çok yalancı] ve *sabbâr* [çok sabırlı] kelimeleri gibidir. Ancak *muvesvis* kelimesinde mübâlağa yoktur, dolayısıyla *vesvâs* kelimesinin seçilmesi daha evlâdır. Ayrıca istiâze, "vesvâsın şerrinden" şeklinde gelmiştir, burada umûmî bir ta'bîr kullanılmamış; yani *mine'l-vesvâsi'l-hannâs* şeklinde gelmemiştir. Hâlbuki şeytândan Allâh'a sığınıldığında umûmî bir ta'bîr kullanılmıştır.

Nahl sûresi'nde şöyle buyurulmuştur:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Kur'ân okuduğun/okuyacağın zamân o racîm şeytândan Allâh'a sığın. (Nahl/98)

Âl-i İmrân sûresi'nde de şöyle buyurulmuştur:

وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Doğrusu ben onun adını Meryem koydum; onu da, onun zürriyetini de o racîm şeytândan Sana Sana sığındırdım/ısmarladım. (Âl-i İmrân/36)

Nâs sûresi'nde zikredilenler ise ins ve cinnlerdir, şeytân değildir. Cinnlerin içinde sâlih mü'minler, fâsıklar ve kâfirler vardır; tıpkı Âdem oğulları'nda olduğu gibi.

Allâh Teâlâ cinnlerin dilinden Cinn sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ

Doğrusu bizden, müslimler de var, qâsıtlar da. (Cinn/14)

وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا

Hakîkaten bizden sâlihler de, bunun dûnu/aşağısı olanlar da vardır; çeşit çeşit yollara ayrılmışız. (Cinn/11)

Onların kâfirleri, şeytânlardır. Burada cinnlerle berâber insânlar zikredilmiştir. Bilindiği gibi onların sınıfları vardır ve şerrlerinden istiâze edilir, onlardan umûmî olarak istiâze edilmez. Yine cinnlerden de umûmî olarak istiâze edilmez, çünkü onların içinde de hayrlı ve sâlih olanlar vardır, onların ancak şerrlerinden istiâze edilir. İnsânlar da böyledir, biz insânlardan umûmî olarak Allâh'a sığınmayız, onların şerrlerinden Allâh'a sığınırız. Çünkü biz onlarla bir arada bulunmakla, onları da'vet etmekle, onları ıslah etmekle ve onlara nasihat etmekle emrolunduk. Nasıl olur da "Onlardan Allâh'a sığınırız" ve "İnsânlardan Allâh'a sığınırız" diyebiliriz? Biz sâdece

onların zâlimlerinden, diktatörlerinden ve onların şerrlerinden Allâh'a sığınırız. Bu ma'nâda Allâh Teâlâ Ğâfir sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَّا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ وَقَالَ مُوسَىٰ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم مِّن

> Mûsâ da, "Ben, hesâb gününe îmân etmeyen her mütekebbirden rabbime ve rabbinize sığındım" dedi. (Ğâfir/27)

Şeytâna gelince; yanımızda bulunması, fısıldaması ve dürtmesi/kışkırtması ile tamâmiyle şerrdir. O hâlde umûmî olarak ondan da, şerrinden de istiâze edilir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ

> Ve de ki: "Rabbim! Şeytânların dürtmelerinden/mahmuzlamasından-kışkırmasından Sana sığınırım. Rabbim! Yanımda hazır bulunmalarından Sana sığınırım." (Mü'minûn/97-98)

Dolayısıyla *vesvâs* ile birlikte *şerr*'in zikredilmesi güzel olmuştur. *Vesvâs*'ın şerrinden istiâze üzerine düşünmek gerekir. Buradaki, "vesvese edenin zâtı"dır, o nedenle "vesvesesinin şerrinden" buyurulmamıştır. Böylece istiâze, bütün şerrlerden umûmî olarak gerçekleşmiştir. Sâdece vesvesenin şerri kasdedilmemiştir. Vesveseyi veren şeytân olduğu gibi, başkası da olabilir. Dolayısıyla istiâze, kendisinden vesvese çıkan her şerri kapsar; ister vesvese, ister başka birşey olsun... Yani buradaki istiâze, ister vesvese, ister başka birşey olsun şerrlerin tamâmını kapsar.

Tefsîru'l-Kayyim'de şöyle yazılıdır:

> Kur'ân kelimeleri ve onların yüceliği üzerine düşünmek gerekir. Sıfatlı olarak gelen şeytânın şerrinden istiâze, ne kadar da yerinde gelmiştir! Çünkü şeytân, "sinsî vesvesesi" olarak vasıflanmıştır ki bu şeytân, insânların göğüslerine vesvese verir. Burada, istiâzenin bütün şerrleri kapsaması için, *min şerri vesvesetihi* [*onun vesvesesinin şerrinden*] buyurulmamıştır. Çünkü *min şerri'l-vesvâsi*, onun bütün şerrlerini ifâde eder.[13]

Rûhu'l-Me'ânî'de ise şöyle bir açıklama vardır:

> Görünen odur ki *vesvâsın şerrinden istiâze* sözü ile murâd, vesvesenin kendisi ve netîcesi yönündendir. Dolayısıyla istiâze, "vesvesesinin şerrinden" ma'nâsını taşır. Yine buradaki istiâzenin, onun bütün şerrlerinden istiâzeyi ifâde ettiği söylenmiştir. Bunun için de, *min şerri'l-vesvâsi* [*vesvâsın şerrinden*] buyurulmuş, مِنْ شَرِّ وَسْوَسَةِ الوَسْوَاسِ [*vesvâsın vesvesesinin şerrinden*]

[13] *Tefsîru'l-Qayyim*, 608-609.

buyurulmamıştır. Yine bu ma'nâda bu şerrin, nefse yapıştığı gibi bedene de yapışması sebebiyle bu sözün geldiği söylenmiştir.[14]

Hannâs kelimesi, *hannesun*'un mübâlağa şeklidir. Bu kelime bazan "gecikmek" ve "gizlenmek" ma'nâsında da kullanılır. *Hannâs* vasfı, *vesvâs* ile birlikte tercîh edilmiştir. Çünkü mübâlağa açısından ona uygundur. *Vesvâs* rubâî fi'ldendir, sülâsilerdeki فَعَّالٌ vezni gibidir. Her ikisi de devâmlılığa ve mübâlağaya delâlet eder. فَعَّالٌ vezni, meslek ve sanat erbâbı için kullanılan kalıptan nakledilmiştir. *Kezzâb* [çok yalancı], sanki "mesleği yalan söylemek olan kişi"dir, *neccâr* ve *haddâd* da bunun gibidir: *Neccâr* [marangoz], *haddâd* [demirci], *kezzâb* [çok yalancı].

Vesvâs kelimesi, onun bütün derdinin vesvese olduğunu ve sürekli olarak onunla meşgul olduğunu ifâde eder. İkili harflerin tekrârlanması, fi'lin de tekrârlandığına delâlet eder; *kebkebe* "ters çevirmek/tepe-taklak etmek", *hezheze* "sallamak", *zelzele* "sarsmak" gibi.

Biz insânız ve vesvâsın bizden gizlenmesine gerek vardır. O her ne zamân vesvese verse bize hâkim olur. Burada *hannâs* lafzı, gizlenmeye devâm etmesine delâlet etmesi için tercîh edilmiştir. Yani *hanûs* [gizlenen kişi], bunu devâmlı yapar ve kişi ne zamân Allâh'a bu sebeble istiâze etse, o saklanmaya devâm eder. O, kendisini vesvese vermeye adamıştır; sürekli vesvese verir, yakaladığı hiçbir fırsatı kaçırmaz.

Başka bir açıdan düşünüldüğünde, kişinin hasmı/düşmanı başına kötü birşey gelmesini bekler. Dolayısıyla kişinin, düşmanının sıfatını, kuvvetini, zayıf taraflarını ve ona zarar verebilme imkânlarını ve ondan nasıl kurtulacağını bilmesi gerekir.

Rabbimiz bize bu düşmandan tam olarak kurtulamayacağımızı, onun hakkından gelemeyeceğimizi öğretmiştir. Bizim en fazla yapabileceğimiz şey, vesvesesinin şerrini kendimizden def etmektir. O, Allâh'ın zikri ve O'na itâ'at etmek ile sinip gizlenir. Ancak ilk fırsatta hilesini kurar, vesvesesini tekrâr vermeye başlar. Allâh'ı zikretmekten veya O'na sığınmaktan gaflet edilen her an onun vesvesesi geri gelir. Rabbimiz bize, bu düşmanın sıfatını, tuzağını, nelerle meşgul olduğunu ve ona karşı hangi silah ile silahlanacağımızı, onun tehlikesini bertaraf etmek için hangi silaha ihtiyaç duyduğumuzu öğretmiştir. Bizim onun hakkından gelmemiz mümkün değildir. Ancak arada nefes alıp rahatlayabiliriz, bizim bundan başkasına gücümüz yetmez.

Burada, *el-vesvâsi'l-hannâs* [*sinsî vesvese verici*] buyurulmuştur, ki bu da "gaflet ânını kollayarak tekrâr hücum etmek için geri dönmek üzere sinen-saklanan"

---

[14] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/286.

demektir. Burada, اَلوَسْوَاسُ الْمُنْهَزِمُ اَلَّذِي لاَ يَعُودُ [*Geri dönmeyen yenilmiş vesveseci*] ya da اَلْوَسْوَاسُ الْمَقْتُولُ بِذِكْرِ اللَّهِ وَطَاعَتِهِ [*Allâh'ın zikri ve O'na itâ'at ile öldürülmüş vesvese verici*] buyurulmamıştır. Dolayısıyla dikkatli ve tetikte olmak ve Allâh'tan yardım istemek gerekir.

❁❁❁

الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

Ki o, insânların göğüslerinde dâima vesvese verir. (Nâs/5)

Burada *fi sudûri'n-nâs* [*insânların sadrlarında/göğüslerinde*] buyurularak, vesvesenin yerinin sadr [göğüs] olduğu zikredilmiş, *fî qulûbi'n-nâs* [*insanların kalblerinde*] buyurulmamıştır. *Sadr* [*göğüs*], kalb ve kalbe gelen damarların bulunduğu alan olup âdeta kalb için dehlizler gibidir ve bu alan, kalbe giden geçitlerle doludur. Bunlar da, vesvese kanallarıdır, öyle ki sanki kalbe vesvese ve tehdîdlerden başka birşey girmez. Burada, *yuvesvisu fi qulûbi'n-nâs* [*insanların kalblerinde vesvese verir*] buyurulmamıştır, ki vesvesenin yeri sâdece kalb olmasın. Yani, göğsün temiz ve vesveseden kurtulmuş olması lâzımdır, ki bu vesvese, göğüste bulunan nûrları ve Rahmânî vâridâtları, zulmeti ve vesveseleri ile gidermesin. Böylece sadr/göğüs, harb alanında düşman için döşenen mayın, yol kapama gibi görev yapsın da bu vesveseci arzu ettiği şeye ulaşamasın. Buna ilâveten iftirâlar yayılmasın, yardımcılar devre dışı bırakılmasın, azm ve sebat zayıflamasın diye bunun yapılması gerekir. *Tefsîru'l-Kayyim*'de, اَلَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ sözünün sırrı üzerinde düşünülmesi gerektiği söylenmiştir. Burada, *fî qulûbihim* [*kalblerinde*] buyurulmamıştır. *Sadr* [göğüs], kalbin alanı ve onun evidir, damarlar göğse gelir, burada toplanır, sonra kalbe girerler. Kalb, onlar için bir dehlizdir ve kalbten, emirler, damarlar çıkıp göğse gelir, sonra ordulara dağılır. Kim bunu anlarsa, Allâh Teâlâ'nın, وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ [*Göğüslerinizdekini yoklamak, kalblerinizdekini ortaya çıkarmak için*] (Âl-i İmrân/154) şeklindeki sözünü de anlamıştır.

Şeytân; kalbin sahasına, evine girer ve kalbe vermek istediği vesveseyi göğse koyar. O, göğse vesvese verendir. Onun vesvesesi kalbin içine değil, kalbe ulaşır. Bunun için Allâh Teâlâ Tâ-Hâ/120'de, فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيطَانِ buyururken فِي harfini kullanmamıştır. Çünkü vesveseyi önce kalbe koyduğunu, oradan kalbin içine girdiğini anlatmak istemiştir.[15]

Rûhu'l-Me'ânî'de, اَلَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ sözü için şöyle denmiştir:

[15] *Tefsîru'l-Qayyim*, 614-615.

> Burada mecâzen "kalbler" kasdedilmiştir, bazıları da demiştir ki şeytân, kalbin dehlizi ve evi mesâbesinde olan göğse girer ve vermek istediğini oraya koyar, vesvese buradan da kalbe ulaşır.[16]

Burada اِلَىٰ veya لِ harfi yerine *fî* harf-i cerrinin seçilerek, *yuvesvisu fî sudûri'n-nâs* buyurulması; göğsün, vesvesenin konulduğu yer olması hasebiyledir. اِلَىٰ ve لِ harfleri şahıs için kullanılır ve وَسْوَسَ لَهُ ve وَسْوَسَ اِلَى فُلَانٍ denir. Allâh Teâlâ aşağıdaki âyetlerde şöyle buyurmuştur:

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ

> Nihâyet şeytân onu fitledi: "Ey Âdem!" dedi, "Seni huld ağacına, zevâl bulmayacak bir mülke delâlet edeyim mi?" (Tâ-Hâ/120)

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْآتِهِمَا

> Derken şeytân, onlardan gizlenmiş o çirkin yerlerini kendilerine göstermek için ikisine de vesvese verdi. (A'râf/20)

Vesvâs, cinn de, ins de olabilir. Allâh Teâlâ En'âm sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا

> İns ü cinn şeytânlarını (düşman yaptık). Onlardan bazısı bazısına, aldatmak için sözün yaldızlısını vahyeder. Eğer rabbin dileseydi bunu yapmazlardı. (En'âm/112)

O hâlde ister cinnden ister insten olsun bütün vesveselerin şerrinden sığınmak gerekir. Burada madem ki hem insânların hem cinnlerin vesveselerinin şerrinden istiâze gerekiyor, o hâlde niçin قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْجِنَّتِ وَالنَّاسِ [*Cinnenin ve nâsın/insânların rabbine sığınırım*] buyurulmayıp قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ [*Nâsın/insânların rabbine sığınırım*] buyurulduğu sorulabilir.

Buna şöyle cevâb verebiliriz: İnsânların ve cinnlerin göğsündeki vesvese değil, sâdece insânların göğüslerindeki vesvese zikredilmiştir. Dolayısıyla saldırıya uğrayan cinnler değil, insânlardır. O hâlde bu düşmandan koruması için insânların rabbine, melikine ve ilâhına istiâze edilir.

Keşşâf'ta şöyle denilmiştir:

> Niçin burada *rabb* kelimesi özellikle *nâs* [insânlar] kelimesine muzâf olarak gelmiştir? Buna şöyle cevâb verilir: İnsânların göğüslerindeki vesvese verici şeytânların şerrinden istiâze edilmiştir, sanki "insânlara vesvese verenin

[16] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/287.

şerrinden, insânların rabb'lerine, onların işlerini yürüten melik'lerine ve onların ibâdet ettikleri ilâh'larına sığınıyorum" denmiştir. Tıpkı bazı kölelerin başlarına bir aksilik geldiği vakit efendilerine, hizmet ettikleri şahsa ve işlerinin yöneticisi olan şahsa sığındıkları gibi.[17]

❁❁❁

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

(O şeytân) gerek cinneden/cinnlerden, gerek nâstan/insânlardan (olsun). (Nâs/6)

Kur'ân-ı Kerîm'de, *cinn, cinne, cânn* kelimeleri ve bunların mukâbilinde *ins, nâs, insân* kelimeleri kullanılmıştır.

İns kelimesi, *cinn* kelimesinin mukâbili olarak gelmiştir. Bunlar, mahlûkât içinden bu cinslerin asıllarıdır.

Cinne kelimesi de *nâs* kelimesinin mukâbili olarak gelmiştir. *Nâs,* "ins'lerden oluşan küçük ya da büyük bir topluluk"tur ve çoğul için kullanılır. *Cinne,* "cinnlerden oluşan topluluk"tur.

Cânn kelimesi ise, *insân* kelimesinin mukâbilidir. *Cânn* kelimesi, bunlardan tek bir fert için kullanıldığı gibi, cins için de, hattâ çoğul için de kullanılabilir. Bir insân için, *hâzâ insânun* [*bu bir insândır*] denir, cins için de *huliqa'l-insânu min-tîn* [*İnsân tînden yaratıldı*] denir. *Cânn* kelimesi, cins için kullanıldığı gibi, tek bir cinn için de kullanılır. Meselâ, *huliqa'l-cânnu min-nâr* [*O cânn bir ateşten yaratıldı*] denir. Bu kelime çoğul için de kullanılabilir ve هَؤُلَاءِ جَانٌّ [*Bunlar cânndır*] denir. O hâlde *insân* kelimesi ile *cânn* kelimesi arasındaki fark; *insân* kelimesinin hem bir kişi, hem de cins için kullanılması, fakat çoğul için kullanılmaması; *cânn* kelimesinin ise, hem bir varlık, hem cins, hem de çoğul için kullanılıyor olmasıdır. Kur'ân'da bu lafızların kullanım şekli buna delâlet eder.

Cinn ve *ins* iki ağırlık için, yani *seqaleyn* için kullanılmıştır. Çoğunlukla *ins* kelimesi, *cinn* kelimesinin mukâbili olarak kullanılmıştır:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Ben cinn ü ins'i ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım. (Zâriyât/56)

قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

[17] *Keşşâf,* III/369.

De ki: "Doğrusu, ins ü cinn bu Kur'ân'ın mislini getirmek için toplansa, birbirlerine destek de olsalar, yine onun mislini getiremezler." (İsrâ/88)

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُم مِّنَ الْإِنسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُم مِّنَ الْإِنسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ

O gün onların hepsini haşredecektir. "Ey cinn ma'şeri! Kesinlikle insten çoğalttınız!" Onların insten olan velîleri de şöyle diyecek: "Rabbimiz! Birbirimizden istifâde ettik." (En'âm/128)

Cinne kelimesinin, *nâs* kelimesinin mukâbili olarak kullanılmasına da şu âyetleri örnek verebiliriz:

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

Muhakkak ki Ben cehennemi dolduracağım; cinne/cinnlerden ve nâs'tan/insânlardan, tümünden. (Hûd/119)

اَلَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ (٥) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

Ki o -gerek cinne'den/cinnlerden, gerek nâs'tan/insânlardan- nâsın/insânların göğüslerinde vesvese verir. (Nâs/5-6)

Buralarda *cinne* [cinnler] kelimesi, *nâs* [insânlar] kelimesinin mukâbili olarak kullanılmıştır.

Nâs değil de *ins* kelimesine gelince, daha önce söylediğimiz gibi *nâs* kelimesi, *ins* topluluğuna verilen isimdir. Bunun için bazan bunların birbirinin yerine kullanılması doğru olmaz. Bakara sûresi'nde şöyle buyurulmuştur:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ

Onlara, "Nâs'ın/insânların îmân ettiği gibi îmân edin" denildiğinde... (Bakara/13)

Burada, كَمَا آمَنَ الْإِنْسُ [*ins'in îmân ettiği gibi*] buyurulması uygun olmazdı. Bunun benzeri başka âyetler de vardır:

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ

Sonra, o nâs'ın/insânların ifaza ettiği yerden siz de ifaza edin. (Bakara/199)

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ

Onlar ki, o nâs/insânlar kendilerine, "Nâs/insânlar sizin için kesinlikle ordu topladı, o hâlde onlara haşyet duyun" dedi. (Âl-i İmrân/173)

Bu âyette, الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ [*Onlar ki, o ins sizin için kesinlikle ordu topladı...*] buyurulması uygun olmazdı. Bunun bir benzeri de Enfâl sûresi'ndedir:

وَاذْكُرُوا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُم

Hatırlayın ki bir vakit siz yeryüzünde mustaz'af bir azınlıktınız. O nâs'ın/insânların sizi kapıvermesinden korkuyordunuz da O sizi barındırdı, yardımıyla sizi te'yid etti. (Enfâl/26)

Burada, تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ [*o ins'in sizi kapıvermesinden korkuyordunuz*] denmesi uygun olmaz. Böyle bir kullanım sâdece *cinn* kelimesi için uygun olabilir.

Benzer şekilde هَذَا شَخْصٌ مِنَ النَّاسِ [*Bu, ins'ten bir şahıs*] ve هَذَا رَجُلٌ مِنَ النَّاسِ [*Bu, ins'ten bir adam*] denir. Ama -her ne kadar görünüşte ma'nâ aynı gibi olsa da- هَذَا شَخْصٌ مِنَ النَّاسِ [*Bu, nâs'tan bir şahıs*] ve هَذَا رَجُلٌ مِنَ النَّاسِ [*Bu, nâs'tan bir adam*] denmez. Daha doğrusu, aynı ma'nâ için bu iki söz kullanılmaz. Zira birinci ibârede, maksad cinsi açıklamak iken, ikincide maksad cinsi açıklamak değil, adedini/sayısını ifâde etmektir.

İnsân kelimesine gelince, bu kelime *cânn* kelimesinin mukâbili olup tek bir fert için de, cins için de kullanılabilir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ

Her insânın tâirini kendi boynuna doladık. (İsrâ/13)

Burada *külle insân* yerine, *külle nâs* denmez. Buradaki maksad, insânlardan her bir ferttir.

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَىٰ

İnsânın neye koştuğunu tezekkür edeceği gün. (Nâziât/35)

Buradaki maksad da, her insândır, fakat cins için de kullanılabilir:

وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ

Ve insânı yaratmaya tînden başladı. (Secde/7)

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا

İnsânın üzerine dehrden bir vakit geçti, ki o, anılır birşey değildi. (İnsân/1)

خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ

İnsân aceleden yaratıldı. (Enbiyâ/37)

Cânn kelimesi de böyledir, bir kişi için de, cins için de kullanılabilir, *insân* kelimesinin mukâbilidir. Bazan çoğul için de kullanılabilir.

خَلَقَ الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ وَخَلَقَ الْجَانَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ

İnsânı fehhâr gibi salsâldan yarattı. Cânn'ı da ateşten bir mâricden yarattı. (Rahmân/14-15)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ السَّمُومِ

Muhakkak ki Biz insânı salsâldan, hâme-i mesnûndan halkettik. Cânn'a gelince, onu da önceden semûm bir ateşten halkettik. (Hicr/26-27)

Görüldüğü gibi *cânn* kelimesine âid olan zamîr [*hu:* onu zamîri] tekil gelmiştir.

وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

"Asânı bırak." (Mûsâ da asâsını bıraktı.) Onun bir cânn gibi ihtizâz ettiğini görünce, arkasına bakmaksızın dönüp gitti. (Neml/10)

Burada geçen *cânn* kelimesinin, "serî/çevik bir yılan" ma'nâsında olduğu söylenmiştir, ancak "cinn" ma'nâsına da olabilir. *Cânn* kelimesi, *insân* kelimesinin mukâbili olarak tek bir ferdi veya cinsi ifâde eder. Aynı zamânda çoğul için de kullanılabilir ve *hâzâ cânn* [*bu bir cânn*] sözü, bir fert için söylendiği gibi, *hâûlâi cânn* [*bunlar cânn'dır*] şeklinde çoğul için de kullanılır. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm bazan *cânn* kelimesini, *ins* kelimesinin mukâbili olarak kullanmıştır ki bu, iki ma'nâsından biridir. Hem cins, hem çoğul ifâde edebilir:

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ

Bir ins de, bir cânn da onlara dokunmamıştır. (Rahmân/56)

فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْأَلُ عَن ذَنبِهِ إِنسٌ وَلَا جَانٌّ

O gün ins'e de, cânn'a da zenbinden sorulmaz. (Rahmân/39)

Cinnî kelimesine gelince, bu, cinnlerden biri ya da cinnlere mensub olanlar için, *insî* kelimesinin mukâbili olarak kullanılır.

Cinnî ve *cânn* arasındaki farka gelince, *cinnî* kelimesi, cinnlerden birini ifâde eder ve *insî* kelimesinin mukâbili olarak mensûbiyet ifâde eder. Bunun için *hâzâ cinniyyun* [*bu cinnîdir*] sözü, hem tek bir cinn, hem de cinnler için kullanılabilir. *Hâzâ 'amelun cinniyyun* [*bu cinnî bir iştir*] ve *san'atun cinniyyetun* [*cinnî bir san'attır*], yani "cinnlere mensub bir iş" denir; tıpkı *hâzâ rûmiyyun* [*Bu Rûmî'dir*], yani "bu bir Rûm'dur" denildiği gibi, Rûmlara mensub birini ifâde etmek için, *hâzâ rûmiyyun* [*Bu Rûmî'dir*] denilmesi gibi. Benzer şekilde, هَذَا لِصَانٌ رُومِيٌّ وَنَسْجٌ رُومِيٌّ [*Bu Rûm dili ve Rûm dokuması*] denir.

İnsiyyun ve *insânun* kelimeleri de bunun gibidir. *İnsiyyun* kelimesi, insânlardan tek bir şahıs için kullanılabilir ve bunun örneği Meryem sûresi'nde gelmiştir:

فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا

Onun için bugün hiç bir insiyye kat'iyyen konuşmayacağım. (Meryem/26)

İnsân cinsine mensub birşey için de kullanılır; tıpkı, هَذَا صَنْعَةٌ اِنْسِيَّةٌ لاَ جِنِّيَّةٌ وَعَمَلٌ اِنْسِيٌّ لاَ جِنِّيٌّ [*Bu bir insî yapısıdır, cinnî yapısı değildir ve bu bir insî işidir, cinnî işi değildir*] denildiği gibi. Allâhu a'lem.

Burada niçin *ins*'ten önce *cinn* kelimesinin zikredildiği sorulabilir.

Buna cevâb olarak birkaç sebeb söylenebilir: Bu sebeblerden biri cinnlerin, insânların düşmanı olduğunun söylenmesidir. Onların aslı vesvesedir, öyle ki *vesvâs*, şeytânın isimlerinden biri hâline gelmiştir. Tabii insânlar için insî vesveseler de söz konusu olabilir. Çünkü bu vesvese de şeytân sebebi ile olur ve o koyar.

Burada, başka bir âyette, cinn şeytânlarından önce ins şeytânlarının zikredilme sebebi sorulabilir:

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ

Şunun gibi, her nebîyeye ins ü cinn şeytânlarını düşman yaptık. Onların bazısı bazısına aldatmak için sözün yaldızlısını vehyederler. Eğer rabbin dileseydi bunu yapmazlardı. Öyle ise onları ifterâlarıyla bırak. (En'âm/112)

Bunun cevâbı, En'âm sûresi'ndeki makâmın, ins şeytânlarının cinn şeytânlarından önce zikredilmesini gerektirdiğidir. Çünkü âyetin siyâkı, cinnler ve şeytânlar hakkında değil, küfreden insânlar ve müşrikler hakkındadır. Bunun için 106 ve 116. âyetlere

bakmak gerekir. Âyette, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا buyurulmuştur. Çünkü nebîlerin düşmanları ve onlarla savaşanlar olmaları hasebiyle insânlar için daha zâhirdir.

Sonra, فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ buyurulmuştur, Allâh'a iftirâ etmek de insânlar için daha zâhirdir. Dolayısıyla ins şeytânlarının cinn şeytânlarından daha önce zikredilmesi daha münâsib olmuştur. Allâhu a'lem.

İHLÂS SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴿١﴾ اللَّهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴿٤﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. De ki: "Allâh, O'dur ancak ehad,

2. "Allâh'tır ancak samed,

3. "Çocuğu olmadı, ana-babası bulunmadı,

4. "Hiçbir şey O'nun dengi değildir."

Sûre, Rasûlü'ne emir şeklinde, *qul huve'llâhu ehad* [*De ki: "Allâh, O'dur ancak ehad"*] sözü ile başlamıştır. Böylece o'na, *de ki* diye emredilerek bu durumu ilan etmesi istenmiştir. Âyet, *huve'llâhu ehad* [*Allâh, O'dur ancak ehad*] şeklinde gelerek sâdece haber cümlesi ile yetinmemiştir. Şahsî bir itikadı, kişi isterse içinden söyler, isterse diliyle ifâde eder. Hâlbuki burada o'ndan bu akîdeyi ilan ve tebliğ etmesi istenmiştir. Bu da durumun ehemmiyeti sebebiyledir. Çünkü insânların çoğu bu kısacık sûrenin gerek yüce kelimeleri, gerekse ma'nâları bakımından en büyük hakîkatleri toplamış olmasına rağmen bu büyük hakîkatler husûsunda sapkınlığa düşmüştür. Bu sûrede bulunan şeylerin ilan edilmesinin istenmesi, bu sûrenin akaidin aslını teşkil etmesi sebebiyledir, ki bu çok önemli bir konudur.

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

Huve'llâhu ehad [Allâh, O'dur ancak ehad]. (İhlâs/1)

Bu cümledeki meşhur olan görüş *huve* zamîrinin, şan zamîri olduğu ve kendinden sonra gelen *Allâhu ehadun* cümlesinin de onun haberi olduğudur.[1] Bilindiği gibi şan zamîri, ta'zîm ve vurgu makâmlarında gelerek kendinden sonra gelen ma'nânın yüceliğine ve önemine delâlet eder.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Meşhur olan buradaki *huve*'nin şan zamîri olarak mübtedâ makâmında, ref mahallinde olduğudur, haberi de kendinden sonra gelen cümledir. Sözün başında yer almasında, ifâde ettiği şeylere daha en başında dikkat çekmek, sûrenin mazmûnunu onaylatma ve kabûl ettirme ma'nâlarını vurgulamak kasdı vardır. Çünkü zamîrden, ilk başta birşey anlaşılmaz; sâdece şan anlaşılır, ki bu şan da mübhemdir. Ancak bunun önemi çok büyüktür ve bunu duyan zihin bundan sonra gelecek ve onu beyân edecek şeyleri merakla bekler. Ardından gelen şeylerle bu mübhemlik ortadan kalkar ve arkadan gelen şeyler kişide güçlü bir şekilde yerleşir.[2]

Ehad kelimesi, iki şekilde kullanılır:

1) Akıllıların umûmu kasdedilir ve hitâb edilebilen kişiler için kullanılır, her zamân için müfred ve müzekkerdir. Olumsuzluktan, sorudan ve şarttan sonra gelir ve umûmî olarak olumsuz cümlelerde kullanılır. Müfred, müsennâ, müzekker çoğul ve müennes çoğul için kullanılır. Meselâ, *mâ fi'd-dâri ehadun* [*evde biri yok*] denildiğinde, evde akıllı bir şahsın olmadığı ifâde edilmiş olur.

وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ

Eğer müşriklerden biri, senden eman isterse, ona eman ver. (Tevbe/6)

فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ

O vakit sizden hiç biri buna mâni olamazdı. (Hâkka/47)

لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ

Siz, diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz. (Ahzâb/32)

---

1 *Keşşâf*, III/367.

2 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/269.

Bu âyetlerde farklı kullanımlar görülmektedir. Başındaki *hemze,* dilcilerin çoğuna göre kelimenin aslındandır.

2) *Ehad* kelimesinin, *vâhid* ma'nâsında kullanılması. Buna göre başındaki hemze, aslı olan *vav* harfinden dönüşmüştür. Aslı *vehade* şeklindedir. Ancak *vehade* ile *ehad* kelimeleri arasında ma'nâ ve kullanılış bakımından fark vardır.

Vehade, hem akıllı hem akılsızlar için kullanılır; *raculün vehadun* [*bir adam*] denir, ki "bilinmeyen bir adam" demektir. Aynı şekilde *dirhemun vehadun* [*bilinmeyen bir para*] ve *vahşun vehadun* [*bilinmeyen vahşi bir hayvân*] denir.

Ehad kelimesine gelince, sâdece akıllılar için kullanılır. Olumlu cümlede, izâfetsiz olarak kullanıldığında veya kimin için kullanıldığı belirlenmediğinde Allâh Teâlâ'ya mahsûstur. رَجُلٌ أحد denmez.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

Ehad kelimesi, üç durumda olumlu olarak kullanılabilir:

1) Onluk sayılara eklenmesi durumunda; اَحَدَ عَشَرَ [*onbir*] ve اَحَدٌ وَعِشْرُونَ [*yirmi bir*] sayılarında olduğu gibi.

2) Muzâf veya muzâfun ileyh olarak kullanılır, bir şeyin ilki ma'nâsında. Yûsuf/41. âyet, أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا [*İkinizden biri rabbine hamr içirecek*] şeklinde gelmiştir. يَوْمُ الأَحَدِ [*birinci gün (Pazar)*] şeklinde de kullanılır.

3) Bu da mutlak bir vasftır. Allâh Teâlâ'dan başkası için kullanılmaz. Bunun aslı *vehaden*'dir. Ama *vehaden,* Allâh'tan başkaları için de kullanılır.[3]

Lisânu'l-Arab'da şöyle yazılıdır:

> *Ehad* kelimesi, Allâh'ın isimlerinden biridir, O öyle bir ferttir ki dâima tektir, O'nunla birlikte başkası yoktur. *Mâ fi'd-dâri ehadun* sözündeki *ehad,* bir isimdir, kendisine hitâb edilebilen her şahsı ifâde eder; ister bir, ister çok, ister müzekker, ister müennes olsun.[4]

Yine şöyle denmiştir: "Allâh'ın ismi olan *ehad* kelimesine gelince, onunla başka hiçbir şey vasflanmaz ve bir kişi için *raculün ehadun* denmediği gibi, *dirhemun ehadun* da denmez. Hâlbuki *raculün vehadun* denebilir ve onun yalnız olduğu ifâde edilmiş olur. Çünkü *ehad,* Allâh'ın sıfatlarından biridir. O, onu Kendisine hâss kılmıştır, bunda O'nun hiçbir ortağı yoktur."[5]

---

3 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/272.

4 *Lisânu'l-Arab,* IV/36.

5 *Lisânu'l-Arab,* IV/464.

Burada niçin *vâhid* kelimesinin kullanılmadığı sorulabilir. Buna birkaç cevâb verilebilir:

A) *Ehad* kelimesi umûmî olarak akıllılara ve hitâb edilebilecek şahıslara mahsûstur, akılsızlar için kullanılmaz. *Vâhid* kelimesi ise, hem akıllı hem de akılsızlar için kullanılır. كِتَابٌ وَاحِدٌ [*bir kitâb*] ve قَلَمٌ وَاحِدٌ [*bir kalem*] denir. Birisi هَلْ رَأَيْتَ اَحَدًا فِي الدَّارِ [*Evde kimseyi gördün mü?*] diye sorduğunda, evde bir insân yoksa لاَ [*hayır*], varsa نَعَمْ [*evet*] diye cevâb verilir. Ama evde bir hayvân, bir inek, bir deve, yani umûmî olarak akletmeyenler olduğu zamân "evet" diye cevâb vermek câiz olmaz.

Milâku't-Te'vîl isimli kitâbta şöyle yazılıdır:

> Ma'nâ bakımından bunlar arasındaki fark, *vâhid* kelimesinin umûmî olarak tekiller için kullanılıyor olmasıdır. Bunların akl u ilmle vasflanıp vasflanmamasına dikkat edilmez; رَجُلٌ وَاحِدٌ , حَجَرٌوَاحِدٌ , جَمَلٌ وَاحِدٌ [*Bir adam, bir taş, bir deve*] denir. Bu, *ehad* kelimesinden farklıdır, çünkü *ehad* kelimesi, sâdece ilm ü akl sâhibleri için kullanılır; melekler, ins ve cinn gibi.[6]

Burada *vâhid* değil, *ehad* kelimesi kullanılmıştır, bu kullanımda O'nun diri, âlim ve tek olduğuna delâlet vardır. *Ehad* kelimesi bütün bu ma'nâları kendinde toplamıştır. Burada en uygun kelime *vâhid* değil, *ehad* kelimesidir, çünkü arkadan *allâhu's-samed* [*Allâh'tır ancak samed*] sözü gelmiştir, bu da "bütün ihtiyaçlar için kendisine yönelinen" demektir. Bütün ihtiyaçlar için kendisine yönelinen zâtın âlim olması gerekir. Ardından da, *lem yelid ve lem yûled* buyurulmuştur, bu da dirilere, yaşayanlara ve canlılara mahsûs bir özelliktir. Dolayısıyla *ehad* kelimesi burada her açıdan daha uygundur. Kur'ân'da Allâh için *vâhid* kelimesinin kullanıldığı da görülür. Ama bu kullanım, 2 ve 3'ün mukâbili ve umûmî olarak çokluğun karşıtı olarak gelmiştir. Allâh Teâlâ Mâide sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ

> Onlar ki kesinlikle küfrettiler; zira "Allâh elbette üçün biridir" dediler. Hâlbuki tek ilâhtan başka ilâh yoktur. (Mâide/73)

Dolayısıyla her lafız bulunduğu mekâna en uygun şekilde gelmiştir.

B) *Ehad* kelimesinde, *vâhid*'in ma'nâsı varken, *vâhid* kelimesinde *ehad*'ın ma'nâsı yoktur. *Ehad* kelimesi, *vâhid* kelimesinin ma'nâsını taşır ve *Allâhu ehad* [*Allâh'tır ancak samed*] denildiği zamân bu, aynı zamânda "vâhid" ma'nâsını taşıdığı gibi, hayât ve ilim gibi başka konularda da O'nun vahdâniyyetine delâlet eder. *Ehad* kelimesine gelince, *vâhid* kelimesinin ma'nâsına dâhil değildir, çünkü *ehad* kelimesi

---

6 *Milâku't-Te'vîl*, II/961.

vâhid kelimesiyle birlikte başka sıfatlara da delâlet eder. Dolayısıyla *ehad* kelimesinin kullanılması daha münâsibtir.

C) فِلَانٌ لاَ يُقَاوَمُهُ وَاحِدٌ [*Filan kişiye, bir kişi karşı koyamaz*] sözü, iki kişinin ona karşı koyabileceği ma'nâsını taşıyabilir, ama فِلَانٌ لاَ يُقَاوَمُهُ اَحِدٌ [*Ona hiç kimse mukâvemet edemez*] sözü, ona iki kişinin mukâvemet edebileceği ma'nâsını taşımaz.[7]

D) *Ehad* kelimesi fe'ale vezninde sıfat-ı müşebbehedir; tıpkı *betale* [*kahraman*], *hasene* [*güzel*] gibi. Ama *vâhid* kelimesi, *vehade* fi'linden ism-i fâ'il veznindedir.

Sıfat-ı müşebbehe, isimden daha kuvvetlidir, sâbittir. Dolayısıyla *ehad* kelimesi, *vâhid* kelimesinden daha sâbit ve devâmlı bir ma'nâ ifâde eder. Vâhid'in vahdâniyyeti, benzeri olduğu vakit kaybolur. Şöyle bir söz söylenebilir: كُنْتُ وَاحِدًا فَصِرْتَا اِثْنَيْنِ وَكَانَ وَاحِدًا فَصَارُ جَمْعًا [*Ben bir idim iki olduk. O yalnız idi, bir idi, çok oldular*]. Ancak benzeri olmadığı vakit tekliği devâm edebilir.

Ehad kelimesine gelince, ifâde ettiği teklik, sâbit ve devâmlıdır, değişmez ve kaybolmaz. Burada sâbit olmaya, yani tekliğin devâmına delâlet eden ve değişmeyen sîğanın gelişi, *lem yelid ve lem yûled* sözüne daha münâsibtir. Rabbimiz, mutlak vahdâniyyeti Kendisinde toplamıştır ve Kendisini hem *vâhid,* hem de *ehad* olarak isimlendirmiştir; tıpkı Kendisini hem *âlim* hem *alîm,* hem *ğâfir* hem *ğafûr* olarak isimlendirdiği gibi. O, her hâlukârda tektir, hiçbir durumda O'nun bu tekliği kaybolmaz:

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

Ey zindan arkadaşlarım! Müteferrik rabbler mi hayrlıdır, yoksa vâhid, kahhâr olan Allâh mı? (Yûsuf/39)

لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

"Bugün mülk kimindir?" "Vâhid, kahhâr olan Allâh'ındır." (Ğâfir/16)

Allâh Teâlâ bir makâmda Kendisi için *vâhid* kelimesini kullanırken, başka bir makâmda *ehad* kelimesini kullanmıştır. Her biri makâmına uygundur.

E) *Ehad* kelimesi özellikle Allâh'ın varlığı için kullanılmıştır ve O'nun hem zâtında hem de sıfatlarında tek olduğunu ifâde eder. O, zâtında tektir, eşsizdir. Sıfatlarında tektir, eşsizdir, hiçbir şey O'na ortak değildir. *Vâhid* kelimesi ise zâtına mahsûstur.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

---

7 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/178; *Fethu'l-Qadîr,* V/502.

> *Ehad* kelimesinin ma'nâsı, "bir/tek" demektir. O'nun, vahdâniyyetin bütün yönlerinde, yani zâtında, sıfatlarında tek olduğunu, cüzlere bölünemeyeceğini ifâde eder. *Ehad*'ın başındaki *hemze vav*'dan bedeldir.[8]

Tefsîr-i Beydâvî'de ise şöyle yazılıdır:

> *Ehad* kelimesi, celâl sıfatlarının hepsine delâlet eder; *Allâh* lafzının kemâl sıfatlarının hepsine delâlet ettiği gibi.[9]

O hâlde, *ehad* kelimesi, O'nun zâtında bir olduğuna ve sıfatlarında tenzîhine delâlet eder. O'nun sıfatları kemâl sıfatlardır. Hiç kimse o sıfatlarda O'na ortak olamaz. *Ehad* kelimesi, zâtında ve sıfatlarında vahdâniyyetin sâbit olduğunu ifâde edip zâtında ve sıfatlarında ortaklığı olumsuzlar. O hâlde *ehad* kelimesi, burada *vâhid* kelimesinden daha münâsibtir. Çünkü makâm, Allâh'ın tevhîd ve tenzîhi makâmıdır. O hâlde *ehad* kelimesinin iki delâleti olduğu ortaya çıkmıştır: O, vâhiddir –ki bu, tevhîdi ifâde eder– ve O'nun sıfatlarında benzeri yoktur –ki bu da tenzîhi ifâde eder.–

F) *Ehad* kelimesi, kullanım bakımından *vâhid* kelimesinden daha eskidir. Sami luğatında ondan daha önce varlığı tesbît edilmiştir ve "vâhid" ma'nâsında kullanılmıştır. Aynı zamânda bazı dillerde "evvel, bir şeyin ilki" ma'nâsında da kullanılmıştır. *Tetavvuru'n-Nahvî* isimli kitâbta; *ehad* kelimesinin Sami dilinden olduğu ve *vâhid* kelimesinin de ondan türediği yazılıdır.[10]

Güney Arabları da "müzekker bir" için *ehad,* "müennes bir" için *ehadet* kelimesini kullanmıştır.[11]

Lihyâniyye dilinde "müzekker bir" için *ehad,* "müennes bir" için ise *ehdâ* kelimesi kullanılmıştır.[12]

Nebt luğatında ise *had* kelimesi, hem "bir" ma'nâsında, hem de "öncesiz tek" ma'nâsında kullanılmıştır.[13]

O hâlde *ehad* kelimesi, kullanım bakımından *vâhid* kelimesinden daha eskidir ve Allâh Teâlâ'nın kadîm olduğuna, çocuğu olmaktan ve ana-babası bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet açısından makâma daha münâsibtir.

Allâh'ın bir olduğu bildirilirken bu *huve* zamîri, "Allâh" olarak tefsîr edilmiş ve *huve'llâhu ehad* buyurulmuştur. Bu sıfatta O'na ortak olma ihtimâli olan başka bir

---

8 *Bahru'l-Muhît,* VIII/528.

9 *Envâru't-Tenzîl,* 814.

10 *Tetavvuru'n-Nahvî,* 79.

11 *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm,* VII/115.

12 *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm,* VII/169.

13 *Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm,* VII/365.

isim kullanılmamış, O'nun yüce zâtını ifâde eden ve O'ndan başka hiç kimsenin ortak olmadığı yüce ismi kullanılmıştır. هُوَ الرَّحْمَانُ اَحَدٌ [*O rahmân'dır, tektir*], هُوَالرَّزَّاق اَحَدٌ [*O rezzâktır, tektir*], هُو الحَيُّ اَحَدٌ [*O hayydır/ölümsüz diridir, tektir* veya *âlimdir*] ya da benzeri bir ifâde kullanılmamıştır. Eğer bu isimlerden biri gelseydi, bundan maksadın Allâh olduğuna bu kadar açık delâlet etmezdi. Bu şekilde gelmesiyle bütün vehimler, karışıklıklar, akla gelebilecek çeşitli ortaklıklar yok edilmiştir.

❁❁❁

اللَّهُ الصَّمَدُ

Allâh'tır ancak samed. (İhlâs/2)

Samed kelimesi, fe'ale kalıbından olup mef'ûl ma'nâsındadır, ki "kendisine mürâcaat edilen" demektir; tıpkı *meslûb* [*gasbedilmiş*] ma'nâsında *seleb* [*gasbetti*], *meclûb* [*alınan*] ma'nâsında *celeb* [*aldı*] ve *mühmel* [*ihmal edilmiş*] ma'nâsında *hemel* [*ihmal etti*] kelimelerinin kullanılması gibidir. "O, öyle bir efendidir ki, bütün ihtiyaçlar için O'na mürâcaat edilir" demektir.[14]

Tefsîr-i Râzî'de şöyle yazılıdır:

> *Samed,* "bütün ihtiyaçlar için kendisine baş vurulan efendi" ma'nâsındadır. İkinci ma'nâsı da, "içinde boşluk olmayan" demektir... Samed ğanidir, samed'den üstün hiçbir şey yoktur... Bir şey yiyip içmez, bütün mahlûkâtın yok olmasından sonra O bâkidir... O'nda hiçbir ayıp yoktur... O'nun başına hiçbir âfet gelmez... O ki, çocuğu olmaktan ve ana-babası bulunmaktan münezzeh olandır; çünkü çocuğu olana vâris olunur ve ana-babası bulunan her şey mutlaka ölür.[15]

Bahru'l-Muhît'te de benzer şeyler söylenmiştir, şöyle ki:

> *Samed,* mef'ûl ma'nâsında fe'ale kalıbından olup "kendisine mürâcaat edilen" demektir. O efendidir, bütün ihtiyaçlar için kendisine mürâcaat edilir ve bu konuda da tektir.[16]

Lisânu'l-Arab'da bu kelime şöyle açıklanmıştır:

> *Samedehu* ve *samede ileyhi* şeklinde kullanılır, her ikisi de "O'na yöneldi" demektir. *Samed,* "O'ndan başkasının sözünün geçmediği, itâ'at edilen efendi" demektir. Ve yine "bütün ihtiyaçlar için kendisine mürâcaat edilen" olduğu söylenmiştir. "İçinde boşluğu olmayan şey"e de *musammedun*

---

14 *Keşşâf,* III/367; *Bahru'l-Muhît,* VIII/527.

15 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/181-182.

16 *Bahru'l-Muhît,* VIII/528.

denilmiştir, ancak bu sözün Allâh için bu ma'nâda kullanılması câiz değildir. *Samed* öyle bir efendidir ki O'nun üzerinde başka bir efendi yoktur. *Samed,* "hâkimiyetin kendisine âid olduğu efendi"dir. *Samed,* "bütün mahlûkâtın helâk olmasından sonra da bâki olan"dır. *Samed,* "bütün işlerin kendisine iletildiği, onun dışında kimsenin hükmünün geçmediği ve kendisinden üstün hiç kimsenin olmadığı kişi"ler için de kullanılır.[17]

O, bütün ma'nâları ile kendisine yönelinen, bütün ihtiyaçların kendisinden istendiği zattır ve bu O'nun ğani olduğuna ve O'ndan üstün hiç kimsenin olmadığına delâlet eder. O musammed'dir, hiçbir boşluğu yoktur, bu da, O'nun birşey yiyip içmediğine, çocuktan ve ana-babadan münezzeh olduğuna, hiçbir açıdan bir zayıflığı olmadığına, sapasağlam ve kuvvetli olduğuna delâlet eder. *Ecvef,* "zayıflık" demektir, Âdem'in (a.s) yaratılışıyla alâkalı şöyle bir hadîs vardır: "O, kendindeki boşlukları gördüğü vakit anladı ki, mahlûktur, yaratılmıştır, kendine hâkim değildir." *Ecvef,* "kendinde boşluk olandır ve kendine hâkim olmayan, gücü kuvveti yerindē olmayan"dır. رَجُلٌ وَجُوفٌ veya مُجَوَّفٌ ibâreleri, korkak kişi için kullanılır. Ben zer şekilde korkak kişi için, *yüreksiz* ta'bîri de kullanılır. Sanki onun göğüs boşluğunda kalb yoktur.[18]

Bu ma'nâsı dolayısıyla O'nda hiçbir ayıb olmadığına, başına hiçbir âfet gelmediğine ve O'nun bütün mahlûkâtın fenâ bulmasından sonra da bâki olduğuna delâlet eder.

"Bütün ihtiyaçlar için kendisine yönelinen" şeklindeki önceki ma'nâ, *ve lem yekun lehu kufuven ehad* [*Hiçbir şey O'nun dengi değildir*] sözü ile de ilişkilidir. Çünkü, eğer bir benzeri olsa idi, O, kendisinden başka mürâcaat edilen kimsenin olmadığı zât olmaz, "kendisinden başka mürâcaat edilen kimsenin olmadığı zât" şeklinde ta'rîf edilmezdi.

Bu sûrenin, kendisinden sonra gelen Muavvizeteyn ile de irtibâtı vardır. Çünkü bir şeyden korkan ve onu def etmeye gücü yetmeyen kişi Allâh'a yönelir, ihtiyacını O'ndan ister, çünkü O her şeye kâfi olandır.

Bu kelime, ikinci ma'nâsı ile, ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ ٤ [*Çocuğu olmadı, ana-babası bulunmadı. Hiçbir şey O'nun dengi olmadı*] (İhlâs/3-4) âyetleriyle alâkalıdır.

Bir başka açıdan ise, *Allâhu's-samed* sözü, her iki farklı ma'nâsı ile kemâl sıfatların varlığını ve Allâh'ın tenzîhini, yani Allâh'ın noksan sıfatlardan münezzeh

[17] *Lisânu'l-Arab,* IV/246.

[18] *Lisânu'l-Arab,* جوف, X/378-379.

olduğunu ifâde eder. Bu vasf; O'nun diri, âlim, kâdir, ğanî olduğuna delâlet eder. Çünkü diri ve âlim olmasa, birşey istemek için O'na yönelinmez. Ğanî ve kâdir olması, O'nun ihsânda bulunduğunu ifâde eder, ki mahlûkâtı O'ndan isterler. O'nun rahmân ve rahîm olması da, du'âları kabûl ettiğini ifâde eder. Bunun için bütün ihtiyaçlar için O'na mürâcaat edilir, eğer O rahmân ve rahîm olmasaydı, kimsenin du'âsını kabûl etmez-edemezdi.

Dolayısıyla bu âyet, sûrenin ifâde ettiği olumlu ve olumsuz sıfatlar bakımından bir özetidir.

Burada niçin Allâh'ın, *-el-maqsût* [*yönelinen/kasdedilen*] veya *el-multecu ileyhi* [*kendisine teveccüh/ilticâ edilen*] ya da benzeri bir şekilde tanıtılmadığı sorulabilir. Bunun cevâbı, *samed* kelimesinin birçok kemâl ma'nâyı taşıyor olması ve O'nun bütün ma'nâları ile samed olmasıdır. Eğer *el-maqsût* veya *el-multecu ileyhi* ya da benzeri başka bir kelime zikredilseydi bu ma'nâları taşımazdı. Kendisine yönelinen ve mürâcaat edilen ma'nâları, *samed* kelimesinin ma'nâları arasında zâten vardır.

Dikkati çeken başka birşey de samediyyet özelliğinin kayıtsız olarak gelmesidir. "Şu şu konularda kendisine mürâcaat edilen buyurulmamış" veya başka bir açıdan kayıtlanmamıştır. Dolayısıyla bütün kullar istedikleri her konuda, herhangi bir kayıt altına girmeden, her şeyi O'ndan isterler.

Bir başka açıdan samediyyet kayıtlı olsaydı, diğer ma'nâların da kayıtlanması gerekirdi. Bu nedenle de kayıtsız olarak gelmiştir, Allâhu a'lem.

Yine burada niçin اَلْمَصْمُوْدُ اِلَيْهِ [*kasdedilen/kendisine yönelinen*] şeklinde bir ibâre kullanılmadığı sorulabilir. Bunun sebebi, *samed* kelimesinin fe'ale kalıbında olması ve bu nedenle de mef'ûlden daha devâmlı ve daha sâbit bir ma'nâ ifâde etmesidir. Ayrıca *el-mesmûdu ileyhi* sözü, "sâdece bir kereye mahsûs olarak kendisine yönelinen kişi" için de kullanılabilir, hâlbuki *samed,* mutlak bir sıfattır. Diğer yandan *samed* kelimesi hem sıfat, hem isim olabilir. Dolayısıyla "O, bütün ma'nâları ile sameddir" ma'nâsını taşır. Eğer *el-mesmûdu ileyhi* buyurulsaydı, o zamân tek bir ma'nâ ile sınırlanmış olacaktı.

Yine burada, önceki âyette *ehad* kelimesi nekra gelmişken, *samed* kelimesinin niçin *elif-lâm*'la ma'rife olarak geldiği sorulabilir. Bunun cevâbını şöyle verebiliriz: *Ehadiyyet,* insânların çoğu tarafından bilinmiyordu, özellikle de Arablar tarafından. Onlar O'nun bir olduğunu, yani vahdâniyyetini kabûl ediyorlar, ama O'na ortaklar koşuyorlardı ki bu, samediyyet ma'nâsına zıddır. Onların bilinen ve kabûl edilen, ama şirk koştukları ilâhları vardı. Yani onlar, O'nun samediyyetine zıdd olarak ortaklar koşuyorlardı, yoksa O'nu tanıyor, biliyor ve kabûl ediyorlardı. Dolayısıyla onların

bilmediği ve tanımadıkları şey olan ehadiyyet nekra ile gelmiş, bildikleri, tanıdıkları şey ise ma'rife olarak gelmiştir.

ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ

Sonra, size bir darlık/sıkıntı dokunduğunda hemen O'na feryâd edersiniz. (Nahl/53)

وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ

Denizde size bir darlık/sıkıntı dokunduğu zamân O'nun dışında dua ettiğiniz kimseler kaybolur. (İsrâ/67)

قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَن يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَن يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

De ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kim? O kulaklara ve gözlere mâlik olan kim? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşi kim tedbîr ediyor?" Derhal diyecekler ki: "Allâh." De ki: "O hâlde ittikâ etmez misiniz?" (Yûnus/31)

قُلْ مَن بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ

De ki: "Her şeyin melekûtu elinde bulunan, himâye eden fakat Kendisine karşı kimsenin himâye altına alınmasına imkân tanımayan kimdir? Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım). "Allâh'ındır" diyecekler. De ki: "O hâlde nasıl büyüleniyorsunuz?" (Mü'minûn/88-89)

Başka bir açıdan samediyyet, hasr uslûbu ile gelmiştir, yani hakîkatte O'ndan başka yönelinen başka biri yoktur. Eğer *Allâhu samedun* şeklinde gelseydi bundan, bütün ihtiyaçlar için Allâh'a yönelindiği, ancak bunun O'na mahsûs olmadığı ve ihtiyaçlar için yönelinen başkaları da olduğu ma'nâsı anlaşılabilirdi. Ancak *Allâhu's-samed* buyurulduğunda, hakîkatte O'nun dışında mürâcaat edilen hiçbir şey olmadığı ifâde edilmiş olur.

Tefsîru'l-Kebîr'de, *ehad* kelimesinin nekralığı ve *samed* kelimesinin ma'rifeliği hakkında şöyle bir açıklama vardır:

> *Samed,* "bütün ihtiyaçlarda kendisine başvurulan"dır ve bu ma'nâ Arablar tarafından, hattâ insânların çoğu tarafından biliniyordu. Bu ma'nâ şöyle ifâde edilmiştir:

وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

Elbette onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan, elbette "Allâh" derler. (Zuhruf/87)

Ehad; bilinmeyen, çoğu kimse tarafından tam anlaşılamayan bir konu olduğu için nekra, *samed* ise halkın çoğu nazarında bilinen bir ma'nâ olduğu için ma'rife olarak gelmiştir.[19]

Keşşâf'ta da şöyle yazılıdır:

Samed kelimesi, "kendisine yönelinen" ma'nâsında fe'ale veznindedir. O, bütün ihtiyaçlar için kendisine başvurulan efendidir. Ma'nâ şöyledir: Sizin bildiğiniz, tanıdığınız, gökleri, yeri ve sizi yarattığını kabûl ettiğiniz Allâh bir'dir. İlâhlıkta da tektir, hiçbir ortağı yoktur ve bütün mahlûkât O'na muhtaçtır. O ise hiçbir şeye muhtaç değildir.[20]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır: "الصَّمَدُ [*es-samed*] kelimesinin başındaki harf-i tarif, hasr ifâde eder; tıpkı, *zeydun er-raculü* [*adam Zeyd'dir*] sözünde olduğu gibi. Önceki cümleye ihtiyaç yoktur."[21]

Önce ehadiyyetin varlığı ile başlanmış, sonra samediyyet zikredilmiştir. Çünkü tevhîd, İslâmiyet'te itikadî meselelerin başıdır ve dîn, onun üzerine kuruludur. Dolayısıyla İslâm'a girmek isteyen kişinin önce Allâh'tan başka ilâh olmadığına şâhidlik etmesi gerekir. Rabbimiz bize, Kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmeyeceğini, bunun dışındakileri dilediği kimse için mağfiret edeceğini bildirmiştir. Tevhîd, ardından gelen şeylerin başlangıcıdır. Kim Allâh'ın vahdetine îmân ederse, O'nun dışındakileri inkâr etmiş olur ve O'nun samed olduğuna ve O'na iltica edileceğine ve sâdece O'ndan yardım istenileceğine îmân etmiş olur. Şübhe yok ki bunların hepsinden kasdedilen şey, O'nun tek olduğudur. Dolayısıyla eblağ olan ile söze başlanmış ve onun gerekleri de mantıkî bir tertible arkadan gelmiştir.

İki sıfat bir âyette toplanarak, *qul huve'llâhu ehad es-samedu* buyurulmamıştır. Bu, itikat açısından her ikisinin de önemli olması sebebi iledir ve her biri müstakil bir mesele hâlinde ifâde edilmiştir ki, –daha önce ifâde edildiği gibi– bilinen şey ile bilinmeyen şey arasındaki fark ortaya konsun.

❁❁❁

19 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/182-183; *Envâru't-Tenzîl,* 814.

20 *Keşşâf,* III/367.

21 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/274.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

Çocuğu olmadı, ana-babası bulunmadı. (İhlâs/3)

Burada, *ellezî lem yelid ve lem yûled* buyurulmamıştır. Çünkü onlara birşey bildirilmek, bilmedikleri şey öğretilmek istenmiştir. Eğer âyet böyle gelseydi o zamân onların bildikleri ma'nâsı anlaşılırdı. Hâlbuki hakîkat onların bunu bilmiyor olduklarıdır. Hattâ onlar Allâh'ın çocuk sâhibi olduğunu ve meleklerin O'nun kızları olduğunu söylüyorlardı:

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ

Allâh için kızlar yaptılar-yapıyorlar (yani, Allâh'ı kızları olmakla nitelendirdiler-nitelendiriyorlar), –O (onların söylediklerinden) sübhândır/münezzehtir– kendileri için ise canlarının istediğini. (Nahl/57)

أَلَا إِنَّهُم مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ، وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

İyi bilin ki onlar ifklerinden (yani, fâhiş yalanlarından) dolayı, "Allâh'ın çocuğu var" derler. Doğrusu onlar elbette yalancıdırlar. (Sâffât/151-152)

Yahûdîler ve hristiyanlar da benzer birşey söylüyorlardı. Yahûdîler, "Uzeyr Allâh'ın oğludur", hristiyanlar da "Mesîh Allâh'ın oğludur" diyor, başka milletler de benzer şeyler söylüyorlardı. Dolayısıyla söylenen söz en uygunudur.

Bu âyette önce, *lem yûled* [*ana-babası bulunmadı*] sözünün gelmesinin daha uygun olduğu düşünülebilir. Hâlbuki önce *lem yelid* [*çocuğu olmadı*], sonra *lem yûled* [*ana-babası bulunmadı*] denilmiştir. Tabii ki bu takdîmin bir sebebi vardır. Bu takdîm, Arab müşriklerinin ve diğer milletlerin, ehl-i kitâb olan ve diğer milletlerden Allâh'ın erkek ve kız çocukları olduğu şeklindeki inanca sâhib olmaları sebebiyle yapılmıştır. Onlardan hiç biri Allâh'ın, birinin çocuğu olduğunu söylemiyordu. Dolayısıyla öncelikle O'nun çocuğunun olmadığı söylenmiştir.

Burada *lem yelid* [*çocuğu olmadı*] sözünün niçin mâzî olduğu sorulabilir. Bunun cevâbı da, onların sözlerinin, "Allâh'ın çocuğu vardı" şeklinde mâzî olmasıdır. Çeşitli milletler ve sapkın dînler, "Allâh'ın veledi/çocuğu vardı" diyorlardı. Hiç biri, "Allâh'ın çocuğu olacak" demiyordu. Eğer O'nun, mâzîde bir çocuğu olmadı ise, ileride de olmayacak demektir. Çünkü O sameddir, O'na hiçbir şey girmez ve O'ndan hiçbir şey çıkmaz, O musammeddir. O'nun ne dengi, ne benzeri vardır, ki bu ma'nâ başka bir âyette şöyle ifâde edilmiştir:

أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

> O'nun için bir çocuk nereden olabilir; O'nun için bir sâhibe/eş olmadığı ve her şeyi O yarattığı hâlde?! Üstelik O, her şeyi bilendir. (En'âm/101)

O'nun samed olması, çocuğu olmasına mâni olduğu gibi, bir çocuk edinmesine de mânidir. Çünkü bu, mahlûkâtından bir çocuk edinmesi demektir. Böyle bir şeye gerek yoktur, bütün mahlûkât O'na muhtaçtır.

Ve lem yûled [*ana-babası bulunmadı*] sözü, bir şeyden çıkmadığını ifâde eder. Çünkü eğer öyle olsaydı bu, ortaya çıkmasından önce yok olduğunu ifâde ederdi. Hâlbuki ilâh'ın olmadığı bir zamân düşünülemez. Eğer O doğurulsaydı, o zamân bir ana-babaya ihtiyacı olurdu, samed olmazdı. *Allâhu's-samed* sözü, O'nun hem baba olmasına, hem de çocuk olmasına engeldir. Eğer doğurulmuş olsaydı, vahdâniyyetle vasflanmazdı. Çünkü babası da O'nun ortağı olurdu. Hâlbuki *qul huve'llâhu ehad* sözü, O'nun hem baba olmasına, hem de anası-babası bulunmasına engeldir. Eğer baba olsaydı, vahdâniyyetle vasflanmazdı, aynı şekilde anası-babası bulunsaydı, yine vahdâniyyet bozulurdu.

Allâhu ehadun sözü, O'nun hem baba olmasına, hem de çocuk olmasına engeldir, *Allâhu's-samed* sözü de yine bu ma'nâya engeldir.

Keşşâf'da şöyle yazılıdır: "*Ve lem yûled* sözü, kadîm olmakla, yani evveli olmamakla vasflamaktır. *Lem yelid* sözü de, O'nun eşinin olmadığını ifâde eder."[22]

Beydâvî Tefsîri'nde ise şöyle yazılıdır: "*Ve lem yûled* [*ana-babası bulunmadı*], çünkü cinsinden kimse yoktur, yardım edecek veya yerine geçecek birine muhtaç değildir, zira ihtiyaç da, yok olma da O'nun için imkânsızdır."[23]

Burada mâzî gelmesinin sebebi, "Melekler Allâh'ın kızlarıdır" veya "Mesîh Allâh'ın oğludur" sözlerini reddetmek için olabilir ya da *ve lem yûled* sözüne uygun olması içindir. Çünkü O, bir şeye ihtiyaç duymadığı için ve O'ndan öncesi, yokluğunu ifâde edeceği için ana-babasının olmaması gerekir.

Tefsîru'l-Kebîr'de ise, *lem yelid ve lem yûled* sözü için şöyle denilmiştir:

> Bu âyetle ilgili birkaç soru vardır:
>
> Birinci soru: *Lem yelid* [*çocuğu olmadı*] sözünün, niçin *ve lem yûled* [*ana-babası bulunmadı*] sözünden önce zikredildiğidir. Hâlbuki insân önce doğar, sonra doğurur. Bu soruya şöyle cevâb verilir: Söze, *lem yelid* [*çocuğu olmadı*] sözü ile başlanmıştır, çünkü Arab müşrikleri, O'nun çocuğu olduğunu, meleklerin Allâh'ın kızları olduğunu söylüyorlardı. Yahûdîler, Uzeyr'in Allâh'ın oğlu olduğunu, hristiyanlar da Mesîh'in Allâh'ın oğlu olduğunu

[22] *Keşşâf*, III/367.

[23] *Envâru't-Tenzîl*, 814.

söylüyorlardı. Hiç kimse O'nun bir babası olduğunu iddiâ etmiyordu. Bunun için önce, daha önemli olan *lem yelid* [*çocuğu olmadı*] sözü zikredilmiştir. Sonra bunun sebebine işâret edilmiş ve *ve lem yûled* [*ana-babası bulunmadı*] buyurulmuştur. Sanki şöyle denilmiştir: O'nun çocuğu olmayacağının delîli, O'nun başkasının çocuğu olmadığı konusundaki ittifakımızdır.

İkinci soru: Âyette niçin *lem yelid* [*çocuğu olmadı*] sözü ile yetinildiği, gelecek zamânla ilgili olarak "çocuğu olmayacak" denilmediğidir? Buna şöyle cevâb verilir: Onlar, "Allâh'ın çocuğu vardı" demişler ve bu âyet de bu iddiâya cevâb olarak gelmiştir. Onların bu iddiâları Sâffât sûresi'nde şöyle ifâde edilmiştir:

أَلَا إِنَّهُم مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

İyi bilin ki, doğrusu onlar ifklerinden (yani, fâhiş yalanlarından) dolayı, mutlaka derler ki: "Allâh'ın çocuğu var." Doğrusu onlar elbette yalancılardır. (Sâffât/151-152)

Dolayısıyla âyetten maksad, onların bu sözünü yalanlamaktır. Onlar bu sözlerini mâzî fi'lle söyledikleri için, cevâb da mâzî olarak onların sözüne uygun olarak gelmiştir.

Üçüncü soru: Burada *lem yelid* [*çocuğu olmadı*] buyurulurken, niçin Furkân/2'de, *lem yettehız veleden* [*bir çocuk edinmedi*] buyurularak, çocuk edinmediğinin ifâde edildiğidir? Buna şöyle cevâb verilir: İki şekilde çocuk sâhibi olunur: Biri, kendisinden kendisi gibi bir çocuk doğmasıdır, bu hakîki çocuktur, diğeri ise, kendisinden kendi gibi bir varlığın doğması sebebiyle olmayıp bir çocuğu alarak ona kendi ismini vermek ve çocuk edinmek yoluyladır. Bu ise, onun hakîki çocuğu olmaz. Hristiyanlar iki kısımdır; onlardan bir kısmı, "Îsâ Allâh'ın hakîki oğludur" derken, diğer kısmı, "Allâh, Îsâ'yı şereflendirmek için çocuk edindi" derler; tıpkı İbrâhîm'i şereflendirmek için halîl edindiği gibi.

Lem yelid [*çocuğu olmadı*] (İhlâs/3) sözünde, O'nun hakîki ma'nâda çocuğu olmadığına işâret edilmiştir. *Lem yettehız veleden* [*bir çocuk edinmedi*] (Furkân/2) sözünde ise, mecâzî ma'nâdaki çocuk edinmesi olumsuzlanmıştır. Bunun için Furkân/2'de, لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ [*O bir çocuk edinmedi. Mülkte O'nun bir ortağı da olmadı*] buyurulmuştur.

Çünkü insân, işlerde kendisine yardımcı ve destek olsun diye çocuk edinebilir. Bunun için başka bir sûrede, قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ [*"Allâh bir çocuk edindi" dediler. O münezzehtir, ğanî ancak O'dur*] (Yûnus/68)

buyurulmuştur. Dolayısıyla, çocuk edinmenin bir ihtiyaç olduğuna işâret edilmiştir. Bu durumda ehadiyyet ve samediyyet, çocuk doğurmayı ve doğurulmuş olmayı nefyeder.[24]

❁❁❁

وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ

Hiçbir şey O'nun benzeri-dengi değildir. (İhlâs/4)

Kufuvv, "benzer ve denk" demektir ve bu âyet, O'nun benzeri ve dengi olmadığını ifâde etmiştir.

Bu sözün aslı, *ve lem yekun ehadun kufuven lehu* şeklindedir. Ancak, önemi sebebiyle cer-mecrur öne geçmiştir. Çünkü maksad, O'nun benzerini nefyetmektir. Bu nedenle kelâm, âyette olduğu gibi gelmiş ve kelâmın merkezinde olan ma'nâyı ifâde eden söz öne geçmiştir, ki o, "Allâh"tır. *Lehu*'daki zamîr Allâh'a âiddir, sonra denklik gelmiştir. Çünkü murâd, denkliğin nefyedilmesidir ve *ehad* kelimesi de bunun için sonraya bırakılmıştır. Kelâmın tertibi, ma'nâya uygun olarak gelmiştir. Eğer âyet, *lem yekun ehadun kufuven lehu* şeklinde gelseydi, önem, *ehad* kelimesinin üzerinde olurdu.

Madem ki konu Allâh'tır ve O'nun benzerinin olmadığını ifâde etmektir, o zamân O'na âid zamîrin öne geçmesi gerekir. Bu takdîm sûrenin başında, Allâh'a işâret eden zamîrin *Allâh* lafzının önüne geçmesi ve *huve'llâhu* buyurulması gibidir. Dolayısıyla burada da zamîr, *kufuv* kelimesinin önüne geçmiştir. Bu, mamulün, âmilinin önüne geçmesi bâbındandır. Çünkü cer-mecrur olan *lehu, kufuv* kelimesinin müteallıkıdır. Mamulün, âmilinin önüne geçmesi, çoğunlukla kasr ve önem ifâde eder. Burada her iki ma'nâyı birden ifâde eder. Yani, dengi olmamak O'na mahsûstur, başkalarının ise dengi olabilir. Eğer bu cer-mecrur te'hîr edilseydi bu ma'nâ ortaya çıkmazdı. Buna ilâveten, önem ifâde eder. Çünkü kelâm, Allâh ve O'nun sıfatı hakkındadır. Dolayısıyla her açıdan takdîm evlâdır.

Burada şöyle denebilir: Âyet, *lem yekun ehadun lehu kufuven* şeklinde gelseydi, yine aynı şekilde câr-mecrûr müteallakına mukaddem olurdu ve yine kasr ifâde ederdi.

Buna şöyle cevâb verilir: Böyle gelseydi, kasr'a delîl olmazdı. Çünkü bu durumda *lehu,* câr-mecrûrunun, *ehad* için gelmiş mahzuf bir sıfata müteallık olduğu ihtimâli söz konusu olur, ma'nâ da, "O ehadın dengi yoktur" şeklinde olurdu ve لَيْسَ فِي الدَّارِ اَحَدٌ مِنْ اَهْلِهَا [*Evde onun ehlinden kimse yoktur*] sözüne benzerdi. Bu cümlede, "evde âilesinden kimsenin olmadığı" ifâde edilmiştir, ama evde âilesi dışından birisi olabilir.

---

[24] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/183-184.

Dolayısıyla *lehu kufuven lem yekun ehadun* sözü, O'nu izleyen denk biri olmadığını ifâde ederken, O'nu izlemeyen, ama denk birinin varlığını ifâde ediyor olabilirdi.

Bu, şu söze benzer: "Şehirde ondan daha üstün biri yoktur" derken, لَيْسَ اَحَدٌ فِي الْمَدِينَةِ اَفْضَلُ مِنْهُ denir. Burada, şehirde, ondan daha üstün birinin olmadığı ifâde edilmiş olur, ancak bu kelâm, diğer şehirlerde olmadığını ifâde etmez. Dolayısıyla kelâmdaki câr-mecrûrun *kufuv* ile müteallık olması durumunda hasr ma'nâsı olur. Ancak başka bir açıdan da bunun önemli olduğunu, kelâmın merkezinin bu ma'nâ olduğunu ifâde etmez. Dolayısıyla âyette gelen şekil evlâdır.

Keşşâf'ta şöyle denilmiştir:

> Burada şöyle denebilir: "Fasih Arab kelâmında müstekar olmayan, lağv olan zarfın te'hîri gerekir, bu ibâre takdîm edilmez kâidesi gereği burada, bu en fasih kelâmda zarfın öne geçmesi ve i'râbı nasıl açıklanır?"
>
> Buna şöyle cevâb verilir: Bu sözün söylenme sebebi, Allâh'ın zâtının dengi olmadığıdır. Bu ma'nâ, bu sözün merkezî noktasıdır. Dolayısıyla bu zarf da bu cümledeki en önemli şeydir, bu yüzden hakkı da, en doğru olanı da takdîm edilmesidir.[25]

Bu sözün farklı geliş ihtimâlleri şunlardır:

لَمْ يَكُنْ اَحَدٌ كُفُوًا لَهُ

لَمْ يَكُنْ اَحَدٌ لَهُ كُفُوًا

لَمْ يَكُنْ كُفُوًا اَحَدٌ لَهُ

لَمْ يَكُنْ كُفُوًا لَهُ اَحَدٌ

لَمْ يَكُنْ لَهُ اَحَدٌ كُفُوًا

لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ

Şimdi bunları tek tek inceleyelim:

Lem yekun ehadun kufuven lehu sözü; O'nun bir dengi olduğunu nefyeder, ancak bir başkasına nisbetle denklikten bahsetmez, dolayısıyla bir denklik söz konusu olabilir veya olmayabilir, tıpkı لَمْ يَكُنْ اَحَدٌ رَاغِبًا عَنْكَ sözünde olduğu gibi, ki bu söz, "seni sevmeyen biri yok" demektir. Dolayısıyla bu cümlede de, birinin ona denk olmadığı söylenmiştir, ama o birinin dışında denk olabilecek birilerinin olup olmadığı ifâde edilmemiştir. Dolayısıyla daha önce söylediğimiz gibi ehemmiyet kaybolmuştur.

---

[25] *Keşşâf*, III/367.

Lem yekun ehadun lehu kufuven sözüne gelince, bu cümlede *lehu* şeklindeki câr-mecrûrun *ehad* kelimesinin sıfatı veya *kufuven* sözünün müteallıkı olma ihtimâli söz konusudur. Eğer mahzuf bir sıfata müteallık olduğu düşünülürse, yani *ehad* kelimesinin mahzuf bir sıfatıyla alâkalı olursa o zamân ma'nâ, "var olan birinin ona denk olmadığı" şeklinde olur, ama var olmayan başkasının denk olmadığını ifâde etmiş olmaz. *Kufuven* ile müteallık olursa o zamân kasr ifâde eder. Ancak bu ta'bîrde, âyetteki ta'bîrde olan Allâh'ın dengi olmadığı ma'nâsının ehemmiyeti yoktur, ki bu, daha önce söylenmişti. Birinci takdîr ise, istenen ma'nâyı ifâde etmez.

Lem yekun kufuven ehadun lehu sözüne gelince; buradaki câr-mecrûr *kufuven* kelimesinin müteallıkı olabilir, ancak bu, zayıf bir ta'bîrdir. Hattâ nahvcilerin çoğu bunu reddeder. Çünkü âmil ile mamul arasına yabancı bir kelime girmiştir. Âmil *kufuven*'dir, mamul *lehu*'dur, yabancı kelime de *ehad*'dır. Çünkü bu *kâne*'nin ismidir.

Burada câr-mecrûr *ehad* kelimesinin mahzuf bir sıfatının müteallıkı da olabilir. O zamân denkliğin, sâdece o ehad'ın sâhib olduğu kişiden nefyedilmesi ma'nâsı vardır, ki daha önce bunu söylemiş ve reddetmiştik.

Bu ta'bîr, her hâli ile zayıftır, istenen ma'nâyı ifâde etmez.

Lem yekun kufuven lehu ehadun sözüne gelince, kasr olmaksızın dengi olmadığını ifâde eder ve onların hiç birinin O'na denk olmadığı ma'nâsını te'kîd eder; tıpkı لَمْ يَكُنْ راغباً عنك أحد sözünde olduğu gibi. Bu cümlede haberin takdîmi yoluyla başkalarını kasdetmeksizin yüz çevirenler önemle ifâde edilmiştir. Dolayısıyla burada, onların arasında denk olan ya da olmayanlar söz konusu olabilir.

Başka bir ma'nâ da, câr-mecrûrun *ehad* kelimesinin sıfatı olma ihtimâlidir. Yani kelâmın aslı, *lem yekun kufuven ehadun lehu* şeklindedir. Bu durumda câr-mecrûr, mevsufunun önüne geçer ve hâl olur. Dolayısıyla vasf ma'nâsına yakın olur, ki bunu daha önce zikretmiştik ve bu ma'nâ doğru ve câiz değildir.

*Lem yekun lehu ehadun kufuven ibâre*sine gelince, iki ma'nâ taşır:

1) Câr-mecrûrun asıl olarak *ehad* kelimesinin sıfatı oluşudur, sonra öne geçmiş ve yukarıda açıkladığımız gibi hâl olmuştur. Bu ma'nâ, doğru değildir.

2) *Kufuven* sözünün müteallıkı olmalarıdır, ancak aralarına *ehad* kelimesi girmiştir. Denklik sözü de kelâmın sonuna kalmıştır, bu durumda onun önemli olduğunu ifâde etmez. Hâlbuki siyâk, O'nun denginin olmaması ma'nâsıdır, maksad budur, dolayısıyla âyette geçen ta'bîr evlâdır.

Ve lem yekun lehu kufuven ehadun sözü, kasr yolu ile O'nun dengi olmadığını ifâde ederken, başkasının dengi olduğunu ifâde eder. Hâlbuki bu, لَمْ يَكُنْ عنك راغباً أحد sözü gibidir. Bu cümlede kasr yoluyla "senden yüz çeviren kimse olmadığı, ama

başkalarından yüz çevirenler olduğu" ifâde edilmiştir; tıpkı مَا نَامَ زَيْدٌ فِي الدَّارِ [*Zeyd evde uyumadı*] sözüne benzer, burada evde uyku nefyedilmiştir, ama başka yerde uyuduğu da ifâde edilmemiştir. Yani Zeyd, başka yerde uyumuş ya da uyumamış olabilir. ما في الدار نام زيد denilseydi; evdeki uyku nefyedilmiş, ama başka yerdeki uyku olumlanmış olacaktı.

Dolayısıyla âyetin ma'nâsı, "Allâh'ın dengi yoktur, ancak başkasının dengi vardır" şeklindedir. Bu bize iki ma'nâ ifâde eder: O'nun dengi yoktur ve başkasının dengi vardır, dolayısıyla sâdece O ilâhtır, başkası ilâh değildir.

Âyette gelen şekil, câr-mecrûrun sıfat veya hâl olma ihtimâllerini ortadan kaldırmış, makâma en uygun, en güzel ta'bîrdir, Allâhu a'lem.

Burada *ve lem yekun lehu kufuven ehad* âyetinde niçin mâzî mânânın tercîh edildiği düşünülebilir. Buna da şöyle cevâb verilir: Geçmişte O'nun bir dengi olmadıysa, müstakbelde de kesinlikle olmayacak demektir. Aslında bu denklik, geçmişte ister meydana gelmiş olsun, ister olmasın, gelecekte kesinlikle olmayacaktır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Eğer O, geçmişte mevcut iken dengi yok ise, istikbalde de dengi olmayacak demektir. Çünkü bu denklik, ancak bir sebeb dolayısıyla ortaya çıkabilir. Bu sebeb de, ilâh'tan daha kuvvetli olmalı ki O'nu zayıf bıraksın ve O'nu yensin. Bu sebebi de sâdece ilâh yaratabilir, dolayısıyla da böyle birşey mümkün olmaz.

Eğer geçmişte bu sebeb veya denk yok ise, gelecekte olma ihtimâli de aslen denklik demek değildir. Çünkü madem ki geçmişte yoktu ve o dengi, ilâhın yarattığı bir sebeb ortaya çıkardı, o hâlde o denk değildir.

Bu âyet, sûrenin özeti olduğu gibi, ma'nâsını da sâbitleyen bir âyettir. Çünkü *qul huve'llâhu ehad* [*Allâh, O'dur ancak ehad*] sözü, O'nun vahdâniyyette tek olduğunu ve bu tekliğin zâtında ve sıfatlarında olduğunu, bunlarda hiç kimsenin O'na ortak olmadığını ifâde eder ve bu ma'nâ aynı zamânda O'nun bir dengi ve benzeri olmadığını da ifâde eder.

Allâhu's-samed [*Allâh'tır ancak samed*] sözüne gelince; bütün mahlûkâtın başkasına değil, O'na yöneldiğini, hiç kimsenin bu yönelme fi'linde O'na ortak olmadığını ifâde eder. Aynı zamânda bu söz, O'nun bir dengi olmadığını, eğer bir dengi olsaydı mahlûkâtın O'nunla birlikte diğerine de yöneleceğini ifâde eder. Dolayısıyla bu da O'nun, hiçbir dengi olmadığını, samediyyeti ile ifâde etmiş olur.

Lem yelid ve lem yûled [*O'nun çocuğu olmadı, ana-babası bulunmadı*] sözü de, bütün mahlûkâttan farklı olduğunu ifâde eder. Çünkü O evvel'dir, O'ndan önce hiçbir şey yoktur ve O âhir'dir, bu da O'na hiçbir dengi olmadığını ifâde eder.

Bu sûredeki diğer güzelliklere gelince, onları da şöyle sıralayabiliriz:

1) Burada geçen *kufuven* kelimesinin aslı كُفُأً şeklinde sonu hemzelidir. Bu, Arabca'da eşi-benzeri olmayan bir ta'bîrdir. Çünkü ma'lûm olduğu üzere Arabca'da Arabcalaşmış isimler arasında sonu و ile biten ve kendinden öncesi de ötreli olan başka bir isim yoktur.

Böyle bir durumda و harfi يْ'ye dönüşür ve öncesi de kural olarak kesreli olur; tıpkı التَّسَامِي [*yarışmak*] ve التَّدَاعِي [*toplantıya çağırmak*] fi'llerinde olduğu gibi. Ancak, burada olduğu gibi geçici olan hâllerde değişmesi câiz olur. Bu da Arab dilinde Arabcalaşmış isimlerin hilâfınadır. Arabcalaşmış isimler arasında bunun benzeri yoktur. Dolayısıyla burada ma'nâya paralel olarak, O'nun dengi-benzeri olmadığı gibi, bunu ifâde eden kelime de benzeri olmayan bir şekilde gelmiştir. Bu da, ma'nâ ile kelime arasındaki uyum bâbındandır. Bunun yerine başka bir kelime gelseydi bu ma'nâyı ifâde etmezdi.

2) *Ehad* kelimesi, *qul huve'llâhu ehad* şeklinde olumlu bir cümlede gelmiştir. Hâlbuki *ehad* kelimesi olumsuz cümlelerde kullanılır. Bu şekilde kullanımı görülmemiştir. Daha önce geçtiği gibi Allâh'a mahsûs bir sıfat olarak gelmiştir.

Ve lem yekun lehu kufuven ehad sözünde ise, olumsuz bir sıfat için gelmiştir. Umuma delâlet eden lafızlardan olup O'nun, umûmî olarak denginin olmadığı söylenmiştir. Dolayısıyla olumlu sıfatlarda Allâh'a mahsûs olarak *ehad* kullanılmıştır ve O'nun denginin olmadığı söylenirken de umûma delâlet etmiştir. Yani bu kelime, bu sûrede hem olumsuz, hem de olumlu cümlede kullanılmıştır.

3) *Qul huve'llâhu ehad* sözünde, hem isim hem de zamîr bir araya gelmiştir, ki bu da, hem tefsîr hem i'râb açısından her durumda yüceltmeye ve ta'zîme delâlet eder.

4) Âyetlerin irtibâtına bakalım:

Allâhu ehad sözü, ana-babası bulunmadığını ve çocuğu olmadığını ifâde eder. Çünkü, eğer çocuğu ya da ana-babası varsa, vahdâniyyette tek değildir.

Bu söz, aynı zamânda O'nun hiçbir dengi olmadığını ifâde eder. Zira O'nun dengi olsaydı, yine vahdâniyyette tekliğinden bahsedilemezdi.

Allâhu's-samed sözü, iki açıdan O'nun çocuğu olmadığını ve ana-babası bulunmadığını ifâde eder:

A) O'nun samed olması; sert ve sıkı olduğunu, hiçbir boşluğu olmadığını, O'ndan hiçbir şey çıkmadığını ve O'na hiçbir şey girmediğini ifâde eder.

B) O'nun çocuğu olmasına ya da çocuk edinmesine ihtiyacı yoktur. Eğer O, doğmuş olsaydı bütün, samed, bölünmez olmazdı. Çünkü O'ndan önce başka bir şeyin olması gerekirdi.

Lem yelid ve lem yûled sözüne gelince, vahdâniyyet açısından tek olduğunu ve O'nunla birlikte hiçbir şeyin, hiçbir kimsenin olmadığını ifâde eder. Eğer baba veya çocuk olsaydı tek olmaz, O'nunla birlikte birşey daha olurdu. Dolayısıyla bu, "Allâhu ehad" [Allâh'tır ancak ehad] ma'nâsını taşır.

O'nun samed oluşu, samediyyetin bütün ma'nâlarını taşır.

Lem yekun lehu kufuven ehad sözü, kulun aksine O'nun hiçbir dengi-benzeri olmadığını ifâde eder. O'nun dengi-benzeri, eşi-arkadaşı yoktur. Eğer O'nun bir eşi-arkadaşı olsaydı o zamân o, O'na denk olurdu.

Lem yekun lehu kufuven ehad sözünün ma'nâsı, "huve'llâhu ehad"dır ve O, sameddir, O'nun benzeri, dengi yoktur ve bütün mahlûkât O'na muhtaç olup O'na yönelir" demektir.

Yine, *lem yekun lehu kufuven ehad* sözünün ma'nâsı, "lem yelid ve lem yûled"dir; yani, eşinin-benzerinin olmadığıdır.

Bu sûrede hem bütün kemâl sıfatlar vardır, hem de bütün noksan sıfatlar nefyedilmiştir. Kemâl sıfatlar vahdâniyyeti, bütün mahlûkâtın O'na muhtaç olduğu, O'nun mahlûkâtın ilâhı ve rabbi olduğudur.

Nâkıs sıfatların nefyedilmesi; O'nun baba ve çocuk olmadığını ve herhangi bir dengi olmadığını ifâde eder, Allâhu a'lem.

KEVSER SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴿٣﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik.

2. O hâlde rabbin için salât ve nahr et.

3. Elbette sana buğzeden, ebterin ta kendisidir.

Bu sûrenin nüzûl sebebi olarak, Rasûlullâh'ın (s.a) oğlu Kâsım'ın ölümü üzerine o'nun düşmanlarının, "Onun nesli kesildi, o ebter oldu" demeleri zikredilmiştir.[1] Câhiliye ehli, oğlu ölenlere, "Filan kişi ebter oldu" derlerdi. Bunu kimin söylediği önemli değildir. Zira sebebin husûsi olması, ma'nânın umûmî olmasına engel değildir, ibret umûmîdir. Bu sûrenin inceliklerinden biri, Mâ'ûn sûresi'ne mukâbil olmasıdır. Mâ'ûn sûresi'nde Allâh Teâlâ münâfığı dört şey ile tavsif etmiştir:

1) Cimrilik.

Bu, يَدُعُّ الْيَتِيمَ ، وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ [*Yetimi itip kakan, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen*] sözünün ma'nâsıdır.

2) Salâttan gaflet/salâtı terk etmek.

Bu da, الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ [*Onlar ki salâtlarından gaflet ederler*] sözüyle ifâde edilmiştir.

3) Salâtta/namazda riyâ/gösteriş yapmak.

---

1 *Fethu'l-Qadîr,* V/489-491; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/248.

Bu da, الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ [*Onlar riyâkârların ta kendileridir*] âyetiyle ifâde edilmiştir.

4) Zekât vermemek.

Bu da, وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ [*Hâlbuki mâ'ûnu men ederler*] sözüyle ifâde edilmiştir.

Bu sûrede ise o dört sıfatın mukâbili olarak, dört sıfat zikredilmiştir.

Cimriliğin mukâbili olarak, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik*] âyeti gelmiştir, ki, "Biz sana çok olan şeyi verdik, sen de çok ver, cimrilik etme" ma'nâsındadır.

Namazı terk etmeye mukâbil, *O hâlde rabbin için salât et* sözündeki "salât et/namaz kıl" âyeti gelmiştir. *Fe-salli* [*o hâlde salât et*] ibâresi," namaza devâm et" demektir.

Namazdaki riyâkârlığa mukâbil olarak da, *li-rabbike* [*rabbin için*] sözü gelmiştir ki, "namazı insânlara gösteriş için değil, rabbinin rızâsı için kıl" demektir.

Zekât vermemeye mukâbil olarak da, *ve'nhar* [*nahret*] emri gelmiştir, ki bununla da kurbân olarak kesilen hayvânların etlerini tasadduk etmesi kasdedilmiştir.

Bu ilginç münâsebetleri görmek gerekir.[2] Önceki sûrede, أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ [*Dîni yalanlayanı gördün mü?*] şeklinde zikredilen dîni yalanlamanın mukâbili olarak da burada, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik*] sözü zikredilmiştir. *Kevser*'in en meşhur ma'nâlarından biri veya en meşhuru, "cennette bir nehir"dir ki bu, sahih bir hadîsle gelmiştir. Bu da, dîn günü'ne îmân etmeyi gerektirir. *Rûhu'l-Me'ânî*'de, dîni yalanlamanın mukâbilinin zikredilmediği yazılıdır. Bu konuda Şehâbu'l-Hafâcî şöyle demiştir:

> *Kevser*'in ma'nâsı, âhireti de kapsayan "çok hayr"dır. Bu, dîni yalanlamanın mukâbilidir ve zımnen dînin varlığını ifâde eder. *Kevser* kelimesinin, "nehir ve havuz" ma'nâsında da aynı şey geçerlidir. Çünkü bu, "dîn ve İslâm" olarak tefsîr edilir. Bu da son derece açıktır.

❁❁❁

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik. (Kevser/1)

Bu âyet, âdeta Duhâ sûresi'nde Allâh Teâlâ'nın Rasûlü'ne verdiği sözün yerine getirilmesidir. O söz, وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ [*Muhakkak rabbin sana verecek de râzı/hoşnud olacaksın*] âyetidir. Allâh, Duhâ sûresi'nde rabbinin gelecekte O'na vereceğini ifâde etmiştir. Sanki bu sûrede de va'd ettiğini yerine getirmiştir. Orada, *ve le-sevfe yu'tîke rabbuke feterdâ* [*Muhakkak rabbin sana verecek de râzı/hoşnud olacaksın*]

---

[2] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/117; *Bahru'l-Muhît*, VIII/519; *İtqân*, II/112.

buyurmuş, burada ise, *innâ a'taynâke'l-kevser* [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik*] buyurmuştur. Bu âyette bulunan *inne* şeklindeki te'kîd harfi, Duhâ sûresi'ndeki te'kîd harfi olan *lâm*'ın mukâbilidir. Burada fi'l, *a'taynâke* şeklinde azamet *nûn*'una isnâd edilmiş ve *inne* te'kîd harfine bitişmiş *innâ* şeklindeki zamîrin müsnedi olarak gelmiştir. Öncesinde zikredilmiş bir isme isnâd edilen fi'l, çoğunlukla ihtisas ifâde eder ya da ihtisas olmaksızın ihtimam ifâde edebilir; aşağıdaki âyette olduğu gibi:

رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ

Rabbimiz! Doğrusu biz îmâna nidâ eden bir münâdi işittik... (Âl-i İmrân/193)

Bu âyette işitme, onlara tahsis edilmemiştir. Bu, şu söze benzer: إِنَّ محمد نَجَحَ [*Muhakkak ki Muhammed başardı*]. Burada da başarı, Muhammed'e tahsîs edilmemiştir.

İhtisâs ma'nâsının örneği şu âyettir:

وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَوَالْأُنثَى

Muhakkak ki O, erkek ve dişi iki eş yarattı. (Necm/45)

Bu âyet her iki ma'nâyı bir arada ifâde eder, hem ihtisas hem de ihtimam ma'nâsı bir aradadır. Bizim üzerinde düşündüğümüz âyet de, *nahnu a'taynâke* [*Biz sana verdik*] şeklinde değil, *inne* ile te'kîd edilerek *innâ a'taynâke* [*muhakkak ki Biz sana verdik*] şeklinde gelmiştir.

Fi'lin mütekellim zamîrine isnâd edilmesi ta'zîm içindir ve bunun te'kîdi hiç kimsenin bu ihsânı o'ndan almaya gücünün yetmeyeceğini ifâde eder. Nasıl olur da herhangi birisi o'ndan bu kevseri alabilir?! Allâh kevseri o'na tahsis etmiştir.

Az olan ihsânın değil ama, çok olan bu ihsânın te'kîd edilmesi gerekir.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır: "Fi'lin mübtedâya binâ edilmesi, te'kîd ve takviye içindir, tahsis ifâde etmesi de câizdir. Cümlenin *inne* ile te'kîd edilmesinde de açıkça bilindiği gibi haberin şânına işâret vardır."[3]

A'taynâke [*sana verdik*] sözüne gelince, burada *etâ* fi'linden gelen *âteynâke* denilmemiştir. Çünkü aynı ma'nâda oldukları zannedilse de bu ikisi arasında fark vardır. Bu iki kelime, hem lafzen hem de manen birbirine yakındır. *Âtâ*'nın aslı, أَأْتَى şeklindedir, sonra sâkin olan hemze, bilinen sarf kâideleri dolayısıyla ا 'e dönüşmüştür. Sâkin olan ع harfiأ , harfinin mukâbilidir, ت harfi de ط harfinin mukâbilidir. أَأْتَى ile أَعْطَى arasındaki fark, ses olarak büyük bir fark değildir. أ harfinin mukâbili olan ع

[3] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/246.

harflerinin ikisi de boğaz harflerindendir, ama nahvcilerin dediği gibi أ harfi, ع harfinden daha kuvvetlidir.[4]

ت [*te*] harfi ile ط [*tı*] harfi iki kardeştir. Hattâ د [*dal*] harfi de bunların kardeşidir. Hepsinin mahreci birdir, dilin ucundan ve ön orta kesici dişin kökünden çıkarlar.[5] Ama ت harfi mehmûs, ط ise mechûr harflerdendir. ط harfi, bu üçü arasında ses olarak en yükseğidir.[6]

Mehmûs harflerin sıfatlarından biri, kişiyi konuşmaya hazırlamasıdır ve ağızdan hem hafî, hem de zâhir olarak duyulabilir. Mechûr harflere gelince, cehrî olarak söylenmesi gerekir, aksi hâlde kişiyi konuşmaya hazırlamaz.[7]

Arab dilinde bu iki fi'lin kullanımı, binâlarındaki ses olarak da birbirine yakındır. Ancak hemze, ع [*'ayn*] harfinden daha kuvvetli olduğu için آتَى daha kuvvetli ve kapsamlı olan mülk, hikmet ve peygamberlerin doğruluğuna delâlet eden âyetlerin verilmesi ve benzeri konularda kullanılmıştır. Şu âyetleri buna örnek verebiliriz:

وَ آتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا

Onlara azîm bir mülk îtâ ettik/verdik. (Nisâ/54)

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ

Muhakkak ki Mûsâ'ya açık delîller olarak dokuz âyet îtâ ettik/verdik. (İsrâ/101)

ت harfi mehmûsdur, hem cehrî hem de hafî olarak duyulur ve buna uygun olarak hem zâhir hem de hafî [gizli] durumlarda kullanılmıştır. Zâhir olan duruma, mâl vermeyi örnek olarak verebiliriz:

وَ آتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ

Mâlı, ona olan sevgisine rağmen akrabaya îtâ eden/veren... (Bakara/177)

Gizli vermeye misâl olarak hikmet, rüşd ve rahmet verilmesini gösterebiliriz:

آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا

Ona bir rahmet îtâ etmiş/vermiş indimizden/yanımızdan... (Kehf/65)

Hâlbuki ط [*tı*] harfi mechûr harflerdendir, ت [*te*] harfine nazaran daha yüksek ve daha açıktır ve bu fi'l zâhir olan durumlarda kullanılır. Öyle ki neredeyse tamâmen

4 *Hasâis,* II/146.

5 *Şerhu'r-Rızâ ale'ş-Şâfiye,* III/250.

6 *Hasâis,* II/158.

7 *Şerhu'r-Rızâ ale'ş-Şâfiye,* III/258.

mâla mahsûs olmuştur. Şöyle diyebiliriz, اَعْطَى fi'li آتَى fi'linden konuşurken daha açıktır, kullanırken de daha açık ve zâhir şeylerde kullanılır. Böylece kelimenin ses yapısı ma'nâsına da uygun olur.

Bu iki fi'l arasındaki ses farkını ve ma'nâda bunun etkisi bakımından oluşan farkı kısa bir şekilde açıkladıktan sonra, bunların kullanımları arasındaki farkı açıklamaya geçebiliriz. Söylediğimiz gibi آتَى fi'li, اَعْطَى fi'linden daha geniş kapsamlıdır, maddî ve manevî konularda kullanılır, genellikle önemli konularda ve اَعْطَى fi'linin kullanılmasının güzel olmadığı yerlerde kullanılır. اَعْطَى ise çoğunlukla "mülk sâhibi yapmak" ma'nâsında kullanılır:

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ

Muhakkak ki İbrâhîm'e de rüşdünü îtâ ettik/verdik. (Enbiyâ/51)

وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا

Elbette sana ledünnümüzden/yanımızdan bir zikr îtâ ettik/verdik. (Tâ-Hâ/99)

رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ

Rabbimiz! Onlara azâbtan iki kat îtâ et/ver. (Ahzâb/68)

فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ

Onun için onlara ateşten iki kat azâb îtâ et/ver. (A'râf/38)

Görüldüğü gibi böyle yerlerde اَعْطَى fi'li ve onun türevleri gelmemiştir.

Aşağıdaki âyet de buna benzer:

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ ... آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا

Bana demir kütleleri îtâ edin/verin... Îtâ edin/verin bana da, onun üstüne erimiş bakır dökeyim. (Kehf/96)

Burada اَعْطُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ denmesi güzel olmaz, çünkü اَعْطَى fi'li, *âtâ* fi'linin aksine "sâhiblik" ifâde eder.

وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً

Nitekim Semûd'a bir mubsir olarak o dişi deveyi îtâ ettik/verdik. (İsrâ/59)

Burada da, أَعْطَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ [*Dişi deveyi Semûd'a a'tâ ettik/verdik*] denilmesi güzel olmaz. وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ [*Rasûl size ne îtâ etti/verdi ise onu alın*] (Haşr/7) âyetindeki

âtâkum da, *a'tâkum* ma'nâsında değildir. *Âtâ* fi'li -daha önce de söylediğimiz gibi- maddî konularda da kullanılır, bunun örnekleri de şunlardır:

وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ

Salâtı ikâme edin ve zekât îtâ edin/verin. (Bakara/43)

وَ آتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ

Yetîmlere mâllarını îtâ edin/verin. (Nisâ/2)

وَ آتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ آتَىٰ

Allâh'ın -size îtâ ettiği/verdiği- mâlından onlara îtâ edin/verin. (Nûr/33)

Aşağıdaki âyetlerde olduğu gibi çoğunlukla önemli konularda kullanılır:

وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ

Allâh da o'na mülkü îtâ etti/verdi. (Bakara/251)

وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا

Doğrusu sana ledünnümüzden/yanımızdan bir zikr îtâ ettik/verdik. (Tâ-Hâ/99)

وَ آتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا

Onlara azîm bir mülk îtâ ettik/verdik. (Nisâ/54)

Tabii küçük ve az şeyler için de kullanılır:

فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا

Fakat o vakit insânlara bir nakîr bile îtâ etmezlerdi/vermezlerdi. (Nisâ/53)

اَعْطَى fi'line gelince, çoğunlukla maddî şeyler için kullanılır, Kur'ân'daki kullanımı da böyledir:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَ اتَّقَىٰ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ

Bundan böyle kim a'tâ eder/verir ve ittikâ eder ve o en güzeli tasdîk eder ise... (Leyl/5-6)

حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ

Elden cizyeyi a'tâ edinceye/verinceye kadar... (Tevbe/29)

فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ

Eğer kendilerine onlardan a'tâ edilirse/verilirse râzı/hoşnud olurlar, kendilerine onlardan verilmezse kızarlar. (Tevbe/58)

وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ

Biraz a'tâ edip/verip sımsıkı tutanı... (Necm/34)

O hâlde açıklığa kavuştu ki آتَى fi'li, أَعْطَى ma'nâsında da, onun kullanılmasının güzel olmadığı yerlerde de kullanılmıştır.

Bu kelimeler arasındaki bir diğer fark da, أَعْطَى fi'linin temlik gerektirmesidir; yani "mülk edindirmek" ma'nâsı taşır; hâlbuki آتَى fi'linde bu ma'nâ yoktur. Birine أَعْطَى fi'li ile birşey verildiği söylendiğinde o kişi verilen şeye sâhib olur, hâlbuki آتَى fi'linde bu ma'nâ yoktur.[8]

Örnek olarak şu âyetleri verebiliriz:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

Rasûl size ne îtâ etti/verdi ise onu alın. (Haşr/7)

وَ آتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً

Biz Semûd'a bir mubsir olarak o dişi deveyi îtâ ettik/verdik. (İsrâ/59)

آتَى geri almayı da kapsar, hâlbuki أَعْطَى fi'linde bu ma'nâ yoktur:

تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ

Sen mülkü dilediğin kimseye îtâ edersin/verirsin ve mülkü dilediğin kimseden alırsın. (Âl-i İmrân/26)

أَعْطَى fi'li, "temlik", yani "mülk edindirmek" ma'nâsı taşıdığına göre, "ihtisas" ma'nâsı da taşıyor demektir, ki böylece sâhibi onda dilediği gibi tasarruf edebilir; onu dilediğine verir, dilediğinin elinde tutar. Bunun için Süleymân (a.s) Allâh Teâlâ'ya şöyle du'â etmiştir:

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَنبَغِي لِأَحَدٍ مِّن بَعْدِي

Dedi ki: "Rabbim! Bana mağfiret et ve bana, benden sonra hiç kimseye yaraşmayacak bir mülk hibe et." (Sâd/35)

Allâh Teâlâ buna şöyle cevâb vermiştir:

---

8 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/123; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/246.

هَٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

Bu, Bizim atâmızdır/vergimizdir [*'atâunâ*]. Artık lütfet yahut tut; hesâbsız. (Sâd/39)

Burada, إيتاؤنا [*îtâunâ*] buyurulsaydı, onda dilediği gibi tasarruf edemezdi. Allâh Teâlâ آتَى fi'lini, kitâb ve ilim gibi şeyler için de kullanmıştır, ki kişinin bunları kendinde tutması câiz değildir; zira, onları öğretmesi ve beyân etmesi gerekir. Allâh Teâlâ bu ma'nâlar için أَعْطَى fi'lini değil, آتَى fi'lini kullanmıştır:

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

Kesinlikle Biz sana tekrârlanan yediyi ve azîm Kur'ân'ı îtâ ettik/verdik. (Hicr/87)

وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا

Muhakkak ki sana ledünnümüzden bir zikr îtâ ettik/verdik. (Tâ-Hâ/99)

Allâh Teâlâ bu verdiklerinden herhangi birşey gizlememesi için uyarmıştır:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

Doğrusu, beyyinâttan ve hidâyetten indirdiğimizi, onu insânlar için kitâbta beyân ettikten sonra ketm edenler var ya, işte onlar, Allâh onlara Allâh la'net eder ve la'netciler de la'net eder. (Bakara/159)

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

أَعْطَى fi'li, az için de çok için de kullanılır. Allâh Teâlâ, وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ [*Biraz a'tâ edip/verip sımsıkı tutanı...*] (Necm/34) buyurmuştur. Ama *atâ* sözü, sâdece azîm şeyler için kullanılır; Allâh Teâlâ, وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ [*Allâh da o'na mülkü îtâ etti/verdi*] (Bakara/251); وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا [*Doğrusu Biz Dâvûd'a Bizden bir fadl îtâ ettik/verdik*] (Sebe/10) buyurmuştur.[9]

Yine aynı yerde şöyle yazılıdır:

Eğer, "Allâh Teâlâ, وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي [*Muhakkak ki Biz sana tekrârlanan yediyi îtâ ettik/verdik*] (Hicr/87) buyurmamış mıydı?" denilirse, buna iki yönden cevâb verebiliriz:

I) أَعْطَى fi'li, "mülk edinmeyi/edindirmeyi" gerektirir, mülk ihtisas sebebidir. Bunun delîli Süleymân'ın (a.s), وَهَبْ لِي مُلْكًا [*Bana öyle bir mülk hibe et ki...*] (Sâd/35) demesi, Allâh'ın da bu nidâya, هَٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ [*Bu, Bizim*

9 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/123.

'atâmızdır/vergimizdir. Artık lütfet yahut tut] (Sâd/39) şeklinde cevâb vermiş olmasıdır. آتَى fi'li ise, mülk edinmeyi/edindirmeyi ifâde etmez. Onun için burada *âteynâ* [*îtâ ettik/verdik*] buyurulmuştur. Çünkü bir peygamber için ondan birşey saklaması câiz olmaz.

II) Kur'ân'da müştereklik, ilimde ortaklığı ifâde eder, ki bunda bir problem yoktur. Ama kevser nezdindeki ortaklık bir problemdir.[10]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

Burada آتَى fi'linin değil de, أَعْطَى fi'linin isnâd edilmesinde "temlike" [mülk edinmeye] işâret vardır. Çünkü *a'tâ*, çoğunlukla bu ma'nâda kullanılır. Sâd sûresi'nde geçen Süleymân'ın (a.s) وَهَبْ لِي مُلْكًا [*Bana öyle bir mülk hibe et ki...*] (Sâd/35) sözünden sonra gelen Allâh'ın, هَٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ [*Bu, Bizim 'atâmızdır/vergimizdir. Artık lütfet yahut tut*] (Sâd/39) sözü de bunun gibi kullanılmıştır. Ayrıca آتَى fi'li, sâdece önemli şeylerde kullanılır, şu âyetlerde olduğu gibi:

وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْك

Allâh da o'na mülkü îtâ etti/verdi. (Bakara/251)

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا

Doğrusu Dâvûd'a Bizden bir fadl îtâ ettik/verdik. (Sebe/10)

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

Muhakkak ki Biz sana tekrârlanan yediyi ve azîm Kur'ân'ı îtâ ettik/verdik. (Hicr/87)

أَعْطَى, az için de, çok için de kullanılır:

وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَ أَكْدَىٰ

Biraz a'tâ edip/verip sımsıkı tutanı... (Necm/34)[11]

O hâlde bu anlatılanlardan ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

1) آتَى fi'li, أَعْطَى fi'linden daha geniş ve kapsamlı olup önemli şeyler için kullanılır. أَعْطَى ise hem az, hem de çok şey için kullanılır.

2) آتَى fi'li, أَعْطَى fi'linin kullanılmasının güzel olmadığı yerlerde kullanılır.

[10] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/123.

[11] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/246.

3) اَعْطَى , "mülk edinmek-edindirmek" ma'nâsını taşır, bu ma'nâ آتَى fi'linde yoktur.

4) آتَى fi'liyle verilen şey geri alınabilir, hâlbuki اَعْطَى fi'li böyle değildir. Çünkü onda, "mülk edinmek-edindirmek" ma'nâsı vardır.

5) Mâdem ki اَعْطَى fi'li "sâhib olmak" ma'nâsı taşıyor, o hâlde bu, ihtisas sebebi olur. Çünkü bir kişi sâhibi olduğu şeyde istediği gibi tasarruf edebilir, onu isterse yanında tutar, isterse başkasına verir.

Bizim üzerinde düşündüğümüz âyette, *âteynâke* yerine, *a'tâynâke* buyurulduğuna göre, rabbimiz Peygamberi'ni bu kevserin sâhibi yapmak istemiş ve إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri a'tâ ettik/verdik*] buyurmuştur. Eğer *âteynâke* [*sana îtâ ettik/verdik*] buyursaydı, aşağıdaki âyetlerde olduğu gibi o'nun bu kevsere sâhib olmadığı ma'nâsı anlaşılabilirdi:

وَ آتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً

Semûd'a bir mubsir olarak o dişi deveyi îtâ ettik/verdik. (İsrâ/59)

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي

Doğrusu sana tekrârlanan yediyi îtâ ettik/verdik. (Hicr/87)

آتَانِيَ الْكِتَابَ

Kitâbı bana îtâ etti/verdi. (Meryem/30)

Ma'lûmdur ki اَعْطَى , "sâhiblik, ihtisas" ifâde eder, yani "o, onun sâhibine mahsûs bir mülk"tür; onda dilediği gibi tasarruf edebilir. Bu, آتَى fi'linden farklıdır ve آتَى fi'li çoğunlukla ihtisâs ifâde etmez. Yine اَعْطَى fi'li ile verilen – آتَى fi'linden farklı olarak– geri alınmaz, hâlbuki آتَى fi'linde geri alınma söz konusu olabilir. Bununla ilgili olarak şu âyetleri örnek verebiliriz:

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا

Onlara o kimsenin nebesini/haberini tilâvet et: Ona âyetlerimizi îtâ ettiğimiz/verdiğimiz hâlde onlardan sıyrılıp çıktı. (A'râf/175)

وَ آتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ

Ona/Kârûn'a öyle hazîneler îtâ ettik/verdik ki anahtarları(nı taşımak bile) güçlü-kuvvetli bir usbeye ağır geliyordu. (Kasas/76)

Sonra Allâh ondan [Kârûn'dan] bu hazîneyi almış ve evini yerin dibine geçirmiştir. Dolayısıyla اَعْطَى fi'li, آتَى fi'line göre daha fazla tekrîm [keremli kılmak] ifâde eder.

Burada سنعطيك [*sana a'tâ edeceğiz/vereceğiz*] yerine, *a'taynâke* [*sana a'tâ ettik/verdik*] buyurularak mâzî fi'l gelmiş ve bu ihsânın kesin olarak gerçekleşeceğine, bu konuda hiçbir şübhe olmadığına işâret etmiştir. Bu ihsânın mâzîde gerçekleşmiş olduğuna veya azametine işâret ettiği de söylenmiştir. Bu ihsânın verilmeye başladığına ve kesilmeksizin âhirete kadar devâm edeceğine işâret ediyor olması da câizdir.

Burada rasûl, nebî, âlim veya itâ'atkâr gibi isimlere değil, direk olarak *a'taynâke* [*sana a'tâ ettik/verdik*] buyurulmuştur. Çünkü eğer bunlardan biri söylenseydi, o zamân bu ihsânın, bu özellikle alâkalı olduğu sanılabilirdi. Hâlbuki *a'taynâke* [*sana a'tâ ettik/verdik*] sözüyle, bu ihsânın bir sebebe bağlı olmaksızın sâdece tercîh ve arzuya bağlı olarak verildiği ifâde edilmiş olur. Aşağıdaki âyetler de bunun gibidir:

نَحْنُ قَسَمْنَا

Biz taksîm ettik. (Zuhruf/32)

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ

Allâh hem meleklerden, hem insânlardan rasûller seçer. (Hacc/75)[12]

Kevser kelimesi, "kesret" ifâde eden fev'ale veznindendir, bu vezn vasfta mübâlağa ve aşırılık ifâde eder. Bu kelime hakkında şöyle söylenmiştir: "Arablar; sayı, kıymet ve önem bakımından çok olan her şeye *kevser* derler."[13]

Kevser'in birçok tefsîri yapılmıştır, bunlardan en önemlileri şunlardır:

1) Cennette bir nehir.

Bu ma'nâ, Peygamber Efendimiz'den (s.a) nakledilmiştir.

2) Cennette bir havuz.

3) Peygamber Efendimiz'in (s.a) çocukları.

4) Ümmetin âlimleri.

5) Peygamberlik.

6) Kur'ân ve onun sayılamayacak kadar olan üstünlükleri.

7) İslâm.

8) Peygamber Efendimiz'e tâbi olanların ve o'nun taraftarlarının çokluğu.

9) Onda bulunan fazîletler.

10) Peygamber Efendimiz'in (s.a) meşhûrluğu ve zikrinin yüksekliği.

---

12 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/122.

13 *Fethu'l-Qadîr*, V/489.

11) İlm.

12) Güzel ahlâk.

13) Şefâ'at makâmı olan makâm-ı mahmûd.

14) Bu sûre.

15) *Kevser*'den murâd, Peygamber Efendimiz'e (s.a) verilen ni'metlerin tamâmı.

Bu görüş İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Çünkü *kevser* kelimesi, çok olan şeylerin tümünü kapsar, dolayısıyla kevser'i, bu ni'metlerin bir kısmını saff dışı bırakıp bir kısmına hamletmek doğru olmaz. Bilakis hepsine hamletmek gerekir. Sa'îd b. Cubeyr bu sözü İbn Abbâs'tan naklettiği zamân bazıları, bazı insânların *kevser*'in "cennette bir nehir" olduğunu iddiâ ettiklerini söylemiş, Sa'îd de bunlara şöyle cevâb vermiştir: Cennetteki o nehir de Allâh'ın Peygamber Efendimiz'e (s.a) verdiği çok hayrdan biridir.[14]

Lisânu'l-Arab'da şöyle yazılıdır:

> *Raculün kevserun* sözü, "ihsânı, hayrı çok adam" demektir. *el-Kevseru's-seyyidu,* "çok hayr" demektir. Mücâhid'in bir hadîsi de şöyledir: "Bana kevser verildi ve o cennette bir nehirdir." Bu kelime kesret kalıplarından fev'ale veznindedir, *vav* [ve] harfi zâiddir, *kevser*'in ma'nâsı da "çok hayr" demektir.[15]

O hâlde –bu zikredilenlerden de anlaşıldığına göre– *kevser* kelimesi, *raculün kevserun* sözünde olduğu gibi mübâlağa, yani ihsânın ve hayrın çokluğunu ifâde eder. Hayrı çok olan kişinin zâtî sıfatı olarak da kullanılır ve hayrı çok olan kişi için *el-kevseru's-seyyidu* denir. Bu durumda *kevser* hem sıfat, hem de mevsuf olur.

Bizim tercîhimize göre de *kevser,* Allâh Teâlâ'nın Rasûlü'ne (s.a) dünyâda ve âhirette verdiği ve vereceği bütün ni'metleri kapsar. İbn Abbâs'ın dediği gibi, onun tefsîri mâhiyetinde zikredilen şeylerin hepsi rabbinin o'na ikrâm ettiği şeylerdir. Cennetteki nehir de Peygamber Efendimiz'e (s.a) va'd edilmiştir. O da kevser olup rabbinin o'na va'd ettiği çok hayrlardan biridir.

Burada *kesîr* değil, *kevser* buyurulmuştur, çünkü *kevser* kelimesi, *kesîr* kelimesinin aksine "çok hayr"a delâlet eden bir sıfat olduğu gibi, çok hayr ile sıfatlanmış bir zât için de kullanılır. *Kesîr* kelimesi, sâdece bir şeyin sayı olarak çokluğunu ifâde eder. O hâlde *kevser* kelimesi iki ma'nâ ifâde eder: "çokluk" ve "hayr."

Bu kelime sâdece çokluk değil, çok hayr da ifâde eder. O nedenle, هُوَ رَجُلٌ كَوْثَرٌ [*O, hayrı çok olan bir adamdır*] denir ve cümle biter, ama رَجُل كَثِير [*çok adam*] denince ma'nâ tamâmlanmış olmaz. Bu sebeble, "o hayrı çok olandır" veya "ihsânı çok

---

14 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/124-128.

15 *Lisânu'l-Arab,* كَوْثَرٌ, VI/148.

olandır" ma'nâsında, هُوَ كَثِيرُ الخَيْرِ [*O, hayrı çok olandır*] veya كَثِيرُ العطاء [*a'tâsı çoktur*] denir. Benzer şekilde, أَقْبَلَ الكَوْثَر [*kevser geldi*], yani "hayrı çok olan kişi geldi" denir. Hâlbuki, أقبل الكثير [*kesîr geldi*] denmez.

Kevser kelimesinin ma'nâlarından biri olan "nehir"e gelince; onun için de *kevser* denir, ama *kesîr* denmez. Bu şekilde *kevser* hem isim, hem de vasf olur. İkisi de hayra ve çokluğa delâlet eder. Vasıf olduğunda "ihsânı ve hayrı çok" ma'nâsında, mevsûf olduğunda "ihsânı ve hayrı çok olan adam" ma'nâsında olur.[16] O hâlde *kevser* kelimesinin kullanımı, *kesîr* kelimesinden evlâdır.

Aynı ma'nâda *kevser* dendiği gibi, fey'alun kalıbından *keyser* de denmiştir. Bu da *sayraf* [dövizci], *sayqal* [cilacı] gibidir. Ancak burada *keyser* değil, *kevser* buyurulmuştur, çünkü و [vav] harfi ي [yâ] harfinden daha kuvvetlidir. Tıpkı أَعْطَى fi'linin, آتَى 'dan daha kuvvetli olduğu gibi, vasf açısından da kuvvetli olan tercîh edilmiştir, Allâhu a'lem.

Her ikisi de vasfın kuvvetini ifâde etmek için gelmiştir. Burada mevsufun hazfı hem hayr için, hem de umûmî olarak kullanılması ve tek bir şeye bağlı kalınmaması içindir. Meselâ burada, *mâlen kevseren* [*çok mâl*] veya "çok su", "çok nesil" gibi birşey denilmemiştir. Bunda mübâlağa vardır. *Rûhu'l-Me'ânî*'de de, "mef'ûlün hazfında mübâlağa ma'nâsı vardır" şeklinde bir açıklama vardır.[17]

Bu açıklamalardan açıklığa kavuşmuştur ki *kevser,* "mutlak ve çok hayr"ı ifâde eder ve dünyâdan âhirete kadar uzanır. Bu ihsân çok kapsamlıdır, dolayısıyla da te'kîde muhtaçtır, bunun için *inne* ile te'kîd edilmiştir.

Bu, aynı zamânda bu ihsânı veren zâtın da ta'zîmini gerektirir. Bunun için de burada azamet zamîri gelerek *innâ* [*doğrusu/muhakkak Biz*] buyurulmuştur. Bu te'kîde, azamet zamîrinin bitişmesinin münâsib olduğu hakkında *Keşşâf*'ta şöyle yazılıdır: "Bu kelime, kesret kalıplarından fev'ale veznindedir, 'çoklukta aşırılık' ifâde eder. Arablar, oğlu seferden dönen kişiye, "Oğlun nasıl döndü?" diye sorarlar, o da *'âbe bi-kevserin* [*çok hayrla döndü*] der."

Bunun, "cennette bir nehir" olduğu da söylenmiştir. İbn Abbâs *kevser*'i, "çok hayr" olarak tefsîr etmiştir.

Ma'nâ şöyledir: İki dünyânın hayrından çokluğu sınırsız şeyi sana verdim, öyle ki bu, senden başkasına verilmedi ve bunların hepsini sana veren Ben, iki âlemin ilâhıyım ve senin için gıpta edilecek iki parlak şeyi bir araya getirdim: İhsânın en şereflisini ve verilenlerin kerem bakımından en bol ve en azîm olanını. O hâlde bu

[16] Türkçe ifâde etmek istediğimizde bu ibâreler arasında belirgin bir fark görülmüyor. Ama Arabca'da isim ve sıfatın vurguladığı ma'nâlar farklıdır. (Çeviren)

[17] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/246.

ihsânıyla seni izzetli ve şerefli kılan ve seni Allâh'tan başkasına ibâdet eden kavminin ni'metlerine muhtaç olmaktan koruyan rabbine ibâdet et ve O'nun için ve O'nun ismiyle kurbân keserek kavminin putlar için kurbân kesmelerine muhâlefet et.

Şimdi bu ibâredeki san'atsal yönlere bakalım:

1) Âyet, *inne* ile te'kîd edilmiştir.

2) Fi'l, azamet zamîrine isnâd edilmiştir.

3) Te'kîd ve ihtisâs kasdıyla takdîm edilmiş zamîre haber isnâd edilmiştir.

4) *Âteynâ* yerine, *a'taynâ* fi'li kullanılmıştır.

5) *A'tâ* fi'li, hitâb zamîri yerine Peygamberimiz'in (s.a) rasûl veya itâ'atkâr gibi başka bir sıfatına isnâd edilmemiştir.

6) *Keyser* yerine *kevser* kullanılmıştır. Bu lafız, hem hayr sıfatını, hem de hayrla vasflanabilecek her şeyi kapsar.

7) Kayıtsız ma'nâ ifâde etmek için mevsûf hazfedilmiştir.

8) Kerem kazandıran iki yüce şey bir araya gelmiştir. Birincisi; veren yücedir ki O, âlemlerin rabbidir. İkincisi de ihsân yücedir, o da kevser'dir. Bunların her ikisi de kendinden sonra geleni keremli kılar. İkisi bir araya geldiği zamân, arkadan gelenin keremini artık siz tahmin edin!

❁❁❁

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ

Öyleyse rabbin için salât ve nahr et. (Kevser/2)

İhsân ni'metine şükr, iki kısımdır: Bir kısmı Allâh'a mahsûstur ki o, namazdır. Kullara âid olan kısmı da kurbân kesmektir. Öyleyse, Allâh'ın kullarına iyilik yapmak, ni'mete şükrdür.

Fe-salli [*öyleyse salât et*] ibâresindeki *fâ* harfi tertîb içindir, yani kendinden sonra gelen bir şeyi kendinden öncekine sırayla bağlamak ma'nâsı taşır.[18] Dolayısıyla, rabbin için namaza devâmlı ol, O ki sana bol hayr ihsân etti. Namazı sâdece O'nun için kıl, namazlarında O'ndan gâfil olanların tersine davran ve böylece Allâh'a şükretme vazîfeni edâ et! Çünkü salât/namaz, şükrün bütün kısımlarını kapsar, bunun için de burada *fe'şkur* [*öyleyse şükret*] yerine, *fe-salli* [*öyleyse salât et*] buyurulmuştur.[19]

Buradaki *salât* kelimesiyle kasdedilen ma'nâ hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bununla Bayram namazının kasdedildiğini ve *nahr* kelimesi ile de, Kurbân bayramında

[18] *Fethu'l-Qadîr*, V/489.

[19] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/246; *Envâru't-Tenzîl*, 812.

kesilen kurbânın kasdedildiğini söylemiştir. Onlar önce kurbânı kesiyor, sonra namaz kılıyorlardı ve bu âyet nâzil olarak önce namazı, sonra kurbânı emretmiştir.[20]

Buradaki *salât*'tan murâdın, "farz namazlar" olduğu;[21] "farz veya nâfile namaz cinsi"nin kasdedildiği ileri sürülmüştür.[22] Görünen odur ki burada kasdedilen, "umûmi olarak bütün namazların sâdece Allâh için kılınması, başkası için kılınmaması"dır.

Li-rabbike [*rabbin için*] sözüne gelince, "salâtı/namazı hâlis olarak sâdece rabbin için kıl" demektir. Çünkü müşrikler Allâh'tan başkası için de salât ediyorlardı/namaz kılıyorlardı, onun için burada sâdece Allâh için salât etmeleri/namaz kılmaları emredilmiştir.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bununla salât/namaz cinsi kasdedilmiştir. Çünkü onlar, Allâh'tan başkası için salât ediyor/namaz kılıyor ve kurbân kesiyorlardı. Buradaki emir, Allâh'tan başkası için salât etmemeleri/namaz kılmamaları ve kurbân kesmemeleridir.[23]

Tefsîr-i İbn Kesîr'de şunlar yazılıdır:

> Dünyâ ve âhirette sana çok hayırlar verdik, bunlardan biri de daha önce sıfatı geçen nehirdir. O hâlde farz ve nâfile namazlarını da, kestiğin kurbânları da sâdece rabbin için edâ et, sâdece ortağı olmayana ibâdet et ve yalnızca O'nun ismiyle kurbân kes; aşağıdaki âyette olduğu gibi:
>
> قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
>
> De ki: "Doğrusu benim salâtım da, nusukim de, hayâtım da, ölümüm de âlemlerin rabbi Allâh içindir." (En'âm/162)
>
> لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ
>
> O'nun bir ortağı yoktur, Ben böyle emrolundum ve Ben teslîm olanların evveliyim. (En'âm/163)
>
> Bu ise müşriklerin bulunduğu duruma aykırı idi. Onlar Allâh'tan başkası için namaz kılıyor, secde ediyor ve Allâh'tan başkası adına kurbân kesiyorlardı, ki bu ma'nâ Kur'ân'da şöyle ifâde edilmiştir:
>
> وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ

---

20 *Bahru'l-Muhît*, VIII/52; *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/130.

21 *Fethu'l-Qadîr*, V/489.

22 *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/558; *Keşşâf*, III/362; *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/130; *Fethu'l-Qadîr*, V/489.

23 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/130.

> Üzerlerine Allâh'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü o, kesinlikle bir fısktır/tâ'atten çıkıştır. (En'âm/121)[24]

O hâlde *li-rabbike* [*rabbin için*] sözüyle kasdedilen şey, ihlâslı olmak ve riyâyı def' etmektir. Bu da Mâ'ûn sûresi'nde zikredilen, الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ [*Onlar riyâkârlık/gösteriş yapanların ta kendileridir*] (Mâ'ûn/6) sözünün mukâbilidir.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Önceki sûrede onların riyâ/gösteriş için namaz kıldıkları zikredilmişti, burada da "sen riyâ için değil sâdece ihlâslı olarak namaz kıl" buyurulmuştur.[25]

Burada, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri a'tâ ettik/verdik*] sözünden sonra, فَصَلِّ لَنَا [*Öyleyse Bizim için salât et*] buyurulması beklenirdi. Ancak burada iltifat yapılmış, فَصَلِّ لِرَبِّكَ [*Öyleyse rabbin için salât et*] buyurularak üçüncü şahsa dönülmüştür. Bu iltifatta çeşitli faydalar vardır: Bunlardan biri; namazın sâdece rabb için olması, ihsânda bulunan kişilere yapılmamasıdır. İhsânda bulunan kişi şükrü hakk eder, ama Allâh'tan başkası namazı hakk etmez. Eğer, "Bizim için salât et" buyurulsaydı, o zamân ihsânda bulunması sebebiyle namazı hakk ettiği vehmedilebilirdi. Dolayısıyla bu iltifat, bu vehmi def etmiştir.

Ayrıca burada *nâ* [*Biz*] şeklindeki azamet zamîrine, başkalarının da dâhil olması söz konusu olabilir, ki sûrede bu ortaklığı ortadan kaldıracak başka birşey de yoktur. Bu sebeble bu ta'bîrde *fe-salli li-rabbike* [*Öyleyse rabbin için salât et*] şeklinde iltifât yapılarak bu azamet zamîrinin, azamet *nûn*'u olduğu, bu zamîrde başka bir ortağın söz konusu olmadığı ifâde edilmiş olur.

Kur'ân-ı Kerîm ta'bîrlerinde göze çarpan birşey de bu azamet *nûn*'unun geldiği yerlerde, ondan önce veya sonra bu *nûn*'un içinde bulunduğu zannedilecek ortaklığı def' etmek üzere "Allâh", "Rahmân" veya Allâh'a delâlet eden benzeri bir ismin zikredildiği görülür, böylece bu vehmi def' etmek sâdece akla bırakılmamış olur.

Bu kullanım bütün Kur'ân'da geçerli olup istisnâ teşkil eden herhangi bir yer söz konusu değildir. Şimdi bunların misâllerini verelim:

مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

---

[24] *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/558.

[25] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/131.

Biz herhangi bir âyeti nesh veya insâ edersek ondan daha hayrlısını veya onun benzerini getiririz. Bilmez misin ki, Allâh her şeye kadîrdir. Bilmez misin ki (hükümranlık) Allâh(ın, evet) göklerin ve yerin mülkü/hükümranlığı elbette O'nun. Sizin için Allâh'ın dûnundan/berisinden bir velî/yakınhâmi ve bir nasîr/yardım edici yoktur. (Bakara/106-107)

وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

Elbette sizi biraz korku, biraz açlık, biraz mâllardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele. Onlar ki, kendilerine bir musîbet isâbet ettiğinde, "Biz kesinlikle Allâh'a âidiz ve elbette O'na dönücüleriz" dediler. (Bakara/155-156)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

Ey îmân edenler! Size rızk olarak verdiğimiz tayyibâtı yeyin ve Allâha şükredin, eğer yalnız O'na ibâdet ediyorsanız. (Bakara/172)

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ

Göğsünü senin için genişletmedik mi? Yükünü senden indirmedik mi?! (İnşirâh/1-2)

وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَب

Ve ancak rabbine rağbet et. (İnşirâh/8)

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٥﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٦﴾ فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ﴿٧﴾ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ

Doğrusu insânı en güzel kıvâmda yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük. Îmân edip de sâlihâtı işleyenlere gelince, onlar için kesintisiz bir mükâfât vardır. O hâlde bundan sonra hangi şey dîn/karşılık husûsunda hangi şey seni yalanlayabilir?! Allâh, hâkimler hâkimi değil mi?! (Tîn/4-8)

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾ تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ

Doğrusu onu kadr gecesinde indirdik. Kadr gecesinin sana idrak ettiren nedir? Kadr gecesi bin aydan hayrlıdır. Onda melekler ve Rûh, rabb'lerinin izniyle/emriyle her bir iş için iner de iner. (Kadr/1-4)

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ انْحَرْ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik. Öyleyse rabbine/rabbin için salât ve nahr et. Asıl ebter, ancak sana buğzedendir. (Kevser/1-3)

Bunun benzerleri çoktur. Bilindiği gibi *rabb* kelimesinin seçilmesinde ve muhâtab zamîrine isnâd edilmesinde, muhâtabı tekrim ma'nâsı vardır. *Rabb* kelimesinin tercîh edilmesi, bu ihsânları sâdece O'nun yapacağı ma'nâsı ile münâsibtir. Bu ismin, hitâb zamîrine izâfe edilmesinde de tahsis vardır. Bu sûre Peygamber Efendimiz'e (s.a) mahsûstur. Bunun için de tamâmı hitâb zamîri üzerine kuruludur: إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ ، فَصَلِّ لِرَبِّكَ ، إِنَّ شَانِئَكَ.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

Burada âyetlerin, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لَنَا وَ انْحَرْ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik, Bizim için salât ve nahr et*] şeklinde gelmesi beklenirken, فَصَلِّ لِرَبِّكَ [*O hâlde rabbine/rabbin için salât et*] şeklinde gelmesinin birçok sebebi vardır:

A) İltifat uslûbunun fesâhat konusunun temel unsurlarından olmasıdır.

B) Bir sözü zamîrden zâhire çevirmek, bir tür azamet ve heybet ifâde eder, ki hâlifelerin/idârecilerin hitâb ettiği kişilere, "Sana Mü'minlerin Emîr'i emrediyor, sana Mü'minlerin Emîr'i yasaklıyor" demeleri de buna benzer.

C) *İnnâ a'taynâke* [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik*] sözünde, bu sözü söyleyenin Allâh mı, yoksa başkaları mı olduğuna dâir açık bir delîl yoktur. *İnnâ* [*Muhakkak ki Biz*] ifâdesi, azametini göstermek isteyen tek bir kimseyi ifâde edebileceği gibi, bir topluluğu da ifâde edebilir. Eğer burada *salli lenâ* [*Bizim için salât et*] buyurulsaydı, bu iki ihtimâl söz konusu olacaktı; yani, namazın yalnız O'nun için kılınması veya O'nun ile birlikte başkası için kılınması ihtimâli doğacaktı. Bunun için bundan vazgeçilerek, *fe-salli li-rabbike* [*O hâlde rabbin için salât et*] buyurulmuştur ki, bu ihtimâl ortadan kalksın ve açıkça tevhîd ifâde edilsin, sâdece Allâh için amel edilmesi ve sâdece O'na itâ'at edilmesi ortaya konmuş olsun.

D) Allâh Teâlâ'nın *fe-salli li-rabbike* [*Öyleyse rabbine/rabbin için salât et*] emrinin, فَصَلِّ اللَّهَ [*Öyleyse Allâh'a salât et*] ifâdesinden daha beliğ olmasıdır. Çünkü *rabb* kelimesi, daha önce *innâ a'taynâke el-kevser* [*Muhakkak ki*

> *Biz sana kevseri verdik*] sözü ile ifâde edilen geçmişteki terbiyeyi ifâde ettiği gibi, gelecekte de o'nu güzel bir şekilde terbiye edeceğine, o'nu terk etmeyeceğine işâret eder.[26]

Ve'nhar [*nahr et*] sözüne gelince, *nahr* kelimesi, "kurbân olarak veya ibâdet için bir devenin kesilmesi" demektir. Burada *ezbeh* [boğazla] yerine, *enhar* [*nahr et*] kullanılmıştır. Çünkü bu kelime, deveye mahsûstur, ama *zebeha* [boğazlamak] fi'li umûmî olup deve, sığır ve davar cinsinden kesilen bütün hayvânlar için kullanılır. Demek ki burada kendisinden *budun* [deve] kesmesi istenmiştir. *Bedene* kelimesi, *budun* kelimesinin çoğulu olup, "Kurbân bayramında kesilen deve"dir. Bu, Arabların en kıymetli, en iyi mâlıdır ve ihtiyacı olanlara ondan dağıtırlar.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle bir açıklama vardır:

> Deve kesmesi, Arab'ın en kıymetli mâlı olduğu için istenmiştir. Bunun Allâh adına kesilmesi ve önceki sûrenin hilâfına muhtaçlara verilmesi, sadaka olarak dağıtılması istenmiştir. Önceki sûrede, müşriklerin muhtaçları itip kaktıklarından ve en ufak bir yardımı bile esirgediklerinden bahsedilmişti.[27]

Nahr kelimesi, "çok ihsânda bulunmak" ma'nâsına münâsibtir. Mâdem ki o'na çok hayr ihsân edilmiştir, o'nun da Allâh'a şükr maksadıyla çok sadaka vermesi münâsib olur. *Nahr* kelimesinin, "namazda iken göğüs üzerinde sağ eli sol el üzerine koymak" demek olduğu da söylenmiştir.[28] Fakat birinci görüş daha tercîhe şâyândır. Bunun sebeblerini şöyle sıralayabiliriz:

1) *Nahr* kelimesinin "deve kesilmesi" anlamında kullanımı, namazda sağ eli sol el üzerine göğüs hizâsında koymak veya diğer şekillerde tefsîr edilen ma'nâlardan daha meşhurdur.

2) *Nahr* kelimesinin "sağ elin sol el üzerine göğüs hizâsına konması" şeklindeki tefsîri Hz. Ali'den rivâyet edilmiştir, ancak bu sahîh değildir.[29]

3) *Nahr* kelimesinin, "göğüs hizâsında sağ eli sol el üzere koymak" olarak tefsîr edilmesi namazın şekillerinden biridir ve bu önceki âyetteki *fe-salli li-rabbike* [*Öyleyse rabbine/rabbin için salât et*] sözünün ma'nâsına dâhildir, dolayısıyla yeni bir ma'nâ kazandırmamaktadır. O hâlde bundan murâdın başka birşey olması gerekir.

---

[26] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/131.

[27] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/246; *Envâru't-Tenzîl,* 812; *Fethu'l-Qadîr,* V/489.

[28] *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/558; *Keşşâf,* III/362; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/129.

[29] *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/558.

4) Peygamber Efendimiz'in (s.a) kavmi Allâh'tan başkası için namaz kılıp kurbân kesiyorlardı, dolayısıyla Allâh Teâlâ Peygamberi'ne namazı ve kurbânı sâdece Kendisi için yapmayı emretmiştir.

5) Allâh Teâlâ her ne zamân namazı zikretse, ardından zekâtı da zikretmiştir, dolayısıyla buradaki *nahr* kelimesiyle, "deve kesilmesi"nin kasdedilmiş olması daha evlâdır.

6) *Fe-salli* [*öyleyse salât et*] sözünde, Allâh'ın emirlerine son derece saygı duyulması gerektiğine, *ve'nhar* [*nahr et*] sözü de Allâh'ın mahlûkâtına çok şefkatli olmaya bir işârettir. Kulluğun tamâmı da bu iki temel unsuru kapsar.[30]

Burada akla şöyle de bir soru gelebilir: "Niçin burada *ve'nhar* [*nahr et*] sözü tercîh edilmiş, bunun yerine *fe-salli li-rabbike ve tesaddaq* [*Öyleyse rabbin için salât ve tasadduk et*] denilmemiştir?" Bunun cevâbı, burada *nahr* kelimesinin seçilmesinin birçok açıdan evlâ olduğudur:

- Bunlardan biri, sadakanın az veya çok olabileceğidir. Çok ihsân karşısında Allâh'a şükr için mâlların en iyisinden ve en değerlisinden çok miktarda vermek gerekir.
- Zekât vermeye gelince, Peygamber Efendimiz (s.a) zekât için nisâb miktârına sâhib olmamıştır ki zekât gereksin.

Tefsîru'l-Kebîr'de bu konuda şöyle bir açıklama vardır:

> İnsânlardan bazısı şöyle diyordu: "Peygamber Efendimiz'in (s.a) mülkiyetine dünyâ mâlından birşey girmedi, o sâdece ihtiyacı kadar şeye sâhib oldu, dolayısıyla o'na zekât vâcib olmadı, fakat kurbân kesmek vâcibti."
>
> Diğer taraftan Arablara göre mâlların en kıymetlisi deve idi. Bunun için deve kesmesi ve onu Allâh'a itâ'at yolunda dağıtması emredilmiştir.
>
> Bu soruya verilebilecek ikinci bir cevâb da, namazın bedenî ibâdetlerin en azîmi olduğudur. Dolayısıyla bunun yanında kurbânlıkların en iyisi-değerlisi zikredilmiştir.[31]

Diğer yandan burada *ve âtu'z-zekât* [*zekâtı verin*] denseydi, o zamân müslümanların umûmî olarak emrolunduğu işlerden farklı birşey söz konusu olmazdı. Allâh Bakara/43'te *ve aqîmu's-salâte ve âtu'z-zekâte* [*Salâtı ikâme edin, zekâtı îtâ edin*] buyurmuştur. Dolayısıyla rabbinin kevser olarak verdiği yüce bir ni'met karşısında özel bir şükrden bahsedilmiş olmazdı.

---

[30] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/129-130.

[31] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/132.

Bir başka açıdan da zekât senede bir kere verilmesi gereken bir şeydir. Buradaki *ve'nhar* [*nahr et*] emri mutlak olarak gelmiş, herhangi bir vakitle kayıtlanmamıştır. *Ve'nhar* [*nahr et*] emrinin, "kestiği hayvânın etinden sadaka olarak vermek" ma'nâsı, önceki sûrede geçen *ve yemne'ûne'l-mâ'ûn* [*hâlbuki mâ'ûnu menederler*] (Mâ'ûn/7) sözünün mukâbilidir. *Mâ'ûn,* "yemek için kullanılan kap-kacak" ma'nâsındadır, önceki sûrede bu kap-kacağın bile verilmesinin men edildiğinden bahsedilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a) bu kap-kacağın içine konan şeyi sadaka olarak vermekle emrolunmuştur, dolayısıyla bu kelime daha evlâdır.

Burada şöyle bir soru da sorulabilir: Niçin burada فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَضَحِّ şeklinde ضَحَّى fi'linden emir gelmemiştir? Bunun cevâbı da, âyetteki kelimenin birçok açıdan âyete daha münâsib olduğudur. ضَحَّى sözü umûmîdir, deve, inek veya koyun, kuzu kesilmesiyle bu emir yerine gelmiş olur. Dolayısıyla bir kuzu bile kesse bu emre uymuş ve bu emri yerine getirmiş olurdu. Hâlbuki o'ndan mâlların en değerlisini, onlara göre en kıymetlisini sadaka olarak vermesi istenmiştir, ki bu da devedir. Kendisine verilen kevsere münâsib olan deve kesmesidir, dolayısıyla âyette gelen şekil daha evlâdır.

Diğer taraftan Kurbân bayramına hâss olan kurbân kesilmesi belli bir vakte bağlıdır, bu da Kurban bayramı günleri olup senede dört gündür. Hâlbuki *ve'nhar* sözündeki *enhar* [*nahret*] emri mutlaktır, belli bir vakitle kayıtlı değildir. Çünkü daha geniş kapsamlı bir sadakanın kullar için menfaati daha çoktur.

Enhar sözü umûmîdir; Allâh için kesilen kurbânlık olsun, Kurban bayramı kurbânı olsun, sadaka veya herhangi bir ibâdet maksadıyla olsun hepsini kapsaması sebebiyle daha evlâdır.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bu âyette iki sual vardır: Bunlardan biri, Kur'ân'da *salât*'ın ardından genellikle *zekât* zikredilmesine rağmen burada niçin *nahr* kelimesinin zikredildiğidir? Burada neden bütün kurbânlıkları kapsayan ضَحَّى emri verilmemiştir?
>
> Bunun birinci cevâbı şudur: Eğer burada *salât* kelimesinden kasdedilen "Bayram namazı" ise, *nahr* kelimesinin zikredilmesinin sebebi açıktır.
>
> Ama *salât* kelimesi ile mutlak olarak "namaz" kasdedildiyse, bunun da farklı cevâbları verilebilir:
>
> A) Müşriklerin namazlarını ve kurbânlarını putlara hâss kılmaları. Bu nedenle Peygamber Efendimiz'e (s.a) "bu ikisini Allâh için yap" buyurulmuştur.
>
> B) Bazıları, Peygamber Efendimiz'in (s.a) dünyâ mâlından bir şeye sâhib olmadığını, ancak ihtiyaç miktarı mâlı olduğunu, dolayısıyla da o'na zekât düşmediğini, hâlbuki kurbânın o'na vâcib olduğunu söylemişlerdir.

C) Arabların gözünde malların en kıymetlisi deve idi. Dolayısıyla deve kesmesi ve Allâh'a itâ'at için dağıtması emredilmiştir.

İkinci cevâba gelince, namaz bedenî ibâdetlerin en yücesidir ve onun yanında da kurbânlıkların en kıymetlisinin zikredilmesi münâsibtir.[32]

Burada akla gelebilecek başka bir soru da, *salât*'ın niçin *nahr*'dan önce zikredilmiş olduğudur.

Bunun cevâbı da yine birkaç yönden verilebilir:

Bunlardan biri, namazın kurbândan daha önemli ve Allâh katında daha büyük/önemli olduğudur. Namaz, İslâm'ın rükünlarından olup Allâh katında ibâdetlerin en büyüğüdür.

Başka bir yönden namaz, kurbândan daha umûmîdir ve kurbândan daha çok yerine getirilen bir ibâdettir. Çünkü günde beş kere farz kılınmıştır, ayrıca geceleyin de nâfile olarak kılınmaktadır. O hâlde kurbândan daha önemli olduğu açıktır.

Diğer yandan salât Allâh'ın hakkıdır, nahr ise kulların hakkıdır, dolayısıyla Allâh'ın hakkının kulların hakkından önce zikredilmesi münâsibtir.

Ayrıca bu âyet, namazı ve sadakayı cem etmesi bakımından Kur'ân'da geçen diğer âyet-i kerîmelere benzer, onlarda da *salât* önce zikredilmiştir:

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

Salâtı ikâme eden, zekâtı îtâ kimseler... (Mâide/55)

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

Onlar bi'l-ğayb îmân ederler, salâtı ikâme ederler, kendilerine rızk olarak verdiğimizden infâk ederler. (Bakara/3)

Ayrıca buradaki *salât*'tan, "Kurban bayramı namazı"nın kasdedildiği söylenmiştir, buradaki *nahr* da kurbânlık, Kurban bayramına âid veya herhangi bir genel ibâdet için kesilen kurbândır. *Salât, nahr*'dan önce zikredilmiştir, çünkü onlar namazdan önce kurbân kesiyorlardı, Efendimiz'e önce namaz kılması ve sonra kurbân kesmesi emredilmiştir.[33]

Tefsîru İbn Kesîr'de şöyle yazılıdır:

Buradaki *nahr*'dan murâd, "ibâdet kurbânı kesmek"tir, bunun için Rasûlullâh (s.a) Bayram namazını kılar, sonra da kurbânını keserdi. O, şöyle buyurmuştur:

[32] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/131-132.

[33] *Bahru'l-Muhît,* VIII/520.

"Kim namazını kılar ve kurbânını keserse o ibâdet yapmıştır, kim namazdan önce kurbânını keserse onunki kurbân değildir." [34]

Bu sözün zayıf olduğu da söylenmiştir, çünkü وَ ile atfedilmesi tertip gerektirmez. [35]

Bir de şöyle denilmiştir: Namazın kurbândan önce vâcib olduğuna delâlet eden şey, *vav*'ın tertip ifâde ediyor olması değil, Peygamber Efendimiz'in (s.a), "Allâh'ın başladığı ile başlayın" şeklindeki sözüdür. [36]

Allâhu a'lem zâhir olan burada -Bayram'da ya da Bayram dışında- namazın ve kurbânın mutlak olarak kasdedilmiş olduğudur. Zira bu, şükre daha fazla delâlet eder. Çünkü senenin belirli günlerine mahsûs değildir. Eğer bu Bayram'da olursa o zamân namazın kurbândan önce olması gerekir.

Burada *fe-salli li-rabbike ne'nhar* [*öyleyse rabbine/rabbin için salât ve nahr et*] buyurulup da, niçin *fe-salli li-rabbike ve'nhar lehu* [*Öyleyse rabbine/rabbin için salât ve O'na/O'nun için nahret*] buyurulmayarak, tek bir müteallık ile yetinildiği sorulabilir. Buna birkaç açıdan cevâb verilebilir:

1) Birinci müteallık ikincisine ihtiyaç bırakmamıştır, çünkü ma'nâ anlaşılmaktadır.

2) Namaz kurbândan daha önemlidir, çünkü kurbânın aksine yapılmaması hiçbir zamân söz konusu olmaz. Kurban kesilmesi ise, bulunmasıyla alâkalıdır, dolayısıyla müteallık daha önemli olanla birlikte gelmiştir.

3) Namaz sâdece ibâdet ve Allâh için olur, başkası için söz konusu değildir, ancak kurbân iki kısımdır:

Kurbanın bir kısmı ibâdet içindir ve bu elbette Allâh'tan başkası için söz konusu olmaz; aksi takdîrde kesilmesi de, yenmesi de harâm olur. Kur'ân'da buna delâlet eden açık nass vardır. Allâh'tan başkası adına adanan kurbân harâmdır.

Ali b. Ebû Tâlib'ten sahîh olarak gelen bir hadîse göre Peygamber Efendimiz (s.a), "Allâh'tan başkası adına kurbân keseni Allâh la'netlesin" buyurmuştur. Denilmiştir ki: Allâh'tan başkası için hayvân kesmekten murâd; put, haç, Mûsâ (a.s) ve Îsâ (a.s) için veya bunlar gibi kesilen hayvânlardır, bunların hepsi harâmdır, bunları bu şekilde kesmek müslüman ya da kâfir herkese harâmdır. [37]

Kurbanın ikinci kısmı ise ibâdet için değil, kasapların kestiği gibi yemek için kesilen kurbândır. Bu kesimde Allâh'ın ismini anmak yeterlidir, hattâ kesilirken Allâh'ın isminin anılıp anılmadığını bilmesek de bunu yemek mübahtır. Bize düşen

---

[34] *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/559.

[35] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/130.

[36] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/130.

[37] *Neylu'l-Evtâr*, VIII/145.

onun üzerine Allâh'ın adını anmak ve yemektir, ki Hz. Âişe'den (r.a) gelen sahîh bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

> Bazıları, "Ey Allâh'ın Rasûlü! Bize et getiriyorlar ve biz onun üzerine Allâh'ın isminin anılıp anılmadığını bilmiyoruz" dediğinde o, "Siz Allâh'ın adını anın ve yiyin" buyurmuştur.

İşte bunu delîl getirerek bazıları kesilmiş hayvânın üzerine Allâh'ın isminin anılmasını yeterli görmüş, kurbânın üzerine Allâh'ın isminin anılmasının şart olmadığını söylemişlerdir. Buna da şu âyeti delîl getirmişlerdir:

وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ

> Kendilerine kitâbın verildiği kimselerin ta'âmı/kestikleri ve avladıkları sizin için helâl olduğu gibi... (Mâide/5)

Dolayısıyla Allâh'ın adının anılıp anılmadığı konusunda şübhe bulunması durumunda da yenilmesini mübah görmüşlerdir.[38]

Fakihlerden bir çoğu da -ki İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Tâvus, Şâfi, Mâlik ve Ahmed de bunlardandır- Hayvan kesilirken Allâh'ın adının anılmasının sünnet olduğunu ve bunun kasden ya da unutularak terk edilmesinin, onu etinin helâlliğine bir zarar vermediği görüşündedir.[39]

İşte bu sebeble kurbân kesme ve namaz kılma emirleri farklı gelmiştir. Zira ikisi aynı mertebede değildir. Kurban, ibâdet maksadı olmaksızın da kesilebilir, dolayısıyla *li-rabbike* [*rabbine/rabbin için*] sözü kurbân kesme ile birlikte değil, namazla birlikte zikredilmiştir. Dolayısıyla namaz sâdece rabb için olur, ama kurbân böyle değildir, Allâh için olduğu gibi, başka amaçlarla da olabilir. Allâhu a'lem.

Bu âyette göze çarpan sırları şöyle sıralayabiliriz:

1) Arkadan gelenlerin öncekilere tertib edildiğini ifâde etmek için *fe-salli* ibâresinin başında *fâ* harfi gelmiştir. Çünkü öncesinde zikredilen şeyler şükre lâyıktır.

2) En önemlisi olduğu için taatler arasından salât tercîh edilmiştir.

3) *Li-rabbike* [*rabbin için*] sözünde Allâh için ihlâslı olma talebi vardır. Namaz, başkası için veya riyâ için olmamalıdır.

4) Burada, *lenâ* [*bizim için*] değil, *li-rabbike* [*rabbin için*] buyurularak, o'nun Allâh için ihlâslı olarak namaz kılmasının Allâh'ın umûmî ihsânları sebebiyle değil, sâdece kevser ni'meti dolayısıyla olduğuna işâret edilmiştir.

---

[38] *Neylu'l-Evtâr,* VIII/145-146.

[39] *Neylu'l-Evtar,* VIII/140.

5) Burada esmau'l-husnâ'dan başka bir isim yerine *rabb* kelimesi tercîh edilmiştir. Bunun sebebi *rabb* kelimesinin taşıdığı "terbiye, himâye ve ihtimâm" ma'nâsıdır.

6) *Rabb* kelimesi, muhâtab zamîrine izâfe edilmiştir, ki böylece o'nu şereflendirsin ve durumu dolayısıyla önemini ifâde etsin.

7) Şirk vehmini ortadan kaldırmak için azamet zamîrinden sonra *rabb* kelimesi gelmiştir.

8) *Zebh* [boğazlamak] yerine *nahr* [nahretmek] fi'li zikredilmiştir. Bu da şükrün büyüklüğüne delâlet eder. Çünkü bu fi'l deveye mahsûstur.

9) *Zekât* veya deve, inek veya koyun, kuzu gibi herhangi bir hayvanı Kurban Bayramı günlerinde kurban etmek manası taşıyan ضَحِيَّة kelimeleri yerine *nahr* kelimesi zikredilmiştir ki, umûmî bir ma'nâ ifâde etsin ve muayyen bir vakte tahsis ifâde etmesin. Böylece senenin herhangi bir zamânında yapılması yeterli olsun.

10) *Salât* ve *nahr* kelimeleri zikredilerek, şükrün Allâh ve kul için olan kısımları olduğuna işâret edilmiştir.

11) *Salât* kelimesinin *nahr* kelimesine takdîm edilmesi ehemmiyeti sebebiyledir. Ayrıca namaz çeşitli vakitlerde yerine getirilen günlük bir ibâdettir. Hem gece, hem de gündüz ara verilmeksizin bu ibâdete devâm edilir.

12) Sâdece *salât* kelimesine âid *li-rabbike* [*rabbin için*] müteallıkıyla yetinilmiş, *nahr* fi'line âid bir müteallık zikredilmemiştir. Çünkü namaz dâima ve sâdece ibâdet kasdıyla yerine getirilir. Oysa kurbân kesmek ibâdet için olduğu gibi, başka bir amaçla da yapılabilir.

Benzeri başka sırrlar da söz konusu olabilir.

❁❁❁

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

Doğrusu sana buğzeden var ya, asıl ebter ancak O'dur. (Kevser/3)

الشنآن [*şene'ân*]; "buğz, kızgınlık", الشانئ [*şâni'*]; "buğz eden, kızan" demektir. *Betr,* "bir şeyin kökünden kuruması, yok olması" demektir. Kuruduğu vakit, kuyruk ve benzeri şeylerin kesilmesi için kullanılır. Kesik olan, devâmı olmayan şeyler için *beter* denir. Hayırdan kesik olan her şey için *beter* kelimesi kullanılır, ki "arkası yok" demektir. *Ebter,* "zarara uğramış, zelîl olmuş" demektir.[40]

[40] *Lisânu'l-Arab,* بتر, V/99-100.

Rabbimiz, Rasûlullâh'a (s.a) buğzeden kişinin ebter olduğunu söylemiştir. Kelimenin [*el-ebter* kelimesinin] başındaki harf-i tarif, öncesindeki fasl zamîri [*huve*] ve *inne* [doğrusu] şeklindeki te'kîd harfi, ebterliğin sâdece ona mahsûs olduğuna delâlet eder. Çünkü Allâh, *inne şânieke ebter* veya *inne şânieke huve ebter* buyurmamış, *inne şânieke huve'l-ebter* buyurmuştur.

Bu kişi, bütün ma'nâlarıyla ebterdir. Onun nesli Peygamberimiz'in aksine kesiktir. Peygamberimiz'in soyu kıyâmete kadar devâm edecektir. O buğzeden kişinin zürriyeti hayâtta kalsa ve yaşasa bile Rasûlullâh'a tâbi olacak ve o'nun düşmanlarına kılıç çekecek, o'nu destekleyecek, şerefini yüceltecektir. Böylece o ebter kişinin zürriyeti müslüman olunca, aradaki neseb ilişkisi de kesilecektir. Dolayısıyla onunla övünmeyecek, onun için dua etmeyecek ve onu hayrla anmayacaktır. Aksine Rasûlullâh için dua edecek, o'nun ismini yüceltip ta'zîm ederek zikredecektir.

Onun zürriyeti kesilecek, Rasûlullâh'ın (s.a) zürriyeti bâki kalacak, dünyâyı kaplayacaktır. O hâlde ebter olan kimdir? Rasûlullâh'a buğzeden kişi bütün hayrlardan uzaktır, bütün hayrlar Rasûlullâh'ındır.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Senin kavminden sana karşı çıkarak buğzeden kim varsa o ebterdir. Sen ebter değilsin. Çünkü kıyâmet gününe kadar mü'minlerden doğan her çocuk senin evlâdın, senin devâmındır. Minberlerde ve minârelerde bütün dünyâ dillerinde senin zikrin yükselecektir. Zikredenler zamânın sonuna kadar Allâh'ın zikriyle başlayacak, sonra da seni zikrederek medhedecektir.
>
> Âhirette de senin için tanımlanamayacak vasflar vardır. Senin gibi birine ebter denemez. Ebter sana buğzedendir. O dünyâda da, âhirette de unutulacak ve la'netle anılacaktır.[41]

Tefsîr-i Beydâvî'de de şöyle yazılıdır:

> Muhakkak ki o sana buğzeden, kin duyan; sana buğzettiği, kin duyduğu için arkası olmayan, zürriyetsiz olan asıl odur. Onun ne soyu, ne de iyi bir adı vardır. Sana gelince, zürriyetin bâki olacak, güzel ünün ve fazîletinin eserleri kıyâmet gününe kadar devâm edecektir. Âhirette de senin için tarif edilemeyecek şeyler vardır.[42]

Tefsîru'l-Kebîr'de bu âyet şöyle açıklanmıştır:

> الشنآن [*şene'ân*] "buğzetmek", الشانئ [*şânî'*] "buğzeden", *ebter* ise, "kökünü kazımak" demektir.

---

41 *Keşşâf*, III/362-363.

42 *Envâru't-Tenzîl*, XXXII/133.

Kâfirler Peygamber Efendimiz'i böyle niteleyince, Allâh Teâlâ hasr uslûbuyla bu sıfatın asıl o buğzedende olduğunu ifâde etmiştir...

Bu söz belirli bir hayr veya bütün hayrlarla ilgili olarak söylenmiş olabilir.

Belirli bir hayrla ilgili ise birkaç ihtimâl söz konusudur:

1) Suddî şöyle demiştir: "Kureyş, erkek evlâdı ölen kişilere ebter diyordu. Efendimiz'in oğulları Kâsım ile Abdullâh Mekke'de, İbrâhîm de Medîne'de ölünce kâfirler, "yerine geçecek kimse yok" ma'nâsında *ebter* dediler. Bunun üzerine Allâh Teâlâ Peygamber Efendimiz'in değil, düşmanlarının ebter olduğunu beyân etti. O kâfirlerin neslinin kesildiğini ve Efendimiz'in neslinin ise günden güne artarak çoğaldığını görmekteyiz ve bu durum kıyâmet kopana kadar devâm edecektir."

2) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Onlar bu sözleriyle, Peygamber Efendimiz'in gâyesine eremeden ölüp gideceği ma'nâsını kasdetmişlerdir. Allâh Teâlâ ise o'nun düşmanlarının böyle olacağını açıklamıştır. Çünkü yenilecek, maksadına ulaşamayacak olanlar onlardır. İslâm'ın bayrağı hep yükselecektir. Buradakiler de, batıdakiler de o bayrağa boyun eğecektir."

3) Onlar, "yardımcısı ve destekçisi yok" ma'nâsında Efendimiz'e *ebter* demişlerdir. Bunun yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü Allâh Teâlâ, Cebrâîl (a.s) ve sâlih mü'minler o'nun dostudur. Kâfirlerin ise ne gerçek bir yardımcıları, ne de sevenleri kalmıştır.[43]

Rûhu'l-Me'ânî'de ise şunlar yazılıdır:

Efendimiz'e buğzeden herkesin nesli, hakîkaten veya hükmen kesilmiştir. Hakîkaten veya hükmen denmesi, buğzeden kişinin soyunun müslüman olmasıyla aralarındaki ilişkinin kopması sebebiyledir. Müslüman ile kâfir arasında bir himâye söz konusu olmadığı için, müslüman olan neslin kâfir olan babasına dua veya benzeri bir şekilde faydası dokunmaz.

Buradaki *şânieke* ibâresinin cins ifâde ettiği zâhirdir. Bazıları bunun husûsi bir ma'nâ taşıdığını ve sebeb-i nüzûlü ile alâkalı olarak bir veya birkaç kişiyi ifâde ettiğini de söylemiştir.[44]

Bazıları *şânieke* ibâresini, "uyarmak" ma'nâsındaki حذر kelimesi gibi شنئك şeklinde okumuştur. Cumhûrun okuyuşu evlâdır, çünkü شنئ mübâlağa sîğasıdır. Bu durumda ma'nâ, "sana aşırı buğzeden kişi ebterdir, aşırı buğzetmeyen ebter değildir"

[43] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/133.

[44] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/248.

ma'nâsı taşır. Dolayısıyla cumhurun okuyuşu, o'na az ya da çok buğzeden herkesin ebter olduğunu ifâde ettiği için tercîhe şayandır.

Burada المبتور yerine, الأبتر [*ebter*] kelimesi tercîh edilmiştir. Çünkü *ebter* kelimesi, hudûsa delâlet eden المبتور kelimesinin aksine, الأسمر [*esmer*], الأصلع [*kel*], الأعمى [*kör*], العور [*tek gözlü*] kelimeleri gibi subûta delâlet eden bir sıfattır. Yani, "bu ebterlik on dan hiç ayrılmaz, kaybolmaz" demektir. *Rûhu'l-Me'ânî*'de, -Şeyh İbn Teymiyye'nin dediği gibi- *ebter* kelimesinde mübâlağa ma'nâsı da olduğu yazılıdır.[45]

Allâh Teâlâ, sâdece Efendimiz'e buğzedenin helâk ve zararda olduğunu haber vermiştir. Bu özellik Efendimiz'e mahsûstur. Müslümanlar birbirlerine buğzederler, ama bu onları İslâm dâiresinden çıkarmaz. Hattâ birbirlerine düşmanlık ederler, ama yine de İslâm dâiresindedirler:

فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ

Eğer (öldürülen) mü'min olmakla berâber size düşman bir kavimden ise... (Nisâ/92)

Birbirlerine savaş açarlar, ama yine İslâm dâiresindedirler:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا

Eğer mü'minlerden iki tâife kıtâl ederse/savaşırsa aralarını ıslâh edin. (Hucurât/9)

Rasûlullâh (s.a) ise bunun dışındadır. Ona buğzeden kâfir ve helâk olur; her iki dünyâda da zarara uğrar. Buğzeden kişi o'na kılıç çekmese veya alenî olarak savaş açmasa bile böyledir. Onun şerefi ve yüceliği kimseden gizli değildir. Bir hadîs-i şerîfte Rasûlullâh (s.a) şöyle buyurmuştur: "Bir kişi beni kendi nefsinden, âilesinden, çocuğundan ve bütün insânlardan daha çok sevmedikçe îmân etmiş olmaz ve bana buğzeden ebterdir."

Rasûlullâh'a (s.a) gelince, o ebter olmadığı gibi, dünyâ ve âhirette bâki olan, sonu gelmeyen kevser ve hayr sâhibidir. Zürriyeti de devâmlı ve çoktur.

Sûrenin sonu, başı ile son derece güzel bir şekilde irtibatlıdır. Ona kevser verilirken, o'na buğzedene ebterlik verilmiştir. *Ebter* kelimesi âdeta bütün kötülükleri toplamıştır.

1) *Ebter*, "kesilmekle kökün kuruması" demek ise, Rasûlullâh'a âid kökü kuruyan hiçbir şey yoktur. Aksine o'na kevser verilmiştir.

---

[45] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/248.

2) *Ebter,* "hiçbir hayr eseri taşımayan" demek ise, Efendimiz'e öyle bir kevser verilmiştir ki o, hayrlı olan pek çok şeydir, o'nda ebterlik yoktur.

3) *Ebter,* "nesli devâm etmeyen" demek ise, Rasûlullâh (s.a) ebter değildir. Aksine o'nun nesli tüm dünyâya yayılmıştır. Kızının çocuklarının kişinin zürriyetinden olmadığı sanılmasın. Zira Allâh Teâlâ Îsâ'nın (a.s) babası tarafından değil, annesi tarafından İbrâhîm'in (a.s) soyundan olduğunu söylemiştir:

وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ

(Daha evvel de Nûh'u hidâyet ilettik) ve o'nun zürriyyetinden Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u da (hidâyete ilettik). Biz muhsinleri böyle mükâfâtlandırırız. Zekeriyyâ'yı, Yahyâ'yı, Îsâ'yı, İlyâs'ı da (hidâyete ilettik). Hepsi sâlihlerdendi. (En'âm/84-85)

Zürriyyetten kasıt bir şahsın ismi ve zikrinin devâm etmesi ise, Rasûlullâh'ın (s.a) zikri bütün zikrlerden daha kalıcıdır ve o'nun ismi bütün isimlerden daha ebedî ve daha yücedir. O ebter değildir, aksine o'na buğzeden ebterdir. Zikrinin yüceliğine ve isminin ebedîliğine ilâveten zürriyeti de bâkidir ve bütün dünyâya yayılmıştır. Dünyânın her yerinde Efendimiz'in soyundan olan pek çok kimse vardır, ama Ebû Cehl'in, Âs b. Vâil'in ya da başka bir kâfirin soyundan olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur. İşte bu açıdan da o'na kevser verilmiştir.

4) *Ebter,* "zarar eden" demek ise, Rasûlullâh'a (s.a) *kevser* verilmiştir ki o "çok hayr" demektir. Bu kadar çok hayrın verildiği kişi nasıl olur da zararda olur.

Zararın iki şekli vardır: Dünyâda olan zarar en ehvenidir; âhirette olan ise en ağır olanıdır:

فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ ۗ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Öyleyse siz de O'nun dûnundan/berisinden dilediğinize ibâdet edin! De ki: "Doğrusu ziyan edenler, kıyâmet günü kendilerini ve ehllerini ziyana sokanlardır. (Zümer/15)

Rasûlullâh (s.a) ne dünyâ, ne de dîn konusunda zarar etmiştir. Allâh o'na tek bir günde 100 kurbân kesecek zenginlik ihsân etmiştir.

Âhirette ise o, yüce bir zikr, övülen bir makâm ve cennetteki kevser nehrinin sâhibidir. Görüldüğü gibi o'na hem dünyâda, hem de âhirette kevser verilmiştir.

Böylece sûrenin son kısmının başı ile olan kuvvetli irtibatı açıklanmış oldu. Sûre Peygamberimiz'e verilen şeyle başlamış, o'na buğzeden kişiye verilen şeyle son bulmuştur. Ona her türlü hayr olan kevser verilmiş, o'na buğzeden ise her türlü hayrdan ve neslinin devâmından mahrum kalmıştır.

Başka bir açıdan düşünüldüğünde, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik*] âyetinde, ihsânın Allâh'a isnâd edildiği görülür. Hâlbuki ebterlik Allâh'a değil, ebter olan kişiye isnâd edilmiştir. Yani, *ve ce'alnâ şânieke huve'l-ebter* buyurulmamıştır. Ebterlik, buğzeden kişinin zâtına isnâd edilmiştir. Yani, bu ebterlik onun vasfıdır ve bu uslûb, daha çirkin ve daha zemmedicidir.

Bu ta'bîrlerin yüceliğine ve ihtişâmına ilâveten bu sûrenin her âyeti farklı bir açıdan mu'cizdir.

Allâh Teâlâ, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ [*Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik*] buyurmuş ve bu kevser dünyâ [şimdiki] hayâtı ile alâkalı konularda gerçekleşmiştir: Allâh, düşmanlarına karşı o'na zafer vermiştir. Yeryüzünde zayıf bırakılmış ve muhâsara edilmiş iken, diğer milletler o'na elçilerini göndererek müslüman olduklarını ilan etmişlerdir. Bu zafer, o'na tâbi olanların eliyle yeryüzünün doğusuna ve batısına yayılmış olup sâdece askerî de olmamış, aynı zamânda fikrî de olmuştur. Böylece o'nun da'veti yeryüzünün her tarafına yayılmış ve her yerde o'nun da'vet ettiği dîne girilmiştir. Büyük devletler o'nun ismi ile hükmetmişler ve hâlâ da yüz milyonlarca insân o'nun ismi ile bereketlenmekte, o'nun ismini yücelterek zikretmekte ve o'na salât u selâm etmektedir. Onun ismi, insânların yaşadığı her yerde günde beş kere en yüksek sesle zikredilecek ve böylece gece ile gündüzün her ânında o'nun ismi ezanlarla -وَرَفَعْنَالَكَ ذِكْرَكَ [*Zikrini senin için yükselttik*] (İnşirah/4) âyetinde olduğu gibi- duyurulacaktır. Böyle bir husûsiyet, Rasûlullâh'tan (s.a) başkasına nasib olmamıştır. Allâh Teâlâ arzı yarattığı günden kıyâmete kadar hiç kimseye böyle bir ihsânda bulunmamıştır. Bundan daha büyük ve değerli bir kevser var mıdır?!

Allâh Teâlâ o'ndan başka birine kevser verdiğinden bahsetmiş midir? Bu bir mucize değil midir? Bundan daha açık bir mucize var mıdır?

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ انْحَرْ [*Öyleyse rabbine/rabbin için salât ve nahr et*] âyeti de böyledir. Bu âyette, Allâh'ın o'na -Allâh için- kesmesi ve sadaka olarak dağıtması için develer bağışlayacağına işâret vardır. Bu, gerçekleşmiştir. Tek bir Kurban bayramı gününde 100 deve kesmiştir. *Tefsîru'l-Kebîr*'de bu sûrenin en sahîh kavle göre Mekkî olduğu, kurbân kesme emrinin bir devletin kurulacağı, fakîrlik ve korkunun yok olacağı müjdesi mâhiyetinde olduğu yazılıdır.[46]

[46] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/132.

Yine aynı yerde bu âyetin, yüz deve kesecek zenginliğe ulaşacağına işâret ettiği söylenmiştir.[47] Bu mucize gerçekleşmiştir. Gerçekleşmesinden önce verilen bu haberler mucize kabilindendir.

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ [*Doğrusu sana buğzeden var ya, asıl ebter ancak odur*] âyetinde ifâde edildiği gibi, o'na buğzeden her türlü hayrdan uzak olmuş, zürriyeti de kesilmiştir. Arkasından ne iyi bir ismi, ne de güzel bir zikri kalmıştır.[48]

Her şey rabbimizin haber verdiği gibi olmuştur. Böylece her âyet mucizdir. Allâhu a'lem.

---

[47] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/132.

[48] *Envâru't-Tenzîl,* 812; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/133; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/248.

KUREYŞ SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1-2. Kureyş'in îlâfı için, yaz ve kış rıhlesine îlâfları için,

3. Öyleyse bu Beyt'in [Ev'in/Ka'be'nin] rabbine ibâdet etsinler.

4. O ki, kendilerini açlıktan doyurdu ve korkudan emîn buyurdu.

Bu sûrenin, öncesindeki Fîl sûresi ile olan irtibatı açıktır. Fil ashâbı buraya bu Beyt [Ka'be] sebebiyle gelmiştir. Allâh Teâlâ bu Beyt'i [Ka'be'yi] ve Kureyş'i koruyup himâye etmiş, Fil ashâbını da bu Beyt'in şerefi ve saygınlığı için helâk etmiştir. Beyt'in muhâfazası, Kureyş'in muhâfazası; Beyt'in himâyesi Kureyş'in himâyesi ve güven içinde yaşamaları olmuştur. Eğer Fil ashâbı onları yenseydi, Kureyş çeşitli ülkelere dağılacak ve adı yükselmeyecekti.[1]

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bilin ki ni'metler iki kısımdır: Zararı def etmek ve menfaati celbetmek. Birincisi daha önemli ve önceliklidir. Bunun için nefsinden zararı def etmek vâcibtir, ama menfaati celb etmek vâcib değildir. Bu yüzden Allâh Teâlâ Fîl sûresi'nde zararı def etme ni'metini, bu sûrede ise menfaati celbetme ni'metini beyân etmiştir. Ni'mete ve ni'meti verene şükr ve kullukla

[1] *Bahru'l-Muhît*, VIII/513.

mukâbele etmek gerektiği kabûl edilince, çok yerinde olarak Allâh Teâlâ verdiği ni'metlerin peşinden kulluğun yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekerek, *felya'budû* [*öyleyse ibâdet etsinler*] buyurmuştur.[2]

❁❁❁

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ

Kureyş'in îlâfı için. (Kureyş/1)

الإيلاف [*îlâf*] kelimesi, ألف ve ألفة kelimelerinden olup آلف fi'linin masdarıdır. Aslı, آلف veya أَألف şeklinde iki hemze iledir. Yani, الإيلاف kelimesinin aslı, الإئلاف şeklinde iki hemzeyle gelmesidir. Hemzelerden ikincisi fi'l sîğasında medd [آلف], masdar sîğasında sükûn [الإيلاف] olmuş, önceki hemze harekelenmiştir. *Îlâf* kelimesi İsfehânî'nin dediği gibi "uyum sağlayarak toplanmak" demektir.[3]

Kureyş iki yolculuğa alışmıştı: Kış yolculuğu Yemen'e, yaz yolculuğu ise Şam'a doğruydu. Böylece erzak topluyor ve ticâret yapıyorlardı. Bu yolculuklarında Allâh'ın harâm kıldığı Beyt'in [Ka'be'nin] ehli ve yöneticisi oldukları için güven içindeydiler. etrâftaki insânlar birbirlerine saldırırken onlara kimse dokunmuyordu.[4]

لإيلاف [*îlâf*] şeklindeki câr-mecrûr, فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ [*Öyleyse bu Beyt'in rabbine ibâdet etsinler*] sözüne müteallıktır. Yani, ليعبدوا رب هذا البيت لإيلافهم رحلة الشتاء والصيف demektir, ki "bu ni'met tek başına sizi güven içinde doyuran bu Beyt'in rabbine ibâdet etmeniz için yeterli iken, diğer ni'metler karşısında neler yapmanız gerekir bir tasavvur edin" ma'nâsını ihsas eder. "Sâhib olduğunuz bunca ni'met için rabbinize ibâdet etmiyorsanız, hiç değilse apaçık olan bu ni'met için O'na ibâdet edin" demektir.

Bu câr-mecrûrun, *a'cibû* [*şaşın*] şeklinde takdîr edilen mahzuf bir fi'lin müteallıkı olduğu da söylenmiştir. Yani "etrafınızdaki insânlar birbirine saldırırken, iki seferinde Kureyş'in güvenliğini sağlaması nedeniyle Beyt'in [Ka'be'nin] rabbine ibâdeti terk etmenize şaşırın" demektir. *Keşşâf*'ta bu câr-mecrûrun, *felya'budû* [*öyleyse ibâdet etsinler*] fi'line müteallık olduğu ve iki yolculuktaki güven sebebiyle O'na ibâdet etmeleri gerektiği ma'nâsında olduğu yazılıdır.[5]

Burada *fâ* harfinin ne için geldiği sorulabilir. Buna, kelâmın şart ma'nâsı taşıdığı için fâ harfinin geldiği şeklinde cevâb verebiliriz. Çünkü ma'nâ, "en azından bu yolculukları için O'na ibâdet etsinler" demektir. Yani, "sayılamayacak kadar çok olan

---

2 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/107.

3 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/238.

4 *Keşşâf,* III/360.

5 *Keşşâf,* III/360.

Allâh'ın ni'metlerine sâhibken, bu ni'metler için ibâdet etmiyorsanız, bari apaçık olan bu ni'met için O'na ibâdet edin" demektir. Ma'nânın, "Kureyş'in yolculuklarına şaşın" şeklinde olduğu da söylenmiştir.[6]

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> Bu câr-mecrûr, gizli bir *a'cibû* [*şaşın*] fi'line müteallıktır. Yani, "Kureyş'in yaz ve kış yolculuklarını yapmalarına rağmen bu Beyt'in rabbine ibâdeti terk etmelerine şaşın" demektir.[7]

Halîl b. Ahmed bu câr-mecrûrun, *felya'budû* [*öyleyse ibâdet etsinler*] fi'line müteallık olduğunu ve ma'nânın, "Allâh'ın Kureyş'e verdiği bu özellik ve onları bu yolculuklara alıştırdığı için O'na ibâdet etsinler" şeklinde olduğunu söylemiştir.[8]

Îlâf kelimesi onların bu duruma alıştıklarını, tesâdüfen gerçekleşmediğini ve bunun da rabb'lerine şükretmelerini gerektirdiğini ifâde eder.

Câr-mecrûrun, *fe'lya'budû* [*öyleyse ibâdet etsinler*] şeklindeki müteallakına takdîm edilmesinin pek çok sebebi ve kazandırdığı pek çok ma'nâ vardır:

1) Bu takdîm yapılmaksızın, ليعبدوا رب هذا البيت لإيلاف قريش denilseydi, *fâ* harfinin zikrine gerek olmazdı ve âyetin delâlet ettiği ma'nâ yok olurdu. Bunu daha sonra açıklayacağız. Ama bu şeklide gelseydi, *fâ* harfinin ziyâdesi doğru olmazdı.

2) Bu takdîm ma'nâyı genişletir. Çünkü bu durumda *li-ya'budû* fi'line müteallık olduğu gibi, *a'cibû* [*şaşın*] fi'line de müteallık olabilir. Eğer te'hîr edilseydi, sâdece zikredilen *li-ya'budû* fi'line müteallık olurdu.

3) Bu takdîm, önceki sûre ile bu sûre arasındaki irtibatı kuvvetlendirir ve bu iki sûreyi âdeta tek bir sûre hâline getirir. Böylece âdeta, "Kureyş'in yolculukları için onları yenmiş ekin hâline getirdik" buyurulmuştur. Nitekim bazıları da bu câr-mecrûrun müteallakının böyle olduğunu söylemiştir.[9]

4) *Li-îlâfi qurayşın* [*Kureyş'in îlâfı için*] ibâresinin takdîmi, bu yolculukların onların hayâtındaki önemini ifâde eder. Bu ni'metin hatırlatılması onların efendilerini, sâhiblerini itiraf etmelerine ve putlara değil O'na kulluk etmelerine sebeb olur. Te'hir edilmesi ise, bu önemi ve özeni ifâde etmez.

5) Bu takdîm olmasaydı sûre, لتعبد قريش رب هذا البيت الذي أطعمها من جوع و آمنها من خوف لإيلافها رحلة الشتاء و الصيف şeklinde gelirdi ve kelâm parçalanır, görkemi ve câzibesi kaybolurdu. Ma'nâyı da tam olarak yansıtmazdı. Çünkü bu durumda

---

6 *Keşşâf,* III/360.

7 *Bahru'l-Muhît,* VIII/514.

8 *Bahru'l-Muhît,* VIII/514.

9 *Keşşâf,* III/360.

câr-mecrûrun, اطعمها ve آمنها fi'llerine müteallık olması muhtemel olurdu ve ma'nâ da, "Allâh'ın onları doyurması ve güvenli kılması, alıştırmak içindir" şeklinde olurdu. Dolayısıyla bu alışkanlık, onları ibâdete da'vet eden birşey olmazdı.

6) Bu takdîm, illetin fi'le takdîmi bâbındandır. Önce ibâdeti gerektiren illet zikredilmiş, bunu da taleb takip etmiştir. Bu, önceliğin takdîmi bâbındandır. Çünkü illet, fi'li yapmaya sevk eder, dolayısıyla takdîm edilir.

Bu takdîm, Fâtiha sûresi'ndeki takdîme benzer:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

Her türlü hamde lâyık olan, ancak âlemlerin rabbi, rahmân-rahîm, dîn gününün mâliki Allâh'tır. Sâdece Sana ibâdet ederiz, sâdece Sana isti'âne ederiz. (Fâtiha/2-5)

Kulluk husûsunda Allâh'ın tek olduğunu ifâde etmesi için mef'ûl takdîm edilmiştir, burada da aynı durum söz konusudur.

❁❁❁

إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ

Yaz ve kış rıhlesine îlâfları için. (Kureyş/2)

Li-îlâfi qurayşın [*Kureyş'in îlâfı için*] âyetinde önce *îlâf* mutlak olarak zikredilmiş, sonra ondan bedel olarak ma'nâsını açıklayan *îlâfihim rıhlete'ş-şitâi ve's-sayf* [*yaz ve kış rıhlesine îlâfları için*] sözü gelmiştir. Bu uslûb, *îlâfı* vurgular ve içinde yaşadıkları bu ni'meti yüceltir, nefslerindeki değerini arttırır. *Keşşâf*'ta, *îlâf*'ın önce mutlak olarak geldiği, sonra ondan bedel olarak iki yolculuğa kayıtlı olduğu beyân edilerek *îlâf*'ın yüceltildiği, böylece ni'metin yüceliğinin vurgulandığı yazılıdır.[10]

Tefsîru'l-Kebîr'de, *îlâf*'ın bu iki yolculuğa mahsûs olarak zikredildiği, çünkü onların yaşamının buna bağlı olduğu yazılıdır.[11]

Rıhle kelimesi tekil olarak gelmiş, yaz ve kış yolculuklarına işâret etmiştir. Burada yanlış anlaşılacak bir durum olmadığı için tekil gelmiştir.[12] Eğer رحلتي الشتاء و

[10] *Keşşâf,* III/360; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/239.

[11] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/106.

[12] *Keşşâf,* III/360; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/107.

الصيف şeklinde gelseydi, kışın ve yazın ikişer yolculuk yaptıkları vehmedilebilir, رحلتي الشتاء و رحلتي الصيف şeklinde takdîr edilebilirdi. Dolayısıyla âyette gelen şekil evlâdır.

❁❁❁

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ

Öyleyse bu Beyt'in/Ka'be'nin rabbine ibâdet etsinler. (Kureyş/3)

Hâzâ'l-beyt'ten [*bu Beyt*'ten] kasıt, "Ka'be"dir. *Rabb* kelimesinin *Beyt* kelimesine izâfe edilmesi yüceltmek içindir. Çünkü onların bu iki yolculuğundaki başarıları ve bunu devâmlı yapabilmeleri Arabların yücelttiği bu Beyt [Ka'be] sebebiyledir. Aksi hâlde bu yolculukları yapamazlar ve devâm etmezlerdi. O hâlde bu iki büyük ni'meti veren Beyt'in [Ka'be'nin] rabbine şükrederek üzerlerindeki ni'meti itiraf etmeleri ve başkasına değil sâdece O'na ibâdet etmeleri istenmektedir.

Bu makâmda izâfetin Beyt'e [Ka'be'ye] yapılması en münâsib olandır. Çünkü onlara bu iki yolculuğu hazırlayan, onları aç kalmaktan kurtaran ve güvende olmalarını sağlayan bu Beyt'in rabbidir, onların putları veya taptıkları başka şeyler değildir.

Rabb isminin *Beyt*'e [Ka'be'ye] izâfe edilmesinde başka bir ma'nâ daha vardır: Bu Beyt'in rabbi, Beyt'in himâyesini ve korumasını üzerine almıştır. Beyt'e yapılan bu izâfet, Abdu'l-Muttalib'in Ebrehe'ye söylediği, "Beyt'in rabbi vardır, onu korur" sözünde olduğu gibi düşmanlara karşı himâyesini üstlendiği ma'nâsını taşır. Gerçekten de rabb Beyt'i [Ka'be'yi] korumuş ve Fil ashâbı'na yapacağını yapmıştır.

Burada *rabb* isminin seçilmesi de çok münâsibtir. *Rabb*, "kulunu koruyan, kollayan, gözetendir; acıktığı zamân doyuran, korktuğu zamân onu emîn kılan"dır. Dolayısıyla, الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ [*O ki, onları açlıktan doyurdu ve korkudan emîn buyurdu*] sözlerine en uygun olan *rabb* lafzıdır.

İşâret ismi bu Beyt'i tam ma'nâsıyla tayin ederek hiçbir şübhe bırakmaz. Bunun için,فليعبدوا رب البيت الذي أطعمهم buyurulmamıştır. Çünkü bu durumda *Beyt* tam ma'nâsı ile tayin edilmemiş olurdu. İşâret ismi, kasdedilen Beyt'i tam ma'nâsı ile tanımlamıştır.

Fe'lya'budû [*öyleyse ibâdet etsinler*] ve benzeri yerlerde gelen *fâ* harfinin pek çok ma'nâsı olduğu zikredilmiştir. Şart ma'nâsı dolayısıyla, yani "diğer ni'metler için değilse bile hiç olmazsa bu ni'met için O'na ibâdet edin" ma'nâsı için[13] veya te'kîd ifâde etmek için zâid olarak geldiği[14] söylenmiştir.

Bunlarla berâber sebeb de ifâde edebilir. Bu iki şekilde olabilir:

---

[13] *Keşşâf*, III/360; III/285, وربك فكبر.

[14] *el-Muğnî*, I/165.

A) Bu cümlenin cevâb takdîrinde olmasıdır, ki cevâbın başına gelen *fâ* harfi çoğunlukla sebeb ifâde eder.

B) Bu *fâ* harfi birçok farklı ma'nâ taşır, ancak çoğunlukla sebeb ifâde eder.

Burada bütün bunları ifâde edebilir. Sebeb, sebebi takviye ve kelâmı te'kîd ma'nâları taşıyabilir. Sebebi takviye ma'nâsıyla *li-îlâfi qurayşın* [*Kureyş'in îlâfı için*] ibâresindeki *lâm* harfinin delâlet ettiği sebebi kuvvetlendirdiğini söylemek istiyoruz. *Fâ* ve *lâm* harfleri bu ma'nâya delâlet etmek için sırt sırta vermiştir.

Câr-mecrûrun takdîmi, burada *fâ* harfinin gelmesini câiz kılar. Eğer bu takdîm olmasaydı, *fâ* harfinin gelmesi de doğru olmazdı. Çünkü cümleye başlarken, فأعنه لأنه أعانك [*Sana yardım ettiği için ona yardım ettim*] veya فليعبدوا رب هذا البيت لإيلاف قريش [*Kureyş'in îlâfı için bu Beyt'in rabbine ibâdet edin*] denmez.

Bunun benzeri kullanımlar aşağıdaki âyetlerde de vardır:

لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ

Artık çalışanlar bunun misli için çalışsınlar. (Sâffât/61)

وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ

Rabbin için sabret. (Müddessir/7)

Burada niçin Kevser sûresi'nde olduğu gibi verilen ni'metin hatırlatılmasından sonra فليصلوا لربهم buyurulmadığı sorulabilir. Ma'lûm olduğu üzere orada, فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ [*O hâlde rabbin için salât ve nahr et*] (Kevser/2) buyurulmuştur. Ama Kureyş sûresi'nde, *salât* yerine daha umûmî olan *ibâdet* kelimesi kullanılmıştır.

Aslında bunun sebebi açıktır. Kureyş kâfirleri Allâh'a değil, putlara ibâdet ediyorlardı. Namaz ise ibâdetin bir cüzüdür. Onlardan, sâdece ibâdetin bir cüzü olan namazı Allâh için kılmaları değil, namaz da dâhil ibâdetlerin tümünü sâdece Allâh için yapmaları istenmiştir. Burada *ibâdet* kelimesinin tercîh sebebi budur.

Yine burada bir çok sebeb dolayısıyla, فليعبدوا ربهم الذي أطعمهم من جوع وآمنهم من خوف [*Onları açlıktan doyuran ve korkudan emîn kılan rabb'lerine ibâdet etsinler*] buyurulmamıştır. Böyle buyurulsaydı, bu durumun sâdece Kureyş'e hâss olduğuna delâlet etmezdi. Çünkü Allâh Teâlâ mahlûkâtının çoğunu açlıktan ve korkudan kurtarmıştır. Ama kurtarmadığı bir kısım da vardır. O zamân bu iki ni'mete kavuşmayan kulların Allâh'a ibâdet etmesine gerek olmadığı ma'nâsı anlaşılırdı.

Burada kelâmın Kureyş'e hâss olarak, onları ibâdete çağırmak ma'nâsı ifâde edilmek istenmiştir. Bunun için *rabb* kelimesi, etrâfında yaşadıkları *Beyt*'e izâfe edilmiştir. Onların karnının doyması ve güven içinde olmaları bu Beyt sebebiyledir. Bu

kelâmla, "eğer Beyt onları korumasaydı, başka şehirlere dağılır ve diğer insânlar tarafından gasb edilirlerdi" ma'nâsına işâret edilmiştir.

Beyt'in zikri, onun bânisi olan ataları İbrâhîm'i (a.s) hatırlatır. Kureyş, o'nun, bol rızık ve emniyet içinde bir yaşam sürmeleri husûsunda kendileri için yaptığı duanın bereketi ile ni'metlenmekteydi. İbrâhîm (a.s) rabbinin emri ile kırdığı putlara değil, Allâh'a ibâdet etmek için Beyt'i [Ka'be'yi] inşâ etmişti.

❁❁❁

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ

O ki, açlıktan onları doyurdu ve korkudan emîn buyurdu.(Kureyş/4)

Onların bu iki ni'meti bir arada zikredilmiş ve bu ni'metlerin büyüklüğü hatırlatılmıştır. Mekke ziraate müsâid olmayan bir vâdidir. Orada yaşayan halk açlığa maruz kalır ve Allâh onları doyurur. Etraflarındaki insânlar gasb ve saldırılar nedeniyle korku içinde yaşarken, Allâh onları İbrâhîm'in (a.s) bol rızık ve emniyet içinde bir yaşam sürmeleri husûsunda kendileri için yaptığı duanın bereketi ile bolluk ve güven içinde yaşamalarını sağlamıştır:

وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ

Buranın ehlini mahsullerle rızıklandır! (Bakara/126)

رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا آمِنًا

Rabbim! Burayı emniyyetli bir belde yap! (Bakara/126)

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

Ziraate elverişli olmayan bir beldede yaşayan halk, Allâh'ın lütfu olmasaydı açlığa ve korkuya maruz kalırdı.

أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا

[*Biz onları yanımızdan bir rızık olarak her şeyin mahsullerinin gelip toplanacağı emniyetli bir hareme yerleştirmedik mi?*] (Kasas/57) .

şeklindeki bu lütuf, İbrâhîm'in (a.s) duasıyla gerçekleşmiştir.

Onların korkudan emîn olmaları, yaşadıkları yer açısından Arablara olan üstünlükleri sebebiyledir. Onlara, "Beytullâh'ın ehli" denir ve hiç kimse saldırmazdı. Hâlbuki onların dışındaki diğer Arablar korku içinde yaşıyorlardı.[15]

[15] *Bahru'l-Muhît,* VIII/515.

Rûhu'l-Me'ânî'de ise İbn Abbâs'tan şöyle bir söz aktarılmıştır:

> İbrâhîm'in (a.s) وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ [*Buranın ehlini mahsullerle rızıklandır*] (Bakara/126) duası sebebiyle Allâh onları açlıktan ve yine o'nun رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا آمِنًا [*Rabbim! Burayı emniyyetli bir belde yap*] (Bakara/126) duası sebebiyle de korkudan kurtarmıştır.[16]

Burada "doyurdu" ma'nâsında, اشبعهم değil, اطعمهم [*et'amehum*] buyurulmuştur. Çünkü الشبع öyle bir doymaktır ki aşırı tokluk ve yağlanma gibi rahatsızlıklara sebeb olduğu için hamd edilmez. الإطعام [*it'âm*] ise, "açlığı gideren hayrlı bir doyma şekli"dir.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Burada, "*Min-cû'ın* buyurulmasının hikmeti nedir?" sorusuna, "bir çok faydası olduğu" şeklinde cevâb verebiliriz.
>
> Açlık gerçekten zor bir durumdur. Allâh Teâlâ, وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ [*O ki, ümîdsizliğe düşmelerinden sonra ğaysı/yağmuru indirdi ve rahmetini yaydı*] (Şûrâ/28) âyetiyle buna işâret eder.
>
> Kureyş'e önceki elem verici ve hoş olmayan açlık hâllerini hatırlatır, ki şu mevcut ni'metin kıymetini anlasınlar.
>
> أشبعهم buyurulmadığı için en hayrlı yemeğin, açlığı gideren yemek olduğuna dikkat çeker. Aksi hâlde yemek yağlanmaya sebeb olur.[17]

Madem ki إطعام [*it'âm*] sözü, الشبع'den efdaldir, o hâlde niçin أطعمهم [*et'amehum:* onları doyurdu] sözüyle yetinilmediği sorulabilir. Buna şöyle cevâb verebiliriz: إطعم [*it'am*] kelimesinde, açlığı ve bir hâceti gidermeyen doyma da söz konusu olabilir. Dolayısıyla ni'meti tamâmlamak için *et'amehum min-cû'ın* [*açlıktan onları doyurdu*] buyurulmuştur. Böylece bu ni'met tamâm ve kâmil olur.

خَوْفٍ [*havf:* korku] ve جُوعٍ [*cû':* açlık] kelimeleri, mutlak ma'nâyı ifâde etmesi için nekra olarak gelmiş, böylece her çeşit açlık ve korkuyu kapsamıştır. Marife olarak gelseydi, ahd ma'nâsını taşır ve belli bir açlık ve korkudan, meselâ Fil ashâbı'nın korkusundan kurtardığı ma'nâsı anlaşılabilirdi. Her iki açıdan da umûmî bir ma'nâ anlaşılması için nekra olarak gelmiştir. Bu nekralığın, zorluk ve ni'metin ta'zîmini ifâde için olduğu da söylenmiştir. Yani, zorlu bir açlıktan ve zorlu bir korkudan kurtardığı ifâde edilmiştir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Bu iki kelimedeki nekralık, zorluğunu ifâde etmek içindir. Yani, Allâh Teâlâ onları her iki yolculuğunda da daha önce maruz kaldıkları şiddetli açlıktan

[16] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/241.

[17] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/109.

kurtardığı gibi, Fil ashâbından da kurtarmış, beldelerinin gasbedilmesi ve yolculuklarında karşılaşabilecekleri başka büyük korkulardan da kurtarmıştır.[18]

Tefsîru'l-Kebîr'de bu kelimelerin nekra gelmesinin ta'zîm ma'nâsını kasdetmek için olduğu yazılıdır.[19]

Niçin açlığın korkudan önce geldiği sorulabilir. Bu soruya çeşitli açılardan cevâb verilebilir:

Açlık, korkudan daha zor ve meşakkatlidir. Açlık devâm ederse, insân veya herhangi bir canlı helâk olur. Korku ise böyle değildir. Ne kadar uzun sürerse sürsün insânın ölümüne neden olmaz. Nitekim senelerce korku içinde gizlenerek yaşayan insânlar vardır. Dolayısıyla daha önemli olan kelime takdîm edilmiştir.

Bu iki yolculuk, ticâret ve erzak te'mini için yapılmaktadır. Emniyet içinde olmak bu yolculukların başarısının ve devâmının sebebidir. Bu yolculukların asıl amacı açlıktan kurtulmaktır. Emniyet ise bu iki yolculuğun başarı sebebidir. Dolayısıyla yaz ve kış yolculuklarındaki asıl amaç takdîm edilmiştir.

Kureyş'in doyurulmaya olan ihtiyacı çok şiddetlidir. Çünkü yaşadıkları bölge ziraata elverişli değildir. Dolayısıyla zaruri olan ihtiyaçları takdîm edilmiştir. Korku konusuna gelince, Arab yarımadasında umûmî olan bir problemdi, herkes birbirine saldırıyordu.

Açlığın korkuya takdîm edilmesi, kışın yaza takdîm edilmesi ile alâkalıdır. İkinci âyette, إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ [*yaz ve kış rıhlesine îlâfları için*] buyurulmuştur. İnsân kışın, yaza göre daha çok doyurulmaya ihtiyaç duyar. Bunun için insânların çoğu aç kalmamak için kışa hazırlık olarak azık hazırlar. Doyurulmanın takdîmi, kışın takdîmine münâsibtir.

Korkudan kurtulmak, yazın hizâsında zikredilmiştir. Çünkü yazın saldırmak da, gizlenmek de kışa nisbetle daha kolay olur. Oysa kışın gecelemek ve açık arazide gizlenmek zordur. Bunlara ilâveten vahşî hayvânlar ve haşerât kışın sığınaklarına gizlenmiştir. Dolayısıyla yazın gizlenmeyi gerektirecek musîbetler kışa göre daha çoktur. Bunun için emniyet, yazın hizâsında zikredilmiştir. Böylece her ta'bîr yerine uygun olmuştur.

Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de başka yerlerde korkunun açlığa takdîm edildiği de vâriddir:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ

[18] *Keşşâf,* III/360.

[19] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXII/110.

Doğrusu sizi biraz korku, biraz açlık ile imtihan edeceğiz. (Bakara/155)

Madem ki açlık korkudan daha zordur, niçin burada takdîm edilmiştir?

Buna takdîmi belirleyen şeyin, sâdece makâm ve siyâk olduğunu söyleyerek cevâb veririz: Her makâm zikredilen ta'bîri gerektirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de açlığın ve korkunun bir arada geldiği üç âyet vardır. Bunlardan biri bu âyet, diğer ikisi ise şunlardır:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

Doğrusu sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mâllardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele. (Bakara/155)

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

Allâh bir karyeyi mesel darbetti: Emîn ve mutma'inn idi. Rızkı da ona her mekândan bol bol geliyordu. Derken Allâh'ın ni'metlerine küfr/nankörlük ettiler. Allâh da ona, san'atları sebebiyle açlık ve korku libâsını tattırdı. (Nahl/112)

Bakara sûresi'nde korku açlığa takdîm edilmiştir. Nahl sûresi'nde ise açlık korkuya takdîm edilmiştir. Her birinde de makâm ve siyâk bunu gerektirmiştir.

Korkunun açlıktan önce zikredildiği Bakara sûresi'ndeki âyetin siyâkında savaş ve musîbetlerden bahsedilmiştir:

وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِن لَّا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

Allâh yolunda katledilenler için "Ölüler" demeyin. Bilakis diridirler, fakat siz şu'ûrunda değilsiniz. Muhakkak ki sizi biraz korku, biraz açlık, biraz mâllardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabrlıları müjdele! Onlar ki, kendilerine bir musîbet isâbet ettiğinde, "Muhakkak biz Allâh'a âidiz ve muhakkak biz O'na döneceğiz" derler. (Bakara/154-156)

Bu yüzden korkunun takdîm edilmesi münâsib olmuştur.

Nahl sûresi'nde, açlığın takdîm edildiği siyâktan sonra şu âyetler gelmiştir:

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ

> Öyleyse Allâh'ın sizi rızıklandırdığı şeyleri helâl ve tayyib olarak yeyin ve eğer sâdece O'na ibâdet ediyorsanız, Allâh'ın ni'metine şükredin. Size sâdece meyteyi/murdar olarak öleni, (akan/akıtılmış) kanı, domuz etini ve ona Allâh'ın gayri için ses yükseltilmiş (yani, boğazlanmış) olanı harâm kıldı. (Nahl/114-115)

Burada açlığın takdîm edilmesi için başka bir sebeb de, فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ [*Allâh da ona, açlık ve korku libâsını tattırdı*] şeklindeki Nahl/112'deki *ezâqa* [*tattırmak*] fi'line münâsib olmasıdır. Açlık, yemeğin azlığı veya yokluğu sebebiyle olur, tattırmak ise asıl olarak yemekle alâkalıdır, dolayısıyla açlığın takdîmi uygundur.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Âyetin başında her yerden rızkın geldiği zikredilmişti. Rızkın yokluğundan kaynaklanan açlığın, daha önce var olan emniyetin kaybolmasıyla ortaya çıkan korkuya takdîm edilmesi hem tattırmaya, hem de daha önce zikredilen rızkın gelmesine uygun olması sebebiyledir.[20]

Ancak âyetin başında, كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ [*Emîn ve mutma'inn idi. Rızkı da ona her mekândan/yerden bol bol geliyordu*] (Nahl/112) şeklinde emniyetin rızka takdîm edildiği söylenebilir. Yine de bu takdîmin burada daha münâsib olduğunu söyleriz. Çünkü يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ [*Rızkı ona her mekândan/yerden bol bol geliyordu*] buyurulmuştur. Rızkın her yönden bol bol gelmesi de, hedefe ulaştıran yolların güvenliğini gerektirir. Bu emniyet olmasa her yerden rızık gelmezdi. Rızkın gelişinin tamâmlanması için ona ulaştıran yolların güvenli olması gerekir. Dolayısıyla rızkın gelişinin sebebi olması dolayısıyla emniyetin takdîmi münâsib olmuştur.

Bir başka açıdan düşünülürse Bakara sûresi'ndeki âyet, mü'minlerin ibtilâsı hakkında olup Nahl sûresi'ndeki âyet gibi cezâ bâbından değildir. Nahl sûresi'ndeki âyet, kâfirlerin cezâlarından bahsetmektedir. Ma'lûm olduğu üzere açlık, cezâ nedeniyle duyulan korkudan daha zordur. Dolayısıyla daha zor olan durum takdîm edilmiştir, Allâhu a'lem. Böylece her ta'bîr mekânına münâsib olmuştur.

[20] *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV/243.

DUHÂ SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ ﴿٥﴾ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. Kasem olsun duhâ'ya [güneşin sıcağına],
2. Örtüp bürüdüğünde geceye,
3. Rabbin sana vedâ/seni terk etmedi ve buğzetmedi/darılmadı.
4. Muhakkak ki âhiret [son] senin için el-ûlâ'dan [ilkten-başlangıçtan] daha hayrlıdır.
5. Elbette rabbin sana verecek, sen de râzı olacaksın.
6. Seni yetîmken barındırmadı mı?!
7. Seni bir dâll [şaşkın] bulup da hidâyete iletmedi mi?!
8. Seni âil bulup ğani etmedi mi?!
9. O hâlde yetîmi kahretme.
10. Sâili [soranı veya isteyeni] azarlama.
11. Bununla berâber rabbinin ni'metini tahdis et/anlat!

Peygamber Efendimiz Mekke'de iken günlerce vahy kesildi. Efendimiz'in içi daraldı ve endişeye kapıldı. Rabbinin o'na buğzettiği ve vedâ ettiği söylendi. Bunun üzerine bu sûre nâzil olarak rabbinin o'na buğzetmediği ve vedâ etmediği bildirildi.[1]

Sûrenin üzerinde düşünmeye başlamadan önce Peygamber Efendimiz'in niçin üzüldüğü ve acı çektiği dikkatimizi çekmiştir. Bu üzüntü mâl veya dünyâ işleri ile mi alâkalıdır, yoksa rahatlamak, dua etmek ve bir kâr elde etmek için midir?

Müzzemmil sûresi'nde buyurulduğu gibi vahy, sakîl [ağır-zor] bir şeydir:

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا

Muhakkak ki Biz sana ağır bir söz ilkâ ediyoruz-edeceğiz. (Müzzemmil/5)

Vahy; sorumluluk, meşakkat, sıkıntı, eziyet ve eziyete sabır gerektirir. Bütün bunlarla berâber o, tebliğ nedeniyle karşılaşacağı eziyete, kavminin inadına ve maruz kalacağı meşakkatlere rağmen vahyin kesilmesine üzülmüştü.

Bu kesilme, Rasûlullâh'ı (s.a) denemek içindi. Uğrunda rahatını terk edeceği ve sıkıntılara maruz kalacağı bu yeni durumu kabûllenmek konusunda hırslı mıydı, yoksa rabbinin o'nu bu sorumluluk ve mühim vazîfeden azletmesi ile derin bir nefes mi alacaktı? Aynı zamânda burada o'nu sıkıntıya düşürecek, şiddetli saldırılar, eziyet ve inatla karşılaşacağı da'vet işinin endişelerinden kurtarması için Allâh'a dua etmesini öğretmek maksadı da vardır.

❁❁❁

وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ

Kasem olsun duhâ'ya/güneşin yükselme vaktine, örtüp bürüdüğü vakit geceye. (Duhâ/1-2)

Duhâ, "doğduktan sonra güneşin yükselme vakti"dir. *Secâ* ise, en meşhur görüşe göre "sükûn bulmak"tır. Bilindiği gibi gece sükûn bulmaz. Geceleyin kişiler sükûn bulur. Dolayısıyla geceye vâsıl olanlar bu sıfatla vasflanır. O hâlde burada mecâzî bir isnâd vardır.

Secâ'nın, "gecenin karanlığının artması" ma'nâsında olduğu da söylenmiştir. Hattâ *Rûhu'l-Me'ânî*'de "örtmek, kaplamak" ma'nâsında olduğu yazılıdır.[2]

Bu ma'nâlar için, يسجى الرجل بالثوب [*Adam elbisesine büründü*] ve تسجية الموت [*Ölünün gömülmesi*] lfadelerini örnek olarak verebiliriz.

---

1 *Keşşâf,* III/344-345; *Bahru'l-Muhît,* VIII/485; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/209; *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/522; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/158.

2 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/153-154.

Keşşâf'ta *secâ*'nın, "sükûn bulmak, karanlığın dengeye gelmesi" ma'nâsında olduğu, ma'nânın "insânların ve seslerin sükûn bulması" şeklinde olduğu, denizin dalgalarının durulmasının da bu kelimeyle ifâde edildiği yazılıdır.[3]

Tefsîru'l-Kebîr'de şunlar yazılıdır:

> Dilciler, *secâ*'nın birbirine yakın üç ma'nâsı olduğunu söylemiştir: "Sükûn, karanlık ve örtmek." سجى الليل ibâresi, elbisenin insânın bürümesi gibi "gecenin gündüzü bürümesi" demektir. İbn Abbâs, gecenin karanlığıyla dünyâyı örttüğünü söylemiştir. "İnsânların sükûn bulduğu" ma'nâsında olduğu da söylenmiştir.[4]

Allâh Teâlâ bu iki şeye, yani *duhâ*'ya [*güneşin yükselme vakti*'ne] ve *iyice bastırdığı zamân gece*'ye kasem ederek kâfirlerin iddiâ ettiği gibi Peygamber Efendimiz'i terk etmediğini ve o'na buğzetmediğini ifâde etmiştir. Bu iki şeyin burada özel bir delâleti vardır. *Duhâ*'nın, vahyin nûrunu ve aydınlatmasını, iyice bastırdığı zamân gecenin de, vahyin kesilmesini ve sessizliğini temsîl ettiği söylenmiştir.

Nübüvvet nûrunun ve vahyin aydınlığının olmaması hâlinde dünyâ karanlık, hattâ zifiri karanlığa gömülür.

Bunun için *duhâ* kelimesi takdîm edilmiştir.

Bu yemînin, vahyin kesilmesinin sâdece nefsin rahatlaması, sükûnete ermesi ve toparlanması için olduğuna işâret ettiği söylenmiştir; gündüz yorulan kişinin gece dinlenip sükûn bulması gibi. Her iki durum da Allâh'ın ni'metidir. Duhâ ve o vakitte bulunan nûr ve hareket ni'met olduğu gibi, gece ve gecedeki sükûnet ve rahatlama da diğerine mukâbil bir ni'mettir.

Duhâ, Rasûlullâh'ı (s.a) remzederken, *gece* vahyin kesintiye uğradığını remzeder. Bu eski bir işârettir. *Tefsîru'l-Kebîr*'de *duhâ*'nın, Rasûlullâh'ın risâletini, *gece*'nin ise vahyin kesilme zamânını ifâde etme ihtimâlinden bahsedilir.[5]

et-Tıbyân fî Aksâmu'l-Kur'ân'da şöyle bir açıklama vardır:

> Muksemun aleyh olan gecenin karanlığından sonra ortaya çıkan duhâ'nın [yükselen güneşin] nûru, bir müddet kesildikten sonra yeniden ortaya çıkan vahyin nûrudur. Vahyin kesilmesi esnâsında düşmanları, "Rabbi Muhammed'e vedâ etti" demişlerdir. Dolayısıyla burada gecenin karanlığından sonraki gündüzün aydınlığına yemîn edilmiştir, ki bu durum, ara verip kesilmesinden sonraki vahyin aydınlığına mukâbildir.

---

3 *Keşşâf*, III/344; *Bahru'l-Muhît*, VIII/458.

4 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI/207.

5 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI/209.

Burada gece için başka âyetlerde geçen إذا يغشى veya إذا يسر fi'lleri yerine, إذا سجى fi'linin tercîh edilmesinin sebebi, bu fi'lde "sükûnet" ma'nâsının olmasıdır. Böylece vahyin kesilmesi de bir dinlenmeye, sükûnete işâret eder. Diğer fi'llerde "hareket" ma'nâsı olduğu için makâma en uygun olan bu fi'ldir.[6]

❁❁❁

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى

Rabbin sana vedâ/seni terk etmedi ve buğzetmedi/darılmadı. (Duhâ/3)

ودع [*ved'a*] fi'li, ayrılan kişinin arkadaşını geçirirken kullanılan التوديع [*yolculama/uğurlama*] kelimesindendir. Âdet olduğu üzere bu, birbirini seven kişiler ve arkadaşlar arasında olur. Bunun için Arab şiirinde de birbirini sevenler arasındaki ayrılıklar ve uğurlama-yolculama ma'nâsında kullanılmıştır:

ودع هريرة إن الركب مرتحل وهل تطيق وداعا أيها الرجل

Hureyre [kedicik] vedâ etti, artık grub yolcudur.

Ey Adam! Bakalım bu vedâya, ayrılığa dayanabilecek misin?

Rûhu'l-Me'ânî'de ise bu fi'lin kökünün "dua" ma'nâsı olduğu söylenmiştir. Çünkü misâfiri uğurlayan kişi, Allâh'ın onu yolculuğun tehlikelerinden koruması ve rahatlığa kavuşturması için dua eder. Sonra sıradan "uğurlamak" için kullanılmış, daha sonra da mutlak "ayrılık" ma'nâsında kullanılır olmuştur. Bu, *selâm* kelimesinin muhâtab için "selâmete kavuşmak" ma'nâsı taşıması gibidir.

Yine aynı yerde bu fi'lin müstear olduğu, böylece tebeî istiâre olarak "terk" ma'nâsında olduğu söylenmiştir. Bunda tabîî ki bir lütuf ve ta'zîm ma'nâsı vardır. Çünkü *vedâ,* sâdece sevgililer arasında olur ve ayrılan kişinin izzetli olduğunu ifâde eder.[7]

Qalâ fi'line gelince, "buğzetmek" demektir.

Rabbimiz, Muhammed'e (s.a) vedâ [terk] etmediğine ve buğzetmediğine/darılmadığına kasem etmiştir. Ancak burada "vedâ/terk etmek" fi'linin mef'ûlünü zikrettiği hâlde, "buğzetmek/darılmak" fi'linin mef'ûlünü hazfetmiş, âyet *ve mâ qalâ* [*ve buğzetmedi/darılmadı*] şeklinde gelmiş, وما قلاك [*ve sana buğzetmedi/darılmadı*] denilmemiştir. Bunun birkaç sebebi vardır:

1) İlk fi'ldeki muhâtab *kef*'i ile yetinilmiş, bunun, ikinci fi'lde yapılan hazfın muhâtab zamîrinin -ki o Muhammed'dir (s.a)- bilinmesi sebebiyle olduğu söylenmiştir.

---

6 *et-Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân,* 47.

7 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/154.

Âyetlerin başı bunu gerektirmiş ve fâsılaların ittifak etmesi için âyet sonundaki bu zamîrin hazfı uygun olmuştur.[8]

2) Bu hazf ile fi'l, *qalâke* [*sana buğzetmedi/darılmadı*] ma'nâsında olmakla berâber mutlak olmuş, böylece "kıyâmet gününe kadar seni seven ve senin ashâbından olan hiç kimseye kızmayacak" ma'nâsını taşımıştır.[9]

3) Bu hazf Peygamber Efendimiz'i tekrim bâbından olduğu için *qalâ* [*buğz/darılma*] fi'li direkt olarak o'na nisbet edilmemiştir.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Her ne kadar menfî bir cümlede olsa da o'na gösterilen şefkat ve lütuf dolayısıyla *qalâ* [*buğz*] fi'linin direkt olarak Rasûlullâh'a nisbet edilmemesi için burada mef'ûl hazfedilmiştir.[10]

4) *Me'ânî'n-Nahvî*'de şöyle bir açıklama vardır:

> Nahivciler bu âyette olduğu gibi fâsılaların birbirine münâsib olması için mef'ûlün hazfedildiğini söylemişlerdir. Onların bu sözlerine ilâve olarak bu hazflarda eşsiz bir amaç ve latîf bir sırr olduğunu düşünüyorum. Buradaki hazf, ikrâm ve ta'zîm içindir. Yani, Allâh Teâlâ bu fi'li direk olarak Rasûlü'ne nisbet ederek, وما قلاك [*sana buğzetmedi/darılmadı*] dememiş, Rasûlü'ne ikrâm olarak önceki mef'ûlle yetinmiştir.
>
> Günlük konuşmalarımızda da böyle yaparız. Birisine ikrâmda bulunmak istediğimizde -eğer kelâmın asıl amacı buysa- onu lekeleyebilecek bir şeyi direkt olarak ona isnâd etmeyiz. Birisi diğerine, "senin küfrettiğini ve kızdığını işittim" dediği zamân o, "Allâh'a yemîn ederim ki ne küfrettim ne de kızdım" der ve karşısındaki kişiyi ta'zîm etmek için her iki fi'lde de mef'ûlü hazfeder.[11]

Burada *vedâ etmek* fi'lindeki mef'ûlün zikredilmesinin de, *qalâ* [*buğz*] fi'linde ise hazfedilmesinin de Rasûlullâh'a ikrâm için olduğu görülür. Yani, mef'ûlün zikrinde de, hazfında da "ikrâm" ma'nâsı vardır. Bu âyet, zikrin ve hazfın en latîf kullanım yerlerinden biridir.

Bize kelâmda ve hitâbta edebli olmayı öğretir. Arzu edilmeyen, hoşa gitmeyen bir fi'li, -olumsuz ma'nâda bile olsa- yücelttiğimiz, ikrâmda bulunduğumuz bir şahsa direkt olarak isnâd etmeyiz; "Sana küfretmedim, sana kızmadım, seni tahkir

---

8 *Keşşâf,* III/345; *Bahru'l-Muhît,* VIII/485; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/209.

9 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/209; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/156.

10 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/156.

11 *Me'ânî'n-Nahvî,* II/515.

etmedim, sana vurmadım" demeyiz. Bu sözleri umûmî olarak söyler; "küfretmedim, kızmadım, vurmadım" deriz. Arzu edilen, hoşa giden fi'llerde ise bunun aksine, "sana hakkıyla ikrâm etmedim" demek güzel olur. Aynı şekilde, "Subhân rabbim, Sana hakkıyla ibâdet edemedik" deriz.

Burada *rabb* isminin seçimi ve muhâtaba izâfe edilmesi, önem ve himâyeye en çok delâlet etmesi sebebiyle en münâsibi olduğu içindir. Çünkü *rabb,* "terbiye eden, yol gösteren, sâhib ve yönetici olan"dır. Yâni, "sen O'nun kulu ve Rasûlü iken senin efendin, sâhibin, mürşidin olan, seni karanlıklardan vahyin aydınlığına çıkaran zât nasıl olur da sana vedâ eder ve buğzeder!" ma'nâsındadır.

❁❁❁

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ

Elbette âhiret/son senin için ûlâ'dan/ilkten-başlangıçtan hayrlıdır. (Duhâ/4)

Burada *âhiret* kelimesiyle dünyânın mukâbili olan, ölümden sonraki hayâtın kasdedildiği söylenmiştir, ki bu hayâtın, kendisi için hazırlanan şeyler dolayısıyla Peygamber Efendimiz için dünyâ/şimdiki hayâttan daha hayrlı olduğunda şübhe yoktur.

Bu kelimenin umûm ifâde ettiği, hem ölümden sonraki hayâtta, hem de bu hayâtta ileride karşılacağı şeylerin kasdedildiği söylenmiştir ki bu ma'nâ daha evlâdır.

Kur'ân'da bu kelime her iki ma'nâda da kullanılmıştır:

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ

Artık âhirin/diğerinin vakti geldiğinde. (İsrâ/7)

مَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَٰذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ

Biz bunu âhir/son-diğer millette işitmedik. Bu, uydurmadan başkası değildir. (Sâd/7)

Evlâ olan burada umûm ve mutlâkiyet ifâde etmesidir.

et-Tıbyân fî Aksâmu'l-Kur'ân'da şöyle yazılıdır:

> Allâh Teâlâ âhiretin onun için önceki hayâttan daha hayrlı olduğunu söylerken umûmî bir ifâde kullanmıştır. Böylece âhiret yurdunun O'nun için daha hayrlı oluşu gibi, ileride karşılaşacağı her şeyin de önceki hâlinden daha hayrlı olduğunu ifâde etmiştir.[12]

[12] *Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân,* 48.

Envâru't-Tenzîl'de ise âyetin, "işinin, yâni risâlet görevinin sonu, başından daha hayrlıdır" ma'nâsında olduğu söylenmiştir.[13]

Ruhû'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> İbn Atıyye ve bir grub, bu iki kelimenin "Rasûlullâh'ın (s.a) işinin sonunun başlangıcından daha hayrlı olduğu" ma'nâsını taşıyabileceğini söylemiştir. Her ikisinin başındaki *elif-lâm,* ahd için veya muzâfun ileyhten avz olarak gelmiş olup, "işinin sonu, başından daha hayrlıdır" demektir. Kemâli ve derecesi artmaya devâm edecektir.[14]

Burada *dünyâ* kelimesi yerine *ûlâ* kelimesinin tercîh edilmesi de umûm ifâdesi için olabilir. Yani gerek âhiret, gerek dünyâdaki gelecek hâller olsun, umûmî olarak gelecek ma'nâsı ifâde edilmiştir. İkrâm ve müjde için bu umûmîyet daha münâsibdir.

❁❁❁

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ

Elbette rabbin sana verecek de râzı olacaksın. (Duhâ/5)

Rabbinin vermeyi va'd ettikleri konusunda te'kîdli ve umûmî bir va'ddir. Dikkat edilirse *vermek* fi'linin ikinci mef'ûlü hazfedilmiştir. Böylece umûmî olarak dünyâ ve âhiretteki bütün hayrlar kasdedilmiştir. Aynı şekilde bu vermenin zamânı da bu âyetin nüzûlünden sonraki tüm zamânları ifâde etmesi için belirlenmemiştir. Benzer mutlaklık, râzı olma fi'li için de geçerlidir. İhsânda bulunan zât, rabbidir, ama râzı olacağı şeyler zikredilmemiştir. Rızâyı da, ihsânı da mutlak olarak kullanmıştır. İhsânda bulunan zâtın zikredilmesinde tekrîm vardır. Çünkü vermek, verenin kadri ile alâkalıdır. Rabbin âtâsından daha büyük, yüce, mükemmel âtâ yoktur. *Rabb*'in, muhâtaba muzâf olması da herkesin bildiği gibi yine muhâtabı tekrîm içindir.

Önceki âyette *âhiret* zikredilmişti. Burada da gelecek ifâdesi ve te'kîd için *sin* değil de *sevfe* harfi tercîh edilmiştir. Çünkü *sin* harfi, *sevfe* harfinin lafzen bir cüzüdür, ama burada geleceğin bir cüzü değil, tamâmı kasdedilmiştir. *Âhiret* kelimesi hem dünyâ hem de ölümden sonraki hayâttaki geleceği ifâde ettiği gibi, *sevfe* harfi de hem dünyâ, hem de ölümden sonraki gelecek hayâtı, yani tüm geleceği ifâde eder. Bu, ilgi çekici bir uyumdur.

Önceki âyette, *ve le'l-âhirete* geldiği gibi, burada da te'kîd için *lâm* harfi tercîh edilmiştir, ki bu da güzel bir uyumdur.

---

[13] *Envâru't-Tenzîl,* 804.

[14] *Ruhû'l-Me'ânî,* XXX/158.

Bu âyet, öncekiyle irtibatlıdır. Çünkü gelecekte o'na vereceği, o da râzı olacağı için, âhiret'in [sonun-geleceğin] ûlâ'dan [ilkten/başlangıçtan] daha hayrlı olduğu ma'nâsını te'kîd eder.

Aynı zamânda üçüncü âyetteki, *Rabbin sana vedâ etmedi ve buğzetmedi* sözüyle de irtibatlı olup yine onu te'kîd eder. Çünkü o'na vermesi ve o'nu râzı etmesi, o'na vedâ ve buğz etmediğine delîldir.

Envâru't-Tenzîl'de bu âyetin kemâle eren bir nefs, işinin aydınlığa kavuşması, dînin yücelmesi gibi o'na verilen ve kendinden başkasının bilemeyip de ileride vermeyi va'd ettiği şeyleri kapsayan umûmî bir va'd olduğu yazılıdır.[15]

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Niçin burada *se-yu'tîke rabbuke* değil de, لسوف *le-sevfe* buyurulmuştur? Bu ifâdenin bazı faydaları vardır. Bunlardan biri, Peygamber Efendimiz'in ecelinin yaklaşmadığına, aksine bundan sonra bir müddet daha yaşayacağına delâlet etmesidir.[16]

Âyette, Allâh'ın o'na ihsânda bulunacağı ve o'nun da râzı olacağı haber verilmiştir. Rızâ, ni'metlerin en büyüğüdür. Çünkü; hayâtta mutlu, mutma'inn olmanın sebebidir. Rızâ olmayınca; onun yerini endişe, sıkıntı, tasa, tedirginlik, her türlü gam ve keder alır.

İnsân, hayâtta her cihetten rahat olmayınca, rahatsız olduğu cihet nisbetinde huzursuz olur. Onun için Cenâb-ı Allâh rızâyı mutlak olarak getirmiş, mâl, makâm vs. gibi herhangi bir şeyle sınırlandırmamıştır.

Bu ni'metin büyüklüğü sebebiyle Allâh Teâlâ aşağıdaki âyetlerde cennet ehlinin yaşantısını rızâyla vasflamıştır:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

> Ey mutma'inn nefs! Rabbine dön, sen O'ndan râzı, O senden râzı olarak. (Fecr/27-28)

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ

> O, râzı olunan bir yaşayışta, yüksek bir cennette. (Hâkka/21-22)

فَأَمَّا مَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿٦﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ

---

[15] *Envâru't-Tenzîl,* 802; *Keşşâf,* III/345; *Bahru'l-Muhît,* VIII/486.

[16] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/213.

Amma kimin terâzileri ağır basarsa, artık o râzı olunan bir yaşayıştadır. (Kâri'a/6-7)

Rızânın yokluğu insânın içini daraltır, sonra depresyon, daha sonra da intihar gelir. O hâlde rızâdan büyük bir ni'met var mıdır?

Yorgunluk, rahatlıkla berâberdir. Yorgunluk olmayınca rahatlık olur mu?

Fakr, ğınâyla berâberdir; fakîrlik olmayınca ğınâ olur mu?

Mahrûmiyet, ihsânla berâberdir; mahrûmiyet olmayınca ihsân olur mu?

Şimdi rabbinin o'na va'd ettiği şeyin büyüklüğü ve hayâtta râzı olmanın önemi anlaşıldı mı?

❁❁❁

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ

Seni yetîmken barındırmadı mı?! (Duhâ/6)

Bu âyet, rabbinin o'nu, yetîm kalmasından sonra koruyup gözettiğine ve terk etmediğine delâlet eder. Bunun için üçüncü âyetteki, *Rabbin sana vedâ etmedi ve buğzetmedi* sözünü te'kîd eder. Rabbi o'na vedâ etmediği gibi, aksine o'nu koruyup gözetmiştir.

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ [*Elbette âhiret senin için ûla'dan/ilkten-başlangıçtan hayrlıdır*] şeklindeki 4. âyetle de irtibâtlıdır. *Âhiret*'in, *ûlâ*'dan daha hayrlı olduğu gibi; korunmak da yetîmlikten daha hayrlıdır.

❁❁❁

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ

Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi? (Duhâ/7)

Yâni, "hakkı sen bulmadın, Allâh sana gösterdi" demektir. *Keşşâf*'ta, buradaki *dâll* kelimesinin "şer'î ilimleri bilmemek" ma'nâsında olduğu söylenmiştir. Bunu öğrenmesi de, مَا كُنتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ [*Sen kitâb nedir, îmân nedir bilmezdin*] (Şûrâ/52) âyetinde ifâde edildiği gibi birisinden işitme yoluyla değil, bizzât Kur'ân ve şeri'at yoluyla olmuştur.[17]

Bu âyet, kasemin cevâbı olan *Rabbin sana vedâ etmedi ve buğzetmedi* ve *Muhakkak ki âhiret/sonrası-gelecek senin için ûlâ'dan/ilkten-başlangıçtan daha hayrlıdır* âyetleriyle irtibatlıdır.

---

[17] *Keşşâf*, III/345; *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/523.

Çünkü dalâlde olana hidâyet etmek; rabbinin o'na vedâ ve buğzetmediğini gösterir. Buğzeden ve vedâ eden kişi, dalâlette olana hidâyet eder mi?

Yine *âhiret, ûlâ*'dan sonra olduğu gibi, *hidâyet* de *dalâl*'den sonradır. Ve tabîi ki hidâyet, dalâletten daha hayrlıdır.

❁❁❁

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ

Seni âil bulup ğani etmedi mi?! (Duhâ/8)

Bu âyet de, *Rabbin sana vedâ etmedi ve buğzetmedi* âyetiyle irtibatlıdır. Çünkü o'nu yoksul bırakmayıp ğani kılmıştır. Aynı şekilde zenginlik, fakîrlikten daha hayrlı olduğu için, *Muhakkak ki âhiret/son-sonrası senin için ûlâ'dan/ilkten-başlangıçtan daha hayrlıdır* âyetiyle de irtibatlıdır.

Görüldüğü gibi bu son üç âyet de, *Rabbin sana vedâ etmedi ve buğzetmedi* âyetiyle irtibatlıdır. Çünkü o'nu yetîm olarak bırakmayıp korunmasını sağlamıştır; dalâlette/şaşkınlıkta bırakmayıp hidâyete iletmiştir; yoksul bırakmayıp ğani kılmıştır.

Rabbinin nübüvvetten önce o'na vedâ ve buğzetmemiş olması, nübüvvetten sonra da vedâ ve buğzetmeyeceğine delîldir.

Muhakkak ki âhiret/son-sonrası senin için ûlâ'dan/ilkten-başlangıçtan daha hayrlıdır âyetiyle, bir başka açıdan da irtibatlıdır. Çünkü bu âyetlerde zikredilen ikinci hâllerin hepsi de öncekilerden daha hayrlıdır.

Muhakkak ki rabbin sana verecek de râzı olacaksın şeklindeki 5. âyetle de irtibatlıdır. Çünkü nübüvvetten önce de o'na ihsânda bulunmuş ve o'nu râzı etmiştir. O hâlde nübüvvetten sonra da verecek ve râzı edecektir.

Bunlardaki fâ'ilin, önceki âyetlerde geçen *rabb* ismi olması da çok münâsibtir. Çünkü *rabb*, luğatta "mâlik, efendi, kayyûm, mürebbi ve ni'metlendirici" ma'nâsındadır.[18] Bir ma'nâsıyla da "ıslâh edici"dir.[19]

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ [*Seni yetîm bulup barındırmadı mı?!*] şeklindeki 6. âyet ile de alâkalıdır. Çünkü yetîm, kendisini barındıracak, işlerini idâre edecek, kendisini terbiye ve ıslâh edecek birine ihtiyaç duyar. Bu da, *rabb* isminin ma'nâları kapsamındadır.

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ [*Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi?*] şeklindeki 7. âyet ile de alâkalıdır. Yolunu kaybeden kişi, kendisine doğru yolu gösterecek birine ihtiyaç duyar. Bu da *rabb* isminin ma'nâları kapsamındadır. Bunun için Kur'ân'da

[18] *Lisânu'l-Arab*, ربب, I/384.

[19] *Lisânu'l-Arab*, ربب, I/386.

birçok yerde *hidâyet, rabb* ismiyle birlikte gelmiştir. Çünkü rabbin şânı, öncelikli olarak hidâyettir.

يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ

Rabb'leri onları, îmânları sebebiyle hidâyete iletti. (Yûnus/9)

الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى قَالَ رَبُّنَا

"Rabbimiz o ki, her şeyi halketti, sonra da doğru yolu gösterdi" dedi. (Tâ-Hâ/50)

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ

"Doğrusu ben, elbette rabbime gidiyorum. O, bana yol gösterecektir" dedi. (Sâffât/99)

Bu âyet, وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ [*Sen âil bulup ğani yapmadı mı?!*] şeklindeki 8. âyetle de alâkalıdır. Çünkü yoksul olan kişi işlerini çekip çevirecek, kendisine rızık ve benzeri ni'metleri ihsân edecek, işlerini ıslâh edecek birine ihtiyaç duyar. Bu ma'nâ da, *rabb* kelimesinin kapsamı içindedir.

Bu âyetler, sûrenin başındaki kasemle de irtibatlıdır. Yetîmliğin gece ve karanlık ile, barındırmanın ise nûr ve ni'met ile bağlantısı açıktır.

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ [*Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi?*] şeklindeki 7. âyette *dalâlet* "karanlık", *hidâyet* ise "nûr"dur. Nitekim Bakara sûresi'nde "dalâlet" *zulumât* [karanlıklar] ile, "hidâyet" de *nûr* [ışık/aydınlık] ile ifâde edilmiştir:

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Allâh, îmân edenlerin velîsidir. Onları zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velîleri ise tâğûttur. Onları nûrdan/aydınlıktan zulumâta/karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar, ateşin ashâbıdır. Orada hâlidlerdir. (Bakara/257)

Fakîrlik ve ihtiyaç içinde olmak karanlık, zenginlik de nûr ve mutluluktur. O hâlde bu üç âyetin hem kasemle, hem de kasemin cevâbıyla tam bir irtibat hâlinde olduğu söylenebilir.

Bu üç âyette de fi'llerin, *ke* [*seni*] şeklindeki mef'ûlleri hazfolmuştur. Burada فآوى وهدى وأغنى yerine, فآواك وهداك وأغناك buyurulması gerekirdi. Bunun sebebi, mef'ûlün

çok açık olmasıdır. Bunun yanında bunun hazfiyla fâsılaya da riâyet edilmiş olur.[20] Ayrıca bu mef'ûller zikredilseydi *elif*'le biten ilk âyetlerle ses uyumu sağlanmazdı.

Rûhu'l-Me'ânî'de bu hazfların, rabbinin keremini ifâde etmede genişlik sağlaması için olduğu yazılıdır.[21]

Bizim gördüğümüz şey, bütün bu mef'ûllerin hazfedilmesinin; murâdın ortaya çıkması, fâsılaya riâyet ve bu keremin genişliğini ifâde için olduğudur. ألم يجدك يتيما فآوى buyurulsaydı, bunun sâdece Peygamber Efendimiz'e münhasır olduğu anlaşılırdı. Bunun için mef'ûl hazfedilerek mutlak ma'nâ ifâde edilmiştir ki; "o'nu koruduğu gibi o'nun sebebiyle, o'nun hatırına pek çok yetîm ve muhtaç mahlûku da korudu" demektir. Yani, Rasûlullâh'ın (s.a) öğretileri, yol göstermesi ve tavsiyesiyle onlar da korundu. Rasûlullâh (s.a) böylece onların korunmasına sebeb olmuştur. Sen yetîmdin, seni korudu ve senin gibi yetîm olan herkesi de senin için korudu. Yine seni korudu ve sen yetîm olarak korunduğun için, zengin olan insânlar da senin hatırına, seni sevdikleri için senin gibi yetîmleri korudular. Peygamber Efendimiz (s.a), "Ben ve yetîmin koruyucusu şu ikisi gibiyiz" buyurmuş ve işâret parmağıyla orta parmağını göstermiştir. Yine, "Yetîmin başını okşamak kalb katılığını giderir" buyurmuştur.

Seni çocukluğunda kaybolmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Allâh Teâlâ o'na hidâyet etmiş, o'nun hidâyetiyle mahlûkâtının çoğuna da hidâyet etmiştir.

وَ إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

> Sen elbette sırât-ı mustakîme/dosdoğru yola hidâyet ediyorsun. (Şûrâ/52)

Yine diğer kullar da Peygamber Efendimiz'in hatırına başkalarına yol gösterir.

Seni âil bulup ğani kılmadı mı?! Allâh Teâlâ o'nu ğani kıldığı gibi, o'nunla başka kullarını da ğanî kılar. Yine o'nun hatırına ğanî kullar, diğer kulları ğanî kılar.

Diğer taraftan bu âyetlerin sıralamasına dikkat edelim:

> Seni yetîm bulup barındırmadı mı?! Seni dâll [şaşkın] bulup hidâyete iletmedi mi?! Seni âil bulup ğani etmedi mi?! (Duhâ/6-8)

Bu tertîb, hayâttaki tabîi tertîbe münâsibtir. *Yetîm,* "bülûğa ermeyen ve babası olmayan çocuk"tur. Bülûğa erene yetîm denmez. Dolayısıyla bu yaştaki çocuk hidâyete muhtaçtır. Hayâtta durakladığı zamânlarda kendisine yol gösterilmesine muhtaçtır. Bülûğ, teklif makâmıdır. Mâl toplamak ise, rabbânî hidâyete dayanan sahîh bir yolda olmayı gerektirir. Kânûnsuz yoldan gelen mâl harâmdır. Bülûğdan sonra herkes zengin olacak diye bir kural yoktur. Kişi ya zengin ya da fakîr olur. Her iki durumda da

[20] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/163.

[21] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/163.

Allâh'ın yolunu, şeriatini öğrenmeye ihtiyacı vardır. Aksi hâlde dalâlette olur. Dolayısıyla bu tertîb hayâttaki tabîî tertîbe uygundur.

Bunlardan sonra bu âyetlere mukâbil olarak üç tavsiyede bulunur:[22]

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ

O hâlde yetîmi kahretme. (Duhâ/9)

Qahr, "eziyet veren bir şeyle otorite kurmak"tır. Ma'nâ, "mâlını zâyî ederek zulmetme"[23] veya "zayıflığı sebebiyle hakkı olan şeylere ve mâlına el koyma" şeklindedir.[24] Bunun, "sen de yetîmdin, o hâlde yetîmleri hakîr görme" ma'nâsında olduğu da söylenmiştir.[25]

وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ

Sâili/isteyeni azarlama. (Duhâ/10)

Pek çok müfessir buradaki *istemenin,* "iyilik ve sadaka istemek" ma'nâsında olduğu görüşündedir. İstenen şeyin mâl değil, ilim ve dîn olduğu da söylenmiştir.[26] Aslında âyet her iki ma'nâyı da kapsayacak bir tarzda nâzil olmuştur.[27]

Lâ tenher, "onu incitme, kaba davranma, bilâkis ona bağış yap, güzel bir şekilde davran,[28] hattâ güzel sözler söyle" demektir.

"Allâh'ın kullarından zayıf olanlara sert, kötü, haşin, kaba davranma" demek olduğu da söylenmiştir.[29]

Yani, her ne şekilde olursa olsun isteyen kişiyi azarlamak, kaba davranmak yasaklanmıştır. Bu yasak yetîmi de, fakîri de, soranı/ilim isteyeni de kapsar.[30]

---

22 *Bahru'l-Muhît,* VIII/486.
23 *Bahru'l-Muhît,* VIII/486.
24 *Keşşâf,* III/346.
25 *Fethu'l-Qadîr,* V/446.
26 *Bahru'l-Muhît,* VIII/486; *Tıbyân fi Aqsâmu'l-Qur'ân,* 48; *Fethu'l-Qadîr,* V/446.
27 *Tıbyân fi Aqsâmu'l-Qur'ân,* 48.
28 *Bahru'l-Muhît,* VIII/486.
29 *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/523.
30 *et-Tıbyân fi Aqsâmu'l-Qur'ân,* 48.

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ

Bununla berâber rabbinin ni'metini tahdis et/anlat. (Duhâ/11)

Buradaki ni'met'in, "nübüvvet" olduğu söylenmiştir. Bu durumda "teblîği et" demektir.[31]

Bunun, "Kur'ân" olduğu da söylenmiştir. Bu durumda da "onu, okunuşunu ve öğrenimini sürekli olarak yap" demektir.[32]

Bu ni'met, umûmî olarak bütün hayrları ifâde eder. Bu durumda, "kardeşlerine sana tâbi olmalarını söyle" demektir. Tabiî, "riyâdan ve nefsinin fitneye düşmesinden emîn olduğun sürece" demektir.[33]

İşin aslı buradaki *ni'met* kelimesinin, umûmî olarak dünyevî ve dînî bütün hayrları ifâde ediyor olmasıdır. Tabîi ki Kur'ân ve nübüvvet, ni'metlerin en büyüğüdür:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

Bugün sizin dinînizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamâmladım. (Mâide/3)

Ni'meti-ni'metleri tahdis, "onu-onları teblîğ etmek"tir. Ama ni'met bunlarla sınırlı değildir. Çünkü mutlaktır ve onları tahdis etmek, aynı zamânda bunlara şükretmek ve yaymaktır.[34] Zîrâ bunlardan bahsedince, bunları sana verene şükretmiş olursun.

Fethu'l-Qadîr'de şöyle bir açıklama vardır:

> Allâh Teâlâ Rasûlü'ne, üzerindeki ni'metleri anlatmasını, insânlara duyurmasını emretmiştir. Burada ni'met husûsi değil umûmîdir. Her nevi ni'meti ve her bir ferdi kapsar.[35]

et-Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân'da ise bu âyet şöyle açıklanmıştır:

> Bu âyet bir nevî yukarıda zikredilen ni'metlerin tamâmını ifâde eder. Hem ihsân isteyeni, hem de ilim isteyeni azarlamaması ve Allâh'ın kendisine lütfettiği dînî ve dünyevî bütün ni'metleri anlatması emredilmiştir.[36]

Keşşâf'ta da şunlar yazılıdır:

---

31 *Envâru't-Tenzîl,* 802; *Fethu'l-Qadîr,* V/446; *Bahru'l-Muhît,* VIII/487.

32 *Fethu'l-Qadîr,* V/446, *Bahru'l-Muhît,* VIII/487.

33 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/164; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/220; *Keşşâf,* III/346.

34 *Fethu'l-Qadîr,* V/446.

35 *Fethu'l-Qadîr,* V/446.

36 *Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân,* 49.

> Allâh'ın bütün ni'metlerini anlatmasının altında, dalâletten hidâyete döndürülmesi ve bu esnâda Allâh'a tâbi olarak Kur'ân ve şeriatın öğretilmesi ma'nâsı da yatar.[37]

Burada fâsılaya uyarak *fe-habbir* değil de *fe-haddis* [*tahdis et/anlat-aktar*] buyurulmuştur. Çünkü bu kelime, "tekrarı ve yaymayı" ifâde eder. Bu ma'nâ, *fe-habbir* kelimesinde yoktur. *Tefsîru'l-Kebîr*'de Hz. Muhammed (s.a) nezdinde unutulmayan ve hep tekrârlanan bir söz olması için bu kelimenin tercîh edildiği yazılıdır.[38]

Bu âyetleri başka bir açıdan düşünürsek, bu âyetlerin önceki üç âyete mukâbil olarak, ama tertibsiz geldiği görülür.

Seni yetîm bulup barındırmadı mı?! sorusunun mukâbili, *O hâlde yetîmi kahretme*'dir. Ama, *Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi?!* sorusunun mukâbili, *Sâili azarlama* değil; *Bununla berâber rabbinin ni'metini tahdis et/anlat* âyetidir.

Seni âil bulup ğani kılmadı mı?! sorusunun mukâbili, *Sâili azarlama* âyetidir.

Böylece tertibe riâyet edilmediği anlaşılmıştır. Bunun sebebi murâd edilen illete riâyettir. *Rûhu'l-Me'ânî*'de, *Bununla berâber rabbinin ni'metini tahdis et/anlat* âyetinin, *Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi?!* sorusunun umûmî olarak cevâbı olduğu yazılıdır. Çünkü ni'metler umûmî olarak şeriatı ve benzer şeyleri talim sûretiyle hidâyeti kapsar.

Kulların hakkı, Allâh Tealâ'nın hakkına takdîm edilmiş ve tertibe riâyet edilmemiştir. Allâh âlemlerden ğanîdir. Bu takdîmin; zemmedilmiş huyların, medhedilen huylardan önce gelmesi veyâ terakkî ya da fâsıla için olduğu da söylenmiştir.[39]

Bahru'l-Muhît'te ise; Peygamber Efendimiz'e (s.a) verilen üç ni'met hatırlatılınca, ardından bu üç emrin geldiği yazılıdır. Arkadan gelen emirlerde önce *yetîm* zikredilmiştir, ki bu başlangıçtır, sonra *sâil* zikredilmiştir ki bu da fakîrliktir. Peygamber Efendimiz'e (s.a) verilen en şerefli ni'met hidâyet'tir. Bunun için en sona bırakılmış böylece ni'metler terakkî ederek son noktaya varmıştır. Sûreye de böylece son verilmiştir. Ama o'na verilen ni'metler zikredilirken teklif zamânı olan hidâyet, yetîmlikten sonra gelerek ortada yer almıştır.[40]

Bu tertib, makâmın ve siyâkın gerektirdiği en mükemmel tertibtir. Çünkü önce yetîmi azarlamamak zikredilmiştir. Bu, daha önce söylediğimiz gibi tabîî bir tertibtir.

---

37 *Keşşâf,* III/346.

38 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/220.

39 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXX/164-165.

40 *Bahru'l-Muhît,* VIII/487.

Bundan sonra umûmî olarak sâil zikredilmiştir, ki mâl isteyene de, ilim ve dîn öğrenmek isteyene de kaba davranmadan hidâyet etmek tavsiye edilmiştir. Bu açıdan *Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi?!* (Duhâ/7) âyeti, *Sâili/isteyeni azarlama* (Duhâ/10) âyetiyle irtibatlıdır. Dîn ve ilim öğrenmek isteyen kişiyi azarlamak yakışık almaz. Diğer yandan, *Sâili/isteyeni azarlama* (Duhâ/10) âyeti, *Seni âil bulup ğani yapmadı mı?!* (Duhâ/8) âyetinin de mukâbilidir. Çünkü sadaka isteyen kişiye kötü davranmamak tavsiye edilmiştir. Dolayısıyla 10. âyet; hem 7., hem de 8. âyetin cevâbı gibidir.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> *Sâili azarlama* (Duhâ/10) âyetinde *sâil* [*isteyen kişi*], ilk bakışta "ihsân isteyen kişi"dir. Onu azarlamamak, aksine ihsânda bulunmak emredilmiştir.
>
> Katâde, ona sert davranmamak gerektiğini bildiren âyetin, *Seni âil bulup ğani yapmadı mı?!* âyetinin mukâbili olduğunu; buradaki *sâil*'in de -yukarıda işâret ettiğimiz gibi- "ihsân isteyen" ma'nâsında olduğunu ifâde etmiştir, ki Ferrâ ve başkaları da bu görüştedir.
>
> Bu *sâil*'in mâl değil, "ilim ve dîn öğrenmek isteyen kişiler" olduğu da söylenmiştir, ki bu durumda *Seni dâll/şaşkın bulup hidâyete iletmedi mi?!* âyetinin mukâbili olur.[41]

Bununla berâber, *Rabbinin ni'metini tahdis et/anlat* şeklindeki son âyet de, tertibe en münâsib olanıdır. Burada bahsi geçen *ni'met* -daha önce işâret ettiğimiz gibi- umûmî olup Allâh'ın o'na ihsân ettiği dünyevî ve uhrevî bütün ni'metleri kapsar.

Burada geçen *ni'met, Seni yetîm bulup barındırmadı mı?!* âyetindeki "ni'met" ise, vukûundan sonra zikredilen ni'mettir. Eğer dîn ve tebliğ ni'meti ise en güzel yerde gelmiştir. Da'vetçinin da'vete başlamadan önce güzel ahlâkla ve kerîm vasflarla süslenmesi gerekir ki, insânlara karşı sert ve kaba değil, yumuşak ve kolaylaştırıcı olsun, yetîmi azarlamasın, isteyeni kovmasın. Yoksa sözü reddedilir, insânların kabûlüne engel olur.

Nitekim Allâh Teâlâ aşağıdaki âyetlerde bunu ifâde etmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِندَ اللَّهِ أَن تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

> Ey o îmân edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allâh'ın yanında büyük bir maqtı [şiddetli bir buğzu] gerektirir. (Saff/2-3)

---

41 *Bahru'l-Muhît*, VIII/486-487.

وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

Şâyet katı kalbli bir kaba/kırıcı olsaydın, etrâfından dağılırlardı. (Âl-i İmrân/159)

Bunlardan anlaşılan şey, umûmî olarak da'vet için güzel ahlâka sâhib olmanın gerekliliğidir. Ancak bundan sonra da'vet yapılabilir.

Ni'metleri anlatmaktan önce sâili azarlamamanın zikredilmesi, bir başka açıdan da güzel olmuştur. Allâh'a da'vet eden kişi, O'nun dînini tebliğ edendir. Her da'vetçi sâiller/isteyenler ve soranlar ile muhâtab olur. Onların farklı tavırlarına ve hâllerine göre davranması gerekir. Onları azarlamamalı, sert davranmamalıdır, yoksa da'veti başarısız olur. Âyetlerin tertibi en güzel ve en münâsib şekildir.

Sûrenin bu şekilde bitmesinden şöyle bir ders çıkarabiliriz: Mâzîyi hatırlamak, o anda içinde bulunduğu ni'meti düşünerek Allâh'a şükretmek ve bu durumu muhâfaza etmek, hayrları arttırmak güzel bir davranıştır. Rabbimiz Nebîsi'ne böyle yapmış, O'na içinde bulunduğu ni'metleri ve bu hâlin öncesini hatırlatmıştır. Kişinin canını sıkan, göğsünü daraltan sıkıntı, zorluk ve dalâlette olan günlerin hatırlanması imtihanı geçmeye yardımcı olur ve kişinin şükredenlerden olmasını sağlar.

LEYL SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٣﴾ إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿٤﴾ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ ﴿١١﴾ إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ ﴿١٢﴾ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ ﴿١٣﴾ فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٦﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِّعْمَةٍ تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ﴿٢١﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1-4. Kasem olsun örtüp bürüdüğü zamân geceye, ağarıp açıldığı vakit gündüze, erkeği ve dişiyi halkedene/yaratana (veya, erkeğin ve dişinin halkedilişine/yaratılışına) ki, doğrusu sizin sa'yiniz kesinlikle çeşit çeşittir.

5-7. Artık kim verir, ittikâ eder ve el-husnâ'yı/en güzeli tasdîk eder ise, en kolay olanı ona kolaylaştıracağız.

8-10. Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlar ise, en zor olanı ona kolaylaştıracağız.

11. Yuvarlandığı (veyâ helâk olduğu) zamân mâlı kendisine fayda vermez.

12. Hidâyet(i beyân etmek) elbette Bize âiddir.
13. Son da, âhiret [son] de, ûlâ [ilk] da elbette Bizimdir.
14. İşte ben sizi alev alev yanan bir ateş ile inzâr ettim/uyardım.
15. Ona [cehennem ateşine] o en şakî olandan başkası girmez.
16. O yalanlayıp yüz çeviren kimseden.
17. O en takvâlı/en çok korunan, ondan/o ateşten uzak tutulacaktır.
18. O ki, mâlını verir ve tezekkî eder/arınır.
19. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir ni'meti de yoktur.
20. O ancak yüce rabbinin rızâsı için (mâlını verir).
21. Yakında o elbette râzı olacaktır.

❁❁❁

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

Kasem olsun örtüp bürüdüğü zamân geceye. (Leyl/1)

Burada, bürüyüp örttüğü zamân geceye kasem edilmiştir. *Yağşâ* fi'linin mef'ûlü mahzuftur. وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا [*onu örtüp bürüdüğü zamân geceye*] (Şems/4) âyetinde ifâde edildiği gibi, örtülen şeyin "güneş" olması mümkün olduğu gibi, يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ [*geceyi gündüze bürür*] (A'râf/54) âyetinde ifâde edildiği gibi "gündüz" olması da mümkündür. Arz, arzda olan veya karanlıkla örtülebilen her şey olması mümkündür.[1]

Tercih edilen görüş, buradaki ma'nânın mutlak olduğudur. Yani, karanlığı ile aydınlık olan şeyi örtmesi kasdedilmiştir. Zeccâc şöyle demiştir: "Gece, ufukları ve semâ ile arz arasındaki her şeyi örter, böylece gündüzün ışığı kaybolur."[2]

❁❁❁

وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ

Ağarıp açıldığı vakit gündüze. (Leyl/2)

Yani, "açılır ve gecenin karanlığı kaybolur, güneş doğar" demektir.[3] Dikkat edilirse *leyl* [*gece*] ile muzârî fi'l, *nehâr* [*gündüz*] ile ise mâzî fi'l gelmiştir. Çünkü gecenin

1 *Keşşâf,* III/342, *Bahru'l-Muhît,* VIII/482-483.
2 *Fethu'l-Qadîr,* V/439.
3 *Keşşâf,* III/342-343; *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

karanlığı yavaş yavaş kaplar. Hâlbuki güneş doğduğu vakit gündüz bir anda ortaya çıkar. Bunun için Şems sûresi'nde âyetler şöyle gelmiştir:

وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا ﴿٣﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا

Ona parlaklık verdiği vakit gündüze, onu örtüp bürüdüğü vakit geceye. (Şems/3-4)[4]

❁❁❁

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ

Erkeği ve dişiyi halqetti/yarattı. (Leyl/3)

Buradaki *mâ* harfinin ism-i mevsûl olması mümkündür. *Ellezî* yerine *mâ* gelmiştir. فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاءِ [*Sizin için helâl olan/hoşunuza giden kadınlardan nikâhlayın*] (Nisâ/3) ve وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا [*Göğe ve onu binâ edene*] (Şems/5) âyetlerinde olduğu gibi, akletmeyenlerin sıfatları ve zâtları kasdedilmiştir. Bu harfle ta'zîm ve itibarları da kasdedilmiştir. Erkek ve dişi cinsleri yarattığı ifâde edilmiştir.

Fethu'l-Qadîr'de şöyle bir açıklama vardır:

> Buradaki *mâ*, ism-i mevsûldür. *Men* yerine *mâ* gelmesi, vasfiyyeye işâret etmek ve yüceltmek kasdıyladır. Yani, "erkek ve dişi sınıflarını yaratan azîm ve kâdir olan" ma'nâsındadır.[5] Bu harfin masdariyye olması da mümkündür.[6]

Bu durumda ma'nâ, "erkek ve dişiyi yaratana kasem ederim" şeklindedir.

Burada erkek ve dişiden murâd, umûmî olarak insân ve diğer mahlûkâtlardan erkek ve dişidir. Bunların insânlardaki erkek ve dişi olduğu da söylenmiştir.[7]

❁❁❁

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ

Doğrusu sizin sa'yiniz kesinlikle çeşit çeşittir. (Leyl/4)

Yani, sizin amelleriniz birbirinden farklıdır; cennet için olduğu gibi, ateş için de ameller vardır.[8] Bu farklı şeylere kasem edilmiştir: Gece ve gündüze, erkeğe-kadına ve onların birbirinden farklı ve zıdd olan amellerine.

---

4 *Tıbyân fî Aqsâmi'l-Qur'ân*, 37.

5 *Fethu'l-Qadîr*, V/439.

6 *Bahru'l-Muhît*, VIII/483.

7 *Bahru'l-Muhît*, VIII/483.

8 *Fethu'l-Qadîr*, V/440; *Bahru'l-Muhît*, VIII/483.

Tefsîru İbn Kesîr'de şöyle yazılıdır:

> Birbirine zıdd şeylere yemîn edilince, cevâb da zıdd şeyler olmuştur. Bunun için Allâh Teâlâ, إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ [*Doğrusu sizin sa'yiniz kesinlikle çeşit çeşittir*] buyurmuştur. Yani, kulların amelleri dolayısıyla kazandıkları şeyler de farklıdır.[9]

Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân'da şöyle yazılıdır:

> Allâh Teâlâ dişiyi ve erkeği yaratmasına kasem etmiştir. Bu kasem, erkek ve dişi sınıflarındaki farklılıkları ile birlikte bütün canlıları kapsar. Dişi ve erkek arasındaki tekâbül, gece ve gündüz arasındaki tekâbül gibidir. Bunların hepsi rubûbiyyet âyetlerindendir.[10]

Sıralamaya dikkat edilirse âyetler gece ile başlamış, sonra gündüz, sonra da erkek ve dişinin yaratılması gelmiştir. Bunun sebebi gecenin gündüzden önceki varlığıdır. Semâvî varlıkların zuhûrundan önce de gecenin var olduğu söylenir. Bu nedenle en kadîm olandan başlanmıştır ki o da gecedir. Sonra da gündüz, ardından erkek ve dişinin yaratılması gelmiştir. Erkek ve dişinin yaratılması, gece ile gündüzün yaratılmasından epey zamân sonradır. Önce erkek zikredilmiş, çünkü o, yani Âdem (a.s), Havvâ'dan önce yaratılmıştır. خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا [*Sizi tek nefsten halqetti/yarattı ve onun eşini de ondan yarattı*] (Nisâ/1) âyetinde buyurulduğu gibi Havvâ, Âdem'den (a.s) yaratılmıştır.

Bazı âyetlerde erkek ve dişiden eşlerin yaratıldığı söylenirken de *zevceyn* [*iki eş*] kelimesi kullanılmıştır:

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ

> O, dökülen meniden bir nutfe değil miydi? Sonra o bir aleqa/yapışkan bir pıhtı oldu, ardından (Allâh onu) düzenledi. Ondan iki zevc/eş yaptı; erkek ve dişi. (Kıyâmet/37-39)

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ

> Doğrusu O, güldüren ve ağlatan O'dur. Doğrusu O, öldüren ve dirilten O'dur. Doğrusu O, meniden, döküldüğü zamân erkek ve dişi iki eşi yarattı. Elbette diğer neş'et de O'na âiddir. (Necm/43-47)

---

9 *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/518.

10 *Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân*, 37.

Ama Leyl sûresi'nde *zevceyn* kelimesi zikredilmemiştir. Bu âyetlerde gelen kelimelerin hepsi bulunduğu yere münâsibtir. Kıyâmet sûresi'nde ceninin gelişmesi anlatılmaktadır. Dolayısıyla kelâmın detaylı olması ve *zevceyn* [*iki eş*] kelimesinin zikredilmesi gerekmiştir.

Necm sûresi de böyledir. Allâh'ın kudretinden bahsetmektedir. Bu nedenle Leyl sûresi'nin hilâfına âyet tafsilatlı gelmiştir. Leyl sûresi ise kısadır.

Başka bir açıdan düşünülürse, إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ [*Doğrusu sizin sa'yiniz kesinlikle çeşit çeşittir*] âyeti, *zevceyn* [*iki eş*] kelimesinin zikredilmemesini gerektirmiştir. Çünkü *zevc* kelimesinin ma'nâları arasında "benzerlik ve denklik" de vardır.

Lisânu'l-Arab'da şöyle yazılıdır:

> Zeccâc, احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ [*O zulmedenleri ve onların zevclerini/eşlerini haşredin/toplayıp sevkedin*] (Sâffât/22) âyetinde geçen *ezvâc* [*eşler*] kelimesinin, "benzerleri" ma'nâsında olduğunu söylemiştir. Bu ma'nâda, "Bende zevcleri/benzerleri var" deriz. İşte ayakkabı, terlik gibi şeylerin zevci/eşi böyledir. Her biri diğerine benzer.[11]

Ancak Leyl sûresi'nde bir benzerlik değil, aksine farklılık ve işlerin birbirinden ne kadar uzak olduğu anlatılmak istenmiştir, dolayısıyla *zevceyn* [*iki eş*] kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü zevc, eşine yakın olur, onunla berâberdir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً

> O'nun âyetlerindendir ki, sizin için nefslerinizden ezvâc/eşler yarattı -onlarla kesinlikle sükûn bulursunuz-, aranızda da bir sevgi ve rahmet yaptı. (Rûm/21)

Leyl âyetinde, *şettâ* kelimesi zikredilmiştir, ki bu da uzaklık ve farklılığı ifâde eder. Dolayısıyla *zevceyn* [*iki eş*] kelimesinin zikredilmemesi her açıdan münâsib olmuştur. Bu zikrettiklerimizden anlaşılmıştır ki burada sa'y'ın zamânı zikredilmiştir, ki bu da gece ve gündüzdür. Sa'y edenler zikredilmiştır, ki bunlar da erkek ve kadındır. Bir de sa'y etmek zikredilmiştir. Sa'y'ın zamânı, sa'y'ın kendisi, sa'y edenler ve bunların dönüp dolaşıp varacağı yerler birbirinden farklıdır.

Tıbyân fî Aksâmu'l-Kur'ân'da şöyle yazılıdır:

> Allâh Teâlâ burada sa'y etmeyi te'kîd etmiştir, ki bunun zamânı gece ve gündüzdür. Sa'y edenleri zikretmiştir, ki bunlar gece-gündüz gibi farklı zamânlarda, farklı sa'y eden kadın ve erkeklerdir. Bu da, bu sa'yların karşılığının cezâ ve sevâb gibi farklı olduğunun delîlidir. Allâh Teâlâ gece ve

[11] *Lisanu'l-Arab*, "zevc", III/117.

gündüz, erkek ve kadın arasında fark olduğu gibi, bu farklı sa'yların karşılığının da farklı olduğunu ifâde etmiştir.[12]

Burada gelen cevâbın, kasemin cevâbı olmadığı söylenebilir. Bu durum ma'lûmdur. Bu çabaların farklı olduğunu herkes bilir. O hâlde niçin bu kasem ve cevâbında te'kîd harfi olan *inne* ve *lâm* gelmiştir?

İşin doğrusu; bilinen, şâhid olunan ve herkesin i'tirâf ettiği bir şeye kasem edilmemiştir. Aksi takdîrde insânların çoğu bilmedikleri için i'tirâz ederler. Burada *sa'y* kelimesi ile kasdedilen; ticâret, ziraat, sanayi ve benzeri gibi insânların alışık oldukları günlük işler değil; arkadan tafsîlâtı gelen işlerdir.

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ

Amma kim verir, ittikâ eder ve husnâ'yı/en güzeli tasdîk eder ise, en kolay olanı ona kolaylaştıracağız. (Leyl/5-7)

Bunların mukâbili de şunlardır:

وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ

Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlar ise, en zor olanı ona kolaylaştıracağız. (Leyl/8-10)

Bu herkesin bildiği birşey değildir, aksine insânların çoğu bunu inkâr eder. Bilmeyenlerin bilenlerden daha çok olduğu durum ise kasem ve te'kîd gerektirir.

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ [*Doğrusu sizin sa'yiniz kesinlikle çeşit çeşittir*] (Leyl/4) âyetinde *sa'y*, mükellef olan muhâtaba izâfe edilmiş, إن السعي لشتى buyurulmamıştır. Böyle gelseydi, arı, karınca gibi mükellef olmayan hayvânlar ve haşerât da bu kapsama dâhil olurdu. Bunun için kasemin cevâbı, âyette olduğu gibi başkalarını değil, sâdece mükellefleri kapsayacak şekilde husûsî olarak gelmiştir.

Dikkat edilirse bu sûrede hem kasemin, hem de onun cevâbının umûmî ve mutlak olarak geldiği görülür. Hâlbuki bundan önceki Şems sûresi'nde hem kasem, hem de onun cevâbı kayıtlı olarak gelmiştir.

Leyl sûresi'nde, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ [*Kasem olsun bürüyüp örttüğü vakit geceye*] (Leyl/1) buyurulmuş, bürüyüp örttüğü şey zikredilmeyerek umûmî bir uslûbla gelmiştir. Şems sûresi'nde ise, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا [*onu örtüp bürüdüğü vakit geceye*] (Şems/4) buyurularak, güneşe ve arza âid olan bir zamîrle gelerek mef'ûlün bihi zikredilmiştir.

[12] *Tıbyân fî Aqsâmu'l-Qur'ân*, 37.

Leyl sûresi'nde, وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ [*Ağarıp açıldığı vakit gündüze*] (Leyl/2) buyurulmuş, Şems sûresi'nde ise, وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا [*Ona parlaklık verdiği zamân gündüze*] (Şems/3) buyurulmuştur. Leyl sûresi'nde *tecelli* mutlak olarak gelirken, Şems sûresi'nde güneşe, karanlığa, arza veya dünyâya âid olan bir zamîrle gelmiştir.[13]

Leyl sûresi'nde umûmî olarak her erkek ve dişiyi kapsayan bir şekilde, وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ [*Erkeği ve dişiyi yarattı*] buyurulmuş; Şems sûresi'nde ise, وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ﴿٧﴾ [*Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra ona fücûrunu ve takvâsını ilham edene*] (Şems/7-8) buyurularak, mükellef nefsler kayıtlı olarak gelmiştir. Bu nefsler akıllı varlıklardır, bunların dışındakileri kapsamaz. Delîl de, فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا [*Sonra ona fücûrunu ve takvâsını ilham edene*] (Şems/8) âyetidir.

Leyl sûresi'nde kasem gibi, cevâb da mutlak olarak gelmiştir. Bu açıdan da Şems sûresi'nden farklıdır. Cevâb; her vereni, her sakınanı, her en güzeli tasdîk edeni ve bunun mukâbili olarak her cimrilik edeni, her istiğnâ edeni ve her en güzeli yalanlayanı kapsar. Oysa Şems sûresi Semûd kavmi ile alâkalıdır.

Leyl sûresi'nde kasem mutlak olarak gelince, cevâbı da tafsilatı da mutlak olmuştur. Şems sûresi'nde kasem mukayyed olunca, cevâbı ve misâlleri de tek bir durumla sınırlı ve kayıtlı olarak gelmiş, böylece kasem ve cevâbı arasında uyum sağlanmıştır.

> فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ [Amma kim a'tâ eder/verir, ittikâ eder ve husnâyı/en güzeli tasdîk eder ise, en kolay olanı ona kolaylaştıracağız]. (Leyl/5-7)

Bundan sonraki bölüm farklı çabaların tafsilatıdır. Kasem edilen şeyin mukâbili olan üç sıfat zikredilmiştir. Üç şeye kasem edilmiş ve bu çerçevede üç hayrlı şey zikredilmiştir. Ardından da, وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ [*Amma kim cimrilik ve istiğnâ eder ve husnâyı/en güzeli yalanlar ise*] (Leyl/8-9) şeklinde bu üç hayrlı sıfatın mukâbili gelmiştir.

❁❁❁

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ

Amma kim a'tâ eder/verir ve ittikâ eder ise. (Leyl/5)

Burada *a'tâ* fi'linin iki mef'ûlü de hazfedilmiştir. Ne verilen kişi, ne de verilen şey zikredilmiştir. Zira maksad bu fi'li övmektir, verilen şeyin ya da verilen kimsenin bir önemi yoktur.[14] Bunun için dikkatler verilen kişiye ya da verilen şeye yönelmemiştir.

---

13 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/190.

14 *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

Buradaki *a'tâ* fi'li mutlak olarak gelmiştir. İster mâl, ister başka birşey olsun fark etmez. Mâl konusundaki hakklarını kapsadığı gibi, Allâh'a itâ'at konusundaki nefsin hakklarını ve umûmî olarak başkalarının menfaatiyle alâkalı durumları da kapsar.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Âyetteki *a'tâ* fi'linin iki açıklaması vardır:
>
> Bundan murâd; farz ya da nâfile olarak köle azad etmek, esîrlerin fidyesini ödemek/ödemeye katkıda bulunmak, düşmanlarına karşı müslümanları desteklemek gibi bütün hayrlı işlerde mâl infâk etmektir.
>
> Allâh'a itâ'at yolunda hem nefsin hem de mâlın hakklını kapsayan umûmî bir ifâdedir. Bu ma'nâda, "filâna hem taat, hem mâl verildi" denir. [15]

Tıbyân fi Aqsâmi'l-Qur'ân'da şöyle yazılıdır:

> Mutlak ve umûmî ma'nâyı ifâde etmesi için fi'lin mef'ûlleri hazfedilmiştir. Yani, nefsin gönül hoşluğuyla, severek, itâ'at ederek emredilen şeyleri vermesidir. Bu gönülden verdiği şey; îmânı, taati, ihlâsı, tevbeyi, şükrü, ihsânı ve mâlıyla, diliyle, bedeniyle, niyeti ve maksadıyla verdiği her seyi kapsar. [16]

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> *A'tâ* fi'linin mef'ûlünün hazfı, verilen kimseyi veya şeyi göz önüne almaksızın sâdece "vermek" fi'lini medhetmek içindir. Zâhiren vâcib veya mendub olarak keremen mâlı dağıtmaktır. Katâde, "Allâh'ın hakkını vermek", İbn Zeyd, "Allâh yolunda mâlını infâk etmek" ma'nâsında olduğunu söylemiştir. [17]

Bizim düşüncemize göre bu fi'lden kasdedilen şey, "mâlın ihsân edilmesi"dir. Çünkü en zâhir olan bu ma'nâdır. Ayrıca, *Amma kim cimrilik ve istiğnâ eder ise* denmiş, ardından da *Helâk olduğu/yuvarlandığı zamân mâlı kendisine fayda vermez* ve *Mâlını arınmak için veren* âyetleri gelmiştir. Dolayısıyla mâlın kasdedildiği görüşü ağırlık kazanır.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> *Vermek* fi'linin âdet olan mef'ûlü özellikle mâldır. Nitekim bunun mukâbili olarak *cimrilik* ve *mâl* kelimeleri zikredilmiştir. [18]

İşte bu nedenle fi'l mutlak olarak gelmiş; verilen kimseyi, mâlın miktarını veya cinsini zikretmemiştir.

---

[15] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI/198-199.

[16] *Tıbyân fi Aqsâmi'l-Qur'ân*, 37-38.

[17] *Bahru'l-Muhît*, VIII/483.

[18] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/148.

وَ اتقى [Ve ittikâ ederse].

Bu fi'l, "dikkatli ve uyanık olmak" demek olup bu da, اعطة fi'li gibi bir şeyle kayıtlanmamış, mutlak olarak gelmiştir. Böylece ittikâ'nın gerekli olduğu her ma'nâyı kapsamıştır. Bunun için bazıları "Allâh'a ittikâ edin", bazıları "cimrilikten korunun", bazıları da "Allâh'ın yasaklarından sakının" ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[19]

İşin doğrusu bu fi'lin bunları kapsadığı gibi, ittikâ ile ilişkili başka ma'nâları da kapsamasıdır. *Tefsîru'l-Kebîr*'de bu fi'lin, yapılmaması gereken şeylerden sakınmaya işâret ettiği yazılıdır.[20]

❁❁❁

وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَ

Husnâ'yı/en güzeli tasdîk ederse... (Leyl/6)

Burada الحسنى [*el-husnâ*] sıfat olup الأعلى [*el-a'lâ*] kelimesinin müennesi olan العليا gibi, الحسن kelimesinin müennesidir. Âyette mutlak bir vasf olarak gelmiş, muayyen bir mevsuf zikredilmemiştir. Bu yüzden tasdîk edilmesi gereken ve güzel olan her şeyi kapsar. Belirli bir şeye mahsûs değildir. Müfessirler bu vasfın zikredilmesindeki maksad konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir: وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ [*Her ne infâk ederseniz onu halef veren O'dur*] (Sebe/39) âyetindeki *halef,* İbn Abbâs ve bir gruba göre, "nafakadır", Mücâhid, Hasan ve başka bir gruba göre "cennet"tir, bazılarına göre de "sevâb"tır. Selmâ ve diğerleri ise, "lâ ilâhe illallâh" sözü olduğu görüşündedirler.[21]

Fethu'l-Qadîr'de, burada geçen *husnâ'nın/en güzelin tasdîki*'nin, "Allâh'ın sevâb vermeyi va'd ettiği şeyler" olduğu yazılıdır.[22]

Kaffâl da, "bütün güzel hasletler" ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[23]

Âyetteki mutlak kullanım açıktır; tek bir şeyle sınırlamaya gerek yoktur. Daha önce söylediğimiz gibi tasdîk edilmesi gereken her güzel şeyi kapsar.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> *A'tâ* kelimesinin "mâlî ibâdetler"e, *ittiqâ* kelimesinin "güzel şeyleri yapmak ve kötü şeyleri terk etmek" ma'nâsında mutlak olarak bütün ibâdetlere

---

19 *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

20 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/199.

21 *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

22 *Fethu'l-Qadîr,* V/440.

23 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/199.

işâret olduğunu düşünüyoruz. Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmek de, îmân ve tevhîde veya umûmî olarak îmân edilmesi gereken her şeye işâret eder.[24]

A'tâ [vermek] ittikâ'ya, ittikâ da husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmeye takdîm edilmiştir. Bunun pek çok sebebi vardır.

A'tâ'nın [vermenin] takdîmiyle ilgili şunlar söylenmiştir: "Müfessirler bu takdîmin, nüzûl sebebiyle alâkalı olduğunu söylemiştir. Bu âyet, mâlını Allâh yolunda veren bir şahıs hakkında nâzil olmuştur. Bu kişinin Ebû Bekr olduğu konusunda icma vardır. Şî'a ise bu kişinin Hz. Ali olduğu görüşündedir."[25]

Bize göre bu şahsın muayyen olması gerekmez. İbret umûmîdir, sebebe mahsûs değildir. Rabbimizin zikrettiği sıfatları taşıyan herkesi kapsar. Ebû Bekr de, Ebu'l-Hasan [Ali] da bu güzel va'dîn muhâtabıdır. Nüzûl sebebiyle ilgili durum ne olursa olsun mâlını Allâh yolunda veren herkesi kapsar. Dolayısıyla vermenin takdîm edilmesi, nüzûl sebebi açısından en uygun olan şekildir.

Bir başka açıdan düşünülürse sûrede mâl, mâlı vermek ve mâl konusunda cimrilik yapmak konuları hâkimdir. Bunlar arasında en açık olan, فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَ [*Amma kim verir ve ittikâ eder ise*] şeklindeki 5. âyettir. Diğerlerini de şöyle sıralayabiliriz:

وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ

Amma kim cimrilik ve istiğnâ ederse... (Leyl/8)

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ

O, yuvarlandığ (veya helâk olduğu) vakit mâlı kendisine fayda vermez. (Leyl/11)

الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ

O ki mâlını temizlenmek için verir. (Leyl/18)

Dolayısıyla bu ma'nânın takdîm edilmesi münâsibtir.

Vermek, zikredilen sıfatlar içinde ikinci derecede önem taşıyan bir sıfattır. Arkasından bundan daha fazîletli olan ittikâ zikredilmiştir. Allâh yolunda vermek, ittikâ'nın kapsamında olan bir sıfattır. Rasûlullâh (s.a), "Yarım hurma ile bile olsa ateşten korunun" buyurmuştur. İttikâ'dan sonra da, bundan daha fazîletli olan husnâ'yı/en güzeli tasdîk sıfatı zikredilmiştir. Zikredilenler içinde bu sıfat en fazîletlisidir. Çünkü İslâm'ın esâsıdır. Husnâ'yı/en güzeli yalanlayan kişiye, ne kadar iyi olursa olsun

[24] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/148.

[25] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI/204.

amelinin, verdiği şeyin ve ittikâ etmesinin hiçbir faydası olmaz. Çünkü vermek ve ittikâ etmek, husnâ'yı/en güzeli tasdîk etmenin kapsamındadır. Burada en alt seviyeden en üst seviyeye doğru bir derecelendirme söz konusudur.

Ayrıca en husûsi durumdan, en umûmîye doğru bir derecelendirme de vardır. A'tâ [vermek], ittikâ'dan daha husûsi olduğu gibi, ittikâ da, husnâ'yı [en güzeli] tasdîkten daha husûsidir. Allâh yolunda mâlını veren ittikâ edendir, her ittikâ eden kişi husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmiştir. Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmek, ittikâ etmeyi ve benzeri diğer ma'nâları kapsar. İttikâ etmek, vermeyi ve diğer benzeri ma'nâları kapsar. Böylece en husûsi olan sıfattan, en umûmî olana doğru bir derecelendirme söz konusudur.

Bu tertibi güzelleştiren başka birşey de, öncesinde geçen إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ [*Doğrusu sizin sa'yiniz kesinlikle çeşit çeşittir*] (Leyl/4) âyetidir. A'tâ [vermek], sa'y kapsamındadır. Zikredilenler içinde en açık olan özellik budur. Bunu ittikâ takib etmiştir. Bu da bir yönüyle sa'y, bir yönüyle terk ve vazgeçmektir.

Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk, ise sa'y kapsamında değildir. Bu sâdece kalbî bir itikat ve tasdîktir. Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmek, otururken de olabilir. Dolayısıyla *sa'y* kelimesine en yakın olan sıfat takdîm edilmiş ve böylece zikredilen şeyler; gerek aralarındaki ilişki, gerekse öncelik ve sonralık açısından en münâsib bir şekil olmuştur.

Bu tertibte, evveliyet açısından da bir sıra gözetilmiştir. Öncesinde, وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ [*Erkeği ve dişiyi halqetti/yarattı*] (Leyl/3) buyurulmuştur. Toplum erkek ve kadından oluşur. Toplum açısından en önemli olan şey, yani "vermek" takdîm edilmiştir. Ferd açısından bunun takdîm edilmesi öncelik taşır. Kişinin dâima alan el değil, veren el olması gerekir. Toplumun binâsına, gelişmesine, ilerlemesine, parlamasına destek olan öncelikli şey vermektir ve hayr ma'nâsına dâhil olan yardımlaşma, birbirini destekleme ve birbirine kefil olma ma'nâlarını taşır.

Bir başkasını desteklemek ittikâ etmek, birbirini kötülük ve kötülüğe da'vet eden şeyler konusunda uyarmaktır, ki böylece yaşadığı toplumu korur. İttikâ'nın iki yönü vardır: Biri kendini korumak ve içine düşebileceği felâketlerden korunmak, diğeri de toplumu içine düşebileceği felâketlerden veya benzeri şeylerden korumaktır. Bunun için mutlak olarak gelmiştir. Allâhu a'lem.

Toplumu koruyan bir diğer özellik de husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmektir. Bu, mü'min toplumun sıfatlarından biri olup toplumun birbirine bağlanması ve kuvvetli olması için en elzem şeylerdendir. Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmek; başkasını kendine tercîh etmek, başkasının hakkları konusunda gevşek davranmamak, verici ve takvâlı olmaktır.

İlk zikredilen sıfat "vermek"tir, ki bu mahza toplumsaldır; ikincisi "ittikâ etmek", üçüncüsü "îmân"dır. Îmân, bunlar içinde en kişisel olandır. Her ne kadar etkileri toplumla alâkalı olsa da şahsî itikaddır. Dolayısıyla takdîmler bu açıdan da en münâsib şekilde yapılmıştır.

❁❁❁

فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ

En kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız. (Leyl/7)

Yusrâ [en kolay], ism-i tafdil kalıbında gelmiş müennes bir sıfat olup *ahsen* kelimesinin müennesi olan *husnâ* ve *ekber* kelimesinin müennesi olan *kubrâ* gibidir. Burada sıfat zikredilmiş, ama daha önce geçen *husnâ* kelimesi gibi mutlak ma'nâyı ifâde etmesi için mevsuf hazfedilmiştir.

Buradaki *yusrâ*'nın ne olduğu konusunda pek çok şey söylenmiş; "cennet, hayrlı ameller, yapmak veya terk etmek ile emrolunduğumuz her şey" olduğu ileri sürülmüştür.

Kaffâl şöyle demiştir: "Bu ma'nâların hepsi de dil açısından mecâzdır. Amellerin sonuçları âkıbet açısından kolaylığa ve rahatlığa sebeb olur. Övülen ameller kolaylıktır. Bunun için bütün taatler bu sıfatla vasflanır." [26]

Bahru'l-Muhît'te bu âyetin, "hem dünyâda, hem de âhirette en kolay ve ehven hâle hazırlarız" ma'nâsında olduğu yazılıdır. [27]

Fethu'l-Qadîr'de şöyle yazılıdır:

> En güzel hasleti hazırlayacağız, ki bu haslet de hayr yapmaktır. Onun için *kolaylaştırmak,* "Allâh'a itâ'at ederek amel ve hayr yolunda infâk" demektir. [28]

İşin doğrusu -Allâhu a'lem- bu ma'nâ mutlaktır. *En kolay olanı kolaylaştırmak,* hem dünyâ hem âhirette, zikredilen ve zikredilmeyen bütün hayrları ifâde eden umûmî bir ifâdedir.

Fi'lin başına gelen *sin* harfi ma'nâyı te'kîd eder. Çünkü bu harf hem istikbâl, hem de te'kîd ifâde eder.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Mükâfâtın ekserisi âhirette gerçekleşecektir. Âhiret de henüz vakti gelmemiş şeylerden olduğuna ve Allâh'tan başka hiç kimsenin onun vaktini

---

[26] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXXI/199.

[27] *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

[28] *Fethu'l-Qadîr,* V/440.

bilmediğine göre, burada gelen *sin* harfi gelecek zamânı ifâde eder. Çünkü bu harf ile bu va'din şu ânda değil, daha sonra gerçekleşeceğine işâret edilmiştir. Allâhu a'lem.[29]

Rûhu'l-Me'ânî'de ise şöyle bir açıklama yapılmıştır:

Bu harf ma'nâyı te'kîd eder. Va'd edilen mükâfâtın çoğunun henüz vakti gelmemiş âhirette olacağına delâlet ettiği de söylenmiştir.[30]

Şübhe yok ki bu harf istikbâl ifâde eder ve tercîh edilen görüşe göre bununla birlikte te'kîd de ifâde eder.

Ancak Rasûlullâh (s.a) ile birlikte aynı fi'l kullanıldığında bu *sin* harfi hazfedilmiştir. Çünkü o her hâlukârda, herhangi bir vakte mahsûs olmaksızın, devâm üzere bu işleri kolayca yapar. وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ [*En kolay olanı sana kolaylaştırırız*] (A'lâ/8) buyurulmuştur. Eğer burada سنيسرك buyurulsaydı, bu kolaylaştırmanın şu ânı kapsamayan, gelecekle alâkalı olduğu anlaşılırdı ki maksad bu değildir.

Kolaylaştırmakla ilgili atıflar arasındaki irtibat en güzel şekildedir. Farklılıklara rağmen kolaylığın kolaylaştırılması üç ana temayla alâkalıdır:

- Allâh kulunun işlerini kolaylaştırır, hâcetlerini karşılar, muhtaç olana yardım eder, zor durumda olanı kurtarır.
- İşleri, fi'lleri kolay olur, işlerini kolayca yerine getirir, ihtiyaçları karşılanır ve Allâh onun her türlü sıkıntısını giderir.
- Kulun âhiretteki işleri kolaylaşır, böylece kolayca cennete girer.

Bu ma'nâların hepsi de âyetin kapsamına dâhildir.

Bu va'ddeki atıflar birbiriyle çok güzel bir şekilde irtibatlıdır.

A'tâ [vermek] fi'li, ilk ma'nâ ile alâkalıdır. Bir başkasına veren ve onun ihtiyacını, sıkıntısını gideren kişiye Allâh bu ma'nâdaki kolaylığı verir.

İttiqâ ise ikinci ma'nâ ile alâkalıdır. Kim Allâh'a ittikâ ederse, Allâh onun işlerini kolaylaştırır, ona her türlü sıkıntıdan bir çıkış yolu gösterir:

وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

Ve kim Allâh'a ittikâ ederse, (Allâh) ona bir çıkış yolu ihsân eder. Onu hesâb etmediği bir cihetten rızıklandırır. (Talâk/2-3)

---

[29] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI/201.

[30] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/149.

Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmek ise, son ma'nâ ile alâkalıdır. Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk edene Allâh en güzel âkıbeti verir, onu en güzel yurda koyar, cennete girmeyi kolaylaştırır. Nitekim Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَىٰ

Rabb'lerine icâbet edenlere o husnâ/en güzel olan vardır. (Ra'd/18)

Tıbyân fî Aksâmu'l-Kur'ân'da şöyle yazılıdır:

Kolaylığın kolaylaştırılması üç sebeble zikredilmiştir:

1) A'tâ [vermek].

Mutlak ve umûmî ma'nâ ifâde etmek için mef'ûl hazfedilmiştir. Emrolunduğu şey, tabiatının ve nefsinin izin verdiği, hoş gördüğü şeyleri vermesidir. Nefsinin verdiği şeyler arasında îmân, taat, ihlâs, tevbe, şükr, ihsân ve mâlıyla, diliyle, bedeniyle, niyeti ve kasdıyla verdikleri vardır.

2) İttikâ.

İttiqâ, "Allâh'ın yasakladığı şeylerden uzak durmak"tır. Bunun için de kolaylaştırma sebeblerinin en önemlisidir. Bunun zıddı zorlaştırmanın sebebleridir. *Muttakî,* "dünya ve âhiret işleri kolaylaştırılmış kişi"dir. İttikâ etmeyen kişinin, bazı dünyâ işleri ve âhiret işleri ittikâ'yı terkettiği nisbette zorlaştırılmıştır. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا

Ve kim Allâh'a ittikâ ederse, (Allâh) ona emrinden/işinden bir kolaylık yapar. (Talâk/4)

Böylece başkalarına değil, ittikâ eden kişilere işlerini kolaylaştırdığını haber vermiştir. Başka âyetlerde de buna benzer bir haber vermiştir:

وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

Ve kim Allâh'a ittikâ ederse, (Allâh) ona bir çıkış yolu ihsân eder. Onu hesâb etmediği bir cihetten rızıklandırır. (Talâk/2-3)

3) Husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmek.

Husnâ, "kelime-i tevhîd", "cennet", "daha sonra gelecek olan şeyler" olarak tefsîr edilmiştir. Burada sıfat zikredilmiş, mevsuf hazfedilmiştir. Yani "kolay hâl veya kolay ihtiyaç" demektir.

Faydalı, kolay hâl ve özelliği ifâde eden *yusrâ* kelimesi, *'usrâ* kelimesinin zıddıdır. Bunun için "hayrı ve hayr sebeblerini kolaylaştırdığı" ma'nâsını taşır; kişinin kalbine, eline, diline, azalarına hayrı kolaylaştırır. Böylece hayrlı olmak, o kişiye kolay gelir. Nefsi ona boyun eğerse hayr işlerini yapmakta zorlanmaz. Çünkü hayr işlerini kolayca yapmak ona kolaylaştırılmıştır.[31]

❁❁❁

وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ

Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlar ise, en zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız. (Leyl/8-10)

Bunlar, yukarıda zikredilen üç sıfatın mukâbilidir.

Kim cimrilik ederse sözü, *kim verirse* sözünün, *kim istiğnâ ederse* sözü, *kim ittikâ ederse* sözünün mukâbilidir. Çünkü istiğnâ eden kişi hiçbir şeyden sakınmaz. İstiğnâ etmek, insânı tuğyana sürükler. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ ﴿٦﴾ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ

Hayır, hayır! Doğrusu insân muhakkak tuğyân eder, kendini mustağnî gördüğü için. (Alak/6-7)

Husnâ'yı/en güzeli yalanlarsa sözü, *husnâ'yı/en güzeli tasdîk ederse* sözünün ve *en zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız* sözü, *en kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız* sözünün mukâbilidir.

Bu mukâbil sıfatlar, sûrenin başında kasem edilen gece ve gündüzün mukâbilidir. *En zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız* sözü, "kötü işleri ona kolaylaştıracağız ve onun elinden yaptıracağız ki hayr işleri ona zor gelsin, kötü amelleri kat kat olsun da ateşe girsin" demektir. İyilerin âkıbeti cennet olduğu gibi, kötülerin âkıbeti de ateştir.[32]

Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân'da şöyle yazılıdır:

> Zoru kolaylaştırmak iki şekilde olur: Kişiyle kolay işlerin sebebleri arasına engeller girer ve kötülük kişinin kalbine, niyetine, diline ve azalarına işler ya da en kolay mükâfâtla kişinin arasına engel girer.[33]

'Usrâ ism-i tafdildir ve *yusrâ* kelimesinde işâret ettiğimiz gibi *'usr* kelimesinin müennesidir. Mutlak ve umûm ifâde etmesi için mevsuf hazfolmuştur. Dolayısıyla "her türlü zorluk onun için hazırlanmıştır" ma'nâsını taşır. Böylece hayr işleri ona

---

31 *Tıbyân fî Aqsâmi'l-Qur'ân*, 37-38.

32 *Fethu'l-Qadîr*, V/440.

33 *Tıbyân fî Aqsâmi'l-Qur'ân*, 41.

zor gelir ve çetin âkıbetle, en kötüsü olan cehennemle karşılaşır. Bu, onun için kaçınılmaz olan en zor dönüş yeridir:

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ

O, helâk olduğu/yuvarlandığı zamân mâlı kendisine fayda vermez. (Leyl/11)

Buradaki *mâ* isminin istifhâm harfi olması câizdir; bu durumda, "helâk olduğu, oraya düştüğü vakit hangi mâlı ona fayda verir?" demek olur. Olumsuzluk harfi olması da câizdir; bu durumda da, "ona mâlı hiçbir fayda vermez" demektir.[34] Her iki ma'nâ da murâd edilmiş, böylece ma'nâ genişlemiştir.

Tereddâ, "ölerek helâk oldu veya kabr çukuruna düştü" demektir. Kabir çukuruna düşmesi de ilk ma'nâyı gerektirir. Ya da "cehennem çukuruna düştü" ma'nâsındadır.[35]

Bu ma'nâların hepsi de murâd edilmiştir. Bu şahıs öldüğü ve kabre yuvarlandığı vakit mâlı ona fayda vermez. Orada mâlın ne faydası olur ki?

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ

Doğrusu o hidâyet Bizim üzerimizedir. (Leyl/12)

Bu âyetin ma'nâsı hakkında pek çok şey söylenmiştir. *O hidâyet Bizim üzerimizedir;* yani Bize düşen, hidâyet yolunun dalâlet yolundan farklılığını, helâli-harâmı, taati-masiyeti beyân etmektir. Bunları ta'rîf ve beyân etmek Bize âiddir.[36]

Hidâyet, "sâhibini Allâh'a, sevâba ve cennete götüren yol" demektir. Hidâyet yolunda olan kişi Allâh'a, yani O'nun rızâsına kavuşur. Aşağıdaki âyetler bunu ifâde eder:

إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

Muhakkak ki benim rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir. (Hûd/56)

إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا

Doğrusu bu bir tezkiredir. Artık dileyen rabbine bir yol edinir. (İnsân/29)

Tıbyân fî Aksâmu'l-Kur'ân'da şöyle yazılıdır:

---

[34] *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

[35] *Keşşâf,* III/443; *Bahru'l-Muhît,* VIII/483-484.

[36] *Fethu'l-Qadîr,* V/440; *Tefsîru'l-Kebîr,* IV/520; *Bahru'l-Muhît,* VIII/483.

Vâhidî, علينا للهدى [*Elbette o hidâyet yalnızca Bizim üzerimizedir*] ibâresinin; "hidâyet, sâhibini Allâh'a, O'nun sevâbına ve cennetine ulaştırır" ma'nâsında olduğunu ve bu ma'nânın Kur'ân'da üç yerde geçtiğini söylemiştir. Diğer ikisi aşağıdaki âyetlerdir:

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ

Sebîlin/yolun qasdı Allâh'adır/Allâh üzerinedir. (Nahl/9)

هَٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ [Bu, bir sırâttır, Bana âiddir, mutakîmdir/dosdoğrudur]. (Hicr/41)

Bu âyetler, Allâh'ın hidâyet yolunda yürüyen kişiyi kesinlikle Kendisine ulaştıracağını ifâde eder. *Hudâ,* "sırât-ı mustakîm"dir. Kim bu yola girerse Allâh'a ulaşır. Burada yol ve gâye zikredilmiştir. Yol hudâ/hidâyet; gâye Allâh'a ulaşmaktır.[37]

Fethu'l-Qadîr'de ise bu âyet şöyle açıklanmıştır:

Bu ibâre, "beyânı Bize âiddir" demektir. Zeccâc, "hidâyet yolunun dalâlet yolundan farkını beyân etmek Bize âiddir" ma'nâsında olduğunu söylemiştir. Katâde, "harâmları, taat ve masiyetleri beyân etmenin Allâh'a âid olduğunu" söylemiştir.

Ferrâ, وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ [*Sebîlin/yolun qasdı Allâh'adır/Allâh üzerinedir*] (Nahl/9) âyeti hakkında, "hudâ yoluna girenin yolunun Allâh'a doğru olduğunu" söylemiş; "Kim Allâh'ı isterse o doğru, kolay yoldadır" demiştir.[38]

Tefsîru İbn Kesîr'de şöyle yazılıdır:

Bu ibâre, helâl ve harâmı beyân etmek içindir. Bazıları hudâ yoluna giren kişinin Allâh'a ulaştığını söylemiş, bu âyetin de وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ [*Sebîlin/yolun qasdı Allâh'adır/Allâh üzerinedir*] şeklindeki Nahl/9 âyeti gibi olduğunu söylemiştir.[39]

Bu iki ma'nâ da murâd edilmiştir. *Hudâ* ve *sebîl,* O'na taattir. Allâh'a düşen şey sâdece onu tarif ve beyân etmektir.

Hudâ yolunun Allâh Teâlâ'ya ulaştırması; O'nun rızâsına, sevâbına ve cennetine ulaştırması demektir. Dalâlet yolu ise Allâh'a değil, sâdece ateşe ulaştırır. Âyet-i kerîme bu iki yüce ma'nâyı birlikte ifâde eder.

---

37 *Tıbyân fi Aqsâmi'l-Qur'ân,* 45.

38 *Fethu'l-Qadîr,* V/440.

39 *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/52.

Aynı şey, وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ [*Sebîlin/yolun qasdı Allâh'adır/Allâh üzerinedir*] (Nahl/9) şeklindeki âyet için de geçerlidir. Bu âyet de iki ma'nâyı birlikte taşır. Allâh'a düşen şey, sırat-ı mustakîmi beyân etmek ve delîllerle ona da'vet etmektir.

Âyette geçen *qasd* kelimesi, "istikâmet ve adâlet" ma'nâsındadır. Aynı zamânda yolun istikâmetini, yani dosdoğru oluşunu ifâde eder. *Lisânu'l-A'rab*'da bu kelimenin, "yolun istikâmeti" ma'nâsında olduğu, Nahl/9 âyetinin de "dosdoğru yolu beyân etmek ve apaçık delîllerle ona da'vet etmek" ma'nâsında olduğu yazılıdır. *Câir* de "istikâmeti olmayan yol" demektir.

Nahl/9'da geçen قَصْدُ السَّبِيلِ [*qasdu's-sebîl*] ibâresi, طريق قاصد [*kolay ve dosdoğru yol*] demektir. سفر قاصد , "kolay ve yakın yolculuk"tur.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّاتَّبَعُوكَ

> Eğer yakın bir araz (yani, yakın/çabuk ele geçirilebilecek bir ganîmet) ve qâsıd (yani, kolay) bir sefer olsaydı, (çıktığın bu gazvede) sana ittibâ ederlerdi. (Tevbe/42)

İbn Arefe, bu âyette geçen seferin, "zor olmayan bir sefer" ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[40]

Yani, bu yol da Allâh'a ulaştırır ve dosdoğrudur. Ama bunun dışındaki yollar haktan uzak yollardır. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ [Sebîlin/yolun qasdı Allâh'adır/Allâh üzerinedir. Onlardan kimi de câirdir/kiminin de istikâmeti yoktur]. (Nahl/9)

Bir başka ma'nâ daha taşır ki o da, kişinin bütün maksadının ve kararlılığının rabbine yönelik olmasının gerektiğidir. Ferrâ, hudâ yoluna girenin yolunun Allâh'a olduğunu veوَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ [*Sebîlin/yolun qasdı Allâh'adır/Allâh üzerinedir*] (Nahl/9) âyetinin, "Allâh'ı murâd edenin doğru yol üzerinde olduğu" ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[41]

Yani, Allâh'ı murâd eden dosdoğru yoldadır, o hâlde sen de dosdoğru yola gir, çünkü rabbimiz o yoldadır.

هَٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ [*Bu, bir sırâttır, Bana âiddir, mutakîmdir/dosdoğrudur*] (Hicr/41) âyeti için de aynı şey söylenmiştir. Buradaki *'aleyye;* "apaçık delîllerle sırât-ı mustakîmi size gösteririm" demektir. Bunun, "hidâyetimle ve muvaffakiyetimle" ma'nâsında olduğu da söylenmiştir.[42]

---

[40] *Lisânu'l-Arab,* "qasd", IV/354-355.

[41] *Fethu'l-Qadîr,* V/440.

[42] *Fethu'l-Qadîr,* III/136.

Yine bunun, "öyle bir yoldur ki herhangi bir kaybolmaya ma'rûz kalmadan, hiçbir eğriliği olmayan bir yolla Bana ulaştırır" ma'nâsında olduğu söylenmiştir. طريقك عليّ ibâresi, "sonu bende biten yolun" demektir.

İntihâ harfi olan *ilâ* yerine, *istilâ* harfi *'alâ* tercîh edilmiştir ki, yolun doğru olduğu ma'nâsı te'kîd edilsin. Böylece kavuşmanın kesin olduğuna da delâlet etmiştir. Bu uslûb temsil bâbındandır. Çünkü hiçbir şey Allâh Teâlâ'yı istilâ etmez. Allâh Teâlâ büyüktür, uludur.

Arablar, birinin durumunu üstlenen kişi ma'nâsında, "seni şu işe ulaştıran yol filandan geçer" derler. Mücâhid ve Katâde bu tehdidin, "istediğini yap senin ipin benim elimdedir", yani "elimden kaçamazsın" ma'nâsındaki sözümüz gibi la'netli olan kişiye tehdîd ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[43]

Bazıları da bu harfin "ileyye" ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[44] Böylece bu üç âyette her iki ma'nâ bir arada murâd edilmiştir. Allâhu a'lem.

Şimdi de bu âyeti, telifi açısından inceleyelim.

'Aleynâ şeklindeki haber, isme takdîm edilmiştir. Âyet *inne* ve *lâm* harfleriyle te'kîd edilmiştir. Böyle bir uslûbla gelen ibâreler çoğunlukla kasr ifâde eder. Bunun ma'nâsı, hidâyetin sâdece Allâh'a mahsûs olduğudur. İnsânlara, dünyâda ve âhirette ıslâh edecek şeyleri gösteren sâdece O'dur. O'nunkinden başka bir hidâyet yoktur. Diğerleri bâtıldır ve dalâlettir. O yollarda olanlar dünyâda ve âhirette şakîdir/bedbahttır. Allâh'ın mahlûkâtını, Allâh'tan başka doğru yola götürecek hiçbir şey yoktur. İnsânlar O'ndan başkasının gösterdiğine tâbi olursa dalâlete düşer ve şakîlerden olur.

Âyetin *inne* ve *lâm* harfleri ile te'kîd edilmesi, ma'nânın nefsimizde yerleşmesi ve bunun ne kadar önemli olduğunun anlaşılması içindir.

Âyetin, "hudâ yolunun başka bir şeye değil, Allâh'a ulaştırdığı, bunun dışındaki yolların kesinlikle yolcusunu ateşe ulaştırdığı" şeklindeki ma'nâsı düşünülürse, bu ma'nâ da te'kîdi ve kasrı gerektirir ve aşağıdaki âyetlere benzer:

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ

Muhakkak ki son gidiş ancak/yalnızca rabbinedir. (Necm/42)

وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

Varış ancak/yalnızca Allâh'adır. (Âl-i İmrân/28)

---

[43] *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV/51.

[44] *Rûhu'l-Me'ânî*, XIV/51.

إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ

O gün sevk ancak/yalnızca senin rabbinedir. (Kıyâmet/30)

Bu ma'nâların hepsi de te'kîdli olup kasr ifâde eder.

Bu âyet hem kendisinden önceki, hem de kendisinden sonraki âyetlerle en güzel şekilde ilişkilidir: إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ [*Doğrusu sizin sa'yiniz çeşit çeşittir*] şeklindeki 4. âyetle ilişkilidir. Çünkü farklı farklı amellerin sâhibleri doğru yola girebilmek için hudâya muhtaçtır. Mahlûkâta çalışma emri verilince bunlar bir labirente girer, birbirinden uzaklaşır ve farklı yollara dalarlar. İnsânların çabalarının birbirinden ne kadar farklı olduğunu görmez misiniz? Çünkü onlar rabb'lerinin hidâyetine girmez, hevâlarının ve akıllarının peşine takılır ve dalâlete düşerler. Bunun için Allâh'a âid olan hudânın/hidâyetin hasredilmesi gerekmiştir, ki insânların yolları böyle farklı farklı olmasın.

Bu âyet, فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٩﴾ [*Amma kim verir, ittikâ eder ve husnâ'yı/en güzeli tasdîk eder ise, en kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız. Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlar ise, en zor olanı ona kolaylaştıracağız. O, helâk olduğu/yuvarlandığı zamân mâlı kendisine fayda vermez*] (Leyl/5-9) âyetleriyle de ilişkilidir. İşte bunlar rabbimizin bize beyân ettiği hudâdır. Muhakkak ki rabbimiz bize bütün yolları ve bu yolların nereye ulaştırdığını beyân etmiştir. Bu âyet, kendisinden sonra gelen âyetlerle de ilişkilidir:

وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ

Elbette âhiret/son-sonraki de ûlâ/ilk-başlangıç da Bizimdir. (Leyl/13)

Bu âyet, "âhirette ve dünyâda olan her şey Bize âiddir, Biz dünyâyı da âhireti de irâde ettiğimiz gibi yönetiriz, kim dünyâ ve âhireti birlikte ya da bunlardan birini isterse, bunu Bizden istemelidir" ma'nâsındadır.[45]

Bu âyet, hemen öncesindeki, *Doğrusu, yalnızca Bizim üzerimizedir elbette o hidâyet* şeklindeki 12. âyet ile ilişkilidir. Çünkü Allâh'ın hudâsı iki dünyâdaki saadet için O'na tâbi olmaktır. Bu yoldan yüz çeviren, her iki dünyâda da şakî/bedbaht olur. Bunun için rabbimiz cennetten çıktıktan sonra Âdem'e (a.s), "sana Benden hidâyet gelecektir, kim ona tâbi olursa onun için dünyâ ve âhiretin hayrı ve saadeti vardır, kim ondan yüz çevirirse her iki dünyâda da şakîdir" ma'nâsında aşağıdaki sözleri söylemiştir:

[45] *Fethu'l-Qadîr*, V/440.

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ

Dedi ki: "Kiminiz kiminize düşman olarak hepiniz oradan inin. Artık ne zamân Benden size bir hidâyet gelir de kim Benim hidâyetime tâbi olursa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim Benim zikrimden yüz çevirirse, onun hakkı dar bir yaşamdır ve Biz onu kıyâmet gününde kör olarak haşrederiz." (Tâ-Hâ/123-124)

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Ve dedik ki: "Hepiniz oradan inin. Şâyet Benden size bir hidâyet gelir de, kimler Benim hidâyetime tâbi olursa, onlara korku yoktur ve mahzun olmayacaklar onlardır." O küfredenlere ve âyetlerimizi tekzîb edenlere gelince, işte onlar ashâb-ı nârdır [ateşin mahkûmlarıdır]; orada hâlidler onlardır. (Bakara/38-39)

Dünyâ/şimdiki hayâtta hudâ/hidâyet yoluna giren âhirette Allâh'ın rızâsına, sevâbına ve cennetine kavuşur. Görüldüğü gibi âyetler birbiriyle çok güzel bir şekilde irtibatlıdır.

Bu âyet aynı zamânda, *Amma kim verir, ittikâ eder ve husnâ'yı/en güzeli tasdîk eder ise, en kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız. Ama kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlar ise, en zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız* şeklindeki 5-7. âyetlerle de irtibatlıdır. Çünkü veren ve ittikâ eden kişi âhireti ister ve Allâh ona, "Muhakkak ki âhiret Bizimdir" der. Cimrilik eden ve istiğnâ eden ise dünyâyı ister ve Allâh ona "Dünyâ Bizimdir" der. O hâlde bu dünyâlardan birini ya da her ikisini isteyen kişinin bunu Allâh'tan istemesi ve O'na itâ'at yoluna girmesi gerekir.

Diğer taraftan bu âyet, *En kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız* ve *En zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız* şeklindeki 7. ve 10. âyetlerle de irtibatlıdır. Çünkü kolaylaştırmak ve zorlaştırmak ya âhirette ya da dünyâda olur ve her ikisi de Allâh'a âiddir.

İşte ben sizi alev alev yanan bir ateşe karşı inzâr ettim şeklindeki 14. âyetle de alâkalıdır. Çünkü bu ateş âhirettedir, âhiret de Allâh'ındır. Bunun için Allâh'ın emirlerine uymak ve yasaklarından da her hâlukârda uzak durmak gerekir.

Daha önce, *Amma kim verir ve ittikâ eder ise* şeklindeki âyetle âhireti istemek takdîm edildiği için burada da âhiret takdîm edilmiştir. Daha önce, *Amma kim cimrilik ve istiğnâ eder ise* şeklinde ifâde edilen dünyâyı istemek te'hîr edildiği için, burada da dünyâ te'hîr edilmiştir.

Dikkat edilirse bu âyetin binâsı da önceki âyet şeklinde gelmiştir. Her ikisi de *inne* ve *lâm* ile te'kîd edilmiş, haber isme takdîm edilmiştir. Dolayısıyla her ikisi de kasr ifâde etmiştir. إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ [*Doğrusu, yalnızca Bizim üzerimizedir elbette o hidâyet*] (Leyl/12) âyeti, kasr uslûbu dolayısıyla, hidâyetin sâdece Allâh'a âid olduğunu ifâde ettiği gibi, وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ [*Doğrusu âhiret/son-sonraki de ûlâ/ilk-başlangıç da elbette yalnızca Bizimdir*] (Leyl/13) âyeti de, kasr uslûbuyla bu konuda Allâh'ın hiçbir ortağı olmadığını ifâde eder.

Bu âyet, bu sûrede te'kîdli olarak gelirken Necm sûresi'nde niçin, أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ ﴿٢٤﴾ فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ [*Yoksa insâna temenni ettiği şey var mı? Âhiret/son-sonraki de, ûlâ/ilk-başlangıç da Allâh'ındır*] (Necm/24-25) şeklinde te'kîdsiz olarak geldiği sorulabilir.

Buna cevâb olarak pek çok sebeb söylenebilir:

Bu sûrede siyâk, mâl sâhibi olmak ve mâlı kullanmak konusundadır. Bunun için Allâh'ın mülkünün genişliği *inne* ve *lâm* ile te'kîd edilmiştir. فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ [*Amma kim verir ve ittikâ eder ise*] (Leyl/5) buyurulmuştur. Veren mâlik olandır. وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ [*Ama kim cimrilik ve istiğnâ eder ise*] (Leyl/8) buyurulmuştur, cimri de yine mâlik olandır. Çünkü mâlik olmayan cimrilikle vasflanamaz. Mâlik olmayanın yanında cimrilik yapabileceği bir mâl yoktur. Bu âyette *istiğna* fi'li de zikredilmiştir. Bu kelimenin kökü غنى 'dir. Bunlardan sonra da, وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ [*O helâk olduğu/yuvarlandığı zamân mâlı kendisine fayda vermez*] (Leyl/11) ve الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ [*Mâlını arınmak için veren*] (Leyl/18) âyetleri gelmiştir. İşte bütün bunlar mâl sâhibi olmakla ilişkilidir. Dolayısıyla rabbimiz, mülkünün genişliğini ve azametini Leyl sûresi'nde te'kîdli olarak ifâde etmiştir. Hâlbuki Necm sûresi'nde durum böyle değildir. O sûrenin siyâkında da böyle şeyler yoktur. Âyetler şöyle gelmiştir:

أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ ﴿٢٤﴾ فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ ﴿٢٥﴾ وَكَم مِّن مَّلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا

> Göklerde nice melek vardır ki onların şefaatleri hiçbir şeye yaramaz. Yoksa insâna temenni ettiği şey mi var? Âhiret/son-sonraki de, ûlâ/ilk-başlangıç da ancak Allâh'ındır. (Necm/24-26)

Bir başka açıdan düşünüldüğünde Leyl sûresi'nin âhiret zikri ile dolu olduğu görülür. Mâlını veren ile cimrilik eden kişinin âkıbeti zikredilmiş, ardından da وَمَا

يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ [*O helâk olduğu/yuvarlandığı zamân mâlı kendisine fayda vermez*] (Leyl/11) âyeti gelmiştir. Bu fayda âhiretle alâkalıdır. فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ [*İşte ben sizi alev alev yanan bir ateşe karşı inzâr ettim*] (Leyl/14) ve devâmındaki âyetler de âhiretle alâkalıdır. İşte bu âhiret havasıyla dolu olan sûrede, Necm sûresi'ndeki durumun hilâfına âyetin te'kîdli olarak gelmesi münâsib olmuştur.

Bir diğer konu da, Leyl ve Necm sûrelerinde âhiret dünyâ'ya takdîm edilirken, Kasas sûresi'ndeki bir âyette dünyâ'nın âhiret'e takdîm edilmesidir:

وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ ۖ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

O, öyle Allâh'tır ki Kendinden başka ilâh yoktur, ûlâ/önünde de, âhiret/sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz ancak Ona döndürüleceksiniz. (Kasas/70)

Bunun sebebini şöyle açıklayabiliriz: Kasas sûresi'ndeki siyâkta Allâh'ın dünyâ [şimdiki] hayâtta insânlara olan ni'metleri zikredilmiştir. Bu da kulun O'na hamd etmesini gerektirir:

وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ ۖ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَاءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِن رَّحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ

Rabbin kalblerinin neyi gizlediğini ve neyi açığa vurduğunu bilir. Ve Allâh, O, –Kendisinden başka ilâh yoktur– ûlâda/önünde de âhirette/sonunda da hamd yalnız O'nundur, hükm de O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz. De ki: "Ne dersiniz, eğer Allâh kıyâmet günü'ne dek üzerinize geceyi kesintisiz sürdürürse, Allâh'ın ğayrı size ışık getirecek kimdir? Hâlâ dinlemeyecek/kabûl etmeyecek misiniz?" De ki: "Ne dersiniz, eğer Allâh kıyâmet günü'ne kadar üzerinize gündüzü kesintisiz sürdürürse, Allâh'ın ğayrı size içinde sükûn bulacağınız geceyi getirecek ilâh kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?" Geceyi ve gündüzü sizin için, içinde sükûn bulasınız ve lütfundan arayasınız diye yaratmış olması O'nun rahmetindendir. Olur ki şükredersiniz.

Allah'ın, onlara seslenerek, "Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım"? diyeceği günü hatırla. (Kasas/69-74)

Siyâk, dünyâ ile alâkalı olunca dünyâ'yı âhiret'e takdîm etmek de münâsib olmuştur. Dikkat edilirse Kasas sûresi'ndeki âyet, Leyl ve Necm sûrelerinde olduğu gibi değil, hamdin zikri ile gelmiştir:

وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ

Elbette âhiret/son da, ûlâ/ilk de ancak Bizimdir. (Leyl/13)

فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ

Âhiret/son da, ûlâ/ilk de ancak Allâh'ındır. (Necm/25)

وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

O, öyle Allâh'tır ki Kendinden başka ilâh yoktur, ûlâ: ilkte/önünde de, âhirette: sonda/sonunda da hamd O'nundur, hükm O'nundur. Ancak O'na döndürüleceksiniz. (Kasas/70)

Dikkati çeken başka birşey de, Kur'ân-ı Kerîm'de bir kere bile إن لنا الدنيا و الآخرة [*doğrusu dünyâ da, âhiret de Bizimdir*] veya الآخرة و الدنيا [*âhiret ve dünyâ*] buyurularak *dünyâ* kelimesinin zikredilmediği, aksine böyle yerlerde الأولى و الآخرة [*ûlâ/ilk ve âhiret/son*] buyurularak *ûlâ* kelimesinin zikredildiği görülmektedir. Bunun da birçok sebebi vardır:

İlk olarak, *ûlâ* kelimesinin, *dünyâ*'dan daha umûmî olduğunu söyleyebiliriz. *Dünyâ* kelimesi, kişinin içinde yaşadığı yerden bahsedilen âyetlerde kullanılmıştır:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

Onlardan kimi de, "Rabbimiz! Bize dünyâda da bir hasene ver, âhirette de bir hasene ver ve bizi ateşin azâbından koru" der. (Bakara/201)

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

İşte onlar, âhirete bedel dünyâ/şimdiki hayâtı satın almış kimselerdir. Bundan dolayı onlardan o azâb hafifletilmez, onlara yardım da edilmez. (Bakara/86)

مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ

Dünyânın metâı/kazanımı azdır. (Nisâ/77)

Ûlâ ise, umûmî olarak insânın içinde bulunduğu, idrak ettiği ve etmediği kâinât için kullanılmıştır. Semâvât ve içindekiler, semâvâtta bulunanlar, bildiğimiz ve bilmediğimiz semâvâtta yaşayan Allâh'ın mahlûkatı, arz ve arzda bulunan her şey *ûlâ* kelimesinin kapsamına dâhildir. Allâh'ın mülkünün ve genişliğinin zikri esnâsında *dünyâ* yerine bu kelimenin [*ûlâ* kelimesinin] kullanılması daha münâsibtir.

Başka bir açıdan düşünülürse *dünyâ* kelimesi, *ednâ* kelimesinin müennesidir. *Ednâ* kelimesinin ma'nâları arasında "yakınlık, değersizlik ve aşağılık" ma'nâları vardır.[46]

أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ [*O hayrlı olanı o ednâ/daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?*] (Bakara/61) âyeti de bu ma'nâdadır. Kelime, taşıdığı "alçaklık ve değersizlik" ma'nâları dolayısıyla, Allâh Teâlâ'nın mülkünün ve azametinin zikriyle münâsib değildir. Bu yüzden âyette geçen *ûlâ* [*ilk*] kelimesi daha münâsibtir. Allâhu a'lem.

❁❁❁

فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ

> Ben sizi alevlendikce alevlenen bir ateşe karşı uyardım, ki ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez. O ki, yalanladı ve yüz çevirdi. (Leyl/14-16)

فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ [*Ben sizi alevlendikce alevlenen bir ateşe karşı uyardım*] sözü, إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ [*Doğrusu, ancak Bizim üzerimizedir elbette hidâyet*] şeklindeki 12. âyetle ilişkilidir. Zira bu âyet, "hidâyet ve irşad" ma'nâsındadır.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle tefsîr edilmiştir:

> فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ [*Ben sizi alevlendikce alevlenen bir ateşe karşı uyardım*] şeklindeki 14. âyet, hidâyetin Allâh Teâlâ'ya âid olduğu ma'nâsının teferruatıdır. Yani, "sizin hidâyetiniz inzâr [uyarı] iledir ve bunu size tebliğ ettim" demektir.[47]

Diğer taraftan –daha önce işâret ettiğimiz gibi– وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ [*Doğrusu âhiret/son da ûlâ/ilk de elbette Bize âiddir*] şeklindeki 13. âyetle de irtibatlıdır.

Burada ateş ile uyarılmak vardır, müjdeden bahsedilmemiştir. Şakî/bedbaht olanın alevli ateşe gireceğinden bahsedilmiş, ama ondan kurtulan kişilerden ve cennetten bahsedilmemiştir. Çünkü bunlar uyarı kapsamında değil, müjde kapsamındadır. Tebliğ uyarıyla sınırlı kaldığı için, kelâm da ateşi, ona girenleri ve kurtulanları zikretmekle sınırlı kalmıştır.

---

[46] *Lisânu'l-Arab*, دنو, XVIII/299-300.

[47] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXX/150.

Nâr [ateş] nekra olarak gelmiş ve *telezzâ* [*alevlendikçe alevlenen*] fi'liyle vasflanmıştır. Dolayısıyla umûmî bir ma'nâ ifâde ettiği gibi, başkaları için değil, sâdece şakîler için özel olarak hazırlandığı ma'nâsını taşıyabilir. Ateş'in derekeleri vardır, bazı azâblar diğerlerinden daha şiddetlidir:

سَيَذَّكَّرُ مَن يَخْشَىٰ ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿١١﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَىٰ

> Haşyet duyan öğüt-ibret alacaktır. En şaqî/bedbaht ise ondan uzaklaşacaktır/kaçacaktır. O ki, en büyük ateşe yaslanacaktır/girip yanacaktır. (A'lâ/10-12)

Bu âyetlerde ifâde edildiği gibi bu durumdaki şakîler/bedbahtlar başkalarının girmediği bu ateşe yaslanırlar/girip yanarlar.

Madem ki bu ateş şakîlere mahsûstur, ona onlardan başkasının girmediği ma'nâsı açıktır. Ancak bu cümlede *nâr* [*ateş*] ile umûmî bir ma'nâ kasdedildiyse, akla şöyle bir soru gelebilir: "Bu alevlendikçe alevlenen ateşe şakîlerin yanında isyânkâr müslümanlar da girecekse, o hâlde niçin kasr uslûbu ile gelmiştir?"

Bu soruya birkaç açıdan cevâb verilebilir:

- Bu kasr, şakîlikte aşırı kâfirlere hâss olmak üzere, orada ebedî kalmayı, tam bir yaslanmayı kasdetmek içindir.[48]
- Nekra olarak zikredilen *nâr* [*bir ateş*] kelimesi, umûmî olarak bütün kısım ve hâlleriyle, en hafifinden en şiddetlisine kadar azâbın bütün çeşitlerini ifâde eder. Bütün şakîleri ve en şakîleri kapsadığı gibi, ilk basamaktan son basamağa kadar bütün dereceleri de kapsar. Allâh hepimizi bu ateşten korusun. Bu umûmî ma'nâ i'tibâriyle, لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى [*Ki ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez*] (Leyl/15) âyeti, bu *ateş*'in bir kısmıdır. Dolayısıyla "şakîlerin tamâmı bu ateşe girer" denir.
- "Bütün sınıfları, farklı derekeleri, farklı hâlleri ve farklı korkunçluklarıyla alevlendikçe alevlenen ateşe sâdece en şakîler girer" denebilir. Buraya girenler mahlûkâtın en şakîleridir, bundan daha büyük bir mutsuzluk yoktur. En hafif azâba uğrayanlar en şakîler ise, en şiddetli azâba uğrayanların hâli kimbilir nasıldır?

En hafif ateş denilse de, en şakîler için hazırlanmış olan bu ateşte kolaylık söz konusu değildir. O hâlde bundan daha şiddetlisine maruz kalacak olanın hâli nasıldır? En hafif azâba uğrayan kişi bile, bundan daha şiddetli azâb olmadığını sanır. Müslim'in *Sahîh*'inde şöyle bir hadis vardır:

---

[48] *Fethu'l-Qadîr*, V/440-441.

> En hafif azâba uğrayan ateş ehlinin iki ayakkabısı vardır. Bunların bağcığı ateştendir. Beyinleri bu ateşle tencere gibi fokur fokur kaynar. Bundan daha şiddetli bir azâb olmadığını sanırlar. Oysa bu, azâbın en hafifidir. O hâlde, *ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez* âyeti, şakîliğin en düşüğünden bahsediyorsa, bunlardan daha kötü olanların durumu nasıldır?

Bizim görüşümüz bu ateşin, özel olarak *yalanlayan ve yüz çeviren* kişiler için hazırlandığıdır. Allâhu a'lem.

Burada *nâr* [*ateş*] kelimesinin niçin umûmî ma'nâ ifâde edebilecek şekilde nekra olarak geldiği, en şakîler için özel olarak hazırlandığına delâlet etmek üzere ma'rife olarak gelmediği sorulabilir. Buna da çeşitli açılardan cevâb verilebilir:

- *Nâr* [*ateş*] kelimesi nekra olarak gelmiş ve umûmî olmuş, *telezzâ* [alevlendikçe alevlenmek] şeklinde vasflanmış –ki bütün cehennem çeşitleri böyledir, yani alevlendikçe alevlenen bir ateşi vardır–, böylece bütün kısımları, hâlleri ve sıfatlarıyla ateşin uyarılmayı gerektirdiğini ilan etmiştir. Dolayısıyla bütün insânların bundan sakınması gerekir. Eğer bu kelime ma'rife olarak gelseydi, uyarının başka bir konuda değil, sâdece bu ateş hakkında olduğu zannedilebilirdi. Bunun için umûmî ma'nâ ifâde edecek şekilde nekra gelmesi daha münâsib olmuştur.
- *Nâr* [*ateş*], *telezzâ* [*alevlendikçe alevlenmek*] ile vasflanmıştır, ki her cehennemde bu vasf vardır. Ancak cehennemin derekeleri vardır. Bu sıfat, hem en şakî olanların, hem de diğerlerinin ateşini kapsamak üzere umûmî olarak gelmiştir. Böylece uyarı, özel olarak en şakî olanları da kapsamak üzere umûmî olmuştur.

Kâri'a/11'de geçen *nârun hâmiye* [*harareti çetin/kızışmış bir ateş*] ta'bîri de böyledir. Bütün cehennemlerde harareti çetin/kızışmış bir ateş vardır, ama bazılarındaki daha şiddetlidir. Hem şakîler, hem en şakîler, hem de isyânkâr olanlar harâreti çetin bir ateşe yaslanacaktır. Aynı şeyi, Tebbet/3'te geçen نارذات لهب [*alevli bir ateş*] ta'bîri için de söyleyebiliriz. Bu ateş Ebû Leheb için olduğu gibi, aynı zamânda şakîler, en şakîler ve isyânkâr müslümanlar içindir. Dolayısıyla burada da en şakî olanların yaslanacağı alevlendikçe alevlenen ateş, aynı zamânda en şakî olmayanların da yaslanacağı ateştir.

- Başka bir açıdan düşünüldüğünde *nâr* [ateş] kelimesi ma'rife olarak gelip husûsîleşseydi, وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى [*İttikâ eden ondan uzaklaştırılacaktır*] (Leyl/17) âyeti de husûsîleşirdi ve sâdece bu ateşten kurtulmayı ifâde ederdi, dolayısıyla diğer ateşler tadılırdı. Ama nekra gelerek umûmî bir ma'nâ ifâde etmiş, ittikâ edenlerin umûmî olarak ateşin bütün hâllerinden kurtulacağı ifâde edilmiştir.

İşte bütün bu sebebler dolayısıyla *nâr* [*ateş*] kelimesinin nekra gelmesi münâsib olmuştur.

En şakî olanlar için iki sıfat zikredilmiştir: Yalanlamak ve yüz çevirmek.

كذّب [*yalanlamak*], îmânı ve îmânın bütün gereklerini yalanlamaktır. وتولّ [*yüz çevirmek*], "taatlere yüz çevirip uzaklaşmak ve isyân içinde olmak"tır. كذّب [*yalanlamak*] fi'li, و صدّق بالحسنى [*husnâ'yı/en güzeli tasdîk etmek*] sözünün, وتولّ [*yüz çevirmek*] fi'li de أعطى و اتقى [*vermek ve ittikâ etmek*] sözünün mukâbilidir. Ayrıca كذب وتولى [*yalanladı ve yüz çevirdi*] ibâresi, *Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlar ise*] şeklindeki 8-9. âyetlerin ma'nâsını te'kîd eder. Çünkü cimrilik ve istiğnâ etmek, "yüz çevirmenin" kapsamındadır. *Yüz çevirmek* daha umûmîdir, çünkü bunlarla berâber başka ma'nâları da taşır.

Yalanlamak, 6. âyette bahsedilen *husnâ'yı/en güzeli yalanlamaktan* daha umûmîdir. Çünkü en güzeli yalanlamakla birlikte başka şeyleri yalanlamayı da kapsar ve bu, kâfirlerin âkıbetidir.

Bu vasfı umûmî ve kapsamlı olduğu vakit, âkıbet de en kötü şekilde ifâde edilmiş olur. Nitekim önceki âyetlerde, ﴿وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ﴾ [*Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve en güzeli yalanlar ise, en zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız*] (Leyl/8-10) buyurulmuştur. Sonra da, ﴿فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾ [*Ben sizi alevlendikce alevlenen bir ateşe karşı uyardım, ki ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez. O ki, yalanladı ve yüz çevirdi*] (Leyl/14-16) buyurularak en büyük, en kötü âkıbet zikredilmiştir.

Burada geçen *yalanlamak ve yüz çevirmek,* herhangi bir şeye mahsûs kılınmaksızın umûmî olarak geldiği için, bu cezâyı hakk eden de en şakîler olmuştur.

Bu da başka bir açıdan kelimenin nekra gelerek bir şeye tahsis edilmemesi, umûmî ma'nâ taşımasının sebebidir. *En şakî olmak* sıfatı, *yalanlamak ve yüz çevirmek* için kullanılmış ve mutlak olması münâsib olmuştur.

Burada [Leyl/14'te], إِنَّمَا أُنذِرُكُم بِالْوَحْيِ [*Sizi sâdece vahy ile uyarıyorum*] (Enbiyâ/45) âyetinde olduğu gibi, أُنْذِرُكُمْ [*unzirukum:* sizi uyarıyorum] şeklinde muzârî fi'l gelmemiş, فأنذرتكم [*fe-enzertukum:* sizi uyardım] buyurulmuştur. Çünkü onlara tek birşey haber verilmekte, onlar tek bir şeyle uyarılmaktadırlar ki o da ateştir. Ama Enbiyâ sûresi'nde uyarıldıkları şey devâm eden vahydir, dolayısıyla vahy devâm ettiği müddetçe uyarı da devâm etmektedir. Bunun için muzârî fi'lin gelmesi münâsib olmuştur.

Bu âyette olduğu gibi mâzî fi'lin geldiği âyetler de vardır:

فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ

De ki: "Sizi Âd ve Semûd'un sâiqasının misliyle uyardım." (Fussılet/13)

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا

Doğrusu sizi yakın bir azâb ile uyardık. (Nebe/40)

Görüldüğü gibi bu âyetlerde vahy, burada olduğu gibi tamâmlanmış ve kemâle ermiştir.

Göze çarpan bir başka şey, bu sûrede uyarının te'kîd edilmediğidir. Hâlbuki Nebe' sûresi'nde bu uyarı *inne* ile te'kîd edilmiştir. Bunun sebebi uyarının Leyl sûresi'nde sâdece bu âyetlerde, فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّ [*Sizi alevlendikce alevlenen bir ateşe karşı uyardım, ki ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez. O ki, yalanladı ve yüz çevirdi*] (Leyl/14-16) şeklinde gelmiş olmasıdır.

Oysa Nebe sûresi'nde uyarı oldukça geniş işlenmiş ve tekrârlanmıştır. Sûre, aşağıdaki âyetlerle başlamıştır:

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ

Hayır hayır, ilerde bilecekler. Hâyır hâyır, ilerde bilecekler.l(Nebe/4-5)

Bu âyetlerde uyarı tekrâr edilerek te'kîd edilmiş, arkadan uyarı şu âyetlerle devâm etmiştir:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِّلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾ لَّابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا ﴿٢٣﴾ لَّا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا

Cehennem elbette bir mirsâddır/pusudur-pusudadır. Tâğiler/azgınlar için bir meâbdır/dönüş yeridir. Orada ahqâb/huqblar (yani, sonu gelmez devirler) boyunca kalacaklardır. Orada bir berd/serinlik de tatmazlar, içecek birşey de. Hamîm/son derece sıcak su ve ğassâq/son derece soğuk müstesnâ. Uygun bir cezâ olmak üzere. Çünkü onlar hiçbir hesâb ummuyorlardı. Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı. Biz ise her şeyi sayıp yazdık, bir kitâbda. İşte tadın, artık azâbtan başka bir şeyinizi arttırmayacağız. (Nebe/21-30)

Sonra sûrenin sonunda, إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا [*Doğrusu sizi yakın bir azâba karşı uyardık. O gün kişi iki elinin takdîm*

ettiğine bakacak ve o kâfir, "Ah n'olaydı bir toprak olsaydım" diyecek] (Nebe/40) âyetiyle uyarı tekrâr edilmiştir.

Böylece uyarı sûrenin başında, ortasında ve sonunda yer almış ve dolayısıyla Nebe sûresi'nde Leyl sûresi'nden farklı olarak uyarının te'kîd edilmesi münâsib olmuştur:

❁❁❁

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى

Çok ittikâ eden, mâlını arınmak için veren ondan uzaklaştırılacaktır. (Leyl/17-18)

Dikkat edilirse, لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى [*Ki ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez*] şeklindeki 15. âyete benzer bir şekilde ولا يجنبها إلا الأتقى buyurulmamıştır. Sâdece çok ittikâ edenlerin ondan uzaklaştırılacağı ifâde edilmiştir. Çok ittikâ etmeyenler de ondan kurtulacaklar veya amelleri miktarınca onlara hafifçe dokunacaktır. Ama çok ittikâ edenler, büsbütün ondan uzaklaştırılacaklardır.

Burada önceki âyette zikredilen *yalanlayan ve yüz çeviren en şakîlerin* mukâbili olan, *en çok ittikâ eden ve mâlını arınmak için verenler* zikredilmiştir. Bunların üç özelliğinden bahsedilmiştir: Birincisi ittikâdır, ki burada en üst derecesi olan *etqâ* [*çok ittikâ etmek*] kelimesi geçmiştir. Bu kişi arınmak için mâlını verir, ki bu da cimrilik eden ve istiğnâ eden kişinin zikredildiği 8. âyetin mukâbilidir. 8. âyette zikredilen durum bu hâlin en üst şekli, en son raddesidir. Rabbinin rızâsı ve arınmak için mâlının tamâmını veren de bu konuda son raddeye ulaşmıştır. Böylece hem ittikâ etmekte, hem de infâk etmekte en üst mertebeler zikredilmiştir, ki bunlardan daha fazlası söz konusu değildir.

Bir şeye daha dikkat çekmek istiyoruz: Burada mâl, kişinin kendisine izâfe edilerek *mâlını veren* denilmiş, يؤتي المال [*mâlı veren*] denilmemiştir. Yani, kişi kendi amelinin, çabasının semeresini verir. Sonra da onun amacı ve infâk esnâsındaki hâli zikredilmiştir, ki bu hâl onunla arınmasıdır.

Çünkü bunu sâdece yüce rabbinin rızâsını kazanmak için yapmıştır. Bu da husnâ'yı [en güzeli] tasdîk etmenin en üst derecesidir.

Âyetler, en şakî olanı, daha önce geçen *yalanladı ve yüz çevirdi* şeklindeki 16. âyette en umûmî ve en çirkin sıfatlarla zikretmiştir. Bu ta'bîrler, *Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve en güzeli yalanlar ise* şeklindeki 8-9. âyetlerden daha umûmî ve daha çirkindir. Bunların mukâbili olarak da, *Amma kim verir, ittikâ eder ve en güzeli tasdîk eder ise* denilmiş, ardından da bunun daha üstünü olan *Hâlbuki çok ittikâ eden ve mâlını arınmak için veren* kişiler zikredilmiştir. Ancak mukâbil olarak

zikredilen *veren kişi,* çok vereni de, az vereni de ifâde edebilir. Âyette geçen ibâre, *mâlını veren* şeklindedir. Bu ibâre daha umûmî ve kapsamlıdır. Çünkü kişi mâlının tamâmını verebilir.

5. âyette geçen اتقى [*çok ittikâ eden*] fi'linin mukâbili, الْأَشْقَى [*en şakî olan*] kelimesidir. Bu [çok ittikâ etmek], en yüce sıfattır. Bu kelime [الْأَشْقَى], aynı zamânda *en güzeli tasdîk ederse* sözünün de mukâbilidir. Çünkü bunu [en güzeli tasdîk etmeyi], sâdece rabbinin rızâsını isteyerek yapar. Sâdece rabbinin rızâsını isteyerek en güzeli tasdîk etmek en yüksek derecedir.

Bunun için de en yüce karşılığı görür. Bu karşılık 7. âyette ifâde edildiği gibi, onun en kolaya hazırlanmasıdır. Burada ise onun ateşten uzaklaştırılacağı ve kendisinin de rabbinden râzı olacağı şeklinde iki hâl zikredilmiştir:

ولسوف يرضى [*Elbette o ilerde râzı/hoşnud olacaktır*] sözünün ma'nâsı, "rabbinin kendisi için hazırladığı şeylerin büyüklüğünden ve sevâbından râzı olacaktır" şeklindedir. Bunun bir ma'nâsı daha vardır ki o da, kişinin bunu sırf rabbinin rızâsı için yapması, dolayısıyla Allâh'ın da ondan râzı olmasıdır. Her iki ma'nâ da çok değerlidir. Allâh'ın rızâsı cennetlerden de önemlidir. Allâh şöyle buyurmuştur:

وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ

Allâh'ın bir rıdvânı ise daha büyüktür. (Tevbe/72)

Burada her iki ma'nâ birlikte murâd edilmiştir. Allâh ondan râzı olacak, o da Allâh'ın kendisine verdiği mükâfâttan râzı olacaktır. Bu mükâfâtın yüceliğini, değerini düşünelim.

Diğer taraftan وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى [*Hâlbuki çok ittikâ eden ondan uzaklaştırılacaktır*] (Leyl/17) âyetinin nasıl meçhul olarak binâ edildiğine ve ma'lûm olarak سيتجنبها الأتقى [*en çok ittikâ eden ondan uzaklaşacaktır*] buyurulmadığına dikkat edelim. Çünkü ateşten uzaklaşmak gerçekten zor bir iştir. Üstelik burada sâdece ateşten kurtulmak değil; rabbine, rabbinin rızâsına kavuşmak da söz konusudur, ki bu da ancak çok ittikâ etmek, çok arınmak, mâlı infâk etmek ve Allâh için ihlâslı ameller yapmak ile gerçekleşebilir.

Aşağıdaki âyet de buna benzer:

فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ

Kim o ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa, artık o, muhakkak murâda erecektir. (Âl-i İmrân/185)

Bu âyet de meçhul bir şekilde kurulmuş, فمن تزحزح عن النار [*kim ateşten uzaklaşırsa*] buyurulmamıştır. Çünkü ateşten uzaklaşmak insânın elinde değildir. Aksine yaratıcısının, mâlikinin ve ateşin yaratıcısının elindedir. Bu, insânlar için büyük bir uyarıdır. İnsânlar ateşten kurtulmanın en çok ittikâ edenlerin bile elinde olmadığını bilselerdi, kendilerinin kurtulmasının ne kadar zor olduğunu anlarlardı. Muhakkak ki rabbimiz hepimizin Kendisine döndürüleceğine ve Allâh'ın kurtardığı dışında hiç kimsenin ateşten kurtulamayacağını te'kîdle beyân etmiştir:

وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

Doğrusu sizden hiç biri müstesnâ olmamak üzere ona vürûd edecektir. Bu, rabbinin üzerine gerekli bir kaziyyedir/hükümdür. Sonra, ittikâ edenleri necâta çıkarırız/kurtarırız, zâlimleri ise orada dizleri üstü (çökmüş olarak) bırakırız. (Meryem/71-72)

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا

Allâh ittikâ edenleri necâta erdirir/kurtarır. (Zümer/61)

وينجى الله الذين اتقوا ve ثم ننجى الذين اتقوا sözlerine dikkat edilirse, kurtarmanın muttakîlere değil, وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى [*Çok ittikâ eden ondan uzaklaştırılacaktır*] (Leyl/17) âyetinde olduğu gibi, rabbimizin Kendisine isnâd edildiği görülür. Bu âyetlerin hepsinde de kurtulanlar ittikâ edenlerdir.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: "Benzer ma'nâyı taşıyan bu âyetlerde niçin *necat* [*kurtulmak*] fi'li Meryem sûresi'nde mütekellim çoğul zamîrine, Zümer sûresi'nde Allâh'a isnâd edilmiş, Leyl sûresi'nde ise meçhul olarak gelmiştir?"

Bunun cevâbını, her ta'bîrin siyâkına uygun olarak geldiği şeklinde verebiliriz. Meryem sûresi'nin mütekellim zamîrine isnâd edilmiş fi'llerle dolu olduğu görülür:

أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا

O insân tezekkür etmez mi, onu –bir şey değilken– önceden kesinlikle Biz yarattık. (Meryem/67)

ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا

Sonra, her şiy'adan Rahmân'a karşı en fazla serkeşlik edenleri nez'edeceğiz/ayıracağız. (Meryem/69)

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا [Sonra, ona atılmaya kimlerin daha lâyık olduğunu Biz iyi biliriz]. (Meryem/70)

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا [Sonra, ittikâ edenleri necâta çıkarırız/kurtarırız, zâlimleri ise orada dizleri üstü (çökmüş olarak) bırakırız]. (Meryem/72)

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا

O gün ki, muttakîleri vefd hâlinde Rahmân'a haşredeceğiz. Mücrimleri ise susuz olarak cehenneme süreceğiz. (Meryem/85-86)

Dolayısıyla bu âyette de fi'lin mütekellim çoğul zamîrine isnâd edilmesi münâsib olmuştur.

Zümer sûresi'nde ise fi'llerin çoğunlukla Allâh'a isnâd edildiği görülür:

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَّوْ أَرَادَ اللَّهُ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا لَّاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

Dikkat edin, hâlis dîn yalnız Allâh'ındır. O'nun dûnundan/berisinden evliyâ/velîler edinenler (dediler ki:) "Biz bunlara ancak bizi Allâh'a yakınlaştırsınlar diye ibâdet ediyoruz." Muhakkak Allâh ihtilâf edip durdukları şeyler hakkında onların arasında hükm verecektir. Doğrusu Allâh yalan söyleyen/yalanlayan, kâfir olan hiç kimseyi hidâyete ulaştırmaz. Eğer Allâh bir veled/çocuk edinmeyi irâde etseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O bundan münezzehtir. O (hiçbir ortağı bulunmayan) Allâh'tır, kahhârdır. (Zümer/3-4)

لَهُم مِّن فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ النَّارِ وَمِن تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَٰلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ

Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında (ateşten) tabakalar vardır, işte Allâh, kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Bana ittikâ edin. (Zümer/16)

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ

Onlar ki sözü işitip en güzeline uyarlar. İşte bunlar Allâh'ın kendilerine hidâyet ettiği kimselerdir ve işte bunlar elbâb/akl-i selîm sâhibidir. (Zümer/18)

لَٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِّن فَوْقِهَا غُرَفٌ مَّبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ

Fakat rabb'lerine ittikâ edenler için konaklar vardır. Onların üzerinde de yine konaklar vardır. (Onlar) binâ olunmuşlardır. Altlarından akan nehirler vardır. Allâh'ın va'didir. Allâh va'dinden caymaz. (Zümer/20)

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

Görmez misin ki Allâh gökten/buluttan bir su indirip onu yeryüzünde kaynaklara yerleştirmektedir. Sonra onunla renkleri türlü türlü ekinler çıkarmakta, sonra o ekinler kurumaktadır. Sen onu sararmış görürsün. Sonra onu kırılıp ufalanmış çöplere döndürür. Muhakkak şunda, elbâb/akl-ı selîm sâhibleri için bir zikrâ/ibret vardır. (Zümer/21)

أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ فَوَيْلٌ لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

Acaba kendisi rabbinden gelmiş bir nûr üzere bulunup da Allâh'ın, göğsünü İslâm için genişlettiği bir kimse mi?.. Allâh'ı anmaktan yana kalbleri kaskatı olanların vay hâline! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler. Allâh'ın tevhîdine kalbinde genişlik bulunan bir kimse katı kalbli gibi değildir, bunlar eşit olamazlar. (Zümer/22)

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

Allâh sözün en güzelini müteşâbih ve mesâni bir kitâb hâlinde indirdi. Ondan dolayı rabb'lerine karşı haşyet duyanların derileri ürperir, sonra Allâh zikredildiği için derileri ve kalbleri yumuşar. Bu Allâh'ın hidâyetidir. Onunla dilediğini hidâyete iletir. Allâh'ın saptırdığı kimseyi ise hiç kimse hidâyete iletemez. (Zümer/23)

فَأَذَاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

Bu sebebten Allâh dünyâ [şimdiki] hayât'ta onlara rüsvaylığı tattırdı. Âhiret azâbı ise elbette daha büyüktür, eğer bilselerdi. (Zümer/26)

Dolayısıyla burada da fi'lin Allâh'a isnâd edilmesi münâsib olmuştur.

Leyl sûresi'nde ise umûmî ve mutlak ifâdeler çoktur. Bu nedenle fâ'ilin hazfı ve meçhul yapı münâsib olmuştur. Meçhul yapı sûrenin havasına daha uygundur. Muhakkak ki fâ'ilin zikri, mutlakiyet değil, tahsis ifâde eder.

Dikkat edilirse الذين اتقوا [*ittikâ edenler*]den bahsedilirken, ينجيهم [*onları necata çıkarır/kurtarır*] fi'li, الأتقى [*çok ittikâ edenler*]den bahsedilirken يجنبها [*ondan uzaklaştırılır*] fi'li kullanılmıştır. Çünkü *necat/kurtulmak* ancak birşey vukû bulduktan sonra olur. Bunun için Allâh Teâlâ İsrâîl oğulları'ndan bahsederken şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ

Yine hatırlayın o zamânı ki oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmak (yahud kadınlarınıza utanılacak türlü fenalıklar yapmak) sûretiyle size azâbın kötüsünü yapan âl-i Fir'avn'dan sizi necata çıkarmıştık/kurtarmıştık. (Bakara/49)

Uzaklaştırmak ise böyle değildir, yani vukû bulmadan önce bu fi'l gerçekleşebilir. جنبتك العذاب [*Seni azâbtan uzaklaştırdım*] sözü, azâbı tatmadan uzaklaştırdığını ifâde eder. Ama أنجيتك من العذاب [*Seni azâbtan kurtardım*] sözü, azâb vukû bulduktan sonra kurtulduğu ma'nâsını da taşıyabilir. Bunun için Allâh Teâlâ, وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا [*Sizden hiç biriniz müstesnâ olmamak üzere ona vürûd edecek*] (Meryem/71) ibâresinden sonra, ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا [*Sonra ittikâ edenleri necata çıkaracağız/kurtaracağız*] (Meryem/72) buyurarak, cehenneme girdikten sonra kurtardığını ifâde etmiştir.

Şübhesiz *etkâ,* takvâ derecelerinin en üstünüdür. Allâh Teâlâ onlardan bahsederken Leyl sûresi'nde, وسيجنبها [*Ondan uzaklaştırılacaktır*] buyurmuştur. الذين اتقوا [*ittikâ edenler*]den bahsederken ise kurtuluştan bahsetmiştir. Onların içinde muttakîler olduğu gibi etkâlar da vardır. Her iki grubun da rabb'leri yanında dereceleri ve büyük nasibleri vardır:

وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِّعْمَةٍ تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ

> Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir ni'meti de yoktur. O ancak yüce rabbinin rızâsı için (mâlını verir). Yakında o elbette râzı/hoşnud olacaktır. (Leyl/19-21)

Yani onun üzerinde bir kimseye ödemesi gereken bir borç yoktur; o bunu sâdece rabbinin rızâsını istediği için yapıyor, onun ameli sırf Allâh içindir. İçinde hiçbir şâibe yoktur, bu nedenle de Allâh onu râzı etmiştir ve kendisi de O'ndan râzı olmuştur.

Fethu'l-Qadîr'de bu âyetin tefsîrinde şöyle yazılıdır:

> Bu cümle öncesinde olan ihlâsı zedeleyecek hiçbir şâibe olmaksızın nefsini temizlemek ma'nâsını tesbît etmek için gelmiş müstenef bir cümledir. Yani, mâlını tasadduk eden kişinin üzerinde, insânlara karşılığını ödemek zorunda olduğu bir ni'met yoktur. Bu kişi infâkıyla sâdece Allâh'ın rızâsını istemiştir. Dolayısıyla üzerinde bir ni'met yoktur ki infâkıyla karşılığını ödesin.[49]

Sûrede pek çok ta'bîrî hatlar vardır. Bunların bir kısmı umûmî lafızlardır, bir kısmı mukâbeleler şeklindedir, bir kısmı tafdil kalıbındadır, vs.

Sûrede pek çok yerde umûmî hat ortaya çıkar. Meselâ, umûmî bir ma'nâ olarak *örttüğü vakit geceye* kasem edilmiştir, ama gecenin neyi örttüğü zikredilmemiştir.

Açılıp ağardığı zamân gündüze kasem edilmiş, ama Şems sûresi'nde olduğu gibi, وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا ﴿٣﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا [*Ona parlaklık verdiği zamân gündüze, onu örtüp bürüdüğü zamân geceye*] (Şems/3-4) buyurulmamıştır.

3. âyette, وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ [*erkeği ve dişiyi yarattı*] buyurulmuştur, ki bu ifâde de umûmîdir. Kasem, yaratıcıya da yapılmış olabilir. Bu durumda, "erkeği ve dişiyi yaratana yemîn olsun" anlamında olur. Ya da bu ibâre masdar ma'nâsında olup "erkek ve dişinin yaratılışına kasem olsun" demektir.

Erkek ve dişi kelimeleri de umûmîdir. Her erkek ve dişiyi kapsamış olabileceği gibi, bununla insân cinsi de kasdedilmiş olabilir.

Sa'y kelimesi de umûmîdir; sâlih amel veya benzeri bir şeyle kayıtlanmamıştır.

Kim verirse buyurulmuş, vermek mutlak olarak gelmiş, mâl veya başka bir şeyle kayıtlanmadığı gibi, az ya da çok olmakla da kayıtlanmamıştır. Ayrıca kime verileceği de zikredilmemiştir. Miskînlere, esîrlere vs. verilebilir.

Âyette geçen من de umûmî bir isimdir. *Etqâ* fi'li, belli bir şeyle kayıtlanmamış, başka âyetlerde olduğu gibi, *Rabbine çok ittikâ eden* veya *Ateşten çok ittikâ eden* ya

[49] *Fethu'l-Qadîr*, V/441.

da *Allâh'a döndürüleceği günden çok ittikâ eden* şeklinde gelmemiştir. Böylece çok ittikâ edilmesi gereken her şeyi umûmî olarak ifâde etmiştir.

Husnâ'yı/en güzeli tasdîk ederse buyurulmuştur. Burada geçen *husnâ* [*en güzel*], pek çok şeyin sıfatı olabilir. Mevsuf zikredilmemiş, mutlak olarak gelmiştir.

En kolay olanı ona elbette kolaylaştırırız buyurulmuştur. Bu da yine mutlak bir ifâdedir. En kolayın ne olduğundan bahsedilmemiştir.

Aynı şekilde, *en güzeli yalanladı* ve *en zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız* ifâdeleri de, *en güzeli tasdîk etti* ve *en kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız* ifâdeleri gibi mutlaktır.

ما اغنى [*ona fayda vermez*] ifâdesindeki *mâ* harfi, soru harfi de, olumsuzluk harfi de olabilir.

اذا تردى [*helâk olduğu/yuvarlandığı zamân*] ibâresindeki *tereddâ* kelimesinin, "düşmek/yuvarlanmak, helâk olmak, kefenin içine girmek" gibi ma'nâları bulunmaktadır.

Doğrusu, yolun qasdı ancak Bizedir/Bize âiddir ibâresinin de yine "hidâyeti beyân etmek" veya "hidâyet yolunu göstermek" ya da "hidâyet yoluna ulaştırmak" gibi çeşitli ma'nâları olabilir.

Âhiret/son da ûlâ/ilk de Bizimdir ifâdesi de mutlaktır. Burada, *Semâvât ve arzda olan şeyler Allâh'a âiddir* veya *dîn gününün sâhibidir* buyurulmamış, umûmî olarak önceyi ve sonrayı kapsaması için ifâde mutlak bırakılmıştır.

Sizi alevlendikçe alevlenen bir ateşe karşı uyardım sözünde *nâr* [*ateş*], nekra olarak gelmiş, sâdece *telezzâ* [alevlendikçe alevlenmekle] ile vasflanmıştır. Bu vasf da cehennem ateşi için umûmî bir vasftır. Dolayısıyla hem *nâr* [*ateş*], hem de vasfı umûmî olarak gelmiştir.

O ki yalanladı ve yüz çevirdi âyeti de umûmî ve mutlaktır. Yalanlamak mutlak olarak gelmiş, kayıtlanmamıştır. Burada "dîni, âyetlerimizi veya gönderdiğimiz elçilerimizi yalanladı" buyurulmamıştır. Kezâ *yüz çevirmek* de bir şeye tahsis edilmeksizin umûmî olarak gelmiştir.

Kendini temizleyen ibâresi de "temizlenen veya "mâlının zekâtını veren" gibi birden çok ma'nâ taşıyabilir.

Elbette o râzı/hoşnud olacak ibâresi de "etkâ olanın [en fazla ittikâ edenin] râzı olacağı" veya "rabbinin ondan râzı olacağı" ma'nâlarını taşıyabilir.

Sûredeki mukâbil olan ibârelere gelince, onları da şöyle sıralayabiliriz:

- Bürüyüp örten gece, açılıp ağaran gündüzün mukâbilidir.
- Gece, gündüzün mukâbilidir.

• Örtmek, açılıp ağarmanın mukâbilidir.

Çünkü *örtmek,* "kapatmak, bastırmak"; *tecellî etmek* ise "ortaya çıkmak" demektir. *Örtmek* muzârî fi'lle, *tecelli etmek* ise mâzî fi'lle gelmiştir.

• Erkek, dişinin mukâbilidir.

• فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى [*Amma kim verir, ittikâ eder ve en güzeli tasdîk eder ise...*] (Leyl/5-6) âyetleri, وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى [*Amma kim cimrilik eder, istiğnâ eder ve husnâ'yı/en güzeli yalanlarsa*] (Leyl/8-9) âyetlerinin mukâbilidir. *A'tâ* [vermek] *bahıl*'in [cimriliğin]; *ittikâ etmek istiğnâ etme*'nin; *husnâ*'yı [en güzeli] tasdîk *etmek, husnâ'yı* [en güzeli] *yalanlama*'nın mukâbilidir.

• فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ [*En kolay olanı ona elbette kolaylaştıracağız*] (Leyl/7) âyeti, فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ [*En zor olanı ona elbette kolaylaştıracağız*] (Leyl/10) âyetinin mukâbilidir. *Âhiret, dünyâ*'nın mukâbilidir. *Gelmek* fi'li ma'lûm, *uzaklaştırılmak* fi'li ise meçhul olarak gelmiştir.

• لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ [*Ki ona en şakî/bedbaht olandan başkası girmez; o ki, yalanladı ve yüz çevirdi*] (Leyl/15-16) âyeti, وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ [*Hâlbuki çok ittikâ eden, mâlını arınmak için veren ondan uzaklaştırılacaktır*] (Leyl/17-18) âyetinin mukâbilidir.

Son olarak sûredeki son ta'bîrî hattı gözden geçirelim. Bu bölüm sıfatlardan en üst derecenin tercîh edilmesidir:

• الحسنى kelimesi الأحسن kelimesinin müennesidir.

• اليسرى kelimesi الأيسر kelimesinin müennesidir.

• العسرى kelimesi العسر kelimesinin müennesidir.

• الأولى kelimesi الأول kelimesinin müennesidir.

• الأشقى

• الأتقى

• الأعلى

Bunların hepsi de *elif-lâm* ile ma'rife olarak gelmiştir ki ism-i tafdil derecelerinin en üstününü ifâde eder.

İNSÂN SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾ يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾ وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾ مُّتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾ وَيُطَافُ عَلَيْهِم بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾ وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا ﴿١٩﴾ وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِن

فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا ﴿٢٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَّحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَن يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. İnsân üzerinden dehrden bir vakit/uzun süre gelip geçmedi mi? (O süre zarfında) o anılmaya değer birşey değildi.
2. Doğrusu Biz insânı emşâc [karışık] bir nutfeden halkettik/yarattık. Onu sınar dururuz. Bu sebeble onu semî ve basîr yaptık.
3. Gerçekten Biz onu yola hidâyet ettik; ister şâkir/şükredici olsun, ister kefûr/aşırı nankör.
4. Gerçekten Biz kâfirlere zincirler, bukağılar ve bir sa'îr [sönmeyen alevli bir ateş] hazırladık.
5. Kuşkusuz ki ebrâr kâfûr karıştırılmış dolu bir kadehten içerler.
6. (O kâfûr,) Allâh'ın kullarının kendisinden içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır.
7. Onlar nezrlerini/adaklarını îfâ ederler ve şerri mustatir [yaygın] bir günden korkarlar.
8. Miskîne, yetîme ve esîre yemek –ona [yemeğe] olan sevgilerine/ihtiyaclarına rağmen– yedirirler.
9. Biz size ancak Allâh'ın vechi [rızâsı] için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne bir teşekkür isteriz.
10. Doğrusu biz rabbimizden korkarız, asık suratlı bir günden.
11. Bundan dolayı Allâh da o günün şerrinden onları koruyacak ve onlara bir güzellik ve bir sevinç verecektir.
12. Sabretmeleri sebebiyle de onları cennet ve ipek ile mükâfâtlandıracaktır.

13. Orada erîkelere/kalın minderlere yaslanırlar. Orada güneş de görmezler, soğuk da.
14. (Ağaçların) gölgeleri üzerlerine yakınlaştırılmıştır.
15. etrâflarında gümüşten kaplar ve billurdan testiler dolaştırılır.
16. Gümüşten billurlar, miktarı ta'yîn edilmiş.
17. Onlara orada bir kadeh içirilir, katkısı zencefil olan.
18. Orada selsebil denen bir pınar vardır.
19. etrâflarında ölümsüz vildan dolaşır. Gördüğün zamân onları saçılmış inci sanırsın.
20. Her nereye bakarsan orada pek çok ni'metler ve büyük bir mülk [hükümranlık] görürsün.
21. Üzerlerinde sündüs [ince ipek] -ki yemyeşildir- ve istebraktan [kalın ipekten] siyâblar/elbiseler vardır, gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir ve rabb'leri onlara son derece temiz bir şarâb/içecek içirmiştir.
22. İşte bu sizin için bir mükâfâttır. Sa'yiniz meşkurdur.
23. Doğrusu Biz, Kur'ân'ı senin üzerine Biz indirdik, lutf u ihsân olarak.
24. O hâlde rabbinin hükmüne sabret ve onlardan günâhkâr yâhûd kefûr hiçbir kimseye itâ'at etme.
25. Sabâh ve akşam rabbinin ismini zikret.
26. Gecenin bir kısmında da O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh et.
27. Gerçekten bunlar o âcileyi/peşini severler, ama verâlarındaki [önlerindeki] ağır bir günü bırakırlar.
28. Onları Biz yarattık ve yaratılışlarını da pekiştirdik. Dilediğimiz vakit de onları emsâllerine değiştiririz.
29. Kuşkusuz ki bu bir tezkiredir. Artık kim dilerse rabbine doğru bir yol tutar.
30. Ama Allâh dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Doğrusu Allâh alîmdir, hakîmdir.
31. Dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, onlar için elîm bir azâb hazırladı.

❁❁❁

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا

İnsân üzerinden dehrden bir vakit/uzun süre gelip geçmedi mi? (O süre zarfında) o anılmaya değer birşey değildi. (İnsân/1)

Bu sûre, insânın var olmadan önceki karışık bir nutfe hâlindeki durumunu zikretmekte ve bundan sonra mükellef bir insân oluşunu, bu dünyâdan ayrıldıktan sonra da büyük bir mülk/hükümranlık ve ni'met içinde ya da alevden prangalar içinde olacağını hatırlatmaktadır.

هَلْ أَتَىٰ

Gelip geçmedi mi?!

Müfessirler buradaki هل [*mi?*] soru harfinin, takrîrî istifhamla birlikte قد [*muhakkak (gelip geçti)*] ma'nâsında olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.[1] Yani âyet, أقد أتى على الإنسان حين من الدهر şeklindedir. Tabii ki قد أتى [*muhakkak gelip geçti*] cümlesi ile, أقد أتى [*kesinlikle gelmedi mi?*] cümlesi aynı ma'nâda değildir. Bu cümle takrîr, yani muhâtabın âyette zikredilen ma'nâyı kabûl ettiği ma'nâsını taşır. Yani, insân bu soruya, "evet öyle bir zamân gelip geçti" cevâbını verir. Bir şeyler verip râzı ettiğimiz kişiye, "Sana vermedim mi? Senin ihtiyaçlarını karşılamadım mı?" dediğimiz zamân, o kişi bize "Evet" diye cevâb verir. Âyet de buna benzer bir uslûbla gelmiştir.

Bu uslûb, "sana verdim ve senin ihtiyaçlarını karşıladım" demekten daha beliğdir. Çünkü mütekellim böyle dediğinde bu söz, söz konusu uslûbun aksine muhâtabın bu durumu kabûl ve itiraf ettiğini ifâde etmez.

Muhâtab bu durumu, yani insânın üzerinden anılmaya değmeyen bir zamânın geçtiğini çaresiz kabûl ettiği vakit; ona kendisini kimin yarattığı/yoktan var ettiği sorulmuş olur.

Keşşâf'ta bu *hel* harfinin özel bir istifham ma'nâsında, yani أهل takdîrinde olduğu yazılıdır ve şu beyit buna delîl gösterilmiştir:

أهل رأونا بسفح القاع ذي الأكم

Bizi tepelik dağın eteğinde mi gördüler (yani, düşmandan kaçtık mı)?

Dolayısıyla أقد أتى ifâdesi, bütün bu söylenenleri kabûl ve bu zamânın yakın olduğu ma'nâsı taşır. Yani, insân anılmaya değer birşey olmadığı zamândan sonra az bir vakit geçmiştir. İnsân o esnâda sulbde değildir, unutulmuştur, zikredilmemiştir.[2]

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Müfessirler bu âyette geçen *hel* kelimesinin *qad* ma'nâsında olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu ma'nâda, "Filancanın yaptığını gördün mü?" deriz. Bunu söylerken muhâtabın onu gördüğünü biliriz. Aynı şekilde,

[1] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXX/235.

[2] *Keşşâf,* III/295; *Bahru'l-Muhît,* VIII/393.

"Sana nasihat ettim mi, sana bağışta bulundum mu?" deriz. Bu ifâdeyle muhâtabın bu ma'nâları itiraf etmesini isteriz.[3]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

هل أتى ibâresinin aslı أهل أتى şeklindedir. İstifham harfi takrîr, yani ma'nâyı itiraf ettirmek içindir. İtiraf eden, ba'si inkâr edenlerdir. Bu kişilerin cevâbı, "Evet, insânın üzerinden böyle bir zamân geçti" şeklindedir. O hâlde bunu itiraf eden kişiler, nasıl olur da ölümden sonra dirilmeyi imkânsız görürler? *Hel* de *qad* ma'nâsındadır. Bu harf de olayı yaklaştırır. Hem kendi ma'nâsına, hem de hemzenin ma'nâsına delâlet eden hemzenin yerine *hel* geldiği zamân ma'nâ hakîki olur ve hem takrîr hem de taklib [olayı yaklaştırmayı] ifâde eder.[4]

Fethu'l-Qadîr'de şöyle yazılıdır:

Bu harfte hem *qad,* hem de istifham ma'nâsı vardır ve aslı أهل أتى şeklindedir. Yani, أقد أتى demektir. İstifham; takrîr ve takrib içindir.[5]

عَلَى الْإِنسَانِ

İnsânın üzerine...

Burada geçen *insân* kelimesinden maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Buradaki *insân* kelimesiyle, "Âdem" (a.s) kasdedilmiş olabilir. Dolayısıyla ma'nâ, "Allâh'ın onu çamurdan yarattıktan sonra rûh üfleyinceye kadar geçen zamân boyunca anılmaya değer birşey olmadığıdır." Yoksa buradaki *insân* kelimesiyle, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ [*Doğrusu Biz insânı karışık bir nutfeden yarattık*] şeklindeki 2. âyetin delâletiyle insân cinsi, yani Âdem oğlu mu kasdedilmiştir? Çünkü her insân aslında birşey değildi, sonra rahmde zikredilmeyen bir nutfe, daha sonra da zikredilen insân oldu. Âyet, her iki ma'nâya da muhtemeldir. Bizim tercîh ettiğimiz görüşe göre bu âyette zikredilen *insân*'dan maksad "Âdem"dir. 2. âyette ise "insân cinsi" kasdedilmiştir. Böylece ilk insân ve onu takib eden insân cinsi zikredilmiştir.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

Burada geçen *insân* kelimesi "Âdem oğlu cinsi"ni ifâde eder. Geçen zamândan maksad da, yokluğu veya nutfe hâlidir. Sonra aşamadan aşamaya intikal

[3] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXX/230; *Me'ânîi'l-Qur'ân,* III/213.

[4] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXIX/150.

[5] *Fethu'l-Qadîr,* V/334.

ederek hitâb edilme seviyesine gelir. Bu müddet, zikredilmediği süredir. Ona insân denmesi, ileride olacağı hâl itibariyledir.[6]

Burada *insân* kelimesi ile "Âdem"in (a.s) kasdedildiği ve geçen zamânın da rûh üflenmeden önceki zamân olduğu söylenmiştir.[7]

Tefsîru'l-Kebîr'de ise şöyle yazılıdır:

Âlimler buradaki *insân*'ın kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

- Bir grub müfessir bununla "Âdem"in (a.s) kasdedildiğini söylemiştir. Bu müfessirler Allâh'ın bu âyette önce Hz. Âdem'in yaratılışından bahsettiği, daha sonra da *Doğrusu Biz insânı karışık bir nutfeden yarattık* şeklindeki 2. âyetle de çocuklarının yaratılışından bahsettiği görüşündedir.
- Bu âyette zikri geçen *insân* kelimesi ile "Hz. Âdem" kasdedilmiştir. Bunun delîli, *Doğrusu Biz insânı karışık bir nutfeden yarattık* şeklindeki ikinci âyettir. Yani, her iki âyette geçen *insân* kelimesi ile kasdedilen şey aynıdır. Bilinmelidir ki burada insânın sonradan yaratıldığına tenbih vardır. O hâlde muhakkak ki insânı sonradan yaratan bir kâdir vardır.[8]

لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا

O, anılmaya değer birşey değildi.

Bu cümle birçok ma'nâ ifâde edebilir. Bu ma'nâlardan biri, insânın üzerinden aslında ne zikredilecek ne de zikredilmeyecek birşey olmadığı bir zamânın geçtiğidir. Aşağıdaki âyetler de bu ma'nâyı destekler mahiyettedir:

أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا

O insân tezekkür etmez mi, onu -bir şey değilken- önceden kesinlikle Biz yarattık. (Meryem/67)

قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا

Dedi ki: "Şunun gibi." Rabbin dedi ki: "O, Bana göre pek kolay. Daha evvel sen birşey değilken seni yarattım." (Meryem/9)

Olumsuzluk kayda yönelik, yani "bir şeydi ama anılmazdı" ma'nâsında olabilir. Bu gibi durumlarda olumsuzluk aslâ yönelik olduğu gibi, kayda da yönelik olabilir. Aşağıdaki âyet de buna benzer:

---

6 Mecâz-ı mürsel, kevn-i lâhık alâkası. (Çeviren)

7 *Bahru'l-Muhît*, VIII/393.

8 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/235-236.

لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

İnsânlardan ilhâf ederek istemezler. (Bakara/273)

Ma'nâ, "yüzsüzlük ederek veya etmeyerek birşey istemezler" şeklindedir. Bazan da olumsuzluk sâdece kayda yönelik olur. Aşağıdaki âyet bunun örneğidir:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

Biz göğü, yeri ve o ikisi arasındaki şeyleri lâ'ib [oyun-eğlence] olsun diye halketmedik/yaratmadık. (Enbiyâ/16)

Burada *halq* [yaratmak] fi'li değil, *la'ib* [oyun-eğlence] fi'li olumsuzlanmıştır.

Bizim âyetimiz her iki ma'nâyı da taşıyabilir. Yani, "insânın üzerine uzun devirden öyle bir zamân gelip geçti ki o vakit aslen birşey değildi, sonra öyle bir zamân geldi ki birşey oldu ama zikredilmedi" demektir.

Burada eğer ilk ma'nâ kasdedildi ise niçin âyetin başka bir yerde olduğu gibi و لم يكن شيئا (Meryem/67) şeklinde gelmediği sorulabilir.

Buna şöyle cevâb veririz: Burada *mezkûr* [*anılan*] kelimesinin zikredilmesi için birçok sebeb ve fayda vardır. Bu kelime, insânın çeşitli tavırlarına ve varlıkta geçirdiği merhâlelere delâlet eder; "insân önce birşey değildi, sonra anılmaya değmeyen birşey oldu, daha sonra ise anılan birşey oldu" demektir. Bu kelime zikredilmeseydi, ortadaki merhâle atlanmış olurdu.

Ayrıca bu kelimenin zikri, arkadan gelen, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ [*Doğrusu Biz insânı karışık bir nutfeden yarattık*] şeklindeki âyetle de münâsibtir. İnsân anne karnındayken karışık bir nutfedir, bir şeydir ama anılmaz. Aynı zamânda, نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا [*Onları Biz yarattık ve yaratılışlarını da pekiştirdik. Dilediğimiz vakit de onları emsâllerine değiştiririz*] (İnsân/28) âyetiyle de münâsibtir. Bunlar da onun daha sonra anılan birşey olduğunu ifâde eder.

Meryem sûresi'ndeki benzer iki âyette ise bu kelimenin zikredilmemesi, siyâk dolayısıyla daha münâsibtir. İlk âyet, Allâh'ın Zekeriyyâ'yı Yahyâ (a.s) ile müjdelemesi üzerine Zekeriyyâ'nın (a.s), قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا [*Dedi ki: "Rabbim! Benim için bir gulâm mı; karım âqır/kısır, (ben de) ihtiyarlıktan kağşama derecesine vardım?"*] (Meryem/8) sözüyle bunu imkânsız gördüğünü ifâde etmesini takiben gelmiştir. Zekeriyyâ (a.s) kendisinin ve eşinin hâlini bildirdikten sonra, bu durumda nasıl çocuk sâhibi olacağına şaşırmıştır. Bunun üzerine Allâh da, قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا [*Dedi ki: "Şunun gibi." Rabbin dedi ki: "O, Bana göre pek kolay. Daha evvel sen birşey değilken seni yarattım"*] (Meryem/9) buyurmuştur.

Madem ki Allâh o'nu yoktan yaratmıştır, o hâlde bir ana-babadan çocuk yaratması çok daha kolaydır. Elbette ki yoktan birşey yaratmak, bir şeyden başka birşey yaratmaktan daha zordur. Anılmayan birşey ise, varlığının anılmaya değer birşey olmadığı zamânki hâlidir. Yani o, herhangi bir şekilde veya bir hâldedir, ama anılmaz. İlk hâli olan yokluktan yaratılması imkânsız görünse de en azından bir varlık hâlindedir. Burada وقد خلقتك من قبل ولم تك شيءا مذكورا [*Daha evvel sen anılmaya değer birşey değilken seni yarattım*] buyurulsaydı, Zekeriyyâ (a.s), "Rabbim! Anılan birşey olmasam da daha önce bir şeyken beni yarattın, ama bana va'd ettiğin çocuk aslen yoktur" derdi. Bu iki durum birbirinden farklıdır.

Meryem sûresi'ndeki ikinci âyet de bunun gibidir:

وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا

> O insân der ki: "Ben öldüğüm vakit mi, mutlaka diri olarak çıkarılacağım?" O insân tezekkür etmez mi, onu -bir şey değilken- önceden kesinlikle Biz yarattık. (Meryem/66-67)

İnsân öldükten sonra yeniden dirilmeyi imkânsız görür ve rabbi ona, daha önce birşey değilken onu yarattığını haber verir. Tabii ki tekrâr yaratmak, ilk yaratmaktan daha kolaydır. Tekrar yaratmak esnâsında ölümden sonra insândan kalan bir madde vardır. Hâlbuki ilk yaratmada hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla ilk defa yaratmak, O'nun kudretine daha fazla delâlet eder. Bu nedenle bu makâmda, *anılmaya değer birşey değildi* buyurulması münâsib olmazdı. Çünkü bunun ma'nâsı "bir şey olarak vardı, ancak anılmaya değer bir hâlde değildi" demektir, ki daha önce değindiğimiz gibi hiç olmama hâli Allâh'ın kudretine daha fazla delâlet eder.

Başka bir açıdan düşünülürse, insân öldükten sonra da bir şeydir ancak zikredilmez. Eğer "anılmaya değer birşey değildi" buyurulsaydı, bu durum ölümden sonraki zikredilmeyen birşey olduğu duruma benzerdi.

Ölümden sonra tekrâr diriltilmesinin kolaylığını isbat etmek açısından ilk defa yaratılmak, Allâh'ın kudretine daha fazla delâlet eder. Bu nedenle her âyet makâmına en münâsib olacak şekilde gelmiştir.

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا [*İnsânın üzerine dehrden bir zamân gelip geçmedi mi? (O süre zarfında) o, anılmaya değer birşey değildi*] (İnsân/1) âyetinin nazmı üzerinde düşünülürse, *câe* fi'li yerine *etâ* fi'linin kullanıldığı görülür. Bilindiği gibi bazı dilciler bu iki kelimenin farklı olduğunu, *etâ* fi'linin "kolayca gelme"yi[9]

[9] *Müfredât*, 6, 102.

ifâde ettiğini söylerler. Kur'ânî ta'bîrleri incelediğimizde biz de, *câe* fi'linin sıkıntılı ve meşakkatli durumlarda ya da *etâ* fi'linin geçtiği yerlere göre daha meşakkatli yerlerde kullanıldığını tesbît ettik. *Lemesâtu Beyâniyye fî Nusûsin mine't-Tenzîl*[10] isimli kitâbımızda Neml ve Kasas sûrelerinde anlatılan Mûsâ (a.s) kıssasında gerekli açıklamaları yapmıştık.

Burada da *etâ* fi'li kullanılmıştır. İnsânın üzerinden uzun bir devrin geçmesinde bir zorluk, bir sıkıntı olmamıştır. Bu esnâda birşey ya da anılmaya değer birşey olmaması fark etmez. Dolayısıyla burada *câe* fi'li değil, *etâ* fi'linin kullanılması daha münâsibtir.

Yine dikkat edilirse, هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ [*İnsânın üzerine dehrden öyle bir zamân gel(ip geç)ti ki...*] (İnsân/1) âyetinde câr-mecrûrun fâ'ilin önüne geçtiği görülür. Çünkü bu âyette en önemli olan şey bu câr-mecrûrdur. Âyetin konusu zamân değil, insândır. Zaman hareket eder, durmaz. Burada âyetin, إن الدهر يأتي şeklinde gelmesinin bir ma'nâsı yoktur. Önemli olan zamânın üzerinden geçtiği insândır.

❁❁❁

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

> Gerçekten Biz insânı emşâc/karışık bir nutfeden halkettik/yarattık. Onu ibtilâ ediyoruz/deneyip sınıyoruz. Bu sebeble onu semî, basîr yaptık. (İnsân/2)

İnsânın üzerine uzun devirden bir zamân geçtiğinin ve onun anılmaya değer birşey bile olmadığının zikri; ta'zîme dikkat çekmeyi ve *inne* ile te'kîdi gerekmiştir. Çünkü bu ma'nâ dikkat çekmeyi ve te'kîdi gerektirir.

Bu âyette yaratıcıya âid olan zamîr bir kere *inne* harfiyle, bir kere de خلقنا [*halaqnâ:* halkettik/yarattık] şeklinde fi'lle olmak üzere iki kere geçmiştir. Böylece O'nun tek olduğu ve hiçbir ortağı olmadığı vurgulanmıştır. نبتليه [*onu ibtilâ/imtihan ederiz*] fi'linde de "ibtilâ/imtihan etmek" O'na isnâd edilmiştir, ki ibtilâ/imtihan edenin sâdece yaratan olduğu anlaşılsın. Bu âyetteki bütün fi'ller insânın O'ndan başka bir sâhibi olmadığının bilinmesi için O'na isnâd edilmiş, meçhul olarak gelmemiştir. Bu filler meçhul olarak gelseydi bu ma'nâyı ifâde etmezdi. O yaratıcı olup bu ni'metleri bize ihsân etmiş, bizi işitici ve görücü yapmıştır, ki bundan dolayı kulluğu ve şükrü sâdece O hakk eder.

---

[10] Bu eser Türkçe'ye, *Kur'ân'ın Edebî Dili, Lafız-Mana Uyumu* adıyla tercüme edilmiştir. (Çeviren)

Burada geçen *insân* kelimesi ile, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ [*Doğrusu Biz insânı karışık bir nutfeden yarattık*] sözünün delâletiyle Âdem (a.s) değil, "Âdem oğlu" kasdedilmiştir. Çünkü Âdem nutfeden yaratılmamıştır.[11]

Allâhu a'lem bizim görüşümüze göre ilk âyette zikredilen *insân* kelimesi ile kasdedilen "Âdem" (a.s), bu âyette zikredilen *insân* kelimesi ile kasdedilen ise "Âdem oğlu"dur.[12]

Âdem'in (a.s) ve Âdem oğlunun yaratılışının zikri, Allâh'ın kudretine en açık bir şekilde delâlet etmesi sebebiyledir. Bu şekilde zikredilmede; hem yoktan yaratmak, hem de yaratmanın devâmlılığı söz konusudur.

Allâhu a'lem *insân* kelimesinin tekrârlanması da bunun içindir. İlk âyette, عَلَى الْإِنسَانِ [*insânın üzerine*] buyurulduktan sonra, ikinci âyette إنا خلقناه [*doğrusu onu Biz yarattık*] buyurulmamıştır. Böyle buyurulsaydı, her iki âyette de Âdem oğlunun zürriyyeti kasdedilmiş olurdu. Âdem (a.s) bu kapsama girmezdi. İki âyette de *insân* kelimesi tekrâr edilince, ilkiyle "Âdem" (a.s), ikincisiyle de "zürriyyeti" murâd edilmiş, böylece her ikisi de kapsama dâhil olmuştur.

Emşâc kelimesi, "karışık" demektir. Birinin bir şeyi karıştırması, *meşc* fi'liyle ifâde edilir. *Mezc* fi'li de bu ma'nâdadır. "Karıştıran" ma'nâsında خليط , مشيج [*halît, meşîc*] dendiği gibi, "karışmış" ma'nâsında da الممشوج [*memşûc*] ve المخلوط [*mahlût*] denir.[13]

Emşâc kelimesi hem tekil, hem çoğul olarak kullanılır. Bu kelime deve, beşer, gemi ve benzerleri için kullanılır. Tekilinin أبطال - بطل gibi مشج [*meşc*] ya da - شريف أشراف [*eşrâf-şerîf*] gibi مشيج [*meşîc*] olduğu söylenmiştir. *Emşâc* kelimesinin, برمة أعشار [*kırık kavanoz*], برد أكباش [*geri ödeme*] ve ثوب أسمال [*eski elbise*] ibârelerine benzer şekilde tekil olduğu da söylenmiştir. Dolayısıyla aynı ma'nâda, نطفة مشج ، نطفة مشيج و نطفة أمشاج denebilir.[14]

Burada benzerleri arasından *emşâc* kelimesi, karışan şeylerin çokluğu nedeniyle tercîh edilmiştir. Çokluk kasdedildiği zamân çoğul bir vasf kullanılır ve بلد سبسب و بلد سباسب [*çorak belde*] denir. Böylece âdeta o beldenin her cüzünün çorak olduğu ifâde edilir.[15]

Benzer şekilde أرض قفر ، دارقفر و أرض قفار ، دارقفار [*ıssız bölge, ıssız ev*] denir. Bölgenin tamâmının ıssız olduğu ifâde edilir.[16]

---

[11] *Keşşâf,* III/295; *Bahru'l-Muhît,* VIII/393.

[12] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXX/235.

[13] *Keşşâf,* III/295; *Bahru'l-Muhît,* VIII/391; *Keşşâf,* III/236.

[14] *Keşşâf,* III/295.

[15] *Lisânu'l-Arab,* سبسب, I/243.

[16] *Lisânu'l-Arab,* قفر, VI/422.

Bu ifâdeyle, küçüklüğüne rağmen nutfede pek çok şeyin karışık olduğuna işâret edilir. Allâhu a'lem مشج [*meşc*] ve مشيج [*meşîc*] kelimelerinde bu çokluk ma'nâsı yoktur.

نبتليه

Onu ibtilâ/imtihan ediyoruz. (İnsân/2)

نبتليه, "onu ibtilâ/imtihan ediyoruz, deniyoruz/sınıyoruz" demektir. نبلوه yerine نبتليه ibâresi tercîh edilerek bu denemenin şiddeti ve kuvveti beyân edilmiştir. *İbtilâ* kelimesinde, *belâ* kelimesinde olmayan şiddet ve mübâlağa ma'nâları vardır. Bilindiği gibi iftiâl bâbı sülâsi fi'lde olmayan mübâlağa ma'nâsıyla birlikte olayın kuvvetini ifâde eder; كسب-اكتسب [*kazandı*] ve صبر-اصطبر [*sabretti*] fi'llerinde de böyledir. Kur'ân'da *ibtilâ* fi'linin kullanıldığı yerler gözden geçirilirse bu konu açıklığa kavuşur. Allâh Teâlâ Uhud gazvesinden sonra başlarına gelen durum için şöyle buyurmuştur:

وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

...ki, Allâh göğüslerinizdekini ibtilâ etsin ve kalblerinizdekini ortaya çıkarsın. Zîrâ Allâh kalblerin zhatına/özüne alîmdir. (Âl-i İmrân/154)

Ahzâb hâdisesinden sonra da şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا

O vakit gözler (korkudan dolayı) yerlerinden kaymış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı. Allâh hakkında türlü zannlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler ibtilâ olundu/denendi ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar. (Ahzâb/10-11)

Allâh Teâlâ bizi her iki şekilde de, yani *belâ* ve *ibtilâ* fi'llerinin işâret ettiği ma'nâlarla imtihan eder. Burada *ibtilâ* fi'li kullanılırken, niçin Mülk sûresi'nde *belâ* fi'linin tercîh edildiği sorulabilir:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

O, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini belâ/denemek için ölümü ve hayâtı halketti. Azîz-ğafûr O'dur. (Mülk/2)

Buna, her ta'bîrin yerine münâsib olarak kullanıldığını söyleyerek cevâb verebiliriz. *İbtilâ* fi'linin *belâ* fi'linden daha şiddetli olduğunu söylemiştik. Mülk sûresi'nde niçin daha hafif olan *belâ* fi'linin tercîh edildiği ile alâkalı olarak şunları söyleyebiliriz:

- Mülk sûresi'nde, وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ [*Azîz-ğafûr ancak O'dur*] buyurulmuştur. *Mağfiret* kelimesi, İnsân sûresi'ndeki durumdan farklı olarak hafifletmeyi gerektirmiştir.
- İnsân sûresi'nde *ibtilâ* ile birlikte kullanılması uygun olan *işitmek* ve *görmek* zikredildiği gibi, O'nun yola hidâyet ettiği de zikredilmiştir. Allâh'ın insânlara verdiği azık daha tafsilatlı olunca, bununla birlikte "daha şiddetli belâ"yı ifâde eden *ibtilâ* kelimesinin kullanılması da münâsib olmuştur. Mülk sûresi'nde ise durum daha hafif olduğu için fi'lin de hafif olan şekli [*belâ*] tercîh edilmiştir.
- Mülk sûresi'nde ibtilâ ile ilgili amellerden bahsedilmemiştir. Sadece kâfirler ve rabb'lerinden korkanlar zikredilmiştir:

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

Rabb'lerine küfredenler için de cehennem azâbı vardır. O, ne kötü varış yeridir! (Mülk/6)

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

Muhakkak ki rabb'lerine bi'l-ğayb haşyet duyanlar var ya, onlar için hem mağfiret var, hem büyük mükâfât. (Mülk/12)

Bunların hiç birinin amellerinden bahsedilmemişken, İnsân sûresi'nde her iki grubun da amellerinden bahsedilmiştir. Mü'minlerin adaklarını yerine getirdikleri ve şerri yaygın olan günden korktukları, yemeğe olan sevgilerine ve iştahlarına rağmen yoksulu, yetîmi, esîri doyurdukları zikredilmiştir.

Daha sonra Peygamber'den rabbinin hükmüne rızâ ile sabretmesi, onlardan hiçbir günâhkâra yahut hiç bir nanköre boyun eğmemesi istenmiştir. Aynı zamânda sabâh-akşam rabbinin ismini zikretmesi ve gecenin bir kısmında O'na secde etmesi, gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh etmesi istenmiştir. Böylece Mülk sûresi'nde bahsi geçmeyen mü'minlere verilen ni'metler bol bol yer almıştır.

İnsân sûresi'nde kâfirlerden de bahsedilmiştir:

يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

Onlar âcileyi/peşini severler, önlerindeki ağır bir günü bırakırlar. (İnsân/27)

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, onlar için elîm bir azâb hazırladı. (İnsân/31)

İşte bu nedenlerle İnsân sûresi'nde fi'lin kalıbı daha çok sayıda harfle ifâde edilerek *ibtilâ* şeklinde gelmesi münâsib olmuştur.

نبتليه [*onu ibtilâ ediyoruz*] fi'li iki ma'nâ ifâde edebilir:

1) Sebeb. Yani, "imtihan etmek için yarattık" demektir. Bu ma'nâ, جئت أتلعم منك [*Öğrenmek için sana geldim*] ve جئت أشتري دارا [*Ev almak için geldim*] sözüne benzer. Bu cümle ta'lîl ifâde eden bir istinaf cümlesidir.

2) "İmtihan etmek isteyerek yarattık" ma'nâsında fâ'ilden mukadder bir hâl. Mukadder hâl, gelecekte gerçekleşecek bir hâl demektir. وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ [*Onu, sâlihlerden bir nebî olmak üzere İshâk ile müjdeledik*] (Sâffât/112) gibi. Bu âyette bahsedilen İshâk (a.s), peygamber olmadan önce bununla müjdelenmiştir. Yani müjde esnâsında nebî değildi. Aynı zamânda mef'ûlün hâli de olabilir. Yani "imtihan olmak üzere onu yarattık" demektir.

Mülk sûresi'nde, الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا [*O, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini belâ/denemek için ölümü ve hayâtı halketti/takdîr etti*] (Mülk/2) buyurulmuş, hem ta'lîl ve hem de hâl ma'nâlarını bir arada ifâde etmek üzere ta'lîl lâmı zikredilmiştir.

İnsân sûresi'nde niçin her iki ma'nâyı bir arada ifâde etmek için cümlenin bu şekilde gelmediği sorulabilir.

Buna şöyle cevâb verebiliriz: Bu ta'bîr bu ihtimâli taşımaz. الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا [*O, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini belâ/denemek için ölümü ve hayâtı halketti/takdîr etti*] (Mülk/2) buyurulmuş, insânın yaratılmasının değil, ölümün ve hayâtın illeti zikredilmiştir. Dolayısıyla, الذي خلق الموت والحياة يبلوكم [*O ki sizi belâlandırarak/imtihan ederek hayâtı ve ölümü halketti/takdîr etti*] buyurulması güzel olmazdı. Böylece her ta'bîr yerine uygun olarak gelmiştir.

جئت طالبا للعلم [*İlim taleb ederek geldim*] sözünde olduğu gibi ta'lîl lâmı hâl-i müfide olarak da gelebilir; عبدت الله طامعا في جنته [*Allâh'a, O'nun cennetini taleb ederek ibâdet ettim*], فعلت ذلك مبتغيا رضوان الله [*Bunu Allâh'ın rızâsını arzu ederek yaptım*] sözlerinde olduğu gibi.

O hâlde üzerinde düşündüğümüz âyetteki نبتليه [*onu ibtilâ ediyoruz*] ibâresi, ta'lil ifâde eden istinaf cümlesi, ta'lil için hal-i müfide, fâ'ilden (Allâh'tan) mukadder hâl olmak üzere "imtihan edici olarak yarattık" ma'nâsında ya da mef'ûlden (insandan) hâl olarak "imtihan olmak üzere" ma'nâsında[17] olabilir.

Tefsîru'l-Kebîr'de نبتليه sözü için birkaç mesele zikredilmiştir:

[17] *Fethu'l-Qadîr*, V/335.

Birinci mesele: Bu cümle, "onu ibtilâ/imtihan etmek için" ma'nâsındadır. Bu ifâde tıpkı, "bir kimsenin hakkını vermek için" ma'nâsında, "hakkını vermek için geldim" ya da "senden bağışta bulunmanı istemek için geldim" demesi gibidir. نبتليه [*onu ibtilâ ediyoruz*] cümlesi de böyledir. Yani "onu imtihan etmek için" demektir. Bunun bir benzeri de, وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ [*Çoksunarak (zayıflık, gevşeklik gösterme veyâ yaptığın hizmeti çok görerek) menn etme/başa kakma*] (Müddessir/6) âyetidir.

İkinci mesele: Âyetteki bu ifâde hâl cümlesi olup, "onu imtihan etmek isteyenler olarak" ma'nâsında, "imtihan etmek isteyenler olarak onu yarattık" takdîrindedir.[18]

Bahru'l-Muhit'te şöyle yazılıdır:

Bu ifâde, "onu dünyâda sorumluluk ile imtihan edeceğiz" demektir. Bu durumda mukadder hâldir. Çünkü Allâh Teâlâ onu nutfeden yarattığı esnâda sorumlulukla imtihan ediyor değildir[19]

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

Bu ifâde, "onu denemek isteyerek" ma'nâsında hâl makâmındadır. "Ertesi gün avcı şâhiniyle birlikte olan bir adama uğradım" sözü de bunun gibidir. Bu sözle, şâhinin ertesi gün avlayacağı kasdedilmiştir.[20]

Allâh burada imtihan etmenin gereçlerini, imtihanla alâkalı şeyler olan işitme, görme ve akletmeyi zikretmiştir:

فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

Bu sebeble onu semî ve basîr yaptık. Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik. İster şâkir/şükredici olsun, ister kefûr/aşırı nankör. (İnsân/2-3)

Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik sözü, "onu irşâd ettik ve öğrettik" demektir. Bu da aklı gerektirir. Ardından da tercîh etme zikredilmiştir. *İster şâkir ister kefûr/aşırı nankör* sözü, bu tercîhe işâret eder. Bu tercîh, rabbânî bir metodtur. Buna, *Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik* sözü işâret eder. Bunlar olmadıkça ibtilâ söz konusu olmaz.

Bundan sonra mükellefin tercîh veya imtihan karşısındaki durumu zikredilmiştir. Mükellefler iki kısımdır: Şâkir/şükredici veya kefûr/nankör. Bu tercîhin veya

---

[18] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/237.

[19] *Bahru'l-Muhît*, VIII/394.

[20] *Keşşâf*, III/295.

imtihanın âkıbeti de zikredilmiştir, ki bu da cennet veya saîr'dir [alevli ateştir]. Tercîh ile alâkalı bütün rükûn ve hâller zikredilmiştir. İmtihan olan ve imtihan eden -ki O Allâh'tır- *Onu imtihan ediyoruz* sözüyle ifâde edilmiştir. İmtihan olan da insândır. Tercîh konusu da, *Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik* sözünde olup imtihan olan kişinin durumu ve âkıbeti zikredilmiştir.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Daha sonra Allâh Teâlâ insâna, sâyesinde imtihanın yapılabileceği şeyleri: duyma ve görmeyi verdiğini belirterek, *Bu sebeble onu semî ve basîr yaptık* buyurmuştur. Buradaki *semî ve basîr* ifâdeleri, insânın anlayış ve temyiz kâbiliyetinden kinâyedir. Nitekim Allâh Teâlâ Hz. İbrâhîm'in, babasına, *Niçin işitmeyen, görmeyen şeylere ibâdet ediyorsun?* (Meryem/42) dediğini nakletmiştir.[21]
>
> فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا
>
> Bu sebeble onu semî ve basîr yaptık.

Bu âyette *semî, basîr*'e takdîm edilmiştir. Bu ikisi bir arada zikredildiği zamân Kur'ân'da çoğu zamân böyle gelmiştir. Çünkü ibtilâ ve sorumluluk konusunda semî olmak, basîr olmaktan daha önemlidir. Görme duyusunu kaybeden kişinin anlayışı, şuûru yerinde olabilir ve işitme duyusunu kaybeden kişinin aksine tebliğ yapabilir. İşitme duyusunu kaybeden kişinin tebliğ yapması ve anlaması zordur.

Bunların ikisi birden hidâyet'e takdîm edilmiş ve bunların ardından, *Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik* buyurulmuştur. Çünkü işitmek ve görmek, aklî ma'lûmâta ulaşma yollarıdır. Bunlar olmadığı takdîrde aklın ma'lûmâtı anlaması ve kavraması zorlaşır.

Tefsîru'l-Kebîr'de, "Bu âyet insâna duyu organlarının verilişinin, aklın verilişinden önce olduğunu göstermektedir, ki durum da böyledir"[22] denilmiştir.

Bahru'l-Muhit'te şöyle yazılıdır:

> Burada insâna verilen iki sıfat hatırlatılmaktadır. Bunlar, temyizden ve anlamaktan kinâyedir. Çünkü bunlar temyizin ve anlamanın âletidir. İşte bunlar bu mesâbede olduğu için ardından Allâh, *Onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik* buyurmuştur, ki "onu yola irşâd ettik, ona kurtuluş yolunu ve helâk yolunun varacağı sonu öğrettik" demektir. Çünkü hidâyet yolu budur.[23]

---

21 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/237.

22 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/237.

23 *Bahru'l-Muhît*, VIII/394.

Bu iki sıfatın arasında *vav* harfi gelmemiştir. Yani âyet, وجعلناه سميعا و بصيرا şeklinde değildir. Böyle gelseydi insânların iki kısım olduğu; bir kısmının semî, bir kısmının basîr olduğu zannedilebilirdi.

❁❁❁

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik; ister şâkir/şükredici olsun, ister kefûr/aşırı nankör. (İnsân/3)

İkinci âyette إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ [*Doğrusu Biz, insânı Biz yarattık*] buyurulduğu gibi, burada da إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ [*Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik*] buyurulmuştur. Orada *yaratmak inne* ile te'kîd edildiği gibi, burada da *hidâyet inne* ile te'kîd edilmiştir. Zira hidâyet çok önemli olup insânın yaratılma amacıdır. Belki de yaratılmaktan daha önemlidir. Çünkü yaratmanın ilk sebebi odur:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Ben cinn ü insi ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım. (Zâriyât/56)

Bunun için Allâh Teâlâ, *Doğrusu Biz, insânı Biz yarattık* buyururken, cümleyi *inne* ile te'kîd edip, fi'li azamet sîğasıyla Kendine nisbet ettiği gibi, bu âyette de cümleyi *inne* ile te'kîd etmiş ve *hidâyet* fi'lini azamet zamîriyle Kendine nisbet etmiştir.

"Doğru metodu, dosdoğru yolu beyân etmek" demek olan *hidâyet* zor bir şeydir. Allâh'tan başkasının buna gücü yetmez. İnsânların çoğu bu konuda büyük bir dalâlete düşmüş, grublara, cemaatlere, fırkalara ayrılmıştır. İşte bunu Allâh Teâlâ Kendisine isnâd etmiştir ki O, yaratıcıdır, hidâyeti ve bütün ni'metleri veren mevlâdır.

هَدَيْنَاهُ [*Ona hidâyet ettik/yolu gösterdik-beyân ettik*] cümlesi, وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ [*Semûd'a gelince, Biz onlara hidâyet ettik/yolu gösterdik-beyân ettik. Amma onlar körlüğü hidâyete tercîh ettiler*] (Fussılet/17) âyetinde olduğu gibi, "onu beyân ettik ve gösterdik" demektir.[24]

هديناه السبيل [*Onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik*] cümlesinde fi'l mef'ûlünü direkt olarak almış, âyette *ilâ* harf-i cerri gelmemiştir. Çünkü bu fi'lin *ilâ* harfi ile gelmesinin "yolda olmayan kişiler" için olduğu söylenmiştir. Harf-i cerrsiz gelişi ise "hem yolda olanları, hem de olmayanları" ifâde edecek şekilde kapsamlıdır.[25]

---

[24] *Tefsîru İbn Kesîr*, XXX/237.

[25] *Rûhu'l-Me'ânî*, I/91; *Lemesâtu Beyâniyye*, "Fâtiha Sûresi."

Bu uslûbla iki şekildeki hidâyetin de, yani hem yola ulaştırmanın hem de yolu tarif etmenin bir arada ifâde edilmesi dolayısıyla rabbimizin her açıdan şükre müstahak olduğu anlaşılır.

إما شاكرا و إما كفورا

İster şâkir/şükredici olsun, ister kefûr/aşırı nankör.

Burada *şâkir* kelimesi ism-i fâ'il olarak gelirken, *kefûr* kelimesi mübâlağa kalıbında gelmiştir. Çünkü insânlar şükretmekte değil, küfretmekte aşırı giderler.

Burada, إما شكورا و إما كفورا buyurulmamıştır. Çünkü kullar arasında çok şükredenler azdır. Bu ma'nâ Kur'ân'da şöyle ifâde edilmiştir:

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

Kullarımdan şekûr/çok şükreden azdır. (Sebe/13)

Eğer âyet böyle gelseydi, şükredenler bu grubun içine girmemiş olurdu.

Bahru'l-Muhit'te şöyle yazılıdır:

> Kullar arasında şükrle vasflananlar azdır. Onun için Allâh *şâkir* kelimesini kullanmıştır. Ama kullar arasında küfrle vasflananlar çok olduğu ve bu fi'l insânlar tarafından çok sık tekrârlandığı için şükrün aksine *kefûr* şeklinde mübâlağa kalıbıyla ifâde edilmiştir. Bu iki grubtan bahsedildikten sonra da bunu va'd ve vaîd takib etmiştir.[26]

Beydâvî Tefsîri'nde şöyle yazılıdır:

> Burada mukâbiline münâsib olarak *kâfir* gelmemesi, hem âyet sonlarındaki fâsılanın muhâfaza edilmesi, hem de insânın çoğunlukla küfrden uzak duramadığını ifâde etmek içindir. İnsânın sorumlu olduğu şey, küfrün içine dalıp kendini kaybetmesidir.[27]

Burada başka bir nedenle daha *şâkir* kelimesinin mukâbili olarak *kâfir* gelmemiştir. *Kâfir* kelimesi, فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُمْ مُؤْمِنٌ [*Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü'min*] (Teğâbün/2) âyetinde olduğu gibi sâdece *mü'min* kelimesinin mukâbili olarak kullanılmıştır.

Ama *kefûr* kelimesi; hem *mü'min,* hem de *şekûr* kelimesinin mukâbili olarak kullanılmıştır:

---

[26] *Bahru'l-Muhît,* VIII/394.

[27] *Tefsîru'l-Beydâvî,* 774; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXIX/153.

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ

Kullarından kimileri O'na bir cüz isnâd ettiler. Doğrusu insân, elbette açık bir kefûrdur. (Zuhruf/15)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ

O küfredenlere gelince, onlar için cehennem ateşi vardır. Onlar hakkında hükm verilmez ki ölsünler. Onlardan cehennem azâbından hiçbir şey de hafifletilmez. İşte Biz her kefûru böyle cezâlandırırız. (Fâtır/36)

Zuhruf sûresi'nde bahsi geçen kulları arasından Allâh'a cüz isnâd edenler mü'minler değil, kâfirlerdir. Fâtır sûresi'ndeki âyet de böyledir. Bahsi geçenlerin mü'minler değil, çok küfredenler olduğu açıktır.

İnsân sûresi'nde ise bu kelime, *şâkir* kelimesinin mukâbili olarak kullanılmıştır. İsrâ sûresi'nde de bu kelime kullanılmıştır:

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

Doğrusu saçıp savuranlar şeytânların kardeşleridir. Şeytân ise rabbine kefûrdur/çok nankördür. (İsrâ/27)

İsrâ sûresi'ndeki *kefûr* kelimesi, ni'meti inkârda [nankörlükte] mübâlağa ifâde eder ve *şekûr* kelimesinin mukâbilidir. *Li-rabbihi* [*rabbine/rabbin için*] kelimesi buna delâlet eder. Bunun aslı لنعم ربه [*rabbinin ni'metini*] şeklindedir. Eğer *mü'min*'in mukâbili olarak kullanılsaydı, وكان الشيطان بربه كفورا [*Şeytân rabbine çok küfrederdi*] buyurulmuş olurdu. Çünkü *îmân*'ın zıddı olan *küfr,* her zamân *bi* harfiyle kullanılır:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ

Doğrusu Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne küfredenler. (Nisâ/150)

وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَٰنِ

Onlar Rahmân'a küfrederler. (Ra'd/30)

وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ

Ortaklarına kâfirlerdir. (Rûm/13)

وَ إِنَّا بِهِ كَافِرُونَ

Doğrusu biz onu/ona kâfirleriz. (Zuhruf/30)

Ancak هو يكفر لله [*O, Allâh'a küfreder*] demediğimizi söyleyebilirsiniz.

Küfr kelimesini, "nimeti inkâr" [nankör] ma'nâsında kullandığımız vakit, هو يكفر الله der ve bir harf kullanmayız. Aşağıdaki âyette de böyle kullanılmıştır:

وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

Bana şükredin, Bana nankörlük etmeyin. (Bakara/152)

Ama bu fi'li ism-i fâ'il ve mübâlağa kalıbında kullandığımız vakit *lâm* harfi ile pekiştirilmesi doğru olur. Buna Kur'ân'dan örnekler verebiliriz:

فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ

İrâde ettiğini yapandır. (Burûc/16)

مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ

Önündekileri tasdîk edici. (Bakara/97)

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

Doğrusu saçıp savuranlar şeytânların kardeşleridir. Şeytân ise rabbine kefûrdur/çok nankördür. (İsrâ/27)

Rûhu'l-Me'ânî'de bu âyet hakkında şöyle yazılıdır:

> "Allâh'ın ni'metini inkâr [nankörlük] husûsunda mübâlağa" demektir. Diğer çirkin sıfatlar arasından bu vasfın zikredilmesi, Allâh'ın ni'metini sarf edilmemesi gereken yere tutumsuzca harcayan kişinin, şükredenin mukâbili olarak çok küfreden kişi bâbından olduğunu ilan eder.
>
> Bazı kişiler buradaki *küfr* kelimesinin, *îmân*'ın mukâbili olmasının câiz olduğunu söylemişlerdir ki bu doğru değildir.[28]

İnsân sûresi'ndeki âyette *şâkir* kelimesinin mukâbili olarak *kâfir* kelimesi değil, *kefûr* kelimesi gelmiştir. Burada *îmân* kelimesi değil, *şükr* kelimesi kullanılmış, âyette إما مؤمنا وإما كفورا [*İster mü'min, ister kefûr*] buyurulmamıştır. Çünkü yaratma ve hidâyet ni'metleri sâdece îmânı değil, aynı zamânda şükrü de gerektirir. Aşağıdaki âyet de bu âyetin benzeridir:

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ

De ki: "O ki, sizi inşâ etti, size kulak(lar), gözler, gönüller verdi. Ne az şükrediyorsunuz." (Mülk/23)

---

28 *Rûhu'l-Me'ânî*, XV/63.

Bu âyette geçenler, aynı zamânda bu sûrenin aşağıdaki âyetlerine de münâsibtir.

لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا

Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz. (İnsân/9)

إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا

Doğrusu bu sizin için bir karşılıktır. Sa'yiniz meşkûr oldu. (İnsân/22)

Burada *şükr* kelimesinin tercîh edilmesinde başka bir güzellik daha vardır. Bu da, إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ [*Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik*] (İnsân/3) sözüdür. Burada *sebîl* kelimesi geçmiştir. *Sebîl,* "kolay ve açık yol" demektir. *Lisânu'l-Arab*'da *sebîl*'in "açık yol" olduğu, üzerinde gidenlerin çok olduğu yazılıdır.[29]

Allâh Teâlâ Abese sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ

Sonra, yolu ona kolaylaştırdık. (Abese/20)

Ama Beled sûresi'nde şöyle buyurmuştur:

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

Biz ona iki necdi/tepeyi gösterdik. (Beled/10)

Necd kelimesi, "çıkılması zor olan yüksek yerler"i ifâde eder. Tabii ki şükrü çağrıştıran hidâyet yolu, kolay ve açık olan *sebîl*'dir. Bunun için Beled sûresi'nde daha sonra, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ [*Sonra da îmân edenlerden, birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmaktır*] (Beled/17), İnsân sûresi'nde ise إما شاكرا [*ister şâkir*] buyurulmuştur.

Arkadan gelen âyette kâfirlerin azâbı, ebrârın mükâfâtına takdîm edilmişken, niçin burada şükredenlerin nankörlere takdîm edildiği sorulabilir.

Bunun cevâbı, kâfirlerle ilgili cezânın özet olarak geçilmiş olması ve ebrârın mükâfâtının uzun uzun anlatılmasıdır. Bunun için sonraki âyette kâfirlerle ilgili cezânın takdîm edilmesi münâsib olmuştur. *Beydâvî Tefsîri*'nde, "bu takdîmin, korkutmanın daha önemli ve daha yararlı olmasının ve bir de sözün mü'minlerle başlayıp mü'minlerle sona ermesinin daha güzel olması sebebiyle" olduğu yazılıdır.[30]

Sûrenin başındaki bu takdîm, sonundaki takdîme benzer:

---

[29] *Lisânu'l-Arab,* سبل, XIII/340-341.

[30] *Envâru't-Tenzîl,* 744; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXIX/153.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, elem verici bir azâb onlar için hazırlandı. (İnsân/31)

Burada rahmetine soktuğu kişiler takdîm edilmiştir, ki bunlar şükredenlerdir. Bunlardan sonra da zâlimler zikredilmiştir, ki onlar da küfredenlerdir.

❁❁❁

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا Biz kâfirler için muhakkak zincirler, bukağılar, alevi şiddetli bir ateş hazırladık. (İnsân/4)

Hazırlamak fi'li *inne* ile te'kîd edilmiştir. Çünkü daha önce bahsi geçen hidâyetin âkıbetidir ve *hidâyet* de *inne* ile te'kîd edilmiştir.

Niçin أعددنا [*a'dednâ*] değil de أعتدنا [*a'tednâ*] fi'linin geldiği ve bunların arasında ne fark olduğu sorulabilir.

Bu iki fi'lin ma'nâsı birbirine yakındır. أعتد [*a'ted*] fi'linin, "yakınlık ve hazır bulunmak" ma'nâsı vardır, ama أعد fi'linde "hazır bulunmak" şartı yoktur. Aşağıdaki âyetler üzerinde düşünelim:

وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ

Onun qarîni/yoldaşı dedi ki: "Bu yanımdaki hazır." (Kâf/23)

Allâh'ın yanında hazır olduğu ma'nâsını taşır.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. (Enfâl/60)

Bu âyette ise "hazırlayın" ma'nâsı vardır, "gelin" ma'nâsı yoktur.

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً

Eğer onlar çıkmayı irâde etselerdi, elbet bunun için bir hazırlık yaparlardı. (Tevbe/46)

Bu âyette de "hazırlayın" ma'nâsı vardır. أعتدوا buyurulmamıştır, çünkü gelmeleri istenmemektedir. *Lisânu'l-Arab*'da عتيد [*'atîd*] olan şeyin, "orada bulunmak" ma'nâsı taşıdığı, bu ma'nâda عتد الشيء عتادة denildiği yazılıdır.[31]

[31] *Lisânu'l-Arab*, عتد, IV/269.

Tefsîru'l-Kebîr'de ise إعتاد kelimesinin, "bir şeyin ihtiyaç duyulduğu anda yanında bulunması için hazırlanması" demek olduğu yazılıdır.[32]

Kur'ânî kullanım da bu ma'nâya delâlet eder:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

O kimselerin tevbesi yoktur: Kötülükleri yapıp yapıp da nihâyet onlardan birine ölüm hazır olunca, "Doğrusu ben şimdi tevbe ettim" dedi. Ve o kimselerin (de tevbesi yoktur): Kâfir olarak ölenlerin. İşte onlar, Biz onlar için elîm bir azâb hazırladık. (Nisâ/18)

Burada kâfir olarak ölen veya ölüm gelinceye kadar kötülük yapmakla uğraşan ve azâba yaklaşan kişilerden bahsedilirken, أعتدنا [*a'tednâ:* Biz hazırladık] fi'li kullanılmışken, وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا [*Kim bir mü'mini kasden öldürürse onun cezâsı, içinde hâlid olmak üzere cehennemdir. Allâh onun üzerine ğazab etti, ona la'net etti ve ona azîm bir azâb hazırladı*] (Nisâ/93) âyetinde أعد fi'li kullanılmıştır. Bunun sebebi, Tevbe sûresi'nde bahsedilen kişilerin hâlâ dünyâda yaşıyor olmalarıdır. Nitekim aşağıdaki âyette de yine أَعْتَدْنَا [*a'tednâ:* Biz hazırladık] fi'li kullanılmıştır:

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا

Nûh'un kavmi rasûlleri yalanladılar, Biz de onları suda boğduk ve onları insânlar için bir âyet yaptık. Zâlimler için de elîm bir azâb hazırladık. (Furkân/37)

Çünkü burada da bu kâfirler boğulmuş ve artık azâbları hazır olmuştur. Onlar bu azâbı tatmaktadırlar.

İnsân sûresi'ndeki âyette أعتدنا [*a'tednâ:* Biz hazırladık] şeklindeki sîğanın kullanılması husûsunda şunu söyleyebiliriz: Cennet ehlinden bahsedilirken, سيقع şeklinde gelecek zamân sîğası değil, muzârî sîğası kullanılmıştır. Onların yanındaki şey de hazırlanmıştır. Dolayısıyla ateş ehli için kullanılan kalıp da buna münâsib olmuştur. Ebrârın dolu bir kadehten içtikleri, rabb'lerinin onları o günün şerrinden koruduğu, yüzlerine bir güzellik, yüreklerine bir sevinç verdiği, sabrettikleri için cennet ve ipekler bahşettiği zikredilirken, onların hâlleri mâzî fi'lle ifâde edildiği için, ateş

[32] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXX/240.

ehli için hazırlanan ve onlara yakın olan şeylerin de أعتدنا [*a'tednâ:* Biz hazırladık] şeklinde mâzî fi'lle ifâde edilmesi münâsib olmuştur.

Bu durum sûrenin sonundaki durumun aksidir. Kimi dilerse rahmetine sokacağını söylerken gelecek zamân kipi kullanınca, zâlimler için hazırladığı azâbı zikrederken de أعتدنا [*a'tednâ:* Biz hazırladık] yerine أعد fi'linin gelmesi uygun olmuştur.

Burada dikkati çeken başka birşey de أعد fi'linin Kur'ân'da hiç bir zamân نا [*nâ:* Biz] şeklinde azamet zamîrine isnâd edilmemiş olduğudur. Yani, bu fi'l hiç bir yerde اعددنا [*a'dednâ:* Biz hazırladık] şeklinde gelmemiştir. Bunun gibi أعتد [*a'ted*] fi'li de hiçbir zamân *Allâh* ismine isnâd edilmemiştir. Sâdece azamet zamîrine isnâd edilerek gelmiştir.

أعتدنا [*a'tedna:* Biz hazırladık] şeklinde Allâh'a âid olan zamîrle gelmesi ve أعددنا [*a'dednâ*] şeklinde gelmemesi, umûmî olarak Kur'ânî kullanıma uygundur.

أعتدنا للكافرين [*a'tednâ li'l-kâfirîn*] sözünde *kâfir* kelimesinin çoğulu gelmiş, أعتدنا للكفر şeklinde *kefûr* kelimesinin çoğulu gelmemiştir. Oysa 3. âyette geçen إما كفورا [*ister kefûr/aşırı nankör*] sözü dolayısıyla burada bu kelimenin çoğulunun gelmesiyle âyetin, إنا أعتدنا للكفر şeklinde olması beklenirdi.

Bunun sebebi olarak şu söylenebilir: كافرين [*kâfirîn:* kâfirler] şeklindeki çoğulun zikredilmesi, küfrde mübâlağa edenleri de, etmeyenleri de kapsaması içindir. Burada للكفر buyurulsaydı, sâdece küfrde aşırı gidenlerin kasdedildiği zannedilebilirdi. Dolayısıyla bu söz kâfirlere değil, öncesinde geçen *kefûr* olanlara mahsûs gibi anlaşılırdı. Hâlbuki *kâfir*'in âkıbeti zikredilince bu âkıbet daha lâyık oldukları için *kefûr* [aşırı nankör/kâfir] olanları da kapsamıştır. Hattâ onların azâbı daha da büyüktür. Çünkü küfrde aşırı gitmişlerdir. Kâfirlerin azâbı böyleyse, kefûr [aşırı nankör/kâfir] olanların azâbı nasıldır ve onlar için kimbilir neler hazırlanmıştır?

Onlar için hazırlanan azâb, إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا [*Biz o kâfirler için muhakkak zincirler, bukağılar ve alevi şiddeti bir ateş hazırladık*] (İnsân/4) şeklinde ifâde edilmiştir. Burada zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş zikredilmiştir. Bunun sebebi onun dünyâda hür irâdesiyle istediğini seçmesidir:

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

> Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik. İster şâkir/şükredici olsun, ister kefûr/aşırı nankör. (İnsân/3)

Allâh ona üzerinde yürüyeceği doğru yolu göstermiştir, ama o bu yola girmemiştir. Bu nedenle âhirette bağlanmış, dünyâdakinin aksine istediğini yapmak üzere serbest bırakılmamıştır.

Zincirler ayakların, bukağılar ise ellerin ve boyunların hareket etmesini engeller:

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ

Doğrusu Biz onların boyunlarına, çenelerine kadar varan demir bukağılar yaptık. O bakımdan başları kalkmış hâldedirler. (Yâ-Sîn/8)

غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ

Onların elleri bağlıdır/bağlansın. (Mâide/64)

Bukağı hem ellere, hem boyna konur, böylece kişinin her türlü hareketi engellenmiş olur. Dünyâdaki serbestçe davranma hâlinin aksine hareket etmek için hiç bir çaresi kalmaz.

Bu, kişinin seçtiği ve tercîh ettiği yoldur. Yoksa Allâh kimseye zulmetmez, ama insânlar kendilerine zulmederler.

❁❁❁

يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا

Doğrusu ebrâr kâfûr karıştırılmış bir kadehten içerler. (O,) Allâh'ın kullarının içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır. (İnsân/5-6)

Kur'ân الأبرار [*ebrâr: hayr*da ileri olanlar] kelimesini "insânlar" için, البررة [*berere: hayr*da ileri olanlar] kelimesini de "melekler" için kullanmıştır. Bunun tersi hiç görülmemiştir:

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ

Kâtiblerin elleriyle, kirâm berere/hayırda ileri olanlar. (Abese/15-16)

Burada meleklerden bahsedilmektedir.

الأبرار [*ebrâr*] azlık çoğuludur [جموع القلة]. Nisbî olarak azlık için kullanılmıştır. İnsânlardan ebrâr olanlar azdır, hâlbuki meleklerin hepsi ebrârdır, bu nedenle onlar için çokluk çoğulu [جمع الكثرة] olan البررة [*berere: hayr*da ileri/çok hayrlı olanlar] kelimesinin kullanılması uygun olmuştur.

Me'ânîi'l-Ebniyye isimli kitâbta şöyle yazılıdır:

> Azlık çoğulu, hakîkî değil, nisbî azlık için kullanılır. Yani, mukâbiline nisbetle sayıca az olan şeyler için kullanılır. Çok olan şeyler için de çokluk çoğulu kullanılır. Bunun dışındaki çokluklarda azlık çoğulu kullanılır; zâtında çok olsa bile. *Ebrâr* ve *berere* kelimelerin kullanımı da böyledir. *Ebrâr* kelimesi

Kur'ân'da 6 yerde gelmiştir ve bunların hepsi de -sayıları 10'dan fazla olduğu hâlde- "mü'minler" hakkındadır:

وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

Bizi o ebrâr ile vefât ettir. (Âl-i İmrân/193)

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ

Muhakkak ki o ebrâr, dolu bir kadehden içerler. (İnsân/5)

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

Muhakkak ki ebrâr kesinlikle bir na'îm içindedir ve muhakkak ki o füccâr kesinlikle bir cahîm içindedir. (İnfitâr/13-14)

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ

Muhakkak ki o ebrâr bir na'îm içindedir, erîkeler üzerinde nazar ederler. (Mutaffifîn/22-23)

وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِّلْأَبْرَارِ

Allâh'ın indindeki şey o ebrâr için hayrlıdır. (Âl-i İmrân/198)

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ

Hayır hayır, o ebrârın kitâbı, kesinlikle illiyyîndedir. (Mutaffifîn/18)

Berere ise Kur'ân'da sâdece bir yerde geçmiş ve burada da meleklerin sıfatı olarak gelmiştir:

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ

Kirâm, berere/çok hayrlı kâtiblerin elleriyle. ('Abese/15-16)

Bunun sebebi, belki de fâcirlere kıyas edildiğinde ebrârın sayısının az olmasıdır. Çünkü fâcirler ile alâkalı sıfat çokluk çoğulu ile gelirken, ebrârla ilgili sıfat azlık çoğulu ile gelmiştir. Bu ma'nâ da Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde çeşitli şekillerde ifâde edilmiştir:

وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

Kullarımdan şekûr/çok şükreden azdır. (Sebe'/13)

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ [Sen ne kadar hırs göstersen de insânların çoğu mü'min değillerdir]. (Yûsuf/103)

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

Eğer yeryüzündekilerin çoğuna tâbi olursan seni Allâh'ın yolundan saptırırlar. (En'âm/116)

Dolayısıyla çoğul şekilleri, nisbet olarak azlığa veya çokluğa delâlet eder. Meleklerin sıfatı olarak *ebrâr* değil *berere* gelmiştir. Böylece onların çokluğuna delâlet etmiştir. Çünkü insânların aksine meleklerin hepsi çok hayrlıdır.[33]

يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ

Bir ke's'ten/dolu bir kadehten içerler. (İnsân/5)

Ke's, "içinde içecek olan kadeh"tir. "Boş olan kadeh"e, *zücâce* denir.[34]

Âyette, iki sınıf mü'min zikredilmektedir:

A) Ebrâr [hayrda ileri/çok hayrlı olanlar].

Bunların, kâfûr karıştırılmış bir içecek bulunan dolu kadehten/bardaktan içtikleri zikredilmiştir.

B) İbâdullâh [Allâh'ın kulları].

Allâh'a daha yakın olduklarından bunların, karışımı olmayan hâlis bir pınardan içecekleri zikredilmiştir.

İbn Kesîr Tefsîri'nde şöyle yazılıdır:

> Ebrâr'ın içecekleri kâfûrla karışıktır. *İbâdullâh* [*Allâh'ın kulları*] diye isimlendirilen Allâh'a yakın olanlar ise, bu içeceğin pınarından/kaynağından içerler. Onların içecekleri karışık değildir, saftır ve bununla susuzluklarını giderirler. Burada geçen يشربون [*içerler*] kelimesi, *bâ* harfi ile geldiği için "su suzluğu gidermek" ma'nâsındadır. عين [*göze/pınar*] kelimesi de temyîz olarak gelmiş, nasb mahallinde bir kelimedir.[35]

Dikkat edilirse *ebrâr* [*hayırda ileri/çok hayrlı olanlar*] hakkında, يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ [*Bir ke's'ten/dolu bir kadehten içerler*] buyurulmuşken, *ibâdullâh* [*Allâh'ın kulları*] hakkında, عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ [*(O kâfûr,) Allâh'ın kullarının kendisinden içtikleri ve*

[33] *Me'ânîi'l-Ebniyye fi'l-Arabiyyeti*, 142-143.

[34] *Fıkhu'l-Luğa li's-Sa'lebî*, 50.

[35] *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/454.

diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır] buyurulmuştur. Önceki cümlede يشرب [*içerler*] fi'li, *min* harfi ile gelirken, ikincide *bâ* harfi ile gelmiştir. Bunun sebebi, bu iki grubun mükâfâtındaki farklılıktır. Böylece âyet bize, ikinci grubun mükâfâtının daha üstün olduğunu haber verir. Burada birçok bakış açısı söz konusudur:

- Âyette ebrâr'ın dolu bardaktan içecekleri zikredilirken, ibâdullâh'ın [Allâh'ın kulları'nın] pınardan, yani asıl kaynaktan içecekleri ve onların bu pınarla ve pınardan içmekle ağırlanacakları; hem içmekten, hem mekândan lezzet alacakları zikredilmiştir.

Meânii'n-Nahvî isimli kitâbımızda şöyle yazılıdır: Bunda başka bir ma'nâ daha vardır. *Bâ* harfi, ilsâk ifâde eder. يشربون بالعين [*bir pınardan içerler*] sözü, onların orada olduğunu ifâde eder. أقمنا بالعين و أكلنا و شربنا بها [*Pınarda oturduk, ondan yedik-içtik*] sözü de böyledir. Pınarın yakınında oturduklarını ve pınardan içtiklerini ifâde eder. Oysa يشربون منها [*ondan içerler*] sözü böyle değildir. Bu ifâdede pınara yakın olduklarına dâir bir işâret yoktur. أكلت من تفاح بستانك [*Senin bostanından elma yedim*] sözü de bunun gibidir, kesin olarak bostanda olduğunu ifâde etmez. Bostandan gelmiş olan elmayı da yemiş olabilirsiniz.

يشرب بها [*onunla/ondan içerler*] ibâresi, önceki ibâreden farklı olarak orada olduklarına, hem görme, hem de içme lezzetiyle faydalandıklarına delâlet eder.

Burhân'da şöyle yazılıdır:

> Burada geçen عين [*göze/pınar*] kelimesi, suyun kendisine değil, suyun fışkırdığı kaynağa, yani yere işâret eder; نزلت بعين [*pınara geldim*] sözü gibidir. Bu söz de, içilecek mekâna geldiğini ifâde eder.[36]

- Ebrârın içtiği ke's [dolu kadeh/bardak], amellerinin miktarınca karışıktır, ibâdullâh [Allâh'ın kulları: Allâh'a yakın olanlar] ise sırf hâlis olan pınardan içerler.
- Fi'lin *bâ* harfi ile müteaddi olması, "susuzluğu gidermek" ma'nâsını taşır. Ferrâ'nın *Me'ânii'l-Qur'ân*'ında bu ibârenin "susuzluğu yatıştırmak, gidermek" ma'nâsında olduğu yazılıdır.[37]
- İbâdullâh'ın [Allâh'ın kullarının/Allâh'a yakın olanların] o pınarı dilediklerı yere akıttıkları, fışkırttıkları zikredilmiştir. Yani, bulundukları yerden istedikleri yere yönlendirirler. Yanında bulunan altından çubuklarla delikler açar ve suyu istedikleri yere akıtırlar. Böylece su, her birinin bulunduğu yerden istediği yere doğru akar.

---

[36] *Me'ânî'n-Nahvî*, III/25; *Burhân*, III/338-339.

[37] *Me'ânî'l-Qur'ân*, 215; *Bahru'l-Muhît*, VIII/395.

Burada تفجيرا [*tefcîrâ*] şeklinde masdar zikredilmiştir ki, suyun onlara direnmeden fışkırdığına delâlet etsin.[38] Muhakkak ki bu su bol bol fışkırır.

❁❁❁

﴿وفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾

Onlar nezrlerini/adaklarını îfâ ederler ve şerri mustatir/yaygın bir günden korkarlar. (İnsân/7)

Âyet nezre/adağa olan vefâ ile başlamıştır. Çünkü bu vâcibtir. Burada zikredilen nezrin/adağın iki ma'nâsı vardır:

1) Kulun kendisine vâcib kıldığı adak. Bu ma'nâ daha açıktır.

2) Buradaki adağın ma'nâsı daha umûmîdir. Hem kulun, hem de Allâh'ın vâcib kıldığı şeyleri ifâde eder. Bu ma'nânın içine îmân ve bütün taatler girer.[39]

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Adağı yerine getirmek, vâcibleri çok edâ etmekle vasflanmalarında mübâlağadır. Çünkü kendisine vâcib kıldığı şeyi Allâh için yerine getiren kişi, Allâh'ın kendisine vâcib kıldığı şeyi haydi haydi yerine getirir.[40]

Bunun arkasından da âhiret gününün korkusu zikredilmiştir. Âdeta niyet amele yakındır. Niyet olmadıkça amel kabûl edilmez.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Niyet olmadıkça amelin tamâm olmadığını bilin. Onların amelinden bahsedilirken يوفون بالنذر [*Nezri/adağı yerine getirirler*] buyurulmuş, ويخافون يوما [*bir günden korkarlar*] şeklinde de niyetleri dile getirilmiştir. Bu aynı zamânda Peygamber Efendimiz'in, "Ameller niyetlere göredir" sözünün kaynağıdır. Her iki durumda olanları da Allâh Teâlâ *ebrâr* olarak isimlendirmiştir.[41]

Mustatîr kelimesi, "maksimum seviyeye ulaşmış, ortaya çıkmış yaygın ateş ve günâh" demektir. Öyle ki bulunduğu yerden çıkan herkes, diğerlerinden ürküp kaçar.[42]

Katâde, bu yaygınlığın semavât ve arzı dolduracak kadar olduğunu söylemiştir.[43]

❁❁❁

---

38 *Keşşâf*, III/296; *Bahru'l-Muhît*, VIII/395; *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/155.

39 *Bahru'l-Muhît*, VIII/395.

40 *Keşşâf*, III/297.

41 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/242.

42 *Keşşâf*, III/297.

43 *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/454.

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا

Ona/yemeğe olan sevgilerine rağmen miskîni, yetîmi ve esîri doyururlar. (İnsân/8)

على حبه ibâresinde حبه [*sevgi*] kelimesindeki zamîrin en açık şekilde âid olduğu kelime الطعام [*yemek*'tir]. Ma'nâ da, "yemeğe olan iştahlarına ve ihtiyaçlarına rağmen onlara yedirirler" şeklindedir. Bunun bir benzeri de aşağıdaki âyettir:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

Sevdiğiniz şeylerden infâk edinceye/harcayıncaya kadar aslâ/hiçbir zamân birr'e eremezsiniz. (Âl-i İmrân/92)

Ma'nânın, "nefsin tabiatı olması sebebiyle yedirmeyi severler, bu onlara zor gelmez" şeklinde olduğu da söylenmiştir.[44]

Bu durumda zamîr, يطعمون fi'linin masdarına, yani إطعام [*yedirmek/doyurmak*] kelimesine âiddir.

Bu zamîrin Allâh'a âid olduğu da söylenmiştir.[45] Yani, "onlar, Allâh sevdiği için bu kişileri doyururlar, Allâh'ın rızâsını isterler" demektir.[46] Zâten arkadan gelen, إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ [*Biz size ancak Allâh'ın yüzü için yediriyoruz*] (İnsân/9) sözünde bu ma'nâ zikredilmiştir.

Bu görüşlerin ilki, yani "ona/yemeğe olan sevgilerine rağmen" ma'nâsının en çok medh ifâde ettiği söylenmiştir. Çünkü başkasını kendisine tercîh ma'nâsı taşır. İkinci görüş daha ziyâde zenginlerin yaptığı bir fi'ldir.[47]

Her birinin en değerli olduğu da söylenmiştir. Kendi ihtiyaçlarına ve duydukları iştaha rağmen yemeği başkalarına yedirmek îsâr bâbındandır. Nefsinin güzelliğinden, kederlenmeden ve başa kakmadan yapılması da ihsân bâbındandır. Bu ameli sırf Allâh'ın rızâsını kazanmak isteyerek yapmak ise ihsân bâbındandır. Bu uslûb sâyesinde bu üç ma'nâ bir arada ifâde edilmiştir.

Âyet, ويُطْعِمُونَ على حبه مسكينا ويتيما و أسيرا şeklinde gelmemiştir. Bunun sebeblerinden biri, zamîrin zikredilen الطعام [*yemek*] kelimesine âid olma ihtimâlini ortaya koymaktır. Eğer bu kelime zikredilmiş olmasaydı böyle bir ihtimâl olmazdı.

Bir başka sebeb de bu durumda ilk zikredilen, en açık ve en önemli olan ma'nânın ortadan kalkacağıdır. Hâlbuki ancak bu şekilde birr'e erilir, aksi takdîrde birr'e erilmez:

---

44 *Keşşâf,* III/296.

45 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXIX/155.

46 *Bahru'l-Muhît,* VIII/395; *Keşşâf,* III/296; *Envâru't-Tenzîl,* 774.

47 *Bahru'l-Muhît,* VIII/395.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

> Sevdiğiniz şeylerden harcayıncaya kadar aslâ birr'e/kemâl-i hayra eremezsiniz. (Âl-i İmrân/92)

Burada الطعام [*yemek*] kelimesinin zikredilmesi âyetin üç ma'nâyı taşımasını sağlar, aksi hâlde âyetin iki ma'nâsı kalır. Bu ma'nâların ilki, Allâh'ın sevmesi nedeniyle bu fi'li yapmalarıdır. İki ma'nâ arasında daha açık olan budur. Bu, yukarıda zikrettiğimiz ikinci ma'nâdır. Diğeri ise, yedirmeyi sevdikleri için bu fili yapmalarıdır. Bu da bu işin gücü yetenler tarafından yapılmasıdır. İşte bu yüzden *yemek* kelimesinin zikredilmesi her hâlukârda evlâdır.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Burada, الإطعام fi'linin yanında zikredilmesine gerek olmamasına rağmen *yemek* kelimesinin zikri, zamîrin öncelikle nereye âid olduğunu tayin etmek içindir. Çünkü *yemek,* ilim gibidir. Bedenin kıvamını, bünyenin doğru-düzgün oluşunu, nefsin bekâsını sağlar. Açıkça zikredilmesi bu fi'lin diğerlerine oranla üstünlüğünü te'kîd eder.[48]

Burada miskîn yetîm'e, yetîm de esîr'e takdîm edilmiştir.

Miskîn'in yetîm'e takdîm edilmesi; miskînin devâmlı muhtaç olması ve doyurulmasının vâcib veya nâfile olmasıdır. Miskîn, zekâtın verileceği yerler arasındadır.

Yetîm ise miskîn gibi değildir; muhtaç olabildiği gibi zengin de olabilir. Bunun için zekâtın verilebileceği yerler arasında yetîm yoktur.

Esîre gelince, bunun kâfir olma ihtimâli de vardır.

Dolayısıyla her birinin takdîmi, bir derecelenmeye göre yapılmıştır. Doyurulma konusunda miskîn yetîmden, yetîm de esîrden önceliklidir.

Hem miskînlere, hem de yetîmlere ihsânda bulunmak vâcib olabilir. Ama esîr böyle değildir. Esîre ihsânda bulunmak her zamân nâfiledir. Âlimlerin umûmuna göre İslâm ülkesinde kâfire ihsânda bulunmak câizdir, ama vâcib olan zekât onlara verilmez.[49]

İşte bu nedenle önce vâcib olan zikredilmiştir ki bu, adağı yerine getirmektir. Sonra bu vâcibin öncelikle verilmesi gereken ve dâima ihtiyaç içinde olan miskîn zikredilmiştir. Allâh miskînleri zekât verilecekler arasında saymıştır. Sonra yetîm zikredilmiştir, ki yetîmler muhtaç olmayabilirler, hattâ yetîmliği sona erdiğinde zekâtla

---

[48] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXIX/155.

[49] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXIX/155.

yükümlü bile olabilirler. Son olarak da esîr zikredilmiştir, ki bunlara vâcib olan harcama yapılmaz.

Başka bir yön de bu takdîmde nüfûsun gözetilmesidir.

Sayı açısından en çok olanlar miskînlerdir. Yetîmlik bülûğa erince sona erer. Bülûğa eren kişiye artık yetîm denmez. Miskîn ise böyle değildir, küçük veya büyük olabilir. Yetîmlerin sayısı da esîrlerden daha çoktur. Çünkü esîrler savaş esnâsında ele geçirilirler. Hâlbuki yetîmler toplumda her zamân bulunur. Yani âyette, sayı çokluğundan azlığına doğru bir sıra takib edilmiştir.

Bu takdîmlerde hareket kudreti de gözetilmiştir. Miskîn istediği gibi davranmakta serbesttir. Yetîm, yetîmliği bitene kadar nâkıs bir ehliyete sâhibtir. Esîr ise bunların içinde istediği gibi hareket etmekte en kısıtlı olandır. Dilediği yere gitmek, gelmek ve istediğini yapmak şansı yoktur. Dolayısıyla âyet bu konuda da bir sıralama gözetmiştir.

Burada esîrlerin zikredilmesi, yukarıda kâfirlerle birlikte zincir ve bukağıların zikredilmesine münâsib olmuştur. Zira esîrler de zincir ve bukağılarla bağlanırlar.

Dikkat edilirse يتصدقون [*sadaka verirler*] değil, ويطعمون الطعام [*temeği yedirirler*] buyurulmuştur. Bu fi'lin sadakaya veya sadaka vermesi vâcib olan kişilere tahsis edilmesi istenmemiştir. İster sadaka, ister ikrâm olsun umûmî olarak hayr yapmak kasdedilmiştir. Fâilin zengin ya da fakîr olması, sadakanın kendisine vâcib olması ya da olmaması fark etmez, herkesin teşvik edilmesi istenmiştir.

❁❁❁

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

> Biz size ancak Allâh'ın yüzü için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz, (İnsân/9)

Doyurmak konusundaki iki durum zikredilmiştir. Bu kişiler, kendileri muhtaç olmalarına rağmen başkalarını doyururlar. على حبهم [*(Ona/yemeğe olan) sevgilerine rağmen*] ibâresi, yedirmek konusunda Allâh'a karşı ihlâslı olduklarını gösterir. Bunun için burada, لوجه الله [*Allâh'ın vechi/yüzü için*] buyurulmuştur. Bu başkalarını doyurmanın en yüce derecesidir.

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ [*Biz size sâdece Allâh'ın vechi/yüzü için yediriyoruz*] buyurulmuş, âyet نحن نطعمكم لوجه الله şeklinde gelmemiştir. Bunun sebebi, bu yedirmeyi tahsis etmektir. Yani, "biz bunun karşılığını hiç kimseden istemiyoruz, sâdece Allâh'tan istiyoruz" ma'nâsını taşır. İşte bu ihlâsın en üst derecesidir. Bu fi'lde hiçbir şirk ve riyâ şübhesi yoktur.

إنما [*sâdece*] yerine, نحن نطعمكم لوجه الله buyurulsaydı, Allâh'ın vechi/yüzü için doyurduklarını ifâde ederdi, ama başkası için doyurmadıklarını ifâde etmezdi. Yani, hem Allâh'ın yüzü için, hem de başkaları için doyurdukları ma'nâsını taşırdı. Âyet *hasr* ma'nâsı taşır. Yani, onların bu fi'li, başkası için değil, sâdece Allâh için yaptıklarını ifâde eder. Bu, aynı zamânda bütün amellerin başkası için değil, sâdece Allâh'ın vechini/yüzünü isteyerek yapılmasını ifâde eder.

نحن نطعمكم لوجه الله sözünün de hasır ifâde ettiği söylenebilir.

Evet, bu ibâre de hasr ifâde eder, ama buradaki hasr fâ'il içindir. Yani "başkası değil, sâdece biz Allâh'ın yüzü için yediriyoruz" ma'nâsı taşır ve âdeta başkaları için bir tariz olur. Oysa arzu edilen ma'nâ bu değildir. Dolayısıyla bu ibâre doğru olmaz. Çünkü sâdece Allâh'ın yüzü için yediren başkaları da olabilir. Ama âyette gelen, إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ [*Biz, size sâdece Allâh'ın yüzü için yediriyoruz*] ibâresinde tahsis edilen fi'ldir. Yani, onlar başkaları için değil, sâdece Allâh'ın yüzü için yedirirler.

لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا [*Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz*], yani yedirmemiz karşılığında sizden ne bir amel, ne de dille bir şükr olarak mükâfât istemeyiz. Çünkü cezâ; amelle karşılık vermek, şükr ise; dille medhetmektir. Onlar herhangi bir şekilde mükâfât istemezler.

Bu cümle, *Biz size sâdece Allâh'ın yüzü için yediriyoruz* sözünü açıklar. Sâdece Allâh'ın rızâsını isteyen kişi başkasından herhangi birşey beklemez.

Fethu'l-Qadîr'de şöyle yazılıdır:

> لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا [*Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz*] cümlesi, öncesindeki cümleyi açıklar ve te'kîd eder. Çünkü sâdece Allâh'ın yüzü için yediren kişi yedirdiği kişiden ne bir şükr, ne de bir karşılık ister.[50]

Âyet, يقولون أو قالوا إنما نطعمكم لوجه الله şeklinde gelmemiş, *qâlû* [*dediler*] fi'li hazfedilmiştir. Böylece âyet hem söz, hem de hâl lisânını bir arada ifâde etmiştir. Bu sözü ister dilleriyle söylesinler, isterse Allâh onların ağzından hikâye etsin, her durumda hayrdır ve büyük bir mükâfâtı vardır.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Bu cümlenin başında *qâlû* [*dediler*] kelimesi var kabûl edilir. Şükürle veya benzeri bir söz söyleyerek karşılık vermekten men edilmişlerdir. Çünkü onların ihsânı Allâh'ın yüzü için olup mahlûkâttan bir mükâfât için değildir. Onlara söylenen söz bir incelik, anlayış eseri olup, Allâh'a olan ihlâsları gereğidir. Bir şey söylemeseler de niyetlerinin sıhhatinin açıklaması için olması da câizdir.

---

[50] *Fethu'l-Qadîr*, V/337-338; *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/156.

Mücâhid, "Onlar bunu söylemezler, ama Allâh bunu bilir ve onları medheder" demiştir.[51]

Bahru'l-Muhit'te şöyle yazılıdır:

لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً [*Sizden bir karşılık istemeyiz*] cümlesi, "ne bir fi'l, ne de bir şükr istemeyiz, yani sözle methedilmek istemeyiz" demektir.[52]

لا نريد جزاء ولا شكورا değil, لا نريد مِنكُمْ جزاء ولا شكورا buyurulmuştur. Çünkü onlar karşılık ve teşekkürü âlemlerin rabbinden isterler. Bunun için karşılık ve teşekkürü nefy etmemişlerdir. Bu karşılık ve teşekkürü, fi'li kendisi için yaptıkları zattan isterler. Burada *minkum* [*sizden*] denilmeseydi, murâd edilmeyen bir ma'nâ, yani "rabb'lerinden de karşılık ve teşekkür istemezler" ma'nâsı anlaşılırdı.

Cezâ [*karşılık*] kelimesi, *şükr*'e takdîm edilmiştir. Çünkü fi'lle olan cezâ [karşılık], dille olan şükrden daha önemlidir. Çünkü insânlar bu hayâtta, arkasından şükr olsa da olmasa da cezâ/karşılık için amel ederler. Şükür, dille medhetmektir. Amele karşılık bir cezâ/karşılık sayılmaz.

Âyette şükr ile birlikte olumsuzluk harfi *lâ* tekrârlanmıştır. Âyet bunların ikisini birden ya da herhangi birini istedikleri anlaşılmasın diye جزاء وشكورا şeklinde gelmemiştir. Bu şekilde gelseydi, karşılık ve teşekkürün ikisini birden bir arada istemedikleri, ama bunlardan herhangi birini tek başına kabûl edecekleri ma'nâsı anlaşılabilirdi.

لا نطلب [taleb etmiyoruz] değil, لا نريد [irâde etmiyoruz] denilmiştir. Çünkü insân taleb etmeden irâde edebilir. Dolayısıyla âyetin böyle gelmesi daha beliğdir. Bu şekilde hem taleb etmek, hem de benzeri ma'nâlar olumsuzlanmıştır.

Âyette شكرا değil, شكورا [*şukûr*] buyurulmuştur. شكور [*şukûr*] kelimesi hem tekil, hem çoğul ma'nâ taşır. Çoğul ma'nâ çokluğa delâlet eder. Bu cümle, "iyice doyursak da, defalarca doyursak da teşekkür istemiyoruz" ma'nâsı, taşır. Bir fi'le teşekkür bir kere de, çok sayıda da olabilir. Muhakkak ki teşekkürün çokluğu ihsânın ve fazîletin itirafına daha çok delâlet eder. Yedirmek de tekrârlanabilir, dolayısıyla teşekkür de her seferinde tekrârlanır. لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا [*Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür irâde ederiz/isteriz*] cümlesi, "sizi iyice doyursak da, defalarca doyursak da teşekkür istemeyiz" demektir. Dolayısıyla ihlâsa daha fazla delâlet eder. شكور [*şukûr*] kelimesi masdar olsa da çoğul veznindedir. Çoğunlukla binânın artması, ma'nânın da arttığına delâlet eder.

Bu kelimenin tercîhi ma'nâyı çoğaltır. Hem cins, hem de çok ma'nâ bir arada ifâde edilmiş olur. Masdarlar bütün cinslere, çoğullar fertlerin toplamına delâlet eder.

---

[51] *Keşşâf*, III/297.

[52] *Bahru'l-Muhît*, VIII/395; *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/156.

Yani, gerek fertten gerek cinsten olarak, gerekse de fertlerin toplamından; şükrü irâde etmenin olumsuzlanması en kapsamlı ve umûmî ifâdedir.

Bunlara ilâveten bu ta'bîr âyetlerin sonuna da uygundur.

Lisânu'l A'rab'da bu âyet için şöyle yazılıdır:

شكور [*şukûr*] kelimesi, قعد، قعود gibi masdar da, برد، برود gibi çoğul da olabilir.[53]

Kur'ân *şukûr* kelimesini, شكر kelimesinden daha çok kullanmıştır. شكور [*şukûr*] kelimesi iki kere gelmiştir. Biri bu âyettir, diğeri de Furkân sûresi'ndedir.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا

O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan kimseler, yahut şükretmek dileyenler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir. (Furkân/62)

شكر kelimesi ise sâdece bir kere Sebe sûresi'nde geçmiştir:

اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

Çalışın ey âl-i Dâvûd, bir şükr olarak. Kullarımdan şekûr/çok şükreden azdır. (Sebe/13)

Bu âyetler üzerinde düşününce aşağıdaki tesbîtleri yaptık:

- *Şükran* kelimesi âl-i Dâvûd'a hitâb ederken kullanılmıştır. Âl-i Dâvûd umûmî olarak müslümanlara nisbetle sayıca azdır.
- Furkân sûresi'ndeki âyet, kıyâmet saatindeki müslümanların tamâmını kapsar. Onların gece ve gündüz yaptıkları şükrlerden bahseder.
- İnsân sûresi de böyledir. Kendi ihtiyaçlarına ve sevgilerine rağmen başkalarını doyuran kişiler zikredilmiştir. Bunlar ve yedirilen kişiler kıyâmet gününe kadar çoğalmaya devâm edecektir.

Dolayısıyla شكور [*şukûr*] kelimesinin kullanıldığı yerlerde mü'minler çoğaldığı zamân şükr de çoğalacağı için binâ çoğaltılarak ma'nâ da çoğaltılmıştır. Nüfûsun az olduğu yerlerde de binânın az olduğu شكر kelimesi kullanılmıştır. Böylece binâ ile kelimenin sâhibleri birbirine münâsib olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de benzeri münâsib kullanımlar çoktur.[54]

Âyetleri başka bir açıdan incelersek Furkân sûresi'nde, وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا [*O ki, gece ile gündüzü halef yaptı; tezekkür irâde edenler veya şukûr irâde edenler için*] (Furkân/62) buyurulmuş ve يذكر fi'li zikredilmiştir.

---

53 *Lisânu'l-Arab*, شكر, VI/93; *Tâcu'l-Arûs*, شكر, III/312.

54 *Belâğatu'l-Kelimeti fi Ta'bîri'l-Qur'ânî*, s. 31 ve devâmı.

Bu binâ Kur'ânî kullanımda mübâlağa ve iki şedde dolayısıyla çokluğa delâlet eder.[55] Şükürde mübâlağaya delâlet eden شكور [*şukûr*] kelimesi, mübâlağa ve fi'ldeki çokluğa delâlet eden bir fi'lle birlikte gelmiştir, muhakkak ki tezekkürdeki mübâlağa şükrde mübâlağa getirir. Vallahu a'lem.

❁❁❁

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

Çünkü Biz rabbimizden, asık suratlı bir günden korkarız. (İnsân/10)

Bu âyet ta'lîl ifâde eden bir istinaf cümlesidir. Önceki âyette zikredilen iki durumun illetini/sebebini bildirir. Yani, sâdece Allâh'ın yüzü için yedirmelerinin ve onlardan bir karşılık ve bir teşekkür beklememelerinin sebebini ifâde eder. O sözlerin başındaki *derler* kelimesine atfedilir. Ma'nâ şöyledir: "Biz sâdece Allâh'ın yüzü için size yediriyoruz, çünkü o günden korkuyoruz, eğer size yedirmezsek Allâh'ın bize azâb edeceğinden ve o günün şerrinden korumayacağından korkarız." Dolayısıyla Allâh'ın yüzü için yedirmelerinin sebebidir.

Bunun için sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür irâde ediyoruz sözüne nisbetle ma'nâ şöyledir: Sizden bir karşılık ve bir şükr irâde etmiyoruz. Çünkü yaptığımız şey karşılığında mükâfât ve şükr istersek rabbimizin bize azâb edeceğinden korkarız.

Böylece bu âyet, önceki iki cümlenin sebebini bildirmiştir.

Âyetin başındaki hemzenin esreli olması, o günkü korkunun zikredilen duruma mahsûs olmayıp umûmî olduğunu ifâde etmek içindir. Eğer fethalı olsaydı, korku sâdece önceki durumla alâkalı olurdu. Yani "biz sizden bir karşılık veya şükr istemiyoruz, çünkü rabbimizden korkuyoruz" ma'nâsındadır.

Hemzenin fethası aynı zamânda نطعمكم ve نريد şeklindeki fi'llerden biriyle masdar-ı müevvel alâkası kurar. Uygunu, yakın olan نريد fi'liyle müteallak olmasıdır. Böylece âmille mamulün arası yabancı bir kelime ile açılmış olmaz. Bu durumda korku, karşılık istemekle alâkalı olur, yedirmekle alâkalı olmaz. Yani "sizden bir karşılık veya teşekkür istemiyoruz, çünkü rabbimizden korkuyoruz" demek olur. Ma'nâ, iki cümle ile alâkalı olmadığı için bire inmiş olur. Dolayısıyla hemzenin esreli olması her durumda evlâdır.

Keşşâf'ta şöyle bir açıklama vardır:

> إنا نخاف [*Çünkü biz korkarız*] cümlesi, bizim size olan ihsânımız o günün şiddetinden korkumuz sebebiyledir, sizden bir mükâfât istediğimiz için

[55] *Belâğatu'l-Kelimeti fi Ta'biri'l-Qur'âni*, s. 40 ve devâmı.

değildir, biz sizden bir mükâfât istemiyoruz, sadaka karşılığında mükâfât istememize Allâh'ın cezâ vermesinden korktuğumuz için, sizden bir mükâfât istemiyoruz ma'nâsındadır.[56]

O gün, mecâzî olarak عبوس [*asık suratlı*] kelimesiyle vasflanmıştır. Sanki gerçekten asık suratlıdır ve bu sıfat hayâta ve şuûra yayılmıştır. "Gündüzü sâim, gecesi kâim" sözümüze benzer. Ya da *'abûs* [asık suratlı] kelimesinin, o günün ehline isnâdı kasdedilmiştir. Yani, "onun ehli asık suratlı" demektir. Muzâf hazfedilmiş, muzâfun ileyh onun yerine geçmiştir.

Ya da umûmîlik, kapsamlılık ve mübâlağa kasdedilmiştir. Yani hem o gün, hem de ehli asık suratlıdır. Asık suratlılık umûmî olarak hem o günün, hem de o günün içinde olanların sıfatı olur. Bu sıfat, mübâlağa kalıbında gelerek bu özelliğin şiddetine ve bu vasfa sâhib olanların bu sıfatı ne kadar kuvvetle taşıdığına delâlet etmiştir.

Qamtarîr, asık suratın şiddetini ifâde eder.

Keşşâf'ta şöyle bir açıklama vardır:

> O günün asık suratlı olmakla vasflanması iki şekilde mecâzdır: "Gündüzün oruçlu, gecen namazlı" sözü gibi kötü olan ehlinin vasfıdır ve şiddeti ve zararı yırtıcı aslâna veya cesur kahramana benzetilmiştir. *Qamtarîr,* suratının asıklığı öyle serttir ki iki gözü arası birleşmiştir.[57]

Önceki âyette لوجه الله [*Allâh'ın vechi/yüzü için*] şeklinde *Allâh* lafzı geçerken, bu âyette إنا نخاف من ربنا [*Çünkü biz rabbimizden korkarız*] denilerek *rabb* ismi gelmiştir ki, başkasının değil, Allâh'ın rabb olduğuna delâlet etsin. Aynı sebeble Fâtiha/2'de de, الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ [*Yalnızca âlemlerin rabbi Allâh her türlü hamde lâyıktır*] buyurulmuştur. İnsânların bir kısmı rabb'lerine şirk koşarken, bir kısmı da Allâh'tan başkasını rabb olarak görüyordu.

إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ

Bir bakmışsınız ki, sizden bir kısmı rabb'lerine şirk koşuyorlar. (Nahl/54)

Önceki âyetlerde işâret edildiği gibi insânlardan bir kısmı Allâh ile berâber rabbler ediniyor ve Allâh'a şirk koşuyorlardı. Bazıları da Allâh'tan başka rabbler ediniyorlardı:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ

Ahbârlarını, ruhbânlarını ve Meryem'in oğlu Mesîh'i Allâh'ın dûnundan/berisinden rabbler edindiler. (Tevbe/31)

---

[56] *Keşşâf,* III/297.

[57] *Keşşâf,* III/297.

Bu âyet bize; rabbin Allâh olduğunu, Allâh'tan başka rabb olmadığını, O'nun bir ortağı bulunmadığını öğretmek istemektedir. Bunun için âyetler, إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا [*Biz, size ancak Allâh'ın yüzü için yediriyoruz; sizden bir karşılık ve bir teşekkür irâde etmiyoruz, çünkü biz rabbimizden korkarız*] (İnsân/9-10) şeklinde gelerek *Allâh*'ı zikretmiş ve sonra da *rabbinâ* [*rabbimiz*] sözünü zikrederek iki ma'nâyı birleştirmiştir.

Bu âyetler açıkça görülen iki ibâdeti: başkalarına yedirmeyi ve ahde vefâyı ve iki kalbî ibâdeti: âhiret gününden korkmayı ve Allâh için ihlâslı olmayı zikretmiştir. Aynı zamânda iki şeyi: yaptıklarına bir karşılık ve teşekkür beklemeyi olumsuzlamıştır. Yedirilecek olan iki sınıfı zikretmiştir: Bunlardan biri barış, diğeri savaş yanlısı, ki bu grub esîrlerdir. Barış yanlısı olanlar da iki sınıftır: miskîn ve yetîm. Bunlardan da bir grub bülûğa ermiş, diğeri ise ermemiştir.

❁❁❁

فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا

> İşte bundan dolayı Allâh şu günün şerrinden onları korudu, onlara bir güzellik ve bir surûr ilkâ etti. (İnsân/11)

Onların asık suratlı günün şerrinden korktukları zikredilince, Allâh'ın onları o günün şerrinden koruduğu zikredilmiştir. Asık surat yerine, güzellik vermiştir. Asık surat da, güzellik de yüzde olan şeylerdir:

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ

> Sen na'îmin güzelliğini yüzlerinde tanırsın. (Mutaffifîn/24)

Korku yerine de sevinç vermiştir. Korkunun da, sevincin de yeri kalbtir. Dolayısıyla yüzde görünen asık surat ile güzellik arasında ve kalbte olan korku ile sevinç arasında mukâbele vardır.

Sevincin, korkunun mukâbili olmadığı söylenebilir. Ama sevinç, emniyet ve daha fazlasını ifâde eder. Zira insân emniyette olduğu hâlde sevinçli olmayabilir.

Benzer şekilde güzellik de, asık suratın tam olarak mukâbili değildir. Yüze yayılmış mutluluğun fazlasıdır. İnsânın yüzü mutlu olmadığı hâlde asık olmayabilir. Yüzdeki mutluluk ni'mete delâlet eder, ki sevinç de bunun gibidir.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bilin ki Allâh ebrârın bu işi yaparken iki amacı olduğunu zikretmiştir: Allâh'ın rızâsını kazanmak ve kıyâmetin korkusundan kurtulmak. Bu âyet, Allâh'ın onlara istedikleri bu iki şeyi de verdiğini ifâde eder. Kıyâmet gününün

korkusundan kurtulmaları, *Allâh şu günün şerrinden onları korudu* şeklinde ifâde edilirken, Allâh'ın rızâsını kazandıkları da onların yüzlerindeki parlaklık ve kalblerindeki sevinçle ifâde edilmiştir. *Surûr* kelimesindeki nekralık ta'zîm ve yüceltme içindir.[58]

Keşşâf'ta ise şöyle denmiştir:

Fâcirlerin asık suratına ve hüznüne karşılık, Allâh onların yüzüne güzellik-parlaklık, kalblerine de sevinç vermiştir. Bu yüzden o gün, ehlinin asık suratlı olmasıyla vasflanmıştır.[59]

Âyetin niçin, يخافون شر يوم كان مستطيرا [*Yaygın olan günün şerrinden korkarlar*] şeklinde değil de, ويخافون يوما كان شره مستطيرا [*Şerri yaygın olan bir günden korkarlar*] şeklinde geldiği veya başka bir ifâdeyle 11. âyetin niçin فوقاهم الله شر ذلك اليَوْمِ [*Allâh şu günün şerrinden onları korudu*] şeklinde geldiği hâlde, burada يخافون الشر değil de, يخافون اليوم geldiği sorulabilir. Yani, önceki âyette *gün*'den korktukları zikredilmiş, burada ise Allâh'ın onları *günden* değil, *günün şerrinden* koruduğu ifâde edilmiştir.

Buna şöyle cevâb verilir: Onlar o günden ve o günün korkunç ve şiddetli zorluklardan korkarlar. Çünkü o gün -Allâh'ın buyurduğu gibi- çok zor bir gündür. Kalbler ve gözler alt üst olur. O günden korkmanın sebebi o gündeki zorluklar ve korkunç şeylerdir. O, öyle bir gündür ki, görenin ondan kurtulması imkânsızdır. İşte Allâh, hepsi birbirinden korkunç olan o gündeki şerrlerden, hâllerden, olaylardan onları koruyacağını ifâde etmiş, çocukları yaşlıya çeviren o gündeki dehşetli durumlardan koruyacağını söylememiştir. Onlar için bu şeyden korunmuş olmak yeter zaten. Bu ifâdede hem büyük bir uyarı, hem de büyük bir hafifletme vardır.

❁❁❁

وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا

Sabretmeleri sebebiyle onların karşılıkları cennet ve ipektir. (İnsân/12)

Önceki âyette لقاهم [*ilkâ etti*] buyurulmuşken, burada جزاهم [*onları karşılığı*] buyurulmuştur. Çünkü önceki âyette ifâde edilen durum cezâ/karşılık, yani mükâfât değil, mükâfâttan önceki durumdur. Önce onlara yüz güzelliği ve sevinç, sonra mükâfât olan cennet ve ipek verilmiştir.

بما صبروا [*sabretmeleri sebebiyle*] sözü, بصبرهم ma'nâsı taşır ve *mâ* harfi masdariyye olur. Aynı zamânda بالذى صبروا عليه , yani "taatlere, îsâra ve hâcetlerine sabredenler" ma'nâsı taşır.

---

[58] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/245.

[59] *Keşşâf*, III/297; *Bahru'l-Muhît*, VIII/396.

Her iki ma'nâyı taşıması için de صبروا fi'line âid zamîr hazfolmuştur. Yani âyet, بصبرهم veya بما صبروا عليه şeklinde gelmemiştir. Allâhu a'lem, böylece ma'nâ genişlemiştir. İsm-i mecrurdaki âid zamîrin hazfının câiz olması için ism-i mevsûle dâhil olmuş iki harfte ve âid zamîrde simetri olması gerekti̇ği görüşünde değiliz. Fasih kelâmda harfin belirli olması ve karışıklığın söz konusu olmaması bunun için yeterlidir.

ذٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ

Şu, Allâh'ın kullarını müjdelediğidir. (Şûrâ/23)

Bu âyette به şeklindeki harf-i cerr ve mecrûru hazfedilmiştir. Bizim âyetimizde olduğu gibi ism-i mevsûle dâhil olmamıştır.

أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا

Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?! (Furkân/60)

Burada da harfler farklı olsa da به hazfedilmiştir.[60]

Cennet ve ipek şeklinde iki şey zikredilmiştir.

Cennet, "bahçe" demektir:

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ

Biz muhakkak onları belâlandırdık, o cennet/bahçe ashâbını belâlandırdığımız gibi. (Kalem/17)

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا

O iki cennet/bahçe yemişlerini vermiş. (Kehf/33)

Sonra *cennet* kelimesi, âhiretteki saadet yurdu için de kullanılmıştır.

İpeğin ne olduğunu biliyoruz. Cennet yemeklerle, ipek ise giyinmekle alâkalıdır. Onlar, Allâh'ın yüzü için yedirmeleri sebebiyle cennetle, oradan istedikleri gibi yemekle mükâfâtlandırılmışlar, üstüne üstlük Allâh'ın fadlından ipek giydirilmişlerdir. Çünkü Allâh iyiliğe ondan daha hayrlısıyla karşılık verir. Allâh şöyle buyurmuştur:

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا

Kim bir hasene ile gelirse ona ondan bir hayr vardır. (Neml/89)

Keşşâf'ta, arkadan gelen âyetteki بما صبروا [*sabretmeleri sebebiyle*] ifâdesinin, îsâr konusundaki sabırlarını ifâde ettiği yazılıdır.

---

[60] Rızâ'nın *Kâfiye Şerhi,* II/42.

Cennetle birlikte ipeğin zikredilmesinin alâkası sorulursa, îsâra sabretmeleri, aç ve çıplak kalmaları sebebiyle zevkle yiyecekleri yiyecekler ve giyecekleri giyecekler verildiğini söyleyebiliriz.[61]

❁❁❁

مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا

Orada erîkeler üzerine yaslanırlar. Orada güneş de, zemherîr/soğuk da görmezler. (İnsân/13)

Bu âyette *fîhâ* [*orada*] şeklindeki câr-mecrûr iki kere geçmiştir. Çünkü bunlardan ikincisi hazfedilseydi bir karışıklık söz konusu olur, لا يرون شمسا و لا زمهريرا [*Güneş ve zemherîr görmezler*] buyurulsaydı, erîkeler üzerine yaslanmış hâldeyken güneşi ve zemherîri görmeyecekleri, ama o mekândan ayrıldıkları zamân güneşi ve zemherîri görecekleri vehmedilebilirdi. Bunun için ikinci câr-mecrûr zikredilmiş ve cennette ne erîkeler üzerindeyken, ne de onlardan kalktıktan sonra güneş ve zemherîri görmeyecekleri ifâde edilmiştir.

لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا

Orada güneş de, zemherîr de görmezler.

Bu ifâdeyle, orada ne soğuk ne de sıcak hissetmeyeceklerinin kasdedildiği söylenmiştir. Orada sıcağının kendilerini rahatsız edeceği güneş olmadığı gibi, şiddetli bir soğuk da yoktur. *Zemherîr,* "şiddetli soğuk" demektir.[62]

Orada güneş ve ay olmadığının ifâde edildiği de söylenmiştir. Çünkü bazı Arab lehçelerine göre *zemherîr,* "ay" demektir.[63]

Bu durumda ma'nâ şöyledir: Oradaki ortam kendiliğinden aydınlıktır, güneşe veya aya ihtiyaç yoktur. Onun ışığı ve nûru, güneşten ve aydan daha fazladır, orada gece yoktur, devâmlı bir aydınlık vardır.

İşin doğrusu bu ma'nâların hepsi doğrudur. Cennetin havası mutedildir, orada şiddetli sıcak ve eziyet verici bir soğuk yoktur, orada ne güneş ne de ay vardır, orası rabbinin nûruyla aydınlıktır.

Burada iki ma'nâyı birden ifâde etmek için *qamer* [*ay*] değil, *zemherîr* kelimesi gelmiştir. Hem hava, hem de parlayan nûr/ışık mutedildir.

Keşşâf'ta söyle açıklanmıştır:

---

61 *Keşşâf,* III/297; *Bahru'l-Muhît,* VIII/396.

62 *Keşşâf,* III/297.

63 *Bahru'l-Muhît,* VIII/392.

Yani havası mutedildir, yakıcı bir güneş olmadığı gibi, eziyet verici şiddetli bir soğuk da yoktur. *Zemherîr*'in "qamer/ay" ma'nâsında olduğu da söylenmiştir. Buna göre ma'nâ, cennetin aydınlık olduğu, güneşe veya aya ihtiyacı olmadığı şeklindedir.[64]

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا

Ve gölgeleri üzerlerine yakınlaştırılmıştır ve devşirimleri bol bol önlerine konmuştur. (İnsân/14)

Bu âyette gölgelerin yakınlığı ile meyvelerin onların emrine verilmiş olma ma'nâları bir arada ifâde edilmiştir. Bu iki tasvir birbirine yakındır. Meyvelerin onların emrine verilmiş olması, istedikleri gibi onlara ulaşabildikleri ma'nâsını taşır. Dolayısıyla meyvelerin yakınlığına delâlet eder. Nitekim Allâh Teâlâ, قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ [*Devşirimleri yakındır*] (Hâkka/23) buyurmuştur.

Meyvelerin onlara yaklaştırılmış olması, *Bahru'l-Muhît*'te ellerine uzak olmadığı ve dikensiz oldukları şeklinde açıklanmıştır.[65] Demek ki hem gölgeler, hem de meyveler onlara yakındır.

ذللت [*boyun eğdirilmiştir*] fi'li, دانية [*yakın/engin*] şeklindeki ism-i fâ'ile atfedilmiştir. Gölgeler sâbittir, yakın olması ona bağlıdır. Dolayısıyla subûta delâlet eden ism-i fâ'ille ifâde edilmiştir. Meyvelere gelince sürekli yenilenirler, dolayısıyla insânların emrine boyun eğdirilmesi de ihtiyaca binâen yenilenir, bu nedenle teceddüde delâlet eden fi'lle ifâde edilmiştir.

Rûhu'l-Me'ânî'de, burada geçen fi'l ve ism-i fâ'il hakkında şöyle bir açıklama vardır:

> Maksad gölgenin devâmlı olduğunu ve ihtiyaca binâen meyvelerin boyun eğdirilmesinin tekrârlanmadığını vurgulamaktır.[66]

Zemahşerî de, دانية [*yakın/engin*] kelimesinin mahzuf olan *cennet* kelimesinin sıfatı olabileceğini söylemiştir. Takdir şöyledir: وجزاهم جنة أخرى دانية عليهم ظلالها [*Onların mükâfâtı gölgeleri kendilerine yaklaşmış başka bir cennettir*]. Bu durumda ma'nâ da şöyle olur: Sabretmeleri sebebiyle onlara cennet, ipek ve gölgeleri kendilerine yaklaştırılmış başka bir cennet daha vardır. O hâlde onlara mükâfât olarak iki cennet var demektir.

Keşşâf'ta şöyle denilmiştir:

---

64 *Keşşâf*, III/297.

65 *Bahru'l-Muhît*, VIII/396.

66 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/159.

Bu iki hâlin bir arada olduğunu ifâde etmek için âyetin başında *vav* harfi gelmiştir. Sanki onların mükâfâtı sıcaktan uzak, serin ve yakın gölgeleri olan iki cennettir. دانية [*yakın/engin*] kelimesinin başka bir cennete matuf olması da câizdir. Yani, "gölgeleri onlara yakın olan başka bir cennet" demektir. Aşağıdaki âyette olduğu gibi onlara iki cennet va'd edilmiştir:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ

Rabbinin makâmından korkan kimse için iki cennet vardır. (Rahmân/46)

Zira, *çünkü biz rabbimizden korkarız* şeklindeki 10. âyette korktukları ifâde edilmiştir.

Meyvelerin boyun eğdirilmesi, istedikleri gibi alması kolay olup, bir engelin söz konusu olmamasıdır.[67]

❁❁❁

وَيُطَافُ عَلَيْهِم بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا

Onların üzerine gümüşten kaplar ve billurdan testiler ile dolaşılır. Miktarı takdîr edilmiş gümüşten billurlar. (İnsân/15-16)

Emirlerine boyun eğdirilmiş oldukları, onların bunlara istedikleri gibi ulaşabildikleri meyvelerden sonra içecekleri zikredilmiştir. Bu içeceklerin de onların etrâfında dolaştırıldığı, yani ulaşmak için herhangi bir çaba harcamaksızın ellerinin altında olduğu ifâde edilmiştir. Önce yiyecek, ardından içecek zikredilmiştir. Kur'ân'ın uslûbu böyledir, yiyecek ve içeceği bir arada zikrettiği zamân dâima yiyeceği takdîm eder:

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

Geçmiş günlerde yaptıklarınız sebebiyle âfiyetle yeyin ve için. (Hâkka/24)

كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ

Allâh'ın rızkından yeyin ve için. (Bakara/60)

وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ

Bana yediren ve içiren O'dur. (Şu'arâ/79)

---

[67] *Keşşâf*, III/297.

Gümüşten billurlar, onların gümüşten yapıldığını, yani gümüş beyazlığında olduğunu ve kristalin şeffaflığına ve saflığına sâhib olduğunu ifâde eder.

Burada *kâne*'nin ne ma'nâda geldiği sorulabilir.

Bu *kâne,* كن فيكون [*"Ol" der, o da hemen oluş sürecine giriverir*] (Mü'min/68) sözlerindeki *kâne* olup bu billurların, birbirinden farklı iki cevherin sıfatını birleştirmiş olarak hârikulâde yaratılışın yüceliğine delâlet etmek üzere Allâh'ın yaratmasıyla yaratıldığını ifâde eder. Bu *kâne*'nin bir benzeri de, *kâfûr karıştırılmış bir ke's/dolu bir kadeh* şeklindeki 5. âyettir.[68]

قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا [*Miktarı takdîr edilmiş*] sözü, içeceklerin miktarının onların ihtiyacı kadar olduğunu ifâde eder. İhtiyaçlarından ne eksik ne de fazladır; "Keşke biraz daha fazla ya da az olsaydı" demezler.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> Buradaki *takdîr,* "onların kendi nefslerindeki takdîre ve şehvetlerindeki şekle uygun" demektir. Zamîr, ويطاف عليهم [*onların üzerine dolaşılır*] sözündeki dolaştıran kişilere âiddir. Bu kişiler, içeceği verecekleri kişinin isteğine göre miktarı tayin ederler. Bu, en lezzetli içecektir. Miktarı ne eksik ne fazla olmayıp tam ihtiyaca göredir.[69]

Zuhruf/71'de altından yapılmış kadeh ve testilerden bahsedilirken, burada niçin gümüşten yapılmış kablar ve gümüşten billur kadehlerden bahsedildiği sorulabilir.

Tabii ki her ta'bîr makâmın gereğine göre gelmiştir. Bu konuda şu açıklamaları yapabiliriz:

İnsân sûresi'ndeki âyetlerimiz şöyledir:

وَيُطَافُ عَلَيْهِم بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا

> Onların üzerine/etrafında, gümüşten kaplar ve billurdan testiler ile dolaşılır. Miktarı takdîr/ta'yîn edilmiş gümüşten billurlar. (İnsân/15-16)

Zuhruf sûresi'nde ise şöyle buyurulmuştur:

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ

---

[68] *Keşşâf,* III/297; *Bahru'l-Muhît,* VIII/397.

[69] *Bahru'l-Muhît,* VIII/397.

وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِّنْهَا تَأْكُلُونَ

O gün, dost olanlar birbirlerine düşmandır; muttakîler müstesnâ. Ey (muttakî) kullarım! Bugün sizin için bir korku yoktur ve siz üzülmezsiniz de! (Siz ey) âyetlerimize îmân eden ve teslîm olan kimseler (bu sizin için söz konusudur). Siz ve eşleriniz sevinç ve neşe içinde cennete girin. Onlara altından tabaklar ve testiler/sürahiler dolaştırılır. Orada canların çektiği, gözlerin lezzet aldığı şeyler de vardır. Siz orada hâlidlersiniz. İşte bu cennet yapageldiğiniz ameller sebebi ile size mirâs verilmiştir. Sizin için orada bir çok meyveler vardır. Siz onlardan yersiniz. (Zuhruf/67-73)

Bu âyetleri incelediğimiz zamân aşağıdaki tesbîtleri yapabiliriz:

1) Zuhruf sûresi'nde bunların muttakîler olduğu zikredilmiştir.

2) Bu muttakîler, *ey kullarım* şeklinde Allâh'ın zâtına izâfe edilmiştir.

3) Bu muttakîler korku ve üzüntüden emindirler. İnsân sûresi'nde ise bu kişilerden ğâib sîğasıyla bahsedilmiştir. Tabii ki muhâtab sîğasıyla korku ve üzüntüden emin olduklarının ifâde edilmesi, ğâib sîğasıyla haber verilmesinden daha üstündür.

4) Zuhruf/69'da onlardan, الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ [*Onlar ki, teslîm olarak Bizim âyetlerimize îmân ettiler*] şeklinde kalb ile tasdîk, itâ'at ve amel ile Allâh'a boyun eğmek ma'nâsıyla bahsedilirken, İnsân/7'de, يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا [*Nezri/adağı yerine getirirler, şerri yaygın/salgın günden korkarlar*] şeklinde bahsedilmiştir.

Böylece Zuhruf sûresi'nde, İnsân sûresi'ne kıyasla daha umûmî ve kapsamlı olarak muttakîlerin, teslîm olarak Allâh'ın âyetlerine îmân ettikleri ifâde edilmiştir.

5) Zuhruf sûresi'nde Allâh Teâlâ onlara, ادخلوا الجنة [*cennete girin*] şeklinde muhâtab sîğasıyla hitâb ederken, İnsân sûresi'nde onlardan, وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا [*Onların karşılığı, sabretmeleri sebebiyle cennet ve ipektir*] şeklinde ğâib sîğasıyla bahsetmiştir. Daha önce de işâret ettiğimiz gibi muhâtab sîğası ile hitâb, ğâib sîğasıyla haber vermekten daha üstündür.

6) Zuhruf sûresi'nde onlara verilen ni'met ve ikrâmlar, eşlerinin de onlarla birlikte cennete girdikleri ifâde edilerek artırılmıştır.

7) Zuhruf sûresi'nde, تحبرون [*sevinç-neşe/rahatlık*] buyurulurken, İnsân sûresi'nde, وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا [*Onlara bir nadre/güzellik ve bir surûr/sevinç ilkâ etti/verdi*] buyurulmuştur. *Hubûr,* "sevinç, güzellik, parlaklık, albeni, zarâfet ve rahatlık" demek olup sonsuz ikrâmın ve rahat yaşamın yansımasıdır.

Lisânu'l-A'rab'da şöyle yazılıdır:

حَبْر، سَبْر، سِبْر kelimelerinin üçü de "güzellik ve parlaklık" ifâde eder. هو جمال cümlesi, o kişinin rahat yaşamın belirtisi olan güzellik ve aydınlık içinde olduğunu belirtir. Bu ma'nâda, حبرني هذا الأمر حبرًا [*Bu durumdaki rahatlığın beni sevindirdi*] deriz. Kur'ân-ı Kerîm'de de, فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ [*Onlar bir ravzada sevinçli/mutlu olurlar*] (Rûm/15) şeklinde geçmiştir. Yani "mutlu edilirler" demektir. Leys, bu kelimenin "ni'metlendirmek ve ikrâm etmek" ma'nâsında olduğunu söylemiştir. Ezherî, "tam bir ni'met"i ifâde ettiğini söylemiştir. الحبرة [*hubre*], "ni'met ve konforlu bir yaşam" demektir. Zeccâc, Zuhruf/70'in "sonsuz ikrâmlar içinde olmak" ma'nâsında olduğunu söylemiştir.[70]

Keşşâf'ta ise şöyle yazılıdır:

"Etkisi görülen bir şekilde mutludurlar, yani mutluluklarının derecesi yüzlerinden belli olur" demektir. تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ [*O na'imin güzelliğini yüzlerinde tanırsın*]. (Mutaffifîn/24). الحبرة [*hubre*], güzellikle vasflanmada mübâlağa ifâde eder.[71]

İnsân sûresi'nde bu ma'nâların hepsi fazlasıyla vardır.

8) Zuhruf sûresi'nde orada canlarının çektiği ve gözlerin lezzet aldığı şeylerin bulunduğu zikredilmiştir.

9) Onlar orada ebedî kalacaklardır.

10) Onlar için çeşit çeşit meyveler vardır.

Görüldüğü gibi Zuhruf sûresi'nde ifâde edilen ma'nâlar daha üstündür, dolayısıyla da kadeh ve testilerin altından yapıldığının, İnsân sûresi'nde ise kapların gümüşten, kupaların ise gümüşten yapılmış billurdan olduklarının zikredilmesi münâsib olmuştur. Muhakkak ki cennetteki gümüş, dünyâdaki gümüşe benzemez. Çünkü dünyâda gümüşten billur bir kap yoktur.

Zuhruf sûresi'nde *zeheb* [*altın*] kelimesinin zikredilmesinin daha güzel olmasının bir sebebi de, sûrenin genel havasının altın, zînet ve ni'metlerle dolu olmasıdır:

وَلَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ

Eğer insânlar tek ümmet olmasalardı, Rahmân'a küfredenlerin evlerine gümüşten tavanlar, üzerlerinde çıkacakları merdivenler ve odalarına

70 *Lisânu'l-Arab*, حبر, V/229.

71 *Keşşâf*, III/102; *Bahru'l-Muhît*, VIII/26.

kapılar ve üzerlerine kurulacakları koltuklar, kanapeler ve altın zînetler yapardık. Bunların hepsi dünyâ/şimdiki hayât'ın metâından/kazanımından başka birşey değildir. Âhiret ise, rabbinin indinde muttakîlerindir. (Zuhruf/33-35)

Zuhruf sûresi'nde anlatılanlar dünyâ/şimdiki hayâta âiddir. Kâfirlerin evlerinin tavanlarının, merdivenlerinin, kapılarının ve koltuklarının gümüşten yapılacağından, onlara altından süs eşyaları verileceğinden bahsedilmektedir.[72] O hâlde âhirette bundan daha düşük bir ni'met verilmesi münâsib olmaz. Tabii ki çatının ve merdivenlerin gümüşten olması, ni'met içindeki yaşamı tasvir açısından testilerin gümüşten olmasına nisbetle daha açıktır. Ayrıca bu âyetlerin sonunda, وَالْآخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ [*Âhiret ise rabbinin indinde muttakîlerindir*] buyurulmuştur. Sonra da, الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ [*Dostlar o gün birbirine düşmandır, muttakîler hâriç*] (Zuhruf/67) buyurulmuştur. Bu nedenle âhirette muttakîlere verilecek olan karşılığın, dünyâda kâfirlere verilenlerden daha üstün olması uygun olmuştur.

Yine aynı sûrede Fir'avn'ın kibirlendiği, أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي [*Mısr mülkü ve altımdan akan bu nehirler benim değil mi?!*] (Zuhruf/51) sözleriyle ve Mûsâ'yı (a.s) küçümsediği, فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ [*Öyle ya, o'nun üstüne altından bilezikler atılmalı değil miydi?!*] (Zuhruf/53) sözleriyle ifâde edilmiştir. O hâlde cennetteki testilerin gümüşten olduğunun ifâde edilmesi münâsib olmazdı. İşte böylece her açıdan Zuhruf sûresi'nde testilerin altından olduğunun zikredilmesi münâsibtir.

Allâhu a'lem, onların etrâfında bazan altından, bazan da gümüşten testilerin dolaştırılması ma'nâları birleştirilmiş, böylece ikrâm ve ni'met arttırılmıştır. Çünkü bu farklı ni'metler makâmın gereğine uygun olarak zikredilmiştir:

❁❁❁

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا

Orada bir ke's/dolu bir kadeh içirilirler, katkısı zencefil olan. Orada selsebil denen bir pınar vardır. (İnsân/17-18)

Onların etrâfında testilerin dolaştırıldığı zikredilince, يشربون [*içerler*] değil, يسقون [*içirilirler/sulanırlar*] buyurulması münâsib olmuştur. إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا [*Muhakkak ki o ebrâr kâfûr karıştırılmış bir ke's'ten/dolu bir kadehten içerler*] şeklindeki 5. âyette testilerden ve etrâflarında dolaşanlardan bahsedilmediği için يسقون [*içirilirler/sulanırlar*] değil, يشربون [*içerler*] denmesi uygun olmuştur. İçirilmeleri için etrâflarında dolaşan birileri olması gerekir.

---

[72] *Lisânu'l-Arab*, زخرف, XI/32; *Bahru'l-Muhît*, VIII/15; *Keşşâf*, III/96.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Katâde şöyle demiştir: "Mukarrebûn onu saff olarak içerken, diğer cennet ehli karışık olarak içer." Açıkça anlaşılan ma'nâ onların hem mizacı/katkısı kâfûr, hem de zencefil olan dolu kadehlerden içtikleridir. Burada *içerler* değil de يسقون [*içirilirler/sulanırlar*] denmesi, yukarıda geçen *dolaştırılır* sözü ile alâkalıdır. Bunun, şan açısından daha önce zikredilen dolu kadehlerden daha yüce olduğuna işâret ediyor olması da mümkündür.[73]

Selsebîl kelimesi, "kolayca ulaşılabilme ve akıcılık" ma'nâsı taşır ve, إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا [*Çünkü Bizim yanımızda ağır bukağılar ve cahîm vardır. Boğazı tıkayıp kalan bir yiyecek ve elîm bir azâb var*] (Müzzemmil/12-13) âyetlerinde zikredilen kâfirlerin boğaza takılan yiyeceğinin mukâbilidir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır: "Boğazdan kolay geçtiği ve içimi rahat olduğu için selsebîl denmiştir. Zeccâc da bu kelimenin kolaylığı ifâde eden bir sıfat olduğunu söylemiştir."[74]

Âlûsî'nin de işâret ettiği gibi bu, önceki içecekten daha değerlidir. Çünkü:

- Bu içecekleri onlara, bulundukları yerde dolaşan ölümsüz çocuklar ikrâm eder.
- Bu içecek testileri onların etrâfında dönüp dolaştırılır.
- Etrâflarında dolaşan kişiler dizili inciler gibidir.

Önceki içecekler hakkında bu özelliklerden bahsedilmemiştir. Dikkat edilirse etrâfında dönüp dolaşma ile alâkalı bütün unsurlar zikredilmiştir. Dönüp dolaşanlar zikredilmiştir, ki bunlar ölümsüz çocuklardır; etrâfında dönüp dolaştıkları kişiler zikredilmiştir, ki bunlar da ebrâr'dır; dönüp dolaştırılan şeyler zikredilmiştir, ki bunlar gümüşten ve billurdan testi ve kadehlerdir; ikrâm edilen şeyler de içeceklerdir.

❁❁❁

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا

> Onların üzerine/etrafında muhalled vildân/çocuklar dolaşır, ki onları gördüğün zamân saçılmış birer ince sanırsın. (İnsân/19)

Ebrâr'ın içeceğinin, testilerinin, kadehlerinin ve sâkînin vasfları zikredildikten sonra o sâkîleri görenlerin saçılmış inciler sanacakları zikredilmiştir. Onların saçılmış inci olarak vasflanması, tek bir mekânda bulunmayıp her tarafa yayılmış olmaları dolayısıyladır.

---

[73] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/160.

[74] *Keşşâf*, III/298.

Fethu'l-Qadîr'de şöyle yazılıdır:

> Allâh Teâlâ içeceği, kadehin ve sâkînin vasflarını zikrettikten sonra, إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا [*Onları gördüğün zamân yayılmış/saçılmış birer inci sanırsın*] buyurmuştur. Ma'nâ ehli, onların yayılmış/saçılmış olma sıfatıyla, hizmet konusunda her tarafa yayıldıklarının kasdedildiğini söylemiştir. Eğer onlar bir sıraya dizilseler âhenkli bir şiir gibi olurlar. Bu şekilde vasflanmalarının, *hûrî iyn*'in hilâfına hizmet konusunda aceleciliklerinin göstergesi olduğu da söylenmiştir. Çünkü *hûrî iyn,* saklı incilere benzetilmiştir, onlar hizmetle yükümlü değildirler.[75]

Bu çocukların muhalled [ölümsüz/değişmeksin aynı şekilde kalıcı] olmakla nitelenmesi| onların yaşlanacağı, güzelliklerinin değişeceği, saflıklarının bozulacağı ya da hizmetten âciz kalacakları vehmini ortadan kaldırmak içindir.

Burada *izâ* harfinin gelmesi, bu haberin kesinliğine ve onları mutlaka göreceklerine delâlet etmesi içindir.

❁❁❁

وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا

> Her nereye bakarsan orada bir na'im ve büyük bir mülk/hükümranlık görürsün. (İnsân/20)

Her bakışta büyük bir mülk/hükümranlık görüleceği ifâde edilmiştir. Burada geçen ilk *görmek* fi'linin mef'ûlü, umûm kasdedildiği için hazfedilmiş; görülen yer veya şey sınırlanmamıştır. Yani "*görmek* fi'li ne zamân gerçekleşse büyük bir mülk/hükümranlık ve ni'met görülür" demektir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Burada *görürsün* fi'linin umûm ve kapsam ifâde etmediği için açık veya mukadder bir mef'ûlü yoktur. Burada âdeta, "bakan kişinin gözleri nereye bakarsa baksın büyük bir ni'met ve mülkten/hükümranlıktan başka birşey görmez" denilmiştir. *Semme* kelimesi zarf olarak gelmiş olup nasb mahallindedir.[76]

❁❁❁

[75] *Fethu'l-Qadîr,* V/341.

[76] *Keşşâf,* III/299; *Bahru'l-Muhît,* VIII/399.

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

Üzerlerinde/sırtlarında sündüs/ince ipek -ki yemyeşildir- ve istebraktan/kalın ipekten siyâblar/elbiseler vardır, gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir ve rabb'leri onlara son derece temiz bir şarâb/içecek içirmiştir. (İnsân/21)

Burada geçen عالیهم [*'âliyehum*] ibâresinin, فوقهم [*fevqahum:* üstlerinde/onların üstünde] ma'nâsında olduğu söylenmiştir.[77]

Aslında böyle değildir. Çünkü فوقية [*fevqıye*], "temâs ve berâberlik" ma'nâsı taşımaz. Allâh Teâlâ, أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ [*Onlar, fevkindeki/üstündeki-yukarısındaki semâya bakmadılar mı?*] (Kâf/6) buyurmuştur. Zira semâ bize temâs etmez, bu sebeble فوقهم [*fevklerinde/üstlerinde*] kelimesi kullanılmıştır. Yine Allâh, أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ [*Fevklerinde/üstlerinde kanatlarını açarak ve kapatarak uçan kuşları görmediler mi?*] (Mülk/19) buyurmuştur, ki kuşlar da bizim üstümüzdedir, ancak bize temâs etmezler. O hâlde عالیهم [*âliyehum*] buyurulması, temâs ifâde eder. Yani, onlar bu ince ve kalın ipekten elbiseleri giymişlerdir. عالیهم [*'âliyehum*] ibâresi, فوقهم [*fevqahum:* üstlerinde/onların üstünde] kelimesinden farklı olarak "temâs ve berâberlik" ifâde eder.

Bu ebrârın, daha önce ellerinde ve ayaklarında zincirler ve prangalar olduğundan bahsedilen ateş ehlinin mukâbili olarak gümüşten bilezikler taktıkları zikredilmiştir.

Kur'ân'da başka bir yerde altın bileziklerden bahsedilirken, burada gümüş bileziklerden bahsedilmiştir. Bu, bazan gümüş, bazan altın bilezikler taktıklarına delâlet ettiği gibi, her ikisini taktıklarını da ifâde etmiş olabilir.

Keşşâf'ta şöyle açıklanmıştır: "Onların hem altın, hem de gümüş bilezikler takmaları mümkündür. Bunda bir problem yoktur. Her iki çeşit bileziği de sırayla veya bir arada kullanabilirler. Kadınlar dünyâda da böyle yaparlar. Bilekte iki cins bileziğin bir arada duruşu da ne güzeldir!"[78]

İnsân sûresinde ebrardan bahsettiği için gümüş bileziğin zikredildiği, altın bileziğin mukarrebuna mahsûs olduğu da söylenmiştir.

Tefsîru İbn Kesîr'de bu sıfatın ebrârın sıfatı olduğu, mukarrebûnun ise, جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ [*Orada/adn-ikâmet cennetlerinde*

[77] *Bahru'l-Muhît,* VIII/399.

[78] *Keşşâf,* III/299; *Bahru'l-Muhît,* VIII/400.

altın'dan bileziklerle ve incilerle süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir] (Fâtır/33) âyetindeki gibi vasflandığı yazılmıştır.[79]

Bizim görüşümüze göre burada gümüş bileziğin, başka bir yerde altın bileziğin zikredilmesi, makâmın gereğidir. Bunu izah etmek için Fâtır sûresi üzerinde düşünülmesi gerekir:

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ أَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾ وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ﴿٣١﴾ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِن فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ

> Doğrusu Allâh'ın kitâbını tilâvet edenler, salâtı ikâme edenler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık infâk edenler, aslâ durgunlaşmayacak bir ticâret umabilirler. Ta ki onlara ecrlerini tastamâm versin. Hattâ lütfundan onlara fazlasını da versin. Çünkü O ğafûrdur, şekûrdur. Sana kitâbtan vahyettiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayıcı olmakla berâber hakkın da ta kendisidir. Muhakkak Allâh kullarına habîrdir, basîrdir. Sonra kitâbı kullarımızdan seçtiklerimize mirâs verdik. Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi orta yolludur, kimisi de Allâh'ın izni ile hayrlarda öne geçmiştir. Şu, büyük lütfun ta kendisidir. Adn/iqâmet cennetleridir ki oraya girerler. Orada altından bileziklerle ve incilerle süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir. Ve diyeceklerdir ki: "Bizden üzüntüyü gideren Allâh'a hamdolsun. Muhakkak rabbimiz ğafûrdur, şekûrdur; ki O, lütfu ile bizi ikâmet yurduna yerleştirdi. Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, hiçbir usanç da dokunmayacak." (Fâtır/29-35)

Bu âyetlerde şu tesbîtleri yapabiliriz:

- Bunların Allâh'ın kitâbını okular.
- Namazı kılarlar.

[79] *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/457.

- Allâh'ın rızıklandırdığı şeylerden gizli ve açık infâk ederler.
- Dikkat edilirse İnsân sûresi'nde bahsedilen ebrarın sözlerini yerine getirdikleri, miskîne, yetîme ve esîre yemek yedirdikleri zikredilmiştir. Fâtır sûresi'nde zikredilen ameller ise bunlardan daha üstün amellerdir. Çünkü gizli ve açık olarak infâk etmek, İnsân sûresi'nde zikredilen insânları doyurmaktan daha kapsamlı ve umûmîdir. Aynı şekilde salâtı ikâme etmek ve Allâh'ın kitâbını okumak da sözü yerine getirmekten daha değerlidir. Adak şer'an mekruh olup hayr değildir. Cimrinin sadakasıdır, ama yerine getirilmesi vâcibtir.
- Fâtır sûresi'nde onların tükenmeyecek bir kazanç umdukları zikredilmiştir. Aslında ticâret kazanç için yapılır. Bu kişiler zarar etmeyecek bir ticâret ümîd etmektedirler. Muhakkak ki Allâh onların ümîdlerini gerçekleştirecek ve ticâretlerinde kâr ettirecektir. Dolayısıyla altın bileziklerin zikredilmesi münâsibtir.
- Fâtır sûresi'nde Allâh'ın onların mükâfâtlarını tam olarak vereceği ve fadlından daha da artıracağı zikredilmiştir. İnsân sûresinde ise sâdece, إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً [*Doğrusu bu sizin için bir karşılıktır*] (İnsân/22) buyurulmuştur. Fâtır sûresi'nde mükâfâtın Allâh'ın fadlından arttırıldığı zikredildiği için altın bilezikler ve inciyle süslenenmenin zikredilmesi münâsib olmuştur.
- İnsân sûresi'nde وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا [*Sa'yiniz meşkurdur*] (İnsân/22) buyurulurken, Fâtır sûresi'nde إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ [*Doğrusu O, ğafûrdur, şekûrdur*] (Fatır/30) buyurularak şükrün yanında mağfiret de zikredilmiştir.
- ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا [*Sonra kitâbı kullarımızdan seçtiklerimize mîras verdik*] (Fâtır/32) âyetinde اورثنا ve آصطفينا fi'llerinde azamet zamîri gelmiştir. Kur'ân bu zamîri tekrîm makâmlarında kullanır.
- Bu seçimin kulları arasından yapılması da ayrı bir tekrîmdir. Çünkü *ıstıfâ*,' "tercih etmek, üstün tutmak" demektir.
- Fâtır sûresi'nde seçilenler nefsine zulmedenler, mutedil olanlar ve Allâh'ın izniyle hayrda öncü olanlar olarak üçe ayrılmıştır. Hayırda öncü olanlar mükellef olan mahlûkâtın en değerlisidir. Dolayısıyla bu makâm daha kerîm olan mükâfâtın zikrini gerektirmiştir. Burada gümüş bileziklerden bahsedilseydi, öne geçmeyenler için de bu mükâfâtın olduğu anlaşılmazdı.
- ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ [*Şu, büyük fazl ancak odur*] (Fâtır/32) âyetinde geçen *fadlu'l-kebîr* [*büyük fazl*] ibâresi dolayısıyla altından bilezikler ve fazlası olan incilerin zikredilmesi münâsib olmuştur.
- Onların kendilerinden hüznü/üzüntüyü gideren Allâh'a hamd ettikleri ve âyetin sonunda da Allâh'ın ni'metler bahşettiği zikredilmiştir (bkz. Fâtır/34).

Bu sûrede, Allâh'ın fadlı birçok kere zikredilmiştir:

وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ

Onlara, fadlından artırır. (Fâtır/30)

ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

Şu, büyük fadl ancak odur. (Fâtır/32)

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ

Ki fadlından bizi durulacak yurda kondurdu. (Fâtır/35)

Mağfiret ve şükr de iki kez geçmiştir:

إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ

Doğrusu O, ğafûrdur, şekûrdur. (Fâtır/30)

إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

Doğrusu rabbimiz elbette ğafûrdur, şekûrdur. (Fâtır/34)

- Allâh itâ'at eden kullarından bahsederken onların Allâh'ın kitâbını okuduğunu ve namazı kıldığını ifâde ettiği âyetin sonunda, إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ [*Doğrusu O, ğafûrdur, şekûrdur*] (Fâtır/30); kendisine zulmeden ve mutedil olanlardan bahsederken onların adn/ikâmet cennetine girdiklerini ve ikrâm olunduğunu söylemiş, âyetin sonunda إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ [*Doğrusu rabbimiz elbette ğafûrdur, şekûrdur*] (Fatır/34) buyururken ilâve bir *lâm* harfi getimiştir ki, Allâh mağfiret etmese bu kişilerin oraya giremeyeceklerini ifâde etsin. Bu kişiler öncekilerden daha fazla Allâh'ın mağfiretine muhtaçtır.

İnsân sûresi'nde, وحلوا şeklinde mâzî fi'l gelirken, niçin Fâtır sûresi'nde يحلون şeklinde muzârî fi'lin kullanıldığı sorulabilir.

İnsân sûresi'nde Allâh'ın onları o günün şerrinden koruduğu, bir güzellik ve sevinç ilkâ ettiği/verdiği, sabretmeleri sebebiyle mükâfâtlandırdığı mâzî fi'lle anlatıldığı için, bu fi'lin de mâzî gelmesi münâsib olmuştur.

Fâtır sûresi'nde ise adn/ikâmet cennetlerine girmeleri, muzârî fi'lle ifâde edildiği için muzârî fi'l münâsib olmuştur.

O hâlde İnsân sûresinde geçen, يطاف عليهم [*onların üzerine/etrafında dolaşılır*], يسقون [*içirilirler*] ve يطوف عليهم [*onların üzerine dolaşırlar*] fi'llerinin niçin muzârî geldiği sorulabilir.

Buna da bu dolaştırma ve içirme fi'llerinin teceddüdüne delâlet etmesi için muzârî fi'lin tercîh edildiği şeklinde cevâb verebiliriz. Mâzî fi'l kullanılsaydı o zamân bu fi'llerin tekrârlandığı ma'nâsı ifâde edilmezdi.

وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا [*Rabb'leri onlara tahûr/tertemiz bir şarâb/içecek içirmiştir*] âyetindeki *tahûr,* "tâhir" [temiz] ma'nâsında mübâlağa ismidir. Mübâlağa ismi المطهر şeklinde de gelir. Bu içeceğin ne kadar temiz olduğunu, hattâ temizliğin son raddesinde olduğunu ifâde etmek için bu kalıp tercîh edilmiştir. *Bahru'l-Muhît*'te bu kelimenin lâzım fi'l olan طهارة fi'linin mübâlağa sîğası olduğu yazılıdır.[80]

Keşşâf'ta ise şöyle denilmiştir:

> Bu şarâbta/içecekte dünyâdaki gibi pislik yoktur ya da bu şarâb/içecek sıkılarak elde edilmemiştir, dolayısıyla ona kirli el veya ayak değmemiş ya da temiz olması gereken ibrik veya testilere konmamıştır. Çünkü bedenin terlemesi veya başka bir yolla bir necâset veya koku bulaşabilir.[81]

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> *Tahûr* kelimesi iki şekilde açıklanabilir:
>
> 1) Temizlik açısından mübâlağa sîğasıdır.
>
> 2) "Temizleyen" ma'nâsındadır.
>
> O hâlde âyette iki ihtimâl vardır:
>
> A) Bu, cennet kapısının yanındaki ağacın dibinden kaynayan bir pınar olup Allâh bundan içenin kalbindeki kin, nefret ve hasedi çıkarıp temizler ve onun içinde pislik ve eziyet nâmına hiçbir şey bırakmaz.
>
> B) Cennetlikler yiyip içerler. Bu yeme-içmenin sonunda da onlara bu şarâb/içecek sunulur. Bundan içtikleri zamân içleri temizlenir ve derilerindeki gözeneklerden mis gibi bir koku fışkırır.
>
> Bu iki izaha göre buradaki *tahûr,* "temizleyen" ma'nâsınadır. Bu şarâb/içecek onların içini kötü huylardan ve insâna sıkıntı veren şeylerden temizler.[82]

Açıkça görülen şey bu sıfatın bütün ma'nâları taşıdığıdır. Bu içecek hem temiz, hem temizleyici bir içecektir. Hâlin gerektirdiği zikredilmiş veya zikredilmemiş her türlü şeyden mübâlağalı bir şekilde temizler.

Bu içeceği içirenin rabb oluşu, bu şarâbın/içeceğin fazîletine ve daha önce zikredilen iki çeşit içeceğin daha üstün olanına delâlet eder. İlk olarak 5. âyette, إِنَّ الْأَبْرَارَ

[80] *Bahru'l-Muhît,* VIII/401.

[81] *Keşşâf,* III/299.

[82] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXX/254.

يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ [*Muhakkak ki o ebrâr bir ke's'ten/dolu bir kadehten içerler*] buyurulmuş, fakat burada onlara içirenin kim olduğundan bahsedilmemişti. İkinci içecekten bahsedilirken ise 17. âyette, وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا [*Onlara orada bir ke's/dolu bir kadeh içirilir*] ifâdesinde fi'l meçhul olarak gelmiş ve sâkîden bahsedilmemiştir. Bu içecek hakkında ise 21. âyette, وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ [*Rabb'leri onlara içirmiştir*] buyurularak içirme fi'li rabb'e isnâd edilmiş, böylece bu içeceğin fazîletine işâret edilmiştir.

Tefsîr-i Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ [*Rabb'leri onlara içirmiştir*] şeklindeki 21. âyette bahsedilen şarâbın/içeceğin daha önce bahsedilen kâfûr, zencefil ve selsebil gibi pınarlar mı olduğu, yoksa farklı mı olduğu sorulursa, bunun farklı bir çeşit olduğunu söyleriz. Bunun sebebleri vardır: İlk olarak, aynısı olsaydı tekrâr edilmezdi. Ayrıca Allâh bu *içirmek* fi'lini Kendisine izâfe etmiştir, ki bu da, diğer pınarlarda olmayıp sâdece bu pınarda olan bir üstünlüğe delâlet eder.[83]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Bu içecek önce geçen iki çeşit içecekten daha üstündür. Çünkü *içirmek* fi'li, âlemlerin rabbine isnâd edilmiş ve *tahûr* [*tertemiz*] olmakla vasflanmıştır.[84]

❁❁❁

إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا

Doğrusu bu, sizin için bir karşılıktır; sa'yiniz meşkûrdur. (İnsân/22)

Burada, yaptıkları güzel şeylere karşılık, bir mükâfât veya teşekkür istemeyen kişilerden bahsedilince, rabb'lerinin bu çabalarına karşılık onlara en güzel mükâfât ve şükr ile karşılık verdiği zikredilmiştir. Mükâfât fi'lle, şükr ise sözledir.

❁❁❁

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنزِيلًا

Muhakkak ki Biz, evet Biz Kur'ân'ı sana tenzîlen indirdik. (İnsân/23)

Âyet-i kerîmede *tenzîl* [*indirmek*] fi'li Allâh'a isnâd edilmiş ve bu fi'l *inne* ve munfasıl zamîr ile te'kîd edilmiştir. Ardından da *tenzîl* [*indirmek*] masdarıyla indirilen şey tekrâr te'kîd edilmiştir. Böylece bu âyette hem indiren, yani Allâh, hem kendisine indirilen kişi -ki *'aleyke* ibâresindeki muhâtab zamîridir-, hem de indirilen şey -ki Kur'ân'dır- zikredilmiştir.

---

[83] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/254; *Envâru't-Tenzîl*, 776.

[84] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/164.

Burada sûrenin başında, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ [*Doğrusu Biz insânı karışık bir nutfeden yarattık*] (İnsân/2) şeklinde *yaratmak* fi'li sâdece *inne* ile te'kîd edilmişken, burada *tenzîl* [*indirmek*] fi'linin niçin hem *inne*, hem munfasıl zamîr, hem de masdar ile te'kîd edildiği sorulabilir.

Bunun birçok sebebi olduğu söylenebilir:

- Yaratmak husûsunda çok küçük bir azınlık dışında bir ihtilaf söz konusu değildir. Mü'minler ve kâfirler yaratıcının Allâh olduğu konusunda hem fikirdir. Hattâ Mekke müşrikleri bile bunu kabûl ediyorlardı:

وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

Doğrusu onlara, "O gökleri ve yeri kim yarattı? Güneşi ve ay'ı kim musahhar kıldı?" diye sorsan, mutlaka "Allâh" derler. (Ankebût/61)

Ama Kur'ân'ı Allâh'ın indirdiği konusunda hem fikir değildiler. Aksine buna inanmıyorlar ve yaratıcının Allâh olduğunu inkâr edenlerden çok daha fazla sayıda insân, Kur'ân'ı Allâh'ın indirdiğini inkâr ediyordu. İşte bu sebeble te'kîdlerin daha çok olması gerekmiştir.

- Başka bir açıdan düşünüldüğünde tenzîl [indirmek], yaratmaktan daha önemlidir. Çünkü yaratmanın amacı ibâdet ve tekliftir:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Ben cinn ü insi ancak Bana ibâdet etmeleri amacıyla yarattım. (Zâriyât/56)

Mâdem ki yaratmanın amacı ibâdettir, ibâdet de Allâh'ın istediği gibi olmak ve emirlerini yerine getirmektir, ki bu da ancak O'nun indirdiği kitâb yoluyla olur. O hâlde tenzîl [indirmek], yaratmaktan daha önemlidir. Çünkü insân ancak bu tenzîl sâyesinde ibâdeti, rabbimizin emir ve nehiylerini öğrenir. Bu da daha ziyâde te'kîdi gerektirir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Daha önce açıkça geçmesine rağmen zamîrin tekrâr edilmesi, Rasûlullâh'ın (s.a) nefsinde bu vahyi indirenin Allâh olduğu şeklindeki ihtisas ma'nâsının yerleşmesi içindir. Madem ki bunu indiren O'dur, o hâlde bunda hiçbir yönden hikmet ve doğruluğun olmama ihtimâli yoktur.[85]

Allâh başka yerlerde farklı ifâdeler kullanmıştır:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

[85] *Keşşâf*, III/300.

Muhakkak ki Biz, evet Biz indirdik-indiriyoruz zikri ve muhakkak ki onun muhâfızı da elbette Biziz. (Hicr/9)

Bu sûrede ise إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنزِيلً [*Muhakkak ki Biz, evet Biz Kur'ân'ı sana tenzîlen indirdik*] (İnsân/23) buyurulmuş ve burada geçen *'aleyke* [*sana/senin üzerine*] ibâresi, Hicr sûresi'nde zikredilmemiştir. Bunun sebebi, İnsân sûresi'nde bu âyetin ardından Rasûlullâh'a (s.a) yönelik emir ve yasakların gelmesidir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلً

Muhakkak ki Biz, evet Biz Kur'ân'ı sana/senin üzerine tenzîlen indirdik. O hâlde rabbinin hükmüne sabret ve onlardan âsim/günâhkâr yâhûd kefûr hiçbir kimseye itâ'at etme. Sabâh ve akşam Rabbinin ismini zikret! Gecenin bir kısmında da O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh et. (İnsân/23-26)

Bu nedenle *aleyke* [*sana/senin üzerine*] ibâresinin zikri münâsib olmuştur. Hicr sûresi'nde ise durum böyle değildir. Aksine kelâm zikr ve zikrin korunması hakkında devâm etmektedir. Rasûlullâh'a yönelik bir emir ya da nehiy söz konusu değildir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

Muhakkak ki Biz, evet Biz indirdik-indiriyoruz zikri ve muhakkak ki onun muhâfızı da elbette Biziz. (Hicr/9)

Bundan sonra kelâm Kur'ân hakkında devâm etmektedir:

كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ

Şunun gibi ona sülûk veririz mücrimlerin/suçluların kalblerinde; ona îmân etmezler. Hâlbuki evvelkilerin sünneti/evvelkilere tatbik edilen ilâhî kânûn da kesinlikle geçmiştir. (Hicr/12-13)

Bunun için *'aleyke* [*sana/senin üzerine*] ibâresi zikredilmemiştir. Her ta'bîr mekânına münâsib olarak gelmiştir.

Burada niçin İnsân sûresi'nde *Qur'ân* kelimesi geçerken, Hicr sûresi'nde *zikr* kelimesinin geçtiği sorulabilir. Sâd sûresi'nde Rasûlullâh'a (s.a) indirilen kitâbın ismi *Qur'ân* olarak geçmiştir. Sâd sûresi'nde ise bu kitâb için *zikr* denmiş veya İnsân sûresi'nde olduğu gibi bir vasfı söylenmeyip direkt olarak ismi zikredilmiştir. Hicr sûresi'nde *Qur'ân* ismi hem sûrenin başında, hem de sonlarında geçmiştir:

تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ

Bunlar, kitâbın ve mübîn/apaçık kur'ân'ın/hitâbenin âyetleridir. (Hicr/1)

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

Doğrusu sana tekrârlanan yediyi ve azîm Kur'ân'ı verdik. (Hicr/87)

Zikr ismi daha önce geçen, وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ [*Dediler ki: "Ey kendisine zikr indirilen! Muhakkak sen, kesinlikle bir mecnûnsun"*] (Hicr/6) âyetine münâsibtir. Bunun için Allâh Teâlâ, إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ [*Muhakkak ki Biz, evet Biz indirdik-indiriyoruz zikri ve muhakkak ki onun muhâfızı da elbette Biziz*] (Hicr/9) şeklinde bu ismi [*zikr* ismini] tekrârlamıştır. Kureyş kâfirleri Allâh'ın vahyini zikr olarak isimlendirdiği için, Allâh da onların bu görüşünü aynı ismi kullanarak reddetmiştir. Böylece her ta'bîr yerine münâsib olmuştur.

❁❁❁

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا

O hâlde rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir âsime/günâhkâra yahut hiç bir kefûra itâ'at etme. (İnsân/24)

Kur'ân'ın tenzîlinin zikrinden sonra, فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ [*O hâlde rabbinin hükmüne sabret*] sözleriyle, Rasûlullâh'ın sabretmesi emredilmiştir. Çünkü bu değerli kitâb; içinde bulunan ağır sözler, sorumluluk ve tebliğ dolayısıyla, bu tenzîli yüklenen kişinin bunlara sabretmesini gerektirir.

Âyette geçen *hükm* kelimesi, "hikmet" ma'nâsında olabilir. O hâlde Allâh'ın hikmeti gereği zafer verinceye kadar sabretmesi istenmektedir.

Bu kelimenin "kadâ" [hükmetmek/hüküm vermek] ma'nâsında olması da mümkündür. Nitekim aşağıdaki âyetlerde *hükm* kelimesi bu ma'nâdadır:

وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ

Allâh hükmeder. O'nun hükmünü ta'kîb edecek yoktur. (Ra'd/41)

إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

O hükm, başkasının değil Allâh'ındır. O hakkı kıssa eder/anlatır ve O, fasledenlerin/hükmedip ayıranların hayrlısıdır. (En'âm/57)

Bu durumda ma'nâ "Allâh öyle hükmettiği için sabret" şeklindedir.

Âyet, her iki ma'nâyı bir arada taşıyabilir. Her iki ma'nâ da murâd edilmiştir. Allâh Teâlâ hükmü gereği o'na sabretmesini emretmiştir ve bu emri hikmeti gereği vermiştir. O hâlde ma'nâ şöyle olmuştur: "Rabbinin hikmeti, hükmü ve emri gereğince sabret."

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Rabbinin hikmetinden kaynaklanan, maslahatlarla alâkalı olan hükmüne ve Mekkeli müşrik düşmanlarına karşı vereceği zaferin gecikmesine sabret. Onlardan hiç birine itâ'at etme. Zaferin gecikmesi dolayısıyla meydana gelen sıkıntıya ve onların eziyetlerine aldırma.[86]

وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا

> Onlardan hiçbir âsime/aşırı günâhkâra yahut hiçbir kefûra/aşırı nanköre itâ'at etme.

Bu, "itaatin seni onlara veya maksadına yaklaştıracağını zannederek onlara itâ'at etme" demektir. *Âsim,* "günâh işleyen, günâhlarda önder olan" demektir.

Kefûr, küfrde mübâlağadır. İmân'ın zıddı veya şükrün mukâbili olan ve ni'meti inkâr ma'nâsındaki küfrdür. Bunun izahı daha önce geçmişti.

Âsim, "günâh işleyen" demektir. Günâh, âzalara âid bir fi'l olduğu gibi, kalb ameli de olabilir. İsyan fi'llerinin hepsi günâha sürükler. Fâili de *âsim*'dir. Günâh; ilmi ve şâhidliği saklamak, hased, bâtıl i'tikâd vs. gibi kalb amelleri olabilir:

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ

> İsmin/günâhın açığını da, gizlisini de bırakın. (En'âm/120)

Küfr, kalbteki bâtıl itikad veya dille ni'meti inkâr olup her ikisi de günâhtır. Onun için her *kefûr, âsim*'dir, ama her *âsim kefûr* değildir. Yani, her günâh işleyen kâfir veya nankör değildir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

Bunun ma'nâsı, "günâh işleyen ve inkâr eden, seni de buna da'vet eden kişiye itâ'at etme" şeklindedir. Şayet *"'Veya'* (أو) kelimesinin anlamı, onlardan *birine* itaat etme demektir. İkisine birden itaati yasaklamak için 've' getirilmesi gerekmiyor muydu?" dersen şöyle derim: "Onlara itaat etme" denilseydi, onlardan birine itaat etmesi câiz olurdu. "Onlardan *birine* itaat etme" buyurulunca, anlaşıldı ki; *birine* itaati yasaklayan, ikisine birden itaat etmeyi haydi haydi yasaklamıştır.[87]

---

[86] *Keşşâf,* III/300.

[87] *Keşşâf,* III/300.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> *Âsim* ile *kefûr* arasındaki fark nedir? *Âsim*, "hangi günâh olursa olsun dâima günâh işlemeye yönelen"; *kefûr* ise "ni'met-i ilâhiyeyi inkâr eden [nankör]" demektir. Her *kefûr âsim*'dir, ama her *âsim kefûr* değildir. *Âsim*'in, bütün günâhlar hakkında kullanılan umûmî bir ifâde olduğunu söyledik:
>
> وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا
>
> Kim Allâh'a şirk koşarsa muhakkak azîm bir ism ile iftirâ etmiş olur. (Nisâ/48)
>
> Bu âyette "şirk"e *ism* adı verilmiştir.
>
> وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ
>
> Şâhidliği gizlemeyin! Kim onu gizlerse, muhakkak ki o, onun kalbi günâhkârdır. (Bakara/283)
>
> وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ
>
> İsmin/günâhın açığını da, gizlisini de bırakın. (En'âm/120)
>
> يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ
>
> Sana içki ve kumarı soruyorlar. De ki: "O ikisinde büyük ism/günâh vardır." (Bakara/219)
>
> Bu âyetler *ism* [*günâh*] kelimesinin bütün masiyetleri kapsayan bir kelime olduğuna delâlet etmektedir. O hâlde *âsim* umûmî, *kefûr* husûsi bir isimdir.[88]

Burada *esîm* değil *âsim* buyurulmuştur. Çünkü mübâlağalı olsa da olmasa da her durumda günâh işleyen kişiye itâ'at edilmemesini emretmek arzu edilmiştir. Eğer âyet, ولا اطعم منهم أثيما şeklinde gelseydi, günâh işlemekte aşırı gidenlere itâ'at etmemenin yasaklandığı, sıradan günâh işleyenlere itâ'at etmenin yasak olmadığı anlaşılabilirdi, ki murâd bu değildir.

Niçin Kalem sûresi'nde de *âsim* kelimesinin zikredilmediği sorulabilir:

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَّشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ

Sakın itâ'at etme hallâf/yalan yere çokça yemîn eden, aşağılık-değersiz, hemmâz, laf taşıyan, dâima hayra engel olan, haddi aşan ve âsim/aşırı günâhkâr olan hiçbir kimseye. (Kalem/10-12)

---

88 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/258.

Buna, her ta'bîrin mekânına birçok açıdan münâsib olarak geldiği şeklinde cevâb verilebilir:

- Kalem sûresi birçok mübâlağa sıfatıyla doludur. *Hallâf* [*yalan yere yemîn etmeyi alışkanlık hâline getiren kimse*], *hemmâz* [*onu-bunu arkasından çekiştirip ayıblamayı huy edinen kendini beğenmiş kimse*], *meşşâ* [*insanlar arasında sürekli laf taşıyan kimse*], *mennâ'* [*dâima iyiliğe engel olan kimse*]. Dolayısıyla mübâlağa ifâde eden sîğaların tercîh edilmesi münâsib olmuştur.
- Bütün bu fi'lleri işleyen sâdece âsim değil, esîmdir de.
- Bu mübâlağalı vasflardan her biri sâhibini *esîm* yapar. Hepsini mübâlağalı olarak taşıyan kişi esîm olmaz mı? *Hemmâz* [*onu-bunu arkasından çekiştirip ayıblamayı huy edinen kendini beğenmiş kimse*]; esîm'dir, insânlar arasında laf taşıyan esîm'dir, iyiliğe engel olan esîm'dir, haddi aşan esîm'dir, ihtiraslarına esîr olan esîm'dir, kötülükleriyle tanınan zâlim kimse esîm'dir. O hâlde bu sıfatların hepsini kendine toplayan kimse nasıldır?

İşte böylece her ta'bîr yerine münâsib olarak gelmiştir.

O hâlde niçin *kâfir* değil de, mübâlağa sîğası olan *kefûr* geldiği sorulabilir. Buna 3. âyette değinmiştik. *Kefûr* ismi hem kalbteki küfrü, hem de şâkir'in mukâbili olan ni'meti inkâr etme [küfrân/nankörlük] ma'nâsını kapsar. *Kâfir* denseydi, sâdece bir ma'nâ ifâde ederdi. Bunun için sûrenin başında geçen *kefûr* kelimesinin gelmesi münâsib olmuştur.

❁❁❁

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلً

Sabâh ve akşam Rabbinin ismini zikret. Gecenin bir kısmında da O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh et. (İnsân/25-26)

Âsim [günâhkâr] ve kefûr'a [aşırı nanköre] itâ'at etmenin yasaklanmasından ve sabrın emredilmesinden sonra zikr, tesbîh ve namaz emredilmiştir. Sabrı gerektiren kriz durumlarında bu fi'llerin arttırılması emredilir:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ

Muhakkak biliyoruz: Onların söylediklerine mutlaka göğsün daralıyor. O hâlde hemen Rabbini hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol. (Hicr/97-98)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Ey o îmân edenler! Bir topluluk ile karşılaştığınızda, sebât edin ve Allâh'ı çokça zikredin ki felâha eresiniz. (Enfâl/45)

لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

Senden başka ilâh yoktur. Seni tenzîh ederim. Gerçekten ben zâlimlerden oldum. (Enbiyâ/87)

Tesbîhe devâm etmekle sıkıntı azalır, kriz çözülür. Melik'in katında temizleyici ve yüce amellerden biridir. Bunun için gece ve gündüz tesbîhe devâm etmemiz istenmiştir.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

Allâh Teâlâ Rasûlullâh'ın (s.a) terketmesini istediği şeylerin akabinde gece ve gündüz vaktinin tamâmını ibâdetle, tek bir şeye tahsis etmeksizin namazla ve tesbîhle geçirmesini emretmiştir. Aşağıdaki âyet de bu minvaldedir:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ

Muhakkak biliyoruz: Onların söylediklerine mutlaka göğsün daralıyor. O hâlde hemen rabbini hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol. (Hicr/97-98)

Âyetteki مِنَ اللَّيْلِ [*geceden*] şeklindeki câr-mecrûr takdîm edilmiştir. Çünkü teheccüddeki secde çok önemli yüce bir ibâdet olmanın yanında, meşakkatli ve zordur. Gece namazı ağırdır. Bu takdîm başka âyetlerde de görülür:

كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

Gecenin az bir bölümünde uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi. (Zâriyât/17-18)

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

Geceden de sana mahsûs bir nâfile/fazlalık olarak onunla teheccüd et. Umulur ki, rabbin seni mahmûd bir makâma çıkarır. (İsrâ/79)

Tefsîr-i Beydâvî şöyle yazılıdır:

Zarfın takdîmi gece namazındaki külfet ve ihlâs sebebiyledir.[89]

Bu takdîm aynı zamânda diğer ibâdetlere göre secdenin menzilinin yüceliğine ve fazîletine de delâlet eder. Bu takdîmle berâber fi'lin başına *fâ* harfi gelmiştir. Biz

[89] *Envâru't-Tenzîl*, 774.

bu harfe ister مهما كان فلا تدع السجود [*Ne olursa olsun secdeyi kaçırma*] şeklinde takdîr edilen mukadder bir şartın başına gelen râbıta *fâ*'sı, ister te'kîd için gelmiş zâid bir harf diyelim, cümleyi te'kîd eder. Eğer bu zarf takdîm edilmeseydi bu *fâ* harfinin zâid olması doğru olmazdı. Yani, فاسجد له من الليل denmez. Dolayısıyla bu takdîmin birçok ma'nâsı vardır.

❁❁❁

إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

Doğrusu bunlar o âcileyi/peşini severler, verâlarındaki/önlerindeki ağır bir günü bırakırlar. (İnsân/27)

Kıyâmet günü onların önünde olmasına rağmen olayı hafife aldıklarına işâret ederek, *verâlarındaki ağır bir günü bırakırlar* şeklinde ifâde edilmiştir. Eğer olayı önemseseler ve şânına değer verseler, bunu gözlerinin önüne koyar, gaflet etmezlerdi.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle denmiştir:

Onlar, hafife aldıkları ve önemsemedikleri bir şeyi sırtlarının arkasına atan kişiler gibidir. Hâlbuki o [ağır gün] önlerindedir ve muhakkak karşılaşacakları bir hakîkattir.[90]

Tefsîru'l-Kebîr'de de şöyle yazılıdır:

Niçin Allâh Teâlâ bu âyette "önlerindeki" dememiş, *verâlarındaki ağır bir günü* demiştir? Bunun birkaç sebebi vardır:

- Onlar bugün aldırmayıp yüz çevirince âdeta bugünü arkalarına atmış gibi olurlar.
- Âyetin takdîri, "onlar o ağır günde kendilerine fayda sağlayacak şeyleri arkalarına atmışlardır" şeklinde olup muzâf hazfolmuştur.
- Buradaki *verâlarındaki* kelimesi, "önlerindeki" ma'nâsında kullanılmıştır. Aşağıdaki âyetler de buna benzer:

مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ

Verâlarından/önlerinden cehennem. (Câsiye/10)

وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ

Verâlarında/önlerinde bir hükmdar/kral vardı. (Kehf/79)[91]

---

90 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXIX/343.

91 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/260.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> *Verâları*, "önleri veya sırtlarının arkaları" demek olup, önem vermediklerini gösterir. يوم ثقيل [*ağır bir gün*] ibâresi, o günün şiddetinden istiâre olup "taşıyan kişinin belini kıran ağır yük"ten gelir. Aşağıdaki âyette de bu şekilde kullanılmıştır:
>
> ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
>
> Göklerde ve yerde ağır basmıştır. (A'râf/187)[92]

Bu âyetin niçin Kıyâmet sûresi'nden farklı geldiği sorulabilir:

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ

Yok yok, siz âcileyi/peşini seviyorsunuz, âhireti bırakıyorsunuz. (Kıyâmet/20-21)

وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

Verâlarındaki/önlerindeki ağır bir günü bırakırlar. (İnsân/27)

Kıyâmet sûresi'nde *âhiret* kelimesi geçerken, bu sûrede *yevmen saqîl* [*ağır bir gün*] ta'bîri geçmiştir. Bunun sebebi, İnsân sûresi'nde *yevm* [*gün*] kelimesinin birkaç kere geçmesidir:

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا

Onlar nezrlerini/adaklarını îfâ ederler ve şerri mustatir/yaygın bir günden korkarlar. (İnsân/7)

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

Doğrusu biz rabbimizden korkarız, asık suratlı bir günden. (İnsân/10)

Kıyâmet sûresi'nde ise böyle birşey söz konusu değildir.

Akla gelen başka bir soru da, Kıyâmet sûresi'nde kelâmın muhâtaba, İnsân sûresi'nde ise ğayba yönelik olmasının sebebidir.

Buna, İnsân sûresi'nde kelâmın muhâtaba yönelik olmasının münâsib olmadığı şeklinde cevâb verilebilir. Çünkü zikredilen insânlardan bir kısmının âhireti terk etmediği, hattâ onların şerri yaygın olan bu günden korktuğu ifâde edilmiştir. İnsânların bazısının dilinden, إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا [*Doğrusu biz rabbimizden korkarız, asık suratlı bir günden*] (İnsân/10) buyurulmuş, ardından da rabb'lerinin onları bu günün şerrinden koruduğu, onların yüzlerine bir güzellik, yüreklerine bir sevinç ilkâ

[92] *Keşşâf*, III/300.

ettiği ifâde edilmiştir. Bu kişiler âhireti göz ardı etmemişlerdir. Dolayısıyla kelâmın muhâtab sîğası ile gelmesi uygun değildir.

❁❁❁

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا

Onları Biz yarattık ve yaratılışlarını da pekiştirdik. Dilediğimiz vakit de onları emsâllerine değiştiririz. (İnsân/28)

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا [*Doğrusu Kur'ân'ı sana tenzîlen Biz indirdik Biz*] şeklindeki 23. âyetten sonra bu âyet gelerek, onları yaratan ve mafsallarını pekiştiren zâtın Kur'ân'ı indiren zât olduğunu ve bu sebeble onların kendilerini yaratan zât'ın kelâmını dinlemeleri ve rabb'lerinden indirilen bu kelâma itâ'at etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca onları yaratan zât'ın onların maslahatını ve kendileri için en hayırlı olanı bildiğini haber vermiştir. Bu âyette *nahnu* [*Biz*] zamîrinin fi'le takdîmi ihtisas içindir. Yani, "Allâh Teâlâ tek yaratıcı olup O'ndan başka yaratıcı yok" demektir. O hâlde şirk koşmaksızın sâdece O'na kulluk edilmeli, O'nunla birlikte başka bir ilâh edinilmemelidir.

وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ ibâresi, "onun yaratılışını sağlam yaptık, kemiklerini ve mafsallarını birbirine bağladık" demektir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> *Esr*, "bağlamak ve düğümlemek"tir. Yani, "kemiklerini eklemlerle bağladık ve sinirlerle eklemleri düğümledik" demektir. Mahlûkâtın yaratılışında bu kural geçerlidir.[93]

Sûrenin başında إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ [*Doğrusu insânı karışık bir nutfeden halqettik/yarattık. Onu ibtilâ/imtihan ediyoruz*] şeklindeki 2. âyette *halq* [*yaratmak*] fi'li, *inne* ile te'kîd edilirken, bu âyette bir te'kîd yoktur. Çünkü sûrenin başında insânın zikredilecek birşey değilken yaratıldığından bahsedilmektedir, ki bu ilk yaratılış, ikinci yaratmaktan daha zordur. Bu âyette insânların ikinci yaratılmasından bahsedildiği için te'kîde gerek duyulmamıştır.

Başka bir açıdan düşünülürse hiç kimse kendisini Allâh'ın yarattığına itiraz etmez; herkes kendisini Allâh'ın yarattığına inanır, ancak yaratmanın yokluktan olduğunu bilmez ya da buna itiraz eder. İnsânların bir kısmı varlık silsilesine inanır, mahlûkâtın başlangıcının olmadığını, ezelden beri yaratılmanın devâm ettiğini iddiâ eder. Yani, bu mesele ihtilaflıdır.

---

93 *Keşşâf*, III/300.

Sûrenin başlangıcında te'kîdin varlığını güzelleştiren başka bir husûs da, yaratılmanın ibtilâ/imtihan için olduğunun zikredilmesidir. Çünkü insânların hepsi rabbinin kendisini ibtilâ/imtihan için yarattığını bilmez. Bu, ihtilaflı bir konudur. Dolayısıyla başka yerlerde değil, ama sûrenin başında te'kîdin olması güzeldir.

وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا

Onları Biz yarattık ve yaratılışlarını da pekiştirdik. Dilediğimiz vakit de onları emsâllerine değiştiririz. (İnsân/28)

Bu âyet *in* harfiyle değil, *izâ* ile gelmiştir. Çünkü bu harf, olması kesin olarak beklenen, bilinen veya çok rastlanan durumlarda kullanılır. Bu da Allâh'ın o kâfirleri benzerleriyle değiştirecek, mü'minleri de kendilerini yaratan zât'a itâ'at eder ve indirdiği vahye inanır bir hâlde yaratacak olmasıdır.

Arzu edilen şey böylece hâsıl olmuştur, tamâmlanacaktır ve tamâmlanmıştır.

Tefsîr-i Kebîr'de şöyle yazılıdır:

Allâh bu kâfirleri yaratılış bakımından benzerleri, itâ'at etme bakımından zıtlarıyla değiştireceği vaktin ne zamân geleceğini bildiği için bu ifâdenin başında *izâ* harfinin kullanılması güzel olmuştur.[94]

Bu âyette *izâ* harfinin gelişi, aşağıdaki âyetlerde olduğu gibidir:

ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ

Sonra onu öldürüp kabrine soktu. Sonra, dilediği vakit onu neşredecek. (Abese/21-22)

وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ

O, dilediği vakit onları cem etmeye/toplamaya kadîrdir. (Şûrâ/29)

Arzu edilen şey hâsıl olmuştur. Muhakkak ki Allâh ölüleri diriltecektir, dolayısıyla bu hâdisenin husûlünün kesinliğine delâlet etmesi için *izâ* harfi kullanılmıştır.

❁❁❁

إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا

Doğrusu bu bir tezkiredir. Artık dileyen rabbine bir yol tutar. (İnsân/29)

Bu âyet sûrenin başındaki, إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا [*Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik. İster şâkir, ister kefûr olsun*] şeklinde gelen

[94] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/261; *Envâru't-Tenzîl*, 776.

3. âyete paraleldir. Buradaki değişiklik de o âyetteki değişiklik gibidir. Rabbine giden yola girmek isteyen çok şükreden olur, aksi hâlde küfreder. *Doğrusu bu bir tezkiredir* sözü, *Doğrusu Biz onu yola hidâyet ettik/ona yolu gösterdik-beyân ettik* sözüne benzer; yani *tezkire* "hidâyet"tir.

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

Ama Allâh dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Çünkü Allâh alîmdir, hakîmdir. (İnsân/30)

Allâhu a'lem ma'nâ şöyledir: Onlar sâdece Allâh'ın istediği şeyleri isterler. Onların istemesi, istedikleri ve tercîh ettikleri şeyler Allâh'ın istemesi ve irâde etmesiyledir. Allâh, sizin bir şeyi seçmenizi istediği içindir. O istese, size bunu isteme arzusu vermezdi. Bu, Allâh'ın mahlûkâtını iyi bilmesi dolayısıyladır. Bütün bunlar Allâh'ın hikmeti sebebiyledir.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Dilediğini rahmetine sokar. O zâlimlere gelince, onlar için elîm bir azâb hazırladı. (İnsân/31)

Burada nasıl olup da dilediğini rahmetine soktuğu sorulabilir. Belki de o rahmetin içinde hakk etmeyen kişiler de vardır.

Allâh alîmdir, hakîmdir buyurulmuş ve Allâh'ın ilim ve hikmet sâhibi olduğu bildirilmiştir. O hâlde Allâh ilmi ile bunu hakk eden kişileri bilir ve sâdece onları rahmetine sokar. Diğer yandan Allâh, *O zâlimlere gelince, onlar için elîm bir azâb hazırladı* buyurduğuna göre, rahmetine sokacağı kimselerin, zâlimler dışındaki kişiler olduğunu bilmektedir.

Sûrenin 4. âyetinde, *Doğrusu Biz kâfirler için zincirler, bukağılar ve ateş hazırladık* buyurulmuşken, burada *O zâlimlere gelince, onlar için elîm bir azâb hazırladı* buyurulduğuna göre, önceki azâb daha şiddetlidir, çünkü elîm azâbın saîr, ateş, zincir ve bukağılar içermediği söylenebilir. Evet böyledir, zira önceki azâb kâfirler için, bu âyetteki azâb ise zâlimler içindir. Zâlim, kâfir olmayabilir. O hâlde her kâfir zâlimdir, ama her zâlim kâfir değildir:

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

O kâfirler var ya, zâlimler ancak onlardır. (Bakara/254)

Öyleyse önceki azâb bu âyette ifâde edilen azâbtan daha şiddetlidir. Çünkü o azâba uğrayacak kimse hem kâfir, hem de zâlimdir.

Sûrenin bu son âyeti son derece latîf bir şekilde başlangıcıyla irtibatlıdır. Sûre zikredilmeye değer birşey olmayan insânla başlamış ve onun sonunu hatırlatarak sona ermiştir.

Sûrenin başında insânların *şâkir* ve *kefûr* olarak iki sınıfını, sonunda da *merhûm* [*rahmet edilen*] ve *muazzeb* [*azâb gören*] iki sınıfını zikretmiştir.

Sûrede açıkça görünen ta'bîrî hatlar vardır. Bunlar tesniye şeklinde gelmiştir. Birçok şey sınıf sınıf zikredilmiştir:

1) 3. âyette, insânların iki sınıfı zikredilmiştir: Şâkir ve kefûr: إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا [*İster şâkir, ister kefûr olsun*].

2) 4. âyette, azâbın iki sınıfı zikredilmiştir: Zincirler ve ateş. Zincirler de pranga ve bukağı şeklinde iki çeşittir: سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا [*zincirler ve bukağılar*].

3) 5-6. âyetlerde, cennet ashâbının iki sınıfı zikredilmiştir: Ebrâr ve ibâdullâh [Allâh'ın kulları] -ki bunlar öne geçenlerdir-: إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ [*Muhakkak ki o ebrâr kâfûr karıştırılmış bir ke's'ten/dolu bir kadehden içerler. (O kâfûr) Allâh'ın kullarının kendisinden içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır*].

4) 5. ve 17. âyetlerde, içeceklerin iki farklı karışımından bahsedilmiştir: Zencefil ve kâfûr.

5) Açıkça görülen ibâdetler iki çeşittir: Nezri/adağı îfâ etmek ve başkalarına yedirmek.

6) 9-10. âyetlerde, iki çeşit kalbî ibâdet zikredilmiştir: Korku ve ihlâs: إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ [*Biz, size sâdece Allâh'ın yüzü/rızâsı için yediriyoruz*] ve إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا [*Çünkü biz rabbimizden, o günden korkarız*].

7) 9. âyette, başkalarına yedirenlerin iki şeyi istemesi yasaklanmıştır: Karşılık ve teşekkür. Bunlardan birincisi fi'lle, ikincisi ise dille yapılan övgüdür: لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا [*Sizden bir karşılık ve bir teşekkür istemeyiz*].

8) 11. âyette, Allâh'ın onlara iki şey ilkâ edeceği zikredilmiştir: Güzellik ve sevinç. Güzellik yüzde, sevinç ise kalbte olur: وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا [*Onlara bir güzellik ve bir sevinç ilkâ etti*].

9) 12. âyette, sabırlarının karşılığının iki şey olduğu ifâde edilmiştir: Cennet ve ipek. Bunlardan biri yiyecekle, diğeri giyecekle alâkalıdır: وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا [*Sabretmeleri sebebiyle onların karşılığı, cennet ve ipek*].

10) 13. âyette, iki şeyi görmeyecekleri söylenmiştir: Güneş ve soğuk. لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا [*Orada bir güneş ve bir zemherir görmezler*].

11) 14. âyette, kendilerine iki şeyin yaklaştırıldığı zikredilmiştir: Gölgeler ve meyveler. وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا [*Onun/cennetin gölgeleri üzerlerine yakınlaştırılmıştır ve devşirimleri bol bol önlerine konmuştur*].

12) 15. âyette etrâflarında dolaştırılan iki şey zikredilmiştir: Testiler ve kaseler/bardaklar: وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ [*Onların üzerine billurdan testiler ve kaseler ile dolaşılır*].

13) 5-6. âyetlerde içilecek şeyin iki sûreti zikredilmiştir: Kase/kadeh ve pınar: إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِن كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ [*Muhakkak ki o ebrâr kâfûr karıştırılmış bir ke'sten/dolu bir kadehden içerler. (O kâfûr) Allâh'ın kullarının kendisinden içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınardır*].

14) 15 ve 17. âyetlerde, kadehten/bardaktan içmenin iki şekli zikredilmiştir: Birinde içiren vardır, diğerinde yoktur: إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ [*Muhakkak ki o ebrâr bir ke'sten/dolu bir kadehden içerler*] ve وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا [*Orada bir ke'sten/dolu bir kadehten içirilirler*].

15) 21. âyette iki çeşit giyecek zikredilmiştir: سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ [*İnce ve kalın ipekten yeşil (elbiseler)*].

16) 21. âyette iki çeşit zînet zikredilmiştir: عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ [*Üzerlerinde/sırtlarında ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir*].

17) 22. âyette onlara âid iki şey; إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا [*Doğrusu bu sizin karşılığınızdır. Sa'yiniz meşkûrdur*]; 9.ayette لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا [*Sizden bir karşılık ve bir teşekkür istemeyiz*] şeklinde bunun mukâbili iki şey zikredilmiştir.

18) وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا [*Onlardan hiçbir âsime veya kefûra itâ'at etme*] şeklindeki 24. âyette Rasûlullâh'ın (s.a) iki sınıf insâna itâ'at etmemesi istenmiştir.

19) وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا [*Ve gecenin bir kısmında O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh eyle*] şeklindeki 25-26. âyetlerde, Rasûlullâh'tan (s.a) gündüz ve gece tesbîh etmesi ve namaz kılması istenirken, gündüzün ve gecenin iki ucundan bahsedilmiştir.

20) وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا [*Sabah-akşam rabbinin ismini zikret*] şeklindeki 25. âyette gündüzün iki vakti zikredilmiştir.

21) Gecede yapılan iki ibâdet zikredilmiştir: Secde ve tesbîh.

22) إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا [*Doğrusu bunlar âcileyi/peşini severler, verâlarındaki/önlerindeki ağır bir günü bırakırlar*] şeklindeki 27. âyette iki hayât zikredilmiştir.

23) Aynı âyette, sevilen ve terk edilen şeyler zikredilmiştir.

24) نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ [*Onları Biz yarattık ve yaratılışlarını da pekiştirdik*] şeklindeki 28. âyette insânın yaratılışındaki iki durumdan bahsedilmiştir.

25) إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ [*Doğrusu bu bir tezkiredir. Artık dileyen rabbine doğru bir yol tutar. Ama Allâh dilemedikçe siz dileyemezsiniz*] şeklindeki 29-30. âyetlerde iki farklı meşîetten bahsedilmiştir.

26) Sûre, يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا [*Kimi dilerse rahmetine sokar. O zâlimlere gelince, onlar için elîm bir azâb hazırladı*] şeklindeki 31. âyette, iki sınıf insân zikredilerek sona ermiştir.

Sûrede olayların anlatımında da farklı bir yol takib edilmiş, gelecek zamânda gerçekleşecek olaylar mâzî fi'lle ifâde edilmiştir:

1) إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ

Muhakkak ki Biz o kâfirler için hazırladık. (İnsân/4)

2) إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا

Muhakkak ki o ebrâr, kâfûr karıştırılmış bir ke's'ten/dolu bir kadehden içerler]. (İnsân/5)

3) وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا

Şerri yaygın bir günden korkarlar. (İnsân/7)

4) فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ

Bundan dolayı Allâh bugünün şerrinden onları koruyacak. (İnsân/11)

5) وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا

Onlara bir güzellik, bir sevinç ilkâ edecek/verecek. (İnsân/11)

6) وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا

Sabretmeleri sebebiyle onların karşılığı. (İnsân/12)

7) وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا

Gölgeleri üzerlerine yakınlaştırılmıştır. (İnsân/14)

8) وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا

Billurdan testiler dolaştırılır. (İnsân/15)

9) قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا

Miktarı takdîr/tayin edilmiş. (İnsân/16)

10) كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا

Onlara katkısı zencefil olan bir kadeh içirilir. (İnsân/17)

11) وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ

Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. (İnsân/21)

12) وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

Rabb'leri onlara son derece temiz bir içecek içirmiştir. (İnsân/21)

13) إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً

Bu elbette sizin için bir mükâfâttır. (İnsân/22)

14) وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا

Sa'yiniz meşkûrdur. (İnsân/22)

15) وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Onlar için elîm bir azâb hazırladı. (İnsân/31)

Kim bilir bunun gibi daha başka ne gibi özellikler vardır!

SAFF SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِندَ اللَّهِ أَن تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُم بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ ﴿٤﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَد تَّعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾ وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُم مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ

الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنصَارِي
إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ فَآمَنَت طَّائِفَةٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَت طَّائِفَةٌ
فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh eder. Azîz, hakîm ancak O'dur.
2. Ey o îmân edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?
3. Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allâh'ın yanında büyük bir maktı [şiddetli bir buğzu] gerektirir.
4. Gerçek şu ki Allâh Kendi yolunda birbirine rabtedilmiş [saffta birbirine bitişmiş, kaynamış] binâ gibi saff bağlayarak savaşanları sever.
5. Hani Mûsâ kavmine, "Ey kavmim! Benim Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü olduğumu bildiğiniz hâlde niçin bana eziyet ediyorsunuz?" Onlar sapıp eğrilince Allâh da onların kalblerini çevirdi. Allâh fâsıklar topluluğuna hidâyet etmez.
6. Hani Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: "Ey İsrâîl oğulları! Muhakkak ben Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü'yüm. Benden önceki Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek ve ismi Ahmed olan bir rasûlü müjdeleyici olarak geldim. (Îsâ) onlara beyyinât ile gelince, onlar, "Bu apaçık bir büyüdür" dediler.
7. İslâm'a da'vet edildiği hâlde Allâh'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir? Allâh zâlimler topluluğunu hidâyete iletmez.
8. Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmek isterler. Hâlbuki Allâh nûrunu tamâmlayacaktır; kâfirler hoş karşılamasa da.
9. O, Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gönderdi. Çünkü onu bütün dînlere üstün kılacaktır; müşrikler hoş karşılamasa da.
10. Ey o îmân edenler! Sizi elîm bir azâbtan kurtaracak bir ticârete delâlet edeyim mi?
11. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edersiniz, mâllarınız ve canlarınızla Allâh yolunda cihâd edersiniz. Şu, eğer bilirseniz sizin için hayrlıdır.
12. Zenblerinizi size mağfiret eder ve sizi altından nehirler akan cennetlere ve adn/ikâmet cennetlerindeki çok hoş meskenlere koyar. Şu, o büyük fevzdir [kurtuluştur].

13. Ve sevdiğiniz bir diğeri daha, Allâh'tan bir yardım ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele!
14. Ey o îmân edenler! Allâh'ın ensârı/yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ havârîlere, "Allâh'a benim yardımcılarım kim olacak?" dedi. Havârîler de, "Allâh'ın yardımcıları biziz" dediler. Bunun üzerine İsrâîl oğulları'ndan bir tâife îmân etti, bir tâife de küfretti. Biz de îmân edenleri düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler oluverdiler.

❁❁❁

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Göklerde ve yerdekiler Allâh için tesbîh eder. Azîz, hakîm ancak O'dur. (Saff/1)

Tesbîh, "tenzîh" demektir ve bu âyet, bunların, Allâh'ın lâyık olmadığı sıfatlardan uzak olduğunu itiraf ettiklerini ve bunu bizim anladığımız ve anlamadığımız şekillerde hâllerine lâyık bir şekilde yaptıklarını ifâde eder.

Tesbîh fi'li Kur'ân-ı Kerîm'de bazan *lâm* harfi ile, bazan da harfsiz olarak gelmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Ey o îmân edenler! Allâh'ı zikredin; çok zikr. O'nu sabâh-akşam tesbîh edin. (Ahzâb/41-42)

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ

Gecenin bir kısmında, yıldızların kaybolması vaktinde O'nu tesbîh et. (Tûr/49)

Sûrenin ilk âyetinde [Saff/1'de] *lâm* harfi ile birlikte gelmiştir. Hadîd ve Haşr sûreleri de bu şekilde başlamıştır. تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ [*Yedi gök, yer ve bunlardakiler O'nun için tesbîh ederler*] (İsrâ/44) âyeti ve başka âyetler de bunlar gibi *lâm* harfiyle gelmiştir.

سبحه fi'linin ma'nâsı, -yukarıda söylediğimiz gibi- "tenzîh etmek" demektir. سبح له ise, "O'nun için tenzîh etmek"tir. *Lâm* harfi ta'lîl ifâde eder. *Tesbîh* fi'ldir, *tesbîh lehu* "tesbîhin O'nun için olması" demektir. Bunun gibi, صلى و صلى له [*Namaz kıldı ve O'nun için namaz kıldı*], نسك و نسك له [*İbâdet etti ve O'nun için ibâdet etti*] denir. Fi'l O'nun için olmadıkça fayda etmez. Hiçbir fi'l ve hiçbir ibâdet sâdece O'nun için olmadıkça faydalı olmaz, aksine bâtıl olur:

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

De ki: "Muhakkak ki benim salâtım, nüsukim, hayâtım ve ölümüm, âlemlerin rabbi Allâh içindir." (En'âm/162)

Riyâ için tesbîh eden Allâh'ı tesbîh etmemiştir, riyâ için namaz kılan Allâh için namaz kılmamıştır. diğer ibâdetler gibi tesbîhin de sâdece Allâh için olması gerekir. Tesbîh fi'ldir, *O'nun için tesbîh* ise, "niyette ihlâslı olmak ve Allâh için amel etmek"tir.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> لله [*Lillâh*] kelimesindeki *lâm* harfi ya نصحت لزيد [*Zeyd'e nasihat ettim*] sözündeki *lâm* menzilindedir -نصحت زيدا [*Zeyd'e nasihat ettim sözü*] gibi, سبح الله [*Allâh'ı tesbîh etti*] de denir. Böylece *lâm* harfi fi'lin mefulü ile olan ilişkisini takviye etmek için gelir- ya da ta'lîl içindir. Yani "tesbîh, Allâh için ihlâslı olarak yapılmıştır" ma'nâsını taşır.[1]

Kur'ân'da her iki kullanım da vardır. Yani *tesbîh* fi'li, *lâm* harfiyle de, harfsiz de gelmiş, *lâm* harfiyle birlikte hem akıllılar, hem de akılsızlar için kullanılmış, ama harfsiz olarak sâdece akıllılar için kullanılmıştır:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

> Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh etmektedir. (Hadîd/1)

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ

> Yedi gök, yer ve bunlardakiler O'nu tesbîh ederler. (İsrâ/44)

Bu âyetlerde *tesbîh*, hem akıllılar hem de akılsızlar için kullanılmıştır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ

> Görmedin (yani, bilmedin) mi ki göklerde ve yerdekiler ile saff saff dizilen kuşlar Allâh'ı tesbîh ederler. (Nûr/41)

Bu âyette ise akıllı ve akılsızların tesbîhi bir arada ifâde edilmiştir.

Aşağıdaki âyetler ise akıllılara mahsûstur:

يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ

> Birtakım ricâl/kimseler onlarda sabâh-akşam O'na tesbîh ederler. Kendilerini bir ticâret [alım] ve bir bey' [satım] (Allâh'ı zikretmekten, salâtı ikâme etmekten ve zekâtı vermekten) alıkoymaz. (Nûr/36-37)

فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ

> Rabbinin indindekiler hiç usanmadan gece-gündüz O'nu tesbîh eder dururlar. (Fussılet/38)

---

1 *Bahru'l-Muhît*, X/100.

Harfsiz kullanımı ise sâdece akıllılara mahsûstur:

لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edesiniz, o'na yardım edesiniz, O'nu ta'zîm edesiniz, sabâh-akşam O'nu tesbîh edesiniz diye. (Feth/9)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Ey o îmân edenler! Allâh'ı zikredin; çok zikr. O'nu sabâh-akşam tesbîh edin. (Ahzâb/41-42)

Akılsızların tesbîhi ise her zamân *lâm* harfi ile birlikte gelmiştir. Yukarıda işâret ettiğimiz gibi akıllıların tesbîhi ise hem *lâm* harfiyle, hem de harfsiz gelmiştir.

Bu fi'lin *lâm* harfi ile ya da harfsiz olarak kullanımında göze çarpan başka birşey de, *lâm* harfi ile kullanıldığında daha umûmî ve kapsamlı bir ma'nâ taşıdığıdır. Bu durumun tesbîh edenlerle veya tesbîh vakitleri ile alâkası yoktur. Allâh yedi semânın, arzın ve bunların arasındaki akıllıların da Kendisini tesbîh ettiğini ifâde ederken *lâm* harfini kullanmıştır. Bu ifâde, *lâm* harfinin kullanılmadığı âyetlere göre ma'nâ açısından daha umûmî ve kapsamlıdır. *Lâm* harfinin kullanılmadığı âyetler, bir fert veya kapsam açısından bu seviyede olmayan bir topluluğun tesbîhini ifâde eder:

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

Gecenin bazısında ve secdelerin ardlarında da O'nu tesbîh et. (Kâf/40)

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

Gecenin bir kısmında da O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh et. (İnsân/26)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Ey o îmân edenler! Allâh'ı zikredin; çok zikr. O'nu sabâh-akşam tesbîh edin. (Ahzâb/41-42)

Bu âyetlerde harfsiz kullanımdaki tesbîh edenlerin harfli kullanımdaki tesbîh edenler kadar kapsamlı olmadığı görülür. Bu ta'bîrlerin kullanımı hakkındaki bu açıklamalar yeterlidir.

Benzer bir umûmîlik vakitler konusunda da geçerlidir. *Tesbîh*'in *lâm* harfi ile kullanıldığı yerler harfsiz kullanıldığı yerlere göre daha umûmî ve daha kapsamlıdır:

وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

O'nu sabâh-akşam tesbîh edin. (Feth/9)

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

O'nu sabâh-akşam tesbîh edin. (Ahzâb/42)

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

Allâh'ın yükseltilmelerine ve içlerinde adının anılmasına izn verdiği (yani, emrettiği) evlerdedir. Onlarda sabâh-akşam O'na tesbîh ederler. (Nûr/36)

Dikkat edilirse en son âyette *lâm* harfi ile gelen *tesbîh* fi'li zamân olarak tekil değil, çoğul kalıplarla gelmiştir. الغدو kelimesi غدوة kelimesinin, الآصال kelimesi أصيل kelimesinin çoğuludur.

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

Gecenin bazısında ve secdelerin ardlarında da O'nu tesbîh et. (Kâf/40)

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ

Gecenin bir kısmında, yıldızların kaybolması vaktinde de O'nu tesbîh et. (Tûr/49)

وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

Gecenin bir kısmında da O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu tesbîh et. (İnsân/26)

Bu âyetlerde zamân olarak "ba'z" ifâde eden *min* harfi ile gelen *leyl* [*gece*] kelimesi, ardından da uzun olmayan başka bir vakit zikredilmiştir.[2] İnsân sûresi'nde ise gece'den başka birşey zikredilmemiştir.

فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ

Senin rabbinin indindekiler hiç usanmadan gece-gündüz O'nu tesbîh eder dururlar. (Fussılet/38)

Bu âyette ise bir şeyle kayıtlanmaksızın mutlak olarak *gece ve gündüz* zikredilmiştir. Ba'z ifâde eden *min* harfi de yoktur. Bunun yerine zarfiyye ifâde eden *bi* harfi

[2] Yani, "gecenin bir kısmı" demektir. (Çeviren)

gelmiş ve tesbîhin devâmlılığını ve uzun sürdüğünü ifâde eden *tesbîh edip durur-lar* ibâresi zikredilmiştir.

Tesbîh Kur'ân'da çeşitli şekillerde gelmiştir: سبح لله gibi mâzî fi'l, يسبح لله gibi muzârî fi'l, سبح آسم ربك الأعلى ve وسبحوه بكرة و أصيلا gibi emir olarak geldiği gibi, bütün zamânları kapsaması ve istiğrak ifâdesi için سبحان şeklinde masdar olarak da zikredilmiştir. Mâzî fi'l bütün geçmiş zamânı, muzârî fi'l şimdiki ve gelecek zamânı, emir fi'l gelecek zamânda tesbîh edilmesini istemeyi, masdar ise zamân ve fâ'ille kayıtlı olmaksızın mutlak olarak tesbîh fi'lini ifâde eder. Masdar, tesbîh eden kişi olsa da, olmasa da tesbîh fi'line ve istiğrak olarak bütün zamânlara delâlet eder. Dolayısıyla ma'nâ şöyledir: "Allâh, tesbîh eden olsun ya da olmasın dâima tesbîhi hakk edendir."

Tefsîr-i Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Allâh bazı sûrelerde mâzî fi'lle *tesbîh etti,* bazılarında muzârî fi'lle *tesbîh eder,* bazılarında da emir fi'lle *tesbîh et* buyurmuştur. Bu, mâzî fi'lin geçmişe, muzârî fi'lin geleceğe, emir fi'lin de şimdiki zamâna delâlet etmesi dolayısıyla Allâh'ın yüceliğinin ve tesbîh edilişinin devâmlı olduğunu ve kesintiye uğramadığının bildirilmesi içindir.[3]

Sûrenin mâzî fi'lle سبح لله [*Allâh'ı tesbîh etti*] şeklinde başlaması, muzârî fi'lle يسبح لله [*Allâh'ı tesbîh eder*] şeklinde başlamasından farklı bir şan ifâde eder.

Mâzî fi'l ile başlayan sûrelerde, muzârî fi'lle başlayan sûrelerden farklı olarak savaştan bahsedildiği göze çarpar:

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا

> Sizden fethten önce infâk eden ve savaşanlar (ile fethten sonra infâk eden ve savaşanlar) bir olmaz. İşte bunlar (yani, fethten önce infâk eden ve savaşanlar) derece itibâriyle, sonradan infâk eden ve savaşanlardan daha büyüktür. (Hadîd/10)

Haşr sûresi'nde şöyle buyurulmuştur:

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ

[3] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/311.

أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

Bunlardan sonra gelenler derler ki: "Rabbimiz! Bize ve bizden önce îmân etmiş kardeşlerimize mağfiret buyur, kalblerimizde îmân edenlere karşı hiçbir kin bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz ki Sen raûfsun, rahîmsin." Görmedin mi o münâfıklık edenleri, onlar Kitâb Ehli'nden küfreden kardeşlerine dediler ki: "Eğer siz çıkartılırsanız, kesinlikle biz de sizinle çıkarız. Sizin hakkınızda hiçbir kimseye ebediyyen [aslâ] itâ'at etmeyiz. Eğer sizinle savaşılırsa, mutlaka size yardım ederiz. Allâh şâhidlik eder ki doğrusu onlar kesinlikle yalancılardır. Eğer onlar çıkartılırlarsa, onlarla birlikte çıkmazlar. Eğer onlarla savaşılırsa, onlara yardım etmezler. Onlara yardım etseler bile muhakkak gerisin geri dönerler, sonra da kendilerine yardım olunmaz. Gerçekten sizin rehbetiniz onların göğüslerinde Allâh'tan eşeddir. Şu, onların aslâ fıkhetmeyen [iyi anlayıp kavramayan] bir kavim olmalarındandır. (Haşr/10-13)

Böyle buyurularak, kalelerinden çıkarılmalarından ve savaştan bahsedilmiştir.

Saff sûresi'nde de şu âyetler vardır:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ

Doğrusu Allâh Kendi yolunda birbirine rabtedilmiş [saffta birbirine bitişmiş, kaynamış] binâ gibi saff bağlayarak savaşanları sever. (Saff/4)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ

Ey o îmân edenler! Sizi elîm bir azâbtan kurtaracak bir ticârete delâlet edeyim mi? Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edersiniz, mâllarınız ve canlarınızla Allâh yolunda cihâd edersiniz. (Saff/10-11)

Bu sûrelerin hepsi de mâzî fi'lle başlamıştır ve benzeri ma'nâlar muzârî fi'lle başlayan sûrelerde yoktur.

Bu âyetlere dikkat edilirse, bir kısmında *arz* kelimesiyle birlikte *mâ* harfinin tekrâr edildiği, bazılarında ise tekrâr edilmediği görülür:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh etmektedir. (Saff ve Haşr/1)

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh etmektedir. (Hadîd/1)

Üzerinde düşündüğümüz Saff sûresi'ndeki âyette bu harf tekrârlanmıştır. Bu harfin tekrârlandığı âyetlerin ardından kelâm arz ehlinden bahsederken, tekrârlanmadığı âyetlerin ardından kelâm arz ehlinden bahsetmemiştir. Bu sûrede, arkadan gelen âyet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

Ey o îmân edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz? (Saff/2)

Bu yüzden *mâ* harfinin tekrârı münâsib olmuştur.[4]

Bu âyette *lillâhi* şeklindeki câr-mecrûr, مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ [*Göklerde ve yerdekiler*] şeklindeki fâ'ile takdîm edilmiştir. Çünkü önemli olan bu câr-mecrûrdur. Siyâk fâ'ille değil, tesbîhe müstahak olan Allâh ile alâkalıdır. Onun için de âyetin devâmında O'nun bazı sıfatları zikredilmiş, ardından da aşağıdaki âyetler gelmiştir:

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allâh'ın yanında büyük bir maktı (yani, şiddetli bir buğzu) gerektirir. (Saff/3)

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ

Doğrusu Allâh Kendi yolunda birbirine rabtedilmiş [saffta birbirine bitişmiş, kaynamış] binâ gibi saff bağlayarak savaşanları sever. (Saff/4)

Önce göklerde olanların zikredilmesi de; semâvât ehlinin, arz ehlinden daha önce tesbîhe başlaması sebebiyledir. Allâh Âdem'i yaratmak istediği vakit melekler şöyle demiştir:

أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

Biz Seni hamdinle tesbîh ve takdîs edip dururken, orada müfsidlik edecek ve orada kan dökecek bir kimseyi mi (halîfe) yapacaksın? (Bakara/30)

Bir konuda daha önde olan takdîm edilmiştir.

Başka bir sebeb de tesbîh konusunda devâmlı olanların takdîm edilmesinin gerekliliğidir:

---

4 *Me'ânî'n-Nahvî,* I/156 ve devâmı.

يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ

Gece-gündüz (yani, dâimâ) tesbîh ederler, fütûr etmezler. (Enbiyâ/20)

Mâ harfinin akılsızlar için olduğu ve melekleri kapsamadığı düşünülmesin. Bilindiği üzere bu harf akılsızların zâtı ve akıllıların sıfatı içindir. Aşağıdaki âyet de bunu gösterir:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ﴿٧﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

Kasem olsun bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona fücûrunu ve takvâsını ilham edene. (Şems/7-8)

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Azîz, hakîm O'dur.

Azîz, "kimsenin yenemediği, her zamân gâlib olan" demektir.

Hakîm, hikmet ya da *hükm* kelimesinden türemiş olabilir.

Azîz, bir hükm verdiğinde, o hükm izzetin son noktasındadır. *Azîz,* hâkim olabilir de, olmayabilir de. Bu âyette her iki isim bir arada zikredilmiştir ve her ikisi de kemâl derecededir. *Hakîm* ismi, *hikmet* kelimesinin türevi de olsa yine kemâl derecededir. İzzetini hikmetle kemâle ulaştırır. Çünkü azîz, tedbirsiz olabilir, ki bu da onda noksanlık demektir.

Tercih edilen görüş, burada her iki ma'nânın da murâd edildiğidir. Yani *hakîm* ismi, hem "hüküm" hem de "hikmet" ma'nâsında olup "hikmet sâhibi hâkim azîz"dir.

Bu cümlede her iki vasfın da ma'rife olarak gelişi, O'ndan başka hakîki ma'nâda hâkim ya da hakîm ve azîz olmadığına delâlet eder. Başkalarının sâhib olduğu izzet de O'nun izzetidir, hikmet ve hükm de O'nun hikmeti ve hükmüdür. Aşağıdaki âyetler de bu ma'nâyı ifâde eder:

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

De ki: "Ey mülkün mâliki Allâh! Dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın. Dilediğini azîz edersin, dilediğini zelîl edersin. Hayır, yalnız Senin elindedir. Kuşkusuz Sen her şeye kadîrsin." (Âl-i İmrân/26)

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ

(Allâh) dilediği kimseye hikmeti verir. (Bakara/269)

Allâh'ı tesbîh etti sözü, semâvât ve arzda olanların O'nu noksan sıfatlardan uzak tuttuğunu ve bütün kemâl sıfatların O'na âid olduğunu itiraf ettiğini ifâde eder.

Azîz, hakîm O'dur sözü, vahdâniyyete delâlet edip şirki ibtal eder. Çünkü, "O'ndan başka azîz ve hakîm yok" demektir. Dolayısıyla bu âyet Allâh'ın vahdâniyyetine, O'nun bütün kemâl sıfatlara sâhib olduğuna ve noksan sıfatlardan uzak olduğuna delâlet eder. Semâvât ve arzda olanların bunu kabûl etmesi, başkasına değil O'na mecburen ve severek boyun eğdiklerini ifâde eder.

Boyun eğmek, çoğunlukla severek ve kutsal sayarak değil, mecbûrî olur. Ama semâvât ve arzda olanların boyun eğmesi hem mecbûrî, hem de severektir. Mecbûren boyun eğmeye, *Azîz, hakîm O'dur* sözü delâlet eder. Bu cümle O'nun kahhâr olduğuna delâlet eder. Severek boyun eğmeye ve O'nun buna müstahak olduğuna da *Allâh'ı tesbîh etti* sözü delâlet eder. Çünkü bu ibâre, O'nun mutlak kemâl sıfatlara sâhib olduğunu ifâde eder.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> "Semâvât ve arzda olanların hepsi O'nun rubûbiyyetine, vahdâniyyetine ve bu ikisi dışında da övülecek sıfatlara sâhib olduğuna şâhidlik eder" demektir. *Azîz* kelimesi, عز fi'linden olup "başkasına gâlib olan" demektir. Yani, ne olursa olsun başkasının, azîz Allâh'a gâlib gelmesi mümkün değildir. *Hakîm* kelimesi ise, birisi hakkında hükm veren için kullanılan حكم fi'lindendir. Ne olursa olsun başkası hakîm Allâh'a hükmedemez. O hâlde, *Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh etmektedir* ibâresi, O'nun rubûbiyyetine ve vahdâniyyetine delâlet eder.[5]

Bu iki kerîm isim, sûrede bahsedilen konularla umûmî olarak irtibatlıdır ve sûrenin genel havasında izzet, hükm ve hikmet ma'nâları yaygındır.

"Azîz ve hükm" ma'nâsındaki *hakîm* isimleri, وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ [*Hâlbuki Allâh, nûrunu tamâmlayacaktır, kâfirler hoş karşılamasa da*] şeklindeki 8. âyetle ilişkilidir. Çünkü bu işi azîz ve hakîm olandan başkası yapamaz.

Benzer şekilde aşağıdaki âyetlerle de ilişkilidir:

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

> Çünkü onu bütün dînlere üstün kılacaktır; müşrikler hoş karşılamasa da. (Saff/9)

نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ [Allâh'tan bir nasr/yardım ve yakın bir feth]. (Saff/13)

---

[5] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/311.

فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ

Biz de îmân edenleri düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler oldular. (Saff/14)

Bu âyetlerde ifâde edilen fi'lleri, azîz ve hakîm olandan başkası yapamaz.

"Hikmet" ma'nâsındaki *hakîm* ismi, يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ [*Onlar ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmeyi irâde ediyorlar*] şeklindeki 8. âyetle ilişkilidir. Çünkü Allâh'ın nûru hidâyet içindir, hidâyet hikmetin gereğidir, hidâyete erdiren de sâdece hakîmdir.

Benzer olarak, أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ [*Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gön derdi*] şeklindeki 9. âyetle de irtibatlıdır. Hidâyet, hikmetin gereğidir ve dolayısıyla *hakîm* ismine delâlet eder.

Benzer şekilde aşağıdaki âyetlerle de irtibatlıdır:

هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ

Sizi elîm bir azâbtan kurtaracak bir ticârete delâlet edeyim mi? (Saff/10)

ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [Şu, sizin için hayrlıdır, eğer bilirseniz]. (Saff/11)

İlim de hikmetin gereğidir. Hakîm olmayan bilemez. Bilmeyen de hakîm olamaz. Bu, latîf bir irtibattır.

❁❁❁

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِندَ اللَّهِ أَن تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

Ey o îmân edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allâh'ın yanında büyük bir maqtı (yani, şiddetli bir buğzu) gerektirir. (Saff/2-3)

Bu âyet her ne kadar özel bir azarlama kasdıyla nâzil olmuş olsa da umûmî bir kelâmdır. Çünkü âyet, لم تقولون كذا وكذا ولا تفعلونه [*Yapmadığınız şeyleri şöyle şöyle söylüyorsunuz*] şeklinde gelmemiş, umûmî olarak yapılmayacak şeylerin söylenmesine işâret edilmiştir. Eğer bu âyetin nâzil olmasına sebeb olan olay zikredilmiş olsaydı, bu âyetin sâdece bu konuyla alâkalı olduğu zannedilebilirdi. Yani başka bir şey söyleseler ve onu yapmasalar bu kınamadan kurtulmuş olurlardı.

Biz âyetin iniş sebebiyle ilgilenmiyoruz. Çünkü sebeb ne olursa olsun yapmayacağı şeyi söylemenin Allâh'ın indinde şiddetli buğzu gerektirdiği hükmünü değiştirmez.

Siyâk ve âyette zikredilen nüzûl sebebi, durumu sınırlama ile alâkalı olma konusunda farklı görüşler olsa da savaşla alâkalı bir durum olduğuna delâlet eder. Mü'minlerden bir grub, "Allâh katında en sevgili amelin ne olduğunu bilseydik onu hemen yapardık" demişler, ama onlara savaş farz kılınınca bunu çirkin görmüş ve savaştan uzak durmuşlardı. Hattâ bazıları savaşmadığı hâlde savaştığını, iftirâ ettiği hâlde iftirâ etmediğini, yapmadığı hâlde yaptığını söylemişlerdi. Allâh da bunun üzerine bu âyeti indirmişti. Zikredilen nüzûl sebebi ile alâkalı olsa da olmasa da bu durum Allâh katında şiddetli buğz olarak vasflandırılır. Benzeri davranışların hepsi, yapmadığını söylemek adı altında toplanır.

❁❁❁

كَبُرَ مَقْتًا عِندَ اللَّهِ أَن تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allâh'ın yanında büyük bir maktı (yani, şiddetli bir buğzu) gerektirir.

Ortadaki harfin ötreli olduğu *kebura* kelimesinin birkaç ma'nâya ihtimâli vardır:

A) Arablar yaş olarak büyüklük ile manevî büyüklüğü ayırırlar. Fizikî büyüklük için orta harfi esreli, manevî büyüklük için orta harfi ötreli kullanırlar. Bu âyette manevî bir ma'nâ için ötreli gelmiştir. Dolayısıyla bir haber cümlesidir.

B) Fi'lin taaccüb ifâde etmesi için orta harfin harekesi ötreye dönüşmüştür. Yani, ما أكبره مقتا [*ne büyük bir maqttır/şiddetli buğzdur*] ma'nâsındadır. Taaccüb kasdıyla ortadaki harfin harekesi değişmiştir.

C) Zemm kasdıyla fi'l bu hâle dönüşmüşolmasıdır. Fi'lden medh veya zemm ma'nâsı, yani ni'me veya bi'se bâbı kasdedildiğinde taaccüb, medh ve zemm ma'nâsının kasdedildiği bilindiğinde orta harfi ötre yapılır.

Burada haber uslûbuna ilâveten taaccüb ve zemm ma'nâsı taşıyabilir.

Maqt [*şiddetli buğz*], gizli zamîri açıklayıcı ve temyiz olarak gelmiş olabilir. Yani, كبر المقت مقتا demektir. Bu durumda masdar-ı müevvel bedel olur. Bu, ibhamdan sonra izah maksadıyladır. Sonra da buğzedilen durum, أن تقولوا ما لا تفعلون sözüyle açıklanır. Zamîrin gizlenmesi ve sonra temyîzle açıklanması kelâmı inşaya dönüştürür, vurgu ve yüceltme ma'nâsı katar.

Fâilin masdar-ı müevvel, yani أن تقولوا ما لا تفعلون sözünün olması ve *maqt* [*şiddetli buğz*], kelimesinin fâ'ilden dönüşmüş temyîz olması muhtemeldir. Yani kelâmın aslı, كبر مقت قولكم ما لا تفعلون şeklindedir. Mübâlağa kasdıyla fâ'il değiştirilmiştir.[6]

[6] *Me'ânîi'n-Nahvî,* II/751 ve devâmı.

Böylece bu ta'bîrde buğzun şiddetini arttıran şeyler bir araya gelmiştir.

1) Âyet, *kebura* fi'linde bir dönüşüm söz konusu olmaksızın asıl olarak haber ma'nâsındadır. Bazı kimseler hakkında, sübûta delâlet eden karakter fi'lleriyle haber vermektedir.

2) Fi'l; taaccüb kasdıyla başka bir sîğaya dönüşerek *kebura* şeklinde gelmiştir. Allâh'a karşı yapılan bu fi'l taaccüb ifâde etmektedir.

3) *Kebura* fi'lindeki dönüşüm zemm kasdıyladır. Bu vasfın zemmi için cümle inşâ cümlesine dönüşmüştür.

4) Âyette *buğz* yerine daha fazla şiddet ve mübâlağa ifâde ettiği icin *maqt* [*şiddetli buğz*] kelimesi tercîh edilmiştir.

5) Âyetteki fâ'il, mübâlağa kasdıyla temyîz olarak gelmiştir.

6) Haber cümlesini inşâya dönüştürmek, ibhamdan sonra izah etmek kasdıyla fâ'il gizlenmiş ve temyîzle açıklanmıştır.

7) Sıfat olarak *kebura* gelmiştir.

8) Bu *maqt* [*şiddetli buğz*], عند الله [*Allâh indinde*] olmak vasfıyla da şiddetlenmiştir. Çünkü bu ifâde, *Allâh buğzetti* ifâdesinden daha şiddetlidir.

Böylece *maqt* [*şiddetli buğz*] ta'bîri birçok açıdan en belîğ sûrette ifâde edilmiştir. Cümlede haber, inşâ, taaccüb, zemm, mübâlağa ve ibhamdan sonra izah ma'nâları söz konusudur. Bunun yerine âyet aşağıdaki şekillerde gelseydi birçok ma'nâ ziyân olurdu:

كبر المقت عند الله أن تقولوا

ما أكبر المقت عند الله

كبر عند الله مقت أن تقولوا

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Bu âyette taaccüb için kullanılan lafızla değil de, *kebura* ile taaccüb edilmesi, غلتْ نابٌ كليبٌ بَواؤُها [*Kuduz köpeğin dişleri hırsla geçti*] sözünde olduğu gibidir. Taaccüb, dinleyenlerin kalbinde durumu yüceltmek, önemini arttırmak içindir. Çünkü taaccüb, sâdece benzerlerinden farklılık arz eden durumlarda kullanılır. Fi'l, أن تقولوا ibâresine isnâd edilmiş, *maqt* [*şiddetli buğz*] kelimesi de ma'nâsının tam olarak yerleşmesi ve yapmayacakları şeyleri söylemenin ne kadar kötü olduğunun her türlü şübheden âri olarak anlaşılması için bu ibârenin tefsîri olarak nasb mahallinde gelmiştir. *Buğz* kelimesinden daha kuvvetli ve belîğ olduğu için *maqt* [*şiddetli buğz*] kelimesi tercîh edilmiştir. Ne kadar kötü ve çirkin olduğunun anlaşılması için bununla da

yetinmeyip daha belîğ olması için عند الله [*Allâh indinde*] ibâresi ilâve edilmiştir. Çünkü bunun Allâh katında çok kötü olduğu sâbit olunca; büyüklüğü, şiddeti, her türlü şübheden tamâmen uzak olduğu açıklığa kavuşur.[7]

Burada قولكم şeklinde açık masdar yerine, أن تقولوا şeklinde masdar-ı müevvel tercîh edilmiştir. Bunun sebebi, açık masdarın bu olayın bir kere gerçekleşmiş olması ihtimâline işâret etmesidir. Oysa bu şiddetli buğzun bir kere gerçekleştiği ma'nâsı murâd edilmemiştir. Aksine bu fi'lin her gerçekleşmesinde Allâh indinde şiddetli buğz olacağı anlatılmak istenmiştir. Bu yüzden de teceddüt ve devâma delâlet eden fi'l getirilmiştir.

Aynı sebeble âyet, bu fi'lin bir kere işlenmesinde Allâh'ın şiddetli buğzunun ortaya çıkacağını ifâde edecek şekilde, كبر مقتا عند الله أن قلتم ما لم تفعلوا olarak gelmemiştir. Allâhu a'lem.

Allâh bu sıfatı son derece çirkin göstermiş ve şiddetle zemmetmiştir. Çünkü bu durum yalan kapsamına girer ve müslümanlar yalan söylemezler.

Âyetin niçin, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا [*Muhakkak ki Allâh Kendi yolunda birbirine rabtedilmiş binâ gibi saff bağlayarak savaşanları sever*] şeklindeki 4. âyete benzer şekilde إن الله يمقت الذين يقولون ما لا يفعلون gelmediği sorulabilir.

Buna şöyle cevâb verilir: Allâh şiddetli buğzla vasflananlara, *Ey o îmân edenler* şeklinde hitâb etmiştir. Âyet bundan sonra, إن الله يمقت الذين يقولون ما لا يفعلون şeklinde devâm etseydi buğz, bu şekilde hitâb ettiği îmân edenlere yönelik olurdu. Hâlbuki Allâh 4. âyette, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا [*Muhakkak ki Allâh Kendi yolunda birbirine rabtedilmiş bünyân/binâ gibi saff bağlayarak savaşanları sever*] buyurmuştur. Burada, fi'lleri sebebiyle fâ'illere olan sevgisi ifâde edilmiştir. İşte böylece bu ifâdelerde mü'minlere olan kerem, latîf bir şekilde dile getirilmiştir.

Bu âyetin, niçin إن الله يحب الذين يفعلون ما يقولون âyetine mukâbil olarak gelmediği sorulabilir.

Buna söyle cevâb verilebilir: Allâh, –mutlak olarak fi'lleri değil– irâde ettiği ve bizim için râzı olduğu fi'lleri sever. Yani sevgi, mutlak olarak fi'le değildir. Allâh, kötü birşey yapacağını söyleyip sonra da yapan kişiyi sevmez. Aksine böyle bir kişi, bu kötülüğü yapacağına yemîn etmiş olsa bile vazgeçmesi gerekir. Yani sıla-i rahmi keseceğini veya çirkin görülen bir fi'li yapacağını söyleyen kişinin bunu yapmaması, bilakis bunun aksine örfe uygun davranması gerekir. Dolayısıyla bu sözün mutlak olarak anlaşılması doğru olmaz.

❁❁❁

7 *Keşşâf,* IV/97.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ

Muhakkak ki Allâh Kendi yolunda birbirine kaynaşmış bünyân/binâ gibi saff bağlayarak çarpışanları sever. (Saff/4)

Burada Allâh'ın başkalarını değil, Kendi yolunda safflar hâlinde savaşanları sevdiği zikredilmiştir. Bunu da şöyle izah edebiliriz:

Allâh'ın, yapmayacağı şeyleri söyleyenlere buğzettiğini ifâde ettiği âyetin nüzûl sebebi, savaştan geri duranlar veya savaş ile alâkalı bir durumdu. Onlar, "Allâh'ın en sevdiği amelin ne olduğunu bilseydik onu yapardık" demişler, Allâh da en sevdiği amelin Kendi yolunda saff hâlinde savaşmaları olduğunu bildirmişti. Diğer taraftan sûrenin genel havası mü'minleri savaş ve Allâh'ın rızâsını isteme konusunda harekete geçirmekle doludur. Allâhu a'lem bu sebeble bu sınıf zikredilmiştir.

Ma'nâ şöyledir: "Allâh savaşta ve yerlerinde sebât etmede birbiri üzerine dizilmiş tuğlalardan oluşan binâ gibi sâbit duranları sever." "Aynı fikir üzerinde, aynı niyetle toplanmış ve bir binânın tuğlaları gibi birbirine kenetlenen kişiler"in kasdedildiği de söylenmiştir. Doğrusu ise, her iki ma'nânın da murâd edildiğidir. Onların savaşta sebât etmeleri ve aynı fikir üzere toplanan ve birbirini seven bir topluluk gibi yerlerinde kalmaları murâd edilmiştir. Niyetleri üzerinde bir saff olarak sâbit kalmaları kasdedildiği gibi, beden olarak da sâbit kalmaları kasdedilmiştir. Çünkü niyetleri farklılaşırsa kalbleri de ayrılır ve aynı saffta görünseler de hakîkatte tek saffta durmazlar.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> كأنهم [*onlar, (kenetli bünyân/binâ) gibi*], öylesine sıktırlar ki aralarında bir boşluk ve zayıflık yoktur. *Bünyân* [*binâ*] sımsıkı örülmüştür. Birbirine kenetlenmiş bir yapı gibi aynı hedefte sâbit olmak konusundaki niyetlerindeki istikrarın kasdedilmiş olmasının câiz olduğu da söylenmiştir.[8]

Tefsîru'l-Kebîr'de Ebû İshâk'ın şöyle dediği yazılıdır:

> Allâh, aksamı birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi cihâdda azimli ve kararlı olan ve bulunduğu yeri terk etmeyen kişileri sevdiğini bildirmiştir. Bu ifâdeyle onların düşmanlarıyla savaşmak husûsunda yek-vücut olmalarının ve birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi birbirini desteklemelerinin kasdedilmiş olması da mümkündür.
>
> Bu misâlin sâbit-kadem olmayı belirtmek için getirilmiş olduğu da ileri sürülmüştür. Yani, "îmân edenler saff bağladıklarında âdeta yerine çakılmış ve birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi orada sâbit-kadem olurlar" demektir.[9]

[8] *Keşşâf*, IV/97.

[9] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/313.

في سبيله [*Kendi yolunda*] şeklindeki câr-mecrûrun صفا [*saffen*] kelimesine takdîm edilmesi, niyetin, yani önemli olanın takdîmidir. Diğer taraftan niyetin aynı olması, saffların da bir olmasının sebebidir. Allâh yolunda olmayan savaşta da hayr yoktur.

Burada كأنهم بناء değil, كأنهم بنيان مرصوص buyurulmuştur. Çünkü Kur'ân'da *binâ* ve *bünyân* kelimelerinin kullanımı farklıdır. *Binâ* kelimesi "semâ" [gök] için, *bünyân* kelimesi "insânın binâ ettiği şey" için kullanılır:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً

O ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü bir binâ yaptı. (Bakara/22)

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً

Allâh, sizin için yeri bir karargâh, göğü bir binâ yaptı. (Mü'min/64)

فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ

Bunun üzerine dediler ki: "Onların üzerine bir bünyân/binâ yapın; rabb'leri onları her hâlükârda bilir." (Kehf/21)

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ

Dediler ki: "Onun için bir bünyân/binâ yapın da o'nu alevli ateşe atın." (Sâffât/97)

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ

Bünyânını/binâsını Allâh'tan bir takvâ ve bir rıdvân üzerine kuran kimse mi hayrlıdır, yoksa bünyânını/binâsını her an çökecek bir yar üzerine kurup da onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? (Tevbe/109)

Bu *bünyân*'ın, *birbirine kenetlenmiş/kaynaşmış* kelimesi ile vasflanması, aralarındaki bağın ve kuvvetin şiddetine delâlet etmek içindir.

❁❁❁

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

Bir vakit Mûsâ kavmine, "Ey kavmim! Benim Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü olduğumu bildiğiniz hâlde niçin bana eziyet ediyorsunuz?" Onlar sapıp

> eğrilince Allâh da onların kalblerini eğriltti. Allâh fâsıklar kavmine hidâyet etmez. (Saff/5)

Bir nevi yalan olan, yapmayacağı şeyi söyleyen mü'minlerin saff olmasından bahsedilince, bu yaptıkları şeyin Rasûlullâh'ı (s.a) üzmesi sebebiyle o'nu teselli etmek ve bu kişileri uyarmak ve azarlamak maksadıyla Mûsâ'nın (a.s) mü'minlerden gördüğü eziyet zikredilmiştir.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> Mü'minler arasında, bir nevi yalan olan yapmayacakları şeyi söyleyenlerin olması, Rasûlullâh'ı (s.a) üzer. Dolayısıyla Mûsâ (a.s) kıssası ve o'nun kavmine hitâbındaki, *Niçin bana ezâ/eziyet ediyorsunuz?* sözünün zikri çok münâsibtir. Her nevi eziyeti ifâde etmesi için *ezâ* kelimesi mutlak olarak gelmiştir.

Mûsâ'nın zikredilen iki durumu da kendisine eziyet etmemeleri, aksine yardım etmeleri ve savunmaları hakkındadır.

Bunların ilki, وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ [*Bir vakit Mûsâ kavmine, "Ey kavmim..." demişti*] sözündedir. Bir insân, içinde yaşadığı kavmi savunur, destekler ve ona eziyet etmez. Câhiliye dönemindeki Arablar da kendi kabîlesine mensub olanlara zâlim olsa bile yardım ediyorlardı. Bu ma'nâda, "İster mazlum olsun ister zâlim, kardeşinin yanında dur" şeklinde meşhur bir darb-ı meselleri de vardır. Dolayısıyla âyet, Rasûlullâh'a (s.a) yeni bir mefhûm vermektedir.

İkincisi de onların, Muhammed'in (s.a) Allâh'ın Rasûlü olduğunu biliyor olmalarıdır. Bu da o'na değil eziyet etmelerini, aksine itâ'at etmelerini, o'nu desteklemelerini ve savunmalarını gerektirir. Ama İsrâîl oğulları bu iki sebeb dolayısıyla zafer için yardım edeceklerine, Mûsâ'ya (a.s) eziyet etmişlerdir.

Mûsâ (a.s), kavmine hitâb ederken kalbleri yumuşasın diye, tıpkı bir insânın kardeşine hitâb ederken aralarındaki yakınlığı ve sevgiyi çağrıştırıp hatırlatan *Ey kardeşim,* oğluna hitâb ederken *Ey oğulcuğum* ya da amcasının oğluna hitâb ederken, *Ey amcamın oğlu* diye hitâb etmesi gibi, *Ey kavmim* diye hitâb etmiştir.

Kur'ân'daki kullanımları incelediğimiz zamân göze çarpan bir şey, Mûsâ'nın (a.s) kavmine *Ey kavmim* diye hitâb ettiği yerlerin bir kısmında, ardından onlara tebliğ etmek istediği şeyin geldiği, bazan da durum gereği onlara *Ey kavmim* diye hitâb etmeden direkt olarak onlara ulaştırmak istediği şeyi söylediği görülür.

Ey kavmim diye hitâb ettiği yerler; aralarındaki hamiyeti harekete geçirmek, kalblerini yumuşatmak ya da Allâh'ın onlara verdiği ni'metleri hatırlatmak makâmıdır.

Ey kavmim diye hitâb etmediği yerler ise azarlama, zemm veya onların yaptıkları kötülükleri hatırlatma makâmıdır:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنبِيَاءَ وَجَعَلَكُم مُّلُوكًا وَ آتَاكُم مَّا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ

Bir vakit Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Allâh'ın üzerinizdeki ni'metini hatırlayın: içinizden nebîler yaptı ve sizi melikler yaptı, âlemînden/insânlardan hiç kimseye vermediğini size verdi. Ey kavmim! Allâh'ın size yazdığı Arz-ı Mukaddes'e girin; arkanıza dönmeyin. Yoksa hâsirler (yani, zarar/kayb edenler) olarak dönersiniz." (Mâide/20-21)

Burada kavmine risâlet ve meliklik ni'metini hatırlatmıştır. O kavimden her biri, içinden peygamberler ve melikler gönderilmiş olan kavme âid olmakla şereflenmiş, izzetlenmiştir. Böylece onların hamiyetini harekete geçirmiş ve Allâh'ın onlara farz kıldığı mukaddes beldeye girmek için cesâretlerini artırmış, bunun için de her iki sözün başında, *Ey kavmim* diye hitâb etmiştir.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنجَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ

Bir vakit Mûsâ, kavmine demişti ki: "Allâh'ın üzerinizdeki ni'metini hatırlayın. Hani sizi âl-i Fir'avn'dan necâta çıkarmıştı (yani, kurtarmıştı); sizi azâbın kötüsüne sûm ediyorlardı (yani, ma'rûz bırakıyorlardı): Oğullarınızı boğazlıyor ve kadınlarınızı hayâtta bırakıyorlardı ve şunda, rabbinizden azîm/ağır bir belâ (yani, imtihan veyâ ihsân) vardı. (İbrâhîm/6)

Bu âyette ise en kötü azâba uğradıkları, oğullarının öldürülüp kızlarının sağ bırakıldığı zillet günlerini hatırlatmaktadır ve "Ey kavmim" şeklinde bir hitâb yoktur. Çünkü hiç kimse zillet içindeki bir kavme âid olmakla gurur ve şeref duymaz.

İbrâhîm/6'da Allâh'ın onları Fir'avn'ın azâbından kurtardığı şeklinde, Mâide/20'de de Allâh'ın ni'metlerini hatırlamaları söylenerek ni'metlerden bahsedildiği görülür.

Bu iki âyetin başlangıcı aynı gibi görünse de aslında bu iki ni'met arasında büyük bir fark vardır. Bunlardan biri izzet ve meliklik ni'meti iken, diğeri zilletten kurtulma ni'metidir. Daha ziyâde hakk eden âyetin başında nidâ gelmiştir.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

Bir vakit Mûsâ, kavmine, "Muhakkak ki Allâh size bir sığır boğazlamanızı emrediyor" dedi. Onlar, "Bizi eğlence mi ediniyorsun?" dediler. (Mûsâ da,) "Câhillerden olmaktan Allâh'a sığınırım" dedi. (Bakara/67)

Bu âyette de *Ey kavmim* nidâsı yoktur. Çünkü burası zemm ve azarlama makâmıdır. Yaptıkları bir kötülük hatırlatılmaktadır. Birini öldürmüş ve bu konuda birbirlerini suçlamışlardır. Allâh Teâlâ kâtili ortaya çıkarmak istemiş ve kavmin hatırlamaktan onur duymadığı ve sığırla ilgili bilinen bir olayı hatırlatmıştır. Bunun için burada *Ey kavmim* nidâsı yoktur. Aksine kâtili ortaya çıkarmak için onlara bir sığır kesmelerini emretmiştir.

Rabb'leri onları kurtardıktan sonra onlar bir buzağıyı ilâh edinmiş ve ona tapmışlardır:

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِن بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾ إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ

Ne zamân ki Mûsâ, ğazablı-esefli olarak kavmine rücû etti. "Ardımdan bana ne kötü halef oldunuz! Rabbinizin emrini mi acele ettiniz?" dedi ve levhaları attı ve kardeşinin başından tutup o'nu kendine doğru çekmeye başladı. (Hârûn, Mûsâ'ya dedi ki:) "Ey anamın oğlu! Doğrusu bu kavim beni zayıf buldular ve neredeyse öldüreceklerdi. Sen de bana düşmanları sevindirecek bir iş yapma ve beni o zâlimler kavmi ile bir tutma!" (Mûsâ) dedi ki: "Rabbim! Bana ve kardeşime mağfiret et ve bizi rahmetine sok. Sen merhametliler merhametlisisin." Kuşkusuz buzağıyı (ilâh) edinenlere rabb'lerinden bir ğazab ve dünyâ/şimdiki hayât'ta bir zillet erişecek. Biz müfterilere işte böyle karşılık veririz. (A'râf/150-152)

Burada da Mûsâ (a.s), *Ey kavmim* diye nidâ etmeden söze girmiştir. Çünkü makâm şiddetli bir ğazab, azarlama ve tehdîd makâmıdır. Onlar rabb'lerinden bir ğazaba uğrayacak ve dünyâ [şimdiki] hayâtta da zillete maruz kalacaklardır. Mağfiret talebi, kendisine ve kardeşine mahsûstur. Bunun için de kendilerini kavme âid kılan *Ey kavmim* sözünün zikredilmemesi münâsib olmuştur.

Ancak başka bir yerde ve aynı makâmda *Ey kavmim* sözünün niçin zikredildiği ve aralarında ne fark olduğu sorulabilir:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Ve bir vakit Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Gerçekten siz buzağıyı ilâh edinmekle kendinize zulmettiniz. Gelin, Bâri'nize tevbe edin, nefslerinizi katledin. Şu, Bâri'niz indinde sizin için hayrlıdır. Bu sûretle tevbenizi kabûl etti. Gerçekten O tevvâbdır, rahîmdir." (Bakara/54)

Doğrusunu isterseniz bu iki âyet hem siyâk, hem de makâm bakımından farklıdır. A'râf sûresi'ndeki âyet, olayın vukû bulduğu ve ğazabın şiddetli olduğu sırada gelmiştir. Bakara sûresi'ndeki âyet ise, olayın vukûundan bir müddet sonra ve ğazabın dindiği zamân nâzil olmuştur ve onları tevbeye da'vet etmektedir. Hattâ Allâh'ın onları affetmesinden sonra gelmiştir. Allâh Teâlâ siyâkta şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّن بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Hani Biz Mûsâ'ya kırk geceye va'd verdik. Sonra siz o'nun arkasından buzağıyı edindiniz (de şirk koşmak sûretiyle kendinize) zulmediyordunuz. Sonra, şunun ardından şükredesiniz diye sizden afv ettik. (Bakara/51-52)

Görüldüğü gibi Allâh'ın onları affettiği zikredilmiştir, dolayısıyla da bu iki makâm birbirinden farklıdır.

İlk makâm masiyet esnâsında, ikinci makâm afv'dan sonradır. Dolayısıyla her ta'bîr, yerine münâsib gelmiştir.

Bunun yanında A'râf sûresi'ndeki siyâk, umûmî olarak İsrâîl oğulları'na verilen ni'metlerin sayıldığı Bakara sûresi'nden farklıdır. Bakara sûresi'nde kelâm aşağıdaki âyetle başlamıştır:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

Ey İsrâîl oğulları! Size in'âm ettiğim ni'metimi hatırlayın ve ahdimi îfâ edin ki Ben de sizin ahdinizi îfâ edeyim Ve sâdece Bana rehbet duyun. (Bakara/40)

Buzağı hâdisesinden önce de aşağıdaki âyet gelmiştir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ أَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

Ey İsrâîl oğulları! Size verdiğim ni'metleri ve sizi âlemlere tafdil ettiğimi hatırlayın. (Bakara/47)

O hâlde Mûsâ (a.s), Allâh'ın ni'metlendirdiği ve afv ettiği İsrâîl oğulları'na hitâb etmektedir ve burada A'râf sûresi'nin aksine, *Ey kavmim* demesi münâsib olmuştur.

Saff sûresi'nde de, kavminin kalbini yumuşatmak üzere onlara şefkat göstererek şöyle hitâb etmiştir:

يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ

Bir vakit Mûsâ kavmine, "Ey kavmim! Benim Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü olduğumu kesinlikle bildiğiniz hâlde niçin bana eziyet(e devâm) ediyorsunuz?" (Saff/5)

لِم آذيتموني değil de لم تؤذونني [*lime tu'zûnenî*] buyurulması, yapılan eziyetin devâm ettiğine işâret etmek içindir.

وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ [*Benim Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü olduğumu kesinlikle bildiğiniz hâlde*] ibâresinde, risâletinin umûmî olarak insânlığa değil de, sâdece İsrâîl oğulları'na mahsûs olduğuna işâret etmek için إليكم [*size*] câr-mecrûru gelmiştir.

Muhammed'den (s.a) önceki bütün peygamberlerin durumu bu idi.

فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ

Onlar sapıp eğrilince Allâh da kalblerini eğriltti.

Yani, onlar haktan döndükleri vakit, Allâh da onların kalblerini Kendisinden döndürdü ve bu onlara, sapmaları sebebiyle uygun bir cezâ oldu. Çünkü Allâh kimseye zulmetmez.

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

Allâh fâsıklar kavmine hidâyet etmez.

Burada *fisq* sıfatının seçilmesi, makâma münâsib olması sebebiyledir. *Fısq*, "doğru yoldan çıkmak" demektir. Ma'nânın aslı, "tâze meyvenin kabuğunu soyup meyveyi ortaya çıkarmak"tır. Onlar da hakk yoldan çıkmış, sapmışlardır. Dolayısıyla *fisq* ile vasflanmaları çok münâsib olmuştur.

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

Bir vakit Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: "Ey İsrâîl oğulları! Muhakkak ben Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü'yüm. Benden önceki Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek ve ismi Ahmed olan bir rasûlü müjdeleyici olarak geldim. (Îsâ) onlara beyyinât ile gelince, onlar, "Bu apaçık bir büyüdür" dediler. (Saff/6)

Hristiyanların iddiâ ettiği gibi Allâh'ın oğlu olmadığına delâlet etmesi için Îsâ (a.s) annesine nisbet edilir. O [Îsâ], -Mûsâ (a.s) gibi- *Ey kavmim* değil, *Ey İsrâîl oğulları* diye hitâb etmiştir. Çünkü o neseb olarak onlardan değildir. Kişi babasının kavmine nisbet edilir. Hâlbuki Îsâ'nın (a.s) babası yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de Îsâ (a.s) bir kere bile, *Ey kavmim* dememiştir. Mûsâ (a.s) da bir kere bile, *Ey İsrâîl oğulları* diye hitâb etmemiştir. Çünkü o İsrâîl oğulları'ndan idi. Îsâ'nın (a.s) annesine nisbet edilmesi, onlara *Ey kavmim* şeklinde hitâb etmemesine bir nevi hazırlıktır. Çünkü annesine nisbet edilip de onlara, *Ey kavmim* diye hitâb etmesi güzel olmazdı.

Keşşâf ta şöyle yazılıdır:

> Îsâ'nın (a.s) Mûsâ (a.s) gibi *Ey kavmim* değil de, *Ey İsrâîl oğulları* diye hitâb etmesi, onlara nisbet edilmemesi, dolayısıyla da o kavimden olmaması sebebiyledir.[10]

إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ [*Doğrusu ben size Allâh'ın rasûlüyüm*] sözüyle, tıpkı Mûsâ'nın (a.s) risâletinin İsrâîl oğulları'na mahsûs olduğu gibi, Îsâ'nın (a.s) risâleti de İsrâîl oğulları'na tahsis edilmiştir.

مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ [*Önümdeki Tevrât'ı tasdîk edici*] sözü de, Mûsâ'nın (a.s) nübüvvetini tasdîk eder.

وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ [*Benden sonra gelecek bir rasûlü de -ki o'nun ismi Ahmed'dir- müjdeleyici olarak*] sözü de, son peygamber olan Efendimiz Muhammed'i (s.a) ve o'nun isimlerinden biri olan Ahmed'i müjdeler.

Musaddıq [tasdîk edici] ve *mübeşşir* [müjdeleyici] kelimeleri, merfu olarak haber mahallinde değil, mansub olarak hâl mahallinde gelmiştir. Böylece ne için gönderildiğine delâlet etmiştir. Çünkü her ikisinin de âmili *rasûlullâh* sözüdür. Tasdîk etmek ve müjdelemek, risâlet işlerindendir. Bunlar merfu olarak gelseydi, bunların risâlet kapsamında olduğu anlaşılmazdı, sâdece kendisi ile alâkalı bir haber verilmiş olurdu.

[10] *Keşşâf*, IV/98.

Âyette, بعدي [*sonra*] değil, من بعدي [*Benden sonra*] sözü gelmiş, böylece aralarında başka bir peygamber olmadığına da işâret edilmiştir. Çünkü *min* harfi uzaklıkla birlikte kullanıldığında ibtidâî gâye ifâde eder. *Min* harfi olmaksızın gelen بعد [*ba'de:* sonra] kelimesi hem çok, hem de az süreye ihtimâllidir.

فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

Ne zamân ki onlara beyyinât ile geldi, "Bu apaçık bir sihrdir" dediler.

Bu sözle kasdedilen Îsâ (a.s) olabilir. Yani, "o'nun risâletinin ve müjdelediği şeyin doğruluğuna delâlet eden apaçık âyetler geldiği zamân" demektir. Bu apaçık âyetler, o'nun ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve abraşı iyileştirmesi ve benzeri şeylerdir ve kavim de işte bunlara "apaçık sihr" demiştir.

Ama bu âyetle kasdedilen, Muhammed (s.a) de olabilir. Yani, "o'nun doğru söylediğine delâlet eden apaçık âyetler geldiği zamân" ma'nâsındadır. Dolayısıyla onlar bu müjdeye "apaçık sihr" demişlerdir.

Yani, kavmi Îsâ'nın getirdiği apaçık mucizelere, "apaçık sihr" dediği gibi, Muhammed'in (s.a) kavmi de vahy için aynı sözü söylemiştir.

Allâh Teâlâ Îsâ (a.s) ve Muhammed (s.a) hakkında şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

Bir vakit onlara beyyinât/açık delîller ile gelmiştin, İsrâîloğulları'nı senden defetmiştim. Onlardan küfredenler, "Bu, başka değil, mübîn/apaçık bir sihr" dedi. (Mâide/110)

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

Evet sen taaccüb ettin. Onlar ise eğlenirler. Onlara öğüt verilse öğüt almazlar. Bir âyet görseler alay ederler ve derler ki: "Bu ancak apaçık bir sihrdir. (Sâffât/12-15)

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

Üzerinde düşündüğümüz âyetin, *ne zamân ki beyyinât/açık delîller ile onlara geldi* bölümünün Îsâ'ya (a.s) âid olduğu da, Rasûlullâh'a âid olduğu da söylenmiştir.[11]

[11] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/315.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> جاءهم [onlara geldi] fi'lindeki merfu zamîrin Îsâ'ya (a.s) âid olduğu açıktır. Çünkü bahsedilen olay o'nun hakkındadır. Ama Ahmed'e âid olduğu da söylenmiştir.[12]

Bu âyetlerde üç kavimden bahsedilmiştir: 1) Rasûlullâh'ın (s.a) kavminden îmân edenler, ki *Ey o îmân edenler* sözü ile bunlara hitâb edilmiştir. 2) Mûsâ'nın (a.s) kavmi. 3) İster Îsâ'nın (a.s), ister Muhammed'in (s.a) gönderildiği kavim olsun inkârcılar.

Bunlar, îmân ve itâ'ate göre dizilmişlerdir. İlk olarak zikredilenler en efdal olanlar ve Allâh'a en çok itâ'at edenlerdir, sonra Mûsâ'nın (a.s) kavmi, sonra da küfredenler gelmiştir.

Buna ilâveten bu tertib sûrenin başlangıcına da uygundur:

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

> Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh eder. (Saff/1)

Çünkü semâvâtta ve arzda tesbîh edenlerin zikrinden sonra, arzda irâdesiyle itâ'at ve tesbîh edenler zikredilmiştir, ki bunlar Muhammed'in (s.a) kavmidir. Bunlar, zikredilenler arasında Allâh'ı en çok tesbîh edenlerdir; namazlarında, secdelerinden sonra ve başka zamânlarda Allâh'ı tesbîh ederler.

Sonra başka bir kavme geçilmiştir, ki bunlar daha az tesbîh eden ve itâ'atten en çok yüz çeviren Mûsâ'nın (a.s) kavmidir. Daha sonra da isyân eden, Allâh'a yalan iftirâ eden ve *Bu, açık bir büyüdür* diyenlere geçilmiştir. Dolayısıyla en çok itâ'at ve kulluk eden topluluktan sonra itâ'atten hoşlanmayanlar, sonra da itâ'atten en uzak olanlar zikredilmiştir. Allâhu a'lem.

❁❁❁

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

> İslâma/Allâh'a teslîmiyyete da'vet edildiği hâlde Allâh üzerine o yalanı ifterâ edenden daha zâlim kimdir? Allâh zâlimler kavmini hidâyete iletmez. (Saff/7)

Yani, "Allâh'ın hakk dîni İslâm'a da'vet edilirken Allâh'a karşı yalan uyduran ve Muhammed'in (s.a) dosdoğru olduğunu bildiği hâlde, o'nun müjdeleyici olmadığını veya yalancı bir sihrbaz olduğunu söyleyen kişiden daha zâlim yoktur" demektir. O Muhammed ki (s.a) hakk dîni getirmiştir. Böylece bunlar kendilerine ve

[12] *Bahru'l-Muhît*, X/166.

başkalarına zulmederler. Kendilerine zulmederler, çünkü kendilerine hidâyeti harâm kılarlar, kendilerini tehlikeye atarlar ve *bevâr* [helâk] yurduna girerler. Başkalarına zulmederler, çünkü Allâh'ın dînine girmelerini engellerler ve böylece hem kendi günâhlarını, hem de kendilerine tâbi olanların günâhlarını yüklenirler. Yalan nisbet ederek Rasûlullâh'a da zulmederler.

Âşûr, Tefsîrinde şöyle yazmıştır:

> Bunlar, olmayan bir şeyi Rasûlullâh'a (s.a) nisbet ederek, "O sihrbaz" demişler ve Rasûlullâh'a (s.a) zulmetmekle, hem kendilerine hem de insânlara zulmetmişlerdir; çünkü kurtuluşa azmetmemişlerdir. İnsânlara yalan isnâd ederek ve Tevrât ile İncîl'de gelen haberleri gizleyerek insânlara zulmetmişlerdir.[13]

ومن أظلم [*Kim daha zâlimdir?!*] sözü, istifham [soru] ma'nâsında değildir. Burada, ولا أظلم ممن أفترى veya benzeri bir söz yerine, bu soru şeklinin tercîh edilmesi, muhâtabın bu soruyu düşünmesi ve Allâh'a yalan iftirâ edenden daha zâlim bir kişinin olmadığını kendi içinde kabûl ederek, "ondan daha zâlim yoktur" demesini sağlamak amacıyladır. Bu cümle, muhâtabın bu soruyu düşünüp cevâbını da vererek ma'nânın yerleşmesini sağlamak amacıyla ولا أظلم ممن افترى على الله الكذب sözünden bedel olarak gelmiştir.

Allâh Teâlâ âyetin sonunda hidâyeti olumsuzlayarak, وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ [*Allâh zâlimler kavmine hidâyet etmez*] buyurmuştur. Çünkü bundan önce, وهو يدعى إلى الإسلام [*İslâma/teslîmiyyete da'vet edildiği hâlde*], yani "hidâyete da'vet edilip dururken" buyurulmuştur. Bu ifâde, Mûsâ'nın (a.s) ashâbı hakkında 5. âyette, وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ [*Allâh fâsıklar kavmine hidâyet etmez*] buyurulmasına benzer. Onlar hakk yoldan saptıkları vakit dalâlete düşmüşler, dolayısıyla onlardan hidâyet olumsuzlanmış ve fâsık olarak vasflanmışlardır.

Burada akla iki sual gelebilir:

I) Niçin başka yerlerde olduğu gibi hidâyet'in olumsuzluğu burada te'kîd edilmemiştir? Meselâ:

> فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
>
> İlimsiz/bir ilme dayanmaksızın insânları saptırmak için Allâh üzerine bir yalan ifterâ edenden kim daha zâlimdir? Doğrusu Allâh o zâlimler kavmine hidâyet etmez. (En'âm/144)

[13] *Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVIII/179.

Bu âyette hidâyetin olumsuzluğu *inne* ile te'kîd edilmiştir.

II) Âyet niçin kendisine benzeyen başka âyetlerden farklı olarak, وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ [*Allâh o zâlimler kavmine hidâyet etmez*] şeklinde bitmiştir? Meselâ:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْكَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden yahut O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimdir? Muhakkak ki O, o zâlimleri felaha erdirmez. (En'âm/21)

Bu âyette felaha ermeleri olumsuzlanmıştır.

Başka bir âyette ise mücrimler geçmiştir:

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْكَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ

Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden yahut O'nun âyetlerini yalanlayandan kim daha zâlimdir? Muhakkak ki O, o mücrimleri felaha erdirmez. (Yûnus/17)

Aşağıdaki âyette ise bu kişiler *kâfir* olarak isimlendirilmiştir:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْكَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ

Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden yahut kendisine hakk gelince onu yalanlayandan kim daha zâlimdir?! Kâfirler için cehennemde barınacak yer mi yok?! (Ankebût/68)

Bazan da bu kısımdan sonra başka birşey zikredilmemiştir:

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden kim daha zâlimdir?! (Kehf/15)

Bütün bunların sebebi nedir? Bu soruya, her ta'bîrin siyâkına ve makâmına uygun geldiği söylenerek cevâb verilir. Kelâm te'kîdli olarak bitmeyi gerektiriyorsa te'kîdli, aksi hâlde te'kîdsiz olarak bitmiştir. Benzer şekilde siyâk hangi sıfatı gerektiriyorsa kelâm o sıfatla bitmiştir:

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

İnsânları ilimsiz/bir ilme dayanmaksızın saptırmak için Allâh'ın üzerine bir yalan iftirâ edenden daha zâlim kimdir? Muhakkak ki Allâh zâlimler kavmine hidâyet etmez. (En'âm/144)

Bu âyette hidâyet'in olumsuzluğu, *inne* ile te'kîd edilmiştir. Çünkü Saff sûresi'ndeki âyette geçenlere ilâve olarak, ليضل الناس بغير علم [*İlimsiz/bir ilme dayanmaksızın insânları saptırmak için*] ibâresi vardır. Dolayısıyla bir ilme sâhib olmaksızın insânları dalâlete düşüren bu kişilerin hidâyete eremeyeceğinin te'kîd edilmesi gerekmiştir.

Bunlara ilâveten Saff sûresi'ndeki âyette, الكذب kelimesi ma'rife olarak gelirken, aynı kelime En'âm sûresi'nde nekra olarak gelmiştir. Ma'lûmdur ki ma'rife kelimeler bilinen şeyleri, nekra kelimeler de bilinmeyen şeyleri ifâde eder. Yani, iftirâ muayyen bir şeyse ma'rife, bir şeye tahsîs edilmemiş umûmî bir şeyse nekra olarak gelir.[14]

Saff sûresi'ndeki iftirâ, Muhammed'in (s.a) nebî sıfatı ve müjdesi ile alâkalı olduğu için ma'rife olarak, En'âm sûresi'ndeki iftirâ ise, çeşitli konularda Allâh'a yalan iftirâ etmekle alâkalı olup belli bir konuya mahsûs olmadığı için nekra olarak gelmiştir. Bu da başka bir açıdan hidâyetin olumsuzlanmasının te'kîdini gerektirmiştir.

Allâh Teâlâ bunları bazan siyâkın gereği olarak felaha ermemekle vasflamıştır:

الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

> Nefslerini hüsrâna uğratanlar îmân etmezler. Allâh üzerine bir yalan iftirâ eden veya O'nun âyetlerini tekzîb eden kimseden, kim daha zâlimdir?! Muhakkak ki o zâlimler felaha ermezler. (En'âm/20-21)

الذين خسروا أنفسهم [*Nefislerini hüsrâna/büsbütün ziyâna uğratanlar*] buyurulunca, إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ [*Muhakkak ki o zâlimler felaha ermezler*] denilmesi münâsib olmuştur. Çünkü onlar en değerli şeyde, yani nefslerinde zarar etmişlerdir. Bu durumda onlar nerede, felaha kavuşmak nerede?! Çünkü mâlında zarar eden başka bir açıdan kurtulabilir, ama nefsinde zarara uğrayan nasıl, nerede felaha kavuşabilir ki!? Helâk olan nefs geri gelmez. İşte bunun için kelâm *inne* [muhakkak ki] ile te'kîd edilmiş, bu zararın ne kadar büyük olduğuna ve kurtuluşun olmayacağına delâlet etmek için şan zamîri gelmiş, *innehu lâ yuhlifu'z-zâlimûn* [*Muhakkak ki o zâlimler felaha ermezler*] buyurulmuştur.

Böylece zararları, cezâları ve felaha kavuşamayacakları mübâlağalı bir şekilde ifâde edilmiş ve Allâh'ın la'netinin onların üzerine olduğu belirtilmiştir:

---

[14] *Me'ânîi'n-Nahvi,* I/160 ve devâmı.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden kim daha zâlimdir?! İşte onlar rabb'lerine arz olunacaklar ve şâhidler de, "İşte bunlar, rabb'leri üzerine yalan söyleyenlerdir" derler. İyi bilin ki, Allâh'ın la'neti zâlimlerin üzerinedir. Onlar ki Allâh yolundan alıkorlar ve onun eğriliğini arzu ederler ve onlar âhirete kâfirlerdir. (Hûd/18-19)

Çünkü bu kişilerin başkalarından farklı olarak aşağıdaki kötü sıfatları zikredilmiştir:

1) Allâh'a yalan iftirâ etmişlerdir.

2) İnsânları Allâh'ın yolundan çevirmişlerdir.

3) Allâh'ın yolunda eğrilik olmasını istemişlerdir.

4) Âhireti inkâr etmişlerdir.

Onlar, içinde oldukları bu zarar nedeniyle la'neti ve kat kat azâbı hakk etmişlerdir:

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ

Onlar arzda âciz bırakacak değillerdir. Onlar için Allâh'ın dûnundan [berisinden-aşağısından-altından] evliyâdan eser yoktur. Onlar için azâb katlanacaktır. Onlar işitmeye tahammül edemezlerdi ve görmezlerdi/sezmezlerdi. İşte bunlar nefslerini hüsrâna uğratanlardır. Uydurdukları şeyler onlardan kayboldu. Kuşkusuz âhirette hüsrâna uğrayacaklar kesinlikle onlardır. (Hûd/20-22)

Onların mücrim, kâfir veya başka sıfatla vasflanmaları siyâkın gereğine göredir:

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ

Allâh üzerine bir yalan iftirâ eden veya O'nun âyetlerini tekzîb eden/yalanlayan kimseden kim daha zâlimdir?! Muhakkak ki o [Allâh'a bir yalan iftirâ etmek veyâ O'nun âyetlerini yalanlamak] (çok büyük bir zulm-cürm olduğundan) o mücrimler/suçlular iflâh olmazlar. (Yûnus/17)

Burada *mücrim* olarak vasflanmışlardır, çünkü önceki âyetler şöyledir:

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ

Muhakkak ki Biz sizden önceki karyelerin halkını, zulmleri sebebiyle helâk ettik. Hâlbuki rasûlleri onlara beyyinât/açık delîller ile gelmişlerdi. Onlar îmân etmezler. Mücrimler kavminin karşılığı işte böyledir. (Yûnus/13)

Onları zulmleri sebebiyle helâk ettiğini zikrettiği vakit, ardından onları mücrim olmakla vasflamıştır. Yani zâlimler, mücrim olanlardır. Dolayısıyla bunlardan sonra onların mücrim olduklarının zikredildiği aşağıdaki âyet gelmiştir:

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ

Allâh üzerine o yalanı iftirâ eden veya O'nun âyetlerini tekzîb eden kimseden kim daha zâlimdir?! Muhakkak ki, mücrimler/suçlular felaha ermez. (Yûnus/17)

فمن أظلم [*Kim daha zâlimdir?*] ifâdesi, "izzetli rabbin daha önce helâk ettikleri gibi mücrim olmakla vasflanmayı hakk eden bu iftirâcılardan daha zâlim kimse yoktur" demektir.

Başka bir âyet ise şöyle gelmiştir:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ

Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden veya kendisine hakk gelince onu yalanlayandan daha zâlim kim olabilir? Kâfirler için cehennemde kalacak yer mi yok?! (Ankebût/68)

Bu kişiler bu âyette *kâfir* olarak vasflanmıştır, çünkü öncesinde şöyle buyurulmuştur:

أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ

Hâlâ bâtıla îmân edip Allâh'ın ni'metine küfr/nankörlük mü ediyorlar? (Ankebût/67)

Yani onların bâtıla inandıkları, Allâh'ın ni'metini, yani hakk dîni inkâr ettikleri zikredilince, *küfr* sıfatının gelmesi münâsib olmuştur.

Bu ibârenin arkasından herhangi bir şeyin zikredilmemesi de yine siyâkın gereğidir.

هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

Şu bizim kavmimiz O'nun dûnundan/berisinden ilâhlar edindiler. Onlara dâir beyyin/açık bir hüccet/delîl getirselerdi ya! Artık Allâh üzerine bir yalan iftirâ edenden kim daha zâlimdir?! (Kehf/15)

Burada konuşanlar, Kehf ashâbıdır. Bunlar Allâh'ın kavimlerine hidâyet edip etmeyeceğini bilmezler. Bunun ilmi Allâh'a âiddir. İşte bu sebeble bu sözü takiben başka birşey söylenmemiş, kavim herhangi bir sıfatla vasflanmamıştır. Bu nedenle her ta'bîr bulunduğu yere münâsibtir.

❁❁❁

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmeyi irâde ederler. Hâlbuki Allâh nûrunu tamâmlayacaktır; kâfirler hoş karşılamasa da. (Saff/8)

Bu âyet tehekküm ifâde eder. Muhammed'in (s.a) sıfatını gizlemeleri, o'nu yalanlamaları, getirdiği hakkı inkâr etmeleri ile alâkalı bir misâl verilmiştir. *Bu, apaçık bir sihrdir* demeleri, ağızlarıyla güneşin nûrunu yaratan zât'ı söndürmeye çalışmaya benzetilmiştir. Muhammed'in (s.a) getirdiği şeye delâlet etmesi için *nûra'llâhi* [*Allâh'ın nûru*] ibâresi zikredilmiştir. O nûr, mahlûkâtını hidâyete erdiren Allâh'ın nûrudur. Söndürülmesi en imkânsız olan şey Allâh'ın nûrudur. Muhakkak ki Allâh'ın nûru, güneşin nûruyla mukâyese edilemeyecek kadar şiddetli ve sağlamdır. Güneşin nûru batar ve gizlenir, ama Allâh'ın nûrunu hiçbir şey örtemez ve kimse söndüremez.

ليطفئوا [*söndürmeyi*] ibâresindeki *lâm* harfi, mef'ûldeki te'kîdi ifâde eden zâid bir harftir. Aslı, يريدون أن يطفئوا نور الله şeklindedir.

Bu harf ta'lîl [illet] ma'nâsında da olabilir. Yani, "bu fi'li istedikleri için bütün güçlerini buna harcarlar" demektir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> *Allâh'ın nûrunu söndürmeyi irâde ederler* sözünün aslı, Tevbe sûresi'nde geçtiği gibidir. Âdeta *lâm* harfi *irâde etmek* fi'li ile birlikte zâid olarak gelerek onu te'kîd etmiştir; جئتك لإكرامك [*Sana ikrâm etmek için geldim*] sözünde olduğu gibidir. Allâh'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmeyi irâde etmeleri, *Bu, apaçık bir sihrdir* demeleri ile İslâm'ı ibtal etmek istemeleri gibidir. Bu hâlleri güneşin nûrunu ağızlarıyla söndürmeyi irâde etme hâline benzetilmiştir. [15]

[15] *Keşşâf*, IV/99.

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ

Allâh'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmeyi irâde ederler. (Tevbe/32)

Şimdi niçin يريدون ليطفئوا نور الله buyurulmadığı, arada ne fark olduğu sorulabilir.

İrâde fi'linin mef'ûlüyle birlikte gelen *lâm* harfi te'kîd ifâde eder. Saff sûresi'ndeki siyâk bu te'kîdi gerektirmiştir. Çünkü hristiyanların, Muhammed'in (s.a) geleceği müjdesini inkâr etmelerinden bahsedilmiştir:

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُم مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

Bir vakit Meryem oğlu Îsâ şöyle demişti: "Ey İsrâîl oğulları! Muhakkak ben Allâh'ın size gönderdiği Rasûlü'yüm. Benden önceki Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek ve adı Ahmed olan bir rasûlü müjdeleyici olarak geldim. Ne zamân ki beyyinât ile onlara geldi, "Bu, paçık bir sihr" dediler. İslâma/teslîmiyyete da'vet edildiği hâlde Allâh'a karşı o yalanı ifterâ edenden daha zâlim kimdir? Allâh zâlimler kavmini hidâyete iletmez. Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmeyi irâde ederler. Hâlbuki Allâh nûrunu tamâmlayacaktır; kâfirler hoş karşılamasa da. (Saff/6-8)

Allâh'ın nûru, "İslâm"dır. Hristiyanlar kitâblarında bildirilen müjdeyi inkâr etmişlerdir. Bu inkârları, "Allâh'ın nûrunu söndürmek" sözüyle ifâde edilmiştir. Dolayısıyla te'kîde delâlet eden *lâm* harfi gelmiştir.

Tevbe sûresi'ndeki siyâk ise bundan farklıdır. Yani âyet, te'kîdi gerektirmeyen bir siyâkta gelmiştir:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَن يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

> Yahûdîler, "Uzeyr Allâh'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar da, "Mesîh Allâh'ın oğludur" dediler. Şu, onların ağızlarındaki sözleridir, ki önceden küfredenlerin sözlerine benzetiyorlar. Allâh onları katletsin. Nereden saptırılıyorlar? Onlar Allâh'ın dûnundan/berisinden ahbârını/habr'larını, rûhbânını/râhiblerini ve Meryem oğlu Mesîh'i rabbler edindiler. Hâlbuki tek ilâha ibâdet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı. O'nun dışında ilâh yoktur. O, onların şirklerinden/ortak koşmalarından-koştuklarından münezzehtir. Allâh'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmeyi irâde ediyorlar. Kâfirler hoşlanmasa da Allâh nûrunu tamâmlamaktan başka bir şeye fırsat vermeyecektir. (Tevbe/30-32)

Yani Saff sûresi'ndeki âyetler, nübüvvet ve nübüvveti inkârla alâkalı bir siyâkta gelmiş, dolayısıyla te'kîd ifâde eden *lâm* harfi tercîh edilmiştir. Tevbe sûresi'nde ise âyetin öncesinde yahûdîlerin ve hristiyanların Uzeyr ve Îsâ (a.s) ile ahbâr ve ruhbân hakkındaki yanlış akîdeleri yerilmektedir. Binaenaleyh te'kîde gerek duyulmamıştır.

Başka bir açıdan düşünülürse durum gerektirdiği için, وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا [*Hâlbuki tek ilâha ibâdet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı*] (Tevbe/31) şeklindeki âyette, yahûdîlerin ve hristiyanların Allâh'a şirk koşmaları reddedilirken, te'kîd ifâde eden *lâm* gelmiştir.

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا [*Hâlbuki tek ilâha ibâdet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı*] (Tevbe/31) ve يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ [*Allâh'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmeyi irâde ediyorlar*] (Tevbe/32) âyetlerine dikkat edilirse, siyâkın gerektirdiği yerde bu harf zikredilirken, gerektirmediği yerde hazfedildiği görülür.

Saff/8'deki, والله متم نوره [*Hâlbuki Allâh nûrunu tamâmlayacaktır*] sözü de buna delâlet eder. متم [*tamâmlayacaktır*] şeklindeki ism-i fâ'il subûta delâlet eder. Yani bu tamâmlama fi'li sâbittir, değişmez. Tevbe/32'de bu ma'nâ, ويأبى الله إلا أن يتم نوره [*Allâh nûrunu tamâmlamaktan başka bir şeye fırsat vermeyecektir*] şeklinde başına nasb eden *en* harfi gelmiş muzârî fi'l şeklinde gelmiştir. Böylece gelecek zamâna delâlet eder. Çünkü muzârî fi'li nasb eden *en* harfi, gelecek zamân harflerindendir. Dolayısıyla -Allâhu a'lem- Saff sûresi'ndeki âyet daha fazla te'kîdlidir.

بأفواههم [*ağızlarıyla*] ibâresi, onların fi'linin komik bir tarzda ifâdesidir. Güneşi ağzıyla üfleyerek söndürmeye çalışmak, alay edilecek bir durumdur. Burada Allâh'ın nûrunu söndürmek için, daha kuvvetli bir âlet zikredilmemiş, ağızlarıyla üfledikleri söylenmiştir.

Başka bir açıdan düşünüldüğünde ise, kendilerine apaçık âyetler geldiği vakit bu âyetleri yalanladıkları ve Allâh'a iftirâ ettikleri, *Bu, apaçık sihr* şeklinde ifâde

edilmiştir. Bu söz de tamâmıyla ağızlarıyla savaşmaktır. Allâhu a'lem burada *ağızlarıyla* buyurulmasının sebebi de budur. Allâh Teâlâ va'dini yerine getirmiş, nûrunu tamâmlamış ve kâfirleri dize getirmiştir:

❁❁❁

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

O ki, Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gönderdi. Çünkü onu bütün dînlere üstün kılacaktır; müşrikler hoş karşılamasa da. (Saff/9)

Rasûlullâh (s.a), Allâh'a âid zamîre izâfe edilmiş, هو الذي أرسل محمدا veya هو الذي أرسل الرسول buyurulmamıştır. Böylece Peygamber Efendimiz'e ikrâm edilmiş, o'nun rasûl olması hasebiyle Allâh tarafından korunduğuna ve desteklendiğine işâret edilmiştir. İnsânlar himâye ettikleri ve kendilerine izâfe edilen şeyleri himâye edip korurlarlarken Allâh Kendisine izâfe ettiği şeyi korumaz mı!?

Allâh Teâlâ, Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gönderdiğini zikretmiştir. Burada *hidâyet*'ten maksad, o'nun verdiği müjdelerde ve gösterdiği mucizelerde doğru söylediğini gösteren delîllerdir.

Bu *hidâyet,* o'nun kendinden önceki milletlerin haber verdiği gibi bir rasûl olduğuna delâlet eden şeydir. Geçmiş peygamberler o'nun sıfatlarını ve ismini zikretmişler, o'nun geleceğini haber verip müjdelemişlerdir. Kitâb ehlinden kendilerine ilim verilenler, o'nu kendi çocuklarını tanır gibi tanırlar. Başkaları da o'nu, o'nun Allâh'ın hakk Rasûlü olduğunu isbat eden delîllerden tanırlar. O, zâtıyla hidâyettir, ki insânlara hakkı gösterir.

Hakk dîn ise, "o'nun bildirdiği hükmler ve şeri'at"tır.

Fethu'l-Qadîr'de şöyle yazılıdır:

> هو الذي أرسل رسوله بالهدى cümlesi, o'nun Allâh'a kulluk etmesi için insânlara hükmlerle, mucizeler ve delîllerle gönderildiği ma'nâsını taşır. Yani, hakk dîn İslâm'dır.[16]

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bilin ki peygamberlerin hâlinin kâmil olması, belli şeylerin bir arada olmasıyla hâsıl olur. Bunların ilki delîller ve mucizelerdir. *O, Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gönderdi* cümlesinden maksad da budur. İkincisi de, dînin herkes tarafından açıkça görülen şeyleri kapsamasıdır. Bunlar arasında doğruluk ve ıslah ile vasflanması, hikmete mutâbık olması,

[16] *Fethu'l-Qadîr,* II/515.

dünyâ ve âhirette menfaat sağlaması da vardır. Âyette geçen *hakk dîn* sözünden murâd da budur.[17]

Hidâyet'in hakk dîn'e takdîm edilmesi de hakk dîn'in kabûl edilmesi içindir. Kur'ân-ı Kerîm'de *dîn* kelimesinin her zamân *haqq*'a izâfe edildiği görülür. Bu iki kelimenin Kur'ân'da bir arada geldikleri vakit *dîn*'in *haqq* ile vasflanmaması, sâdece dînin başka bir kelimeye muzâf olduğu durumlarda söz konusudur:

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

O gün Allâh onlara hakk olan dînlerini eksiksiz verecektir ve Allâh'ın apaçık hakkın ta kendisi olduğunu bileceklerdir. (Nûr/25)

Bu âyette *dîn*, "cezâ/karşılık ve hesâb" ma'nâsındadır. Bu ma'nâ ise bizim üzerinde düşündüğünüz âyettekinden farklıdır.

Dîn kelimesinin *haqq*'a izâfe edilmesinde birçok delâlet vardır:

- *Haqq,* Allâh'ın isimlerinden biridir. Allâh Kendisini hem *haqq* ile isimlendirmiş, hem de *haqq* ile vasflamıştır:

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ

Şudur, doğrusu Allâh, hakk O'dur. (Hacc/6)

وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

Allâh'ın apaçık hakkın ta kendisi olduğunu bileceklerdir. (Nûr/25)

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ

İşte burada velâyet hakk olan Allâh'ındır. (Kehf/44)

Dîn'i *haqq*'a izâfe ettiği vakit, âdeta *dîni'llâh* demiştir. Madem ki Allâh hakktır, O'nun dîni de haktır, hattâ o, hakk dîndir.

- *Haqq, bâtıl*'ın zıddıdır, *dîn*'in *haqq*'a izâfesi, dînin hakk ve adâlet olduğunu, şerî'atının hakk olduğunu ifâde eder. Yani o, bâtıl bir dîn değildir. Bu ma'nâda, "bu hakk yoldur, bu bâtıl yoldur" deriz.
- دين الحق [*hakk dîn*] ibâresi, aynı zamânda mevsûfun sıfatına izâfesi bâbındandır. Bir muzâf takdîr ederek veya etmeyerek, مسجد الجامع [*toplayıcı mescid*], حب الحصيد [*hasadçının tohumu*], دار الآخرة [*âhiret yurdu*], جانب الغربي [*batı yönü*]

[17] *Tefsîru'l-Kebîr,* XVI/41.

dediğimiz gibidir. Böylece hangi hâlde olursa olsun, "hakk" sıfatıyla vasflandığını ifâde eder.

Yani o, Allâh'ın dîni, hakk dîn ve hakkın dînidir. Böylece izâfet ile pek çok ma'nâ bir araya getirilmiştir. الدين الحق [*ed-dînu'l-haqq:* hakkın dîni] şeklinde sıfat tamlaması ile gelseydi, bu ma'nâların pek çoğu ifâde edilmemiş olurdu.

Niçin önceki âyet ولو كره الكافرون [*Kâfirler hoş karşılamasa da*], bu âyet ise ولو كره المشركون [*Müşrikler hoş karşılamasa da*] sözü ile bitmiştir?

Her âyetin sonu, âyette zikredilenlere münâsib olarak gelmiştir. *Kâfir* kelimesi, luğatta "bir şeyi örtmek" ma'nâsındadır. Tohumu toprakla örttüğü için çiftçiye, içindeki her şeyi örttüğü için geceye de *kâfir* denir.

Küfr, "zulmetmek"tir. *Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmeyi irâde ediyorlar* sözü, "onlar nûru zulmle değiştirmek istiyorlar" demektir, ki bu luğat ma'nâsıyla küfrdür. Dolayısıyla âyetin, *kâfirler hoş karşılamasa da* şeklinde bitmesi en münâsibidir.

Başka bir açıdan düşünülürse *kâfir* kelimesi, *müşrik* kelimesinden daha umûmîdir. Yani, her müşrik kâfirdir, ama her kâfir müşrik değildir. Bunun gibi nûr, rasûl'den ve dîn'den daha umûmîdir. Dolayısıyla umûmî ma'nâya mukâbil umûmî ma'nâ, husûsi ma'nâya mukâbil husûsi ma'nâ zikredilmiştir. Âyette *nûr* zikredildiğinde mukâbili olarak *küfr, rasûl ve dîn* zikredildiğinde mukâbili olarak *müşrikler* zikredilmiştir.

Tefsîr-i Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> "Allâh önceki âyette niçin *kâfirler hoş karşılamasa da,* bu âyette ise *müşrikler hoş karşılamasa da* buyurmuştur. Bunun hikmeti nedir?" denirse, deriz ki: Onlar Hz. Peygamber'i ve o'na indirilen kitâbı inkâr etmişlerdir. Peygamber ve kitâb göndermek Allâh'ın bir ni'metidir. Bütün kâfirler de küfrân-ı ni'met [nankörlük] içindedir. Bunun için Allâh önceki âyette, *kâfirler hoş karşılamasa da* buyurmuştur. Bir de *kâfir* lafzı, *müşrik* lafzından daha umûmîdir. Burada *kâfirûn* [*kâfirler*] kelimesiyle "yahûdîler, hristiyanlar ve müşrikler" kasdedilmiştir. Ayrıca bu âyette nûr'dan ve onun söndürülmek istenmesinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu ifâdeye *kâfir* lafzı daha uygundur.
>
> İkinci âyette ise Hz. Peygamber'den, o'nu gönderilmesinden ve hakk dînden bahsedilmiştir, ki bunlar Peygamberimiz (s.a) için büyük bir mevki, büyük bir şeref ve mertebe ifâde eder. Bunları kabûl etmemek ise Allâh'a karşı çıkmak ve itiraz etmek demektir.
>
> Allâh'a karşı çıkmak şirke yakındır. *Nûr, dîn* ve *rasûl* gibi ifâdelerden daha umûmî olduğu için Allâh İslâm'a ve peygamber gönderilmesine muhâlif olanları *kâfirûn* [*kâfirler*] kelimesiyle; *rasûl* ve *dîn* kelimeleri *nûr* kelimesinden

daha husûsi olduğu için de buna ikinci âyette *kâfir* kelimesinden daha husûsi olan *müşrikler* ifâdesiyle mukâbelede bulunmuştur.[18]

Bu iki âyette geçen ta'bîrlerin münâsebetindeki latîfeleri zikretmemiz güzel olur:

- İlk âyette, *Ağızlarıyla Allâh'ın nûrunu söndürmeyi irâde ediyorlar,* ikinci âyette ise *O, Rasûlü'nü hidâyet ile gönderdi* buyurulmuştur. Böylece *nûr* kelimesi, *hidâyet*'in hizâsında gelmiştir. Çünkü *nûr* ile kasdedilen "hidâyet"tir. Mahlûkât nûr ile hidâyete erer:

  وَلَٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا

  Fakat Biz onu bir nûr yaptık. Kullarımızdan dilediğimize onunla hidâyet ederiz. (Şûrâ/52)

  قَدْ جَاءَكُم مِّنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

  Ey Ehl-i Kitâb! Kitâbtan gizlediklerinizin bir çoğunu beyân eden, bir çoğundan da afv eden/vazgeçen Rasûlümüz size geldi. Allâh'tan size bir nûr/ışık-aydınlık ve mübîn/apaçık bir kitâb geldi. Allâh onunla rıdvânına/rızâsına tâbi olan kimseyi selâmet yollarına hidâyet eyler ve izniyle onları zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarır ve onları sırât-ı mustakîme/dosdoğru yola hidâyet eyler. (Mâide/15-16)

- Önceki âyette *nûr, Allâh*'a izâfe edilerek *nûru'llâh* [*Allâh'ın nûru*] buyurulmuş, burada ise *rasûlihi* [*O'nu Rasûlü*] şeklinde *rasûl,* Kendisine âid zamîre izâfe edilmiştir.
- Önceki âyette, *Hâlbuki Allâh nûrunu tamâmlayacaktır* buyurulurken, burada *Çünkü O, bunu diğer bütün dînlerden üstün kılacaktır* buyurulmuştur. *Nûrun tamâmlanması,* Allâhu a'lem O'nun yardımını, zaferini, bu dîni bütün dînlere üstün kılmasını ifâde eder.

Bu âyete benzeyen Feth sûresi'ndeki âyetin, هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا [*O ki, Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gönderdi; onu bütün dînlere üstün kılmak için; müşrikler hoş karşılamasa da. Şâhid olarak Allâh yeter*] (Feth/28) âyetinin niçin Saff ve Tevbe sûresi'nden farklı bir şekilde bittiği sorulabilir. Buna şöyle cevâb verebiliriz: Feth sûresi'nde, bu iki sûrede olduğu gibi müşriklerin karşı çıkmalarından ve savaşmalarından bahsedilmemiş, sâdece aşağıdaki âyet geçmiştir:

---

[18] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/316-317.

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

Muhakkak ki Allâh, Rasûlü'nün rüyâsını hakk ile tasdîk etti. İnşâe'llâh/Allâh dilerse elbette Mescid-i Harâm'a gireceksiniz; düşmandan yana korkmayarak; başlarınızı traş ettirmişler ve kısaltmışlar olarak. (Allâh) sizin bilmediğinizi bilip onun dûnundan/berisinden yakın bir fetih yaptı. (Feth/27)

Dolayısıyla diğer iki sûrede olduğu gibi *müşrikler hoş karşılamasa da* gibi bir ifâde gerekli olmamıştır.

Feth sûresi'nde, önceki âyette işâret ettiğimiz gibi Mescid-i Harâm'a güven içinde girecekleri va'd edilmiştir. Bu da müşriklerle aralarında Hudeybiye barış antlaşmasını imzalamalarıdır, ki hiçbir açıdan böyle bir ibârenin zikri gerekmemiştir.

❁❁❁

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

Ey o îmân edenler! Sizi elîm bir azâbtan kurtaracak bir ticârete delâlet edeyim mi? Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edersiniz, mâllarınız ve canlarınızla Allâh yolunda cihâd edersiniz. Şu, eğer bilirseniz sizin için hayrlıdır. (Bunu yaptığınız takdîrde) zenblerinizi size mağfiret eder ve sizi altından nehirler akan cennetlere ve adn/ikâmet cennetlerindeki çok hoş meskenlere koyar. Şu, o büyük fevzdir/kurtuluştur. Ve sevdiğiniz bir diğeri daha Allâh'tan bir yardım ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele! (Saff/10-13)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ [*Ey o îmân edenler! Sizi bir ticârete delâlet edeyim mi?*] şeklinde îmân edenlere, teşvik edici bir uslûbla hitâb edilmiş, onların ticâreti, *elîm bir azâbtan kurtaracak* şeklinde vasflanmıştır. Cennete girmelerinden önce, daha önemli olduğu için elîm bir azâbtan kurtarılacakları zikredilmiştir. İnsân azâb içindeyken ni'met içinde bir yaşamla müjdelenmez. Aksine insân ölmek ve azâbtan kurtulmak ister. Bunun için daha önemli olan şey zikredilerek söze başlanmıştır.

Allâh azâbtan kurtulmayı, cennete girmek gibi *fevz* [umduğuna nâil olmak/başarmak] olarak ifâde etmiştir:

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ مَّن يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ

> De ki: "Eğer rabbime isyân edersem doğrusu ben, azîm bir günün azâbından korkarım. O gün kendisinden sarf edilen kimse ise, ona rahmet etmiştir ve şu, mübîn/apaçık bir fevzdir/başarıdır. (En'âm/15-16)

Bu, bu ticâret ashâbının ilk kazancıdır.

ادلّ [*delâlet etme*] fi'li, Allâh'a isnâd edilmiş ve mef'ûlün bihi de zikredilerek ادلّكم [*sizi delâlet edeyim*] buyurulmuştur. Fi'lin Allâh'a izâfe edilmesi ve mef'ûlün bihinin zikredilmesi mü'minlerle alâkalı bu durumun önemine ve Allâh'ın onları sevdiğine delâlet eder. Çünkü kişi, menfaatine olacak bir şeyi sâdece sevdiği kişi için gösterir ve o sevdiği kişi için hayr ister.

Burada fi'l mutlak olarak هل ادلّ [*delâlet edeyim mi?*] şeklinde gelmemiştir. Aksine kayıtlı olarak هل ادلّكم [*Sizi delâlet edeyim mi?*] şeklinde gelmiştir. هل تُدلّون şeklinde meçhul olarak da gelmeyip fi'l bizzât Allâh'a isnâd edilmiştir.

قل يا أيها ٱلذين ءامنوا هل أدلّكم şeklinde başına *qul* [*de ki*] emri de gelmeyerek, söyleyen kişinin Rasûlullâh olduğuna işâret edilmemiştir. Böylece hem söyleyen, hem de mü'minlere yol gösteren/delîllik yapan bizzât Allâh olmuştur.

Âyette, *necat/kurtarmak* fi'linin de mef'ûlü zikredilerek تنجيكم gelmiştir. Bununla, nasihattaki samimiyete ve Allâh'ın mü'minlere olan sevgisine işâret edilmiştir. Muhakkak ki Allâh mü'minleri azâbtan kurtarmak istemektedir.

هل ادلكم على تجارة تنجي من عذاب أليم buyurulmamıştır. تنجيكم [*sizi kurtarmak*] ibâresiyle, kurtarmanın onlara mahsûs olduğu vurgulanmıştır. Bu fi'lde de *cim* harfi hafifletilmiş, تُنَجّيكم şeklinde şeddeli fi'l gelmemiştir, ki bu kurtarmanın süratle, azâb içinde hiç vakit geçirmeden, oyalanmadan hemen olduğuna delâlet etsin.[19]

Min 'azâb ibâresindeki *azâb* kelimesi nekra olarak gelmiş, her türlü azâbı kapsaması ya da belirli bir azâba mahsûs olmaması için *mine'l-'azâb* buyurulmamıştır. *Elîm* olmakla vasflanmıştır. *Elîm azâb;* psikolojik, bedenî, zâhirî veya bâtınî olabilir ve bu şekilde bütün azâb çeşitlerini kapsayabilir. Ayrıca *azâb* kelimesi mutlak olarak kullanılmış, dünyâya veya âhirete tahsis edilmemiştir. Böylece "elîm azâbtan kurtulmak" şeklindeki ticâretin hem dünyâya, hem de âhirete delâlet etmesi sağlanmıştır.

---

[19] *Belâğatu'l-Kelimeti fi Ta'bîri'l-Qur'ânî*, 70.

Ama kim bu ticâretten faydalanmaz, bu ticâreti gereği gibi yapmazsa hem dünyâda, hem de âhirette uzun süren bir azâba maruz kalacaktır. Cihâdı terkedenler, kuvvet altında ezilip parçalanacak ve mâlından, evinden çıkarılıncaya kadar eziyet etmek mübah görülecektir.

Âyet-i kerîmede mü'minlere ikrâm ifâde eden ve Allâh'ın onları sevdiğine delâlet eden pek çok şey vardır:

- Âyette قل هل أدلكم [*De ki: "Sizi delâlet edeyim mi?"*] değil, هل أدلكم [*sizi delâlet edeyim mi?*] buyurularak, konuşanın Allâh olduğuna, bu fi'li yapacak olanın Rasûlü değil, bizzât Kendisi olacağına işâret edilmiştir.
- هل أدلكم [*sizi delâlet edeyim mi?*] şeklindeki soru uslûbu, teşvik ifâde eder.
- *Edullekum* fi'linde isnâd, bizzât Allâh'adır.
- *Edullekum* fi'linde muhâtab çoğul olarak, mef'ûlün bih zikredilerek bu delâletin onlara mahsûs olduğu kaydı konmuştur.
- تنجيكم fi'li hafifletilmiştir, yakın ma'nâdaki şeddeli fi'l gelmemiştir.
- Bu fi'le, muhâtab çoğul zamîr eklenerek mü'minler için hayrın sevildiğine ve bu fi'lin samimi bir nasihat olduğuna işâret edilmiştir.
- *Min 'azâb* ibâresinde *azâb,* azâbın her çeşidini kapsaması için nekra olarak gelmiştir.
- *Elîm* sıfatı, elem verici her şeyi kapsar.
- *Azâb* kelimesi, dünyevî ve uhrevî bütün azâbları kapsamak üzere mutlak olarak gelmiştir.

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

[*Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân eder, Allâh yolunda mâllarınız ve nefsleriniz ile cihâd edersiniz. Şu, sizin için eğer bilirseniz hayrlıdır*]. (Saff/11)

Îmân ve Allâh yolunda mâl ve canla yapılan cihâd, "ticâret" olarak tefsîr edilmiştir. أن تؤمنوا بالله ورسوله değil, تؤمنون بالله ورسوله buyurulmuştur, çünkü âyette gelen ifâdede pek çok ma'nâ söz konusudur.

En, "istikbal" ma'nâsı taşır. Âyet *en* harfiyle gelseydi, bugün îmân edilmesi gerektiği hâlde gelecek zamândaki bir îmân talebini ifâde etmiş olurdu.

Diğer taraftan أن تؤمنوا ifâdesi masdar-ı müevvel olduğu için *ticâret*'ten bedel veya هي أن تؤمنوا şeklinde mukadder bir mübtedânın haberi olurdu. Her iki takdîrde de ilk أن zikredilmemiştir.

Çünkü bedel olarak kabûl edildiğinde cümle, هل أدلكم على أن تؤمنوا بالله و رسوله şeklinde takdîr edilir ve âmilin tekrârı veya ilkinin yerini tuttuğu takdîr edilir. Böyle

olduğunda da, يغفر لكم ذنوبكم buyurulması doğru olmaz. Çünkü bir şeye delâlet etmek, onu yerine getirmek demek değildir. Bir hayra delâlet etmek, arkadaşınızın o hayrı yaptığını ifâde etmez. O hâlde burada da bu ticârete delâlet etmek, günâhların affolduğunu ve cennete girileceğini ifâde etmez. Ancak bu ticâreti yapmak, affolmaya ve cennete girmeye sebeb olur. Bunun için تؤمنون [*îmân edersiniz*] ve تجاهدون [*cihâd edersiniz*] şeklinde fi'l cümleleri gelmiştir.

Mahzuf bir mübtedâ takdîriyle, هي أن تؤمنوا şeklinde haber kabûl edildiğinde ise, yine günâhların affolduğunu ve cennete girildiğini ifâde etmez. Sâdece delâleti sebebiyle bu şekilde yorumlanabilir. Fi'l cümlelerinin sebebi yine aynıdır.

تؤمنون بالله [*Allâh'a îmân edersiniz*] şeklindeki âyetin *en* harfi olmaksızın gelişi, îmân etmelerinin istendiği ma'nâsını taşır. Açık emir yerine haber cümlesinin gelmesi, emrolundukları şeye yapıştıklarına ve yerine getirdiklerine delâlet etmek içindir. 12. âyetteki, يغفر لكم ذنوبكم sözü de bu fi'lin taleb ma'nâsında olduğuna delâlet eder. Aksi hâlde bu fi'l meczum olarak gelmezdi.

Bunun üzerine, هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنجِيكُم [*Sizi kurtaracak bir ticârete delâlet edeyim mi?*] şeklindeki sorunun, taleb ma'nâsında olduğu, dolayısıyla bu fi'lin de meczum olarak gelmesinin gerektiği söylenebilir.

Buna söyle cevâb veririz: Ma'nâ, "büyüklenerek bu ticâreti yapmadıkları" şeklindedir. Çünkü bu ticâreti göstermek, mağfireti ve cennete girmeyi gerektirmez. Aksi hâlde bütün insânların cennete girmeleri gerekirdi. Çünkü bu vesîleler hepsine gösterilmiştir. Mağfireti ve cennete girmeyi sağlayan şey itâ'attir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Bu cümlenin niçin haber şeklinde geldiğini sorarsanız, bu emre yapışmanın vâcib olduğunu ilan etmek için olduğunu söyleriz. Îmânın ve cihâdın mevcûdiyetini haber verir.[20]

Ticâret iki şekilde tefsîr edilmiştir: Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân ve Allâh yolunda mâl ve nefs/can ile cihâd. Bu iki fi'l, dünyâ ve âhirette bütün çeşitleri ile elîm azâbtan kurtaran şeylerdir.

Bunların ilki, yani îmân, Allâh'ın hükmünü mutma'inn olarak sağlam bir şekilde, psikolojik bir güven ve rızâ ile kabûl etmektir. Bilindiği gibi *îmân* lafzı emniyetle alâkalıdır. Mü'min nefs, emniyet ve sükûnet içindedir. Bu da kişiyi psikolojik azâbtan kurtardığı gibi, umûmî olarak bâtınî azâbtan da kurtarır.

İkincisi olan cihâd ise, yukarıda zikrettiğimiz gibi zâhirî azâbtan kurtarır. Hâin devletlerle cihâd etmeyen devletler zayıf bırakılırlar. Böylece ticâretin hem dünyâda,

[20] *Keşşâf*, IV/100.

hem de âhirette elîm bir azâbtan nasıl kurtardığı açıklanır: وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنفُسِكُمْ [*Allâh yolunda mâllarınız ve nefsleriniz/canlarınız ile cihâd edersiniz*] ifâdesinde *sebîli'llâh* [*Allâh yolu*] ta'bîri tercîh edilmiştir. Çünkü cihâdın amacı, Allâh yolunda olmaktır. Allâh yolunda olmayan bütün cihâdlar bâtıl olup cennete girmeyi sağlamadığı gibi, elîm azâbtan da kurtarmaz. *Fî sebîli'llâh* [*Allâh yolunda*] ibâresi, mâl ve candan önce gelmiştir, çünkü burada onlardan daha önemlidir.

Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetlerinde aynı ibâre mâl ve candan sonra gelmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

Doğrusu îmân edenler ve hicret edenler, Allâh yolunda mâlları ve nefsleri/canları ile cihâd edenler... (Enfâl/72)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

Mü'minler sâdece o kimselerdir ki, Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân etmişler, sonra rayb duymaksızın mâlları ve nefsleri/canları ile Allâh yolunda cihâd etmişler. İşte onlar, sâdıkların ta kendileridir. (Hucurât/15)

Bu soruya verecek cevâbımız, takdîm-te'hîrin siyâkın gereğine göre yapıldığıdır. Siyâk bazan bir ta'bîrin, bazan da diğerinin takdîmini gerektirebilir.

Siyâk, mâl sevgisi ve mâlı biriktirmekle alâkalıysa *mâl,* savaş ve cihâdla alâkalıysa *fî sebîli'llâh* [*Allâh yolunda*] ibâresi takdîm edilir. Takdîm-te'hîr buna göre yapılır. Enfâl sûresi'nde siyâkta mâl, fidye ve ganîmetten bahsedilmiştir:

تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا

Siz dünyânın arazını irâde ediyorsunuz. (Enfâl/67)

Bu âyette, "nefisleri esîr eden fidye" ma'nâsındaki mâldan bahsedilmektedir.

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Eğer Allâh'tan bir kitâb geçmiş olmasaydı, aldığınız (fidye) sebebiyle size azîm bir azâb dokunurdu. (Enfâl/68)

Bu âyet, fidyeden bahseder.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا

Öyleyse ganîmetten helâl ve tayyib olarak yeyin. (Enfâl/69)

Bu ve benzeri âyetler nedeniyle 72. âyette mâl takdîm edilmiştir. Çünkü onlar için arzu edilen şey mâldır. Allâh bu talebleri nedeniyle onları azarlamaktadır, bunun için de kurbân etmeleri gereken şey takdîm edilmiştir.

Saff ve Hucurât sûrelerinde de takdîm-te'hîr bu esâsa göre yapılmıştır. Her ikisinde de siyâk, *fî sebîli'llâh* [*Allâh yolunda*] ibâresinin takdîmini gerektirmiştir. Hucurât sûresi'nde siyâk, mü'minler ve onların vasfları hakkındadır. Dolayısıyla onlarla alâkalı olan mâl ve nefs/can takdîm edilmiştir. Saff sûresi'nde kelâm, onları elîm azâbtan kurtaracak ticâretle alâkalıdır, dolayısıyla da bu kurtarıcıyla alâkalı olan *fî sebîli'llâh* [*Allâh yolunda*] ibâresi takdîm edilmiştir. Buna ilâveten sûrenin başında, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُم بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ [*Muhakkak ki Allâh, Kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş/kaynaşmış bir bünyân/binâ gibi saff bağlayarak savaşanları sever*] şeklindeki 4. âyette de "Allâh yolunda savaşmaktan" bahsedilmiştir. Sûrenin genel havasına savaş hâkimdir. Allâhu a'lem işte bunlar, *fî sebîli'llâh* [*Allâh yolunda*] ibâresinin takdîmini gerektirmiştir.

ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ [*Şu, sizin için hayrlıdır, eğer bilirseniz*].

Yani "Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân etmek ve Allâh yolunda mâl ve nefs/can ile cihâd etmek, rahatı ve oturmayı tercîh etmekten daha hayrlıdır" demektir. Tabii ki nefs savaşmayı çirkin görür ve tercîh etmez:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

> Kıtâl/savaş üzerinize yazıldı, hoşunuza gitmediği hâlde, fakat hoşlanmadığınız birşey sizin için hayrlı olabilir, sevdiğiniz birşey de sizin için şerr olabilir. Allâh bilir, siz bilmezsiniz. (Bakara/216)

Ancak sevilmeyen şeylerde çok hayr vardır. Hıyânet içinde oturan kula mukâbil nefsini ve hakkını koruyan kuvvetli mücâhid kul, her saldırganı kendine boyun eğdirir.

Burada *zâlike* değil de *zâlikum* buyurulması, bir ferd veya bir grubu değil de bütün ümmet için hayr irâdesini ve belirli bir vakitte değil de devâmlı olarak o yolda olmayı ifâde etmek içindir.

Başka yerlerde Allâh'ın mü'minlere hitâb ettiği hâlde niçin *zâlikum* değil de *zâlike* kelimesini kullandığı sorulabilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

> Ey o îmân edenler! Rasûl ile necvâ yapmak (yani, özel/başbaşa konuşmak) istediğiniz vakit, necvânızdan (yani, özel/başbaşa konuşmanızdan) önce bir sadaka verin. Şu, sizin için daha hayrlıdır ve daha temizdir. Eğer bulamazsanız, Allâh elbette ğafûrdur, rahîmdir. (Mücâdele/12)

Aslında fark açıktır. Saff sûresi'nde kıyâmete kadar umûmî olarak bütün mü'minlere hitâb edilirken, Mücâdele sûresi'nde Rasûlullâh (s.a) ile özel/başbaşa birşey konuşmak isteyen mü'minlerin vereceği sadakadan bahsedilmektedir.

Buna ilâveten Saff sûresi'ndeki cihâdla ilgili âyet, Rasûlullâh zamânından beri umûmîdir. Çünkü cihâd; zengini de, fakîri de kapsar. Kişi mâlı ve canıyla cihâd edebildiği gibi, sâdece mâlıyla ya da gücünün yettiği kadar sâdece nefsi/canı ile de cihâd edebilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا

> Hafif ve ağır olarak seferber olun. (Tevbe/41)

Hâlbuki Mücâdele sûresi'ndeki sadaka ile ilgili âyet böyle değildir. Bu âyet Rasûlullâh (s.a) ile özel birşey konuşmak isteyen zenginlere mahsûstur.

Buna ilâveten sadaka vermek, kısa bir müddet sonra neshedilmiş ve hükmü ortadan kalkmıştır. Allâh Teâlâ ardından şöyle buyurmuştur:

أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

> Yoksa başbaşa/özel konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu? Mâdem ki yapmadınız, -ki Allâh tevbenizi kabûl etti- o hâlde salâtı ikâme edin, zekâtı îtâ edin. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne itâ'at edin. Allâh yaptıklarınıza habîrdir. (Mücâdele/13)

Ama Saff sûresi'ndeki cihâd âyeti muhkemdir, hükmü dîn gününe kadar geçerlidir, dolayısıyla daha önemli, umûmî ve kapsamlıdır.

Saff sûresi'ndeki cihâdla ilgili olan bu âyet, *O, Rasûlü'nü hidâyet ve hakk dîn ile gönderdi. Çünkü onu bütün dînlere üstün kılacaktır; müşrikler hoş karşılamasa da* şeklindeki 9. âyetten sonra gelerek Allâh'ın dînini üstün kılmasının sâdece hidâyet ve hakk olması ile değil, cihâd ile de olacağına işâret etmiştir. Çünkü dîn, sâdece akîde veya fikirle üstün gelmez; dîn yolunda cihâd edecek kişilere de ihtiyaç vardır. Allâh bu dîni bütün dînlere üstün kılacağını va'd etmiştir. Bunun ma'nâsı; ümmetin, Allâh'ın dîni üstün gelinceye kadar O'nun yolunda cihâd etmesi gerektiğidir.

Tevbe sûresi'nde de aynı şey söylendiği hâlde âyetin ardından cihâdın gelmediği, dolayısıyla nasıl olup da bunun delîl getirildiği sorulabilir.

Nasıl olup da böyle bir soru sorulabilir? Tevbe sûresi baştan sona cihâd ve savaştan bahseder. İlk olarak Huneyn gazvesi zikredilmiştir:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

Kendilerine Kitâb verilenlerden, Allâh'a ve âhiret günü'ne îmân etmeyen, Allâh'ın ve O'nun Rasûlü'nün harâm kıldığını harâm saymayan ve hakk dînini dîn edinmeyen kimselerle, sâğirler/küçülmüşler olarak kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. (Tevbe/29)

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً

Müşriklerin sizinle kâffeten/cümleten-topluca savaştıkları gibi, siz de onlarla kâffeten savaşın. (Tevbe/36)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ

Ey o îmân edenler! Size ne oldu ki, "Allâh yolunda seferber olun" denildiğinde ağırlaşıp yere çakıldınız? (Tevbe/38)

إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا

Eğer seferber olmazsanız, elîm bir azâb ile size azâb eder ve yerinize başka bir kavim getirir ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. (Tevbe/39)

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ

Eğer siz o'na yardım etmezseniz, Allâh o'na yardım etmişti. (Tevbe/40)

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

Hafif ve ağır olarak seferber olun ve Allâh yolunda mâllarınız ve canlarınız ile cihâd edin. (Tevbe/41)

Bunlar 52. âyete kadar devâm eder gider.

Bunlardan sonra da cihâd ve savaş ile alâkalı âyetler sûrenin sonuna kadar devâm etmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً

Ey o îmân edenler! Kâfirlerden size yakın olanlarla savaşın. Sizde bir ğalîzlik/şiddet-sertlik bulsunlar. (Tevbe/123)

Aslında sûrenin, başından sonuna kadar cihâdla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla yukarıda söylediklerimiz açıklığa kavuşmuştur.

يَغْفِرْلَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُوَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

(Bunu yaptığınız takdîrde) zenblerinizi size mağfiret eder ve sizi altından nehirler akan cennetlere ve adn/ikâmet cennetlerindeki tayyib/hoş meskenlere sokar/koyar. Şu, o büyük fevzdir. (Saff/12)

يغفر fi'li meczûm olarak gelmiş ve تؤمنون بالله ورسوله [*Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edersiniz*] sözünün haber değil, taleb ma'nâsında olduğuna işâret etmiştir. Burada من ذنوبكم [*zenblerinizden*] değil, ذنوبكم [*zenblerinizi*] buyurularak günâhların bazısının değil, tamâmının affedileceğine işâret edilmiştir. Ardından da, *sizi altlarından nehirler akan cennetlere sokar* buyurulmuştur, ki bu da günâhları affedilenlerin âkıbetidir.

ومساكن طيبة [*tayyib/hoş meskenler*] ibâresinde *mesâkin* [*meskenler*], *tayyib* olmakla vasflanmıştır. Burada mükâfât olarak sâdece *mesâkin* [*meskenler*] zikredilmiştir. Çünkü cihâd edenler, evlerinden ayrı kalırlar ve bu nedenle onlara ebedî olarak meskenler va'd edilmiştir.

Burada özel olarak *adn cennetleri* zikredilmiştir. Çünkü *adn* kökü, bekâya ve devâmlı olarak yaşamaya delâlet eder. "İkâmet edilen yer"e *'adn* denir. İnsân, hayâtı sever, bekâyı ister, ama savaştan hoşlanmaz. Çünkü savaşta hayâttan ve hayâttaki şeylerden kopuş vardır. Bunun için mücâhidin en güzel meskenlere ve bekâ âlemindeki meskene gideceği haber verilmiştir. O hâlde mücâhid bekâ ve en güzel ikâmet için savaşır. Meskenlerin ve adn/ikâmet cennetlerinin zikrinin tercîh edilmesi, delâleti sebebiyledir.

Kur'ân, makâmın ve siyâkın gerektirdiği kelimeleri tercîh etmekte son derece dikkatlidir. Buna benzer bir tercîh de aşağıdaki âyette söz konusudur:

الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

> Îmân eden, hicret eden ve Allâh yolunda mâlları ve canları ile cihâd eden kimselerin dereceleri, Allâh indinde/yanında daha büyüktür. İşte fâizûn/başarıya erenler-umduklarına nâil olacak olanlar onlardır. Rabb'leri onları Kendinden bir rahmet, bir rıdvân ve cennetler ile müjdeler, ki onlar için onda mukîm ni'metler vardır. Orada ebedî hâlidlerdir. Doğrusu Allâh, O'nun indindedir azîm bir ecr. (Tevbe/20-22)

Burada da içinde mukîm/kalıcı ni'metler olan cennetler va'd edilmiştir. Çünkü muhâcirin kalacağı bir yere ve dinlenmeye ihtiyacı vardır. Bu delâletleri sebebiyle bu kelimeler tercîh edilmiştir. Meskenlerini terk edip hicret edenlere ni'metler içinde yaşayacakları yer va'd edilir.

ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ [*Şu, azîm fevzin ta kendisidir/fevz-i azîm ancak odur*].

Bu da ikinci kurtuluştur. İlki ateşten kurtuluştu. Burada *zâlike fevz* değil, *zâlike'l-fevz* buyurularak *fevz,* işâret ismiyle gösterilene hasredilmiştir. Yani, bu gösterilenlerin dışındakiler kurtuluş değildir. *Azîm* olarak vasflanması, ne kadar önemli olduğuna delâlet eder.

Burada *zâlike'l-fevz* buyurulmasına rağmen, buna çok benzeyen Tevbe sûresi'ndeki âyette, ذلك هو الفوز şeklinde kasr cümlesinin niçin fasl [*huve*] zamîriyle te'kîd edildiği sorulabilir:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

> Kuşkusuz Allâh mü'minlerden nefslerini ve mâllarını -cennet onların olmak üzere- satın aldı. Allâh yolunda savaşırlar, öldürür ve öldürülürler. Tevrât'ta, İncîl'de ve Kur'ân'da yerine getirmeyi taahhüd ettiği hakk bir va'ddir. Kim ahdine Allâh'tan daha vefâlıdır?! Öyleyse O'nunla akdettiğiniz bî'âtten dolayı müjdeler olsun. Şu, fevz-i azîm ancak odur. (Tevbe/111)

Âyetler üzerinde düşünmek, aradaki farkı ve ta'bîrlerin geliş sebeblerini açıklar:

- Saff sûresi'nde, تؤمنون بالله ورسوله [*Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân eder*] buyurulurken, Tevbe sûresi'nde, إن الله آشترى من المؤمنين [*Doğrusu Allâh mü'minlerden ... satın aldı*] denilmiş ve bu kişiler "mü'min" olarak vasflanmıştır, îmân etmeleri istenmemiş veya îmâna yönlendirilmemişlerdir. Bu vasf, isim cümlesiyle ifâde edilmiştir.
- Saff sûresi'nde, وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنفُسِكُمْ [*Allâh yolunda mâllarınız ve canlarınız ile cihâd edersiniz*] buyurulurken, Tevbe sûresi'nde إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ [*Kuşkusuz Allâh mü'minlerden nefslerini ve mâllarını -cennet onların olmak üzere- satın aldı. Allâh yolunda savaşırlar, öldürür ve öldürülürler*] buyurulmuştur. Yani onların ne mâlı, ne de canı kalmıştır. Allâh onların canlarını satın almıştır. Saff sûresi'nde zikredilenler, mâlları ve canlarıyla O'nun yolunda cihâd etmektedirler, dolayısıyla mâlları ve canları vardır, Allâh'ın onları satın aldığından bahsedilmemiştir.

- Saff sûresi'nde, onların Allâh yolunda cihâd ettikleri; Tevbe sûresi'nde ise Allâh yolunda savaştıkları zikredilmiştir. *Qıtâl* [*savaş*], öldürmenin olduğu yerdir, *cihâd* [*cehd ü gayret*] ise umûmîdir, öldürmeyi de kapsar. *Qıtâl etmek* [*savaşmak*] sözü, canlarının satın alınmasına münâsibtir.
- Tevbe sûresi'nde, onların öldürdükleri ve öldürüldükleri zikredilmiştir, Saff sûresi'nde ise benzeri bir âyet yoktur.

Tevbe sûresi'ndeki fedâkârlık, Saff sûresi'ndekinden daha fazladır. Kazanç, fedâkârlık nisbetindedir. Fedâkârlık arttıkça kazanç da artar, dolayısıyla cümle te'kîdli gelir, Allâhu a'lem.

Alış-veriş konusunda nefs/can, mâl'a takdîm edilmiştir. Çünkü nefs/can, mâldan daha değerli ve önemlidir. Önce daha değerli olan nefslerini/canlarını, sonra da mâllarını satmışlardır. İnsân, nefsini/canını kaybettikten sonra mâlın bir kıymeti yoktur. Mâlıyla ne yapabilir ki? Dolayısıyla her ta'bîr yerine uygun olarak gelmiştir.

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

> Ve bir diğeri -ki onu seversiniz- Allâh'tan bir nasr/yardım ve yakın bir feth. Mü'minleri müjdele. (Saff/13)

Yani, sizin sevdiğiniz bir ni'met daha vardır. Bu ni'met de, Allâh'tan bir nasr/yardım ve yakın bir fethtir. Bu da cihâd olmaksızın nasrın/yardımın olmadığını ifâde eder.

Tuhibbûnehâ [*onu seversiniz*] sözünde, bu sûreye hâss delâletler vardır. Sûrenin başında [Saff/4'te], [*Gerçek şu ki Allâh Kendi yolunda savaşanları sever*] buyurulmuştur. Âdeta, "Allâh'ın sevdiğini yapın ki, O da size sizin sevdiğiniz nusreti ve yakın fethi versin" denmiştir.

Tuhibbûnehâ [*onu seversiniz*] sözünde başka bir delâlet daha vardır. Burada, هل أدلكم على تجارة تحبونها buyurulmamıştır. Çünkü âyette açıklanan ticâretin bazısı kerihtir, savaşmak da bunlardan biridir. Âdeta şöyle denmiştir: Sevdiğiniz ve sevmediğiniz şeylerde Allâh'a itâ'at edin ki size sevdiğiniz şeyleri versin.

نصر من الله [*Allâh'tan bir nasr/yardım*] buyurulmuştur. Çünkü *nasr,* insânların hazırlıkları ve cihâdı ile değil, sâdece Allâh'tan olur:

وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

Nasr/yardım, ancak azîz ve hakîm Allâh indindendir. (Âl-i İmrân/126)

Allâh Teâlâ bunu yaparlarsa insânlara sevdiği iki şeyi, yani nusreti ve yakın fethi vereceğini va'd etmiştir. Ardından da, *mü'minleri müjdele* buyurularak, bu işin hâsıl olacağına ve gerçekleşeceğine işâret etmiştir.

Allâh Teâlâ Rasûlü'ne, mü'minleri nasr/yardım ve yakın bir feth ile müjdelemesini emretmiştir. Bu müjde, şartın veya talebin cevâbına dâhil değildir. Kesinlikle hâsıl olacağını tebliğ emridir. Ma'lûm olduğu üzere müjde sâdece kesin olarak gerçekleşecek durumlarda geçerli olur. Demek ki onlara müjdelenen şey gerçekleşecektir.

Rasûlullâh'ın (s.a) doğru sözlü olması da buna delâlet eder.

❁❁❁

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ فَآمَنَت طَّائِفَةٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَت طَّائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ

Ey o îmân edenler! Allâh'ın ensârı/yardımcıları olun! Nitekim Meryem oğlu Îsâ havârîlere, "Allâh'a benim yardımcılarım kim olacak?" dedi. Havârîler de, "Allâh'ın yardımcıları biziz" dediler. Bunun üzerine İsrâîl oğulları'ndan bir tâife îmân etti, bir tâife de küfretti. Biz de îmân edenleri düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler oldular. (Saff/14)

مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ [*Benim yardımcılarım kim?*] sözünün, "kim Allâh'ın nusretine kendi nusretini katmak ister veya kim Allâh'ın nusretinde benimle birlikte olmak ister" ma'nâsında olduğu söylenmiştir.

Bunlardan ilkinin tefsîri şöyledir: Muhakkak ki Allâh bana yardım edecektir. Kim Allâh ile berâber bana yardım eder?

İkincinin tefsîri ise şöyledir: Ben Allâh'a, yani O'nun dînine yardım edeceğim, kim benimle birlikte Allâh'a/Allâh'ın dînine yardım eder?

Bu iki ma'nâ, إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ [*Eğer siz Allâh'a yardım ederseniz, (Allâh da) size yardım eder*] (Muhammed/7) âyetinde bir aradadır. Mü'min Allâh'a, Allâh da mü'mine yardım eder.

Demek ki, مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ [*Benim yardımcılarım kim?*] sözünün, Mesîh'in Allâh'ın yardımına ilâveten kendisine yardım edecek kişileri ifâde ettiği gibi, kendisiyle birlikte Allâh'ın dînine yardım edecek kişileri sorduğu ma'nâsını da taşır.

نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ [*Allâh'ın yardımcıları biziz*] sözü, her iki ma'nâdaki sorunun da cevâbı olabilir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> *Ensârullâh* [*Allâh'ın yardımcıları*] ibâresi, "bana mahsûs olan" ma'nâsındadır ki "Allâh'ın yardımında benimle birlikte olurlar" demektir. Bunun, "Allâh ile birlikte bana kim yardım eder" ma'nâsında olması doğru değildir. Çünkü bu ma'nâ cevâba mutâbık değildir.[21]

Mecmeu'l-Beyân'da şöyle yazılıdır:

Bu ibâre, "Allâh ile berâber, Allâh'ın nusretiyle birlikte bana kim yardım eder" demektir.

> إلى الله [*Allâh'a*], اللهم منك و إليك [*Ey Allâh! Senden ve Sana*] sözünde olduğu gibi "Allâh'a yaklaştıran yolda" demektir.[22]

Allâhu a'lem Zemahşerî ve Tabersî yardımın bütün yönlerini zikretmişlerdir.

Âyet üzerinde şu mülâhazalarda bulunabiliriz:

1) İstifham yoluyla ticârete teşvikten sonra bununla yetinilmemiş, Allâh'ın yardımcıları olmaları emredilmiştir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ [*Ey o îmân edenler! Allâh'ın yardımcıları olun*] buyurularak, bunun mendub veya tercîhe dayalı birşey olmadığı, aksine bir emir ve yükümlülük olduğu ifâde edilmiştir.

2) Havârîlere, *Benim yardımcılarım kim?* diyen Hz. Îsâ'dır. Ama, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ [*Ey o îmân edenler! Allâh'ın yardımcıları olun*] diyen Allâh'tır. Bu da mü'minlere yapılan tebliğin önemine ve büyüklüğüne delâlet eder.

3) Burada, يا أيها الذين آمنوا قولوا نحن أنصار الله كما قال الحواريون [*Ey o îmân edenler! Havârîlerin dediği gibi "Biz Allâh'ın yardımcılarıyız" deyin*] buyurulmamış, كونوا أنصار الله [*Allâh'ın yardımcıları olun*] buyurulmuştur. Söylemeleri değil, yapmaları istenmiştir. Bu da sûrenin başında yapmayacakları şeyi söylemeleri nedeniyle azarlanmalarına münâsibtir.

4) Havârîler, نحن أنصار الله değil, سنكون أنصار الله [*Allâh'ın yardımcıları olacağız*] [*Allâh'ın yardımcıları biziz*] demişlerdir; yani, "biz şu anda Allâh'ın yardımcılarıyız" demişlerdir. Bunun için ardından, فأيدنا [*destekledik de...*] buyurulmuştur. Çünkü onlar bu yardımı fi'len yapmışlar ve desteğe hakk kazanmışlardır. *Fâ* harfi takibe delâlet eder. Burada, aradan zamân geçtiğine delâlet eden *summe* harfi gelmemiştir.

5) فأيدنا [*Nihâyet Biz destekledik de*] ibâresindeki fi'l, Allâh'a isnâd edilerek, desteğin bizzât O'ndan olduğuna işâret edilmiştir; إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ [*Siz Allâh'a yardım*

---

[21] *Keşşâf*, IV/101.

[22] *Mecma'u'l-Beyân*, IX/418.

ederseniz, O da size yardım eder] (Muhammed/7) âyetinde olduğu gibi. Çünkü yardım, sâdece Allâh indinden olur. Bu destek iki ma'nâ taşır: Biri delîl ile destek, ki böylece o delîlerle üstün gelirler. İkincisi kılıç ve gâlibiyet ile destek, ki bu da Îsâ'nın ref'inden sonradır.

Tefsîr-i Ebu's-Suûd'da şöyle yazılıdır:

> *Biz de îmân edenleri düşmanlarına karşı destekledik de...* (Saff/14) cümlesindeki *destek,* delîl ya da kılıç iledir ve Hz. Îsâ'nın ref'inden sonradır. Bu sûretle gâlib gelmişlerdir, ki bu da son cümlede ifâde edilmiştir.[23]

Bu ta'bîr, daha önce söylediğimiz gibi sûrenin başındaki, سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ [*Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh etmektedir. O, azîzdir, hakîmdir*] şeklindeki ilk âyetle ilişkilidir.

Eğer bu cümledeki destekten maksad, kılıçla gâlib gelmek ve zafer elde etmek ise, ilk âyetteki *azîz* ve *hükm* kelimesinin türevi olan *hakîm* ismi ile ilişkilidir.

Bu cümledeki *destek*'ten maksad "delîl ile gâlib gelmek" ise, bu durumda *hikmet*'ten müştak *hakîm* ismi ile ilişkilidir. Hangi çeşit destek olursa olsun *azîz* ve *hakîm* isimleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla sûrenin sonu başı ile irtibatlıdır.

6) Mü'minlerin hepsinin Allâh'a yardım etme konusunda Îsâ'nın havârîleri gibi olması istenmektedir. Havârîler Îsâ'ya tâbi olmak husûsunda ihlâslıydılar. Mü'minlerden de, zamânın geçmesine rağmen havârîler gibi olmaları istenmiştir. Onlara, *Ey Muhammed ashâbı* şeklinde değil, *Ey o îmân edenler* şeklinde hitâb edilmiştir. Bu da umûmî olarak mü'minlerden yücelik, ihlâs ve cihâd konusunda şerefli bir derecede olmalarının istendiğine delâlet eder.

7) Îsâ (a.s), من أنصاري إلى الله [*Allâh'a benim yardımcılarım kim?*] derken, yardımcıları kendisine izâfe etmiş, böylece nusret ile ilişkilendirmiştir. Allâh ise, كونوا أنصار الله [*Allâh'ın yardımcıları olun*] buyurmuş, Allâh'a (müteveccih olarak) Muhammed'e yardımcı olun" buyurmamıştır. Bunun sebebi, bu talebin umûmî olarak bütün mü'minlere hitâb etmesi ve Muhammed'in şahsına verilecek yardımla ilişkili olmamasıdır.

Diğer taraftan Îsâ'nın (a.s) havârîlere yönelik olan sözü, sâdece o'nun tâbileri ile sınırlıdır. Mü'minlere yönelik olan söz ise umûmîdir.

8) Îsâ'nın (a.s), *Allâh'a benim yardımcılarım kim?* şeklindeki sözü, o'nun risâletinin bir sonu olduğunu ifâde eder. Çünkü yardımcıları kendisine izâfe etmiştir. O hâlde kendisinin vefâtı ile birlikte bu yardım sona erecektir.

Allâh'ın mü'minlere olan sözü ise, *Allâh'ın yardımcıları olun* şeklinde olup yardımcılar Allâh'a izâfe edilmiştir. Dolayısıyla devâmlı olan, sonu gelmeyen bir yardım söz konusudur.

---

[23] *Tefsîru Ebu's-Su'ûd,* VII/246.

9) Îsâ (a.s), *Allâh'a benim yardımcılarım kim?* dediğinde havârîler, *Allâh'ın yardımcıları biziz* diye cevâb vermişler, *Senin yardımcıların biziz* dememişlerdir. Bu cevâb onların Îsâ'dan (a.s) sonra da Allâh'a yardımcı olmaya devâm edeceklerini, o'nun vefâtından sonra yardımın sona ermeyeceğini ilan eder. Yani onların yardımı, Îsâ'nın mevcudiyetiyle direk olarak alâkalı değildir.

Burada Îsâ'nın da (a.s), cevâba uyumlu olarak *Allâh'ın yardımcıları kimdir?* demediği sorulabilir. Ama böyle sorsaydı herhangi biri de, yahûdîler de, *Allâh'ın yardımcıları biziz* şeklinde bir iddiâda bulunurlardı. Ama, *Benim yardımcılarım kim?* diye sorduğu zamân Allâh'a yardımın, yeni peygambere yardım yoluyla olduğu anlaşılır. Dolayısıyla soru da, cevâb da daha münâsibtir.

10) *Biz de o îmân edenleri destekledik* sözü, Allâh'ın Rasûlü Muhammed'e (s.a) tâbi olan mü'minleri desteklediğini ifâde eder. Çünkü onlara, *Ey o îmân edenler* şeklinde nidâ etmiştir.

11) Burada müslümanlara verilen müjde daha büyüktür. Çünkü Îsâ'nın tâbileri hakkında, *O îmân edenleri düşmanlarına karşı destekledik de* denilerek yardım büyütülmüş, fakat destek düşmanlarına karşı olmaya tahsis edilmiştir. Müslümanlara yapılan yardım ise; *O, bunu diğer bütün dînlerden üstün kılacaktır* şeklinde hepsini kapsayıcı bir tarzda gelmiş ve *nasr/yardım ve yakın bir feth* sözü ile konuya devâm etmiştir.

12) Îsâ (a.s) yardımcılarına herhangi bir va'dde bulunmazken, Allâh mü'minlere nasr/yardım ve yakın bir feth va'd etmiştir.

13) Âyette Îsâ (a.s), -sûrede geldiği diğer yerde de olduğu gibi- annesine nisbet edilmiş, yardım da kendisine nisbet edilmiştir. Her iki nisbet de o'nun Allâh'ın oğlu değil, beşer olduğuna delâlet eder. Allâh çocuğu olmaktan münezzehtir.

Son olarak sûrenin, cihâd ve savaş ile başlayıp destek ve zafer ile sona erdiğini söylemek istiyoruz:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا

Gerçek şu ki Allâh Kendi yolunda saff bağlayarak savaşanları sever. (Saff/4)

فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ

O îmân edenleri düşmanlarına karşı destekledik de... (Saff/14)

Yani, cihâdın âkıbeti Allâh'ın desteği ve zafer vermesi şeklindedir. Böylece sûrenin başı ile sonu arasında en sağlam ve güzel irtibat sağlanmıştır.

HADÎD SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢﴾ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾ لَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾ آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَأَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾ مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ

كَرِيمٌ ﴿١١﴾ يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِم بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَن تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِندَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾ اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾ مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِّكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ

أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ أَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ آتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَ أْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ وَيَجْعَل لَّكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لِّئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

Rahmân, Rahîm Allâh'ın İsmiyle

1. Göklerdeki ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh ederler; azîz, hakîm ancak O'dur.
2. Göklerin ve yerin mülkü Allâh'ındır; diriltir ve öldürür ve O her şeye kadîrdir.
3. Evvel, âhir, zâhir, bâtın ancak O'dur ve O her şeyi alîmdir.
4. O ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arş üstünde istivâ etti; yere gireni, oradan çıkanı, semâdan ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olursanız O sizinle berâberdir. Allâh yaptıklarınıza basîrdir.
5. Göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur. Bütün işler Allâh'a döndürülür.
6. Geceyi, gündüze bitiştirir, gündüzü de geceye bitiştirir. O göğüslerin zâtını/özünü en iyi bilendir.
7. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin ve sizi başlarında halîfe kıldığı şeylerden infâk edin. Sizden îmân edenler ve infâk edenler için büyük bir ecr vardır.
8. O Rasûl sizi rabbinize îmân etmeniz için da'vet edip dururken ve (Allâh) sizden mîsâk da almış bulunuyorken size ne oluyor da Allâh'a îmân etmiyorsunuz? Eğer mü'minler olacak iseniz.
9. O ki, kuluna apaçık âyetler indirdi; sizi zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarmak için. Doğrusu Allâh size elbette raûftur, rahîmdir.

10. Siz Allâh yolunda niçin infâk etmeyesiniz/etmeyecekmişsiniz? Göklerin ve yerin mirâsı Allâh'ındır. Sizden fethten önce infâk edip savaşanlar bir olmaz. İşte bunlar [fethten önce infâk edenler ve savaşanlar], sonradan infâk eden ve savaşanlardan derece i'tibâriyle daha büyüktür. Bununla birlikte Allâh hepsine de en güzeli va'd etti. Allâh yaptıklarınıza habîrdir.
11. Kim Allâh'a karz-ı hasen karzederse [borç verirse], (Allâh) onu onun için katlar. Ayrıca onun için kerîm bir ecr de vardır.
12. O gün mü'min erkekler ile mü'min kadınları nûrları önlerinde ve sağlarında koşar görürsün: "Bugün sizin müjdeniz, içlerinde hâlidler olmak üzere altından nehirler akan cennetlerdir. Şu, azîm fevz [kurtuluş] odur."
13. O gün münâfık erkekler ile münâfık kadınlar mü'minlere, "Bize bakın da nûrunuzdan iktibâs/istifâde edelim" diyecekler. "Arkanıza dönün de nûr arayın" denilecek, aralarına, kapısı olan bir sûr çekilecek. Onun iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azâb vardır.
14. Onlara şöyle nidâ ederler/seslenirler: "Biz sizinle berâber değil miydik?" Onlar, "Evet (bizimle berâberdiniz), ama siz kendi nefslerinizi fitnelendirdiniz, tarabbus ettiniz, rayb duydunuz. Emânî/kuruntular sizi aldanışa itti. Nihâyet Allâh'ın emri geldi, o çok aldatıcı/şeytân sizi Allâh ile aldattı.
15. İşte bugün sizden de, o küfredenlerden de hiçbir fidye alınmaz. Me'vânız [barınağınız/sığınağınız] ateştir. O sizin mevlânızdır. O ne kötü dönüş yeridir!
16. O îmân edenler için zamânı gelmedi mi ki, kalbleri Allâh'ın zikrine [Kur'ân'a] ve hakktan inen şeye haşyet duysun ve bundan evvel kendilerine kitâb [Tevrât ve İncîl] verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zamân geçip de kalbleri katılaşmış ve ekserisi fıska [itâ'atsizlik ve isyâna] dalmış bulunanlar gibi olmasınlar?!
17. Şunu bilin ki muhakkak Allâh ölümünden sonra arzı/yeri diriltir. Akledesiniz diye sizlere âyetleri beyân ettik/bildirdik.
18. Kuşkusuz ki sadaka veren erkekler ile sadaka veren kadınlar ve Allâh'a karz-ı hasen karzedenler var ya, onlara (ecrleri) kat kat arttırılır ve onlar için kerîm bir ecr vardır.
19. Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler (var ya), işte sıddîklar ve şehîdler onlardır. Rabb'lerinin indinde onların ecrleri ve nûrları vardır. Küfreden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte cahîmin [pek büyük/alevi şiddetli ateşin] ashâbı onlardır.
20. Bilin ki dünyâ [şimdiki] hayât bir oyun, bir oyalanma, zînet, aranızda karşılıklı övünme, mâllar ve evlâd çokluğuyla övünmedir. (Evet o,) ekini kâfirlerin

hoşuna giden ğays [yağmur] (ve bitirdiği ekin) gibidir. Sonra o ekin gürleşir de arkasından onu sararmış görürsün. Sonra da o ufalanıp çer-çöp olur. Âhirette ise (kâfire) çok şiddetli bir azâb, (mü'mine ise) Allâh'tan bir mağfiret ve bir rıdvân vardır. Dünyâ [şimdiki] hayât, ğurûr [aldanış] metâından başka birşey değildir.

21. Rabbinizden bir mağfirete (ermek) ve bir cennete -ki onun eni/genişliği semâ ile arzın eni/genişliği gibidir- (girmek için) yarşın. Bu (cennet) Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandı. Şu, Allâh'tan bir fadldır, (Allâh) onu dilediği kimseye verir. Allâh azîm fadlın sâhibidir.
22. İster yerde, ister nefslerinizde meydana gelen her musîbet mutlaka bir kitâbdadır; Biz onu fi'le çıkarmadan önce. Şu, Allâh'a göre kolaydır.
23. Ele geçiremediğinize tasalanmayasınız ve size verdiğine şımarmayasınız diye. Allâh muhtâl/böbürlenip duran ve fahûr/övünüp duran hiç kimseyi sevmez.
24. Onlar ki, cimrilik ederler ve insânlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirir ise, Allâh elbette ğanidir, hamîddir.
25. Muhakkak Biz rasûllerimizi beyyinât/apaçık delîller ile gönderdik. Onlarla birlikte kitâbı ve mîzânı inzâl ettik/indirdik; insânlar kıstı/adâlet ve hakkâniyeti ikâme etsinler/ayakta tutsunlar diye. Ayrıca demiri de inzâl ettik/indirdik; -onda hem şiddetli bir be's/sertlik vardır, hem de insânlar için menfaatler (vardır)- ta ki Allâh Kendisine ve rasûllerine -bi'l-ğayb- kimin yardım edeceğini bilsin/belli etsin. Allâh elbette kavidir, azîzdir.
26. Muhakkak ki Biz Nûh'u ve İbrâhîm'i gönderdik. Nübüvveti ve kitâbı o ikisinin zürriyyetinde kıldık. Onlardan hidâyette olanlar vardır, ama onlardan bir çoğu fâsıktırlar.
27. Sonra onların eserleri üzere/üzerinde rasûllerimizi ardarda gönderdik. Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik. Ona İncîl'i verdik. Ona tâbi olanların kalblerinde bir ra'fet ve rahmet yaptık. Bir de onlar kendiliklerinden ruhbanlık icad ettiler. Biz onu onlara yazmamıştık. Ancak Allâh'ın rızâsını aramak için yaptılar, sonra da ona gereği gibi riâyet etmediler. Onlardan îmân edenlere ecrlerini verdik. Onlardan bir çoğu ise fâsıklardı.
28. Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin, Rasûlü'ne îmân edin ki rahmetinden size iki pay versin. Sizin için kendisiyle yürüyeceğiniz bir nûr yapsın, size mağfiret etsin. Allâh ğafûrdur, rahîmdir.
29. Ehl-i Kitâb Allâh'ın fadlından hiçbir şeye kâdir olamayacaklarını ve muhakkak fadlın Allâh'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsin (bilmeyecek mi?). Allâh azîm fadlın sâhibidir.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

> Göklerde ve yerdekiler Allâh'ı tesbîh ederler. Azîz, hakîm yalnızca O'dur. (Hadîd/1)

Sûrenin bu şekilde başlamasının, öncesindeki Vâkı'a sûresi ile olan ilişkisi açıktır. Vâkı'a sûresi'nin son âyeti, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ [*Öyleyse azîm rabbinin ismini/ismi ile tesbîh et*] (Vâkı'a/96) şeklinde biterken, bu sûre, سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [*Semâvât ve arzdakiler Allâh'ı tesbîh eder*] sözleri ile başlamıştır. Sanki önceki sûrenin sonundaki tesbîh emri, bu sûrenin ilk âyetinin sebebidir. Âdetâ şöyle buyurulmuştur: Muhakkak ki göklerde ve yerdekiler O'nu tesbîh etmektedir, o hâlde sen de onlar gibi tesbîh et, Allâh'ı tesbîh etmekte onlarla uyum içinde bir arada ol.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Vâkı'a sûresi ile ilişkisi, tesbîhin zikri ile başlaması dolayısıyladır. Vâkı'a sûresi tesbîh emriyle bitmiş, bu sûre de o emrin sebebi mâhiyetinde gelerek göklerde ve yerde olan her şeyin O'nu tesbîh ettiğini zikrederek başlamıştır.[1]

Tesbîh'in ma'nâsı, "tenzîh"tir. Saff sûresi'nde bu âyetin tefsîrini yapmıştık. Burada bunları tekrâr etmeyeceğiz. Ancak dikkat edilirse bu âyette *mâ* harfi tekrâr edilmemiş, وما في الأرض buyurulmamıştır. Orada bu harfin zikredildiği yerlerin çoğunda âyetin ardından arz ehli ile ilgili kelâmın takib ettiğine, bu harfin zikredilmediği âyetlerde ise âyetin ardından arz ehliyle ilgili sözlerin gelmediğine dikkat çekmiştik. Burada da aynı durum söz konusudur.

Yine burada olduğu gibi, سبح لله şeklinde mâzî fi'lle başlayan sûrelerde يسبح لله şeklinde, muzârî fi'l ile başlayan sûrelerden farklı olarak savaşın zikredildiğine değinmiştik. Nitekim burada da böyle olmuş, aşağıdaki âyette savaşa değinilmiştir:

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا

> Sizden fethten önce infâk edenler ve savaşanlar eşit/bir olmaz. İşte bunlar (yani, fethten önce infâk edenler ve savaşanlar), sonradan infâk edenlerden ve savaşanlardan derece itibâriyle daha büyüktür. (Hadîd/10)

Tesbîh fi'li, وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا [*O'nu sabâh-akşam tesbîh edin*] (Ahzâb/42) âyetinde olduğu gibi mef'ûlünü direkt olarak aldığı gibi, bu âyette olduğu gibi *lâm* harfiyle de almıştır. Bu *lâm* harfinin, fi'lin mef'ûlle olan ilişkisini kuvvetlendirdiği ya da ta'lîl[2]

---

1 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/2520.

2 *Keşşâf*, IV/60; *Bahru'l-Muhît*, X/100; *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/207.

için geldiği söylenmiştir. *Lâm* ile müteaddî olması ihlâsa delâlet eder.[3] Çünkü tesbîh, sâdece Allâh'a mahsûstur.

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Azîz, hakîm ancak O'dur.

Bu iki yüce ismin ma'rife [*el-'azîzu'l-hakîm* şeklinde] oluşu kasra delâlet eder. Çünkü O'ndan başka azîz, hâkim ve hakîm yoktur. Bu da O'ndan başka ilâh olmamasını, O'nun tek bir ilâh olmasını gerektirir. Çünkü O'ndan başka azîz ve hakîm yoktur. Böyle olmayan da ilâh olamaz.[4]

Saff sûresi'nde zikrettiklerimiz nedeniyle bu âyet hakkında söylediklerimiz yeterlidir.

❁❁❁

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Semâvâtın ve arzın mülkü yalnızca O'nundur. Hem diriltir, hem öldürür. O, her şeye kadîrdir. (Hadîd/2)

İlk olarak göklerde ve yerde olan her şeyin O'nu tesbîh ettiği zikredildikten sonra, göklerin ve yerin mülkünün O'na âid olduğu ifâde edilmiştir. Mülkün/hükümranlığın O'na âid olması, sâhibliğin de O'na âid olmasını gerektirir. Çünkü sâdece sâhib olduklarımıza söz geçirebiliriz. Göklerde ve yerde olan her şey üzerinde hükmran olduğu zikredilince anlaşılmıştır ki, göklerde ve yerde olan her şeyin sâhibi de O'dur.

Bu âyette *lehû* şeklindeki câr-mecrûrun takdîmi ve ملك السماوات [*göklerin mülkü/hükümranlığı*] şeklindeki mübtedânın ma'rife oluşu kasr ifâde eder. Yani, O'ndan başka kimsenin hakîki ma'nâda bir mülkü yoktur.

Tesbîh âyetinden sonra bu âyetin gelişi çok münâsibtir. Bir şahsa, mâlik veya melik olmasa da zâtından ötürü hamd edilebilir. Çünkü bir şeye sâhib veya üzerinde otorite sağlamış olduğun hâlde ona üstün gelmiş olmayabilirsin veya hâlin değişir, zemmedilir ve ayıblanırsın ya da mülkün azalır, kötüleşir. İşte bunun için tesbîh âyetinden sonra en münâsibi bu âyetin gelmesidir. Zira O'nun bütün hâllerden münezzeh olduğu zikredilmiştir. O zâtı itibariyle de münezzehtir. İzzeti, hükmü, hikmeti, mülkü itibâriyle münezzeh olduğu gibi, diriltmesi, öldürmesi ve kudreti itibariyle de münezzehtir. Bunlar da, bu işlerin sâdece hikmetin ve tedbirin kemâliyle

[3] *Durer*, VII/432.

[4] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/208.

yapılabileceğine delâlet eder. Her konuda mutlak kemâl O'na âiddir. Bu nedenle O; zâtı, fi'lleri ve sıfatları ile tenzîh edilmeye lâyıktır.

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de şöyle yazılıdır:

> Bu cümle, Allâh'ın tesbîh edilmesinin sebebini ilan eder. Zira insânların, yüce âlemlerin ve alçak âlemin mülküne sâhib olanın kemâl sıfatlarını bilmesi gerekir.
>
> Müsnedün ileyhin ma'rife oluşu; müsnedi, müsnedün ileyhe kasreder. Bu, yeryüzünde başkasının mülkünü hesâba almamak ma'nâsında iddiâî bir kasrdır. Çünkü diğer mülkler noksandır. Zira bu meliklerin düşmanlara karşı kendilerini koruyacak ordulara ve müttefiklere ihtiyacı olduğu gibi, vergi ve cizyeleri toplayacak ve memlekette nizâmı sağlayacak vezirlere ve komutanlara da ihtiyacı vardır ya da bu hakîki bir kasrdır, ki *mülk* kelimesi semâvât ve arzın tamâmına muzâftır. Çünkü arzın tamâmına sâhib olan bir melik yoktur, semâvât ile birlikte arza mâlik olan tek bir melik vardır.[5]

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde, meselâ Mâide/17-18, Zuhruf/85 gibi âyetlerde *semâvât ve arz* ile birlikte *o ikisi arasındakiler* de, وما بينهما [*o ikisi arasındakiler*] şeklinde zikredildiği hâlde burada zikredilmemiştir. Bunun sebebi sorulabilir.

Buna söyle cevâb verebiliriz. Semâvât ve arz ile birlikte o ikisinin arasındakilerin de zikredildiği âyetler, Allâh'a lâyık olmayan sözleri takiben gelmiştir. Meselâ, hristiyanların Mesîh'in Allâh'ın oğlu veya Allâh olduğu ya da yahûdîlerin نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ [*Biz Allâh'ın oğulları ve sevgilileriyiz*] (Mâide/18) diyerek Allâh'ın oğulları olduklarını iddiâ ettikleri sözlerin akabinde gelmiştir. Bunu ta'kiben semâvâtın, arzın ve o ikisi arasındakilerin mülkünün O'na âid olduğu ifâde edilmiştir. Neden çocuk edinmemiştir? Zira çocuk edinen kişi, buna ihtiyaç duyar ya da ihtiyacı olduğunu hisseder ve bu ihtiyacı gidermek için çocuk edinir. Hâlbuki semâvâtın, arzın ve o ikisi arasındakilerin mülkü/hükümranlığı Allâh'a âiddir, ayrıca onların meliki ve sâhibidir, o hâlde niye çocuk edinsin?!

İşte bu nedenle bu gibi yerlerde onların sözlerinin bâtıl olduğunu ve O'nun bir çocuğa ihtiyacı olmadığını beyân etmek için mülkünün/hükümranlığının genişliği zikredilmiştir. Ama siyâkta böyle şeyler yoksa o zamân, *ve o ikisi arasındakiler* sözü zikredilmemiştir.

Bu ibârenin zikredildiği yerlerde, zikredilmediği yerlerin hilâfına, sâdece yahûdîlerden, hristiyanlar ve müslümanlardan bahsedildiğine de dikkat çekmeliyiz.

---

5 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/358.

Bunlar toplam olarak üç dîndir, semâvât, arz ve o ikisi arasındakiler de üç şeydir. Bu açıdan da bu ibârenin zikredilmesi hoş olmuştur.

Mesela Mâide sûresi'nde İsrâîl oğulları'ndan bahsedilmiştir:

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

Doğrusu Allâh İsrâîl oğulları'ndan bir mîsâk aldı. (Mâide/12)

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ

"Biz nasrânîyiz/hristiyanız" diyenlerin de mîsâkını aldık. (Mâide/14)

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ

Ey ehl-i kitâb! Kesinlikle Rasûlümüz size geldi; size beyân ediyor. (Mâide/15)

Zuhruf sûresi'nde ise, 46. âyetten 56. âyete kadar Mûsâ ve Fir'avn'dan, 57. âyetten 64. âyete kadar Îsâ (a.s) ve o'nun hakkındaki sözlerden, 81. âyet ve devâmındaki âyetlerde ise müslümanların akîdesinden bahsedilmiştir.

وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

O, her şey üzerine kadîrdir.

Muhakkak ki mâlik veya melik her şeye kadîr olabilir, ki burada da Allâh'ın her şeye kadîr olduğu zikredilmiştir. Umûmi olarak Allâh'ın kudretinden bahsedilirken ya buradaki gibi على كل شىء [*her şey üzerine*] gelmiş ya da bir şeyle kayıtlanmayıp mutlak olarak gelmiştir. Hiçbir zamân ism-i fâ'il kalıbında *qâdir* şeklinde gelmemiş, her zamân mübâlağa sîğası ile gelmiştir. Çünkü her şeye kudreti olmak veya herhangi bir şeyle kayıtlanmaksızın mutlak kudret sâhibi olmak mübâlağa sîğasını gerektirir. İsm-i fâ'il bu mübâlağalı ma'nâyı karşılamaz.

Qâdir şeklindeki ism-i fâ'il kalıbı kullanıldığı zamân, kayıtsız veya umûmî olarak gelmemiş, aksine tek bir konuyla kayıtlı olarak kullanılmıştır:

إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً

Doğrusu Allâh, bir âyet indirmeye kâdirdir. (En'âm/37)

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ

De ki: "O size üstünüzden bir azâb göndermeye kâdirdir." (En'âm/65)

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Evvel, âhir, zâhir, bâtın ancak O'dur ve O, her şeyi alîmdir. (Hadîd/3)

Huve'l-evvelu [*evvel O'dur*]; "O'nun varlığının öncesi yoktur, yani O her şeyden önce" demektir.

Ve'l-âhiru [*âhir*]; "O'nun varlığının sonu yoktur, yani O'ndan sonra başka birşey yok" demektir. Bu da, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ [*O'nun vechinden/yüzünden başka her şey helâk olucudur*] (Kasas/88) âyetinin ma'nâsıdır.

Ve'z-zâhiru [*O zâhirdir*]; yani akıllara tecellî eder ve varlığının apaçık delîllerini ortaya koyar. O, her şeye gâlib olandır, her şeyin üzerindedir, O'nunla birlikte veya O'nun üzerinde birşey yoktur. Bu isim, "gâlib olmak" ma'nâsındaki ظهور [*zuhûr*] kelimesindendir:

فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ

Böylece zâhirler/gâlibler oldular. (Saff/14)

Zâhir kelimesinin, "kendisi" ve "delîlleri açık" şeklinde iki ma'nâsı vardır. Burada maksad, O'nun delîllerinin açık ve her şeye üstün oluşudur.

Ve'l-bâtınu [*bâtın*]; "basîretsiz olan beş duyuyla algılanamaz" demektir.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ

Gözler O'nu idrâk edemez; fakat O, gözleri idrâk eder. (En'âm/103)

Hâlbuki O, bâtında bulunan her şeyi ve gizlilikleri bilir.

Bâtın kelimesinin de, "gözlerden gizli olması" ve "gizli olan her şeyi bilmesi" şeklinde iki ma'nâsı vardır. Her ne kadar bunlardan biri diğerinden daha açık olsa da, iki ma'nâ da doğrudur.

Bu sıfatların *elif-lâm* ile gelişi kasr ifâde eder, ki, "bu sıfatlarda hiçbir ortağı yok" demektir. Yani, O'nunla berâber evvel, âhir, zâhir ve bâtın olan yoktur. O, her şeyin evveli, her şeyin âhiridir. Her şey zâil olur, ama O zâil olmaz. Kâinatta O'nunla berâber zâhir ve bâtın olan hiçbir şey yoktur.

Bu sıfatlar bir izâfet veya sıfatla, ya da herhangi bir şeyle kayıtlanmamıştır. Böylece O'nun mutlak evvel, mutlak âhir, mutlak zâhir ve mutlak bâtın olduğu ifâde edilmiştir. Bu vasflara sâhib başka hiçbir şey yoktur.

Bu âyetler şirki hükmsüz kılar. Allâh'ın hiçbir ortağı yoktur. O'nun kayıtsız-şartsız, mutlak olarak ğani olması, hiçbir şeye ihtiyaç duymadığına delâlet eder. Çünkü O her şeyden öncedir, O hâlıktır ve kadîrdir.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [*O, her şeye alîmdir*] sözü, O'nun mutlak ilmine delâlet eder, ki O, hakk ilâhtır.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Allâh her şeyden önce olduğu için *evvel,* O'ndan sonra hiçbir şey olmadığı için *âhir,* delîlleri açısından *zâhir,* beş duyuyla algılanamadığı, gözlerden gizli olduğu için "bâtın"dır. O'nun zâhir ve bâtın oluşunun, her şeye gâlib olduğu ma'nâsında olduğunu söylemişlerdir.

وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ [*Bir âyet gördükleri vakit eğlence yerine tutarlar*] (Sâffât/14) âyeti de bu ma'nâdadır.

و أنت الظاهر فليس فوقهم شيء [*Sen zâhirsin, ki Senin üstünde hiçbir şey yoktur*] hadîsi de bu ma'nâdadır.

> *Bâtın*'a gelince; Zeccâc, "bâtın olanları bildiği" ma'nâsında olduğunu söylemiştir. Bu ma'nâda şöyle deriz: فلان ببطن أمر فلان [*Filan, filanın işinin bâtınını, yani iç yüzünü bilir*].[6]

Keşşâf'ta şöyle bir açıklama vardır:

> Kendisine delâlet eden sebebler/delîller dolayısıyla "zâhir"dir. Beş duyu ile idrak edilemediği için "bâtın"dır. *Zâhir*'in, "her şeyin üstünde, gâlib" olduğu -çünkü birşey başkasının üstünde, ona gâlib olduğu zamân ظهر [*zuhur*] denir,- *bâtın*'ın da "her şeyi, yani her şeyin iç yüzünü bilen" olduğu söylenmiştir, ama bu doğru değildir.[7]

Aynı konuda *Bahru'l-Muhît*'te şöyle yazılıdır:

> *Evvel O'dur,* yani O'nun varlığının başlangıcı yoktur. O'nun evvel oluşunun, her şeyden önce olması ma'nâsında olduğu da söylenmiştir. *Zâhir,* yani her şeyin üstünde gâlib. Bir şey başkasına üstün gelip kapladığı zamân ظهر denir. *Bâtın* oluşu, her şeyi, yani her şeyin iç yüzünü bilen olmasıdır.[8]

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de şöyle yazılıdır:

> *Evvel* vasfının bir müteallıkı yoktur. Müteallıkına delâlet eden birşey de yoktur. Çünkü maksad O'nun bir kayda bağlı olmaksızın evvel olduğunu ifâde etmektir. Kelâm ıstılahında bu ta'bîrin mürâdifi kıdem sıfatıdır.
>
> Bilmelisiniz ki bu sıfat, mutlak olarak ğani olmayı gerektirir. O, husûsi bir şeye ihtiyaç duymaz. Yani, yokluğun bedeli olarak var olması için bir şeye

---

6 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/210-215.

7 *Keşşâf,* IV/61.

8 *Bahru'l-Muhît,* X/100.

ihtiyacı yoktur. Çünkü buradaki *evvel olmak,* "zâtının vücûdundan önce bir yokluğun söz konusu olmadığı" ma'nâsındadır. Kapladığı ve cevherini takdîm edeceği bir mahalle ihtiyacı yoktur. Bu da vücûd [varlık] sıfatında Allâh'ın tek olmasını gerektirir. Eğer O'nun vücûdunun/varlığının gereği Allâh'tan başka birşey olsaydı o zamân "evvel" olmakla vasflanamazdı. Bu da O'nun vahdâniyyetini isbat eder.

Evvel sıfatının müteallıkının mevcûdâtın vücûdu olduğunun kabûl edilmesi, *âhir* sıfatının müteallıkının bu mevcûdâtın bozulmasını gerektirir. Yani O, semâvât ve arzın bütün mevcûdâtından sonra da vardır.[9]

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

O, her şeyi alîmdir.

Yani, O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır, her şeyi ilmiyle kuşatacak kadar büyüktür. *Âlim* yerine *alîm* denilmesi, ilminin genişliğini ve kapsamını mübâlağalı olarak ifâde etmek maksadıyladır. Kur'ânî ta'bîrlerin kullanım inceliklerinden biri de *âlim* şeklindeki ism-i fâ'il kalıbının tekil olarak *ğayb*'ın veya *ğayb ve şehâdet*'in ilmiyle birlikte kullanılmasıdır:

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

Ğaybın ve şehâdetin âlimidir. (Haşr/22)

عَالِمُ الْغَيْبِ

Ğaybın âlimidir.

Çoğul olan *ğuyûb* [*ğayblar*] ile birlikte hiçbir zamân *âlim* ismi kullanılmamıştır. Bu durumda mübâlağa ve çokluk ifâde eden *allâm* ismi kullanılır:

عَلَّامُ الْغُيُوبِ

Ğayblara allâmdır. (Tevbe/78)

'Âlimu'l-ğayb ibâresi Kur'ân'da 13 yerde geçer: En'âm/73, Tevbe/94-105, Sebe/3, Cinn/26.

'Allâmu'l-ğuyûb ibâresi Kur'ân'da 14 yerde geçer: Mâide/109-116, Tevbe/78, Sebe/48.

Böylece kullanılan sîğa ile müteallık birbirine münâsib olmuştur.

---

9 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVII/360-361.

Bunun aksine *âlim* ismi, ğayb'a veya ğayb ve şehâdet'e, *allâm* ismi ise sâdece ğayblara tahsis edilmiştir.

Alîm ise mutlak olarak kullanılır, muayyen bir şeye tahsis edilmez. Hattâ bu isim, bilinmekle alâkalı her şeyle kullanılır:

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Ve O her şeye alîmdir. (Bakara/29-231)

بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

Her yaratmaya alîmdir. (Yâ-Sîn/79)

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

Allâh o zâlimlere alîmdir. (Bakara/95, 246)

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

Allâh, o muttakîlere alîmdir. (Âl-i İmrân/115)

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Allâh, o göğüslerin zâtına/künhüne alîmdir. (Âl-i İmrân/154)

Bazan da kerîm bir isim olarak bir şeye tahsîs edilmeden kullanılır:

إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

Çünkü Sen, o alîm, hakîm Sensin. (Bakara/32)

إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Doğrusu Sen, o semî, alîm Sensin. (Bakara/127)

وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Allâh vâsidir, alîmdir. (Bakara/247, 268 ve Âl-i İmrân/73)

Alîm isminin kullanılmasında göze çarpan birşey de, والله واسع عليم gibi veya السميع العليم gibi kayıtsız olarak ya da بكل شيء عليم [*Her şeye alîmdir*] yahut بكل خلق عليم [*Her yaratmaya alîmdir*] gibi her şeyi kapsayıcı olarak gelmesidir.

Ya da çoğul isim, zamîr veya çoğul fi'llerle kullanılır:

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

Allâh o zâlimlere alîmdir. (Bakara/95, 246)

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

Allâh o muttakîlere alîmdir. (Âl-i İmrân/115)

فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ

Muhakkak ki Allâh o müfsidlere alîmdir. (Âl-i İmrân/63)

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Allâh, göğüslerin zâtına/künhüne alîmdir. (Âl-i İmrân/154)

إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ

Doğrusu rabbim onların keydine alîmdir. (Yûsuf/50)

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

Hayrdan ne yaparsanız elbette Allâh ona alîmdir. (Bakara/215)

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

Hayrdan/maldan ne infâk ederseniz elbette Allâh ona alîmdir. (Bakara/273)

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

Allâh amellerinize alîmdir. (Bakara/283)

Görüldüğü gibi تفعل değil, تفعلوا [*ne yaparsanız*] buyurulmuştur. تنفقوا [*Ne infâk ederseniz*] ve تعملون [*amelleriniz*], fi'lleri de çoğul olarak gelmiştir. *Alîm* ismi tekil mü teallık veya müfred fâ'illerle kullanılmamıştır. Bu kullanım da bu kerîm isimdeki mübâlağa ma'nâsıyla latîf bir şekilde uyumludur.

O hâlde bu isimlerin özelliklerini şöyle tesbît edebiliriz:

- *Âlim* ismi, tekil olarak *ğayb* veya *ğayb ve şehâdet* ile birlikte kullanılır.
- *Allâm* ismi, çoğul olan *ğuyûb* [*ğayblar*] kelimesi ile birlikte kullanılır.
- *Alîm* ismi, mutlak veya muayyen bir şeye kayıtlanmaksızın umûmî olarak bilinmekle alâkalı şeylerle ya da çoğul isim ve fi'llerle birlikte kullanılır.

Âlim isminin çoğul şekli ise bilindiği gibi ta'zîm içindir. Bu, Kur'ânî kullanımın inceliği ve husûsiyetindendir ve Kur'ânî ta'bîrlerin en açık maksadlarından biridir.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [*Evvel, âhir, zâhir, bâtın ancak O'dur ve O her şeye alîmdir*] (Hadîd/3) âyetine gelince, arkasından gelenlerle sımsıkı bir ilişki içindedir. Şöyle ki:

هو الأول [*Evvel O'dur*] sözü, هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ [*O ki, gökleri ve yeri yarattı*] (Hadîd/4) âyetiyle ilişkilidir. Çünkü semâvâtı ve arzı yaratan, O evvel olandır.

Âhir sözü, 5. âyetteki وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ [*İşler ancak O'na döndürülür*] sözüyle ilişkilidir.

Zâhir sözü, 5. âyetteki لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [*Göklerin ve yerin mülkü yalnızca O'nundur*] sözüyle ilişkilidir. Çünkü mülkün sâhibi, açıkça her iki ma'nâsı ile zâhir olandır. Bir ma'nâsıyla da 4. âyetteki, هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ [*O ki, gökleri ve yeri yarattı*] sözüyle ilişkilidir. Çünkü bu âyetler O'nun varlığına delâlet eder.

Bâtın sözü, "idrak edilemeyecek şekilde gizlidir" ma'nâsı dolayısıyla 4. âyetteki, وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ [*Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir*] sözüyle, "her şeyin bâtınını bilir" ma'nâsıyla da 3. âyetteki, وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [*O her şeye alîmdir*] ve 6. âyetteki, وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ [*O, gögüslerin zâtına/künhüne alîmdir*] sözüyle ilişkilidir.

❁❁❁

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

O ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arş üzerine istivâ etti; yere gireni, oradan çıkanı, semâdan ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olursanız O sizinle berâberdir. Allâh yaptıklarınıza basîrdir. (Hadîd/4)

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [*Göklerin ve yerin mülkü/hükümranlığı yalnızca O'nundur*] (Hadîd/2) âyeti, O'nun melik, hakîm, otorite sâhibi ve mülkün mâliki olduğunu, yani hem otoritenin, hem mülkiyetin O'na âid olduğunu, O'nun hem mâlik hem melik olduğunu ifâde eder.

Misbâhu'l-Munîr'de şöyle yazılıdır:

> مَلْكاً (ilk harf üstünlü) ضرب bâbındandır. *Milk* de aynı kalıptan isim olup ism-i fâ'ili de *mâlik*'tir. Çoğulu *müllâk*'tır; كافر,كفار gibi. ملك ; otoriteyi, sorumluluğu üzerine alınca insânlara emredendir. Bu emreden kişi *milk*'tir. Sükûn ile hafifletilmiştir; *milk*'in çoğulu *mülûk*'tur; فلس , فلوس gibi.

Hiçbir melik ve mâlik'in mülkünde ortağı olamayacağı için Allâh, يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ [*Yere gireni, oradan çıkanı, semâdan/gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olursanız O sizinle berâberdir. Allâh yaptıklarınıza basîrdir*] (Hadîd/4) buyurmuştur. İşte bu, otoritede ve mâlikiyette en yüce kemâl derecesidir. Bu mülkiyette herhangi bir

ortak söz konusu olamaz. O, semâda ve arzdaki her varlığı ve her yere âid her şeyi bilir. Hepsi bu kadar da değildir, O aynı zamânda buralarda olan her şeyi görür. Bu ilim mertebesinin üstünde bir mertebedir. Kişi haber alma yoluyla da her şeyi bilebilir. Ama Allâh her şeyi şâhid olarak bilir. Hattâ O bunun da üzerinde bir mertebedir. Bu mertebe gözle görme ve birlikte olma mertebesidir. O, her nerede olursa olsun kulları ile berâberdir. Bu mertebe, müşâhade mertebesinin üzerinde kurbiyet mertebesidir.

Hattâ O, mertebenin de üstündedir. Çünkü gizli ve açık yaptığımız şeyleri iyi görür. Yaptığımız ve yapmadığımız şeyleri iyi bilir. Bu mertebe gözle görme mertebesinin üstündedir. Kişi bir insânla berâber olup onun yaptığı şeyleri görebilir, ancak yaptıklarının sebebini bilmez. Bunun için Allâh çalışanların amellerini gördüğünü ve göğüslerde olanı bildiğini ifâde etmiştir.

Böylece ilminin bütün mertebelerini zikretmiştir. Bu mertebeler şöyledir:

1) O, yere gireni ve yerden çıkanı, gökten ineni ve göğe çıkanı bilir. O, içeriyi ve dışarıyı bildiği gibi, ineni ve çıkanı da bilir.

2) O, nerede olursak olalım bizimle berâberdir.

3) O, amellerimizi görür.

4) O, yaptıklarımızın sebebini bilir.

İşte ilim mertebeleri bunlardır ve önceki âyetin sonu buna münâsib olarak, وهو بكل شيء عليم [*O, her şeye alîmdir*] şeklinde bitmiştir.

> يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا [*Yere gireni, oradan çıkanı, semâdan ineni ve oraya yükseleni bilir*].

Burada مَا يُولَج [*oraya giren/sokulan*], مَا يُخْرَج [*oradan çıkarılan*], مَا ينْزِلُ [*indirileni*], ما يُعْرَج [*çıkarılanı*] şeklinde meçhul fi'ller kullanılmamıştır. Bu kullanım da ilme delâlet eder. Çünkü kişi normalde yaptığı şeyi bilir, ancak niçin yaptığını bilmez. Ama rabbimiz kendisinin gireni-çıkanı, ineni-yükseleni bildiğini ifâde etmiştir ki bu da ilme delâlet eder.

Yere giren oradan çıkana, semâdan inen oraya yükselene takdîm edilmiştir. Bu ikilide, inen ve giren takdîm edilmiş, çıkan ve yükselen te'hîr edilmiştir. Çünkü semâdan inenlerin çoğu yere girer, bundan sonra gerek bitki olarak, gerek su kaynağı gibi sebeblerle değişerek veya aynen yerden çıkar. Dolayısıyla yere giriş, çıkmaya sebeb olur.

Yerden ve çevresinden çıkan şeyler semâya yükselir, semâdan inen şeyler yere girer. Arzdan ve çevresinden çıkan şeylerin semâya yükselmesini ifâde eden وما يخرج منها

[*oradan çıkan*] ibâresi aslında iki ma'nâ taşır: Biri, onun içinden çıkan bitki, haşerât ve benzeri şeylerdir. Diğeri de, onun dâiresinden ve çevresinden çıkan şeylerdir.

Bu cümlede *arz* takdîm edilmiş, *semâ* te'hîr edilmiştir. Bunun sebebi siyâkın arz ehli ile alâkalı olmasıdır. وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ [*Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir. Allâh amellerinize basîrdir*] buyurulmuştur ki arz onların meskenidir.

Sebe sûresi'nde benzer bir âyetin olduğu, ancak âyetlerin sonlarının farklı olduğu ve bunun sebebi sorulabilir.

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ

> Yere gireni, oradan çıkanı, semâdan ineni ve oraya yükseleni bilir. O, rahîmdir, ğafûrdur. (Sebe/2)

Siyâkın bunu açıkladığını söyleyebiliriz.

1) Hadîd sûresi'nde bu âyetten önce, وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [*O her şeye alîmdir*] (Hadîd/3) buyurulmuş, böylece Allâh'ın her şeyi kuşatan ilmine işâret edilmiştir. Bu âyette, وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ [*Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir. Allâh yaptıklarınıza basîrdir*] buyurulmuş, hemen ardından 6. âyette de وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ [*O, göğüslerin zâtına/künhüne alîmdir*] buyurularak bu ma'nâ te'kîd edilmiştir.

Sebe sûresi'nin siyâkında ise böyle birşey yoktur. Dolayısıyla Hadîd sûresi'nde ilmin zikri münâsib olurken, Sebe sûresi'ne münâsib değildir.

2) Hadîd sûresi'nde murâkabeye delâlet eden, *Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir* sözü geçmiştir. Bunun için de arkadan O'nun amelleri bildiğine delâlet eden, *Allâh yaptıklarınıza basîrdir* buyurulmuştur. Sebe sûresi'ndeki âyetin sonunda ise, وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ [*O, rahîmdir, ğafûrdur*] sözü gelerek, âyet rahmet ve mağfiret ile sona ermiştir. Âdeta Allâh onlara merhamet etmek ve affetmek istiyor, bunun için murâkabeyi zikretmemiştir. Elbette ki rahmet ve mağfiret ile birlikte murâkabenin zikredilmemesi daha münâsibtir. Murâkabeyle birlikte amellerimize basîr olduğunun zikredilmesi de daha münâsibtir.

3) Sebe sûresi'nden önceki âyette, وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ [*Âhirette de hamd O'nundur*] (Sebe/1) sözü vardır. Âhiret ise murâkabe veya amel zamânı değildir. Nitekim Sebe/3'te de, وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ [*O küfredenler, "O saat bize gelmez" dedi. De ki: "Evet, ğaybın âlimi rabbim hakkı için o size mutlaka gelecek*] buyurulmuştur. Görüldüğü gibi siyâkta murâkabe veya Allâh'ın amelleri görücü olduğu zikredilmemiştir.

Ama Hadîd sûresi'nde siyâkta yaratmanın başlangıcı, هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ [*O ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arş üzerine istivâ etti*] şeklinde zikredilmiştir. Bu ise Sebe sûresi'ndeki amellerin başlangıç zamânının, devâmının ve murâkabe safhasının gizlendiği siyâkın hilâfına amellerin başlama, devâm etme ve gözetlenme zamânıdır. Böylece her ta'bîr yerine uygun olarak gelmiştir.

4) Hadîd sûresi, ilim ve murâkabenin çeşitli şekilleriyle doludur:

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

O her şeye alîmdir. (Hadîd/3)

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ

Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir. (Hadîd/4)

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Allâh yaptıklarınıza basîrdir. (Hadîd/4)

وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

O, göğüslerin zâtına/künhüne alîmdir. (Hadîd/6)

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

Allâh yaptıklarınıza habîrdir. (Hadîd/10)

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

İster yerde, ister nefslerinizde meydana gelen her musîbet mutlaka bir kitâbdadır; Biz onu fi'le çıkarmadan önce. Şu, Allâh'a göre kolaydır. (Hadîd/22)

وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ

Ta ki Allâh Kendisine ve rasûllerine –bi'l-ğayb– kimin yardım edeceğini bilsin/belli etsin. (Hadîd/25)

Sebe sûresi ise âhiret zikriyle doludur:

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ

Âhirette de hamd O'nundur. (Sebe/1)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ

O küfredenler, "O saat bize gelmez" dedi. De ki: "Evet, ğaybın âlimi rabbim hakkı için o size mutlaka gelecek. (Sebe/3)

أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

İşte onlar için bir mağfiret ve kerîm bir rızık vardır. (Sebe/4)

أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ

İşte onlar için elîm ricsten bir azâb vardır. (Sebe/5)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ

O küfredenler dediler ki: "'Siz çürüyüp paramparça olduğunuz vakit muhakkak yeniden yaratılacaksınız' diye haber veren bir adamı gösterelim mi size?" (Sebe/7)

بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ

Evet, asıl âhirete îmân etmeyenler azâb içinde ve uzak bir dalâlettedirler. (Sebe/8)

إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ

Ancak Biz âhirete îmân eden kimse ile ondan yana şekkte olanları bilmek/belli etmek için böyle yaptık. (Sebe/21)

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ

O'nun indinde şefâ'at fayda vermez, meğer ki kendisine izin verdiği kimse için ola. (Sebe/23)

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ

De ki: "Rabbimiz bizi bir araya toplayacak. Sonra aramızı hakk ile fethedecektir." (Sebe/26)

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Onlar, "Eğer doğru söyleyenler iseniz bu tehdid ettiğin ne zamân gerçekleşecek?" derler. (Sebe/29)

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ

De ki: "Size bir gün mîâdı (yani, buluşma günü/ânı) (ta'yîn edilmiştir), ki ondan bir sâ'at [ân] geri de kalamazsınız, ileri de geçemezsiniz." (Sebe/30)

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُم بَلْ كُنتُم مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَن نَّكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَندَادًا وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Sen o zâlimleri rabb'lerinin huzûrunda durdurulmuş, sözü birbirlerine döndürürlerken bir görsen zayıf bırakılanlar müstekbirlere, "Siz olmasaydınız biz elbette îmân edenler olurduk" diyecekler. Büyüklük taslayanlar zayıf bırakılanlara der ki: "Size geldikten sonra hidâyetten sizi biz mi alıkoyduk? Hayır, siz zâten mücrimler idiniz." Zayıf bırakılanlar büyüklük taslayanlara derler ki: "Hayır, gece-gündüz hilekârlıklar. Çünkü siz bize Allâh'a küfretmemizi, O'na ortaklar koşmamızı emrederdiniz. Azâbı gördükleri vakit nedâmetlerini sırr yaparlar (yani, pişmanlıklarını gösterecek mecâli kendilerinde bulamazlar). Biz de kâfirlerin boyunlarına tasmalar koyarız. Ya onlar işleyegeldiklerinden başkası ile mi cezâlandırılacaklar?! (Sebe/31-33)

فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ

İşte onların amellerine karşılık mükâfâtları kat kattır. Hem onlar yüksek köşklerde güvenlik içindedirler. Bizi âciz bırakacaklarını sanarak âyetlerimizden alıkoymakta yarışanlar var ya, işte onlar azâbta hazır edileceklerdir. (Sebe/37-38)

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهَٰؤُلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَّفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ

O gün onların hepsini haşredecek. Sonra da meleklere şöyle diyecek: "Bunlar size mi ibâdet ediyorlardı." Diyecekler ki: "Tenzîh ederiz Seni. Bizim velîmiz onlar değil Sensin. Aksine onlar cinnlere ibâdet ediyorlardı. Bunların çoğu onlara îmân ediyorlardı." Bugün kiminiz kiminize ne bir fayda, ne de bir zarar verebilir. Zulmedenlere de diyeceğiz ki: "Haydi yalanladığınız ateşin azâbını tadın." (Sebe/40-42)

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ وَ أَنَّىٰ لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِن قَبْلُ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُّرِيبٍ

Onları korkuya kapıldıklarında bir görsen. Artık kurtuluş olmayacaktır ve yakın yerden yakalanmış olacaklardır. "Ona îmân ettik" diyecekler. Ama onlar için uzak bir yerden ona el atmaları ne mümkün? Hâlbuki önceden ona kâfir olmuşlardı. Üstelik uzak bir yerden ğayb hakkında rastgele zannlarda bulunuyorlardı. Daha önce benzerlerine yapıldığı gibi bunlar ile arzuladıkları şeyler arasına bir engel konacaktır. Çünkü onlar rayb'a düşüren bir şekk içinde idiler. (Sebe/51-54)

Böylece her ta'bîr yerine münâsib olarak gelmiştir.

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ [*Allâh amellerinize basîrdir*].

Bu cümle, وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ [*Nerede olursanız olun O sizinle berâberdir*] cümlesinden sonra gelmiş ve بما تعملون [*amellerinize*] ibâresi, yani O'nun bizimle berâber olmasıyla alâkalı olan ameller, بصير [*basîrdir*] sözüne takdîm edilmiştir.

❁❁❁

لَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٥﴾

Göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur. Bütün işler Allâh'a döndürülür. (Hadîd/5)

Önceki âyette, Allâh'ın gökleri ve yeri yarattığı zikredilmiş, mülk/hükümranlık sâdece O'na tahsis edilmiş ve bütün işlerin yalnızca O'na döndürüleceği, dünyâ yıkılıp yok olduktan sonra da O'nun mülkünün devâm edeceği, âhirette de dünyâda olduğu gibi işlerin O'na âid olduğu, ba'se işâret eden وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ [*İşler ancak O'na döndürülür*] sözüyle ifâde edilmiş idi.

Nazmu'd Durer'de şöyle yazılıdır:

Yaratıcı melik olmayabilir, melikin mülkiyeti memleketinde olan-biten her şeyi bilmedikçe ve buna kudreti yetmedikçe kâmil olmaz. Onların ba'si tamâmıyla inkâr ediyor olmaları sebebiyle Allâh'ın mülkü/hükümranlık bu cümleyle yeniden haber verilerek te'kîd edilmiştir. *Lehu* buyurularak semâvâtın mülkünün/hükümranlığının yalnızca O'na âid olduğu ifâde edilmiştir. [10]

Tefsîru'l Kebîr'de şöyle yazılıdır: "Bu cümle O'ndan başka mâlik olmadığını ifâde eder ve yeniden dirilişi isbat eder." [11]

وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

İşler ancak O'na döndürülür.

Bu cümle iki ma'nâ taşır: Bunların ilki yeryüzündeki bütün işlerde son sözü O'nun söylediği, O'nun emri olmadıkça hiçbir işin gerçekleşmediğidir. İkincisi ise yeniden dirilişin isbatıdır.

❁❁❁

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

O, geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar ve O, göğüslerin zâtına/künhüne alîmdir. (Hadîd/6)

Bu âyet, Allâh'ın kudretine delâlet eder ve bunun için de 2. âyetteki, وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ [*O, her şeye kadîrdir*] sözü ile ilişkilidir.

وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ [*O, göğüslerin zâtına/künhüne alîmdir*] cümlesi ise, ilmine delâlet eder ve 3. âyetteki, وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [*O, her şeye alîmdir*] sözü ile ilişkilidir. ذات الصدور [*göğüslerin zâtı/künhü*] ibâresi, göğüslerin gizlediği, sakladığı şeyleri ifâde eder. Dolayısıyla bu âyet ve öncesindeki âyetler, Allâh'ın zâhiri, bâtını, ğaybı ve şehâdeti bildiğini ifâde eder.

Rûhu'l-Me'ânî'de bu ibâreyle ilgili şöyle yazılıdır:

> "Göğüslerde gizli olanlar" demektir. Allâh'ın kuşatıcılığını beyân eder. Kulların amellerini kuşattığını açıkladıktan sonra, niyetlerinden gizlediklerini de kuşattığını açıklamasıdır. [12]

❁❁❁

---

10 *Nazmu'd-Durer*, VII/438.

11 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/216.

12 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/258.

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَأَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾ مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ

Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin ve sizi başlarında halîfe kıldığı şeylerden infâk edin. Sizden îmân edenler ve infâk edenler için büyük bir ecr vardır. O Rasûl sizi rabbinize îmân etmeniz için da'vet edip dururken ve (Allâh da) sizden mîsâk almış bulunuyorken size ne oluyor da Allâh'a îmân etmiyorsunuz? Eğer mü'minler olacak iseniz. O, kuluna apaçık âyetler indirmektedir; sizi zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarmak için. Muhakkak Allâh size elbette raûftur, rahîmdir. Ne oluyor size ki Allâh'ın yolunda infâk etmiyorsunuz? Göklerin ve yerin mirâsı Allâh'ındır. Sizden fethten önce infâk edip savaşanlar bir olmaz. İşte bunlar [fethten önce infâk eden ve savaşanlar], sonradan infâk edip savaşanlardan derece itibâriyle daha büyüktür. Bununla birlikte Allâh hepsine de en güzeli va'd etti. Allâh yaptıklarınıza habîrdir. Kim Allâh'a karz-ı hasen ile karzederse/borç verirse, (Allâh) onu onun için katlar ve (ayrıca) onun için kerîm bir ecr de vardır. (Hadîd/7-11)

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَأَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ

Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin ve sizi başlarında halîfe kıldığı şeylerden infâk edin. Sizden îmân edenler ve infâk edenler için büyük bir ecr vardır. (Hadîd/7)

Onların, Allâh'a ve Rasûl'e îmân ve infâk etmek şeklinde iki işleri vardır. Bu iki fi'l de sûrenin yapısına son derece uygundur. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân etmek, sûrede yaygın olarak işlenen bir konudur. Ancak sûrede îmânın bütün rükünleri değil, sâdece iki rüknü zikredilmiştir. Bunlar da Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmândır. Sûrede bunlardan başka îmâna âid hiçbir rükün zikredilmemiştir:

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin. (Hadîd/7)

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ

O Rasûl sizi rabbinize îmân etmeniz için da'vet edip dururken niçin Allâh'a îmân etmiyorsunuz? (Hadîd/8)

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ

Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler (var ya), işte onlar, sâdıklar ancak onlardır. (Hadîd/19)

أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ

Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandı... (Hadîd/21)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ

Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin. (Hadîd/28)

İnfâk da böyledir. Sûrede infâkla ilgili pek çok âyet vardır:

وَ أَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ

(Allâh'ın) sizi başlarında halîfe kıldığı şeylerden infâk edin. (Hadîd/7)

فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَ أَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ

Sizden îmân edenler ve infâk edenler için büyük bir ecr vardır. (Hadîd/7)

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

Size ne oluyor ki Allâh yolunda infâk etmiyorsunuz?! (Hadîd/10)

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

Allâh'a karz-ı hasen karzedecek olan kim? (Hadîd/11)

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

Doğrusu sadaka veren erkekler, sadaka veren kadınlar ve Allâh'a karz-ı hasen karzedenler... (Hadîd/18)

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ

Onlar ki, cimrilik ederler ve insânlara da cimriliği emrederler. (Hadîd/24)

Âdeta sûre îmân ve infâka tahsis edilmiştir. Bütün sâlih ameller zikredilmediği gibi, îmânın bütün rükünleri de zikredilmemiştir. Sûre infâk ve savaşı zikretmiş, ama infâkı emrettiği gibi savaşı emretmemiştir:

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا

Sizden fethten önce infâk edenler ve savaşanlar, (fethten sonra infâk edenler ve savaşanlar ile) bir olmaz. İşte bunlar (yani, fethten önce infâk edenler ve savaşanlar), sonradan infâk eden ve savaşanlardan derece itibâriyle daha büyüktür. (Hadîd/10)

وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ

Ve şâhidler onlardır. Rabb'lerinin indinde onların ecrleri ve nûrları vardır. (Hadîd/19)

وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ

Ta ki Allâh Kendisine ve rasûllerine –bi'l-ğayb/ğayb ile– kimin yardım edeceğini bilsin/açığa çıkarsın. (Hadîd/25)

Bu âyetler cihâdla ilgilidir.

Görüldüğü gibi sûre îmânın iki rüknüne ve infâka tahsîs edilmiştir. Tefsîri üzerinde düşündüğümüz âyet de bu ikisinden bahsetmektedir.

❁❁❁

وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ

(Allâh'ın) sizi başlarında halîfe kıldığı şeylerden infâk edin. (Hadîd/7)

Bizden, verdiği ve bizim de çok sevdiğimiz şeyden infâk etmemiz istenmektedir. Âyette, "kısım" ifâde eden *min* harfi gelmiş, وأنفقوا ما جعلكم مستخلفين فيه denilmemiştir. Böylece bu emri kolayca yerine getirebilmemiz için bize verdiği şeylerden bir kısmını infâk etmemiz istenmiştir.

جعلكم مستخلفين فيه [*(Allâh'ın) sizi başlarında halîfe kıldığı şeyler*] ibâresi, mâl olarak verdiği şeyleri ifâde eder ve infâk edilmesi istenen şey bunlardır.

مستخلفين [*mustahlefîn*] kelimesi, "elinizde olan ve halîfe olduğunuz mâllar Allâh'ın" demektir. Onları Allâh yaratmış ve sizin faydalanmanızı sağlamıştır. Siz onlar üzerinde sâdece vekilsiniz. Onlar sizden önce başkalarının mâlları idi, Allâh onları size

nakletmiştir, sizden sonra da başkalarına nakledecektir. Siz sâdece sizden önce yaşayanların halîfelerisiniz.

Bu ma'nâlar, infâk yoluyla sizin cimriliğinizden birşey çıkarmaya da'vet eder. Mâl, O'nun mâlıdır. Ölümümüzden veya hayâtımızdan sonra Allâh onları başkalarına nakledecektir. Buna rağmen Allâh îmân edip infâk edenlere kat kat mükâfât verecektir.

Keşşâf'ta bu ibârenin açıklaması olarak şöyle yazılıdır:

> "Elinizdeki mâllar Allâh'a âid olup sizden öncekilerden size devrettiği ve tasarrufunu size verdiği mâllardır. Siz onlar üzerinde sâdece vekilsiniz, dolayısıyla onlardan Allâh'ın hakkı olarak infâk edin" buyurulmuştur, ki infâk onlara kolay gelsin. Çünkü insâna, kendisine harcaması için izin veren başkasının mâlından harcamak kolay gelir. Allâh, sizden öncekilerden devrettiği bu mâla sizi vâris kılmıştır. Bu mâlın sizden öncekilerden size nakledilmesinden ibret alın ve sizden sonra da başkalarına nakledileceğini düşünün de cimrilik yapmayın ve kendiniz kazanmak için ondan infâk edin. [13]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Bu ibâre infâka rağbet ettirir ve onu kolaylaştırır. Çünkü mâlın kendisinden önceki sâhiblerine kalmadığını, onlardan kendisine intikal ettiğini bilen kişi, kendisine de kalmayıp başkalarına geçeceğini bilir ve infâk sâyesinde mükâfât kazanmayı da isteyerek bu mâldan kolayca infâk edebilir. Bu mâlın Allâh'a âid olduğu ma'nâsı 5. âyetteki, لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [*Göklerin ve yerin mülkü/hükümranlığı yalnızca O'nundur*] sözüyle münâsibtir. [14]

فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَ أَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ

Sizden îmân edenler ve infâk edenler için büyük bir ecr vardır. (Hadîd/7)

Burada îmân edip infâk edenlere büyük bir mükâfât olduğu ifâde edilmiş, fakat te'kîdsiz olarak gelmiştir. İsrâ sûresi'ndeki bir âyette de yine büyük mükâfâttan bahsedildiği hâlde, cümle *inne* ile te'kîd edilmiştir. Bu, fâsılaya uymak için midir?

Her iki âyetteki fâsıla da, içinde bulunduğu sûrenin fâsılasına uygun olarak gelmiştir. Dolayısıyla sebeb, fâsılaya uyum sağlamak değildir. Her âyet fâsılaya uygun olsa da, olmasa da içindeki kelimelerin, ta'bîrlerin gelmesini gerektirmiştir. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

- Hadîd sûresi'nde, فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ [*Sizden îmân edenler*] buyurulurken, İsrâ sûresi'nde وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ [*O mü'minleri müjdele*] buyurulmuştur. Böylece Hadîd

[13] *Keşşâf*, IV/61; *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/217.

[14] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/259.

sûresi'ndeki cümlede îmân edenlerden bahsedilirken sıla cümlesi şeklinde bir fi'l gelmiş, İsrâ sûresi'nde *mü'minîn* [*mü'minler*] şeklinde isim gelmiştir. Ma'lûm olduğu gibi isim, fi'lden daha kuvvetli ve sâbittir.

- Hadîd sûresi'nde îmân, Allâh ve O'nun Rasûlü ile kayıtlı iken; İsrâ sûresi'nde mutlak olarak gelmiş, îmânın bütün rükunlarını kapsayacak şekilde umûmî bir ma'nâ taşımıştır.
- Hadîd sûresi'nde infâk zikredilmiş, ama bununla berâber başka bir şeyden bahsedilmemiştir. İsrâ sûresi'nde ise sâlih amel işleyenlerden bahsedilmiştir, ki bu daha umûmî bir ifâdedir. İnfâk, sâdece sâlih amellerden biridir. Dolayısıyla İsrâ sûresi'ndeki âyette te'kîd olması evlâdır. Her ta'bîr makâmına uygun olarak gelmiştir, aynı zamânda fâsılalara da münâsibtir.

Kur'ân-ı Kerîm'de başka yerlerde *kebîr/büyük ecr*'e *mağfiret*'in de ilâve edildiği görülür:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

Îmân eden ve sâlihâtı işleyenler var ya, onlar için bir mağfiret ve kebîr/büyük bir ecr vardır. (Fâtır/7)

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

Muhakkak ki rabb'lerine bi'l-ğayb haşyet duyanlar var ya, onlar için bir mağfiret ve kebîr/büyük bir ecr vardır. (Mülk/12)

Bu ilâvenin sebebi nedir?

Mağfiret'in ilâve edildiği bütün âyetlerde siyâkta kâfirlerden ve günâhlardan bahsedilmiştir, ki bu da mağfiret'in zikrini gerektirir.

Fâtır sûresi'ndeki âyet şöyledir:

الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

O küfredenler var ya, onlar için şiddetli bir azâb vardır. Îmân edenlere ve sâlihâtı işleyenlere gelince, onlar için bir mağfiret ve kebîr/büyük ecr vardır. (Fâtır/7)

Mülk sûresi'ndeki âyetler şöyledir:

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا
شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ
يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ

أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِّأَصْحَابِ السَّعِيرِ

Rabb'lerine küfredenlere de cehennem azâbı vardır. O, ne kötü bir dönüş yeridir! Oraya atıldıklarında onun kaynayıp coşarken şehîqını işitirler. Ğayzından/öfkesinden neredeyse çatlayacak olur. İçine her bir grub atıldığında, onun bekçileri onlara, "Size bir nezîr/uyarıcı gelmedi mi?" diye sordular/soracaklar. Onlar, "Evet, gerçekten bize bir nezîr/uyarıcı geldi. Fakat biz yalanladık ve 'Allâh hiçbir şey indirmedi. Siz ancak büyük bir dalâlet içindesiniz' dedik" diye cevâb verdiler/verecekler. Yine dediler/diyecekler ki: "Eğer biz dinleseydik veya akletseydik, saîr (yani, alevli ateş) ashâbı arasında olmazdık." Böylece günâhlarını i'tirâf ettiler/edecekler. Sa'îrde (yani, alevli ateşte) olanlara suhq olsun (yani, Allâh'ın rahmetinden uzak olsunlar). (Mülk/6-11)

Sonra da şu âyet gelmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

Muhakkak ki rabb'lerine bi'l-ğayb/ğayb ile haşyet duyanlar var ya, onlar için bir mağfiret ve kebîr/büyük bir ecr vardır. (Mülk/12)

❁❁❁

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ

Mîsâkınız kesinlikle alınmış iken, Rasûl de sizi rabbinize îmân etmeniz için da'vet edip dururken siz neden Allâh'a îmân etmiyorsunuz? Eğer mü'minler olacak iseniz (bütün sebebler ve delîller mevcûttur). (Hadîd/8)

Önceki âyette îmân etmeleri istendiği için burada da, وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ [*Size ne oluyor ki Allâh'a îmân etmiyorsunuz?!*] buyurulmuştur. Yani, "bu kadar bağlayıcı delîl varken nasıl îmân etmiyorsunuz?!" diye sorulmuştur.

Rasûlullâh (s.a) onları îmâna da'vet etmiş, da'vetinin doğruluğuna apaçık delîller ve âyetler getirmiştir.

Allâh onlardan îmân etmek üzere mîsâk almış, onların aklına kevnî âyetlerden delîl çıkarma, fıtratlarına da îmân etme kâbiliyeti koymuştur. İnsân îmân etme fıtratı üzerine yaratılmıştır. Onun; rabbi, ihtiyaçlarını istediği, zorda kaldığında kendisine

sığındığı ilâhı vardır, ki bir sıkıntıya düştüğünde sapmasın. Böylece en umutsuz olduğu hâllerde Allâh'a sığınır:

ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ

> Sonra size bir durr/darlık-sıkıntı dokunduğu zamân da ancak O'na feryâd edersiniz. (Nahl/53)

وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ

> Denizde size bir durr/darlık-sıkıntı dokunduğu zamân, O müstesnâ du'â ettiğiniz kimseler dâll/kayb olur. (İsrâ/67)

Allâh'a îmân etmeyi destekleyen vahye ilâveten aklî ve nefsî delîller de birbirini desteklediği hâlde niçin hâlâ îmân etmezler?

Keşşâf'ta şöyle bir açıklama vardır:

> Allâh daha önce gözlerinin önüne delîller koymak ve bu delîlleri görme imkânı vermekle îmân için sağlam bir söz almıştı.[15]

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Aklî ve naklî delîllerin uyum içinde olmalarıyla bu netîce hâsıl olmuştur. Naklî delîl, *Rasûl sizi da'vet edip dururken* sözü, aklî delîl ise *hâlbuki (Allâh) mîsâkınızı da aldı* sözüdür. Bu iki delîl bir araya geldiği vakit, konu hakkında daha fazla birşey ilâve etmenin imkânsız olduğu noktaya gelinmiş demektir.[16]

Bahru'l-Muhît'te ise şöyle bir açıklama vardır:

> "Bu kadar delîl varken nasıl olup da îmân etmiyorsunuz?" demektir. Aklî delîller çok fazladır. Bu delîlleri işittiklerini, *Rasûl sizi da'vet edip dururken* sözü de tasdîk eder. Bunun için bu vasf çok önemlidir. Üstelik onlardan îmân edeceklerine dâir mîsâk/kat'î bir teminat da almıştı. Îmâna da'vet eden pek çok şey mevcuttu. Îmân etmemeleri için hiçbir engel veya hiçbir özür yoktu.[17]

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de aynı konuda şunlar yazılıdır:

> Onlardan alınan mîsâk Allâh'ın mîsâkıdır, yani Allâh'ın varlığına dâir îmânın onlara verildiğine ve beşer fıtratına Allâh'ın vahdâniyyetinin yerleştirildiğine dâir bu mîsâkın benzeri yoktur. Âdeta bu mîsâk, insânların her birinden ezelde alınmıştır. Bu mîsâk, var oluşun şartıdır ve fıtrî bir kanundur.[18]

---

15 *Keşşâf*, IV/62.

16 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/18; *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/261.

17 *Bahru'l-Muhît*, X/102.

18 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/370.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Eğer mü'minler olacak iseniz. (Hadîd/8)

Yani, "eğer niyet ve azm ettiyseniz niçin îmân etmiyorsunuz?" demektir. Bu söz, "Sen çıkarsan biz de çıkarız" ve "Eğer sen yolcuysan onlar da yolcudur" sözleri gibidir. Yani, "eğer buna niyet ve azm etmişsen yap" demektir.

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de şöyle yazılıdır:

> Bu cümledeki ism-i fâ'il şart siyâkında gelmesi dolayısıyla "müstakbel" ma'nâsındadır. Yani, "yaratılışınızın ekseninde bulunan gizli ve açık sebebler dolayısıyla îmân etmenizin gereği hâsıl olmuştur" demektir.[19]

Burada لتؤمنوا به değil وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ [*Rasûl sizi rabbinize îmân etmeniz için da'vet edip dururken*] buyurularak, zamîr yerine *rabb* ismi gelmiştir. Hâlbuki âyetin başında, وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّه [*Size ne oluyor ki Allâh'a îmân etmiyorsunuz?*] şeklinde *Allâh* ismi geçmişti. Bunun amacı, îmânı sevdirmektir. Rabbe îmân edilir, çünkü *rabb*, "yetiştiren ve gözeten"dir.

Diğer taraftan *rabb* ismi, arkadan gelen, هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ [*O ki, sizi zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarmak için kulunun üzerine apaçık delîller hâlinde âyetler indirmektedir*] âyetine de münâsibtir. Çünkü rabbin şânı yönlendirmek, doğruyu göstermek ve hidâyet etmektir. يدعوكم [*Sizi da'vet edip dururken*] sözü, da'vetin durmadığına, devâm ettiğine delâlet eder.

❁❁❁

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوف رَحِيمٌ

O ki, sizi zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarmak için kulunun üzerine apaçık âyetler indirmektedir. Muhakkak ki Allâh size kesinlikle raûftur, rahîmdir. (Hadîd/9)

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ [*O ki, kulunun üzerine apaçık delîller hâlinde âyetler indirmektedir*] sözü, O'nun başka birşey değil, âyetler indirdiğini ifâde eder. Burada Rasûl, *'abd* [*kul*] olarak vasflanmıştır. Böylece Rasûl'ün, sâdece Allâh'ın kulu olduğunun bilinmesi sağlanmıştır. *'Abd*'in [*kul*'un], Allâh'a âid zamîre izâfe edilmesi ikrâm içindir. Allâh, *'abd* sıfatını sâdece ikrâmda bulunmak için zikreder. Dolayısıyla Allâh burada Rasûlü'nü hem *'abd* ismiyle zikrederek, hem de Kendine izâfe ederek ikrâmda bulunmuştur. Üçüncü olarak da apaçık âyetlerini indirdiğini söyleyerek o'na ikrâmda

[19] *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/370.

bulunmuştur. Âyetleri indirdiğini ifâde eden fi'l, muzârî olarak gelmiş ve indirmenin devâm ettiğine işâret etmiştir.

Bu ve öncesindeki âyet, 7. âyetin başındaki, آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ [*Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin*] sözüyle ilişkilidir. 8. âyetteki, وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ [*Size ne oluyor ki Allâh'a îmân etmiyorsunuz?!*] sözü, 7. âyetin başındaki آمِنُوا بِاللَّهِ [*Allâh'a îmân edin*] sözüyle, 9. âyetin başındaki هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ [*O ki, kulunun üzerine apaçık âyetler indirmektedir*] sözü, 7. âyetin başındaki وَرَسُولِهِ [*Ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin*] sözüyle ilişkilidir. Âyetler *beyyinât* [*apaçık delîller*] olmakla vasflanmıştır, yani delîller ortadadır, Muhammed'in Allâh'ın Rasûlü olduğuna ve bu açık âyetlerde tam bir hidâyet olduğuna delâletler açıktır. Bu açık âyetleri Allâh, insânları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için göndermektedir. لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ [*Zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarmak için*] cümlesindeki fâ'ilin Allâh olması da, Rasûl olması da muhtemeldir.

وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ [Muhakkak ki Allâh size kesinlikle raûftur, rahîmdir].

Ra'fet, rahmet'ten daha husûsi ve dakiktir. Allâh Teâlâ bize olan rahmetinin büyüklüğüne delâlet etmesi için bu iki kelimeyi bir arada zikretmiştir.

Raûf ismi, *rahîm* isminden ayrı olarak tek başına sâdece iki yerde gelmiştir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ

İnsânlardan kimileri, Allâh'ın rızâsını isteyerek nefsini satar. Allâh kullarına raûftur. (Bakara/207)

وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ

Allâh sizi Kendinden tahzir ediyor/sakındırıyor. Allâh kullarına raûftur. (Âl-i İmrân/30)

Bu da makâmın gereği olduğu içindir. Dikkat edilirse Bakara sûresi'nde daha önce şu âyetler gelmiştir:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ

İnsânlardan öylesi vardır ki, dünyâ/şimdiki hayât hakkındaki sözü acâibine gider ve kalbindekine Allâh'ı şâhid tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır/

sertidir-tartışmacısıdır. Dönüp gittimi arzda/yeryüzünde fesâd çıkarmaya, harsı/ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allâh ise fesâdı sevmez. Ona, "Allâh'a ittikâ et" denildiğinde, onu/O'na ism/günâh ile izzet edinir. Öyleyse cehennem de ona yeter. O ne kötü yataktır. (Bakara/204-206)

Burada zikredilenler dolayısıyla *rahmet*'in zikri münâsib değildir.

فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ

Cehennem de ona yeter. O, hakîkaten ne kötü yataktır! (Bakara/206)

Ardından da şöyle devâm etmektedir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ

İnsânlardan kimileri Allâh'ın rızâsını arayarak/isteyerek nefsini satar. Allâh kullarına raûftur. (Bakara/207)

Âl-i İmrân'daki âyette ise şöyle geçmektedir:

وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ

Allâh sizi Kendisinden tahzir ediyor/sakındırıyor. (Âl-i İmrân/30)

❁❁❁

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

Göklerin ve yerin mirâsı yalnızca Allâh'a âid olduğu hâlde siz neden Allâh yolunda infâk etmeyesiniz/etmeyecekmişsiniz! Sizden fethten önce infâk edenler ve savaşanlar (fethten sonra infâk edenler ve savaşanlar ile) bir olmaz. İşte bunlar (yani, fethten önce infâk edenler ve savaşanlar), sonradan infâk edenlerden ve savaşanlardan derece itibâriyle daha büyüktür. Bununla birlikte Allâh hepsine de en güzeli va'd etti. Allâh amellerinize habîrdir. (Hadîd/10)

Bu âyette, وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ [*Siz neden Allâh yolunda infâk etmeyesiniz/etmeyecekmişsiniz!*] (Hadîd/10) cümlesinde, أن harfi لا ile birleşmiş, Hadîd/8'de ise وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ [*Siz neden Allâh'a îmân etmiyorsunuz?*] şeklinde أن harfi olmaksızın gelmişti. Bu harf "istikbâl" ma'nâsı taşır. Îmân te'hîr kabûl etmediğinden, onlardan şimdiki zamânda îmân etmeleri istenmiş, dolayısıyla da bu harf

zikredilmemiştir. Allâh yolunda infâk ise, istikbâl ma'nâsı taşır. Çünkü bu infâk cihâd için olabilir, cihâd ise hâli-hazırda söz konusu değildir. Bunun için bu âyette istikbâl harfi gelmiştir.

Ma'nâ şöyledir: Allâh sizin mâllarınıza vâris olduğu hâlde niçin Allâh yolunda infâk etmeyeşiniz, yani O sizi helâk eder ve hepinizin malları O'na kalır. Hattâ O, semâvâtın ve arzın vârisidir. O hâlde muttakîlerin mükâfâtına kavuşabilmek için o mâllardan kendi elinizle infâk edin, cimrilerin âkıbetinden kurtulun.

Keşşâf'ta bu cümleyle, arkadan gelen cümle hakkında şöyle yazılıdır:

> Allâh semâvât ve arzda olan her şeyin vârisidir, oralarda hiç kimsenin ne mâlı ne de başka bir şeyi kalır, dolayısıyla siz Allâh yolunda hangi amaçla infâkı ve O'nun Rasûlü ile birlikte cihâdı terk edeceksiniz, ki Allâh sizi helâk edecek ve mâllarınıza vâris olacaktır. Bu da infâk için son raddeye ulaşmış bir teşvîktir.[20]

Tefsîru'l-Kebîr'de bu cümlenin ma'nâsı hakkında şöyle yazılıdır:

> Ma'nâ, "siz öleceksiniz ve mâllarınızı geride bırakacaksınız. Binâenaleyh o mâllarınızı Allâh'a tâ'at olan şeylerde infâk etmeyi/harcamayı ön plana almalı değil misiniz?!" şeklinde olur. Bu da, "mâlınız mutlaka ölüm veya Allâh yolunda infâk sûretiyle elinizden çıkacaktır. Eğer bu elden çıkma işi birinci şekilde olursa netîcesi Allâh'ın la'neti, ğazabı ve cezâsı olur. Eğer ikinci şekilde olursa, netîcesi övgü ve mükâfât olur. Mâl her durumda insânın elinden çıkacacağına göre, akıllı her insân o mâlın elinden övgüye ve mükâfâta müstahak biçimde çıkmasının, la'nete ve cezâya müstahak olacak bir biçimde çıkmasından daha evlâ olduğunu bilir.[21]

وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [*Hâlbuki göklerin ve yerin mîrâsı yalnızca Allâh'a âiddir*] cümlesi, sûrenin başında zikredilen diğer isme münâsibtir. Câr-mecrûrun takdîmi hasr ifâde eder; dolayısıyla "semâvât ve arzın mirâsı başkasına değil, sâdece O'na âiddir ve O'nun bu konuda bir ortağı da söz konusu değildir" demektir.

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا [*Sizden fethten önce infâk eden ve savaşan kimse (fethten sonra infâk eden ve savaşanlar ile) eşit değildir. İşte onlar (yani, fethten önce infâk eden ve savaşan kimse), derece itibariyle fethten sonra infâk eden ve savaşanlardan derece itibâriyle daha büyüktür*]; yani, sizden Mekke'nin fethinden, İslâm'ın ve müslümanların kuvvetlenmesinden, insânların bölük bölük İslâm'a girmesinden, savaşa ve savaş için infâka

---

[20] *Keşşâf*, IV/62.

[21] *Tefsîru Râzî*, XXIX/219.

ihtiyaç kalmamasından önce infâk edenler ile fethten sonra infâk edenler eşit değildir. Delâlet açık olduğu için hazf yapılmıştır. أُولَٰئِكَ [*işte onlar*] ile işâret edilenler, "fethten önce infâk edenler"dir. Onlar, muhâcirler ve ensârdan öncü olanlardır, en büyük derece onlarındır.[22]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> İnfâk edenler içinde onlar en büyük dereceye sâhibtir. Çünkü yardımazafere en çok ihtiyaç duyulan zamânda, müslümanların sayıca az, düşmanların ise çok olduğu bir zamânda nefsleriyle ve mâllarıyla infâkta bulunmuşlardır. Ganîmetin çokluğuna rağbet eden nefslerine uymamışlardır. Tabii ki bu durum nefse en zor gelen durumdur. Bunu yapan, Allâh katında yakınlığı en çok hakk edendir. Daha sonra infâk edenler ise böyle değildir.[23]

Fethten önce infâk edenler için *men* şeklindeki ism-i mevsûl kullanılırken, أنفق ve قاتل fi'lleri tekil olarak gelmiştir. Fethten sonra infâk edenler için ise, *ellezîne* şeklindeki hâss ism-i mevsûl kullanılmış, أنفقوا [*infâk edenler*] ve قاتلوا [*savaşanlar*] fi'leri çoğul olarak gelmiştir. Bunun sebebi, fethten önce infâk edenlerin ve savaşanların sayısının azlığı olabilir. Bunun için onlara âid olan zamîr, sonrakilerin hilâfına tekil olarak gelmiştir. Fethten sonra infâk edip savaşanlar ise çok olduğu için çoğul zamîr kullanılmıştır. Kur'ân bunlara dikkat eder:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ

Onlardan sana bakan da vardır. (Yûnus/43)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ

Onlardan sana kulak verenler vardır. (Yûnus/42)

İnfâk, savaş'a takdîm edilir.

وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ

Mâllarınız ve nefsleriniz/canlarınız ile cihâd edin. (Tevbe/41)

Bu âyette de mâl ile cihâd, nefs ile cihâda takdîm edilmiştir.

❁❁❁

[22] *Keşşâf*, IV/62.

[23] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/264.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ

> Kim Allâh'a bir karz-ı hasen karzederse/borç verirse, (Allâh) onu onun için katlar ve onun içindir ancak kerîm bir ecr. (Hadîd/11)

Karz-ı hasen, "hâlis olarak Allâh'ı niyet ederek, nefsin temizliğiyle, kaba muâmele etmeksizin ve başa kakmaksızın mâlın temizinden, iyisinden, güzelinden infâk etmek"tir ki bu içinde infâk bulunan cihâdların en efdalidir.[24]

Qarz-ı hasen'de pek çok şey bir arada bulunur: Borcu veren kişi ihlâslı olmalı, nefs temizliğiyle, güler yüzle, helâl, temiz ve kerîm mâlından vermelidir. Borç verilen kişinin ihtiyacı şiddetli olmalı ve müslümanlara faydası olan bir borç olmalıdır. Bu sadakanın *qarz* [*borç*] olarak isimlendirilmesi, kat kat iâde edilmesi va'd edildiği içindir. Çünkü borçlu, borcunu geri ödeyecektir. Bu da kişinin borç vermesini kolaylaştırır, kişiyi borç vermeye teşvik eder. Kişi, ödenmeyecekse borç vermeyi istemez, ama ödenecekse daha kolay borç verir.

Başka bir âyet buradakinden farklı gelmiştir:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

> Kim Allâh'a bir karz-ı hasen karzederse/borç berirse, (Allâh) onu onun için katlar, birçok kat. Allâh sıkar ve genişletir ve O'na döndürüleceksiniz. (Bakara/245)

Bu âyette borcun kat kat geri ödeneceği zikredilmişken, Hadîd sûresi'nde bu karşılık kısa geçilerek, فيضاعفه له [*onu onun için katlar*] buyurulmuştur. Bunun sebebi nedir?

Buna şöyle cevâb verebiliriz. Hadîd sûresi'nde âyet, فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ [*(Allâh) onu onun için katlar ve onun içindir ancak kerîm bir ecr*] şeklinde gelirken, kerîm ecr kat kat arttırılmıştır. Dolayısıyla Bakara sûresi'nde olduğu gibi, أَضْعَافًا كَثِيرَةً [*birçok ziyâde*] sözüne gerek kalmamıştır.

Ama Bakara sûresi'nde *kerîm ecr*'den bahsedilmemiştir. Bununla ilgili *Bahru'l-Muhît*'te şöyle yazılıdır:

> وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ [*Ve onun içindir ancak kerîm bir ecr*] sözü, karz'a ilâveten kat kat arttırmaktır, yani onun için kat kat arttırmanın yanında bir de kerîm ecr vardır.[25]

---

[24] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/266; *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVII/377.

[25] *Bahru'l-Muhît,* X/104.

Kerîm ecr, "cömertlikte son noktaya ulaşmış, bütün hayr, şeref ve fazîlet çeşitlerini kendinde toplamış güzellik" demektir.[26] Karz-ı hasenin mükâfâtı olarak nicelik zikredilmiştir, ki bu nicelik kat kat olmaktır, keyfiyet olarak da güzellik zikredilmiştir.

Bakara sûresi'nde kat kat arttırıldığı şeklinde kemiyet zikredilmiş, keyfiyetten bahsedilmemiş, sonra da her iki âyet birbirinden farklı olarak sona ermiştir. Bunun sebebi sorulabilir.

Buna cevâb olarak, siyâkın bunu gerektirdiğini söyleyebiliriz. Hadîd sûresi'nde infâktan bahsedilmiş ve infâk talebi pek çok kere geçmiştir:

وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ أَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ

Sizi başlarında halîfe kıldığı şeylerden infâk edin. Sizden îmân edenler ve infâk edenler var ya, kebîr/büyük bir ecr ancak onlar içindir. (Hadîd/7)

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

Göklerin ve yerin mirâsı yalnızca Allâh'ın olduğu hâlde neden Allâh yolunda infâk etmeyesiniz/etmeyecek mişsiniz? (Hadîd/10)

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

Kim Allâh'a bir karz-ı hasen karzederse/borç verirse... (Hadîd/11)

Ama Bakara sûresi'ndeki karz âyetinin öncesinde infâktan bahis yoktur, savaştan bahsedilmiştir. Dolayısıyla Hadîd sûresi'ndeki âyette, cezânın/karşılığın kemiyet ve keyfiyet olarak zikredilmesi münâsib olmuştur.

Her âyet, içinde bulunduğu siyâka münâsib olarak sona ermiştir. Bakara sûresi'nde siyâk, savaş ve ölüm olduğu için âyet, وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [*Yalnızca O'na döndürüleceksiniz*] şeklinde sona ermiştir. Çünkü ölüm, Allâh'a dönmektir ve savaş da O'na dönüşün beklendiği bir alandır. Bakara sûresi'nde siyâk şöyledir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِن بَنِي إِسْرَائِيلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَّهُمُ ابْعَثْ

[26] *Lisânu'l-Arab,* كرم.

لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِن كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِيَارِنَا وَ أَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

Bak bak şu kimselere: Binlerce kişi oldukları hâlde ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allâh da onlara, "Ölün" dedi. Sonra onları diriltti/onlara hayât verdi. Doğrusu Allâh insânlara karşı kesinlikle fadl sâhibidir, fakat insânların çoğu şükretmezler. Allâh yolunda savaşın ve bilin ki muhakkak Allâh semîdir, alîmdir. Kim Allâh'a bir karz-ı hasen karzederse, (Allâh) onu onun için katlar, birçok kat. Allâh sıkar ve genişletir ve ancak O'na döndürüleceksiniz. Bak bak şu Mûsâ'dan sonra gelen İsrâîl oğulları'ndan o mele'ye [eşrâfa/ileri gelenlere]! Bir vakit bir nebîlerine, "Bize bir kral ba'set (yani, gönder/ta'yîn et) de Allâh yolunda savaşalım" dediler. "Ya üzerinize savaş yazılır da savaşmasanız?" dedi. "Allâh yolunda ne diye savaşmayalım? Hem diyârımızdan çıkarıldık, hem de oğullarımızdan edildik" dediler. Fakat onlara savaş yazılınca, içlerinden çok azı müstesnâ yüz çevirdiler. Allâh o zâlimlere alîmdir. (Bakara/243-246)

Kelâm, savaş konusunda devâm etmektedir, dolayısıyla her âyet siyâkına uygun bir şekilde sona ermiştir.

Hadîd/7'de, فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَ أَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ [*Sizden îmân edenler ve infâk eden ler var ya, onlar içindir ancak kebîr/büyük bir ecr*] buyurulurken, bu âyette وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ [*Onun içindir ancak kerîm bir ecr*] buyurulduğu ve niçin Hadîd/7. âyette *ecr, kebîr* [*büyük*] olarak vasflanırken, Hadîd/11. âyette *kerîm* olarak vasflandığı sorulabilir.

Buna cevâb olarak, -Allâhu a'lem- ilk âyette îmân ve infâk edenlerin zikredildiği ve infâka ilâveten de îmân zikredildiği için dâirenin büyüdüğü, bu nedenle vasfın da buna uygun olarak *kebîr* [büyük] şeklinde geldiği söylenebilir.

Hadîd/11. âyette ise kat kat ecr'den bahsedilmiştir, ki bu da keremle alâkalıdır. *Kerîm,* sâdece "az şeye karşılık çok veren kişi"ye denir. Luğatte, ihsânlarının sonu gelmeyen cömert kişiye, *kerîm* dendiği yazılıdır,[27] dolayısıyla -Allâhu a'lem- her âyet yerine uygun olarak sona ermiştir.

❁❁❁

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِم بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

[27] *Lisânu'l-Arab,* كرم; *Tâcu'l-Arûs,* كرم.

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

O gün mü'min erkekler ile mü'min kadınları, nûrları önleriyle ve sağlarıyla koşar görürsün. Bugün sizin müjdeniz, içlerinde hâlidler olmak üzere altından nehirler akan cennetlerdir. Şu, azîm fevz ancak odur. O gün münâfık erkekler ile münâfık kadınlar mü'minlere, "Bize bakın da nûrunuzdan iktibâs/istifâde edelim" diyecekler. "Arkanıza dönün de nûr arayın" denilecek, aralarına, kapısı olan bir sûr çekilecek. Onun iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azâb vardır. Onlara şöyle seslenirler: "Biz sizinle berâber değil miydik?" Onlar, "Evet (bizimle berâberdiniz), ama siz kendi nefslerinizi fitnelendirdiniz, tarabbus ettiniz, rayb duydunuz. Emânî/kuruntular sizi aldanışa itti. O ğarûr/çok aldatıcı şeytân sizi Allâh ile aldatmış iken nihâyet Allâh'ın emri geldi." İşte bugün sizden de, o küfredenlerden de hiçbir fidye alınmaz. Me'vânız/barınağınız-sığınağınız ateştir. O sizin mevlânızdır. O ne kötü varış yeridir. (Hadîd/12-15)

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِم بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

O gün mü'min erkekler ile mü'min kadınları, nûrları önleri ve sağları ile koşar görürsün. Bugün sizin müjdeniz, içlerinde hâlidler olmak üzere altından nehirler akan cennetlerdir. Şu, azîm fevz ancak odur. (Hadîd/12)

يوم ترى [*o gün görürsün*], و له أجر كريم [*Onun içindir kerîm bir ecr*] sözüne âid bir zarf olabilir. Yani, "o gün ona çok değerli bir mükâfât vardır" demektir. Ya da *hatırla* şeklinde bir takdîrle âyet, اذكر يوم ترى المؤمنين [*hatırla ki o gün mü'minleri görürsün*] şeklinde o günü ta'zîm niteliğindedir.[28]

Arkadan gelen âyette hem münâfık erkekler, hem münâfık kadınlar, hem doğru söyleyen erkekler, hem doğru söyleyen kadınlar zikredildiği gibi; burada da hem mü'min kadınlar, hem de mü'min erkekler zikredilmiştir, ki böylece

[28] *Keşşâf,* IV/63; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/223.

münâfık olanların hepsi azara ma'rûz kaldığı gibi, mü'minlerin de hepsi müjdeye nâil olsun.

يسعى نُورُهُم [*Onların nûru sa'y eder/sür'atle hareket eder-hızlıca gider*] ibâresinde, يمشي [*yürür*] değil, يسعى [*sa'y eder: sür'atle hareket eder/gider-hızlıca ilerler*] buyurularak, acele etmelerine veya cennete girmekteki hızlarına işâret edilmiştir. Yoksa nûrları sür'atle giderken, onlar yürüyecek olsalardı nûr onları geçerdi ve onları karanlıkta bırakırdı.

Ancak bu *sa'y* [*koşmak*] fi'li *nûr*'a isnâd edilmiş, يسعون [*(mü'minler) sa'y eder ler/sür'atle giderler-hızlıca ilerlerler*] buyurulmamıştır. Çünkü koşmak sıkıntılı ve yorucudur. Bunun yerine *sa'y* [*sür'atle hareket etmek/hızlıca gitmek-ilerlemek*], nûr'a isnâd edilmiştir, ki böylece onların da nûr ile birlikte tıpkı vâsıta, araç, binek gibi birşey üzerinde birlikte hızlıca gittiklerine işâret etsin.

Kıyâmet günündeki sırât böyledir, bunun delîli de cennete doğru gidişleridir.[29]

Nûr ise, *nûruhum* [*onların nûru*] şeklinde onlara izâfe edilmiş, يسعى النور [*o nûr sa'y eder/sür'atle hareket eder-hızlıca gider/ilerler*] buyurulmamıştır. Böylece bu *nûr*'un, amellerinin nûru olduğuna ve her mü'mine ameli kadar nûr verildiğine işâret edilmiştir.

بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِم [*Önleri ve sağları ile...*].

Bu ifâdede iki yön dile getirilmiştir. Çünkü ellerinin arası kişinin önü olur ve bu koştuğu, yürüdüğü yöndür. *Eymân* [*sağlar*] ise sa'îdlerin/mutluların kitâblarının verildiği yöndür. *Solları* buyurulmamıştır, çünkü sol, şakîlerin/bedbahtların kitâblarının verildiği yöndür.

Keşşâf'ta bu ibâreyle ilgili şöyle yazılıdır:

> Böyle buyurulmasının nedeni, şakîlerin amel defterlerinin sollarından ve arkalarından verildiği gibi, sa'îdlerin amel defterlerinin de bu yönlerden verilmesidir.[30]

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا

Amma kitâbı sırtının arkasına verilen kimse, sebûra çağıracak. (İnşikâk/10-11)

Harf olarak da عن [*'an*] değil ب [*bâ*] gelmiştir. Böylece nûr'un îmâna bağlı olduğu, îmândan ayrılıp uzaklaşmadığı ifâde edilmiştir.

Ayrıca burada "müslüman kadınlar ve müslüman erkekler" değil, "mü'min kadınlar ve mü'min erkekler" buyurulmuştur. Bunun sebebi de, îmân henüz kalblerine girmeyip de zâhiren teslîm olan münâfıkları kapsam dışı bırakmaktır:

---

29 *Fethu'l-Qadîr*, V/240.

30 *Keşşâf*, IV/63.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

İnsânlardan kimileri, kesinlikle mü'min olmadıkları hâlde, "Allâh'a ve âhiret gününe îmân ettik" derler. (Bakara/8)

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ

Bedevîler, "Îmân ettik" dediler. De ki: "Siz îmân etmediniz, fakat -îmân kalblerinize girmemiş olduğu hâlde- teslîm olduk/boyun eğdik" deyin. (Hucurât/14)

❁❁❁

بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Bugün sizin müjdeniz, içlerinde hâlidler olacağınız altlarından nehirler akan cennetlerdir. Şu, azîm fevzin ta kendisidir. (Hadîd/12)

Burada, *onlara şöyle denir* sözü hazfedilmiştir. Bununla durumun, birinin verdiği bir haber değil; gözlenen, sözlerin duyulduğu bir olay olduğu hissettirilmiştir. Siz mü'minleri görür, onlara söylenen sözleri bizzât duyarsınız. Bunun delîli de, âyetin başındaki *o gün görürsün* sözüdür. *Görürsün* sözü, bu bahsedilenlerin, birinin naklettiği bir haber olmayıp gözle görülen bir durum olduğunu ifâde eder. *Müjde*'den maksad da, kendilerine verilen cennet müjdesidir.

el-Yevm [*bugün*] kelimesi, bahsedilenlerin bundan sonra değil, o gün olduğunu ve onun gerçekleşmesinin de yakın olduğunu ifâde eder.

ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ [*Şu, azîm fevz ancak odur*] cümlesi, âyette zikredilen şeylerin hepsinin olup bittiğini ve sonunda cennete girdiklerini ifâde eder. Nûrlarının önlerinden ve sağlarından koşması büyük bir kazançtır. Müjde, büyük bir kazançtır. Cennetler, büyük bir kazançtır. Orada hâlidler olmak büyük bir kazançtır. Aşağıdaki âyetler müjdenin büyük bir kazanç olduğuna delâlet eder:

الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Onlar ki îmân ettiler ve ittikâ ettiler. Dünyâ hayât'ta ve âhirette müjde onlar içindir. Allâh'ın kelimeleri için tebdîl yok. Şu, fevz-i azîm ancak odur. (Yûnus/63-64)

Kasr'a delâlet etmek için *el-fevz* ma'rife olarak ve fasl zamîriyle birlikte gelmiştir. Yani "orada bundan başka kurtuluş yoktur, bunun dışında sâdece apaçık zarar vardır" demektir.

❁❁❁

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ

O gün münâfık erkekler ile münâfık kadınlar mü'minlere, "Bize bakın da nûrunuzdan iktibâs/istifâde edelim" diyecekler. "Verânıza/arkanıza dönün de nûr arayın" denilecek. Onların arasına, kapısı olan bir sûr darbedilecek/çekilecek. Onun iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azâb vardır. Onlara şöyle nidâ ederler: "Biz sizinle berâber değil miydik?" Onlar, "Evet (bizimle berâberdiniz), ama siz kendi nefslerinizi fitnelendirdiniz, tarabbus ettiniz/gözetlediniz, rayb duydunuz. Emânî/kuruntular sizi aldanışa itti. O ğarûr (yani, çok aldatıcı şeytân) sizi Allâh ile aldatmış iken nihâyet Allâh'ın emri geldi. (Hadîd/13-14)

يَوْمَ يَقُولُ [*O gün derler*] sözü, 12. âyetteki يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ [*O gün mü'minleri görürsün*] sözünden bedeldir.[31] اذكر takdîriyle mansub olması da câizdir.[32] Her iki cinsin de bu cezâya uğrayacağına, hiçbir yakınlarının onlara şefaat etmeyeceğine, hiçbir mü'min kadının akrabası olan bir münâfık erkeğe ya da münâfık kadına faydası olmayacağına, hiç bir mü'min erkeğin münâfık olan yakınına veya eşine fayda sağlayamayacağına delâlet etmek için hem münâfık kadınlar, hem de münâfık erkekler zikredilmiştir. O gün hiçbir münâfık "ben eşime, kardeşime veya babama tâbi oldum" demez, çünkü herkes kendinden, yaptığından ve ertelediğinden sorumludur.

انظرونا [*Bize bakın*].

Aslında bu fi'l, انتظرونا şeklinde gelecekti. Böyle gelmemesi, bu fi'lde "mühlet vermek ve yavaştan almak" ma'nâsı olduğu içindir. Hâlbuki mü'minler o gün cennete girmek için acele etmektedirler. Dolayısıyla bu kişiler mü'minlerden birazcık duraklamalarını, yavaşlamalarını istemektedirler. Zira, onlardan beklemelerini isterlerse, onların bunu kabûl etmeyeceğini bilirler. Eğer geniş bir zamân olsaydı bu fi'l, aşağıdaki âyette olduğu gibi انتظار sîğasında gelirdi:

فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ

O hâlde bekleyin. Doğrusu ben de sizinle berâber bekleyenlerdenim. (Yûnus/102)

[31] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/224.

[32] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/269.

Çünkü bu âyette beklemek için yeterince vakit söz konusudur.

Nazmu'd-Durer'de şöyle yazılıdır:

> Âdeta başlarına gelecek korku ve kaçırılacak fırsat sebebiyle fi'l, gelmesi gereken sîğada değil de mücerred sîğada gelmiştir. Çünkü istekte bulundukları kişiler, âdeta şimşek hızıyla cennete doğru koşmaktadırlar.[33]

Bu fi'lin hakîki ma'nâsında olması da câizdir. Çünkü mü'minler kendilerine baktıklarında onlar tarafına dönmüş olacaklar, nûrları da aralarına girecek ve böylece aydınlanacaklar.[34]

نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ [*Nûrunuzdan iktibâs edelim*].

Bu, "onlardan bir parça ışık isterler, böylece onlar da bu ışıkla aydınlanırlar" demektir.[35] "Almak" ma'nâsında نأخذ [*ahz edelim*] değil, نقتبس [*iktibâs edelim*] demeleri kasıtlıdır. *İktibâs,* veren kişide bir noksanlığa sebeb olmazken, *ahz* böyle değildir. Zira ateşten alınan bir köz, ateşi eksiltmez. Dolayısıyla "biz sizin nûrunuzdan, sizinkinde bir eksilme olmaksızın faydalanmak istiyoruz" ma'nâsını ifâde etmek için bu fi'l [نقتبس: *iktibâs edelim* fi'li] tercîh edilmiştir.

Yine burada نقبس değil, daha beliğ olan نقتبس gelmiştir. Böylece mü'minlerin nûrunun büyüklüğüne de delâlet edilmiştir, ki iktibas edilmekle azalmaz.

Yine bu âyette من النور الذي معكم yerine, من نوركم [*nûrunuzdan*] buyurulmuştur. Böylece onların nûrunun önemine işâret edilmiştir. Kıyâmet gününde herkese ameli miktarınca nûr verileceği, bunun için bu kişileri karanlığın kapladığı ve bu karanlığın nûrlarını söndürdüğü, bunun için münâfıkların ateşten bir köz alır gibi mü'minlerin nûrundan faydalanmak üzere onlara, *Bize bakın da nûrunuzdan iktibâs edelim* dedikleri söylenmiştir.[36]

قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا [*"Arkanıza dönün de bir nûr arayın" denilecek*].

Burada قالوا [*dediler*] değil, meçhul olarak قيل [*denildi/denilecek*] buyurulmuştur. Burada konuşan mü'minler değil, münâfıkları sevkeden meleklerdir. Melekler tehekküm maksadıyla bu sözleri söylemişlerdir, çünkü arkalarında nûr yoktur.[37]

---

33 *Nazmu'd-Durer,* VII/444.

34 *Keşşâf,* IV/63; *Tefsîru'r-Râzî,* XXIX/225; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/270.

35 *Keşşâf,* IV/63.

36 *Tefsîru'r-Râzî,* XXIX/226.

37 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVII/382.

وراءكم [*verânıza/arkanıza*] sözü ya te'kid için gelmiş bir zarftır (çünkü geri dönmek zâten arkaya olur), ya da "dönün" ma'nâsında bir isim-fi'ldir, ki bu durumda da yine *erci'û* [*dönün*] fi'lini te'kîd eder.[38]

فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ [*Onların arası, kapısı bulunan bir sûr ile darbedilmiştir*]. Buradaki بسورة [*sûr ile*] ibâresindeki *bâ* harfinin te'kîd için gelmiş zâid bir harf olduğu söylenmiştir. Bu ibâre, ضرب بينهم سور şeklinde takdîr edilir.[39] Buradaki ضرب [*darb*] fi'linin, حجز [*hacz:* engel/mânia] ma'nâsında olduğu da söylenmiştir. Böylece *bâ* harfiyle müteaddî olmuş ve "mü'minlerle münâfıklar arasında engel olması için aralarına bir sûr konur" ma'nâsında olmuştur.[40] *Sûr* kelimesi, "binâ vb. bir şeyi bir şeyle kuşatmak" ma'nâsındadır.

له باب [*Kapısı bulunan*].

Bu kapıya mü'minlerin el koydukları zannedilmesin diye gelmiştir. Mü'minler bu kapıdan murâdları olan cennet yoluna girerler, Allâhu a'lem. Münâfıklar mü'minlerle karşılaşmak için buradan giremezler, ama mü'minler oradan çıkabilirler.

Bu kapı, bâtınının [içinin-iç tarafının] rahmet olması ile vasflanmıştır. Bu cihet, mü'minlerin bulunduğu cihettir. Bu kapının dışı ise, münâfıkların bulunduğu cihettir ve burada azâb vardır. Görüldüğü gibi münâfıkların içinin ve dışının farklı olması gibi, bu sûrun da içi ve dışı birbirinden farklıdır. Onlar dışarıdan îmân ediyormuş gibi görünüyorlar, ama içlerinden inkâr ediyorlardı. Sûr da onlar gibidir. Mü'minlere bakan iç tarafı rahmet, onlara bakan dış tarafı ise azâbtır. Böylece sûr ile münâfıklar arasında latîf bir mukâbele olmuştur, her ikisinin de içleri ve dışları birbirinden farklıdır.

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ

Onlara nidâ ederler: "Biz sizinle berâber değil miydik?" (Hadîd/14)

Biraz önce يقول [*derler*] fi'li gelmişken, şimdi ينادونهم [*nidâ ederler*] fi'li gelmiştir. Çünkü aralarına bir engel girmiş ve seslerini yükseltmeleri gerekmiştir.

ألم نكن منكم [*Biz sizden değil miydik?*] değil, أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ [*Biz sizinle berâber değil miydik?*] denilmiştir. Çünkü onlar onlarla berâberdiler, ama onlardan değildiler. Bunun için de onlara, بلى [*evet (bizimle berâberdiniz)*] şeklinde cevâb vermişlerdir. Eğer, "Biz sizden değil miydik?" diye sorsalardı, كلا [*hayır (bizden değildiniz)*] şeklinde cevâb verirlerdi.

---

38 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/271.

39 *Tefsîru'r-Râzî*, XXIX/227; *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/271.

40 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/383.

Âyet, قالوا بلى değil, فنادوهم بلى [*"Evet (bizimle berâberdiniz)" dediler*] şeklinde gelmiştir. Çünkü Kur'ân her zaman نادى [*nidâ etti*] fi'li veya türevlerine cevâb olarak, قال [*dedi*] fi'li ile cevâb vermiştir:

وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ

Nûh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna nidâ etti: "Ey oğulcağızım! Kâfirlerle berâber olmaksızın bizimle berâber (gemiye) bin." O dedi ki: "Ben bir dağa sığınacağım." (Hûd/42-43)

وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ [*Velâkin siz nefslerinizi fitnelendirdiniz*]; yani, "kendinizi fitneye düşürdünüz" demektir. Burada bu fi'lin tercîh edilmesi asil bir seçimdir. Çünkü bu fi'lin, burada çoğu kasdedilmiş pekçok ma'nâsı vardır.

Bu ma'nâların arasında kötülükteki son noktayı ortaya koymak için "ateşe gidiş/ateşte yanış" da vardır; yani "siz kendi kendinizi bu konuma getirdiniz ve kendi kendinizi fitneye düşürdünüz, kötülüğünüzü ve cevherinizi ortaya koydunuz" demektir.

Fitne'nin ma'nâlarından biri de "imtihan ve sınamak/denemek"tir. Yani, siz kendi kendinizi bu konuma düşürdünüz ve kendi kendinizi fitneye, imtihana ve denemeye maruz bıraktınız. Çünkü siz zâhiren îmân etmiş görünürken, içinizde küfr vardı ve mü'minlere de, kâfirlere de, "biz sizinle berâberiz" diyordunuz. Muhakkak ki her grub sizi deneyecek ve imtihan ederek gerçekten onlarla birlikte olup olmadığınızı anlayacaktır.

Diğer taraftan bu durum bir dengelemeye ve her grubun husûsî davranışlarını ortaya çıkarmaya ihtiyaç duyar. Bu imtihan farklı grubların râzı olduğu çelişkili davranışlarda bulunmaya olan kudreti de beyân etmek içindir. "Siz kendinizi, her grubun ve hattâ kendinizi kendinizin imtihan etmesi, gözlemesi için ortaya koydunuz" demektir.

Fitne'nin "felâket ve eziyet" ma'nâları da vardır:

وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

Fitne katl'den eşeddir. (Bakara/191)

فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ

Hâsılı, Fir'avn'dan ve onların/kendilerinin melesinden (yani, eşrâfından/ileri gelenlerinden) korkuları: onların fitneleri sebebiyle kavminin bir zürriyyeti

dışında Mûsâ'ya kimse îmân etmedi (yani, îmânını ızhâr edemedi-açığa vuramadı). (Yûnus/83)

"Siz kendinizi fitneye düşürdünüz ve hem dünyâda, hem âhirette felâket ve eziyet gördünüz. Dünyâda mü'minlerin felâketini gözetlediniz, korku ve devâmlı olarak hakîkati gizlemek çabası ile yalan, hile ve palavralara sığınarak felâket ve eziyet gördünüz. Âhirette ise gördüğünüz hâldesiniz" demektir.

Fitne'nin ma'nâlarından biri de "ateşe girmek/ateşte yanmak-kızartılmak"tır:

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ

O gün onlar ateş üzerinde fitnelendirilecekler/kızartılacaklar. Tadın fitnenizi. (Zâriyât/13-14)

Siz dünyâda ve âhirette kendinizi fitneye düşürdünüz ve azâba, meşakkate ve ateşe soktunuz. *Keşşâf*'ta onlar hakkında "kendilerini nifâkla sıkıntıya soktular ve helâk ettiler" denilmiştir.[41]

و تربصتم [*Tarabbus ettiniz/gözetlediniz-pusuda beklediniz*] ifâdesinde fi'l mutlak olarak gelmiştir. Onlar küfrlerini açıkça ilan etmek için mü'minlerin başına bir felâket gelmesini bekliyorlardı. Aynı şekilde, kimlerin yanında olduklarını ilan etmek için iki grubtan birinin gâlib gelmesini bekliyorlardı:

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

Onlar ki, sizi tarabbus ediyorlar; eğer size Allâh'tan bir feth olursa, "Biz de sizinle berâber değil miydik" derler ve eğer kâfirlere bir nasîb olursa, "Biz sizin gâlib gelmenizi sağlamadık mı, mü'minlerden sizi korumadık mı?" derler. (Nisâ/141)

Bu fitne, her iki grubtan faydalanmak için pusuda beklemeyi gerektirir. Bu pusuda oluş, birlikte olacakları grubu ilan etmek için kazanan grub hakkında şübhe içinde beklemeye yol açar. Bunun için arkadan da وارتبتم [*rayb duydunuz*] sözü gelmiştir. Yani, siz Muhammed'in durumu hakkında, o'nun hakk üzere olup olmadığı hakkında şübhe ettiniz ve hangi grubun gâlib geleceğini bilmediniz.

İşte hakîki durumun sizin için açık olmaması dolayısıyla, غرتكم الأماني [*Sizi emânî/kuruntular aldattı*]. "Belki de Muhammed yenilir" dediniz ve Allâh'ın emri, yani ölüm gelinceye kadar bu aldatıcı temenniler ile yaşadınız. Buna ilâveten şeytân da

[41] *Keşşâf*, IV/63.

sizi Allâh ile aldattı ve "Allâh sizi affeder ve azâb etmez" dedi.[42] Böylece kuruntular ve şeytân sizi aldattı.

Bu zikredilen tertib mantıkî bir tertibtir, her biri diğerine yol açar. Onlar îmân etmiş gibi görünüp küfrlerini gizleyerek kendilerini fitneye düşürmüşlerdir, müslümanların yenileceği beklentisiyle yaşadılar, bunun için bu beklenti de fitnenin eseri oldu, kesin sonuç gecikince kimin kazanacağı konusunda rayb duydular, sonra aldatıcı kuruntular onları aldattı, daha sonra da vicdanlarının uyanmaması ve Allâh'ın cezâlandırmasından korkmamaları için şeytân onları Allâh ile aldattı ve durumu onlara güzel gösterdi. Allâh'ın emri gelinceye kadar böyle yaşadılar ve dünyâdan münâfık olarak, nefslerine ve şeytâna aldanmış vaziyette göç ettiler. Onlar muhakkak ki ğayyâyı boylayacaklar.

❁❁❁

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

Bugün sizden ve küfredenlerden hiçbir fidye alınmaz. Me'vânız/sığınağınız-barınağınız ateştir, mevlânız odur. O ne kötü varış yeridir! (Hadîd/15)

Âyette *fidye* kelimesi geçmiştir. Çünkü sûrede infâk, infâka da'vet, karz-ı hasen, cimrilik ve cimriliği emredenlerden bahsedilmiş, *Bugün sizden hiçbir fidye alınmaz* buyurulmuştur. Ama onlar dünyâdayken, Allâh yolunda infâk etme imkânları varken bunu yapmamışlardır. Her ne kadar, فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ [*Sizden kim de hasta olursa veya başından bir eziyeti bulunursa, ona oructan, sadakadan yâhûd kurbândan biriyle fidye gerekir*] (Bakara/196) âyetinde olduğu gibi fidye umûmî olsa da, burada *fidye* kelimesiyle "mal" kasdedilmiştir.

Çünkü burada *fidye*'yle ilgili لا يقبل [*kabul edilmez*] fi'li değil, لا يؤخذ [*alınmaz*] fi'li gelmiştir, ki bu fi'l, sûrenin genel havasına daha uygundur. Nitekim sûrede infâk ve karz-ı hasen zikredilmiştir. Allâhu a'lem.

لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا [*Bugün sizden ve o küfredenlerden hiçbir fidye alınmaz*] sözüyle -her ne kadar münâfıklar da kâfirlerden olsa da münâfıklar değil sâdece kâfirler kasdedilmiştir. Çünkü bu kâfirler küfrlerini gizlemezler, aksine açıkça ilan ederler.[43] Yani, "münâfıklardan da diğer kâfirlerden de fidye alınmaz" demektir.

---

[42] *Keşşâf,* IV/63; *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/227; *Bahru'l-Muhît,* X/106.

[43] *Nazmu'd-Durer,* VII/446.

مَأْوَاكُمُ النَّارُ [*Me'vânız: barınağınız/sığınacağınız ateştir*], yani ateş onların evi, sığınacakları yerdir. *Me'vâ;* "barınak/sığınak, insânların korunduğu, himâye olunduğu mekân"dır ve bu kişilerin korunmak için barınakları/sığınacakları yer ateştir.

هِيَ مَوْلَاكُمْ [*O sizin mevlânızdır*]; yani "ateş, sizin sorumluluğunuzu üzerine almıştır." Burada *me'vâ* ve *mevlâ* kelimeleri kullanılmıştır. Çünkü şerr bu iki cihetten gelir. *Mevlâ* [*yakın*] iyi olsa da *me'vâ* [*barınak/sığınak*] kötü olabilir. Bunun aksi de olabilir. Bu kişilerin ise hem me'vâsı, hem mevlâsı ateştir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> هِيَ مَوْلَاكُمْ [*Mevlânız odur*] sözü, "o size evlâdır/lâyıktır" ma'nâsındadır. *Mevlâkum,* aslında "size münâsib, size yakışan, size lâyık olan" demektir. Yani, "sizin yeriniz, size evlâ/lâyık olan/yakışan o yerdir." Bununla, "sizin kurtarıcınız ateştir" ma'nâsının kasdedilmiş olması da câizdir. Yani "sizin ateşten başka kurtarıcınız yok" demektir. Kurtarıcının olmadığı, varmış gibi ifâde edilmiştir. Bunun gibi, أصيب فلان بكذا فاستنصر الجزع [*Filana şöyle yaptım da kaygıdan kendisini kurtarmasını istedi*] deriz. يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ [*Eğer istiğâse ederlerse, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardımlarına varılır*] (Kehf/29) âyeti de böyledir. Siz dünyâda ateş ehlinin amellerini üstlendiğiniz gibi, bugün de ateş sizin yöneticiniz, yardımcınızdır.[44]

Mevlâ kelimesinin kökü الولى de olabilir, ki bu da "yakınlık" ifâde eder ve bu durumda "mekânınız ona yakındır" anlamına gelir.[45]

Burada her iki ma'nâ da murâd edilmiştir. Yani, ateş hem onların sâhibidir, yöneticisidir; hem de onların mekânına yakındır. Burası hâriç cehennem'in/ateşin *mevlâ* olduğu zikredilmemiştir. Allâhu a'lem bunun iki sebebi vardır: Birinci sebeb, bu sûrede önceki âyette münâfıkların, mü'minlerin başına felâket gelmesini gözledikleri ve ölünceye kadar kuruntuların kendilerini aldattığından bahsedilmesidir. Uzun emellerinden ve beklemelerinden sonra onların *mevlâsı* [en yakını] *nâr* [ateş] olmuştur. Yani, onların en uzak gördüğü şey bugün onlara en yakın, emellerinin en aşağılık olanıdır.

İkinci sebeb de, مأواه جهنم وبئس المصير [*Onun me'vâsı/sığınağı-barınağı cehennemdir. O ne kötü varış yeridir!*] ve benzeri şekilde gelen bütün âyetler bu kişilere henüz dünyâda ölmemişlerken hitâb eder. Ama bu âyet onlara âhiret âleminde hitâb eder. Onlarla mü'minler arasına bir sûr çekilmiş, önlerinden azâb gelmiş ve *nâr* [*ateş*] onlara *mevlâ* olmuştur.

---

44 *Keşşâf,* IV/64.

45 *Fethu'l-Qadîr,* V/242.

وَبِئْسَ الْمَصِيرُ [*O ne kötü varış yeridir!*] sözü, o kişiler için en münâsib olan sonu ifâde eder. En güzel sonu ve parlak bir geleceği bekler, temenni ederken, en karanlık ve en kötü dönüş yerine girmişlerdir.

Bu âyetlerde yorgunluk, hakâret ve tehekküm ile karşılaşan münâfıkların zıttına, mü'minlere olan ikrâm ve münâfıkların makâmından uzaklıkları göze çarpar.

Mü'minler hakkında şunlar söylenmiştir:

1) يمشي نورهم [*Onların nûrları yürür*] değil, يسعى نحورهم [*Onların nûru sa'y eder/sür'atle hareket eder*] buyurulmuştur. Böylece onların cennete ne kadar sür'atle gittiklerine işâret edilmiştir, ki bu da onlara bir ikrâmdır. Mutluluğa ağır ağır gitmek, çabucak gitmekle bir değildir. Tabii ki çabucak gitmek bir ikrâmdır.

2) *Sa'y* [*sür'atle hareket*], onlara/mü'minlere değil, *nûr*'a isnâd edilmiştir. يسعون [*(mü'minler) sa'y ederler/koşarlar*] buyurulmamıştır. *Sa'y* [*sür'atle hareket etmek/gitmek-koşmak*] yorucu olduğu için (mü'minlere değil) *nûr*'a isnâd edilmiş, böylece onların sür'atle/hızlıca gittiklerine işâret edilmiştir. Burada, mü'minlerin yürüdükleri de ifâde edilmemiştir. Çünkü yürümek de, yavaşlık ifâde eder. Onların koştukları da ifâde edilmemiştir, çünkü koşmak da yorucudur. Onun yerine *sa'y* [*sür'atle hareket etmek*] fi'li, *nûr*'a isnâd edilerek, mü'minlerin sür'atle gittikleri ifâde edilmiştir.

3) Âyet, fâ'il hazfedilerek, يسعى بهم şeklinde meçhul olarak gelmemiş, يسعى نحورهم [*Onların nûru sa'y eder/sür'atle hareket eder*] buyurulmuştur. Çünkü karanlıkta koşanlar bilinmez, ama aydınlıktakiler bilinir.

4) *Nûr, onlar*'a [mü'minlere] isnâd edilmiştir. Bu izâfetin iki sebebi vardır: Biri, bu nûr'un mü'minlere âid olduğuna, dolayısıyla amellerinin değerine işâret etmektir. Nûrunun değerini bilmesi ve çoğaltması için ona hediye edilir.

يسعى النور [*o nûr sa'y eder/sür'atle hareket eder*] denilseydi, ma'nâ umûmî olur ve münâfıklar da aydınlanırdı. Hâlbuki her mü'minin kendine mahsûs bir nûru vardır, bunu kimseyle paylaşmaz. İşte bu da mü'minlere bir ikrâm, münâfıklara da bir zulm ve pişmanlıktır.

5) Âyette بين أيديهم [*hemen önlerinde*] buyurulmuştur. Aynı ma'nâda أمامهم [*önlerinde*] buyurulmamıştır. Çünkü önünde olan şey kişiye uzak olabilir. Bir şehri soran kişiye, هي أمامك [*o senin önünde*] deriz. Nûr, bu şekilde önünde olabilir, ama uzaklığı dolayısıyla seni aydınlatmayabilir. İşte bunun için بين أيديهم buyurulmuştur.

6) Burada عن أيمانهم [*sağlarından*] değil, وبأيماهم [*sağlarıyla*] buyurulmuştur. Çünkü بأيمانهم ibâresi nûr'dan uzak olmadıklarını, hattâ yapışık olduklarını ifâde eder. وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ [*Sağ elindeki nedir ey Mûsâ?*] (Tâ-Hâ/17) âyeti de böyledir. عن أيمانهم

[*sağlarından*] şeklinde gelseydi, nûr'dan ayrı oldukları veya nûr'un güçsüz olduğu anlaşılırdı. Çünkü *bâ* harfi yapışıklık/bitişiklik, *'an* harfi ayrılık/uzaklık ifâde eder.

7) Âyette, يقول لهم بشراكم [*Onlara, "Sizin müjdeniz" denilir*] değil, sâdece بشراكم [*sizin müjdeniz*] buyurulmuştur. Böylece birinden işittirmek ya da nakledilen bir haberi vermek değil, manzarayı bizzât göstermek, hissettirmek istenmiştir.

8) البشرى جنات [*müjde cennetlerdir*] buyurulmamış, müjde muhâtab zamîrine isnâd edilmiştir. Bu da mü'minlere bir diğer ikrâmdır.

9) Müjdenin yakınlığına delâlet etmesi için, اليوم [*bugün*] buyurulmuştur. Böylece bu müjdenin uzak bir zamâna âid olmadığı ifâde edilmiştir, çünkü müjdenin yakınlığı hoşa gider ve daha çok sevindirir.

10) Âyette tekil olarak *cennet* değil, çoğul olarak *cennât* [*cennetler*] denilmiştir ve böylece her birinin bir ya da daha çok cenneti olduğuna işâret edilmiştir:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ

Rabbinin makâmından korkan kimseler için iki cennet vardır. (Rahmân/46)

11) فيها أنهار [*Orada nehirler var*] değil, تجرى من تحتها الأنهار [*Altlarından nehirler akan*] buyurulmuştur. Böylece bu nehirlerin durgun olmadığı, aktığı ifâde edilmiştir. Çünkü durgun suyun renginin, kokusunun, tadının değişmiş olması beklenir. Akan suyu seyretmek bir zevktir. Bunun için suyun aktığı zikredilmediği zamân, فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ [*Orada sudan nehirler vardır*] (Muhammed/15) şeklinde suyun bozulmadığı ayrıca ifâde edilmiştir. Ama nehrin aktığı söylenen yerlerde böyle bir ihtimâl olmadığı için bu ilâve yapılmamıştır.

12) Nehirlerin çok olduğuna işâret etmek için, tekil değil çoğul olarak gelmiştir.

13) خالدين [*Hâlidler/değişiklik olmaksızın ölümsüz olarak sürekli kalıcılar*] ayrı bir müjdedir. فيها [*orada*] sözü bu sürekli kalıcılığın cennetler içinde olduğuna, yani cennetin, daha az saadetin olduğu başka bir yere nakledilecekleri bir merhâle veya mekân olmadığına delâlet eder.

14) ذلك فوز العظيم [*şu, azîm fevzdir*] değil, ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ [*Şu, azîm fevz ancak odur*] buyurulmuştur. Kasra delâlet etmek için *fevz* kelimesi marife olarak gelmiştir. Dolayısıyla ondan daha büyük bir kazanç yoktur. Te'kidi arttırmak için fasl zamîri [*huve*] de gelmiştir.

Üstelik bu durumu yücelten birşey de, konuşandır. Bir durumu anlatan kişinin, çocuk veya sıradan bir insân olması ile komutan ya da kral olması arasında büyük fark vardır. Ya bir de bu durumun büyüklüğünü ve yüceliğini ifâde eden, meleklerin meleği ise durum nasıldır siz düşünün!

15) Münâfıklar yakın ma'nâda, انتظرونا [*bizi bekleyin*] değil, انظرونا [*bize bakın*] demişlerdir. Çünkü onların kendilerini bekleyemeyeceklerini biliyorlardı, bu sebeble onlardan sâdece kısa bir müddet duraklamalarını/yavaşlamalarını istemişlerdir. Bu talebte de, onların hayr ve saadet için ne kadar aceleci olduklarına delâlet vardır. Tabii ki hayr ve saadete hızlıca gitmek, yavaş gitmeye göre daha çok ikrâm ifâde eder.

16) نقبس değil, نقتبس buyurularak fi'lin harfi arttırılmış ve yanlarındaki nûrun büyüklüğüne işâret edilmiştir.

17) من النور [*nûrdan*] değil, من نوركم [*nûrunuzdan*] buyurulması da nûrları için bir tekrimdir.

18) قالوا [*dediler*] değil, قيل ارجعوا [*"Dönün" denildi/denilecek*] buyurulmuştur. Böylece, söylenmesinde fayda olmayan bir şeyle muhâtab meşgul edilmemiştir. Konuşan kişi, melek veya onun vekili başka biridir. Ama kelâmda önemli olan şeyler zikredilmiş, fazla sözle muhâtab yorulmamıştır.

19) فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ [*Onların arasına bir sûr darbedilmiştir*] denilerek, kendilerinden nûr isteyen münâfıklarla aralarına bir engel konulmuştur.

20) لَهُ بَابٌ [*kapısı bulunan*] sözüyle, onun içinde tutuklu olmadıklarına, engeli geçip murâdlarına erdiklerine işâret edilmiştir.

21) بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ [*Onun bâtınına/içine-iç tarafına gelince, rahmet ondadır*] sözü de bir diğer tekrîmdir. Rahmetin içinde olmaktan başka ne istenebilir ki!

Burada münâfıklara hakâret ve baskı da söz konusudur. Bunları da şöyle açıklayabiliriz:

1) Münâfık kadın ve erkeklerin, mü'minlerin kendilerine bakmalarını taleb ettikleri ve onların nûrundan almak istedikleri zikredilmiştir. Bu da onların karanlıkta olduklarına delâlet eder. Onlara dünyâda yaptıklarının benzeri şekilde davranılarak tahkir, aldatmak ve alay etmek için nûrun verildiği, sonra söndürüldüğü de söylenmiştir.[46] Allâh Teâlâ, إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ [*Doğrusu münâfıklar Allâh'a hud'a yapıyorlar; hâlbuki O, onlara hud'a yapıyor*] (Nisâ/142) buyurmuştur.

İbn Kesîr Tefsîri'nde bu âyet şöyle açıklanmıştır:

> انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا [*"Bize bakın da nûrunuzdan iktibas edelim." "Dönün arkanıza da bir nûr arayın" denildi/denilecek*] (Hadîd/13) âyetinde, münâfıklara "geri dönün" denmesi, Allâh'ın münâfıklara hud'a yapmasıdır/münâfıkları aldatmasıdır. Nisâ/142'de bahsi geçen "Allâh'ın hud'a'sı" budur. İçinde nûr olan mekâna geri dönmüşler, ama orada birşey

[46] *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/364-365.

bulamamışlardır. Oradan ayrılınca da onlarla mü'minler arasına kapısı olan bir duvar konmuştur.[47]

2) قِيلَ ارْجِعُوا [*"Dönün" denildi*] buyurularak, fi'l meçhul gelmiş ve mü'minlerin onların bu isteğini reddettikleri söylenmemiştir. Bu sözü meleklerin söylediği, mü'minlerin ise daha önemli bir meşguliyetleri olduğu için bu taleble ilgilenmedikleri de söylenmiştir. Bu da münâfıklar için bir diğer hakârettir. Çünkü taleblerine mü'minler değil, başkaları cevâb vermiştir.

3) ارجعوا [*dönün*] emri, bir diğer hakârettir.

4) ورآءكم [*verânıza/arkanıza*] sözü, te'kîd için gelmiş bir zarf ya da ارجوا [*dönün*] ma'nâsında bir fi'l isimdir, böylece âdetâ, ارجوا ارجوا [*Dönün dönün/hemen dönün*] denilmiştir. Bu da açıkça hakâret ma'nâsı taşır.

5) Onlara, فَالْتَمِسُوا نُورًا [*Bir nûr arayın/araştırın*] denilmiştir, ama onlar orada nûr olmadığını bilmektedirler. Dolayısıyla bu söz istihzâ/alay bâbındandır.

6) فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ [*Nihâyet onların arasına kapısı bulunan bir sûr darbedilmiştir*] sözü, mü'minlere ulaşmalarına engeldir ve bu da açıkça bir hakârettir.

7) وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ [*Onun zâhiri/dışı-dış tarafı o cihetle azâb var*] sözü, onların bulunduğu yönü tarif eder.

8) يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ [*Onlara nidâ ederler: "Biz sizinle berâber değil miydik?"*] sözü, münâfıkların mü'minlere duvarın arkasından seslerini yükselterek nidâ ettiklerini, böylece onlara katılmak istediklerini ifâde eder. Ancak bu, onlarla istedikleri şey arasında bir hiledir.

9) Mü'minlerin onları reddetmesinde de çeşitli hakâretler vardır: Onlar kendi kendilerini fitnelendirmişler, tarabbus etmişler, rayb duymuşlar; kuruntular onları aldatmış, aldanış Allâh ile aldanmak olmuştur. Bütün bunlar hakâret ve aşağılanma bâbındandır.

10) 15. âyetteki, فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا [*Bugün sizden ve o küfredenlerden hiçbir fidye alınmaz*]; مَأْوَاكُمُ النَّارُ [*Me'vânız/barınağınız-sığınağınız ateştir*]; هي مولیکم [*O/ateş sizin mevlânızdır*]; وَبِئْسَ الْمَصِيرُ [*O ne kötü varış yeridir*] sözlerinin hepsi onlara hakârettir ve onların karşılaşacağı kötü sonu haber verir. Bunlardan Allâh'a sığınırız.

❁❁❁

[47] *Tefsîru İbn Kesîr*, IV/365.

اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾

Îmân edenlerin kalblerinin Allâh'ın zikrine ve hakktan inene karşı huşû duymalarının ve kendilerine önceden kitâb verilen ve üzerlerinden uzun bir zamân geçmesi sebebiyle kalbleri katılaşanlar gibi olmamalarının vakti gelmedi mi? Onlardan bir çoğu fâsıktırlar. Şunu bilin ki, muhakkak Allâh ölümünden sonra yeri diriltir. Akledeseniz diye sizlere âyetleri beyân ettik/bildirdik. (Hadîd/16-17)

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَن تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ

Îmân edenlerin kalblerinin Allâh'ın zikrine ve hakktan inene karşı huşû duymalarının vakti gelmedi mi?

Ye'nî, "zamanı geldi, olgunlaştı" ma'nâsındaki أنى fi'linin muzârî şeklidir. أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا [*Îmân edenler için zamânı gelmedi mi?*] ibâresi, "onlar için bu zamân geldi" demektir.

أَن تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ [*Allâh'ın zikri için kalblerinin haşyet duyması...*].

Burada *huşû, kalbler*'e isnâd edilmiştir. Huşû, hem kalbleri, hem azaları ilgilendiren bir durumdur. Nitekim gözlere, yüzlere ve seslere isnâd edilerek, بصر خاشع [*Huşûlu göz*], وجه خاشع [*Huşûlu yüz*], صوت خاشع [*Huşûlu ses*] denir. Hattâ kişiye de isnâd edilerek, رجل خاشع [*Huşûlu adam*] da denir. Aşağıdaki âyetler de böyledir:

وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ

Bizim için hâşilerdi/huşûlulardı. (Enbiyâ/90)

وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ

Ona/ateşe arzolunduklarında, onların zilletten hâşi/boyun eğmiş, göz ucuyla gizlice baktıklarını görürsün. (Şûrâ/45)

Huşû, "boyun eğmek, hürmet kaynaklı korku duymak ve mütevâzı' olmak"tır. *Kalbin huşûu,* "hürmet kaynaklı bir korku duyması, ürpermesi/titremesi ve mütevâzı' olması"dır.

Mü'minlerin kalblerinin Allâh'ın zikrine ve hakktan inene karşı hürmet kaynaklı korku duyması istenmiştir. Allâh'ın zikri umûmîdir, hakktan inen ise Kur'ân'dır. Bunların her ikisi de huşû ve haşyete da'vet eder.

Allâh'ın zikrine, huşû ve haşyete da'vetine şu âyetleri örnek verebiliriz:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ

Mü'minler sâdece onlardır ki Allâh anıldığı zamân kalbleri titrer. (Enfâl/2)

وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ

Muhbitleri müjdele. Onlar ki, Allâh anıldığında kalbleri titrer. (Hacc/34-35)

Kur'ân'ın huşû ve haşyete da'vetine de şu âyetleri örnek verebiliriz:

إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِن قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

Kuşkusuz ondan önce kendilerine ilim verilenlere tilâvet edildiğinde, çeneleri üstü kapanıp secde ederler ve "Rabbimizi tenzîh ederiz. Hakîkaten rabbimizin va'di, fi'le çıkarılmıştır" derler ve ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar ve bu, onların huşûunu ziyâde eder. (İsrâ/107-109)

لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirse idik, Allâh'ın haşyetinden onun hâşi olarak parça parça olduğunu muhakkak görürdün. (Haşr/21)

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

Allâh hadîsin/sözün en güzelini müteşâbih ve mesâni bir kitâb hâlinde indirdi. Ondan dolayı rabb'lerine karşı haşyet duyanların derileri ürperir, sonra Allâh zikredildiği için derileri ve kalbleri yumuşar. (Zümer/23)

Kur'ân zikrdir. Nitekim Allâh Kur'ân'ı zikr olarak isimlendirmiştir:

أَأُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِن بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِّن ذِكْرِي

"O zikr, aramızdan o'na mı indirilmiş?!" Bilakis, onlar Benim zikrimden şekk içindedirler. (Sâd/8)

وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا

Doğrusu sana ledünnümüzden bir zikr verdik. (Tâ-Hâ/99)

قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا

Doğrusu Allâh size bir zikr indirdi. (Talâk/10)

وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ

Bu, mübârek bir zikrdir, onu Biz indirdik. (Enbiyâ/50)

Ehl-i Kitâb âlimleri Kur'ân'dan huşû duyarken, dağlar duydukları huşû'dan paramparça olurken mü'minin kalbi Kur'ân'a karşı nasıl olur ki? Burada haşyete da'vet eden üç şey vardır:

- Muhatabın mü'min olması,
- Allâh'ın zikri,
- Hakktan inen şey, yani Kur'ân.

Bu âyet aşağıdaki âyete benzer:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

Mü'minler sâdece Allâh zikredildiğinde kalbleri titreyen ve O'nun âyetleri onlara okunduğunda îmânları artan ve rabb'lerine tevekkül edenlerdir. (Enfâl/2)[48]

Burada da Allâh'ın zikri ve âyetlerin zikri geçmiştir. Mâdem ki maksad kalbin huşû duymasıdır, o hâlde niçin ألم يأن لقلوب المؤمنين أن تخشع لذكر الله veya ألم يأن أن تخشع قلوب المؤمنين لذكر الله ve benzeri bir söz yerine, âyette olduğu gibi geldiği sorulabilir. Bunun birçok sebebi vardır:

- Âyette mü'minler, kitâb verilenler gibi olmamak ve kalblerinin onlara benzememesi husûsunda uyarılmakta ve وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ [*Kitâbın verilip de ... gibi olmasınlar*] denilmektedir. Dolayısıyla bunların mukâbili olarak mü'minlerin takdîmi uygun olmuştur.
- Âyetin sonunda, وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ [*Onlardan bir çoğu fâsıklardır*] denilmiştir. Bu da kalbleri değil, şahısları vasflar. Dolayısıyla mü'minler kalb katılığı ve çok fısk yapmakta kitâb verilenler gibi olmamak husûsunda uyarılmak istenmiştir. Bu yüzden âyetin kitâb verilenlere mukâbil olarak, olduğu gibi gelmesi münâsibtir.
- Âyette, "mü'minler ve onların kalbleri, kitâb ehli ve onların kalbleri" zikredilmiştir. Bu çok latîf bir münâsebettir. آتيناهم الكتب [*Kendilerine kitâbı verdiklerimiz*]

[48] *Keşşâf,* IV/64.

değil, الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ [*Kitâbın verildiği kimseler*] buyurulmuştur. Çünkü makâm zemm makâmıdır. Kur'ânî ta'bîrlere bakıldığında kitâb ehli zemmedildiği vakit fi'lin meçhul geldiği, medhedildiği vakit fi'lin Allâh'a isnâd edilerek, آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ [*Kendilerine kitâbı verdiklerimiz*] (Bakara/121) denildiği görülür.

فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ [*Üzerlerinden uzun zamân geçmiş de kalbleri katılaşmış olanlar*]; yani, uzun zamân geçmesi ile kalbler katılaşmıştır. Allâh bizi böyle olmamak için uyarmaktadır. Kalblerimizle anlaşma yapmalı ve katılaştıracak şeylere da'vet etmemeliyiz. Allâh'ın zikri ve hakktan inen Kur'ân kalblerin hayâtı ve huşûu için kâfidir ve bir servettir.

Katılaşmak da, *-huşû* gibi- *kalbler*'e isnâd edilmiştir. Başka bir açıdan düşünüldüğünde *katılaşmak,* Kur'ân-ı Kerîm'de sâdece kalblere isnâd edilmiştir:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

Sonra, şunun ardından yine kalbleriniz katılaştı. Şimdi onların kimi taşlar gibi, kimi de katılıkta daha katı/sert. (Bakara/74)

وَلَٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ [Fakat kalbleri katılaştı. (En'âm/43)

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً

Mîsâklarını bozmaları sebebiyle onları la'netledik ve kalblerini katılaştırdık. (Mâide/13)

فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ

Artık veyl, Allâh'ın zikrinden kalbleri katılaşanlara... (Zümer/22)

Çünkü kalb katılaşınca sâhibi de katılaşır, kalb huşû duyunca azalar da huşû duyar.

وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ [*Onlar, önceden kitâbın kendilerine verilip de .... gibi olmasınlar*] sözünde, من قبل [*önceden*] ibâresinin niçin zikredildiği sorulabilir.

Eğer bu ibâre olmasaydı öncekilerin değil, Rasûlullâh (s.a) zamânında yaşayanların kalblerinin katılaştığına delâlet ederdi. Bu ibâre gelince, önceki atalarının üzerinden uzun zamân geçmiş olduğuna ve kalblerinin katılaştığına delâlet etmiş ve o zamânda yaşayanlara da hitâb ederek üzerlerinden uzun zamân geçtiğine işâret etmiş ve o durumlarını sormuştur. Böylece hem onları, hem de daha önce geçen atalarını zemmetmiştir. Eğer bu ibâre hazfedilseydi bu ma'nâ olmazdı.

Diğer taraftan bu kişiler öncekiler gibi olmamak husûsunda uyarılmıştır. Peki daha sonrakilerin durumu nasıldır? Onlar bu kişilere benzemekten çok daha şiddetli uyarılmıştır.

وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ [*Onlardan bir çoğu fâsıklardır*] buyurularak, *kalbleri katılaşan* sözünün ardından, onların çoğunun fâsıklar [Allâh'a itâ'atten çıkmış kimseler] olduğu zikredilmiştir. Bu da kalblerin katılaşmasının, fisk ve fiska da'vet eden sebebler yüzünden olduğuna delâlet eder. Bunun mukâbili olarak Allâh'a itâ'at ve itâ'atin vesîleleri kalblerin huşû duymasını sağlar.

Birçok yerde ism-i tafdil sîğasıyla, أكثرهم قاسيون [*Onların ekserisi fâsıklardır*] buyurulmuş, burada ise, كثير منهم فاسقون [*onlardan bir çoğu fâsıklardır*] buyurulmuştur. İşin aslı nedir? Hangisi doğrudur? Bu ta'bîrlerin farklı gelme sebebi nedir?

Aslında bu ta'bîrler farklı değil, aynı ma'nâdadırlar. Ama إن قليلا منهم فاسقون [*Onlardan azı fâsıklardır*] veya إن أقلهم فاسقون [*Onların azı fâsıktır*] buyurulsaydı tenakuz olurdu. محمد أفضل الناس [*Muhammed insânların en fazîletlisidir*] ile إنه فاضل [*Muhakkak ki o, fazîletlidir*] sözleri birbirine çelişik değildir. هو أعلم الناس [*O insânların en âlimidir*] sözü هو عالم [*o âlimdir*] sözüyle çelişik değildir ama هو أجهل الناس [*O insânların en câhilidir*] veya هو الجاهل [*o câhildir*] sözüyle çelişiktir.

Ama bir yerde *kesîr,* bir yerde *ekser* gelmesi siyâkla alâkalıdır. *Ekser* kelimesinin geldiği yerlere bakıldığı zamân, siyâkta onların en kötü sıfatlarının zikredildiği ve bu konunun uzun olduğu görülür. Hâlbuki *kesîr* kelimesinin geçtiği yerlerde konunun bu dereceye ulaşmadığı görülür. Bunları şöyle örneklendirebiliriz:

وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ

Ve elbette sizin ekseriniz fâsıklardır. (Mâide/59)

وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

Onların ekserisi fâsıklardır. (Âl-i İmrân/110)

Bu âyetlerin siyâkı incelenirse söylediğimiz şeyler açıklığa kavuşacaktır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكَ مَثُوبَةً عِندَ اللَّهِ مَن لَّعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾ وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَد دَّخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ

قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Ey o îmân edenler! Sizden evvel kendilerine kitâbın verildiği kimselerden dîninizi hüzüvv/eğlence ve la'ib/oyun edinenleri ve küffârı evliyâ edinmeyin. Allâh'a ittikâ edin, eğer mü'minlerseniz. Salâta nidâ ettiğinizde onu hüzüvv/eğlence ve la'ib/oyun edinirler. Şu, onların akletmez bir kavim olmalarındandır. De ki: "Ey Ehl-i Kitâb! Bizi kusurlu bulmanızın/bizden intikam almanızın sebebi başka değil; Allâh'a, bize indirilene, bundan önceden indirilene îmân etmemizdir ve doğrusu ekseriniz fâsıksınız." De ki: "Allâh indinden şundan daha şerrli bir musîbeti size haber vereyim mi? Onlar ki Allâh kendilerine la'net etti, ğazab etti ve onlardan maymunlar, domuzlar ve tâğûta ibâdet edenler yaptı. İşte bunlar, mekânca daha şerrli ve sevâi's-sebîlden/yolun ortasından dalâlete düşenlerdir." Size geldiklerinde, "Biz îmân ettik" dediler. Muhakkak ki küfr ile girdiler ve onlar muhakkak ki onunla da çıktılar. Allâh gizledikleri şeyleri çok iyi bilir. Onlardan bir çoğunun günâh, düşmanlık ve suht/harâm yemek husûsunda yarıştıklarını görürsün. Amelleri ne kötüdür! (Mâide/57-62)

Benzeri âyetler, 65. âyete kadar devâm eder. Dolayısıyla, وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ [*Ve doğrusu sizin ekseriniz fâsıklarsınız*] (Mâide/59) ta'bîri münâsib olmuştur.

Âl-i İmrân'da da durum buna benzer. Kitâb ehli ve benzerlerinin zikri geçmiş ve bir kereden çok tekrârlanmıştır. Bu konular, aralarına başka mevzular girse de 65-78, 98-101, 110-115 âyetlerinde tekrârlanmış ve bu nedenle وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ [*Onların ekserisi fâsıklardır*] (Âl-i İmrân/110) buyurulması münâsib olmuştur. Allâhu a'lem.

❁❁❁

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

Bilin ki Allâh muhakkak arza -ölümünden sonra- hayât verir. Doğrusu âyetleri size beyân ettik, akletmeniz için. (Hadîd/17)

Allâh bu durumu, yani arzı ölümünden sonra Allâh'ın dirilttiğini bilmemizi emreder. Allâh diriltmezse o dirilmez. Arzı dirilten suyun kendisi veya O'nun dışında biri değildir, O'ndan başkasının da ölümünden sonra arzı diriltmeye kudreti yoktur.

Bu âyetin öncesi ile olan irtibatı iki cihetten açıktır. Bu âyet, yağmurun arzı diriltmesi gibi, Kur'ân'ın ve zikrin de kalbleri diriltmeye olan etkisinin bir temsîlidir.[49]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Katılaşmış kalblerin zikr ve tilâvetle yumuşatılması, ölmüş arzın yağmurla canlandırılmasına benzetilmiştir. Böylece istidradla, yani başka bir konuya geçerek huşûa rağbet ettirilmiş, kalblerin katılaşmasından sakındırılmışlardır.[50]

Diğer taraftan bu âyet ölülerin dirilmesine ve Allâh'ın arzı dirilttiği gibi onları da yeniden diriltip yaşatacağına delâlet eder. Bu âyetin öncesinde de âhiret ve onun manzaraları zikredilmiştir. Dolayısıyla âyet öncesi ile iki açıdan ilişkili olduğu gibi, ardından gelen şeylerle de yine iki açıdan ilişkilidir.

Âyetin ardından doğru söyleyen kadınlarla doğru söyleyen erkekler için mükâfâtın kat kat artırılacağı zikredilmiştir. Yağmurla canlanan arz da böyledir. Tohumu kat kat ürün verir. Allâh bu ma'nâyı başka bir sûrede şöyle ifâde etmiştir:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

> Mâllarını Allâh yolunda infâk edenlerin meseli, yedi başak bitiren, her başağında da yüz tane bulunan bir tohuma benzer. Allâh dilediğine daha da katlar. Allâh vâsidir, alîmdir. (Bakara/261)

Bundan sonra da onun hâllerinden başka bir tarafı zikretmiştir. Böylece âyet hem öncesi, hem de sonrası ile irtibatlı olmuştur. Allâhu a'lem.

Tefsîru'l Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bu bir temsildir. Buna göre ma'nâ, katılaşması sebebiyle ölmüş kalblerin Allâh'ın zikrine müdâvim olması, dirilmesine ve yeniden huşû duymasına sebeb olur. Tıpkı Allâh'ın ölmüş yeri yağmurla diriltmesi gibi kalbler de Allâh'ı zikrle dirilir. İkinci olarak, يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا [*Yere ölümünden sonra hayât verir*] sözünden maksad da, ölülerin dirilmesidir. Böylece Allâh bunu huşû ve haşyete teşvik etmek, kalbleri katılaşmaktan alıkoymak için zikretmiştir.[51]

❁❁❁

[49] *Keşşâf,* IV/64.

[50] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/278.

[51] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/231.

اِنَّ الْمُصَّدِّقِيْنَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَ اَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرِيْمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصِّدِّيْقُوْنَ ۖ وَالشُّهَدَآءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُوْرُهُمْ ۖ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ﴿١٩﴾

Kuşkusuz ki sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınların ve Allâh'a bir karz-ı hasen karzedenlerin/borç verenlerin, kendilerine (ecrleri) kat kat arttırılır ve onlar için kerîm bir ecr vardır. Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler, işte sıddîklar ve şehîdler onlardır; rabb'lerinin indinde onların ecrleri ve nûrları vardır. Küfreden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte cahîmin/alevi şiddetli ateşin ashâbı onlardır. (Hadîd/18-19)

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

Kuşkusuz ki sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınların ve Allâh'a bir karz-ı hasen karzedenlerin/borç verenlerin, kendilerine (ecrleri) kat kat arttırılır ve onlar için kerîm bir ecr de vardır. (Hadîd/18)

Bu âyette, kelimede ibdâl yapılarak, المتصدقين والمتصدقات yerine, المصّدّقين والمصّدّقات buyurulmuş ve sadaka vermekteki mübâlağaya delâlet edilmiştir. Bunu *Belâğatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Qur'ân* isimli kitâbımızda açıklamış ve ibdâlin olmasıyla olmaması arasındaki farkı göstermiştik.[52] Şimdi bunları tekrâr etmiyoruz.

Burada sadaka veren kadınlar, sadaka veren erkeklere atfedilmiş ve sadaka verenler şeklindeki müzekker çoğulla yetinilmeyerek kadınların mâllarında, mâllarını kullanmalarında ve sadaka vermelerinde hiç kimsenin baskısı, zorlaması olmaksızın hareket ettiklerine işâret edilmiştir. Bu konuda ne eşlerinin, ne babalarının, ne de başkalarının bir söz hakkı vardır. Böylece mâlı olan kadınların verdiği sadakanın mükâfâtının eşlerine veya başka akrabalarına değil, sâdece kendilerine verileceği ifâde edilmiştir. "Allâh Teâlâ erkeklere sadakanın karşılığını kat kat verdiği gibi, kadınlara da aynı şekilde sadakalarının karşılığını kat kat verir" demektir.

Başka bir açıdan düşünülürse, sûrede mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, münâfık erkekler ve münâfık kadınlar zikredildiği gibi, burada da sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar zikredilmiştir.

Sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlardan sonra, Allâh'a karz-ı hasen karzedenler/borç verenler zikredilerek sadakanın karz-ı hasen olmadığına işâret edilmiştir.

---

52 *Belâğatu'l Kelime fi't-Ta'bîri'l-Qur'ân*, 44.

Qarz-ı hasen'in ne olduğu hakkında pek çok şey söylenmiştir. Bununla "en güzel sadaka"nın, "vâcib olan zekât"ın kasdedildiği ya da *qarz*'ın "nâfile sadaka"ya işâret ettiği söylenmiştir. Çünkü *qarz* kelimesi, nâfile olduğuna delâlet eder.[53]

Allâhu a'lem bu son söylediklerimizde birkaç durum vardır:

- Allâh Kur'ân'da karz-ı haseni, zekâttan ve zekâtı emrettikten sonra zikretmiştir:

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

Doğrusu siz salâtı ikâme eder, zekâtı îtâ eder, rasûllerime îmân eder, onları müdâfaa/onlara yardım eder ve Allâh'a karz-ı hasen karzeder iseniz, elbette sizden seyyiâtınızı/kötülüklerinizi örterim. (Mâide/12)

وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا

Salâtı ikâme edin, zekâtı îtâ edin ve Allâh'a karz-ı hasen ikrâz edin. (Müzzemmil/20)

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre zekât farzdır ve karz-ı hasen de farzdan sonra gelen nâfile bâbındandır.

- *Qarz* olarak isimlendirilmiştir. Çünkü borç veren borç vermek zorunda değildir, borç vermesi tercîhine kalmıştır. Hâlbuki zekât böyle değildir, kişi zekât vermek zorunda olup muhayyer değildir.
- Pek çok yerde aşağıdaki âyet gibi gelmiştir:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ

Kim Allâh'a karz-ı hasen karzederse, (Allâh) onu onun için katlar. (Bakara/245 ve Hadîd/11)

Bu ifâde borç vermeye teşvîk, borç vermeyi tercîh etmeye delâlet eder, zorunluluk ifâde etmez. Ya da karz-ı hasen, sadakadan daha umûmîdir, hem sadaka, hem de infâk gibi başka hayr konularında kullanılır. Bunun için de borç verenler, sadaka verenlere atfedilmiştir.

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا [*Doğrusu sadaka veren erkekler, sadaka veren kadınlar ve Allâh'a karz-ı hasen karzedenler*] cümlesinde fi'l isme atfedilmiştir ki sadakanın bağlayıcı ve sâbit olduğuna delâlet etsin. Sadaka umûmî olarak sâbit olmakla vasflanır ve sâbit olması açısından tekrârlanır. Borç vermek ise böyle

[53] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/232.

sâbit değildir, bunun için de karz, yani ödünç vermenin sıfatı Kur'ân-ı Kerîm'de isim olarak gelmemiş; المصّدّقين [*sadaka verenler*] gibi isim kalıbında gelerek, المقترضين [*karzedenler*] buyurulmamıştır.

Qarz, her zamân *hasen* olmakla vasflanmıştır, bu âyette de böyle gelmiştir. *Qarz*'ın, *sadaka*'ya mukâbil Kur'ân'da her zamân *hasen* vasfıyla birlikte gelmesi de hoş bir inceliktir. Sadaka her zamân bu vasfla gelmemiştir. Üstelik bu borç/ödünç her zamân Allâh'a vermekle kayıtlanmış, bunun dışında mutlak olarak hiç gelmemiştir. Belki de bu muâmelelerdeki mâlî borçla, Allâh için verilen borcu ayırmak içindir. Sadaka ise böyle değildir. Sâdece ibâdet için verilir. Bundan sonra da kat kat ve kerîm bir mükâfât olacağı, مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ [*Kim Allâh'a karz-ı hasen karzederse, (Allâh) onu onun için katlar ve onun için kerîm bir ecr de vardır*] buyurularak zikredilmiştir.

❁❁❁

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler (var ya), işte sıddîklar ve şehîdler onlardır. Rabb'lerinin indinde onların ecrleri ve nûrları vardır. Küfreden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte cahîmin (yani, pek büyük/alevi şiddetli ateşin) ashâbı onlardır. (Hadîd/19)

Yani, orada bunlardan başka sıddîk yoktur. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân etmeyen kişi sıddîk değildir. Sıddîkler derece derecedir ve her birinin mükâfâtı farklıdır. Sıddîk olmak, nebîlerin ve nebî olmayanların sıfatı olabilir. Allâh Teâlâ rasûllerinin bazılarını sıddîk olmakla vasflamıştır. Meselâ İbrâhîm (a.s) ve İdrîs (a.s) sıddîktır:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

Kitâb'da İbrâhîm'i de an. Muhakkak ki o, sıddîk bir nebî idi. (Meryem/41)

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

Kitâb'da İdrîs'i de an. Muhakkak ki o, sıddîk bir nebî idi. (Meryem/56)

Hz. Meryem sıddîktır:

وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ

Onun anası bir sıddîk idi. (Mâide/75)

Allâh Teâlâ enbiyâdan sonra sıddîkları zikretmiştir:

فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ

İşte onlar, Allâh'ın, kendilerine ni'metler verdiği nebîler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihler ile berâberdir. (Nisâ/69)

Rasûlullâh (s.a) da Allâh katında sıddîklardan yazılıncaya kadar sıdkı arayan ve konuşan kişilerden bahsetmiştir. *Sıddîq*, mübâlağa sıfatı olup الصدق veya التصديق kelimelerinden müştaktır. Şehîdlerin dereceleri olduğu gibi, sıddîkların de ve sâlih olmayanların da dereceleri vardır. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edenler de sıddîklardır. Bunlardan başka sıddîk yoktur ve herkesin mükâfâtı ameli miktarıncadır.

Rasûlullâh'a (s.a), mü'minin hırsızlık veya zinâ yapması hakkında sorulmuş. O da "Evet, bazı hâllerde mü'min hırsızlık veya zinâ yapar, ama bu onu îmân dâiresinden çıkarmaz" demiştir. "Yalan söyler mi?" diye sorulunca; "Hayır, mü'min her zamân doğru söyler, eğer yalan söylerse îmân dâiresinden çıkar" buyurmuştur. Buna göre mü'min de sıddîktır, aksi hâlde mü'min olmaz.

وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ

...ve şâhidler (onlardır). Onların rabb'leri indinde ecri ve nûru yalnızca kendilerinindir. (Hadîd/19)

Bunun iki ma'nâsı vardır:

- Şâhidlere de sıddîklardan olmaları hasebiyle sıddîkların mükâfâtı ve nûru vardır. Çünkü Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edenlerden başka şehîd yoktur.
- Ya da şehîdlerin kendilerine mahsûs mükâfâtları ve nûrları vardır. Bu ma'nâda, لكم أجركم ولهم أجرهم [*Sizin ecriniz/mükâfâtınız yalnızca sizin, onların ecri/mükâfâtı yalnızca onların*] denir. Bu durumda şehîdler ayrı bir sınıf kabûl edilirler. Sıddîklar da iki açıdan grublanır: Umûmi itibarla Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân eden herkes sıddîktır. Husûsi itibarla, Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne mükemmel bir şekilde îmân edenlerdir. Bu iki grubun dışında sıddîk yoktur.

وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ [*Şâhidler (onlardır). Onların rabb'leri indinde ecri ve nûru yalnızca kendilerinindir*] (Hadîd/19) sözünü iki türlü anlamak mümkündür: Şâhidlerin Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân etmeleri dolayısıyla sıddîklardan olduğu ya da umûmî olarak müslümanlar arasında özel bir sınıf oldukları şeklinde anlaşılabilir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Onlar Allâh katında Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân ettikleri için sıddîklar ve şehîdler mesâbesindedir ve onlar tasdîkte ve Allâh yolunda şehîdlik olarak onların da önüne geçmişlerdir. لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ [*Onların ecri ve nûru, yalnızca kendilerinindir*] (Hadîd/19) sözü, sıddîklar ve şehîdler gibi ecrleri/mükâfâtları ve nûrları olduğunu ifâde eder. "Mükâfâtların ayrı olması gerekmez miydi?" diye sorulabilir. Buna şöyle cevâb verebiliriz: Muhakkak ki Allâh mü'minlere fadlından mükâfâtlarını kat kat verir, böylece mükâfâtları bu kişilerin mükâfâtlarına ulaşır. Burada والشهداء [*ve şehîdler*] mübtedâ, لهم أجرهم [*Onların ecri yalnızca kendilerindir*] (Hadîd/19) sözünün de haber olması câizdir.[54]

Kur'ân'da başka yerlerde olduğu gibi bu âyette de *şehîdler, sıddîklar*'dan sonra zikredilmiştir:

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا

> Kim Allâh'a ve Rasûl'e itâ'at ederse, işte onlar, Allâh'ın kendilerini ni'metlendirdiği nebîler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihler ile berâberdir. Onlar ne güzel refîktir/arkadaştır! (Nisâ/69)

Sıddîklar, nebîlerden sonra gelen bir sınıftır, onlardan sonra şehîdler, en sonunda da sâlihler zikredilmiştir. Onlar için hem *ecr* [mükâfât], hem de *nûr* olduğu zikredilmiştir. Bu iki kelime sûrede pek çok kere geçmiştir:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ

> Kim Allâh'a karz-ı hasen karzederse/borç verirse, (Allâh) onu onun için katlar ve onun için kerîm bir ecr de vardır. (Hadîd/11)

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ

> O gün mü'min erkekler ile mü'min kadınları, nûrları hemen önlerinde ve sağlarında koşar görürsün. (Hadîd/12)

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

> Doğrusu sadaka veren erkekler, sadaka veren kadınlar ve Allâh'a karz-ı hasen karzedenler var ya, onlar için katlar ve onlar için kerîm bir ecr de vardır. (Hadîd/18)

---

[54] *Keşşâf*, IV/65.

وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ

...ve şehîdler (onlardır). Rabb'lerinin indinde/yanında onların ecri ve nûru vardır. (Hadîd/19)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ

Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin, O'nun Rasûlü'ne îmân edin ki rahmetinden size iki kifl/pay versin. Sizin için kendisiyle yürüyeceğiniz bir nûr/ışık yapsın. (Hadîd/28)

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ [*Küfredenlere ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cahîmin/alevi şiddetli ateşin asâbıdır*] âyetinde, sûrenin başında zikredilen şeylerin mukâbili zikredilmiştir. Küfredenler Allâh'a îmân edenlerin mukâbilidir, Allâh'ın âyetlerini yalanlayanlar da O'nun Rasûlü'ne îmân edenlerin mukâbilidir. Çünkü âyetlere îmân, rasûllere îmân yoluyla olur. Sonra da bunların cahîm ashâbı olduğu, yani oraya bağlı oldukları ve oradan ayrılmadıkları haber verilmiştir.

❁❁❁

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

Bilin ki dünyâ/şimdiki hayât bir la'ib/oyun, bir lehv/faydasız oyalanma, bir zînet/süs, aranızda karşılıklı övünme, mâllar ve evlâdta çoğaltmadır. Ekini küffârın hoşuna giden ğays/yağmur (ve onun bitirdiği nebât) gibidir ki sonra o nebât gürleşir de arkasından onu sararmış görürsün. Sonra da o ufalanıp çer-çöp olur. Âhirette şedîd bir azâb, Allâh'tan bir mağfiret ve bir rıdvân vardır. Dünyâ/şimdiki hayât, ğurûr/aldanış metâından başka birşey değildir. (Hadîd/20)

Bu âyette, insânların bu hayâtta yaşadıkları en güzel hakîkat dile getirilmiştir. Bu da, insân hayâtının başında yer alan oyun ve faydasız oyalanma ile başlamış ve ciddiyetle sona ermiştir.

La'ib [*oyun*] ile başlamıştır, ki insân hayâtının başlangıcındaki çocukluk yılları oyuna dayalıdır. Bazan *la'ib* [*oyun*] kelimesi, ciddiyetin mukâbili olarak da gelmiştir:

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ

Andolsun ki eğer onlara sorsan, muhakkak, "Biz sâdece dalıyor ve oynuyorduk/şakalaşıyorduk" derler. (Tevbe/65)

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ

Bırak onları, va'd olundukları günlerine kavuşuncaya kadar dalsınlar ve oynasınlar. (Zuhruf/83)

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ

Bilakis onlar şekk içinde oynuyorlar. (Duhân/9)

قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ

"Sen bize hakkı mı getirdin, yoksa sen oyun oynayanlardan/şakacılardan mısın?" dediler]. (Enbiyâ/55)

Lehv'i [*faydasız oyalanmak*'ı] takiben *la'ib* [*oyun*] gelmiştir, ki bu da gençliğin meşgâlesidir. Hem de *lehv*'ten [*faydasız oyalanmak*'tan] daha umûmîdir, hem gençlerle, hem de büyüklerle alâkalıdır.

Lehv'ten [*faydasız oyalanmak*'tan] sonra da *zînet* gelmiştir. *Zînet*'ten maksad, dişiliğini tamâmlama çağında olan genç kızlardır. Arkadan da övünmek gelmiştir, ki bu da daha ziyâde erkeklerde görülür. Onlar kazandıkları başarılarla, babalarıyla, dedeleriyle, soylarıyla ve şerefleriyle övünürler.

Arkadan da mâl ve çocuk çoğaltma zamânı gelmiştir. Bu, her ikisini toplama ve biriktirme yarışı olup insân hayâtındaki en önemli maksadtır. Çünkü hayât, mâl ve evlatla devâm eder. İnsân bunlarla meşgul olur ve bunları iyi yapmaya çalışır. Daha önce zikredilenler bu derecede önemli değildir.

Âyette mâllar çocuklardan önce zikredilmiştir, çünkü insân daha ziyâde mâlı çoğaltmaktadır. Cümle çocuklarla bitmiştir, çünkü hem daha değerlidir, hem de mâl onlara kalır.

Nazmu'd-Durer'de şöyle yazılıdır:

> *Lâ'ib* [*oyun*], çocuk oyunu gibi bâtıldır, *lehv* [*faydasız oyalanmak*], "insânın rahatladığı her şey"dir, ki ilgilendiği şeyle meşgul olur, sonra gençliğin eğlencesi gibi bu da biter, bundan sonra da dünyâdaki en önemli eğlencesi gelir ve zînet, yani gözün zevk aldığı ve nefsin hoşuna giden şey zikredilir. Bunu da semeresi, yani övünmek takib eder; akranların birbirine övünmesi gibi.[55]

[55] *Nazmu'd-Durer*, VII/452.

Tefsîru'l Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> Bu âyetin asıl maksadı, dünyânın önemsizliğini ve âhiretin azametini ortaya koymaktır. Sonra Allâh Teâlâ dünyâ [şimdiki] hayâtı birçok şeyle vasflamıştır:
>
> Birincisi oyun olmasıdır ki, kendilerini çok yoran çocukların yapacağı bir iştir. Ama bu kadar yorgunluktan sonra hiçbir fayda sağlamaz.
>
> İkincisi de eğlencedir. Bu da gençlerin işidir.
>
> Üçüncüsü süslenmedir, kadınların âdetidir.
>
> Dördüncüsü de, aralarında fâni ve yok olacak sıfatlarla övünmeleridir.[56]

Tahrîr ve't-Tenvîr'de şöyle yazılıdır:

> Bu aynı zamânda her insânın gelişim merhâlelerinin temelidir.
>
> Oyun, bebeklik ve çocukluk çağında olmak üzere iki çeşittir. Eğlence gençlik aşamasıdır. Zînet delikanlılık, övünmek erişkinlik, çoğaltmak ise yaşlılık aşamasıdır.
>
> Bebeklerin ve çocukların yaptığı şeylerin çoğu oyundur. Çocukluk çağı oyuncağıdır. Bu çağ, kişiden kişiye değişir, insânların farklılığına, akıllarının derecesine göre oyun azalır veya çoğalır. Bu gelişim çağından sonra oyunda ifrad, o kişinin aklının azlığına delâlet eder. Aşağıdaki âyet de bu ma'nâda gelmiştir:
>
> قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ
>
> "Bize hakkı mı getirdin, yoksa sen oyun oynayanlardan/şakacılardan mısın?" dediler. (Enbiyâ/55)
>
> اللهو [*faydasız oyalanmak*], nefsin zevk aldığı, vücûdun taşıdığı elemi, hüznü, kederi gideren hem fi'l, hem de söz için kullanılır. Bu ma'nâda, لها عن الشي [*O şeyle boş yere oyalanmadı*], yani "meşgul olmadı" denir.
>
> *Lehv* [*faydasız/boş yere oyalanmak*], çoğunlukla gençlik çağlarının meşgalesidir. Dünyâdan lezzet almak ve hoşça vakit geçirmek isteyenler eğlenceyle çok meşgul olurlar.
>
> *Zînet,* bakan kişiye zevk verecek şekilde kişiyi ve mekânı güzelleştirmektir. Kişinin tabiatında güzel şeyleri seyretmekten hoşlanmak vardır ve bu his kadınlarda daha kuvvetlidir. *Zînet,* hayâtın bütün hâllerini kapsar, özellikle de elbiselerde ve meskenlerde aranır.

[56] *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/233-234.

Övünmek, övündüğün şeyleri konuşmaktır. Kişinin övündüğü özellikleri, bâtıl veya hakk övündüğü sıfatları söylemesidir. تفاعل sîğasındadır, çünkü *beyne* zarfının işâret ettiği gibi iki taraf arasında geçer.

Tekâsür de, yine تفاعل sîğasındadır. Burada mübâlağa ma'nâsı taşır, çünkü kişinin sözleri arasında en çok övündüğü şeyler yer alır. Daha sonra bu kullanım yaygınlaşmış ve mübâlağa göz önüne alınmaksızın çoğaltma hırsı için kullanılır olmuştur.[57]

Kur'ân'da başka yerlerde benzer ma'nâ, oyun ve oyalanmanın zikriyle sınırlı kalmış, zînet vs. gibi şeyler dile getirilmemiştir:

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

Dünyâ/şimdiki hayât, başka değil bir la'ib/oyun ve bir lehv'tir/faydasız-boş bir oyalanmadır. Âhiret yurdu ise, ittikâ edenler için daha hayrlıdır. Hâlâ akletmeyecek misiniz? (En'âm/32)

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ

Dünyâ/şimdiki hayât, sâdece bir la'ib/oyun ve bir lehvdir/faydasız-boş bir oyalanmadır. Eğer îmân eder ve ittikâ ederseniz, ecrlerinizi verir ve sizden mâllarınızı(n tamâmını) istemez. (Muhammed/36)

وَمَا هَٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

Bu dünyâ/şimdiki hayât ancak bir lehv/faydasız-boş bir oyalanma ve la'ib'ten/oyundan ibârettir. Âhiret yurduna gelince, asıl hayât işte orasıdır, keşke bilmiş olsalardı. (Ankebût/64)

Görüldüğü gibi bu âyetlerde *la'ib* [*oyun*] ve *lehv* [*faydasız/boş yere oyalanmak*] ile yetinilmiştir. Hadîd sûresi'nde zikredilen zînet, övünme, mâl ve çocuk konusundaki çoğaltma yarışı, *levh*'in [*faydasız oyalanma*'nın] kapsamı içindedir. Zînet, övünmek, çocuk ve mâlda çoğaltma yarışı, eğlence kapsamına girebilir. Allâh mâl ve çocukları zînet olarak isimlendirmiştir:

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

O mâl ve o oğullar dünyâ/şimdiki hayâtın zînetidir/süsüdür. (Kehf/46)

---

57 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/401-403.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ

Ey o îmân edenler! Mâllarınız ve çocuklarınız sizi Allâh'ın zikrine karşı oyalamasın]. (Münâfikûn/9)

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴿١﴾ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ

Çoğaltma hırsı sizi faydasız/boş yere oyaladı, tâ kabristanlıkları ziyâret edinceye/ölünceye kadar. (Tekâsür/1-2)

Hayâttaki işlerin çoğu, en geniş ma'nâsıyla ciddiyetin zıddı olan *lehv* [*faydasız oyalanmak/eğlenmek*] ma'nâsına dâhil olur. *Lehv*'te [*faydasız oyalanmak*'ta] sahîh maksadlar söz konusu değildir, ki bu, Kur'ân'ın *lehv* [*faydasız oyalanmak*] olarak isimlendirdiği birçok amelde gözlenir.

Hadîd sûresi'nde dünyâ [şimdiki] hayât'ın hakîkati beyân edildiği gibi, bu hayâtın vasfı ve âkıbeti de beyân edilmiştir. Başka âyetlerde bu konu özet olarak geçildiği vakit bununla alâkalı başka birşey zikredilmemiş, sâdece âhiret veya dünyâ [şimdiki] hayât ile alâkalı olmayan başka şeyler zikredilmiştir.

Pekçok âyette *la'ib* [*oyun*], *lehv*'ten [*faydasız oyalanmak*'tan] önce zikredilmiştir. Tek bir âyette *lehv* [*faydasız oyalanmak*], *la'ib*'ten [*oyun*'dan] önce gelmiştir:

وَمَا هَٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

Bu dünyâ/şimdiki hayât ancak bir lehv/faydasız bir oyalanma ve bir oyundan ibârettir. Âhiret yurduna gelince, asıl hayât işte orasıdır, keşke bilmiş olsalardı. ('Ankebût/64)

Bu da siyâkın gereği nedeniyledir. Zira önceki âyette şöyle buyurulmuştur:

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ

Allâh, kullarından dilediğine rızkı yayar, dilediğine kısar. ('Ankebût/62)

Rızık da, levh'i/oyalanmayı ve biriktirmek için meşguliyeti çağrıştırır. Oysa la'îb/oyun, rızık ile alâkalı değildir. Bunun için Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ

Ey o îmân edenler! Mâllarınız ve çocuklarınız sizi Allâh'ın zikrine karşı oyalamasın. (Münâfikûn/9)

Allâh'ın rızkı bol verdiği kişi onu toplamakla, rızkı kısıtlı verdiği kişi de onu kazanmakla meşgul olur.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

Muhakkak ki onlara, "Semâdan/buluttan bir su indirip onunla yeri ölümünden sonra dirilten kimdir?" diye sorsan, onlar elbette, "Allâh'tır" derler."Allâh'a hamdolsun" de. Fakat onların çoğu akletmez. ('Ankebût/63)

İnsânlar bunu bilmelerine ve i'tirâf etmelerine rağmen Allâh'a ibâdet ve âhiret ile değil, dünyâ ile meşgûl olup oyalanırlar. Dolayısıyla *lehv*'in [faydasız oyalanmanın] takdîm edilmesi münâsib olmuştur. Eğlenmek ile alâkalı olmasına rağmen Muhammed ve En'âm sûrelerindeki âyetlerde *lehv* [*faydasız oyalanmak*] takdîm edilmemiştir, sâdece Ankebut sûresi'ndeki bu takdîm münâsib olmuştur.

كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ

(Dünyâ/şimdiki hayât'ın) meseli, nebâtı küffârın hoşuna giden ğays/yağmur (ve onun bitirdiği ekin) gibidir. (Hadîd/20)

Dünyâ [şimdiki] hayât, nebâtıyla çiftçiyi hayran bırakan yağmura benzetilmiştir. *Küffâr*, "Allâh'ı ve verdiği ni'meti inkâr edenler"dir. Bazıları da *küffar*'ın, "ziraatçi/çiftçi" olduğunu söylemiştir Çünkü "çiftçi"ye de *kâfir* denir. Çünkü çiftçi/ziraatçi, tohumu toprağa ekip gömer, yani örter.[58]

Bize göre âyette *küffâr* ile, dünyâ [şimdiki] hayâta aldanan, dünyâya ve onun zînetine düşkün olan kişiler kasdedilmiştir. Ancak her iki ma'nânın birden düşünülmesine engel yoktur. Çünkü Kur'ân çoğunlukla ma'nâyı genişleterek kelimeleri böyle kullanmıştır.

Feth sûresi'nde zurrâ'/ziraatçiler, *küffâr* ismiyle zikredilmiştir, ki bunlar Muhammed'in (s.a) ashâbıdır:

وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

İncîl'deki mesellerine gelince, o önce filizini yarıp çıkaran, sonra onu gittikçe kuvvetlendiren, sonra kalınlaşan, gövdesi üzerine doğrulan ve zurrâ'ın/ekincilerin-çiftçilerin hoşuna giden bir ekin gibidir. Bununla küffârı ğayzlandırmak/öfkelendirmek için. (Feth/29)

Hadîd sûresi'nde *küffâr* isminin, Feth sûresi'nde de *zurrâ'* [*çiftçiler/ziraatçiler*] isminin tercîh edilmesi daha münâsibtir. Feth sûresi'ndekiler övüldüğü

[58] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/235, *Keşşâf*, IV/65.

için *zurrâ'* [*çiftçiler/ziraatçiler*] ismi daha uygundur. Hadîd sûresi'nde ise durum tam tersidir.

Diğer yandan Feth sûresi'ndeki âyette bu durumun kâfirleri kızdırdığı zikredilmiştir. Dolayısıyla *küffâr* kelimesinin iki kere zikredilmesi de münâsib olmamıştır.

Ayrıca Feth sûresi'nde maksadın ziraat olduğuna delâlet etmek için de *zurrâ'* [*çiftçiler*] kelimesi zikredilmiştir. Çiftçinin ektiği ekinden kendisi faydalandığı gibi, başkaları da faydalanır; ama Hadîd sûresi'nde durum böyle değildir. Yağmur sebebiyle çeşitli bitkiler de, çalı-çırpı da yetişir, ancak bunların insâna faydası yoktur. Dolayısıyla her ta'bîr yerine uygun olarak gelmiştir.

ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا [*Sonra kurur, sen onu sararmış görürsün. Sonra çer-çöp olur*] ifâdesinde nebâtın/bitkilerin-ekinin âkıbetinden bahsedilmiştir. Bu, zînetin ve mâlların zikredilmesine münâsibtir. Ekinin yok oluşu gibi, zînet ve mâllar da yok olacaktır, dünyâ böyledir.

Cümlenin başında ثم يهيج [*sonra kurur*] ve cümlenin sonunda ثم يكون حطاما [*sonra çer-çöp olur*] buyurulduğu gibi, fi'l nebât'a isnâd edilerek, ثم يكون مصفرا [*Sonra sararır*] değil, فتراه مصفرا [*Sen onu sararmış görürsün*] denilmiştir. Böylece bakan kişinin onu sapsarı gördüğü ifâde edilmiş ve zînetin de yok oluşuna işâret edilmiştir. وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ [*Muhakkak ki Biz semâda burclar yaptık ve onu bakanlar için zînetledik/süsledik*] (Hicr/16) âyetinde de ifâde edildiği gibi *zînet,* bakan-gören kişiyle alâkalıdır.

Başka bir açıdan da ibret ve öğüt makâmıdır, çünkü görmekle anlaşılır. Ardından, ثم تراه حطاما değil, ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا [*Sonra bir çer-çöp olur*] denilmiş; cümle, gören kişiyle ilişkilendirilmemiştir. Çünkü nebâtın/bitkilerin-ekinin son hâli anlatılmak istenmiştir. Bazan bir şeyin bakanlar için zîneti olmaz, ama faydalı ve değerlidir. Bunlar kıymetli mâllardır. Burada nebâtın sonunda çer-çöp olduğu ifâde edilmiştir, ki mâl da böyle yok olur ve geriye birşey kalmaz ki biriktirilsin veya bununla övünülsün ya da bir zînet değeri taşısın! Zira çöp mâl değildir, onunla ne övünülür, ne de o biriktirilir. Oyun ve onunla birlikte eğlence de bunun gibi yok olur gider. Çünkü sonunda çer-çöp olur. Çer-çöple de ne oynanır, ne de eğlenilir.

Burada niçin Zümer/21'de olduğu gibi, ثم يجعله حطاما [*Sonra onları kırılıp ufalanmış çöpler yapar*] denilmediği sorulabilir. Bunun sebebi -her zamân söylediğimiz gibi- siyâktır. Zümer sûresi'nde fi'ller Allâh'a isnâd edilerek gelmiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا
أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

> Görmez misin ki Allâh semâdan/buluttan bir su indirip onu yeryüzünde kaynaklara yerleştirmektedir. Sonra onunla (yani, o su ile) renkleri türlü türlü ekinler çıkarır, sonra onları kurutur da sen onu sararmış görürsün. Sonra onları kırılıp ufalanmış çöpler yapar. Muhakkak şunda, akl-ı selîm sâhibleri için bir zikrâ/hatırlatma-ibret vardır. (Zümer/21)

Semâdan/buluttan yağmur indiren, o suyu menbalara yerleştiren ve onunla ekinleri yetiştiren Allâh Teâlâ'dır. Bu yüzden, *sonra onları kurutur* buyurulması münâsibtir. Çünkü onları kim yetiştirdiyse kurutan da o olur. Ama Hadîd sûresi'nde durum böyle değildir:

كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا

> (Dünyâ/şimdiki hayât'ın) meseli, ekini küffârın hoşuna giden ğays/yağmur (ve onun bitirdiği ekin) gibidir; ki sonra o ekin gürleşir de arkasından onu sararmış görürsün. Sonra da o ufalanıp çer-çöp olur. (Hadîd/20)

Bu âyette hiçbir durum Allâh'a isnâd edilmemiştir. Dolayısıyla her ta'bîr yerine münâsibtir.

> وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ [*Âhirette şiddetli bir azâb, Allâh'tan bir mağfiret ve bir rıdvân vardır*].

Azâb'ın *mağfiret*'ten önce zikredilmesinin sebebi, önceki âyette umûmî olarak medhedilmeyen oyun, eğlence, zînet, övünme ve çokluk yarışının zikredilmiş olmasıdır.

Azâb'ın *mağfiret*'ten önce zikredilmesinin bir diğer sebebi de, mağfiret'ten önce tadılmasıdır. Çünkü hesâbtan, hükm verilmesinden ve cennete ya da ateşe girilmesinden önce de azâb vardır. وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا [*Doğrusu sizden hiç biri müstesnâ olmamak üzere ona vürûd edecektir*] (Meryem/71) âyetinde ifâde edildiği gibi, cennete girmeden önce bütün mahlûkât ateşe girecektir. İnsânlar arasında önce azâb görüp sonra cennete girecekler de vardır.

Azâb, şedîd [şiddetli] olmakla vasflanmıştır. Mağfiret ve rıdvân'ın Allâh'tan olduğu zikredildiği hâlde, azâb'ın Allâh'tan olduğu zikredilmemiştir ki O'nun rahmetinin genişliğine delâlet etsin.

Mağfiret, rıdvân'dan önce zikredilmiştir, çünkü ondan önce gerçekleşir.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> *Âhirette şiddetli bir azâb vardır,* çünkü kendini dünyâ [şimdiki] hayâta tamâmen kaptırmanın sonucu budur. *Mağfiret* çok değerlidir ve Allâh'tandır, *rıdvân* da çok değerlidir ve değeri ölçülemez. Rahmetin baskın olduğuna işâret etmek için, şiddetli azâba karşılık iki şey zikredilmiştir, ki bu, لن يغلب

عسر يسرين [*Bir zorluk iki kolaylığa gâlib gelemez*] sözü gibidir. Mağfiret ve rıdvân'ın Allâh'tan olduğu gibi, azâb da Allâh'tan olmasına rağmen bu sıfatın zikredilmemesi, onların baskın olduğuna işâret eder.[59]

Burada *ğufrân* değil, *mağfiret* zikredilmiştir. *Ğufrân* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 1 yerde ve tek ma'nâda; "Allâh'tan mağfiret talebi" için gelmiştir:

غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

Ğufrânını (dileriz) rabbimiz ve varış ancak Sanadır. (Bakara/285)

Mağfiret ise, taleb dışında haber veya da'vet gibi konularda da gelmiştir:

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ

Allâh ise, izniyle cennete ve mağfirete çağırıyor. (Bakara/221)

وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

Allâh ise size, Kendinden bir mağfiret ve fadl va'd ediyor. (Bakara/268)

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ

Doğrusu senin rabbin, zulmlerine rağmen insânlar için elbette mağfiret sâhibidir. (Ra'd/6)

Mağfiret, Allâh'tan başkası için de kullanılmıştır:

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى

Ma'rûf bir söz ve bir mağfiret, ardından eziyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. (Bakara/263)

Burada *merdât* değil, *rıdvân* denilmiştir. Çünkü *rıdvân,* "çok rızâ" demektir. En büyük rızânın da Allâh'ın rızâsı olmasından dolayı Kur'ân'da *rıdvân* kelimesi, Allâh'tan olan rızâya tahsîs edilmiştir.[60]

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ

Allâh'ın rıdvânına tâbi olan kimse, Allâh'tan bir suht'a uğrayan kimse gibi mi?! (Âl-i İmrân/162)

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ

---

[59] *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/283-284.

[60] *Müfredât,* رضي.

Rabb'leri onları Kendinden bir rahmet ve rıdvân ile müjdeler. (Tevbe/21)

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ

Bünyânını/binâsını Allâh'tan bir takvâ ve bir rıdvân üzerine kuran kimse mi hayrlıdır... (Tevbe/109)

Merdât ise Allâh için kullanıldığı gibi, başkaları için de kullanılır:

تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ

Eşlerinin merdâtını/rızâsını arayarak/arzû ederek... (Tahrîm/1)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ

İnsânlardan kimi de, Allâh'ın merdâtını/rızâsını arayarak/arzû ederek-isteyerek nefsini satar. (Bakara/207)

Başka bir açıdan *merdât* kelimesi, sâdece "rızâ aramak/istemek" için kullanılırken, *rıdvân* kelimesi daha umûmîdir, rızâ istemek için de, başka konularda da kullanılmıştır:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ

Allâh'ın merdâtını/rızâsını arayarak/arzû ederek mâllarını infâk edenlerin meseli... (Bakara/265)

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

Kim Allâh'ın merdâtını/rızâsını arayarak/isteyerek şunu yaparsa, Biz ona azîm bir ecr/mükâfât vereceğiz. (Nisâ/114)

Rıdvân kelimesi, يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ [*Rabb'leri onları Kendinden bir rahmet ve rıdvân ile müjdeler*] (Tevbe/21) âyetinde "rızâ aramak/istemek" için kullanılmazken, aşağıdaki âyetlerde "rızâ aramak/istemek" için kullanılmıştır:

مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ

Onu onların üzerine Biz yazmadık; ancak Allâh'ın rıdvânını/rızâsını aradılar/arzû ettiler-istediler. (Hadîd/27)

يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا

Allâh'tan bir fadl ve rıdvân/rızâ ararlar/isterler. (Feth/29)

Bunlara göre *mağfiret*'i şöyle açıklayabiliriz:

- *Mağfiret* hem Allâh, hem de başkaları için kullanılması dolayısıyla affedici olmak ma'nâsı daha geneldir.
- *Mağfiret,* taleb dışında da kullanıldığı için delâlet açısından *ğufrân*'dan daha umûmîdir. *Ğufrân* sâdece "mağfiret talebi" için kullanılır ve ğâfir olan Allâh'a mahsûstur.

Merdât kelimesi;

- Rızâ istemeye mahsûstur. Bunun dışında kullanılmaz.
- Rızâ'nın kendisinden istendiği zât bakımından da umûmîdir. Bu zât Allâh olduğu gibi, başkası da olabilir.

Rıdvân kelimesi;

- Sâdece Allâh'a mahsûstur.
- Hem rızâ, hem de başka şey istemek açısından umûmîdir.

Bu âyette Allâh'a mahsûs olan *rıdvân,* dolayısıyla da *mağfiret* Allâh'a tahsis edilmiştir. Delâlet açısından her ikisi de mutlaktır. Dolayısıyla bu iki kelime hem Allâh'a mahsûs olması, hem de delâletinin umûmî olması bakımından birbirine uyumludur.

❁❁❁

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

Rabbinizden bir mağfirete ve eni yer ile gök arası kadar olan bir cennete koşun. Bu (cennet) Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlanmıştır. Şu, Allâh'tan bir fadldır, (Allâh) onu dilediği kimseye verir. Allâh azîm fadlın sâhibidir. (Hadîd/21)

Âyet, dünyânın âkıbetini zikrettikten sonra hayrlı ve kalıcı olana da'vet ederek, *Rabbinizden bir mağfiret ve cennete koşun* der. *Mağfiret,* cennete girmenin sebebi olduğu için *cennet*'e takdîm edilmiştir.

إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ [*Rabbinizden bir mağfirete*] buyurularak, mağfiretin rabbimizden olduğu zikredilmiştir. Önceki âyette de, وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ [*Âhiret'te şiddetli bir azâb ve Allâh'tan bir mağfiret vardır*] buyurularak, mağfiretin Allâh'tan olduğu zikredilmişti. Bu âyetlerin birinde *rabb* diğerinde *Allâh* isminin zikredilmesinin sebebi, -Allâhu a'lem- bu âyette kullara yarışmanın emredilmesi sebebiyledir. Yarışmanın emredilmesi sebebiyle mağfiretin rabb'lerinden olduğu söylenerek *mağfiret*'in *rabb*'e izâfe edilmesi münâsib olmuştur. Çünkü rabb'leri onların dostudur, yöneticisidir, onlara emreder ve kendileri için hayrlı olan yolları gösterir.

Oysa önceki âyette dünyâ [şimdiki] hayât vasflanmaktadır, herhangi bir kimseye hitâb söz konusu değildir. Dünyâ [şimdiki] hayât hakkında bir teşbîh yapılmıştır, dolayısıyla mağfiretin Allâh'a isnâd edilmesi münâsib olmuştur.

Âl-i İmrân'da buna benzer iki âyet vardır:

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Rabbinizden bir mağfirete ve muttakîler için hazırlanmış -eni göklerle yer kadar olan- cennete koşun. Onlar ki serrâ ve darrâda (yani, kolaylık ve zorlukta, darlıkta ve bollukta) infâk ederler, ğayzlarını yutarlar ve insânlardan afv ederler. Allâh da muhsinleri sever. (Âl-i İmrân/133-134)

Hadîd sûresi'yle Âl-i İmrân'daki âyetler arasında çok büyük benzerlikler vardır:

ÂL-İ İMRÂN	HADÎD
وسارعوا	سابقوا
عرضها السماوات والأرض	كعرض السماء والأرض
(بحذف أداة التشبيه وبجمع السماء)	(بذكر أداة التشبيه وإفراد السماء)
أعدت للمتقن الذين ينفقون...	أعدت للذين آمنوا بالله ورسله
ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء	والله ذو الفضل العظيم

Bu farklılıkların sebebi nedir?

Biz bunu *et-Ta'bîru'l-Qur'ânî* isimli kitâbımızda açıkladık. *Semâ* kelimesi Kur'ân'da iki ma'nâda kullanılmıştır:

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ [*Muhakkak ki Biz en yakın semâyı kandillerle süsle dik*] (Mülk/5) âyetinde olduğu gibi ya "semâlardan biri" ya da "arzın üstündeki hava, bulut, yağmur veya tavan" ma'nâsında kullanılır. *Semavât* kelimesi ise umûmîdir.

وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

Semâdan/buluttan bir su indiriyor da onunla arza, onun ölümünden sonra hayât veriyor. (Rûm/24)

Bu âyette *semâ* kelimesi "bulut" ma'nâsındadır.

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ

Allâh odur ki rüzgârları gönderir de onlar bir bulut kaldırırlar, derken (Allâh) onu gökte nasıl dilerse öylece yayar. (Rûm/48)

Burada da *semâ* kelimesi "hava" ma'nâsındadır.

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ

Semâ boşluğunda musahhar kılınmış uçanları/kuşları görmüyorlar mı? Onları, ancak Allâh'tan tutuyor. (Nahl/79)

وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ

Kimi de sapıklıkta bırakmayı irâde ederse, onun da kalbini son derece daraltır; semâya/dik yukarı çıkıyormuş gibi. (En'âm/125)

Bu âyetlerdeki *semâ* kelimesi de "yüksek kısımlar"a delâlet eder.

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا

Semâyı/yağmuru üzerinize bolca salıversin. (Nûh/11)

Bu âyette "yağmur" ma'nâsındadır.

وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

Semâda ve arzda ğâib olan hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitâbta olmasın. (Neml/75)

وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ

O, semâda ilâhtır, arzda da ilâhtır. (Zuhruf/84)

Bu âyetlerde ise umûmî olarak yedi semâ ve diğerleri kasdedilmiştir. *Semâ* kelimesinin umûmî ma'nâsının kapsamı çok geniştir, arzın üzerinde bulunan yedi semâyı ve diğer her şeyi kapsar.

Semâvât kelimesi geldiği zamân teşbîh harfi olan *kef* hazfedilerek, عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ [*Onun eni/genişliği semâvâtın ve arzın (eni/genişliği kadar)*] (Âl-i İmrân/133) buyurulmuştur. *Semâ* kelimesi geldiği zamân ise –ki bu çok daha kapsamlıdır– *semâvât* onun bir cüzüdür; عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ [*Onun eni/genişliği semânın ve arzın eni/genişliği gibidir*] (Hadîd/21) âyetinde olduğu gibi teşbîh harfi olan *kef* zikredilmiştir.

Ayrıca bu iki âyette Allâh Teâlâ'nın neler söylediğini görmek gerekir: أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ [*Muttakîler için hazırlandı*] (Âl-i İmrân/133) âyetinde *muttakîler,* أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ [*Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandı*] (Hadîd/21) âyetinde, *Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edenler* zikredilmiştir. Muttakîler, Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne îmân edenlerden daha husûsîdir. Çünkü muttakîler, zaten Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenlerdir, ama Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân eden

herkes muttakî değildir. Dolayısıyla Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenlerin sayısı muttakîlerden fazladır. Buna bağlı olarak da sayısı az olan muttakîlerle birlikte *semâvât* kelimesi, sayısı çok olan Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenlerle birlikte de daha geniş kapsamlı olan *semâ* kelimesi zikredilmiştir. Böylece her âyette zikredilen kelime birbirine münâsib olmuştur.

Ayrıca Hadîd sûresi'nde ilâve olarak, ذٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ [*Şu, Allâh'ın fadlıdır, (Allâh) onu dilediğine verir ve Allâh azîm fadlın sâhibidir*] ibâresinin geldiği görülür. Bu âyette cennete girenlerin sayısı çoktur, bunlar umûmî olarak bütün mü'minlerdir, muttakîlere mahsûs değildir. Dolayısıyla Allâh burada onlara olan azîm fadlını ilâve etmiştir.

Yine bu âyet üzerinde düşünülürse Allâh cenneti en geniş bir şekilde tanıttığında, oraya girecek olanların sayısının çok olduğunu ve kullarına olan fadlının büyüklüğünü zikrettiğinde, onlara *sâri'û* [*koşun*] emrini vermiştir. Hâlbuki diğer âyette *sâbiqû* [*yarışın*] emrini vermiştir. Çünkü bu mekâna yönelmiş olan mahlûkât sayısının çok olması acele etmeyi/koşmayı değil, yarışmayı çağrıştırır.

Hadîd sûresi'nde geçen *sâbiqû* [*yarışın*] kelimesi, *sâri'û* [*koşun*] ma'nâsını ve daha fazlasını taşır. *Semâ* kelimesi *semâvât*'ı ve daha fazlasını kapsar. *Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler* ibâresi, muttakîleri ve daha fazlasını kapsar. Mağfiret ve cennete ilâve olarak Allâh'ın fadlının zikredilmesi de bu âyette bir fazlalıktır. Böylece her makâmda o makâma uygun lafızlar zikredilmiş ve Allâh'ın hikmeti ortaya konmuştur.[61]

Diğer taraftan her âyet siyâkına münâsib olarak gelmiştir. *Sâbiqû* [*yarışın*] kelimesinin geçtiği Hadîd sûresi'nde dünyâ işlerinden oyun, zînet, övünmek, mâl ve evlatta çoğaltma yarışı zikredilmiştir. Zikredilen bu şeylerin hepsinde yarışmak söz konusudur. Dolayısıyla burada, *mağfirete (ermek için) yarışın* buyurularak, asıl yarışmaya değer olan şeyin mağfiret olduğuna dikkat çekilmiştir.

Âl-i İmrân sûresi'nde yarışmaya delâlet eden birşey söz konusu değildir. Burada fâiz yemek yasaklanmış; ateşten korunmak, Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne itâ'at emredilmiştir. Dolayısıyla burada *sâri'û* [*koşun*] kelimesi daha münâsib olmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾ وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

61 *Ta'bîri'l-Qur'ânî*, Amman baskısı, s. 42 ve devâmı.

> Ey o îmân edenler! Ribâyı/fâizi kat kat artırılmış olarak yemeyin Allâha ittikâ edin ki felaha eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış olan o ateşten korunun. Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne itâ'at edin ki merhamet olunasınız. Rabbinizden bir mağfirete ve muttakîler için hazırlanan cennete -ki onun eni/genişliği semâvâtın ve arzın (eni/genişliği kadardır)- koşun. (Âl-i İmrân/130-133)

Âl-i İmrân sûresi'nde cümleler, لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا [*Ribâyı yemeyin*]; وَاتَّقُوا النَّارَ [*O ateşe karşı ittikâ edin*]; وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ [*Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne itâ'at edin*] şeklinde arka arkaya birbirine atfedilmiştir. Bu ifâdelerden sonra onlara, *Rabbinizden bir mağfirete koşun* şeklinde cümlenin *vâv* harfiyle atfi uygundur. Hadîd sûresi'nde böyle atıflar olmadığı için *vâv* harfi gelmemiştir.

Âl-i İmrân sûresi'nde takvâ emredildiği için, cennetin muttakîler için hazırlandığının; Hadîd sûresi'nde ise, Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenlerden bahsedildiği için, cennetin Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandığının söylenmesi uygundur.

Âl-i İmrân/133-134'te, أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ [*Muttakîler için hazırlandı, onlar ki bollukta ve darlıkta infâk ederler*] buyurulmuştur. Âyette daha önce kat kat fâiz yemek yasaklanınca, burada bollukta ve darlıkta infâk etmeye da'vet edilmişlerdir. Sonra da cennetin muttakîler için olduğu zikredilmiştir, ki bu muttakîler hakksız yere insânların mâllarını yemez, Allâh'ın rızâsını isteyerek bollukta ve darlıkta infâk ederler. Mü'minler darlıkta da infâk ederler, onlar ise sıkıntıya düşen ve borçlanan kişinin mâlını yerler.

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ [*Gayzlarını yutarlar, insânlardan afv ederler*] gibi daha önce zikredilen sıfatlar da münâsibtir. Hadîd sûresi'ndeki âyette böyle şeyler geçmemiştir ve konuyu uzatmakla, asıl mevzudan uzaklaşma korkusu dolayısıyla böyle bir tafsîlât yoktur. Hadîd âyeti, ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ [*Şu, Allâh'ın fadlıdır, onu dilediğine verir. Allâh azîm fadlın sâhibidir*] sözleriyle biterken, cennetin Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandığını zikretmiş, burada îmândan başka bir şeyi, hattâ ameli bile zikretmemiştir. Zira en büyük fadlı hakk eden şey îmândır.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ [*Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandı*] sözünde, son derece büyük bir ümîd ve kuvvetli bir emel vardır. Çünkü Allâh Teâlâ burada cennetin Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edenler için hazırlandığını söylemiş, buna başka birşey ilâve etmemiştir.

Bu âyetin peşinden, ذٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ [*Şu, Allâh'ın fadlıdır, onu dilediğine verir*] buyurulması da bu ma'nâyı te'kîd eder.[62]

Sûrede zikredilen lütuflara ilâveten kat kat verilecek başka fazîletler ve mükâfâtlar da vardır. Allâh mü'minlere rahmetinden iki pay verir, yürüyecekleri bir nûr lütfeder ve onları affeder:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin, O'nun Rasûlü'ne îmân edin ki (Allâh) rahmetinden size iki kifl/pay versin. Sizin için kendisiyle yürüyeceğiniz bir nûr yapsın, size mağfiret etsin. Allâh ğafûrdur, rahîmdir. (Hadîd/28)

Sonra sûre en büyük fazîletin zikriyle sona erer:

لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

Tâ ki Ehl-i Kitâb Allâh'ın fadlından hiçbir şeye kâdir olamayacaklarını ve muhakkak fadlın Allâh'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsinler (bilmeyecekler mi?). Allâh azîm fadlın sâhibidir. (Hadîd/29)

İşte böyle her ta'bîr yerine son derece münâsib olarak gelmiştir.

❁❁❁

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

İster yerde, ister nefslerinizde isâbet eden her musîbet mutlaka bir kitâbtadır; Biz onu yaratmazdan önce. Şu, yalnızca Allâh'a göre yesîrdir/kolaydır. (Hadîd/22)

Burada gerek yeryüzünde, gerek insânların nefslerinde vukûa gelen herhangi bir musîbetin önceden yazılmış olduğu zikredilmiştir.

Dikkat edilirse Kur'ân'ın *musîbet* ile birlikte sâdece *esâbe* fi'lini ve türevlerini kullandığı, başka bir fi'li hiç kullanmadığı görülür. Meselâ aynı ma'nâda, ما حلت من مصيبة veya ما وقعت denilmemiştir. Allâhu a'lem bunun sebebi, *esâbe* kelimesinin, خطأ [*hatâ'*] kelimesinin zıttı olmasıdır; zira, أصاب فلان الهدف [*filan hedefi vurdu/hatâ yapmadı*];

62 *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/236.

أصاب فلان كلامه [*filan sözünü tam yerinde söyledi/hatâ yapmadı*] deriz. Sanki Allâh bize musîbetlerin mukadder olduğunu ve önceden yapılan takdîre uygun olarak isâbet ettiğini, hatâyla gerçekleşmediğini beyân etmek istemiştir.

Yerdeki musîbet; "âfet, kuraklık, fâcia ve benzeri şeyler"; *nefsteki musîbet* de "dert, hastalık, ölüm gibi şeyler"dir.

Yerdeki ve nefslerdeki musîbetlerden bahsedilirken *arz, nefs*'e takdîm edilmiştir. Çünkü insânın varlığından önce de arz vardır ve musîbetler insânın yaratılmasından önce arz'da vukû bulmuştur.

İstiğrak ma'nâsını ifâde etmek için *musîbet*'in başına *min* harfi gelmiş, böylece ister büyük, ister küçük olsun bu musîbetin bir benzeri olmadığına istiğrak yoluyla delâlet etmiştir.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ [*İsâbet eden her musîbet*] sözünde fi'l mutlak olarak gelmiş, muayyen bir mef'ûlle kayıtlanmamıştır. Meselâ, ما أصابكم من مصيبة [*Size isâbet eden her musîbet*] şeklinde gelmemiştir, aksine kelâm mutlaktır ve aşağıdaki âyette olduğu gibi muayyen bir muhâtaba mahsûs değildir:

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ

> Size isâbet eden her musîbet, kendi ellerinizin kazandığı yüzündendir. (Bununla berâber Allâh) bir çoğunu da afv eder. (Şûrâ/30)

Bu âyette aynı fi'l *esâbekum* şeklinde muhâtab zamîrine yöneliktir, çünkü konu onlarla alâkalıdır, bunun için de وَمَا أَصَابَكُمْ [*Size isâbet eden*] buyurulmuştur. Teğâbün sûresi'nde de Hadîd sûresi'ne benzer bir şekilde fi'l mutlak olarak gelmiştir:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ

> Allâh'ın izni olmayınca hiçbir musîbet isâbet etmez. (Teğâbün/11)

Fi'lin bu şekilde mutlak olarak gelmesi, umûm kasdedildiği, muayyen bir musîbete uğrayan kişi kasdedilmediği içindir.

Yine âyette, من قبل أن تقع buyurulmamış, مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا [*Biz onu fi'le çıkarmazdan önce*] buyurulmuştur. Böylece Allâh'ın ilmine, kudretine ve yaratanın O olduğuna işâret edilmiştir. Eğer من قبل تقع buyurulsaydı onun ilmine işâret edilirdi ama, yaratanın O olduğuna işâret edilmemiş olurdu.

مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا [*Biz onu fi'le çıkarmazdan önce*] sözü, aynı zamânda tevhîde delâlet eder ve şirki olumsuzlar. Çünkü nefste ya da arzda vukû bulan her musîbeti sâdece O yaratmıştır, başkası değil. Bu da O'nun bir ortağı olmadığını ifâde eder. Eğer من قبل أن تقع buyurulsaydı, bu ma'nâyı bu kadar açık olarak ifâde etmezdi.

Fi'l-kitâb [*kitâbta*] sözü de, kaza ve kadere delâlet ettiği gibi, vukû bulmadan önce her şeyin yazılmış olduğuna, hiçbir şeyin ilimsiz olarak, gelişi-güzel gerçekleşmediğine ve Allâh'ın sonsuz hikmetine delâlet eder.

نَبْرَأَهَا fi'lindeki mef'ûl zamîri musîbete, nefslere, arza veya bunların hepsine birden âid olabilir.[63] Evlâ olan görüş hepsine âid olmasıdır, yani arzda veya nefslerde meydana gelen hiçbir musîbet yoktur ki arz veya nefsler yaratılmadan ve bu musîbet meydana gelmeden önce bir kitâbta yazılmış olmasın.

Bu fi'ldeki çoğul zamîr azamet içindir. Bunun arkasındaki cümlede *Allâh* ismi tekil olarak gelerek O'nun tek olduğuna, hiçbir ortağı olmadığına işâret edilmiştir. Bu konuya birçok yerde işâret etmiştik. Kur'ân'da geçen hiçbir azamet zamîri yoktur ki, öncesinde ya da sonrasında tekil olarak ismi gelmesin.

إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ [*Doğrusu şu, yalnızca Allâh'a yesîrdir/kolaydır*] ibâresindeki على الله [*Allâh'a*] şeklindeki câr-mecrûr hasra delâlet etmek için habere takdîm edilmiştir. Yani, bu fi'l başkası için değil, sâdece Allâh için kolaydır. Başkası bu fi'li yapamaz. Eğer âyet bu takdîm olmadan إن ذلك يسير على الله şeklinde gelseydi, hasr ifâde etmezdi. هو هين عليّ [*O, bana kolaydır*] sözü, o işin sana kolay olduğunu ifâde ederken, başkasına kolay olmadığını ifâde etmez. Ama هو عليّ هين sözü, bunun aksine hasr ifâde eder ve bu işin sâdece senin için kolay olduğunu ve başkası için kolay olmadığını bildirir.

❁❁❁

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

> Ele geçiremediğinize tasalanmayasınız ve size verdiğine şımarmayasınız diye. Allâh muhtâl/böbürlenip duran ve fahûr/övünüp duran hiç kimseyi sevmez. (Hadîd/23)

Yani, önceden takdîr edilmiş/yazılmış olarak elinizden kaçırdığınız şey için niye üzülesiniz ki?! Aynı şekilde, daha önceden takdîr edilmiş ve size yazılmış olan bir hayr için niye sevinip şımarasınız ve kutlayasınız ki?! Allâh'ın size takdîr ettiği ve verdiği birşey için niye gururlanasınız?!

Mâdem ki dünyâdaki her şey bir faydalanma, bir süs vesîlesidir ve hepsi de çerçöp olup yok olacaktır, mâdem bu dünyâ/şimdiki hayât bir aldanma vesîlesinden başka birşey değildir, o hâlde elinizden kaçırdığınız şeye niçin üzülesiniz ve size verilen şeye niye sevinesiniz?! Zira size verilen şey elinizden çıkıp gidecektir.

Bunun i'lân edilmesi nefste, kaybettiği şeyleri kabûllenmeyi ve Allâh'ın kullarına karşı Allâh'ın kendisine verdiği ni'metler sebebiyle övünüp gururlanmama

[63] *Fethu'l-Qadîr*, V/249.

duygusunu yerleştirir. Nefs, endişeden kurtulup rahatlar, Allâh'ın kazâ ve kaderine teslîm olup O'ndan râzı olur.

Keşşâf'ta bu âyetle ilgili şöyle yazılıdır:

> Her şeyin Allâh katında yazılı ve takdîr edilmiş olduğunu bildiğiniz zamân, elinizden kaçan şeyden ötürü üzüntünüz ve size verilen şeyden dolayı sevinciniz azalır. Çünkü kişi bazı hayrların kendisine ulaşacağını, ama kendisine ulaşan bu hayrların muhakkak elinden gideceğini bilirse, kavuştuğu bu hayra fazla sevinmez. Zaten ardından da, *Allâh muhtâl/böbürlenip duran ve fahûr/övünüp duran hiç kimseyi sevmez* buyurulmuştur. Çünkü dünyâdaki bir nasib sebebiyle sevinen ve onu nefsinde büyüten, onunla gururlanıp böbürlenen kişi insânlara karşı kibirlenir.
>
> "Kendisine isâbet eden bir zarar durumunda üzülmeyen veya bir hayra kavuştuğu zamân sevinmeyen kimse yoktur" denirse, deriz ki: Bu âyetten maksad, Allâh'ın emrine teslîmiyyeti, sabra engel olan üzüntüyü ve şükrü unutturan taşkın sevinci giderip yerine sabredenlerin sevâbını ümîd etmeyi koymaktır. İnsân hüzünle birlikte neredeyse teslîmiyyeti unutur, ama şükrle birlikte Allâh'ın ni'metine sevinmekte ve O'na güvenmekte bir mahzur yoktur.[64]

Âyette musîbet önce zikredildiği için üzülmek de sevinmeye takdîm edilmiştir. Âl-i İmrân'da, لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ [*...ki kaybettiğinize ve size isâbet edene üzülmeyesiniz. Zîrâ Allâh amellerinize habîrdir*] (Âl-i İmrân/153) buyurulurken, burada لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ [*Ele geçiremediğinize tasalanmayasınız ve size verdiğine şımarmayasınız diye*] (Hadîd/23) buyurulmuştur. Orada لكيلا تحزنوا, burada ise لكيلا تأسوا buyurulmuştur. Bunun sebebi nedir? Aslında her iki fi'l de "üzüntü"yü ifâde eder, ancak *hüzn* kelimesinde şiddet ve meşakkat daha fazladır. Nefisteki hüzn, yeryüzündeki hazana benzer. Her ikisinde de sıkıntı ve meşakkat söz konusudur. *Hazan,* "yeryüzündeki zorluk ve kabalık"tır, *hüzn* ise "nefse zor gelen şeyler"dir. Nefisteki hüzün, yeryüzündeki hazandan daha şiddetli olduğu ve Arablar ötre'yi fetha'dan daha ağır gördükleri için harekeler de vasflara uygun olarak gelmiştir.

Âl-i İmrân sûresi'ndeki *hüzn,* Hadîd sûresi'ndeki *hüzn*'den daha şiddetlidir. Çünkü Âl-i İmrân sûresi'ndeki siyâk, müslümanların Uhud'da uğradıkları hezîmet, hüzn ve ğamm ile alâkalıdır:

---

[64] *Keşşâf,* IV/66.

فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ

Bunun üzerine (Allâh) size ğamm üstüne ğamm isâbet ettirdi ki kaybettiğinize ve size isâbet edene üzülmeyesiniz. (Âl-i İmrân/153)

Uhud'daki hüzn iki çeşittir: Müslümanlar hem kaybettikleri ganîmete üzülmüşlerdir, hem de yenilmelerine, yaralanmalarına, ölülerine üzülmüşlerdir. Bunun için لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ [*...ki kaybettiğinize ve size isâbet edene üzülmeyesiniz*] buyurulmuştur.

Hadîd sûresi'ndeki *hüzn* ise, sâdece ellerinden kaçırdıkları hayr dolayısıyladır. Bunun için, وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ [*Size verdiğine şımarmayasınız*] buyurulmuştur. Yani, "size verdiği hayr ve ni'metler ile" demektir. O hâlde durum daha ağır olduğunda daha kuvvetli ma'nâ taşıyan *hüzn* kelimesi, durum daha hafif olduğunda da daha hafif bir ma'nâ taşıyan kelime kullanılmıştır, vallâhu a'lem.

Isfahânî *hüzn* kelimesini şöyle ta'rîf etmiştir: "*Hüzn,* "hazan, yerdeki ve gönüldeki sertlik" demektir. Nefsteki sertlik üzüntüsünden dolayıdır. Bunun zıddı ferahlıktır. Bu sertlik, ğamm ile ifâde edildiği için birini üzdüğümüz zamân, خشنت بصدره deriz."[65]

وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ

Size verdiğine şımarmayasınız diye. (Hadîd/23)

Yani "size verdiği hayr ile" demektir. Burada *vermek* fi'li Allâh'a isnâd edilmiştir. على ما فاتكم [*kaybettiğinize*] sözünde olduğu gibi بما أتاكم [*Size gelene*] buyurulmamıştır. Kaybedilen şeyler Allâh'a değil, o şeyin kendisine isnâd edilmiştir. Meselâ, لكيلا تأسوا على ما فوّته عليكم veya على ما أفاته عليكم buyurulmamıştır. *Hayr* Allâh'a isnâd edilirken, *kaybedilen şeyler* başkasına isnâd edilmiştir. Bu, Kur'ân'ın genel uslûbudur. Allâh, kötülüğün aksine hayrlı şeyleri ve ni'meti Kendisine isnâd etmiştir.[66] Aşağıdaki âyet de buna benzer:

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا

İnsâna ni'met verdiğimiz zamân, yüz çevirir ve yan çizer. Ona bir şerr mess ettiği/dokunduğu zamân ise, me'yûs/pek ümîdsiz olur. (İsrâ/83)

Görüldüğü gibi *ni'met, en'amnâ* [*ni'met verdiğimiz*] şeklinde Kendisine isnâd edilirken; *şerr, izâ messehu'ş-şerru* [*ona şerr dokunduğunda*] şeklinde şerr'e isnâd edilmiş, مسسناه بالشر [*şerri ona dokundurduğumuz*] denilmemiştir.

---

65 *Müfredât,* 123 ,حزن.

66 *Me'ânî'n-Nahvî,* II/494.

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ [*Allâh muhtâl/böbürlenip duran ve fahûr/övünüp duran hiç kimseyi sevmez*]. Yani, "kendisinde olan şeyle gururlanıp böbürlenen ve başkalarına karşı övünüp kibirlenen kişiyi" demektir. Burada geçen her iki fi'l de mübâlağa ifâde eder. Böbürlenmek tavırda, övünmek sözde olur ve her ikisi de zemmedilen kötü sıfatlardır. Bunları, aynı ma'nânın *inne* ile te'kîdli olarak geldiği إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ [*Doğrusu Allâh muhtâl/böbürlenip duran ve fahûr/övünüp duran hiç kimseyi sevmez*] (Lokmân/18) âyetinde açıkladık. Bu âyette ise aynı ma'nâ te'kîdsiz olarak gelmiştir. Orada açıkladığımız için burada tekrâr etmeyeceğiz.

Bu iki vasf, وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ [*Size verdiğine şımarmayasınız diye*] cümlesinden sonra gelmiştir. Çünkü ni'met böbürlenmeye ve kibirlenmeye sebeb olabilir. Nimet, insânı şımartabilir, azdırabilir, aşırı sevinip böbürlenmesine ve kibirlenmesine sebeb olabilir, bunun için rabbi ona, bu ni'meti verenin Allâh olduğu için kibirlenmemesi gerektiğini, Allâh'ın kibirlenenleri sevmediğini hatırlatır.

Bu cümlede böbürlenip kibirlenenlere bir tehdîd vardır.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır: "Âyet, kişinin böbürlendiği ve iyice şımardığı bir sevincin Allâh katında kınandığına delâlet etmektedir. Allâh'ın ni'metlerine karşılık sevinmek ve bunlara şükretmek ise kınanmamıştır."[67]

❁❁❁

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيد

Onlar ki, cimrilik ederler ve insânlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse, elbette Allâh; ğani, hamîd yalnızca O'dur. (Hadîd/24)

Burada Allâh'ın sevmediklerinin bir vasfı daha zikredilmiştir. Bunlar Allâh'ın fadlından kendilerine verdiklerinde cimrilik yapar ve bununla da yetinmeyip başkalarını da cimrilik yapmaya teşvîk ederler. Belki de bunun sebebi başkalarının kendilerine hayrı hatırlatmasını istememeleridir. Bunlar bu vasfta eşittir, hiç biri diğerine üstün değildir; tıpkı Allâh'ın aşağıdaki âyette haber verdiği gibi:

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً

Arzû ettiler ki, kendilerinin küfrettiği gibi siz de küfredesiniz de eşit olasınız. (Nisâ/89)

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ [*Onlar ki cimrilik ederler*] sözü, -her ne kadar tâbi ve metbu konusunda ma'rifelik ve nekrelik açısından farklılık söz konusu olsa da- çoğunluğun

[67] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/240.

görüşüne göre bedeldir. Tahsisli nekranın ma'rifeye sıfat olmasını câiz bulanlara göre ise sıfattır. Bunun benzeri şu âyettir:

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ﴿١﴾ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ

> Veyl olsun her hümeze'ye (yani, onu-bunu arkasından çekiştirip ayıblamayı huy edinen kendini beğenmiş kimseye) ve lümeze'ye (yani, onu-bunu yüzüne karşı kötü kelimelerle tahkîr edip küçük düşürmeyi huy edinen kendini beğenmiş kimseye) . O ki, bir mâl toplamış, onu sayıp durmaktadır. (Hümeze/1-2)

Allâh, emrinden yüz çevirenlerden müstağnidir. Bu âyette Allâh'ın ğani olduğu ma'rife olarak gelmiştir. Çünkü hakîkatte O'ndan başka ğani olan yoktur. Bunun için bu vasf *elif-lâm* ile ma'rife olarak ve hasra delâlet etmek için fasl zamîriyle berâber gelmiştir.

Lokman sûresi'nde bu vasfın nekre olarak geldiği söylenerek farkın ne olduğu sorulabilir:

وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

> Kim şükrederse, sâdece kendisi içindir. Kim de nankörlük ederse muhakkak ki Allâh ğanîdir, hamîddir. (Lokmân/12)

Buna, her iki âyetin siyâklarının farklı olduğu şeklinde cevâb verebiliriz. Lokman sûresi'nde, mülkün O'nun olduğu ve O'nun insânlara verdiği birşey zikredilmemiştir ki O'nun ğani oluşu ma'rife olarak gelsin. Hadîd sûresi'ndeki âyete gelince, öncesinde وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ [*Size verdiğine şımarmayasınız diye*] âyeti gelmiştir. İşte bu insân kendini müstağni veya Allâh'ın kendisine verdiği şeyle ğani görür. Hâlbuki ğani olan sâdece Allâh'tır.

Hadîd/24 âyeti, te'kîd ve kasr ifâde etmesi bakımından, لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ [*Göklerde ve yerdekiler Allâh'ındır. Doğrusu Allâh, ganî, hamîd ancak O'dur*] (Lokmân/26) âyetine benzer. Onun mülkü, semâvât ve arzın O'na âid olduğu zikredildiği vakit ğani olduğu te'kîdli olarak ve kasr ifâde eden fasl zamîriyle gelmiştir.

O'nun yüceliğini ifâde eden *ğani* ismiyle yetinilmemiş, *hamîd* ismi de ilâve edilmiştir. O ğani olması dolayısıyla mahmûd olduğu gibi, sübût cihetinden bütün sıfatları dolayısıyla da mahmûddur. Bunda kimsenin hamdetmediği ve hamdedilecek bir zenginliği olmayan kişilerin ğani oluşlarının zemmi şeklinde bir tariz vardır.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ [*Onlar ki, cimrilik ederler*] sözü, كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ [*Muhtâl ve fahûr olan hiç kimse*] sözünden bedeldir. Sanki لا يحب الذين يبخلون [*cimrileri sev mez*] buyurulmuştur. Bu sevinip şımaranlar; rızıklandırıldıkları mâlı, dünyâ ni'metini severler, izzeti onda bulurlar ve çok değer verip gözlerinde büyüttükleri mâldaki Allâh'ın hakkını vermez, cimrilik ederler. Bununla da yetinmeyip başkalarının da cimrilik etmesini isterler, onlara mâllarını ellerinde tutmalarını söylerler ve dünyâ mâlını onlara süslerler. Bütün bunlar, mâlın ve ni'metin sâhibini şımartmasının, sevindirmesinin netîcesidir. ومن يَتولَّ [*kim dönerse*], yani Allâh'ın emirlerinden ve nehiylerinden yüz çevirirse ve elinden zaten gidecek olanlarda cimrilik yaparsa, elindekiler sebebiyle sevinip şımarmaya devâm ederse, Allâh'ın ona ihtiyacı yoktur.[68]

❁❁❁

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ أَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيز

Muhakkak ki Biz rasûllerimizi beyyinât/apaçık delîller ile gönderdik. Onlarla birlikte kitâbı ve mîzânı inzâl ettik/indirdik; insânlar kıstı ayakta tutsunlar diye. Ayrıca demiri de inzâl ettik/indirdik; -onda hem şiddetli bir be's/sertlik vardır, hem de insânlar için menfaatler (vardır)- ta ki Allâh Kendisine ve rasûllerine -bi'l-ğayb- kimin yardım edeceğini bilsin/belli etsin- açığa çıkarsın. Allâh elbette kavidir, azîzdir. (Hadîd/25)

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ [*Muhakkak ki Biz rasûllerimizi beyyinât/apaçık delîller ile gönderdik*]. *Beyyinât,* "nübüvvete delâlet eden apaçık mu'cizeler ve kesin delîller"dir.[69]

Bunlar Mûsâ'nın (a.s) asâsı, Îsâ'nın (a.s) anadan doğma körü ve abraşı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi peygamberlerin peygamberliğinin doğruluğuna açıkça delâlet eden olgu ve olaylardır.

Mîzân, "hakkı bâtıldan, adâleti zulmden, fazlayı noksandan ayıran her şey"dir. Bildiğimiz tartı âleti [mîzân/terâzi] de bunun bir çeşididir.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

---

68 *Keşşâf,* IV/66.

69 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/241; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/288.

Buradaki *beyyinât,* "apaçık mucizeler ve kesin delîller"dir. *Mîzân* da "adâletin zulmden, fazlalığın noksanlıktan ayırd edildiği şey"dir.[70]

Tefsîr-i İbn Kesîr'de ise şöyle yazılıdır:

Mîzân, "adâlet"tir. Hastalıklı görüşlerin zıddı olan *mustaqîm*'in, "sağlıklı akılların şâhid olduğu hakk olduğu" da söylenmiştir.[71]

Rûhu'l-Me'ânî'de ise, *beyyinât*'ın "mucizeler ve delîller", *mîzân*'ın ise "insânların bildiği "tartı âleti" olduğu yazılıdır.[72]

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de bu konuda şunlar söylenmiştir:

Mîzân, insânlara hakklarını vermekte "adâlet" ma'nâsında müsteardır. Çünkü *mîzân,* taraflar arasındaki denkliği ölçmek içindir. Bu mîzân'ın beyân ettiği şey, rasûllerin kitâblarıdır ve özellikle de Allâh'ın emirlerinin önemine işâret eder, çünkü bu emirler insânların işlerindeki düzen vesîlesidir.[73]

Âyette *beyyinât* [açık delîller] kelimesi, *kitâb* kelimesine takdîm edilmiştir. Çünkü bu *beyyinât,* Rasûl'ün doğruluğuna şâhidlik eder, o'na îmân edilmesine, öğrettiği şeylerin kabûl edilmesine da'vet eder.

Kitâb'ın, *mîzân*'a takdîm edilmesi, umûmî olarak adâlet için gerekli olan hükmleri açıklaması sebebiyledir. Bu hükmlerden biri de tartıyı doğrulukla kullanmaktır. Muâmelelerle ilgili hükmleri kapsadığı gibi akâid, dünyâ ve âhirette insân hayâtının düzgün olabilmesi -ki bu en önemlisi, en etkilisi, en umûmî ve kapsamlı olanıdır- için gerekli şeyleri beyân etmek gibi başka şeyleri de kapsar.

لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ [*İnsânların kıst'ı//adâlet ve hakkâniyeti ikâme etmeleri/ayakta tutmaları için...*]. *Qıst,* kitâb'ın indirilmesinin sebebi olduğu gibi, mîzânın da indirilmesinin sebebidir. Zannımca mîzân'ın sebebi olması daha kuvvetlidir. *Qıst,* "ağırlık" konusunda kullanıldığı gibi "hükm" gibi başka konularda da kullanılır:

وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ

Bir de yetîmlere karşı kıst'ı/adâlet ve hakkâniyeti ikâme etmeniz/ayakta tutmanız husûsunda. (Nisâ/127)

وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ

Ama hükm verirsen, aralarında kıst/adâlet ve hakkâniyet ile hükmet. (Mâide/42 ve ayrıca Mâide/8)

---

70 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/241-242.

71 *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/372.

72 *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/288.

73 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVII/416.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> Bu sebeb cümlesi, mîzân'ın indirilme sebebi olduğu gibi, hem kitâb hem de mîzân'ın indirilme sebebi de olabilir. Çünkü *qıst,* "diğer sorumluluklarda adâlet" demektir. Zira onların hiç birinde zulm yoktur. Bunun için Allâh, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ [*Allâh şehâdet eyledi: Muhakkak ki O -ki O'nun dışında ilâh yoktur- ve melekler ve kendilerine ilm verilenler kâim bir kıst/adâlet ve hakkâniyetle ile (şâhid ki:) O'nun dışında ilâh yoktur; azîzdir, hakîmdir*] (Âl-i İmrân/18) buyurmuştur.[74]

Qıst kelimesinin ma'nâları arasında "adâlet" olmasına rağmen burada ليقوم الناس بالعدل buyurulmamıştır. Çünkü burada *qıst* kelimesinin kullanılması, *adl* [adâlet] kelimesinin kullanılmasından daha münâsibtir. Zira "hisse/pay" ma'nâsında da kullanılır; أخذ كل واحد من الشركاء قِسطه أي حصته [*Ortaklardan her biri qıstını/hissesini aldı*] denir. Su veya başka konularda da miktar için *qıst* kullanılır. *Qıst,* "adâlet"tir, *iqsât* ise "hükm ve hisse konusunda adâlet" için kullanılır.[75]

Adâlet, "nefisleri dosdoğru olması için ayakta tutan şey"dir... *Adâlet,* "sözünden ve hükmünden râzı olunan şey"dir. Sa'îd b. el-Müseyyeb, adâlet'in dört türü olduğunu söylemiştir:

Hükmde adâlet:

وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَالنَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ

İnsânlar arasında hükmettiğiniz zamân adâletle hükmedin. (Nisâ/58)

Sözde adâlet:

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ

Keyl'i/ölçeği ve mîzânı/terâziyi kıst/adâlet ve hakkâniyet ile îfâ edin. (En'âm/152)

Fidyede ve ortaklıkta adâlet söz konusu olur.[76]

Bu âyette *qıst*'ın kullanılması daha münâsibtir ve bunun için de *mîzân* zikredilmiştir. Çünkü burada amaç, her şahsın kendi payını almasıdır ve bu da qıst'ın ma'nâları arasındadır. İşte bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de *vezn* kelimesi ile birlikte *adl* [adâlet] kelimesi değil, her zamân *qıst* kelimesi kullanılmıştır:

---

74 *Bahru'l-Muhît,* X/113.

75 *Lisânu'l-Arab,* قسط, دار صادر, VII/377-378.

76 *Lisânu'l-Arab,* عدل, XI/430-431.

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ

Keyl'i/ölçeği ve mîzânı/terâziyi kıst/adâlet ve hakkâniyet ile îfâ edin. (En'âm/152)

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ

Ey kavmim! Keyli/ölçeği ve mîzânı/terâziyi kıst/adâlet ve hakkâniyet ile îfâ edin. (Hûd/85)

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ

Kıyâmet günü kıst/adâlet ve hakkâniyet mîzânları/terâzileri kurarız. (Enbiyâ/47)

وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ

Ve vezni/ölçeği kıst/adâlet ve hakkâniyet ile ikâme edin. (Rahmân/9)

Tartı âletlerinin isimlerinden biri de *qıstâs*'tır:

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ

Keyl'i/ölçeği îfâ edin/yerine getirin ve mustakîm/dosdoğru kıstâs ile tartın. (İsrâ/35)

وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ

Eksiltenlerden olmayın. Mustakîm/dosdoğru kıstâs ile tartın. (Şu'arâ/181-182)

Başka bir açıdan dikkati çeken şey de burada يقوم fi'linin zikredilmesidir. Bu fi'l ve türevleri Kur'ân'da *qıst* kelimesiyle birlikte zikredilmiş, ama *adl* [adâlet] kelimesi ile birlikte zikredilmemiştir:

وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ

Bir de yetîmler için kıstı/adâlet ve hakkâniyeti ikâme etmeniz/ayakta tutmanız husûsunda. (Nisâ/127)

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ

Allâh şehâdet eyledi: Muhakkak ki O –ki O'nun dışında ilâh yoktur– ve melekler ve kendilerine ilm sâhibleri kâim bir qıst/adâlet ve hakkâniyet ile. (Âl-i İmrân/18)

كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ

Kıst/adâlet ve hakkâniyet ile kavvâmlar olun. (Nisâ/135)

وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ

Vezni/ölçeği kıst/adâlet ve hakkâniyet ile ikâme edin. (Rahmân/9)

Qıst'ın zikredilmesi birçok açıdan münâsibtir.

وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ [*Bir de kendisinde şiddetli bir be's/sertlik bulunan demiri indirdik*]. Bu ta'bîr, وَ أَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ [*İnsânların kıstı/adâlet ve hakkâniyeti ikâme etmeleri için onların berâberinde kitâbı ve mîzânı inzâl ettik/indirdik*] sözünden sonra gelerek, onu korumak ve yerine getirmek için kuvvete ihtiyaç olduğuna işâret etmiştir. Mîzânı ve insânların adâleti yerine getirmeleri ancak kuvvet ve zorla olur. Hz. Osmân, "Allâh Kur'ân'la paylaştırmadığını otoriteyle paylaştırmıştır" demiştir.

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> Hasan, *demirin inzâli*'nin, "yaratılması" olduğunu söylemiştir. Demirde çetin bir sertlik bulunduğu ifâdesiyle de, kıstı [adâlet ve hakkâniyeti] ayakta tutabilmek için kılıcın kitâb ve mîzâna ihtiyacı olduğuna işâret edilmiştir. Çünkü zulm, nefsin tabiatında vardır.[77]

Aynı ma'nâda فيه قوة değil, فيه بأس شديد buyurulmuştur. Böylece gerektiği zamân kuvvetle ve savaşla mâni olmaya işâret edilmiştir. Yani ma'nâ, "harbin zorluğu, meşakkati ve vuruşması"dır. *Be's*, "savaştaki ve azâbtaki şiddet-zorluk" için kullanılır.[78]

بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ

Şiddetli be's sâhibi kullarımızı üzerinize gönderdik de onlar diyârın arasına kadar araştırdılar. (İsrâ/5)

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ

Geri bırakılan bedevî Arablara de ki: "Yakında şiddetli be's sâhibi bir kavme karşı çağrılacaksınız." (Feth/16)

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا

---

77 *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/288-299.

78 *Lisânu'l-Arab*, بأس, VI/20.

Artık Allâh yolunda savaş. Sen kendinden başkasıyla mükellef değilsin. Mü'minleri de teşvik et. Umulur ki Allâh o küfredenlerin be'sini/tazyikini defeder. (Nisâ/84)

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ

Be's ü darrâda ve be's vaktinde sabredenlerin yaptığıdır. (Bakara/177)

قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا

İçinizden engelleyenleri ve kardeşlerine, "Yanımıza gelin" diyenleri Allâh elbette bilir. Zâten bunlar ancak pek az savaşırlar. (Ahzâb/18)

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

De ki: "O size fevkinizden yâhûd ayaklarınızın altından bir azâb ba'setmeye/göndermeye ya da sizi şîy'alar hâlinde birbirinize lebsetmeye/katmaya ve kiminize kiminizin be'sini tattırmaya kâdirdir." Bak âyetleri nasıl tasrif ediyoruz! (En'âm/65)

Böylece *be's* kelimesinin, savaş ve benzeri yerlerde kullanıldığı görülür.

Quvvet kelimesine gelince, bu ma'nâ savaştan başka yerlerde kullanılmak üzere umûmîdir:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً

Allâh, sizi bir za'ftan yarattı, sonra za'fın ardından bir kuvvet yaptı, sonra kuvvetin ardından (tekrar) za'f ve saç aklığı/ihtiyarlık yaptı. (Rûm/54)

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ

Ey Yahyâ! Kitâbı kuvvetle tut. (Meryem/12)

قَالُوا نَحْنُ أُولُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ شَدِيدٍ

Dediler ki: "Biz bir kuvvet sâhibi ve şiddetli bir be's sâhibiyiz." (Neml/33)

Yani, onların kuvveti vardır ve bu kuvvetlerini savaşta kullanma kabiliyetleri de vardır. İnsân kuvvetli olabilir, ama savaşacak cesâreti olmayabilir; kılıcı ve oku olup da bunları kullanacak cesâreti ve savaşta direnme gücü olmayanlar gibi.

وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ [*Demiri inzâl ettik/indirdik, onda şiddetli bir be's var dır*] sözü, لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ [*İnsânların kıstı/adâlet ve hakkâniyeti ikâme etmeleri/ayakta tutmaları için*] sözünden sonra gelerek, hakkın ancak kuvvetle korunabileceğine işâret edilmiştir.

Tefsîru'l Kebîr'de şöyle yazılıdır:

Kitâb nazarî kuvvete, *mîzân* [terâzi] amelî kuvvete, *hadîd* [demir] fayda vermeyen şeyi def etmeye işâret eder. Bu kısımların en şereflisi rûhânî maslahatlara riâyettir, sonra cismânî maslahatlara riâyet, sonra da fayda vermeyen şeye engel olmak gelir. Âyette de bu tertibe riâyet edilmiştir.

> Muâmele ya Hâlık ile olur –ki bunun yolu kitâbtır– ya halk ile olur –ki bunlar ya dostlarımızdır, onlara âdil bir şekilde muâmele yaparız ve bu da mîzân ile sağlanır– ya da düşmanlarımızdır, onlarla muâmelemiz de demir ve kılıç iledir.
>
> İnşanlar üç kısımdır:
>
> - Sâbikûn olanlar. Bunlar insânlara kitâba göre muâmele ederler. Kendilerine insaflı davranılmasa bile onlar insaflı ve âdil olurlar. Şübheli durumlardan sakınırlar.
> - Muktesid olanlar. Bunlar insaflı davranırlar ve başkalarının da kendilerine insaflı davranmasını isterler. Dolayısıyla bunlar için bir mîzân gerekir.
> - Zâlim olanlar. Bunlar kendilerine insaflı davranılmasını istedikleri hâlde, kendileri insafla davranmayan kişilerdir. Bunları da demirle menetmek gerekir.
>
> *Kitâb* kelimesi Allâh Teâlâ'nın adâletli ve insaflı davranmayı gerektiren ahkâm olarak Kur'ân'da zikrettiği şeylere bir işârettir. *Mîzân,* bu adâlet ve insaf üzere binâ edilmiş hükmleri uygulama görevini üstlenmeye –ki bunlar yöneticilerdir– işârettir. Demir de bu iki yolu terkedeni te'dib etmek için kullanılır.[79]

Demirin inzâl edilmesi/indirilmesi hakkında iki görüş vardır: Bunlardan biri "semâdan indirildiği", diğeri ise bu inzâl'in, وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ [*Sizin için en'âm'dan sekiz eş inzâl etti/indirdi*] (Zümer/6) âyetinde olduğu gibi "yaratmak ve hazırlamak" ma'nâsında olduğudur.[80]

İlk görüş taraftarları, demirin gerçekten semâdan indirildiğini söylerler. Her iki görüşün de doğru olmasına bir engel yoktur. Yaratan da, semâdan indiren de Allâh'tır. Vallâhu a'lem.

---

79 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/242.

80 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/242; *Rûhu'l-Me'ânî,* XXVII/288; *Keşşâf,* IV/66.

وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ [*İnsânlar için menfaatler vardır*] sözü; "yaşamları, yaptıkları ve avantajları için" demektir.[81] *Menâfi'* [*menfaatler*] kelimesi nekra olarak gelmiş ve mutlak bir ma'nâ ifâde etmiştir. Dikkat edilirse burada menfaatin insânlar için olduğu zikredilmiş, وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ومنافع للناس denilerek, demirin insânlar için indirildiği ifâde edilmemiştir. Çünkü böyle gelseydi; demirin, insânların birbirleriyle savaşmaları ve şiddeti tattırmaları için indirildiği ma'nâsını taşırdı. Oysa maksad bu değildir. Bu yüzden المنافع للناس [*İnsânlar için menfaatler*] buyurulmuş, البأس الشديد [*şiddetli be's*] buyurulmamıştır. Şiddetli be's; insânlar arasında adâleti ayakta tutmak, hakka, adâlete yardım etmek ve yaymak içindir.

> وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ [Allâh'ın, Kendisine ve O'nun rasûllerine bi'l-ğayb/ğayb ile yardım edeni bileceği/belli edeceği için].

Bu cümle, yukarıda geçen kitâb'ın, mîzân'ın ve kimlerin bi'l-ğayb yardım edeceğinin belli edilmesi için demirin indirilmesi gibi Allâh'a da'vet eden, O'nun hükmlerini ve O'na itâ'ati, O'nun yolunda cihâdı beyân eden şeylerin hepsinin sebebini ifâde eder. Çünkü bunların hepsi Allâh'a ve O'nun rasûllerine yardım kapsamındadır.

Bi'l-ğayb buyurularak, Allâh'a ve O'nun rasûllerine yardım konusundaki ihlâslarına işâret edilmiştir; ki "onlar, insânlar onları görse de görmese de her durumda yardım ederler" demektir.

Bahru'l-Muhît'te şöyle yazılıdır:

> *Allâh'ın bilmesi için* cümlesi; kitâbın, mîzân ve demirin indirilmesinin sebebidir, *O'nun rasûllerine kimlerin yardım edeceği* sözü de, "indirilmiş kitâbtan çıkarılan delîllerle, adâleti ayakta tutmakla ve Allâh yolunda cihâd için yapılan savaş âletlerinde demiri kullanmakla" demektir.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> Allâh'ın, Kendisine ve O'nun rasûllerine yardım edenleri bilmesi [görmesi/belli etmesi], Allâh'ı ve O'nun rasûllerini görmeseler de kılıç, ok gibi silahlarla dîn düşmanlarına karşı savaşmalarıdır. İbn Abbâs (r.a), "Allâh'ı görmeseler de O'na yardım ederler" demiştir.[82]
>
> إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ [*Doğrusu Allâh kavidir, azîzdir*].

Âyet bu cümleyle sona ererek, Allâh'ın kimsenin yardımına ihtiyacı olmadığını beyân etmiştir. Allâh en büyük kuvvete sâhib, yegâne gâlibtir, dolayısıyla bu yardım sâdece âhiretteki mükâfât içindir.

---

[81] *Keşşâf*, IV/66.

[82] *Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/244; *Keşşâf*, IV/66-67.

Bu âyette Allâh'ın kavi ve azîz oluşu sâdece *inne* ile te'kîd edilirken, başka bir sûrede إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ [*Doğrusu Allâh, elbette kavidir, azîzdir*] (Hacc/40) âyetinde aynı isimler hem *inne* hem de *lâm* ile te'kîd edilmiştir. Bunların arasında ne fark vardır? Tabii ki her ta'bîr, siyâkına münâsib olarak gelmiştir.

Hacc sûresi'nde şöyle buyurulmuştur:

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيز

> Kendileri ile savaşılanlara, zulme uğratıldıklarından dolayı izin verildi. Allâh onlara yardım etmeye elbette kâdirdir. Onlar ki yurtlarından hakksız yere çıkarıldılar, sırf "Rabbimiz Allâh'tır" dedikleri için. Eğer Allâh insânların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı, elbette ma'nâstırlar, kiliseler, salâvât/havralar ve içlerinde Allâh'ın adının çokça anıldığı mescidler yıkılırdı. Allâh Kendine yardım edene, elbette yardım eder. Doğrusu Allâh, elbette kavidir, azîzdir. (Hacc/39-40)

Görüldüğü gibi bu âyetlerde, yaşadıkları yerden çıkarılmalarından ve zulme uğramalarından sonra düşmanlarıyla savaşmalarına izin verilen mü'minlerden bahsedilmektedir. Allâh onlara yardım etmeye kâdir olduğunu zikretmiş ve onlara, وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ [*Kendisine yardım edenlere Allâh elbette yardım eder*] buyurarak zafer va'd etmiştir. Elbette ki zafer kuvvete muhtaçtır ve O'nun kuvveti ve izzeti, *inne* ve *lâm* ile te'kîd edilmiştir.

Oysa Hadîd sûresi'ndeki siyâk böyle değildir:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ أَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيز

> Muhakkak Biz rasûllerimizi beyyinât ile gönderdik. Onlarla birlikte kitâbı ve mîzânı inzâl ettik/indirdik; insânlar kıstı/adâlet ve hakkâniyeti ayakta tutsunlar diye. Ayrıca demiri de inzâl ettik/indirdik; –onda hem şiddetli bir be's vardır, hem de insânlar için menfaatler (vardır)– ta ki Allâh Kendisine ve rasûllerine –bi'l-ğayb– kimin yardım edeceğini bilsin [görsün/belli etsin]. Allâh elbette kavidir, azîzdir. (Hadîd/25)

Böylece savaş ve cihâd siyâkıyla, Allâh'ın mü'minlere yardımından bahseden siyâk, âyetlerin farklı gelişine sebeb olmuştur. Allâh'ın mü'minlere yardımından bahseden siyâkta, *tâ ki Allâh Kendisine ve rasûllerine -bi'l-ğayb/ğayb ile- kimin yardım edeceğini bilsin/belli etsin-açığa çıkarsın* buyurularak Allâh'a yardıma da'vet zikredilmiş, savaş ve cihâd siyâkında Allâh'ın zayıf olanlara, düşmana karşı yardım edeceği zikredilmiş ve O'nun kuvveti te'kîd edilerek ifâde edilmiştir. Makâmın gereğine göre te'kîd birinde daha kuvvetli olarak gelmiştir:

❁❁❁

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ آتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ

Doğrusu Biz Nûh'u ve İbrâhîm'i gönderdik; nübüvveti ve kitâbı da o ikisinin zürriyyetinde kıldık. Onlardan hidâyette olanlar vardır, ama onlardan bir çoğu fâsıktırlar. Sonra onların eserleri üzere rasûllerimizle takib ettik. Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik. Ona İncîl'i verdik. Ona tâbi olanların kalblerinde bir ra'fet ve rahmet yaptık. Bir de onlar kendiliklerinden ruhbanlık icad ettiler. Biz onu onlara yazmamıştık. Ancak Allâh'ın rıdvânının aramak için yaptılar, sonra da ona gereği gibi riâyet etmediler. Onlardan îmân edenlere ecrlerini verdik. Onlardan bir çoğu ise fâsıklardı. (Hadîd/26-27)

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ

Doğrusu Biz Nûh'u ve İbrâhîm'i gönderdik; nübüvveti ve kitâbı da o ikisinin zürriyyetinde kıldık. Onlardan bir kısmı hidâyete erdi ve bir çoğu da fâsıklardı.

Önceki âyette *beyyinât, kitâb*'a takdîm edildiği gibi, burada da *nübüvvet kitâb*'a takdîm edilmiştir. Orada açıkladığımız gibi *beyyinât* kelimesi, insânlara delîl olarak göstermesi için nübüvvetin delîlleri idi, dolayısıyla burada da *nübüvvet*'in takdîmi, onun takdîmine benzer.

فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ [*Fakat onlardan bir kısmı hidâyet ermişlerdi ve bir çoğu da fâsıklardı*]. İlk bakışta âyetin, فمنهم مهند و كثير منهم ضالون şeklinde gelmesi gerektiği

düşünülebilir. Çünkü *hidâyet*'in mukâbili *dalâlet*'tir ve Kur'ân'da pek çok yerde bu şekilde gelmiştir:

كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

Şunun gibi, Allâh dilediğini dalâlette bırakır, dilediğini hidâyete erdirir. (Müddessir/31)

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ

İşte onlar, o kimselerdir ki hidâyete mukâbil dalâleti satın almışlardır. (Bakara/16)

Fısq, "dosdoğru yoldan çıkmak" demektir. Ama dalâlete düşmek, kasıtsız ve bilmeksizin de söz konusu olabilir:

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

Kendileri muhakkak güzel bir san'at yapıyorlar sanarak dünyâ/şimdiki hayâtta sa'yleri dâll/boşa gitmiş olanlar. (Kehf/104)

وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ

Muhakkak ki bir çokları ilimsiz/hiçbir ilme dayanmaksızın hevâlarıyla mutlaka saptırıyorlar. (En'âm/119)

Ama *fisq;* "yoldan bilerek, bile bile çıkmak"tır. Dolayısıyla *dalâlet*'ten daha kötüdür. Üstelik burada fâsıklar çok olmakla vasflanmıştır, ama hidâyette olanlar çoklukla vasflanmamıştır. Bu da bir diğer zemm/kötüleme ifâdesidir.

Rûhu'l-Me'ânî'de, وكثير منهم فاسقون ifâdesi hakkında şöyle yazılıdır:

> Bunlar dosdoğru yoldan çıkanlardır. *Hidâyet*'in mukâbili olarak *dalâlet* zikredilerek, ومنهم ضالون [*onlardan dalâlette olanlar vardır*] buyurulmamıştır. Âyetin geldiği şekil, zemm açısından daha beliğdir ve dalâlette olanların diğerlerinden daha çok olduğunu bildirir. "Ulaşıp yerleştikten ve bildikten sonra dosdoğru yoldan çıkmak" ma'nâsını taşıyan *fisq* kelimesi, *dalâlet*'ten daha beliğdir.[83]
>
> ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا [*Sonra, onların eserleri üzerine rasûllerimizle ta'kîb ettik*].

Yani, "Nûh'un (a.s), İbrâhîm'in (a.s) ve onların zürriyetlerinden rasûller ve kitâblar gönderdik" demektir.

---

[83] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/290.

وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ [*Meryem oğlu Îsâ ile de ta'kîb ettik*].

Yani, o rasûlleri Meryem oğlu Îsâ ta'kîb etti. Burada Îsâ (a.s) zikredilmiştir. Çünkü o Hâtemu'l-Enbiyâ olan Hz. Muhammed'den önceki son peygamberdir. Yine bu sebeble o'na indirilen kitâb, o'nun tâbileri ve onların hâlleri zikredilmiştir. Onun zikredilmesinin bir sebebi de rasûller içinde sâdece o'nun baba tarafından değil, ana tarafından İbrâhîm'in zürriyeti olmasıdır. Ma'lûmdur ki kişinin zürriyeti babaya nisbet edilir. Başka bir âyette de Allâh o ikisinin zürriyetini şöyle zikretmiştir:

وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ

> Onun/Nûh'un zürriyyetinden Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ ve Hârûn'u da (hidâyete ilettik). Muhsinlere işte böyle karşılık veririz. Zekeriyyâ'yı, Yahyâ'yı, Îsâ ve İlyâs'ı da (hidâyete ilettik). Her biri sâlihlerdendi. (En'âm/84-85)

Allâh Teâlâ, o'nun Allâh'ın oğlu olduğunu iddiâ eden hristiyanları reddetmek için o'nu annesine nisbet ederek zikretmiştir.

et-Tahrîr ve't-Tenvîr'de şöyle yazılıdır:

> على ءاثارهم [*Onların eserleri üzerine*] ibâresindeki çoğul zamîr, aralarında peygamberler ve kitâblar bulunan Nûh (a.s), İbrâhîm (a.s) ve onların zürriyetine âiddir. Onların arasında nübüvvet verilenler çoktur, kendilerine kitâb verilenlerin örneği de İsrâîl oğulları'dır.
>
> *'Alâ* harfi istilâ içindir. İbârenin aslı, ففي على أثره [*Onun eseri üzerinde*] şeklindedir. Böylece bunların birbirine yakın olarak geldiğine işâret edilmiştir. Yani, yürüyen kişilerden ikincisi, öncekinin ayak izi kaybolmadan gelmiştir. Bu kullanım على أثره ibâresinde, "az bir zamân sonra" veya "birbirlerine bitişik olarak gelmek" ma'nâsında yaygınlaşmıştır. Âyette, على أثرهم ibâresi tekrârlanmazken, قفينا fi'li tekrârlanmıştır. Böylece İsrâîl oğulları'nın peygamberleri ile Îsâ (a.s) arasında bir müddet olduğuna işâret edilmiştir. İsrâîl oğulları'nın son peygamberi Yûnus b. Mettâ Îsâ'dan önce 8. asırda Ninova ehline gönderilmişti.[84]

Burada, وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ [*Meryem oğlu Îsâ ile takib ettik*] buyurulurken, Mâide sûresi'nde benzer bir ma'nâ, وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ [*Onların eserleri üzerine Meryem oğlu Îsâ ile ta'kîb ettik*] (Mâide/46) şeklinde gelerek, على ءاثارهم [*onların eserleri üzerine/üzerinde*] ibâresi ziyâde edilmiştir. Bunun sebebi nedir? Durumlar farklıdır.

---

[84] *Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/420-421.

Hadîd sûresi'nde rasûllerin ta'kîb ettiği, Mâide sûresi'nde ise rabbânîlerin ve hahamların ta'kîb ettiği ifâde edilmiştir. Mâide sûresi'ndeki âyet aşağıdaki âyetin ardından gelmiştir:

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ

Kuşkusuz Tevrât'ı Biz indirdik, onda bir hidâyet ve nûr vardı. Teslîm olan nebîler, rabbânîler ve ahbâr -Allâh'ın kitâbından muhâfazasına me'mûr olmaları hasebiyle- hâdûya/yahûdîleşenlere onunla hükmederlerdi. Onun üzerine şâhid idiler. (Mâide/44)

Rabbânîler ve hahamlar arada bir kesinti olmaksızın gelmiş, onların arkasından da Meryem oğlu Îsâ gelmiştir. Yani, rasûller arka arkaya kesintisiz olarak gelmemiştir, aralarında rasûllerin olmadığı bir müddet vardır.

وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً [*Ona tâbi olanların kalblerinde bir ra'fet ve rahmet yaptık*] ibâresinde geçen *ra'fet, rahmet*'ten daha husûsî ve daha hassastır.[85]

Tâcu'l-Arûs'ta şöyle yazılıdır:

Ra'fet, rahmet'ten daha şiddetli ve hassastır. Kısaca şöyle söyleyebiliriz: *Ra'fet,* "mutlak ve husûsî bir rahmet"tir. Nerdeyse kerih olacak derecedeki rahmettir. *Rahmet* de maslahat açısından kerih olabilir.

Fahreddîn Râzî şöyle demiştir:

Ra'fet, "zararı yok etmek ve mekrûhtan kurtarmak" ma'nâsındaki özel bir rahmette mübâlağadır. Umûmî ve şumûllü olması için her zamân arkasından *rahmet* zikredilir.[86]

Ra'fet, eziyet ve zararı ortadan kaldırmakla alâkalıdır, bunun için de husûsî bir rahmettir. *Rahmet,* bu ma'nâda kullanıldığı gibi, başka ma'nâlarda da kullanıldığı için umûmîdir:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ/107)

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا

İnsânlara bir rahmet tattırdığımız vakit, onunla şımarıverirler. (Rûm/36)

---

[85] *Lisânu'l-Arab,* رأف, VI/20.

[86] *Tâcu'l-A'rûs,* رأف; *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* XXVII/421.

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ

Sana kitâbı indirdik ki, her şeyi beyân edelim de bir hidâyet, bir rahmet ve müslimler/teslîm olanlar için bir müjde olsun. (Nahl/89)

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

Kur'ân okunduğu zamân onu dinleyin ve susun ki merhamet olunasınız. (A'râf/204)

فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ

Kesinlikle size rabbinizden bir beyyine/açık delîl, bir hidâyet ve bir rahmet geldi. (En'âm/157)

أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ

Şunlar mı, Allâh'ın kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine kasem ettiğiniz kimseler? (A'râf/49)

يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ

Dedi ki: "Ey kavmim! Söyleyin bakalım: Eğer ben rabbimden bir beyyine/açık delîl üzerinde isem ve bana indinden/yanından bir rahmet vermiş de siz kör kalmışsanız, siz onu kerih gördüğünüz hâlde sizi ilzâm mı edeceğiz (yani, onu size zorla mı kabûl ettireceğiz)?" (Hûd/28)

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

Derken kullarımızdan bir kul buldular, Biz ona bir rahmet vermiş ve ledünnümüzden bir ilim ta'lîm etmiştik. (Kehf/65)

Bu gibi yerlerde *ra'fet*'in kullanılması doğru olmaz. *Rahmet* umûmîdir. İkisi bir arada kullanıldığı zamân da *ra'fet rahmet*'e takdîm edilir:

وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ [*İbdâ/icad ettikleri ruhbânlığa gelince, onu onların üzerine Biz yazmadık/farz kılmadık; ancak Allâh'ın rıdvânını aradılar/istediler*]; yani, Biz onlara farz kılmadığımız hâlde rahbâniyyet icad ettiler. Ancak onlar bunu sâdece Allâh'ın rızâsını isteyerek yaptılar. Ama ona da hakkıyla riâyet etmediler.

Keşşâf'ta şöyle yazılıdır:

> ورهبانية ابتدعوها cümlesi, ابتدعوا رهبانية ابتدعها و şeklinde takdîr edilen bir fi'lin mef'ûlüdür. Yani, "onu kendileri icad ettiler" demektir. Yoksa onu Biz farz kılmadık. إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ [*Ancak Allâh'ın rızvânını aradılar*] cümlesi, munkatı istisnâdır. Yani, "ancak bunu Allâh'ın rızâsını isteyerek yaptılar" demektir. فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا [*Fakat ona hakkıyla riâyet de etmediler*] sözü, ahde riâyet etmenin gereği gibi "onlar buna riâyet etmediler" demektir. Çünkü ahid Allâh ile yapılır ve bozulmaz.
>
> فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا [*Îmân edenlere verdik*] sözü, Îsâ'ya tâbi olanlar arasındaki ra'fet ve rahmet ehlidir; وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ [*Onlardan bir çoğu ise fâsıklardı*] sözü ise ahidlerine riâyet etmeyenlerdir.
>
> *Rahbâniyyet*'in öncesine ma'tûf olması ve ابتدعوها fi'linin de nasb mahallinde onun sıfatı olması câizdir. Yani, "Biz kalblerine ra'fet ve rahmet koyduk, rahbâniyyeti ise kendileri icad ettiler." Bunun ma'nâsı, "birbirlerine karşı merhametli olmaları için buna imkân verdik" şeklindedir. Rahbâniyyeti Biz farz kılmadık, onlar bununla Allâh'ın rızâsını istediler ve bunu kendilerine farz kıldılar, bununla birlikte karşılığında sevâbı hakk ettiler. Buna bağlı olanlar fitneden kurtuldular ve bununla Allâh'ın rızâsını ve sevâbını kazanmak istediler. Ancak onlar buna hakkıyla riâyet etmediler. Rahbâniyyete uyanlara mükâfâtlarını verdik, onların bir çoğu da fâsıktır, o fâsıklar da buna hakkıyla riâyet etmeyenlerdir.[87]

İlk tefsîr iki açıdan tercîhe şayandır:

- Âyette ابتدعوها buyurulmuştur, bunun ma'nâsı, "bunu onlara Biz farz kılmadık" demektir.
- وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً [*Ona tâbi olanların kalblerinde bir ra'fet ve rahmet yaptık*] buyurulmuştur. Ruhbanlık kalbî değil, bedenî bir davranış biçimidir. Dolayısıyla öncesine atfedilmesi doğru değildir.[88] vallâhu a'lem.

Onlardan, وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا [*İbdâ/icad ettikleri ruhbanlığa gelince*] şeklinde bahsedilmesinde iki açıdan zemm söz konusudur:

- Rahbâniyyeti onlar icad ettiler. Hâlbuki Allâh rızâsı için bile olsa dînde bid'at kabûl edilmez. Allâh'ın rızâsına O'nun koyduğu şeri'atle ulaşılır, insânların icad ettiği şeylerle değil.

---

87 *Keşşâf*, IV/67-68.

88 *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII/423.

- Onlar, Allâh'ın rızâsını kazanmak için icad ettikleri rahbâniyyeti hakkıyla yerine getirmediler; dolayısıyla onlar, adak adayıp da yerine getirmeyenler gibidirler. *Tefsîr-i İbn Kesîr*'de, مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ [*Onu üzerlerine Biz yazmadık/farz kılmadık*] sözü, "kânûn olarak koymadığımız, ancak onların kendi kendilerini mecbûr kıldıkları şey" olarak açıklanmıştır.

إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ [*Ancak Allâh'ın rıdvânını aradılar*] cümlesi üzerinde iki görüş vardır:

- Onunla Allâh rızâsını istediler.
- Bunu onlara Biz farz kılmadık, Biz sâdece Allâh'ın rızâsını istemelerini farz kıldık.

فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا [*Fakat ona hakkıyla riâyet de etmediler*], yani kendilerini mecbûr bıraktıkları şeyi hakkıyla yerine getirmediler. Bunda da iki açıdan zemm vardır:

- Allâh'ın dînde bid'atı emretmemesi açısından.
- Allâh'a yakınlık kazandıracağını iddiâ ettikleri şeyi yerine getirmemeleri açısından.[89]

Rabbimizin, فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ [*Biz de onlardan îmân edenlere ecrlerini verdik*] sözü, uydurulmuş ruhbanlıktan asıl maksadın başka birşey değil, sâdece îmân olduğuna delâlet eder. Çünkü rabbimiz, فآتينا الذين رعوها حقرعايتها أجرهم [*Ona hakkıyla riâyet edenlere ecrlerini verdik*] buyurmamıştır, ki hangi amaçla olursa olsun, hattâ Allâh'ın rızâsı için bile olsa Allâh'ın bid'atlara râzı olduğu zannedilmesin. Asıl konu ve kurtuluşun başı îmândır.

فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ [*Onlardan hidâyete erenler vardı ve bir çoğu da fâsıklardı*] şeklindeki önceki cümlenin sonu gibi gelmemiştir, ki rahbâniyyeti icad edenlerin veya onlardan bir kısmının hidâyetle vasflandığı zannedilmesin ve bid'at çıkaranların bir kısmının hidâyette olduğuna delîl getirilmesin. Bu nesiller iki kısımdır, bir kısmı îmân etmiştir ve onlar için rahmet vardır, bir kısmı da fâsıktır ve fâsıklar çoktur.

Mâide sûresi'nde benzeri âyet şöyledir:

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ

Onların eserleri üzerine/üzerinde Meryem oğlu Îsâ'yı qafyettik/gönderdik; Tevrât'tan önündekini musaddık/tasdikleyici olarak ve o'na İncîl'i verdik, onda bir hidâyet, bir nûr, muttakîler için bir hidâyet, bir mev'ize/öğüd vardı. (Mâide/46)

[89] *Tefsîru İbn Kesîr,* IV/373.

İki âyet arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar söz konusudur.

1) Hadîd sûresi'nde, وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ [*Meryem oğlu Îsâ'yı qafyettik/gönderdik*], Mâide sûresi'nde وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ [*Meryem oğlu Îsâ'yı qafyettik/gönderdik; Tevrât'tan önündekini musaddık/tasdikleyici olarak*] buyurulmuştur. Bu farklılığın sebebini açıklamıştık.

2) Mâide sûresi'ndeki, مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ [*Tevrât'tan önündekini musaddık/tasdikleyici olarak*] ibâresinin benzeri Hadîd sûresinde yoktur.

3) Mâide sûresi'nde, وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ [*Tevrât'tan önündekini musaddık/tasdikleyici olarak o'na İncîl'i verdik, onda bir hidâyet, bir nûr, muttakîler için bir hidâyet ve bir mev'ize vardı*] buyurulurken, Hadîd sûresi'nde sâdece وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ [*Ona İncîl'i verdik*] buyurulmuştur.

4) Hadîd sûresi'nde Îsâ'ya (a.s) tâbi olanlar ve onların hâlinden bahsedilirken, Mâide sûresi'nde sâdece İncîl'in sıfatından bahsedilerek, وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ [*Muttakîler için bir hidâyet ve mev'ıze vardı*] buyurulmuştur.

Bu farklılıkların sebebi nedir? Bunun için deriz ki, her ta'bîr yerine münâsib olarak gelmiştir.

İlk maddeyi açıklamıştık.

2) Mâide sûresi'nde, وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ [*Tevrât'tan önündekini musaddık/tasdikleyici olarak*] şeklinde gelmesinin sebebi, bu âyetten önce Tevrât'tan bahsedilmiş olmasıdır:

> وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَمَا أُولَٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِن كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنفَ بِالْأَنفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
>
> Yanlarında Tevrât, onda da Allâh'ın hükmü dururken, nasıl olur da senin hükmüne başvuruyorlar? Sonra, şunun ardından tevelli ediyorlar. Onlar mü'min değillerdir. Kuşkusuz Tevrât'ı Biz indirdik, onda bir hidâyet ve nûr vardır. Teslîm olan nebîler, rabbânîler ve ahbâr –Allâh'ın kitâbından muhâfazasına me'mûr olmaları hasebiyle– hâdûya/yahûdîleşenlere onunla

hükmederlerdi. Onun üzerine şâhiddiler. O hâlde insânlardan haşyet duymayın, Benden haşyet duyun. Benim âyetlerimi bir semen-i kalîle satmayın. Kim Allâh'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte kâfirler onlardır. Biz onların üzerine onda şunu yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da birbirine kısâstır. Fakat kim onu tasadduk ederse, o onun için keffâret olur. Kim Allâh'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zâlimlerdir. (Mâide/43-45)

Hadîd sûresi'ndeki siyâkta ne Mûsâ'dan (a.s), ne de Tevrât'tan bahsedilmiştir, dolayısıyla her ta'bîr yerine münâsib olarak gelmiştir.

3) Mâide sûresi'nde, daha önce 44. âyette, إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ [*Muhakkak ki Tevrât'ı Biz indirdik, onda bir hidâyet, bir nûr vardı*] buyurulmuş, burada فيها هدى و نور ibâresi geçtiği için buna münâsib olarak 46. âyette de İncîl'in hidâyet ve nûr olduğunun söylenmesi münâsib olmuştur. Daha önce işâret ettiğimiz gibi Hadîd sûresi'nde böyle bir bahis yoktur.

4) Mâide sûresi'nde semâvî kitâblar ve zarûrî olarak onlarla hükmetmek zikredilmiştir. Dolayısıyla Tevrât, İncîl, sonra da Kur'ân zikredilmiştir:

وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ

Sana da kitâbı hakk ile indirdik; kitâbtan önündekini musaddık, onun üzerine müheymin olmak üzere. (Mâide/48)

Her kitâbın ehlinden kendilerine indirilen şeyle hükmetmeleri istenmiştir. Dolayısıyla âyetin, İncîl'in sıfatı ile bitmesi münâsib olmuştur. Hadîd sûresi siyâkında ise zürriyyetin ve onlara tâbi olanların hâli söz konusudur:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

Muhakkak ki Biz Nûh'u ve İbrâhîm'i irsâl ettik/gönderdik. Nübüvveti ve kitâbı o ikisinin zürriyyetinde kıldık. Onlardan hidâyette olanlar vardır, ama onlardan bir çoğu fâsıktırlar. (Hadîd/26)

Bundan sonra da Îsâ'ya tâbi olanlar ve onların hâli zikredilmiş, sonra da Muhammed'e (s.a) îmân edenler ve onlar için hazırlanan şeyler ile sûre sona ermiştir.

Böylece her âyet siyâkına münâsib olarak gelmiştir. el-Hamdu lillâhi rabbi'l-âlemîn.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ وَيَجْعَل لَّكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لِّئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin, O'nun Rasûlü'ne îmân edin ki rahmetinden size iki kifl/pay versin. Sizin için kendisiyle yürüyeceğiniz bir nûr yapsın, size mağfiret etsin. Allâh ğafûrdur, rahîmdir. Tâ ki ehl-i kitâb Allâh'ın fadlından hiçbir şeye kâdir olamayacaklarını ve muhakkak fadlın Allâh'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsinler (bilmeyecekler mi?). Allâh azîm fadlın sâhibidir. (Hadîd/28-29)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ

Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin ve O'nun rasûllerine îmân edin ki...

Âyetteki hitâb umûmî olarak ehl-i kitâba ve Muhammed'e (s.a) îmân edenlere yöneliktir. Mûsâ'ya (a.s) ve Îsâ'ya (a.s) îmân eden ehl-i kitâbtan, Allâh'a ittikâ etmeleri ve Muhammed'e (s.a) îmân etmeleri istenmektedir. Çünkü o'nun doğruluğunun alâmetleri açıktır. Bu alâmetler onların kitâblarında vardır ve onlar Muhammed'i (s.a) oğullarını tanır gibi tanırlar. O hâlde ne kibir, ne dünyâ hırsı, ne hased, ne de başka birşey îmân etmelerine engel olmamalıdır.

Ona îmân edenlerin Allâh'a ittikâ etmeleri ve Rasûl'e olan îmânlarını sâbit kılmaları gerekir. Bu açıdan, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ [*Ey o îmân edenler! Allâh'a ve O'nun rasûllerine îmân edin*] (Nisâ/136) âyetine benzer, ki bu âyette de îmân üzere sâbit kalmaları istenmektedir.

يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ [*Allâh size rahmetinden iki kifl/pay versin*] ibâresi, hem müslümanları hem de ehl-i kitâbı kapsamaktadır. Ehl-i kitâb'yan olan mü'minler aşağıdaki âyetlerde de zikredilmiştir:

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِن قَبْلِهِ هُم بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

Ondan önce kendilerine kitâbı verdiğimiz kimseler ona îmân ederler. Onlara tilâvet edildiği vakit dediler ki: "Biz ona îmân ettik, çünkü o rabbimizden gelen hakktır. Muhakkak biz ondan önce de müslimlerden/teslîm

olanlardan idik." İşte bunlara sabrettikleri için ecrleri iki kere verilir. Hem onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infâk ederler. (Kasas/52-54)

Müslümanlara gelince, rabbimiz sonraki âyette onlardan bahsetmiştir:

لِّئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

Tâ ki Ehl-i kitâb Allâh'ın fadlından hiçbir şeye kâdir olamayacaklarını ve muhakkak fadlın Allâh'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsinler (bilmeyecekler mi?). Allâh azîm fadlın sâhibidir. (Hadîd/29)

Bazı müfessirler bu âyette müslümanlardan bahsedildiği görüşündedir. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bir hadîs bunu açıklar:

> Müslüman, yahûdî ve hristiyanın misâli şu misâle benzer: Bir adam işçi olarak 3 kişiyle anlaşır. Günün yarısında yahûdî çalışır, hristiyan öğleden ikindiye kadar çalışır, bunlara birer kırat verir, müslüman ikindiden güneş batıncaya kadar çalışır, ona da iki kırat verir. Bunun sebebini de iki grubun işini tamâmlamak olarak açıklar. Yani, iki grubun işini tamâmladı, dolayısıyla onların toplamı kadar ücret aldı.[90]

Keşşâf sâhibi burada hitâbın, grubların her ikisine birden olmasını câiz görür, ki biz de bu görüşü tercîh ediyoruz. *Keşşâf*'ta, *Ey o îmân edenler* hitâbının, ehl-i kitâbtan îmân edenler ile berâber îmân edenlere olması câizdir.

Eğer bu hitâb, ehl-i kitâbın mü'minlerine yönelik ise o zamân, "Ey Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve Muhammed'e (s.a) îmân edenler! Allâh size, Muhammed'e (s.a) ve o'ndan öncekilere îmân ettiğiniz için rahmetinden iki pay versin ve kıyâmet gününde yürümeniz için nûr lütfetsin" demektir. Bu nûr, 12. âyette geçen يَسْعَىٰ نُورُهُم [*nûrları sa'y eder/sür'atle hareket eder*] ibâresindeki nûrdur. وَيَغْفِرْ لَكُمْ [*size mağfiret etsin*], yani geçmiş küfrlerinizi ve isyânlarınızı affetsin, لِّئَلَّا يَعْلَمَ [*bilmeleri için*], أَهْلُ الْكِتَابِ [*ehl-i kitâb*], ki bunlar müslüman olmayanlardır ve لا harfi zâiddir.

أَلَّا يَقْدِرُونَ [*kâdir olamayacaklarını*] ibâresinde *enne*'den hafifletilmiş *en* vardır. Kelâmın aslı, أنه لا يقدرون şeklindedir. عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ [*Allâh'ın fadlından hiç bir şeye*], yani Allâh'ın zikrettiği fadlından olan şeylerden ne iki kat nasibe, ne nûra, ne mağfirete sâhib olacaklardır. Çünkü onlar Allâh'ın Rasûlü'ne îmân etmemişlerdir, ondan önce îmân ettikleri de onlara fayda etmemiştir, Allâh'ın fadlından hiçbir şey elde edememişlerdir.

---

[90] *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII/427-428; *Bahru'l-Muhît*, X/116; *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVII/295-296.

Eğer hitâb onlardan başkasına yönelik ise o zamân ma'nâ, "Allâh'a ittikâ edin ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin ki Allâh, Kasas/54'te geçen, أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ [*İşte onlar var ya, onların ecri iki kere verilecektir*] sözünde olduğu gibi, "îmân edenlere va'd ettiği iki ecri size versin ve onların ecrlerinden de birşey eksiltmesin, çünkü siz îmân konusunda onlar gibisiniz, Allâh'ın rasûllerinden hiç birini ayırd etmezsiniz" şeklinde olur.[91]

Burada كفلين من الأجر [*Ecrden iki kifl/pay*] veya Kasas sûresi'nde olduğu gibi يؤتكم أجركم مرتين [*Size ecrinizi iki kere versin*] veya وَمَنْ يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ [*Sizden kim Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne kânit olur/gönülden itâ'at eder ve bir sâlih işler ise, ona ecrini iki kere veririz*] (Ahzâb/31) buyurulmamış, كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ [*Rahmetinden iki kifl/pay*] buyurulmuştur. Ahzâb sûresi'nde *ecr* kelimesi zikredilirken, Hadîd sûresi'nde *rahmet* kelimesi zikredilmiştir. *Ecr* kelimesinin asıl ma'nâsı amelin karşılığı olmasıdır.[92]

Hadîd sûresi'nde amel'den bahsedilmemiştir. Sâdece, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ [*Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin ve O'nun Rasûlü'ne îmân edin*] buyurulmuştur. Dolayısıyla Kasas sûresi'nden farklı olarak burada rahmet'in zikredilmesi daha münâsib olmuştur. Amel'in zikredildiği Kasas sûresi'nde önce وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ [*Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infâk ederler*] buyurulmuş, ardından da وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ [*Onlar lağvı işittiklerinde, ondan yüz çevirirler de derler ki: "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size"*] (Kasas/55) buyurulmuştur. Ahzâb sûresi de buna benzer. Orada da *amel*'in mukâbili olarak *ecr* zikredilmiştir:

وَمَنْ يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ

> Sizden kim Allâh'a ve O'nun Rasûlü'ne kânit olur/gönülden itâ'at eder ve bir sâlih işlerse, ona ecrini iki kere veririz. (Ahzâb/31)

Kasas ve Ahzâb sûrelerinde *ecr* kelimesinin zikri münâsib olduğu gibi, Hadîd sûresi'nde de *rahmet* kelimesinin zikri münâsib olmuştur, vallâhu a'lem.

وَيَجْعَل لَّكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ [*Sizin için kendisiyle yürüyeceğiniz bir nûr yapsın*]. *Keşşâf* sâhibi bunun, kıyâmet günü olacağını söyler, açık olan bunun dünyâda ve kıyâmet gününde olmak üzere umûmî bir ifâde olduğudur:

---

91 *Keşşâf*, IV/68.

92 *Lisânu'l-Arab*, أجر, *Kâmusu'l-Muhît*, أجر.

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insânların içinde kendisiyle yürümesi için ona nûr yaptığımız kimsenin meseli, kendisinden çıkamayacağı karanlıklar içinde bulunan kimse(nin meseli) gibi olur mu?! Şunun gibi, güzel gösterildi kâfirlere amelleri. (En'âm/122)

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

O ki, sizi zulumâttan/karanlıklardan nûra/aydınlığa çıkarmak için kulunun üzerine apaçık delîller hâlinde âyetler indirdi. (Hadîd/9)

Niçin En'âm sûresi'nde olduğu gibi burada da âyetin sonunda, فى الناس [*insânların içinde*] ibâresinin gelmediği sorulabilir. Bunun cevâbı, sûrelerdeki siyâkın farklı olmasıdır. Hadîd sûresi'ndeki âyetin hem dünyâda hem kıyâmet gününde olacak şekilde umûmî olduğu şeklindeki görüşümüzü zikretmiştik. Ancak bazı müfessirler bunun, kıyâmet gününü ifâde ettiği görüşündedirler. Kıyâmet gününde ise her mü'minin kendine hâss bir nûru vardır, başkası bundan faydalanmaz.

Başka bir açıdan düşünüldüğünde ise En'âm sûresi'ndeki âyet; insânlar, muâmeleleri, iftirâları, dalâletleri, başkalarını dalâlete düşürmeleri vs. ile kuşatılmıştır. Bu nedenle de insânların zikredilmesi En'âm sûresi'nde münâsib olmuştur. Hâlbuki Hadîd sûresi'ndeki âyetin siyâkı böyle değildir. Daha önce *rahbâniyyet, ra'fet* ve *rahmet* zikredilmiştir, dolayısıyla insânların yürümesinin ister muâmelelerinde, ister hâllerinde, ister itikatta olsun mutlak olarak gelmesi münâsib olmuştur.

وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ [*Allâh ğafûrdur, rahîmdir*].

Aynı âyette rahmet ve mağfiret, يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ [*Size rahmetinden iki kifl/pay versin*] şeklinde zikredilmiştir. Dolayısıyla bu cümle onlara münâsib olarak gelmiştir.

Âyetin başında önce *rahmet,* sonra *mağfiret* gelmiş olmasına rağmen âyetin son kısmındaki, وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ [*Allâh ğafûrdur, rahîmdir*] cümlesinde niçin *mağfiret*'in takdîm edildiği sorulabilir. Buna şöyle cevâb verebiliriz: Kur'ân-ı Kerîm'de her ne zamân *ğafûr* ve *rahîm* isimleri bir arada zikredilse, -tek bir yer dışında- her zamân *ğafûr* ismi takdîm edilmiştir. *Rahîm* isminin takdîm edildiği tek âyet şudur:

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ

O yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir ve O rahîmdir, ğafûrdur. (Sebe'/2)

Bunun sebebi, Sebe sûresi'ndeki âyetin insâna mahsûs olmamasıdır. Âyet umûmîdir. Dolayısıyla umûmî olan *rahmet* kelimesi takdîm edilmiştir. *Rahmet* kelimesi, insâna mahsûs değildir, çünkü hayvânlar için de söz konusudur. Ama *mağfiret* sâdece insâna mahsûstur, bu yüzden burada takdîm edilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bu iki kerîm ismin bir arada geldiği âyetler incelenirse, hepsinin öncesinde bir şekilde insândan bahsedildiği görülür. Hâlbuki Sebe' böyle değildir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ

> Göklerde olanlar da, yerde olanlar da yalnız Kendisinin olan Allâh'a hamdolsun. Âhirette de hamd yalnız O'nundur. O hakîmdir, habîrdir. O yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. O rahîmdir, ğafûrdur. (Sebe'/1-2)

Ama arkasından, وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ [*O küfredenler, "O saat bize gelmez" dedi*] şeklinde insân sınıfları zikredilmiştir. Dolayısıyla insânlarla alâkalı ismin de daha sonra zikredilmesi münâsib olmuştur.

❁❁❁

لِّئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

> Tâ ki Ehl-i Kitâb Allâh'ın fadlından hiçbir şeye kâdir olamayacaklarını ve muhakkak fadlın Allâh'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsinler (bilmeyecekler mi?). Allâh azîm fadlın sâhibidir. (Hadîd/29)

Yani, rahmetinden iki pay vermesi, mağfiret etmesi ve onlar için bir nûr yapması, sâdece son peygamber Muhammed'e (s.a) îmân etmekle mümkün olur, aksi takdirde mümkün değildir; o'na îmân etmeyenler bunlardan mahrum kalır, onlar için hiçbir şey yoktur. Hz. Muhammed'e îmân etmedikçe daha önceki peygamberlere îmân etmenin bir faydası olmaz.

Allâh bunu ehl-i kitâba bildirmek için haber verir. Onlar Allâh'ın fadlından bir şeye sâhib olmayacaklardır. Hâlbuki onlar Allâh'ın fadlının sâdece kendilerine mahsûs olduğunu, başkalarına verilmeyeceğini söylüyorlardı. Fadl, Allâh'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allâh büyük fadlın sâhibidir.

Burada على فضل الله değil, على شيء من فضل الله buyurularak, az bile olsa hiçbir şeye sâhib olmayacaklarına işâret edilmiştir.

لِّئَلَّا يَعْلَمَ ibâresindeki لا meziddir, te'kîd ifâde eder. Yani, ehl-i kitâb bunu kesin bir ilmle bilsin de zannları ve hevâları uyarınca davranmasınlar demektir. Bu harf te'kîd için *en* harfinden sonra mezid olarak gelir. Böylece ma'nâ net ve şübhesiz olur.

Tefsîru'l-Kebîr'de şöyle yazılıdır:

> *Kitâb ehli,* "İsrâîl oğulları"dır. Onlar, "Vahy, risâlet, kitâb ve şeri'at sâdece bizdedir. Allâh âlemler arasında en büyük fazîletini bize tahsîs etmiştir" diyorlardı.
>
> Sen bunu bildiğinde deriz ki: Cenâb-ı Hakk ehl-i kitâba Hz. Muhammed'e îmân etmelerini emredip bu îmâna karşılık büyük bir mükâfât va'd edince bunun peşi sıra bu âyeti getirmiştir. Bundan maksad nübüvvetin sâdece kendilerine hâss olduğu inancını kalblerinden söküp atmaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, "Biz bunu en mükemmel biçimde beyân ettik ve ehl-i kitâbın Allâh'ın lütfunu, risâlet ve nübüvveti muayyen bir topluluğa tahsis edemeyeceklerini, inâyetin Allâh'ın elinde olduğunu ve onu dilediğine verdiğini, bu husûsta O'na i'tirâzın kesinlikle söz konusu olmadığını bilsinler diye va'd ve va'îdi [tehdidi] teferruatlı bir biçimde beyân ettik" buyurmuştur.[93]

Rûhu'l-Me'ânî'de şöyle yazılıdır:

> "Bizim kitâbımıza îmân edenler bizdendir, ona iki ecr vardır, bizim kitâbımıza îmân etmeyene bizim ecrimiz gibi bir ecr vardır" diyen kitâb ehli Allâh'ın fadlından iki ecre de, başka bir şeye de nâil olmayacaklarını, Muhammed'e (s.a) îmân etmedikçe kendi peygamberlerine olan îmânlarının onlara bir fayda vermeyeceğini ve "Bizim kitâbımıza îmân etmeyene bir ecr vardır" sözlerinin bâtıl olduğunu bilsinler diye" demektir.
>
> İbn Ebî Hâtem, Mukâtil b. Hayyân'dan naklederek şöyle demiştir:
>
> أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا [*İşte bunlar var ya, sabretmeleri sebebiyle onlara ecrleri iki kere verilecektir*] (Kasas/54) âyeti nâzil olduğu zamân kitâb ehli, Peygamber Efendimiz'in ashâbına karşı övünerek, "Bize iki, size bir ecr var" dediler. Bu söz ashâbın ağırına gitti, bunun üzerine Allâh Teâlâ, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ وَيَجْعَل لَّكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ [*Ey o îmân edenler! Allâh'a ittikâ edin ve O'nun rasûllerine îmân edin ki (Allâh) size rahmetinden iki kifl/pay versin. Sizin için yürüyeceğiniz bir nûr yapsın, size mağfiret etsin. Allâh ğafûrdur, rahîmdir*] (Hadîd/28)

---

93 *Tefsîru'l-Kebîr,* XXIX/248-249.

âyetini ve devâmındaki âyetleri indirerek müslümanlara da, kitâb ehlininki gibi iki mükâfât olduğunu bildirmiştir. Sa'lebî, Allâh'ın müslümanlara iki ecr yanında bir de nûr verdiğini söylemiştir.

Netîce olarak onlar Allâh'ın fadlından bir şeye sâhib değillerdir ki mü'minlere bundan hakk versin ve istedikleri gibi hareket etsinler...[94]

Âl-i İmrân/174. âyet, وَاللَّهُ ذُوفَضْلٍ عَظِيمٍ [*Allâh, azîm fadlın sâhibidir*] şeklinde gelmiştir. Nekre isimlerle gelen aynı ma'nânın, burada niçin ma'rife isimlerle geldiği sorulabilir. Yine sebebin siyâk olduğunu söyleriz:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُوفَضْلٍ عَظِيمٍ

Onlar ki, insânlar kendilerine, "İnsânlar sizin için (ordu) topladılar. O hâlde onlara haşyet duyun" dediler de bu onların îmânlarını arttırdı ve, "Allâh bize yeter. O ne güzel vekîl" dediler. Kendilerine hiçbir kötülük dokunmaksızın Allâh'tan bir ni'met ve fadl/lütuf ile döndüler ve Allâh'ın rıdvânına tâbi oldular. Allâh azîm bir fadl sâhibidir. (Âl-i İmrân/173-174)

Bu âyetler mü'minlerin Uhud savaşı'ndaki kurtuluşu hakkındadır, onlara bundan sonra bir kötülük dokunmamıştır. Hadîd sûresi'ndeki siyâk ise mağfiret, rahmet ve nûr hakkındadır. Dolayısıyla buradaki fadl daha büyüktür. Her ta'bîr siyâkına uygun olarak gelmiştir.

[94] *Rûhu'l-Me'ânî*, XXVI/296-297.

KAYNAKÇA

es-Suyûtî, *el-İtqân fi Ulûmu'l-Qur'ân,* III. baskı, Mısr, Şirketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1951.

Kâdî Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* Matbaa Osmâniyye, h. 1305.

Ebû Hayyân, *el-Bahrû'l-Muhît,* Mısr, Matbaa Saadet, h. 1328.

Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmu'l-Qur'ân,* Tahkîk: Muhammed Ebi'l-Fadl İbrâhîm, Dâr İhyâ, 1957.

Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs Şerhu'l-Kâmûs,* Menşûrât Mektebe Hayât, Beyrût (Tasvîr alâ Tabatu'l-Ûlâ bi'l-Matbaati'l-Hayriyye, Mısr 1306 h.).

Dr. Cevâd Ali, *Târîhu'l-Arab Qable'l-İslâm,* Irak, Matbaa Mecmea'l-İlmî el-Irâkî, 1957 (c. VII, Luğavî Bölüm)

İbn Kayyım, *Tibyân fi Aqsâmi'l-Qur'ân,* Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût 1982.

İbn Kayyım, Muhammed Uveys en-Nedvî, *et-Tefsîru'l-Kayyım,* Matbaa es-Sünnetu'l-Muhammediyye, 1973.

Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* Tûnus, Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî.

Üstâz Perceştirâsir, *et-Tatavvuru'n-Nahviyye li'l-Luğati'l-Arabiyye,* Matbaa es-Semâh, 1929.

Dr. Fâdıl Sâlih es-Samarrâî, *Me'ânî'n-Nahvi,* I. baskı, Irak, Matâbia Dâru'l-Hikmet li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1991.

Dr. Fâdıl Sâlih es-Samarrâî, *et-Ta'bîru'l-Qur'ânî,* I. baskı, Irak, Matbaa Dâru'l-Kitâb li't-Tıbâa ve'n-Neşr Câmiatu Musûl 1989.

Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr,* Mısr, Matbaa el-Behiyye.

İbn Kesîr, *et-Tefsîr,* Taba Dâru İhyâ el-Kütübu'l-Arabiyye, Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu.

İbn Cinnî, *el-Hasâis,* Tahkîk Muhammed Ali en-Neccâr, Mısr, Matbaa, Dâru'l-Kütübu'l-Mısriyye.

Hatîb el-İskâfî, *Durretu'l-Tenzîl ve Ğurretu't-Te'vîl,* Beyrût, Menşûrât Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1973, I. baskı.

Şehâbu'd-Dîn es-Seyyid Muhammed Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Qur'âni'l-Kerîm,* İdâretu'l-Tıbâa el-*Münîriyye,* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyye, İbn Mâlik, Dâru İhyâi'l-Kütübu'l-Arabiyye.

Şerhu'ş-Şâfiyye, Radiyyu'd-Dîn el-İstirâbâdî, Tahkîk: Muhammed Muhyi'd-Dîn ve Cemâat, Kahire, Matbaa Hicâzî.

Şerhu'l-Kâfiye, Radiyyu'd-Dîn el-İstirâbâdî, Matbaa, eş-Şirketu's-Sahâfiyye el-Osmânî, h. 1310.

Şevkânî, *Fethu'l-Qadîr,* Mısr, I. baskı, Matbaa, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, h. 1349.

Ebî Mansûr Abdu'l-Melik b. Muhammed es-Sa'lebî, *Fıkhu'l-Luğa,* Kahire, Matbaatu'l-İstikâmet, h. 1371.

Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît,* Mısr, V. baskı, Şirketu Fenni't-Tıbâa.

Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl,* Mısr, Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 1948.

Vâhidî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl.*

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* Mansûr Ali.

İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* Tahkîk Abdullâh b. İbrâhîm el-Ensârî ve Seyyid Abdulâl es-Seyyid İbrâhîm, I. baskı, 1985.

Feyyûmî, *el-Misbâhi'l-Münîr,* Beyrût, el-Mektebetu'l-İlmiyye.

Ebû Zekeriyya el-Ferrâ, *Me'ânî-i Qur'ân,* Matbaa Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Tercüme, 1955.

İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb an Kütübu'l-Eârîb,* Tahkîk Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd.

Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât fî Ğarîbi'l-Qur'ân,* Tahran.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Zübeyr, *Milâku't-Te'vîl,* Tahkîk: Dr. Muhammed Kâmil Ahmed, Beyrût, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1985.

İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Qırâati'l-Aşere,* Mısr, Matbaa Mustafa Muhammed.

Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr.*

BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU

('Alâ Tarîqi't-Tefsîri'l-Beyânî)

FÂDIL SÂLİH ES-SÂMARRÂÎ

Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî çağdaş asırda beyânî tefsîr metodunun yaşayan en önemli temsilcilerindendir.

Sâmerrâî'nin BEYÂNÎ TEFSÎR YOLU adıyla tercüme ettiğimiz bu eseri, Ayşe Abdurrahman'ın BEYÂNÎ TEFSÎR adıyla Türkçeye tercüme edilmiş tefsirinden sonra beyânî tefsîr alanında yazılan ve dolayısıyla bu tefsîr metodunu bir adım ileriye götüren önemli bir eserdir. Bu alanda yazılmış ikinci tefsîrdir.

Beyânî tefsîr, genel tefsîrden bir cüz olup takdîm-te'hîr, zikir-hazif, teşâbuh-ihtilâf ve bir lafzın diğerine tercih edilmesi gibi çeşitli anlatım tarzları üzerinde yoğunlaşarak Kur'ân ta'birlerini ve Kur'ân uslûbunu edebî / sanatsal açıdan açıklayan bir tefsir metodudur.

Belâğat, fesâhat, ses ve ifade güzelliği yönünden Kur'ân'ın beyânî 'icâzını ortaya koyan bir tefsîr yönelişidir.

Sâmerrâî bu eserinde tıpkı selefi Ayşe Abdurrahman gibi sadece on dört sûrenin tefsîrine yer vermiştir.

Sâmerrâî'nin bu eserin giriş kısmında zikredip uyguladığı ve diğer eserlerinde de ortaya koyduğu beyânî tefsîrle alakalı metodolojik ilkeler, bu yolda yürüyenler için çok önemli "uyarı levhaları" dır.

www.isaretyayinlari.com.tr

TK. ISBN: 978-975-350-398-3

ISBN-13: 978-975-350-399-0